

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ
19^ο ΑΙΩΝΑ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Βασιλική Αγόρη



ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2026

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ
19^ο ΑΙΩΝΑ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Βασιλική Αγόρη

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2026

Εικόνα εξωφύλλου: Πίνακας του Giacomo de Chirico, ‘Quinto Orazio Flacco’ (1871),
Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Quinto_Orazio_Flacco.jpg

Νομική κατοχύρωση του Τμήματος Φιλολογίας: «Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα» (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παρ. 2).

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων Καθηγητής:

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΠΑΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη:

ΦΩΤΙΟΣ ΠΟΛΥΜΕΡΑΚΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

1) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΠΑΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

2) ΦΩΤΙΟΣ ΠΟΛΥΜΕΡΑΚΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

3) ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

4) ΕΛΕΝΗ ΓΚΑΣΤΗ, Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

5) ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΤΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, Καθηγητής του Τμήματος Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

6) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΕΤΣΙΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου

7) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πρόλογος

Αντικείμενο της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι η μελέτη και συγκριτική εξέταση των ελληνικών μεταφράσεων του Ορατίου που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Αυτές οι ελληνικές αποδόσεις πραγματοποιήθηκαν και στις τρεις γλωσσικές μορφές της ελληνικής γλώσσας που χρησιμοποιούνταν στον γραπτό λόγο εκείνη την περίοδο, δηλαδή στην αρχαϊζούσα, την καθαρεύουσα και τη δημοτική. Η ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα εκκινεί από τη Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία μου, στην οποία μελέτησα ένα μέρος των ελληνικών αποδόσεων του Ορατίου κατά τον 19^ο αιώνα. Η περαιτέρω μελέτη του θέματος και η μετατόπιση της εστίασής μου στην παραβολή των μεταφράσεων των ίδιων ορατιανών έργων μού επέτρεψε να ανακαλύψω την ποσότητά τους και να μελετήσω τη μεταφραστική πρακτική των μεταφραστών αλλά ακόμη και τη λογοτεχνική αξία ορισμένων μεταφράσεών τους.

Η ένταξη διάφορων έργων του Ορατίου στο curriculum της Μέσης Εκπαίδευσης και σε αυτό του μοναδικού Πανεπιστημίου της εποχής, του Οθωνικού Πανεπιστημίου Αθηνών (μετέπειτα Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή πολλών ad verbum ελληνικών μεταφράσεων στο επίσημο γλωσσικό όργανο της εποχής, την καθαρεύουσα. Ταυτόχρονα, παρατηρείται και μία σημαντική παραγωγή ad sensum αποδόσεων στη δημοτική της εποχής (δημοσιευμένων κυρίως σε λογοτεχνικά περιοδικά), αλλά και λιγότερων στην αρχαία ελληνική. Η μεγάλη ποσότητα των μεταφράσεων κατέστησε αναγκαία την επιλεκτική εξέτάσή τους· έτσι, δόθηκε μεγαλύτερη βαρύτητα στη μελέτη των λογοτεχνικών μεταφράσεων και μικρότερη σε αυτή των μεταφράσεων που εκπονήθηκαν για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Ιδιαίτερης προσοχής έτυχαν οι μεταφράσεις των ίδιων ορατιανών ποιημάτων από τον ίδιο μεταφραστή (επαναμετάφραση) ή και από διαφορετικούς μεταφραστές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι έως την πρόσφατη δημοσίευση της μονογραφία του Β. Λέτσιου, *Μεταφραστική Αναγέννηση. Αναμεταφράζοντας τους Αρχαίους στην Επτανησιακή ποιητική παράδοση (β' μισό 19^{ου} – α' μισό 20^{ου} αι.)*, Αθήνα: Ασίνη 2025, η οποία περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο που ασχολείται με τις ορατιανές μεταφράσεις κατά την αναγραφόμενη περίοδο,¹ φαίνεται ότι οι ελληνικές αποδόσεις των ποιημάτων του Ορατίου δεν απασχόλησαν τους ερευνητές. Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να

¹ Λέτσιος (2025β) 377-414.

συμπληρώσει αυτό το κενό στην έρευνα και να γίνει σημείο εκκίνησης και για άλλες μελλοντικές σχετικές εργασίες.

Για την εξέταση του λατινικού κειμένου του Ορατίου ακολουθώ σε όλη τη διδακτορική διατριβή τη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης του Wickham,² με εξαίρεση τις περιπτώσεις των μεταφραστών που παραθέτουν και το πρωτότυπο κείμενο και αναφέρουν την έκδοση που ακολουθούν.³ Οι βραχυγραφίες των αρχαίων ελληνικών και λατινικών έργων γίνονται με βάση το *OCD*. Οι συντομογραφίες των ξενόγλωσσων επιστημονικών περιοδικών βασίζονται στον αντίστοιχο πίνακα της *Année Philologique*.

Ευχαριστίες

Μεγάλο μέρος των μεταφράσεων του Ορατίου είναι διαθέσιμο σε ψηφιακή μορφή, γεγονός που διευκόλυνε τη συγκέντρωση και μελέτη τους. Οι υπόλοιπες εντοπίστηκαν μέσω επιτόπιας έρευνας σε βιβλιοθήκες των Αθηνών και των Ιωαννίνων.⁴ Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην εύρεση της μετάφρασης της *Ars Poetica* από τον Ιωάννη Δημητρίου (1861) στην Ιωαννίδειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμοργού, στη «Συλλογή Εμμανουήλ Ιωαννίδη». Καθώς η μετάβασή μου στο νησί δεν ήταν δυνατή, η μελέτη του συγκεκριμένου υλικού πραγματοποιήθηκε κατόπιν ψηφιοποίησης και ηλεκτρονικής αποστολής του από το προσωπικό της Βιβλιοθήκης. Οφείλω θερμότερες ευχαριστίες προς τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης για την άμεση ανταπόκριση και την πολύτιμη συνεισφορά τους στην έρευνά μου.

Θερμότερες και ειλικρινείς ευχαριστίες οφείλω στον Επιβλέποντα Καθηγητή μου, κ. Βασίλειο Παππά, Αναπληρωτή Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τη συνεχή καθοδήγηση, το έμπρακτο ενδιαφέρον του και την πολύτιμη υποστήριξη σε όλα τα στάδια της έρευνας. Οι συμβουλές του και τα σχόλιά του συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση και την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής.

² Wickham (1967).

³ Αυτές οι περιπτώσεις είναι ελάχιστες. Συγκεκριμένα το πρωτότυπο παρατίθεται μαζί με τη μετάφραση στο μεταφραστικό πόνημα του Pardo (1810), καθώς και στις μεταφράσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα του Πάνου Κωνσταντινίδη (1884), στην έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888) και στο βιβλίο του Διονυσίου Κασσελίδη (1895). Ο μοναδικός μεταφραστής που δηλώνει την έκδοση που ακολουθεί είναι ο Κασσελίδης, ενώ οι υπόλοιποι δεν αναφέρουν κανένα στοιχείο για την έκδοση του πρωτοτύπου.

⁴ Βλ. σ. 14 της εργασίας.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τα άλλα δύο μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής επιτροπής, τον κ. Φώτιο Πολυμεράκη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και τον κ. Χαρίλαο Μιχαλόπουλο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, για τα καίρια σχόλιά τους και το ουσιαστικό ενδιαφέρον τους. Η συμβολή τους υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, εμπλουτίζοντας την έρευνά μου και συμβάλλοντας στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τα λοιπά μέλη της επταμελούς εξεταστικής επιτροπής για τις εύστοχες παρατηρήσεις και υποδείξεις τους, οι οποίες συνέβαλαν καθοριστικά στη βελτίωση της διατριβής. Ευχαριστώ θερμά την κα. Ελένη Γκαστή, Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τον κ. Ιωάννη Ντεληγιάννη, Καθηγητή του Τμήματος Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, τον κ. Βασίλειο Λέτσιο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου, και τον κ. Παναγιώτη Αθανασόπουλο, Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Τέλος, ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου την οικογένειά μου και τους φίλους μου για τη διαρκή στήριξη, την κατανόηση και την υπομονή που επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας διατριβής. Ευχαριστώ τους γονείς μου, Γιάννη και Ντίνα, την ξαδέρφη μου Αθηνά, τις φίλες μου Δήμητρα, Αθηνά και Πασχαλίνα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον φίλο μου Βασίλη Παπαγεωργίου, Υποψήφιο Διδάκτορα Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τη βοήθειά του και τις εποικοδομητικές συζητήσεις μας σχετικά με τη διατριβή.

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι η μελέτη και συγκριτική εξέταση των ελληνικών μεταφράσεων του Ορατίου που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, μελετώνται επιλεγμένα χωρία από όλες τις ελληνικές μεταφράσεις των ορατιανών έργων, με ιδιαίτερο βάρος στις λογοτεχνικές μεταφράσεις και κυρίως σε αυτές που αφορούν το ίδιο ποίημα του Ορατίου από τον ίδιο μεταφραστή (επαναμετάφραση) ή και από διαφορετικούς μεταφραστές. Η διατριβή δομείται ως εξής: Εισαγωγή, 1^ο Κεφάλαιο: «Οι μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*», 2^ο Κεφάλαιο: «Οι μεταφράσεις των *Carmina*», 3^ο Κεφάλαιο: «Οι μεταφράσεις των *Epistulae*», 4^ο Κεφάλαιο: «Οι μεταφράσεις των *Erodi*», 5^ο Κεφάλαιο: «Οι μεταφράσεις της *Ars Poetica*», Συμπεράσματα, Βιβλιογραφία.

Στην Εισαγωγή, παρουσιάζεται αρχικώς το ιστορικό πλαίσιο της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα και η θέση της λατινικής λογοτεχνίας στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο αυτή. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια σύντομη ανασκόπηση της προγενέστερης υπάρχουσας σχετικής βιβλιογραφίας. Ακολουθεί μία συνοπτική αναφορά στην πρόσληψη και μετάφραση της ποίησης του Ορατίου στην Ευρώπη (κυρίως από τον 16^ο έως τον 19^ο αιώνα) και την Ελλάδα, ενώ η Εισαγωγή ολοκληρώνεται με τη διατύπωση των ερευνητικών στόχων και της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε, καθώς και την ανάλυση της δομής της διατριβής.

Στο 1^ο κεφάλαιο εξετάζονται τέσσερις ελληνικές μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*: οι έμμετρες αποδόσεις σε αρχαιοελληνική γλώσσα από τον τότε φοιτητή και μετέπειτα Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Περικλή Γρηγοριάδη (1871), καθώς και από τον Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Φίλιππο Ιωάννου (1874), όπως επίσης και οι δύο πεζές μεταφράσεις σε καθαρεύουσα από δύο καθηγητές φιλολόγους της Μέσης Εκπαίδευσης, τον Μιχαήλ Βαμβακερό (1865) και τον Διονύσιο Κασσελίδη (1895). Αρχικώς, μελετώνται συγκριτικά οι δύο έμμετρες αποδόσεις και κατόπιν οι δύο πεζές, με στόχο να εντοπιστούν οι μεταξύ τους συγκλίσεις και αποκλίσεις.

Στο 2^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται και εξετάζονται οι ελληνικές μεταφράσεις των *Carmina*. Δεδομένου ότι τα *Carmina* εντάσσονται στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum της εποχής, παρήχθησαν αρκετές μεταφράσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα (κυρίως από καθηγητές φιλολόγους της Μέσης Εκπαίδευσης), οι οποίες ακολουθούν ως επί το πλείστον την ad verbum μεταφραστική πρακτική και είναι γραμμένες σε πεζό

λόγο και γλώσσα καθαρεύουσα. Πέραν των μεταφράσεων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, εντοπίστηκε ένας μεγάλος αριθμός έμμετρων μεταφράσεων που δημοσιεύονται κυρίως σε λογοτεχνικά περιοδικά (από λογίους της εποχής και λογοτέχνες). Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στη μελέτη των τελευταίων.

Στο 3^ο κεφάλαιο μελετώνται οι ελληνικές μεταφράσεις των *Epistulae*. Αυτές είναι η έμμετρη απόδοση της *Epist.* 1.7 από τον Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Στέφανο Κουμανούδη (1886) και οι πεζές μεταφράσεις των *Epist.* 2.1, 2.2 από τον ιεροδιδάσκαλο Θεόκριτο Μυριανθούση (1887). Μέσα από την εξέταση επιλεγμένων χωρίων, επιχειρείται η ανάδειξη των μεταφραστικών πρακτικών των δύο μεταφραστών, καθώς και η ανίχνευση των στόχων και του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνονται.

Στο 4^ο κεφάλαιο μελετώνται επιλεκτικά κάποιες από τις ελληνικές αποδόσεις των *Erodi* σε πεζό λόγο, οι οποίες περιλαμβάνονται στο εκπαιδευτικό βοήθημα του Διονυσίου Κασσελίδη (1895). Μέσα από την εξέταση επιλεγμένων χωρίων, επιχειρείται η ανίχνευση της μεταφραστικής πρακτικής του Κασσελίδη.

Στο 5^ο κεφάλαιο, εξετάζονται επιλεγμένα χωρία της πεζής μετάφρασης της *Ars Poetica* του δασκάλου της ελληνική γλώσσας Ιωάννη Δημητρίου (1861).

Η διδακτορική διατριβή ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα, όπου ανακεφαλαιώνονται τα βασικά πορίσματα σχετικά με τις ελληνικές μεταφράσεις της ορατιανής ποίησης του 19^{ου} αιώνα.

Πίνακας Συντομογραφιών

- CGL* *The Cambridge Greek Lexicon*, ed. by J. Diggle (Editor-in-Chief) – B. L. Fraser – P. James – O. B. Simkin – A. A. Thompson – S. J. Westripp, Cambridge: Cambridge University Press 2021.
- ΕΕΦΣΠΑ* *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*.
- ΕΕΦΣΠΘ* *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*.
- ΑΚΝ* *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη ⁵1998.
- ΑΝΕΓ* *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Γ. Δ. Μπαμπινιώτης (επιμ.), Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας ²2002 .
- ΑΝΑ* *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: πρόσωπα, έργα, ρεύματα όροι*, Αθήνα: Πατάκης ⁴2007.
- LSJ* *A Greek– English Lexicon*, ed. by H. G. Lidell – R. Scott, revised and augmented by Sir H. St. Jones, Oxford: Clarendon Press ⁹1996.
- OCD* *The Oxford Classical Dictionary*, ed. by S. Hornblower – A. Spawforth – E. Eidinow, Oxford: Oxford University Press ⁴2012.
- ΣΛΛ* *Σύγχρονο Λατινοελληνικό Λεξικό. Από τις απαρχές της λατινικής γραμματείας μέχρι τον 9ο μ.Χ. αιώνα*, Δ. Νικήτας – Λ. Τρομάρας (επιμ.), Θεσσαλονίκη: University Studio Press 2019.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	iv
Ευχαριστίες.....	v
Περίληψη.....	vii
Πίνακας Συντομογραφιών.....	ix
Εισαγωγή.....	1
Ιστορική αναδρομή: η λατινική λογοτεχνία στην Ελλάδα του 19 ^{ου} αιώνα.....	1
Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	8
Η ποίηση του Ορατίου στην Ευρώπη και την Ελλάδα.....	9
Στόχος και μεθοδολογία.....	13
Δομή.....	14
1^ο Κεφάλαιο: Οι Μεταφράσεις του <i>Carmen Saeculare</i>.....	16
1.1. Εισαγωγή: Σύνοψη περιεχομένου, πρόσληψη και οι μεταφράσεις του στην Ευρώπη.....	16
1.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις του <i>Carmen Saeculare</i>	17
1.2.1. Η μετάφραση του Περικλή Γρηγοριάδη (1871).....	18
1.2.2. Η μετάφραση του Φιλίππου Ιωάννου (1874).....	20
1.2.3. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Γρηγοριάδη (1871) και Ιωάννου (1874).....	23
1.2.4. Η μετάφραση του Μιχαήλ Βαμβακερού (1865).....	37
1.2.5. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895).....	39
1.2.6. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Βαμβακερό (1865) και Κασσελίδη (1895).....	43
2^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των <i>Carmina</i>.....	51
2.1. Εισαγωγή: Τα <i>Carmina</i> , η πρόσληψη και οι μεταφράσεις τους στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση.....	51
2.2. Το <i>Carm.</i> 1.1: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	52
2.2.1. Η μετάφραση του Benito Pardo de Figueroa (1810).....	52
2.2.2. Η μετάφραση του Δημητρίου Γούναρη (1874).....	62
2.2.3. Η μετάφραση του Παναγή Καββαδία (1874).....	63
2.2.4. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Γούναρη (1874) και Καββαδία (1874).....	65
2.2.5. Η μετάφραση του Πάνου Κωνσταντινίδη (1884).....	69
2.2.6. Η μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	71

2.2.7. Αντιπαραβολή των δύο πεζών μεταφράσεων από τον Πάνο Κωνσταντινίδη (1884) και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)	73
2.2.8. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	75
2.3. Το <i>Carm.</i> 1.5: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	80
2.3.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1880).....	81
2.3.2. Η μετάφραση του Ηρακλή Σταύρου (1877).....	83
2.3.3. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810), Ματαράγκα (1880) και Σταύρο (1877)	84
2.3.4. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874) και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	104
2.3.5. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)...	109
2.4. Το <i>Carm.</i> 1.23: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	113
2.4.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1884).....	114
2.4.2. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874) και της πιστής (κατά δήλωσή του) με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	121
2.4.3. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)...	123
2.5. Το <i>Carm.</i> 2.8: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	125
2.5.1. Η μετάφραση του Στέφανου Κουμανούδη.....	126
2.5.2. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)...	139
2.5.3. Η πιστή μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	142
2.6. Το <i>Carm.</i> 2.14: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	145
2.6.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Πανά (1883).....	146
2.6.2. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874) και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	159
2.6.3. Η ελεύθερη απόδοση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	161
2.7. Το <i>Carm.</i> 2.16: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	164
2.7.1. Η μετάφραση του Στυλιανού Χρυσομάλλη (1899).....	165
2.7.2. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) και Χρυσομάλλη (1899)	167
2.7.3. Οι πεζές μεταφράσεις με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).....	181
2.8. Το <i>Carm.</i> 3.9: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	185
2.8.1. Η μετάφραση του Αντωνίου Αντωνιάδη (1859)	186
2.8.2. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1872).....	187
2.8.3. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) Αντωνιάδη (1859) και Ματαράγκα (1872).....	188
2.9. Το <i>Carm.</i> 3.10: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	206
2.9.1. Η μετάφραση του Ιωάννη Γρυπάρη (1896).....	207

2.10. Το <i>Carm.</i> 4.2: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	218
2.10.1. Η μετάφραση του Χριστόφορου Σαμαρτσίδα (1866)	219
2.10.2. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) και Σαμαρτσίδα (1866)	221
2.10.3. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τους Βαμβακερό (1865) και Γούναρη (1874)	231
3^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των <i>Epistulae</i>.....	236
3.1 Εισαγωγή: Η πρόσληψη και οι μεταφράσεις των ορατιανών <i>Epistulae</i> στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση	236
3.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις των <i>Epistulae</i>	236
3.3. Η <i>Epist.</i> 1.7: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις.....	237
3.3.1. Η μετάφραση του Στέφανου Κουμανούδη (1886)	238
3.4. Οι μεταφράσεις των <i>Epist.</i> 2.1 και 2.2 του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887)	250
3.4.1. Η <i>Epist.</i> 2.1: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις	254
3.4.2. Η μετάφραση του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887).....	255
3.4.3. Η <i>Epist.</i> 2.2: σύνοψη περιεχομένου.....	265
3.4.4. Η μετάφραση του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887).....	265
4^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των <i>Erodi</i>	272
4.1. Εισαγωγή: Η πρόσληψη και οι μεταφράσεις των ορατιανών <i>Erodi</i> στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση	272
4.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις των <i>Erodi</i>	272
4.3. Οι μεταφράσεις των <i>Erodi</i> του Διονυσίου Κασσελίδη (1895)	273
4.3.1. Η <i>Erod.</i> 1: σύνοψη περιεχομένου	274
4.3.2. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895).....	274
4.3.3. Η <i>Erod.</i> 3: σύνοψη περιεχομένου	278
4.3.4. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895).....	279
5^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις της <i>Ars Poetica</i>	283
5.1. Εισαγωγή: Σύνοψη περιεχομένου, πρόσληψη και οι μεταφράσεις της στην Ευρώπη – συνοπτική παρουσίαση	283
5.2. Η μετάφραση της <i>Ars Poetica</i> του Ιωάννη Δημητρίου (1861)	284
Συμπεράσματα.....	295
Summary.....	304
Βιβλιογραφία	306
Ηλεκτρονικές πηγές	316

Εισαγωγή

Ιστορική αναδρομή: η λατινική λογοτεχνία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα

Στην Ευρώπη, η λατινική λογοτεχνία είχε εξέχουσα θέση ήδη από την περίοδο της Καρολίγγειας Αναγέννησης (8^{ος} και 9^{ος} αιώνας), γεγονός απολύτως λογικό, καθώς η λατινική γλώσσα και ο ρωμαϊκός πολιτισμός αποτελούν παράδοση της Δύσης. Σύμφωνα με τον Traube, κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα παρατηρείται εκτεταμένη ενασχόληση με τον Βεργίλιο (aetas Vergiliana), τον 10^ο και τον 11^ο με τον Οράτιο (aetas Horatiana) και τον 12^ο και τον 13^ο με τον Οβίδιο (aetas Ovidiana).⁵

Στην Ανατολή, από τα χρόνια της Ύστερης Αρχαιότητας έως και εκείνα της μεταβυζαντινής περιόδου, η μελέτη, η ερμηνεία και η πρόσληψη της λατινικής λογοτεχνίας από Έλληνες λογίους και λογοτέχνες ήταν πολύ μικρότερη σε έκταση, αφού σε αυτόν τον γεωγραφικό χώρο κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα και δέσποξε η παράδοση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.⁶ Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια έχουν δει το φως αρκετές μελέτες που ασχολούνται με τις ελληνικές μεταφράσεις λατινικών έργων όσο και με την επίδραση της λατινικής λογοτεχνίας στην ελληνική.⁷ Αναντίρρητα όμως η ενασχόληση με τα Λατινικά και τη λατινική λογοτεχνία στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα έμεναν στο περιθώριο.⁸ Στην περίπτωση των ελληνικών μεταφράσεων λατινικών έργων διαπιστώνεται το εξής παράδοξο· οι πρώτες ελληνικές αποδόσεις λατινικών ποιημάτων πραγματοποιούνται από Ευρωπαίους

⁵ Traube (1911) 113.

⁶ Κατά την περίοδο του οθωμανικού ζυγού, που στον ελλαδικό χώρο τα κλασικά γράμματα βρίσκονταν σε παρακμή, φερέλπιδες Έλληνες σπουδάζαν σε ελληνικές σχολές σε παραιοκίες του εξωτερικού. Ανάμεσα σε αυτές τις σχολές συγκαταλέγονται το Κολλέγιο της Ρώμης, καθώς και η Φλαγγίνειος Σχολή στη Βενετία. Τον τομέα της διδασκαλίας της λατινικής και ελληνικής φιλολογίας είχαν αναλάβει αξιόλογοι Έλληνες λόγιοι της εποχής. Μάλιστα, αναγκαία προϋπόθεση για τη φοίτηση στη Φλαγγίνειο Σχολή αποτελούσε η καλή γνώση τόσο της ελληνικής, όσο και της λατινικής γλώσσας. Οι σπουδαστές όλων αυτών των σχολών παρήγαγαν αξιόλογα έργα λογοτεχνικού ενδιαφέροντος γραμμένα στην ελληνική και τη λατινική γλώσσα. Ακόμη, πολλοί λόγιοι Έλληνες που σπούδασαν στην Ιταλία προσέφεραν πλούσιο μεταφραστικό έργο, όπως π.χ., ο Ιωάννης Μάκολας ο οποίος απέδωσε στην ελληνική γλώσσα κάποια επεισόδια από τις *Metamorphoses* του Οβιδίου, μαζί με την *Επιτομή των Φιλιππικών* του Τρόγου από τον Ιουστίνο το 1686. Ανάμεσα στους λατινομαθείς Έλληνες που έζησαν και έδρασαν στο εξωτερικό συγκαταλέγονται ο Θωμάς Τριβιζάνος (μεταφράζει την 16^η Επιστολή από τις *Heroides* του Οβιδίου μάλλον στα 1550), ο Σπυρίδων Βλαντής (μεταφράζει το *De viris illustribus* του Κορνηλίου Νέπωτα το 1801), ο Δημήτριος-Δανιήλ Φιλιππίδης (μεταφράζει την *Επιτομή των Φιλιππικών* του Τρόγου από τον Ιουστίνο το 1817 και την *Επιτομή των Ρωμαϊκών* του Φλώρου το 1818). Για μια γενική επισκόπηση των Ελλήνων λατινομαθών λογίων, βλ. Μπάνου-Τσιάμη (2003) 32-54. Ειδικότερα, για τον Τριβιζάνο, βλ. Καλλέργης (1980), για τον Βλαντή, βλ. Νικήτας (2004), για τον Μάκολα, βλ. Pappas (2020) και για τον Φιλιππίδη, βλ. Παππάς (2017).

⁷ Ενδεικτικά, βλ. Alexakis (2008), Garcea – Rosellini – Silvano (2019), Deligiannis – Pappas – Vaioropoulos (2020) και Jolowitz (2021).

⁸ Γρόλλιος (1970) 21-25.

λογίους, στην αρχαία ελληνική γλώσσα και σε αρχαία ελληνικά προσωδιακά μέτρα, λειτουργώντας μάλλον ως ασκήσεις ή αποσκοπώντας στην επίδειξη της ελλογιμότητάς τους.⁹ Για παράδειγμα, ο Joseph Justus Scaliger (1540-1609),¹⁰ μεταφράζει τα ποιήματα 4 και 20 του Κατούλλου στα Αρχαία Ελληνικά, πιθανώς το 1574 στη Χαϊδελβέργη, ενώ ο Florens Christianus (1541-1596), μεταφράζει στο Παρίσι το 1587 και αυτός στα Ελληνικά το επιθαλάμιο του Κατούλλου, όπως επίσης ο Bonaventura Vulcanius (1538-1614) περίπου το 1590 αποδίδει στην Ελληνική το ποίημα 65 του Κατούλλου.¹¹

Στα Ιόνια Νησιά – λόγω των ιστορικών συνθηκών – πάντα υπήρχε έντονη η επίδραση της λατινικής λογοτεχνίας και της Εσπερίας γενικότερα.¹² Το 1824 ιδρύεται στην Κέρκυρα, το πνευματικό κέντρο των Επτανήσων, από τον φιλέλληνα Άγγλο λόρδο Γκύλφορντ το πρώτο Πανεπιστήμιο με το όνομα «Ιόνιος Ακαδημία», όπου τα Λατινικά λαμβάνουν σημαίνουσα θέση στο πανεπιστημιακό curriculum.¹³ Στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, η εκπαίδευση θεσμοθετείται και οργανώνεται μετά την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους (1830).¹⁴ Η Βαυαροκρατία φέρνει στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος τα μοντέλα της γερμανικής εκπαίδευσης και γενικότερα της Δύσης. Τα Λατινικά θεωρούνται η βάση όλων των επιστημών – θεωρητικών και θετικών – και ως εκ τούτου η διδασκαλία τους στο Γυμνάσιο κρίνεται απαραίτητη.¹⁵ Λίγα χρόνια αργότερα, το 1837, ιδρύεται το Οθωνικό Πανεπιστήμιο των Αθηνών (σημερινό Εθνικό

⁹ Επίσης, κατά την ίδια περίοδο, παρατηρείται στη δυτική Ευρώπη (κυρίως στις Κάτω Χώρες) και μία άλλη πρακτική, η σύνθεση πρωτότυπης αρχαίας ελληνικής ποίησης από Ευρωπαίους λογίους (τα λεγόμενα «Νέα Αρχαία Ελληνικά» ή «τα Ελληνικά της Αναγέννησης»), βλ. Van Rooy (2023).

¹⁰ Ο Scaliger (1607) μετέφρασε Μαρτιάλη σε αρχαία Ελληνικά (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://archive.org/details/florilegiumepigr00mart/page/n3/mode/2up> [τελευταία ανάκτηση: 12-12-2025]). Για τον Joseph Justus Scaliger και το μεταφραστικό του έργο, βλ. Botley (2014).

¹¹ Βλ. Pappas (2018) 4 και Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 201. Τις μεταφράσεις των Morel, Scaliger (τα ποιήματα του Κάτουλλου), Florens Christianus και του Bonaventura τις περιλαμβάνει ο Ευθύμιος Καστόργης (1850) 40-44.

¹² Βλ. Karapidakis (2020) και Λέτσιος (2025β) 273- 414.

¹³ Γρόλλιος (1970) 36-38.

¹⁴ Κάθε προσπάθεια ενίσχυσης της ελληνικής παιδείας πριν από την Επανάσταση του 1821 απέβλεπε κυρίως στην εθνική αφύπνιση και την προετοιμασία του ελληνικού λαού για τον αγώνα της ανεξαρτησίας. Αν και τα Λατινικά διδάσκονταν σε ορισμένα σχολεία του 18^{ου} αιώνα, η διδασκαλία τους παρέμενε περιορισμένη. Η ενασχόληση με τη λατινική γραμματεία είχε κυρίως ωφελμιστικό χαρακτήρα, καθώς στόχευε στην ενίσχυση του ηθικού και της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται και από την επιλογή των λατινικών έργων που μεταφράζονταν στην ελληνική γλώσσα, καθώς προέρχονταν κυρίως από το είδος της ιστοριογραφίας — όπως τα έργα του Κορνηλίου Νέπωτα — και παρουσίαζαν άμεση σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα. Χαρακτηριστική, μάλιστα, είναι η επανειλημμένη μετάφραση των *Metamorphoses* του Οβιδίου, ενός έργου που συνιστά μία σύνοψη της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 197-198.

¹⁵ Σύμφωνα με βουλευτικό ψήφισμα του 1824, τα Λατινικά εντάσσονταν στο curriculum της Μέσης Εκπαίδευσης βλ. Καρακάσης – Σάρρα (2017) 290.

και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), το οποίο στελεχώνεται από λατινιστές.¹⁶ Η διδασκαλία Ρωμαίων συγγραφέων τόσο στα σχολεία όσο και στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας παρακινεί πλήθος λογίων να μεταφράσουν τα λατινικά αυτά έργα στην Ελληνική και μάλιστα στην επίσημη γλώσσα της εκπαίδευσης, στην καθαρεύουσα. Κατά τον 19^ο αιώνα λοιπόν (και κυρίως μετά το β' μισό του) παρατηρείται μαζική παραγωγή μεταφράσεων λατινικών έργων, τα οποία εντάσσονται στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum.¹⁷ Έτσι, μεταφράζονται στην ελληνική γλώσσα έργα του Κικέρωνα,¹⁸ του Ιουλίου Καίσαρα,¹⁹ του Βιργιλίου,²⁰ του Οβιδίου²¹ και του Ορατίου.²² Οι μεταφράσεις αυτές είναι στην καθαρεύουσα και έχουν εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς σκοπός τους είναι η κάλυψη των αναγκών τόσο της μαθητικής όσο και της φοιτητικής κοινότητας που διδάσκεται Λατινικά.²³ Μάλιστα, να σημειωθεί ότι δεν ήταν λίγες οι ελληνικές μεταφράσεις λατινικών μελετών θετικών επιστημών, όπως για παράδειγμα πραγματείες Γεωμετρίας,²⁴ Γεωγραφίας,²⁵ Αστρονομίας κ.ά.²⁶

Πέρα από την επιτακτική ανάγκη για τη μόρφωση του ελληνικού λαού, η Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζει σημαντική υστέρηση και στον τομέα της πρωτότυπης νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής. Το κενό αυτό επιχειρείται να καλυφθεί μέσω της μετάφρασης ξένης λογοτεχνίας, κυρίως από τη γαλλική γλώσσα, ήδη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1830). Απώτερος σκοπός είναι οι

¹⁶ Βλ. Ματθαίου (2021) 199-307.

¹⁷ Για μία εκτενέστερη παρουσίαση της παρουσίας των Λατινικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση του 19^{ου} αιώνα, βλ. Ζιώγα (2015) 19-40, καθώς και Καρακάσης – Σάρρα (2017) 290-293.

¹⁸ Ενδεικτικά, για τις ελληνικές μεταφράσεις του Κικέρωνα, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/47> [τελευταία ανάκτηση: 06-11-2025]. Επίσης, βλ. Pappas (2024).

¹⁹ Ενδεικτικά, για τις ελληνικές μεταφράσεις του Ιουλίου Καίσαρα, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/43> [τελευταία ανάκτηση: 06-11-2025].

²⁰ Ενδεικτικά, για τις ελληνικές μεταφράσεις του Βιργιλίου, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/210> [τελευταία ανάκτηση: 06-11-2025].

²¹ Ενδεικτικά, για τις ελληνικές μεταφράσεις του Οβιδίου, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/181> [τελευταία ανάκτηση: 06-11-2025].

²² Ενδεικτικά, για τις ελληνικές μεταφράσεις του Ορατίου, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/135> [τελευταία ανάκτηση: 06-11-2025].

²³ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 199.

²⁴ Για παράδειγμα, ο Δημήτριος Ραζής το 1787 μεταφράζει το έργο του Οκταβιανού Καμετίου με τίτλο: *Elementa Geometriae quae nova et brevi methodo demonstravit D Octavianus Camettus Monachus Benedictinus Congregationis Vallis-Umbrosae*, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/142> [τελευταία ανάκτηση: 24-11-2025].

²⁵ Για παράδειγμα, ο Ευστάθιος Γεωργιάδης αποδίδει το 1849 στην ελληνική γλώσσα το έργο *Lesbiacorum Liber*, Berolini MDCCCXXVI που έχει γράψει ο Πλένιος Σεβήρος Λουκιανός, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/138> [τελευταία ανάκτηση: 24-11-2025].

²⁶ Για παράδειγμα, ο Γεώργιος Ζαβίρας (Ζαβείρας) αποδίδει το 1815 στα Ελληνικά το έργο του Γεωργίου Μαρότου με τίτλο: *Methodus Astrognosiae quae sine globo aut chartis coelestibus praecipuorum siderum in Horizonle Hungarico conspicuorum nomina cognosci possunt in Auditorum Suorum gratiam concinata a Georgio Marothi*, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/213> [τελευταία ανάκτηση: 24-11-2025].

μεταφράσεις αυτές να συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό της νεοελληνικής λογοτεχνίας.²⁷ Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται η παραγωγή αρκετών ελληνικών μεταφράσεων λατινικών ποιημάτων, ακόμη και έργων που δεν εντάσσονται στο curriculum, οι οποίες δημοσιεύονται σε εφημερίδες και λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής. Αυτές οι μεταφράσεις δημοσιεύονται χωρίς το πρωτότυπο κείμενο, είναι γραμμένες σε έμμετρο λόγο, γλώσσα κατά κύριο λόγο δημοτική ή ακόμη και ‘ήπια καθαρεύουσα’, και μοιάζουν με πρωτότυπη νεοελληνική ποίηση.²⁸ Καθοριστικό ρόλο στην παραγωγή των μεταφράσεων αυτών διαδραματίζει η επιρροή που ασκούν εκείνη την περίοδο οι απόψεις του Πολυλά. Ο Πολυλάς επισημαίνει την άμεση ανάγκη για την ενίσχυση της λογοτεχνίας και τη φιλολογία του 19^{ου} αιώνα, η οποία μπορεί να καλυφθεί, όπως υποστηρίζει, με την παραγωγή ‘ποιητικών’, όπως τις ονομάζει, μεταφράσεων (έμμετρος λόγος και δημοτική γλώσσα) οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως αυθύπαρκτα λογοτεχνήματα.²⁹

Κατά συνέπεια, την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, από τη μία συναντάμε αρκετές ελληνικές αποδόσεις λατινικών έργων (Ρωμαίων συγγραφέων που εντάσσονται στο curriculum) οι οποίες έχουν εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Σε αυτή την κατηγορία λόγου χάρη μπορούν να ενταχθούν οι μεταφράσεις της *Αινειάδας* του Βιργιλίου από τον Αριστοτέλη Πανταζή-Μίσιο (1872-1877) όπως επίσης και από τον Βασίλειο Βυθούλκα το 1889.³⁰ Στις μεταφράσεις με εκπαιδευτικό χαρακτήρα μπορούν ακόμη να αναφερθούν οι αποδόσεις των έργων του Ιουλίου Καίσαρα, συγκεκριμένα του *Commentarii de bello civili* από τον Σπυρίδωνα Σακελλαρόπουλου το 1877,³¹ καθώς και του *De bello Gallico* το 1872 από τον Γρηγόριο Βερναρδάκη, όπως επίσης και οι μεταφράσεις των *De Catilinae coniuratione* και *Bellum Iugurthinum* του Σαλλουστίου από τον Αντώνιο Φατσέα το 1868.³² Υπό αυτό το πρίσμα, παρατηρείται και η παραγωγή αρκετών έμμετρων λογοτεχνικών μεταφράσεων που δημοσιεύονται στον περιοδικό Τύπο της εποχής. Στην κατηγορία αυτή, μπορούν να ενταχθούν μεταξύ άλλων η έμμετρη μετάφραση των *Amores* 1.1 και 1.2 του Οβιδίου από τον Ιωάννη Φραγκιά,³³ η μετάφραση των *Metamorphoses* του Οβιδίου από τον Αλέξανδρο Κάσδαγλη (1892-

²⁷ Παππάς – Κατσιγιάννης – Διαμαντοπούλου (2015) 107-109.

²⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 199-200.

²⁹ Βλ. Πολυλάς (1891) 148.

³⁰ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 199.

³¹ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/55> [τελευταία ανάκτηση: 25-11-2025].

³² Μπάνου -Τσιάμη (2003) 76, 79.

³³ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/119> [τελευταία ανάκτηση: 25-11-2025].

1893),³⁴ όπως επίσης και οι έμμετρες μεταφράσεις των ελεγείων 1.1, 1.5 και 1.10 του Τιβούλλου από τον Νικόλαο Κογεβίνα το 1891 και το 1893.³⁵

Ζητήματα που αφορούν τη μετάφραση (π.χ. το εφικτό ή ανέφικτο της μετάφρασης της ποίησης,³⁶ η επιλογή μεταξύ πιστής ή ελεύθερης απόδοσης,³⁷ ad verbum ή ad sensum μεταφραστικής πρακτικής, καθώς και το μέτρο και η γλώσσα της μετάφρασης κ.α.)³⁸ απασχολούσαν ήδη τους Ρωμαίους μεταφραστές,³⁹ οι οποίοι μάλιστα είχαν αναπτύξει και λεξιλόγιο μεταφραστικής ορολογίας.⁴⁰ Τα ίδια ζητήματα συνέχιζαν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και προβληματισμού στους μεταφραστές των δυτικών χωρών ήδη από τον 16^ο αιώνα,⁴¹ ενώ αντίστοιχος διάλογος αναπτύχθηκε κατά τον 19^ο αιώνα ανάμεσα στους Έλληνες μεταφραστές.⁴² Ειδικότερα,

³⁴ Βλ.

<https://gtll.lit.auth.gr/metafrastes/%CE%9A%CE%AC%CF%83%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CE%BB%CE%B7%CF%82%2C%20%CE%91%CE%BB%CE%AD%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%82> [τελευταία ανάκτηση: 26-11-2025].

³⁵ Βλ.

<https://gtll.lit.auth.gr/metafrastes/%CE%A0%CF%8C%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF%CF%82%2C%20%CE%93%CE%BB%CE%B1%CF%8D%CE%BA%CE%BF%CF%82%20%28%3D%20%CE%9A%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%B2%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CF%82%2C%20%CE%9D%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%82%29> [τελευταία ανάκτηση: 26-11-2025].

³⁶ Για τη μετάφραση της ποίησης, βλ. Δημητρούλια – Κεντρωτής (2015) 175-229.

³⁷ Για τον όρο 'πιστή μετάφραση', βλ. Κακριδής (2008) 26-29.

³⁸ Οι απαντήσεις στα μεταφραστικά διλήμματα διαφοροποιούνται ανάλογα με την εποχή και τις εκάστοτε επικρατούσες μεταφραστικές θεωρίες. Ωστόσο, το βασικό ζήτημα παραμένει διαχρονικά το ίδιο, αν και αλλάζει ονομασία: αφορά τον τρόπο προσέγγισης της μετάφρασης, δηλαδή το κατά πόσο ο μεταφραστής επιλέγει να παραμείνει πιστός στο πρωτότυπο κείμενο (source – oriented translation) ή να προσαρμόσει το μετάφρασμα στους κανόνες και τις συμβάσεις της γλώσσας – στόχου (target – oriented translation), βλ. Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 15, 21-22. Για μία αναλυτικότερη παρουσίαση των προβληματισμών αυτών από τους Ρωμαίους μεταφραστές μέχρι και τον 20^ο αιώνα, βλ. Μήσιου (2013) 25-48 και Γούτσος (2001) 15-29.

³⁹ Τόσο ο Κικέρωνας στο έργο του *De optimo genere oratorum* όσο και ο Οράτιος στην *Ars poetica* εξέφρασαν σκέψεις σχετικά με τη μετάφραση, κατακρίνοντας και οι δύο την ad verbum μεταφραστική πρακτική, Munday (2016) 19-22 και Γούτσος (2001) 17-18.

⁴⁰ Ενδεικτικά, χρησιμοποιούν για τη μετάφραση τους όρους interpretari, vertere, convertere, traducere, exprimere, transferre, βλ. Τρομάρας (1999) και Φυντίκογλου (2003).

⁴¹ Για παράδειγμα, στη Γαλλία από τον 16^ο αιώνα ανακύπτουν προβληματισμοί σχετικά με το κατά πόσο η μετάφραση της ποίησης είναι εφικτή, ενώ το 1540 ο Étienne Dolet διατυπώνει ορισμένες αρχές που πρέπει να ακολουθεί ο μεταφραστής με στόχο την επίτευξη μίας ορθής μετάφρασης. Στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα, ο Abraham Cowley κατακρίνει την ad verbum μεταφραστική πρακτική. Ο Γερμανός Friedrich Schleiermacher δημοσιεύει το 1813 τη μελέτη *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* στην οποία θέτει προβληματισμούς σχετικά με το επίπεδο μόρφωσης τόσο του μεταφραστή, όσο και του αναγνωστικού κοινού. Για μια ενδελεχέστερη εξέταση των θεωρητικών προσεγγίσεων και θέσεων που έχουν διατυπωθεί από τους μελετητές του δυτικού κόσμου, βλ. Munday (2016) 24-28.

⁴² Ο διάλογος περί μετάφρασης ξεκινά στην Ελλάδα περίπου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Μεταξύ άλλων, ο Παλαμάς θεωρεί δύσκολο να μεταφραστεί η ποίηση αλλά όχι ανέφικτο, ο Βηλαράς αντιτίθεται στην ad verbum μεταφραστική πρακτική, όπως και ο Μαβίλης, προκρίνοντας μία μετάφραση πιστή στις έννοιες του πρωτοτύπου, ενώ ο Σολωμός υποστηρίζει μία πολύ ελεύθερη μεταφραστική προσέγγιση χωρίς πιστότητα στις λέξεις και τις έννοιες του πρωτοτύπου. Για μία διεξοδικότερη παρουσίαση των διαλόγων και απόψεων περί μετάφρασης στον ελλαδικό χώρο, βλ. Μήσιου (2013) 88-137 και Κουτσιβίτης (1994) 97-143.

την περίοδο αυτή στην Ελλάδα κυριαρχούν δύο σχολές με διαμετρικά αντίθετες απόψεις μεταξύ τους σχετικά με τη μεταφραστική πρακτική: η Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή (1830-1880) με κύριο εκπρόσωπο τον Αλέξανδρο Ρίζο-Ραγκαβή (1809-1892) και η Επτανησιακή Σχολή (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα) με βασικό εκπρόσωπο τον Ιάκωβο Πολυλά (1825-1896). Ο Ραγκαβής αντιλαμβάνεται τη μετάφραση ως μία διαδικασία καθαρά χρηστικού χαρακτήρα, η οποία συνίσταται στην κατά λέξη απόδοση του πρωτοτύπου. Θεωρεί ότι η αρχαία ελληνική λογοτεχνία υπερέχει αισθητικά της νεοελληνικής, ενώ αντίστοιχα η νεοελληνική γλώσσα αποτελεί, κατά την άποψή του, εκφυλισμένη μορφή της αρχαίας. Συνεπώς, προτρέπει τους ακολούθους της Σχολής του να διατηρούν στις μεταφράσεις τους το αρχαίο μέτρο,⁴³ όπως και να γράφουν στην αρχαία ελληνική γλώσσα.⁴⁴ Σε αντίθεση με τον Ραγκαβή, ο Πολυλάς αντιλαμβάνεται τη μετάφραση ως μία δημιουργική διαδικασία.⁴⁵ Η θεωρία του έγκειται στη δημιουργική φύση της μετάφρασης, εφόσον όπως υποστηρίζει, θα πρέπει να λογίζεται ως λογοτεχνικό κείμενο, ως αποτέλεσμα μιας αυτόνομης ποιητικής δημιουργίας και όχι ως μία απλή αντιγραφή του πρωτοτύπου. Όσον αφορά τη γλώσσα της μετάφρασης, προκρίνει τη δημοτική, θεωρώντας την καταλληλότερη.⁴⁶

Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα εμφανίζεται το λεγόμενο ‘γλωσσικό ζήτημα’ το οποίο σχετίζεται με την επιλογή και επικράτηση ενός συγκεκριμένου γλωσσικού οργάνου – της αρχαϊζουσας, της καθαρεύουσας ή της δημοτικής – πρωτίστως στο χώρο της εκπαίδευσης.⁴⁷ Δεδομένων των παραπάνω συνθηκών (γλωσσικό ζήτημα, απόψεις Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής και Επτανησιακής Σχολής), κατά τον 19^ο αιώνα εκπονούνται ελληνικές μεταφράσεις λατινικών έργων και στις τρεις αυτές μορφές της Ελληνικής.⁴⁸ Οι μεταφραστές επηρεάζονται από τις αντιλήψεις και των δύο Σχολών, οπότε αρκετοί ακολουθούν τα διδάγματα της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής, όπως για παράδειγμα ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης που απέδωσε την *Coma Berenices* του Κατούλλου σε γλώσσα καθαρεύουσα και μέτρο (17σύλλαβο

⁴³ Για την αναβίωση των αρχαίων μέτρων, βλ. Γαραντούδης (2016).

⁴⁴ Για την Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή, βλ. Γαραντούδης (1998α) 482-484.

⁴⁵ Οι απόψεις του Πολυλά περί μετάφρασης διαφαίνονται στο προλογικό σημείωμα της δικής του μετάφρασης της ελεγείας 1.3 του Τιβούλλου, με τίτλο *Ποιητική Μετάφρασις*, βλ. Πολυλάς (1891).

⁴⁶ Για την Επτανησιακή Σχολή με κύριο εκπρόσωπο τον Ιάκωβο Πολυλά, βλ. Γαραντούδης (1998β) 249, 254-255, 257-259, και Πυλαρινός (2003). Για τις απόψεις του Πολυλά σχετικά με τη δημοτική γλώσσα ως καταλληλότερη γλώσσα των μεταφράσεων, βλ. Πολυλάς (1892).

⁴⁷ Για το γλωσσικό ζήτημα, βλ. Beaton (1999) 296-346, Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 200 καθώς και https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/index.html [τελευταία ανάκτηση: 26-11-2025].

⁴⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 199-200.

δακτυλικό στίχο) που αντιστοιχούσε στον αρχαιοελληνικό δακτυλικό εξάμετρο, ο Χριστόφορος Φιλητάς, ο οποίος το 1865 μετέφρασε τα ποιήματα 65 και 66 του Κατούλλου σε αρχαιοελληνική γλώσσα και ελεγειακό δίστιχο, ο Φίλιππος Ιωάννου, που μεταξύ άλλων,⁴⁹ απέδωσε σε αρχαιοελληνική γλώσσα και δακτυλικό εξάμετρο τις *Metamorphoses* του Οβιδίου (συγκεκριμένα το 1865 τις 1,2 και το 1874 σε 2^η έκδοση του βιβλίου του προσθέτει και τις 3-5),⁵⁰ και ο Κωνσταντίνος Ξένος που επέλεξε να μεταφράσει τις ελεγείες 1.2 και 2.8 του Προπερτίου σε γλώσσα καθαρεύουσα και πεζό λόγο, εξαιτίας της θεματικής τους (μελαγχολία, θάνατος) που παραπέμπει στη θεματολογία που κυριαρχεί και στα έργα της Αθηναϊκής Σχολής.⁵¹

Από την άλλη, δεν ήταν λίγοι οι (κυρίως Επτανήσιοι) μεταφραστές που ακολούθησαν τα διδάγματα της Επτανησιακής Σχολής, όπως για παράδειγμα ο Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912) που απέδωσε σε έμμετρο λόγο και γλώσσα δημοτική κάποιους στίχους της *Αινειάδας* του Βιργιλίου (αρχικά τους στίχους 2.1-127 το 1885 και μετά από εννέα χρόνια, το 1894, τους στίχους 1.1-164), ο Νίκος Κογεβίνας (1856-1897) – ο οποίος εμφανίζεται με το ψευδώνυμο Γλαύκος Πόντιος – που ασχολήθηκε με τις ελεγείες 1.1, 1.5 και 1.10 (αυτή μάλιστα τη μετέφρασε δύο φορές, το 1891 και το 1893) του Τιβούλλου αποδίδοντάς τις στα Ελληνικά σε έμμετρο λόγο και γλώσσα δημοτική, όπως επίσης και ο Αντώνιος Μάτεσις (1764-1875) ο οποίος μετέφρασε απόσπασμα από τις *Metamorphoses* του Οβιδίου (συγκεκριμένα τους στίχους 525-567 του 1^{ου} βιβλίου)⁵² και την *Hecyra* του Τερέντιου σε έμμετρο λόγο και δημοτική γλώσσα.⁵³

⁴⁹ Ο Ιωάννου ασχολείται και με τη μετάφραση του ορατιανού *Carmen Saeculare*. Η μετάφραση του *Carmen Saeculare* από τον Ιωάννου εξετάζεται στο 1^ο κεφάλαιο της εργασίας.

⁵⁰ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 200-202.

⁵¹ Για τις μεταφράσεις των ελεγείων 1.2 και 2.8 του Προπερτίου από τον Κωνσταντίνο Γ. Ξένο, βλ. Παπαγεωργίου (2022) 88-109.

⁵² Δεν γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία της μετάφρασης, ωστόσο εντάσσεται στον 19^ο αιώνα, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/183> [τελευταία ανάκτηση: 07-11-2025].

⁵³ Μπουμπουλίδη (1964) 497-499, 506-507, 514-515, καθώς και Πυλαρινός (2009). Ειδικότερα, για τη μεταφραστική πρακτική του Μαβίλη, βλ. Λέτσιος (2016).

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Η μελέτη της μετάφρασης και της ερμηνευτικής της διάστασης είναι ένα θέμα που απασχολεί τη φιλολογική έρευνα εδώ και πολλά χρόνια.⁵⁴ Για τις ελληνικές μεταφράσεις λατινικών έργων, παρατηρούμε ότι η έρευνα χωρίζεται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες που αντιστοιχούν σε τρεις περιόδους μεταφραστικής παραγωγής έτσι, έχουμε εκδόσεις των μεταφράσεων αυτών, αλλά και μελέτες που εξετάζουν: α) τις αρχαίες ελληνικές αποδόσεις λατινικών έργων που παρήχθησαν κατά την Ύστερη Αρχαιότητα ή το πρώιμο Βυζάντιο,⁵⁵ β) τις βυζαντινές μεταφράσεις λατινικών έργων κατά το Ύστερο Βυζάντιο (από τον Μάξιμο Πλανούδη, τον ανώνυμο μεταφραστή των *Ovidiana Graeca*, τον Θεόδωρο Γαζή, τον Δημήτριο Κυδώνη κ.ά.⁵⁶ και γ) τις ελληνικές μεταφράσεις που παρήχθησαν κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (π.χ. από τον Ιωάννη Μάκολα, τον Αλέξανδρο Κάσδαγλη, τον Νικόλαο Κογεβίνα κ.ά.).⁵⁷ Όσον αφορά τις ηλεκτρονικές πηγές, πρέπει να αναφερθούν οι βάσεις δεδομένων «Μεταφράσεις έργων Λατινικής Γραμματείας από το 1453»,⁵⁸ και η “Catalogus Translationum Latino-Graecarum (CTLG)” η οποία περιλαμβάνει κατάλογο ελληνικών μεταφράσεων λατινικών έργων από τον 3^ο έως και τον 16^ο αιώνα μ.Χ.⁵⁹ Η παρούσα εργασία εντάσσεται στην τελευταία περίοδο μεταφραστικής παραγωγής, και πιο συγκεκριμένα στις ελληνικές μεταφράσεις λατινικής ποίησης που παρήχθησαν κατά τον 19^ο αιώνα. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι οι σύγχρονοι μελετητές εστιάζουν το ενδιαφέρον τους κυρίως στις ελληνικές αποδόσεις έργων άλλων Ρωμαίων ποιητών (π.χ. του Βιργιλίου,⁶⁰ του Τιβούλλου⁶¹ και κυρίως του Οβιδίου⁶²). Η μοναδική μελέτη που περιλαμβάνει τις

⁵⁴ Όσον αφορά τη μελέτη της μετάφρασης κλασικών κειμένων, η πιο διαδεδομένη πρακτική ήταν η εξέταση των λατινικών μεταφράσεων αρχαίων ελληνικών έργων που παρήχθησαν κυρίως κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, βλ. ενδεικτικά: Lockwood (1918), Βαϊόπουλος (2003), (2007) και (2010), Κακριδής (2003), Ντεληγιάννης (2003) και Deligiannis (2017), Παππάς (2012).

⁵⁵ Βλ. Τριβόλης (1941), Fisher (1982), Garcea – Rosellini – Silvano (2019).

⁵⁶ Βλ. Easterling – Kenney (1965), Γιαννάκης (1974), Παπαθωμόπουλος (1976), Νικήτας (1990), Fisher (1990), (2002), (2004) και (2007), Μέγας (1995), (1996) και (1998), Παπαθωμόπουλος – Τσαβαρή – Rigotti (1995), Παπαθωμόπουλος – Τσαβαρή (2002), Michalopoulos (2003), Athanasopoulos (2022) και Pappas (2026).

⁵⁷ Βλ. Καλλέργης (1980), Pappas (2020) και κυρίως κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα: Nikitas (1998) και (2001), Papaioannou (2008) και (2018), Νικήτας (2012), Α. Michalopoulos (2015), Ch. Michalopoulos (2015), Pappas (2015a), (2015b), (2016) και (2018), Παππάς (2017), Γκαστή – Πολυμεράκης (2017), Paschalis (2018), Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019), Deligiannis – Pappas – Vaiopoulos (2020), Κορρέ (2021), Τόκος (2023), Pappas (2024).

⁵⁸ Βλ. <http://gtll.lit.auth.gr/db> [τελευταία ανάκτηση: 21-11-2025].

⁵⁹ Βλ. <https://aquinas.huma-num.fr/> [τελευταία ανάκτηση: 25-11-2025].

⁶⁰ Βλ. Papaioannou (2008) και (2018), Paschalis (2018).

⁶¹ Βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019).

⁶² Βλ. Fisher (1990), (2004) και (2007), Α. Μιχαλόπουλος (2002-2003), Michalopoulos (2003) και (2015), Ch. Michalopoulos (2015), Κορρέ (2021) και Τόκος (2023).

ελληνικές μεταφράσεις του Ορατίου αποκλειστικά από Επτανήσιους μεταφραστές κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα και το α' μισό του 20^{ου} είναι η πρόσφατη μονογραφία του Λέτσιου.⁶³ Συνεπώς, η παρούσα διατριβή αποσκοπεί να καλύψει αυτό το βιβλιογραφικό κενό.

Η ποίηση του Ορατίου στην Ευρώπη και την Ελλάδα

Η μελέτη της ποίησης του Ορατίου ξεκίνησε ήδη από τον 8^ο αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου χωρία του περιλαμβάνονταν στα σχολικά ανθολόγια (florilegia), ενώ την εποχή της aetas Horatiana παρήχθησαν και αρκετά υπομνήματα σε έργα του.⁶⁴ Από τον 15^ο αιώνα η επίδραση του Ορατίου στους λογίους και λογοτέχνες της Ευρώπης (Ιταλία, Γερμανία, Ισπανία Γαλλία)⁶⁵ αυξάνεται, με αποτέλεσμα (κυρίως από τον 16^ο αιώνα και μετά) την παραγωγή μιμήσεων/διασκευών αλλά και μεταφράσεων των έργων του στις βασικές ευρωπαϊκές γλώσσες.⁶⁶ Για παράδειγμα, στην Ιταλία ο συγγραφέας και μεταφραστής Ludovico Dolce (1508-1568) το 1535 αποδίδει την *Ars Poetica* στα Ιταλικά, ενώ το 1561 ο Iulius Caesar Scaliger (1484-1558), βασισμένος στην *Ars Poetica* γράφει την *Artis poeticae libri septem*.⁶⁷ Στη Γερμανία, ο σατιρικός ποιητής και νομικός Johan Fischart (1550- 1590) μεταφράζει στη γερμανική γλώσσα την *Eprod.* 2,⁶⁸ ο ποιητής Christof Martin Wieland (1733-1813) δημοσιεύει τη μετάφραση των *Satirae* και των *Epistulae* σε ελεύθερους στίχους το 1813, ενώ η έμμετρη μετάφραση ολόκληρου του έργου του Ορατίου στη γερμανική γλώσσα πραγματοποιείται το 1862 από τον ποιητή και μεταφραστή Johann Heinrich Voss (1751-1826).⁶⁹ Στη Γαλλία, ο μαθηματικός και ποιητής Jacques Pelletier du Mans (1517-1582) δημοσιεύει το 1545 τη μετάφραση της *Ars Poetica* στα Γαλλικά,⁷⁰ ενώ ο ποιητής Nicholas Boileau (1636-1711) συγγράφει, εμπνευσμένος από το αντίστοιχο έργο του Ορατίου το 1674, την *Art*

⁶³ Λέτσιος (2025β) 377-414.

⁶⁴ von Albrecht (2013) 835.

⁶⁵ Μικρότερος αριθμός έργων πρόσληψης και μετάφρασης του ποιητή προέρχεται και από άλλες χώρες, όπως η Σκωτία, η Πολωνία κ.ά, βλ. ενδεικτικά von Albrecht (2013) 834-841, Money (2007) και Harrison (2019) 103-112. Για περαιτέρω πληροφορίες όσον αφορά την πρόσληψη του Ορατίου στην Ευρώπη, βλ. ενδεικτικά, Showerman (1922), von Albrecht (2013), Harrison (2007b) και Harrison (2019).

⁶⁶ Κατά τον Showerman, η πρώτη έκδοση ολόκληρου του ορατιανού corpus (editio princeps) προέρχεται από την Ιταλία το 1470. Παράλληλα, στο διάστημα μεταξύ 1470 και 1500 παρήχθησαν στην Ιταλία τουλάχιστον 44 εκδόσεις του ποιητή, ενώ την ίδια στιγμή η Γαλλία αριθμούσε μόνο 4 και η Γερμανία 10. Στο ίδιο διάστημα άρχιζαν να εμφανίζονται και άλλες εκδόσεις των έργων του ποιητή, προερχόμενες από διαφορετικές πόλεις της Ιταλίας· πολλές από αυτές, όπως η Ρώμη, η Βενετία, η Φεράρα αναδεικνύονται εκείνα τα χρόνια σε σημαντικά κέντρα ορατιανών σπουδών, βλ. Showerman (1922) 109-110.

⁶⁷ von Albrecht (2013) 836-837.

⁶⁸ Showerman (1922) 116-117.

⁶⁹ von Albrecht (2013) 838-839.

⁷⁰ Showerman (1922) 114-115.

poétique.⁷¹ Στην Ισπανία, ο ποιητής Marquis de Santillana (1398–1458) διασκευάζει το α΄ μισό του 15^{ου} αιώνα την *Epod.* 2, ο ποιητής Luis de Zapata (1526-1595) δημοσιεύει το 1592 μία ισπανική μετάφραση της *Ars Poetica*, ενώ το πλήρες έργο του Ορατίου αποδίδεται στην ισπανική γλώσσα σε τέσσερις τόμους την περίοδο 1819-1844 από τον πολιτικό, μεταφραστή και νομικό Javier de Burgos (1778-1848).⁷² Η ενασχόληση των Άγγλων με τον Οράτιο ξεκινά ήδη από τον 16^ο αιώνα. Ενδεικτικά, ο ποιητής Thomas Drant (1540-1578) το 1576 μεταφράζει το σύνολο των εξάμετρων ποιημάτων του Ορατίου στην αγγλική γλώσσα, ενώ ο ποιητής Christofer Smart (1722–1771) αποδίδει στην Αγγλική το σύνολο του έργου του Ορατίου σε δύο εκδοχές, μία έμμετρη το 1767 και μία πεζή το 1754 (μάλιστα η πεζή μετάφρασή του εντασσόταν στην ύλη του σχολικού προγράμματος της Αγγλίας για περίπου δύο αιώνες).⁷³

Στον ελλαδικό χώρο, δεν ανιχνεύεται καμία μετάφραση ορατιανού ποιήματος πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Με τη θεσμοθέτηση και οργάνωση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, η ποίηση του Ορατίου καταλαμβάνει σημαντική θέση στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum. Ποιήματα του Ορατίου περιλαμβάνονται στο σχολικό curriculum ήδη από το 1836 (διδάσκεται στο Γυμνάσιο στις τάξεις Β΄, Γ΄ και Δ΄), ενώ συνεχίζουν να εντάσσονται στη σχολική ύλη και το 1884 (στη Δ΄ τάξη του Γυμνασίου διδάσκονται το *Carmen Saeculare* και από τα *Carmina*: τα *Carm.* 1.1, 1.2, 1.3, 1.10, 1.11, 1.15, 1.16, 1.22, 1.37, 2.2, 2.7, 2.13, 2.15, 3.1, 3.2, 3.3, 3.8, 4.2, 4.5 και 4.12) καθώς και το 1897 (στη Δ΄ τάξη του Γυμνασίου οι μαθητές διδάσκονται ερμηνεία ορισμένων εκ των *Carmina*).⁷⁴ Η παρουσία του Ορατίου είναι εμφανής και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, αφού ποιήματά του διδάσκονται ήδη από το 1837 από τον Ludwig Ross, στη συνέχεια από τον Heinrich Ulrichs, τον Στέφανο Κουμανούδη, τον Σπυρίδωνα Βάση και τον Σπυρίδωνα Σακελλαρόπουλο.⁷⁵

Στο πλαίσιο αυτό, με τον Οράτιο να πρωταγωνιστεί στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum, ξεκινά μία διαδικασία παραγωγής μεταφράσεων των διδασκόμενων έργων του, οι οποίες έχουν στόχο να καλύψουν τις ανάγκες της μαθητικής και φοιτητικής κοινότητας λειτουργώντας κυρίως ως εκπαιδευτικά βοηθήματα. Αυτές οι ελληνικές αποδόσεις γράφονται κυρίως σε πεζό λόγο και στο

⁷¹ von Albrecht (2013) 836.

⁷² Showerman (1922) 118-120.

⁷³ Harrison (2019) 109, 111.

⁷⁴ Ζιώγα (2015) 29-35 και Καρακάσης – Σάρρα (2017) 291-293.

⁷⁵ Ματθαίου (2021) 304-310.

επίσημο γλωσσικό όργανο του τότε εκπαιδευτικού συστήματος, την καθαρεύουσα, ενώ ακολουθούν κατά κύριο λόγο την κατά λέξη (ad verbum) μεταφραστική πρακτική. Από την έρευνά μου τόσο σε ηλεκτρονικές πηγές, όσο και σε βιβλιοθήκες, εντόπισα τις εξής μεταφράσεις του Ορατίου που έχουν εκπαιδευτικό χαρακτήρα:⁷⁶ Μιχαήλ Βαμβακερός 1865: *Carmen Saeculare* και *Carm.* 4.2, Δημήτριος Γούναρης 1874 (1^η έκδοση 1872): κάποια *Carmina*,⁷⁷ Παναγής Καββαδίας 1874: όλα τα ποιήματα των πρώτων δύο βιβλίων των *Carmina*, Πάνος Κωνσταντινίδης 1884: ορισμένα από τα *Carmina*,⁷⁸ Ανέστης Κωνσταντινίδης (εκδότης) 1888: επιλογές από τα *Carmina*⁷⁹ και Διονύσιος Κασσελίδης 1895: *Carmen Saeculare*, *Eprodi* 1,2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 16, 17, Ιωάννης Δημητρίου 1861: *Ars Poetica*. Στις περισσότερες από αυτές τις αποδόσεις, οι μεταφραστές δηλώνουν είτε στον τίτλο,⁸⁰ είτε στο προλογικό σημείωμα,⁸¹ ότι οι μεταφράσεις τους έχουν εκπαιδευτικό σκοπό.

Ήδη πολύ νωρίτερα, το 1810 στην Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας, ο Ισπανός πρέσβης Benito Pardo de Figueroa, στο πλαίσιο πιθανότατα φιλολογικής άσκησης, αποδίδει σε αρχαιοελληνική γλώσσα και έμμετρο λόγο κάποια από τα *Carmina*.⁸² Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι δύο μεταφράσεις του *Carmen Saeculare* από τον τότε φοιτητή και μετέπειτα Καθηγητή Ιστορίας και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Περικλή Γρηγοριάδη το 1871, όπως επίσης και του Καθηγητή της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Αθηνών Φίλιππο Ιωάννου το 1874. Και οι δύο μεταφραστές

⁷⁶ Στις μεταφράσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα εντάσσεται και η μετάφραση του 1886 από τον Βασίλειο Βυθούλκα (που είχε αποδώσει στην Ελληνική και την *Αινειάδα* του Βιργιλίου και τις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/metafrastes/%CE%92%CF%85%CE%B8%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BA%CE%B1%CF%82%2C%20%CE%92%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%82>, τελευταία ανάκτηση: 30-12-2025), με τίτλο *Όρατίου Φλάκκου Ώδαί μετά κειμένου εισαγωγής και μτφρ. υπό Β.Γ.Β., έν Αθήναις*. Μολονότι το παρόν βιβλίο εντοπίστηκε στον κατάλογο της Εθνικής Βιβλιοθήκης, κατά την επιτόπια έρευνα πληροφορήθηκα από τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης ότι δεν είναι διαθέσιμο για μελέτη.

⁷⁷ Συγκεκριμένα αποδίδει τα εξής από τα *Carmina*: 1.1, 1.2, 1.3, 1.9, 1.14, 1.18, 1.24, 1.37, 2.7, 2.20, 3.30, 4.2.

⁷⁸ Συγκεκριμένα αποδίδει τα εξής από τα *Carmina*: 1.1, 1.2, 1.3, 1.10, 1.11, 1.15, 1.16, 1.22, 1.37, 2.2, 2.7, 2.13, 2.15, 3.1, 3.2, 3.3.

⁷⁹ Συγκεκριμένα αποδίδει τα εξής από τα *Carmina*: 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7, 1.8, 1.9, 1.10, 1.11, 1.12, 1.13, 1.14, 1.15, 1.16, 1.17, 1.18, 1.19, 1.20, 1.21, 1.22, 1.23, 1.24, 1.25, 1.26, 1.27, 1.28, 1.29, 1.30, 1.31, 1.32, 1.33, 1.34, 1.35, 1.36, 1.37, 1.38, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 2.9, 2.10, 2.11, 2.12, 2.13, 2.14, 2.15, 2.16, 2.17, 2.18, 2.19, 2.20.

⁸⁰ Π.χ., ο Πάνος Κωνσταντινίδης το αναφέρει στον τίτλο του βιβλίου του: ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΔΑΙ ΑΙ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ, βλ. σσ. 69-70 της εργασίας.

⁸¹ Π.χ., ο Διονύσιος Κασσελίδης μιλά για τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του βιβλίου του στο προλογικό του σημείωμα: *πρὸς χρῆσιν τῆς τε μαθητιώσεως καὶ τῆς σπουδαζούσεως νεολαίας καὶ ἐν γένει ὡς διδακτικὸν καὶ εὐάρεστον παντὸς φιλομούσου ἀνάγνωσμα ἐδημοσίευσσα*, βλ. σ. 41, υποσημ. 278 της εργασίας.

⁸² Συγκεκριμένα μεταφράζει τα *Carmina*: 1.1, 1.2, 1.3, 1.5, 1.22, 2.1, 2.16, 2.19, 3.9, 4.2, 4.3.

μεταφράζουν σε έμμετρο λόγο και αρχαιοελληνική γλώσσα.⁸³ Φαίνεται ότι αυτές οι αποδόσεις ακολουθούν την πρακτική εκείνων των ελληνικών μεταφράσεων των ξένων λογίων του 16^{ου} αιώνα, που απέδιδαν σε αρχαία ελληνική γλώσσα και μέτρα τους Ρωμαίους ποιητές. Τέλος, εντοπίζεται και ένα βιβλίο πεζών μεταφράσεων των *Epistulae* 2.1, 2.2 στην καθαρεύουσα, του ιεροδιδασκάλου Θεόκριτου Μυριανθούση, το οποίο δημοσιεύεται το 1887. Και το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε ένα λόγο κοινό.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται και η δημοσίευση ελληνικών αποδόσεων (ακόμη και διασκευών) ορατιανών ποιημάτων σε λογοτεχνικά περιοδικά και εφημερίδες. Αυτές οι μεταφράσεις είναι έμμετρες, γραμμένες κυρίως στη δημοτική (ιδίως όταν ο μεταφραστής τους ήταν Επτανήσιος) και παρουσιάζουν αρκετές ελευθερίες, έχοντας ως στόχο πρωτίστως την απόδοση του νοήματος του πρωτοτύπου (*ad sensum* μετάφραση). Τα κείμενα αυτά αναγιγνώσκονται ως αυθύπαρκτα λογοτεχνήματα, αποδεσμευμένα από το κείμενο-πηγή. Από την έρευνά μου, εντόπισα τις εξής μεταφράσεις: Αντώνιος Αντωνιάδης 1859: *Carm.* 3.9, Χριστόφορος Σαμαρτσίδης 1866: *Carm.* 4.2, Παναγιώτης Ματαράγκας 1872: *Carm.* 3.9, 1880: *Carm.* 1.5, 1884: *Carm.* 1.23, Ηρακλής Σταύρος 1877: *Carm.* 1.5, Στέφανος Κουμανούδης 1879: *Carm.* 2.8, *Epist.* 1.7, Παναγιώτης Πανάς 1883: *Carm.* 2.14, Ιωάννης Γρυπάρης 1896: *Carm.* 3.10 και Στυλιανός Χρυσομάλλης 1899: *Carm.* 2.16.

Η μεταφραστική παραγωγή των έργων του Ορατίου συνεχίζεται και τον 20^ο αιώνα.⁸⁴ Ενδεικτικά, το 1906 δημοσιεύονται στο περιοδικό *Νουμάς* (τεύχος 205)⁸⁵ έμμετρες νεοελληνικές μεταφράσεις των *Carm.* 1.3, 1.5 και 1.8 του συγγραφέα και μεταφραστή Κωνσταντίνου Θεοτόκη με τίτλο: *Τρεις ώδες του Όρατίου*.⁸⁶ Ο Δρ. Φιλολογίας Χαράλαμπος Στράγγας δημοσιεύει το 1912 το βιβλίο του *Κοϊντου Όρατίου Φλάκκου Ψδαί, Έπωδοί και Έκατονταέτηρος Ψδή: Κείμενον – Μετάφρασις – Σχόλια – Παράρτημα μετρικής Ψδών. Πρὸς χρῆσιν Μαθητῶν, Φοιτητῶν καὶ Καθηγητῶν τῆς Φιλολογίας*, το οποίο αναδημοσιεύεται το 1971. Τέλος, τα υπομνήματα στα τέσσερα

⁸³ Τη μεταφραστική αυτή πρακτική που ακολουθούν ο Ιωάννου και ο Γρηγοριάδης (απόδοση λατινικών έργων σε έμμετρο λόγο και αρχαιοελληνική γλώσσα) ακολουθούν και άλλοι μελετητές στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα με σκοπό την επίδειξη των δεξιοτήτων τους, βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 200-201.

⁸⁴ Για τις μεταφράσεις ορατιανών έργων (κυρίως από Επτανήσιους) κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα βλ. Λέτσιος (2025β) 394-414.

⁸⁵ *Νουμάς*, (1906), τ. 205, 6, βλ.

<https://kosmopolis.library.upatras.gr/index.php/noumas/article/view/82772> [τελευταία ανάκτηση: 09-11-2025].

⁸⁶ Μπουμπουλίδης (1963-1964) 526-528. Ειδικότερα για τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη και τις μεταφράσεις του από τα Λατινικά, βλ. Λέτσιος (2025α).

βιβλία των *Carmina* του Ορατίου από τον Κωνσταντίνο Γρόλλιο, τα οποία περιλαμβάνουν νεοελληνική μετάφραση και γνώρισαν πολλές ανατυπώσεις, αποτελούν έργα αναφοράς.

Στόχος και μεθοδολογία

Η ποσότητα των ελληνικών μεταφράσεων των έργων του Ορατίου του 19^{ου} αιώνα δεν καθιστά εφικτή την ενδελεχή μελέτη όλων στο πλαίσιο μίας διδακτορικής διατριβής. Πρωτίστως μελετήθηκαν οι μεταφράσεις έργων του Ορατίου που έχουν πραγματοποιηθεί από περισσότερους από έναν μεταφραστή, προκειμένου να εξετασθούν συγκριτικά. Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στα μεταφράσματα εκείνα που παρουσιάζουν λογοτεχνικό ενδιαφέρον και είναι περισσότερο προσανατολισμένα στο σύγχρονο αναγνωστικό τους κοινό (target – oriented translation) με τις διάφορες διαβαθμίσεις του (λόγιο, ευρύ), ενώ η εξέταση εκείνων που πραγματοποιήθηκαν για εκπαιδευτικούς σκοπούς και είναι προσκολλημένα στο κείμενο-πηγή (source – oriented translation) είναι πιο συνοπτική. Το κριτήριο επιλογής των χωρίων που εξετάζονται είναι πρωτίστως το μεταφραστικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν (μεταφραστικές τεχνικές, πρακτική της πολιτογράφησης, γλώσσα και ύφος του μεταφραστή). Οι βασικοί στόχοι της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι δύο: 1. η παρουσίαση και η μελέτη των ελληνικών μεταφράσεων των ορατιανών ποιημάτων που εκπονήθηκαν και δημοσιεύτηκαν τον 19^ο αιώνα, με έμφαση στην εξέταση και τον σχολιασμό των λογοτεχνικών μεταφράσεων του σπουδαίου Ρωμαίου λυρικού ποιητή. 2. η συγκριτική μελέτη των ποιημάτων του Ορατίου που έχουν αποδοθεί από διαφορετικούς μεταφραστές, με σκοπό την ανάδειξη των διαφόρων μεταφραστικών εκδοχών του ίδιου έργου.

Η διατριβή εντάσσεται στο πλαίσιο της περιγραφικής μεταφρασεολογίας.⁸⁷ Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι η κειμενοκεντρική ανάγνωση των μεταφράσεων (κείμενα-στόχοι), σε άμεση παραβολή με τα πρωτότυπα ποιήματα του Ορατίου (κείμενα-πηγή). Αφετηρία για τον εντοπισμό των διαθέσιμων ελληνικών μεταφράσεων αποτέλεσε η βάση δεδομένων «Μεταφράσεις έργων Λατινικής Γραμματείας από το 1453»,⁸⁸ από την οποία αντλήθηκε ένα σημαντικό μέρος των υπό εξέταση ελληνικών

⁸⁷ Για την περιγραφική μεταφρασεολογία, βλ. Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 25-27.

⁸⁸ Για τον Οράτιο, βλ. συγκεκριμένα: <http://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/135> [τελευταία ανάκτηση: 03-11-2025].

αποδόσεων, ενώ κατά την πορεία της έρευνας, εντοπίστηκε και πρόσθετο υλικό και σε άλλες ηλεκτρονικές πηγές: στην «Ανέμη» του Πανεπιστημίου της Κρήτης,⁸⁹ στην «Ψηφιοθήκη» του Α.Π.Θ.⁹⁰ και στα ψηφιακά αποθετήρια της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων,⁹¹ της Βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Κύπρου⁹² και της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης της Βέροιας.⁹³ Επίσης, πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα σε ελληνικές βιβλιοθήκες (Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων και Ιωαννίδειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμοργού⁹⁴). Για την ερμηνεία του λατινικού πρωτοτύπου, καθώς και την αντιπαραβολή του με τις εκάστοτε ελληνικές αποδόσεις, χρησιμοποιούνται σύγχρονες σχολιασμένες εκδόσεις και ερμηνευτικά υπομνήματα,⁹⁵ όπως επίσης και διάφορα λεξικά,⁹⁶ χωρίς να επιδιώκεται μία ενδελεχής εξέταση και ερμηνεία των πρωτότυπων έργων. Εφόσον το ορατιανό corpus μάς σώζεται χωρίς αρκετά προβλήματα χειρόγραφης παράδοσης, δεν ασχολούμαι με την ταύτιση των εκδόσεων που ακολούθησαν οι μεταφραστές.

Δομή

Η διατριβή διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια, που το καθένα αντιστοιχεί σε κάθε ορατιανό ποίημα ή ποιητική συλλογή του Ορατίου που μεταφράστηκε στα Ελληνικά τον 19^ο αιώνα (δηλαδή Κεφάλαιο 1: οι ελληνικές μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*, Κεφάλαιο 2: οι ελληνικές μεταφράσεις των *Carmina*, 3. Κεφάλαιο 3: οι ελληνικές μεταφράσεις των *Epistulae*, 4. Κεφάλαιο 4: οι ελληνικές μεταφράσεις των *Epopdi*, 5. Κεφάλαιο 5: οι ελληνικές μεταφράσεις της *Ars Poetica*). Το κάθε κεφάλαιο ξεκινά με

⁸⁹ Βλ. <https://anemi.lib.uoc.gr/?lang=el> [τελευταία ανάκτηση: 03-11-2025].

⁹⁰ Βλ. <https://digital.lib.auth.gr/?ln=el> [τελευταία ανάκτηση: 03-11-2025].

⁹¹ Βλ. <https://library.parliament.gr/> [τελευταία ανάκτηση: 27-11-2025].

⁹² Βλ. <https://library.ucy.ac.cy/electrical-work-library-noise-warning/> [τελευταία ανάκτηση: 27-11-2025].

⁹³ Βλ. <https://www.lib.aegean.gr/el/medoysa-dimosia-kentriki-vivliothiki-veroias> [τελευταία ανάκτηση: 27-11-2025].

⁹⁴ Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους υπαλλήλους της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Αμοργού, καθώς είχαν την ευγενή καλοσύνη να μου αποστείλουν ψηφιοποιημένο το υλικό προς μελέτη. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον ισχύοντα κανονισμό της Βιβλιοθήκης, επιλέχθηκαν και ψηφιοποιήθηκαν κάποιες ενδεικτικές σελίδες από το βιβλίο του Δημητρίου, στις οποίες περιλαμβάνονται ο πρόλογος του μεταφραστή και ένα τμήμα της μετάφρασης της *Ars Poetica*.

⁹⁵ Για τη μελέτη του *Carmen Saeculare*, βλ. Σιωμόπουλος (1969), Putnam (1996), (2000) και (2010), Thomas (2011). Για τα *Carmina*, βλ. Nisbet – Hubbard (1970) και (1978), Putnam (1978), Γρόλλιος (1986), (1992), (1998) και (2011), Nisbet – Rudd (2004), Johnson (2004), Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015), Harrison (2017), Woodman (2022). Για τις *Epistulae*, βλ. Fairclough (1929), Fraenkel (1957), Brink (1982), Rudd (1989), Mayer (1994). Για τις *Epopdi*, βλ. Mankin (1995) και Watson (2008). Για την *Ars Poetica*, βλ. Brink (1971), Rudd (1989), Μινώτου (1934) και Γιατρομανωλάκης (1980).

⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά ΣΑΑ, LSJ, CGL, Montanari (2016).

μία συνοπτική παρουσίαση της πρόσληψης του συγκεκριμένου ορατιανού έργου στην Ευρώπη (κυρίως 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας), ενώ ακολουθεί μία σύντομη υπόθεση του ποιήματος που εξετάζεται κάθε φορά. Έπειτα, παρέχονται με σύντομία κάποια στοιχεία για τον εκάστοτε μεταφραστή (βιογραφικά και εργογραφικά) και τη μετάφρασή του, καθώς και για το βιβλίο, το περιοδικό ή την εφημερίδα όπου δημοσιεύεται η μετάφραση που κάθε φορά εξετάζεται.⁹⁷ Ακολουθεί η μελέτη είτε μεμονωμένων μεταφράσεων είτε, αν κάποιο έργο έχει αποδοθεί από περισσότερους του ενός μεταφραστές, η αντιπαραβολή των αποδόσεων. Στο τελευταίο τμήμα της διατριβής εμπεριέχονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

Βασικός σκοπός της διατριβής είναι η μελέτη και η ανάδειξη της μεταφραστικής πρακτικής και θεωρίας των μεταφραστών,⁹⁸ όπως αυτή διαφαίνεται στο ίδιο τους το έργο ή και σε κείμενα που προηγούνται αυτού (κυρίως σε προλογικά σημειώματα και εισαγωγές). Επιπλέον, επιχειρείται προσπάθεια ένταξης των μεταφράσεων (ιδιαίτερος των λογοτεχνικών) στα λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής (Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή, Επτανησιακή Σχολή) και στις γλωσσικές επιλογές που αυτά πρόσβευαν. Εξετάζεται η γλώσσα της κάθε μετάφρασης (αρχαΐζουσα, καθαρεύουσα, δημοτική, χρήση ιδιωματισμών), το ύφος της (επίσημο ή λαϊκό, πολιτογράφηση της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα), οι στόχοι της (εκπαιδευτικοί, λογοτεχνικοί ή και τα δύο ταυτόχρονα), όπως επίσης και η ανίχνευση του αναγνωστικού τους κοινού (λόγιο, ευρύ, μαθητιώσα και φοιτητιώσα νεολαία).

⁹⁷ Για τα περιοδικά και τις εφημερίδες του 19^{ου} αιώνα η μελέτη στηρίζεται κυρίως στην Καρπόζηλου (2021) (σε 2 τόμους) και στο *ΑΝΑ*.

⁹⁸ Για τη μελέτη των μεταφραστικών τεχνικών, βλ. Κεντρωτής (1996), Κακριδής (2000), Φλώρος – Γραμμενίδης (2008), Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015), Παππάς (2017).

1^ο Κεφάλαιο: Οι Μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*

1.1. Εισαγωγή: Σύνοψη περιεχομένου, πρόσληψη και οι μεταφράσεις του στην Ευρώπη

Το *Carmen Saeculare* (*Εκατονταέτηρος Ύμνος*) του Ορατίου είναι μια λατρευτική χορική ωδή που γράφτηκε το 17 π.Χ. κατά παραγγελία του Αυγούστου, για τον εορτασμό της συμπλήρωσης δέκα ετών από την επίσημη ίδρυση του imperium (27 π.Χ.). Η συγκεκριμένη ωδή εκτελέστηκε από χορό 27 αγοριών και άλλων τόσων κοριτσιών, μόλις ολοκληρώθηκαν οι εκατονταέτηροι αγώνες (Ludi Saeculares) με τους οποίους εγκαινιάστηκε επισήμως η Pax Romana.⁹⁹ Την τελευταία μέρα της τριήμερης αυτής εορτής (3 Ιουνίου το 17 π.Χ.) ο χορός έψαλε την ωδή υμνώντας τον Απόλλωνα, την Άρτεμη, τον Ήλιο, την Ειλείθια, τις Μοίρες και τη Γη, υπενθυμίζοντας στο ρωμαϊκό κοινό τις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις του Αυγούστου και προκαταβάλλοντας έτσι την ειρήνη, τη δόξα και την ευτυχία της Ρώμης.¹⁰⁰

Ο Οράτιος ξεκινά την ωδή του με άμεση αποστροφή στον Απόλλωνα και την Άρτεμη ζητώντας τους να εκπληρώσουν τις προσευχές του χορού που είναι ο διαμεσολαβητής ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους. Οι δύο θεοί περιγράφονται ως φωτεινά ουράνια σώματα που κοσμούν τον ουρανό. Πιο συγκεκριμένα, ο Απόλλωνας έχει το ρόλο του ήλιου και η δίδυμη αδερφή του, Άρτεμη, της σελήνης (στ. 1-12).¹⁰¹ Στη συνέχεια, κεντρικό θέμα των στίχων αποτελεί ο τοκετός, η γονιμότητα και οι νόμοι του γάμου, καθώς και η σύνδεσή τους με κοσμικούς εορτασμούς (στ. 13-24).¹⁰² Στους επόμενους στίχους (στ. 25-36) ο ποιητής στρέφεται στις φιλαλήθεις Μοίρες, των οποίων τα λόγια φέρουν τη σφραγίδα του αμετάβλητου, ενώ επανέρχεται και το θέμα της γονιμότητας τόσο στη φύση όσο και στην ανθρωπότητα με πρωταγωνιστές τη μητέρα γη (στ. 29: Tellus), τη θεά Δήμητρα (στ. 30: Cererem) και τον Δία (στ. 32: Iovis). Στο κέντρο του ποιήματος ο χορός απευθύνεται ξανά στον Απόλλωνα και την Άρτεμη ζητώντας τους να φανούν ευνοϊκοί μαζί του.¹⁰³ Οι επόμενες τρεις στροφές (στ. 37-48) εστιάζουν στη Ρώμη και τις τρωικές της απαρχές με αναφορά στον Αινεία και τον Ρωμόλο, ενώ περιλαμβάνεται και μια προσευχή στους θεούς για

⁹⁹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 26.

¹⁰⁰ Σιωμόπουλος (1969) 5-8.

¹⁰¹ Putnam (2010) 234.

¹⁰² Thomas (2011) 66.

¹⁰³ Putnam (2010) 236-237.

την επιτυχία των αγώνων.¹⁰⁴ Μετά τον Αινεία και τον Ρωμύλο τρίτος στην ακολουθία έρχεται ο Αύγουστος, ο επανιδρυτής της Ρώμης, που αποκαθιστά την ειρήνη μετά από έναν αιώνα εμφυλίου πολέμου. Η σύγχρονη Ρώμη είναι πλέον μια ισχυρή δύναμη που προκαλεί φόβο σε όσους θα μπορούσαν να αντιταχθούν στην κυριαρχία της, ενώ την ίδια στιγμή επανέρχονται στη ρωμαϊκή κοινωνία όλες οι αρετές και οι ευνοϊκές συνθήκες (Pax, Pudor, Fides, Honor) που τόσον καιρό είχαν εκλείψει λόγω των εμφυλίων πολέμων (στ. 49-60).¹⁰⁵ Η ωδή ολοκληρώνεται όπως ακριβώς άρχισε (κυκλική σύνθεση) και στο προσκήνιο επανέρχονται η Άρτεμη και ο Απόλλωνας. Ο χορός για τρίτη φορά κάνει επίκληση στους συγκεκριμένους θεούς με τη βεβαιότητα ότι οι προσευχές του εισακούστησαν (στ. 61-72).¹⁰⁶

Στην Ευρώπη, το ποίημα αυτό του Ορατίου μιμήθηκε ο Γερμανός Conrad Celtis (1459-1508), ο οποίος συνέθεσε ένα ποίημα με τον ίδιο τίτλο. Μεταφράσεις όλων των έργων του Ορατίου – συμπεριλαμβανομένου και του *Carmen Saeculare* – παρήχθησαν από τον Άγγλο Christofer Smart· μία πεζή το 1754, η οποία χρησιμοποιούνταν για εκπαιδευτικούς σκοπούς για δύο αιώνες, και μία έμμετρη το 1767. Περίπου έναν αιώνα αργότερα, το 1881, δημοσιεύονται όλα τα έργα του Ορατίου από τον Sir Theodore Martin.¹⁰⁷ Στην Ισπανία, ο Javier de Burgos δημοσιεύει τέσσερις τόμους (1819-1844) που περιλαμβάνουν τις μεταφράσεις όλων των έργων του Ορατίου χωρίς να παραλείπεται φυσικά αυτή του *Carmen Saeculare*.¹⁰⁸

1.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*

Αναφορικά με την ενασχόληση Ελλήνων μελετητών με το συγκεκριμένο ορατιανό έργο, γνωρίζουμε για την ύπαρξη τεσσάρων ελληνικών μεταφράσεών του που παρήχθησαν τον 19^ο αιώνα. Διαθέτουμε δύο έμμετρες μεταφράσεις από τον Περικλή Γρηγοριάδη (1871) και τον Φίλιππο Ιωάννου (1874), καθώς και δύο μεταφράσεις σε πεζό λόγο από τον Μιχαήλ Βαμβακερό (1865) και τον Διονύσιο Κασσελίδη (1881 η 1^η έκδοση και 1895 η 2^η).¹⁰⁹ Στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου παρουσιάζονται ορισμένα στοιχεία σχετικά με τις μεταφράσεις των Γρηγοριάδη και Ιωάννου, ενώ στη συνέχεια επιχειρείται η συγκριτική εξέταση των δύο. Ακολούθως, παρατίθενται

¹⁰⁴ Thomas (2011) 74.

¹⁰⁵ Putnam (2010) 238-239.

¹⁰⁶ Thomas (2011) 81.

¹⁰⁷ Harrison (2019) 107, 109-110.

¹⁰⁸ Showerman (1922) 119-120.

¹⁰⁹ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/taxonomy/term/135> [τελευταία ανάκτηση: 24-02-2024].

πληροφορίες για τις μεταφράσεις των Βαμβακερού και Κασσελίδη και έπεται η συγκριτική ανάλυσή τους.

1.2.1. Η μετάφραση του Περικλή Γρηγοριάδη (1871)¹¹⁰

Σύμφωνα με τη μελέτη της Αποστολοπούλου, ο Περικλής Γρηγοριάδης (1850-1881) με καταγωγή από την Αρκαδία, αποτελεί μία από τις λιγότερο προβεβλημένες μορφές της νεοελληνικής φιλοσοφίας του 19^{ου} αιώνα. Παρά τη βραχεία διάρκεια της ζωής του, άφησε πίσω του σπουδαίο φιλοσοφικό έργο. Όπως αναφέρεται στη μελέτη της Αποστολοπούλου, οι πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του αντλούνται κατά κύριο λόγο από το βιογραφικό του σημείωμα που έχει συνταχθεί από τον ίδιο στη λατινική γλώσσα.¹¹¹ το εν λόγω βιογραφικό κατατέθηκε από τον Γρηγοριάδη μαζί με άλλα απαραίτητα δικαιολογητικά στο Πανεπιστήμιο της Γοττίγγης το 1878 για την ανακήρυξή του σε διδάκτορα Φιλοσοφίας. Ο μεταφραστής έλαβε τη στοιχειώδη εκπαίδευσή του στην ιδιαίτερη πατρίδα του και στη συνέχεια φοίτησε επί πέντε έτη στη Σχολή του Ιερού Κοινού του Παναγίου Τάφου, την οποία ο ίδιος στο βιογραφικό του σημείωμα αποκαλεί *Gymnasium Hierosolymitanum*. Ακολούθως, κατά την περίοδο 1871–1873, φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1873, σε αρκετά νεαρή ηλικία, δημοσίευσε τη μετάφραση του γερμανικού ιστορικού μυθιστορήματος του I.R. Telfy (*Athens Dreissing Tyrannen. Roman von J. R. Telfy* 1871) στην ελληνική γλώσσα με τίτλο *Οι τριάκοντα τύραννοι τῶν Ἀθηνῶν*, ενώ το 1875 ως δάσκαλος στα Ιεροσόλυμα στη Θεολογική Σχολή του Ιερού Κοινού Του Παναγίου Τάφου εξέδωσε το έργο του με τίτλο *Ἡ Ἰερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ*. Την περίοδο 1876-1878 σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας και συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Γοττίγγης,¹¹² παρακολουθώντας και στα δύο Πανεπιστήμια

¹¹⁰ Η μετάφραση διατίθεται ελεύθερα στον ιστότοπο «Πλειάς» του Πανεπιστημίου Πατρών, στο σύνδεσμο: <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/pandora/article/view/17925> [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹¹¹ Το βιογραφικό σημείωμα του Γρηγοριάδη, το οποίο δημοσιεύεται στη μελέτη της Αποστολοπούλου, σήμερα φυλάσσεται στο Αρχείο του Πανεπιστημίου της Γοττίγγης, μαζί με τα υπόλοιπα έγγραφα που αφορούν την ανακήρυξη του Γρηγοριάδη σε διδάκτορα Φιλοσοφίας, βλ. Αποστολοπούλου (1985) 130, 144 και 146.

¹¹² Αποστολοπούλου (1985) 134: Ο Γρηγοριάδης υπέβαλε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Γοττίγγης τη διατριβή «Περὶ τῶν μύθων παρὰ Πλάτωνι» – που ήταν γραμμένη στα ελληνικά – και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ της φιλοσοφίας στις 10 Νοεμβρίου 1878. Φαίνεται ότι ο Γρηγοριάδης έμεινε στη Γοττίγγη τουλάχιστον ορισμένους μήνες του 1879 για να φροντίσει για την έκδοση της διατριβής του, και κατόπιν επέστρεψε στην Ελλάδα. Στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών υπέβαλε τη διατριβή «Περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατὰ Πλάτωνα» και ανακηρύχθηκε υφηγητής της ιστορίας της φιλοσοφίας στις 11 Μαρτίου 1880.

μαθήματα ποικίλλου ενδιαφέροντος (Ψυχολογίας, Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και Φιλοσοφίας). Το 1878 ολοκλήρωσε τη διατριβή του με τίτλο *Περὶ τῶν μύθων παρὰ Πλάτωνι* και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Γοττίγγης, ενώ το 1880 ολοκλήρωσε και τη διατριβή του επί υφηγεσία στη Φιλοσοφική Αθηνών με τίτλο *Περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατὰ Πλάτωνα*. Το 1880 ανακηρύχθηκε υφηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έπειτα διορίστηκε έκτακτος Καθηγητής Ιστορίας της Φιλοσοφίας του ίδιου Πανεπιστημίου.¹¹³

Η μετάφραση του Γρηγοριάδη δημοσιεύεται στο λογοτεχνικό περιοδικό *Πανδώρα* (1871-1872). Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, το περιοδικό αυτό κυκλοφορεί στην Αθήνα από το 1850 έως και το 1872. Παρότι οι εκδότες δεν αναφέρουν στοιχεία για τον χαρακτήρα του περιοδικού σε κάποιο προγραμματικό κείμενο, φαίνεται ότι το περιοδικό ανταποκρίνεται στο κλίμα της εποχής (ανασυγκρότηση και ενίσχυση του φρονήματος του ελληνικού έθνους, άμεση σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα πατριωτικό έντυπο που επιδιώκει να συμβάλει στην εδραίωση της αντίληψης περί αδιάσπαστης συνέχειας του νεότερου ελληνισμού με την αρχαιότητα. Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετείται από το περιοδικό μία (σχεδόν αρχαίζουσα) καθαρεύουσα, χωρίς βέβαια να απορρίπτεται ή να αντιμετωπίζεται αρνητικά η χρήση της δημοτικής γλώσσας. Στην ύλη του περιλαμβάνονται μυθιστορήματα, διηγήματα τόσο από μετάφραση όσο και πρωτότυπα, ποίηση, βιβλιοκρισίες, ιστορικές πραγματείες, βιογραφίες κ.ά.¹¹⁴

Όπως συνάγεται από τη βιογραφία του, ο Γρηγοριάδης μετέφρασε το *Carmen Saeculare* όταν ήταν ακόμη φοιτητής στη Φιλοσοφική του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η μετάφραση φέρει τον τίτλο: *ΠΟΙΗΣΙΣ Β΄) Π. Μεθερμηνεία τοῦ ἑκατονταετηρικοῦ ἄσματος (Carminis Secularis) τοῦ Ὁρατίου εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ πρωτοτύπου, τὸ Σαπφικόν*. Το λατινικό πρωτότυπο απουσιάζει, όπως επίσης και κάποιο προλογικό σημείωμα. Η μετάφραση είναι γραμμένη στην αρχαία ελληνική γλώσσα, εμπλουτισμένη με διαλεκτικούς τύπους. Όσον αφορά το μέτρο, ο μεταφραστής ακολουθεί το ίδιο μέτρο με τον Οράτιο (σαπφική στροφή), ενώ διατηρεί και τον αριθμό των στροφών και των στίχων (19 τετράστιχες στροφές) του πρωτοτύπου. Η επιλογή του Γρηγοριάδη να αποδώσει το πρωτότυπο στην αρχαία ελληνική προφανώς συνδέεται με τη γραμμή της γλώσσας που επικρατεί στο εν λόγω περιοδικό. Βέβαια,

¹¹³ Αποστολοπούλου (1985) 129-135.

¹¹⁴ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Πανδώρα*¹ (1681-1682).

τόσο η αρχαιοελληνική γλώσσα όσο και η διατήρηση του μέτρου του πρωτοτύπου συνιστούν χαρακτηριστικά της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής (1830-1880), από την οποία μάλλον επηρεάστηκε.¹¹⁵

Είναι αξιοσημείωτο ότι κανείς μεταγενέστερος μεταφραστής δεν αναφέρεται στην ύπαρξη της μετάφρασης του Γρηγοριάδη.¹¹⁶

1.2.2. Η μετάφραση του Φιλίππου Ιωάννου (1874)¹¹⁷

Το πλήρες όνομα του μεταφραστή είναι Φίλιππος Ιωάννου Πάντος και καταγόταν από τη Ζαγορά του Πηλίου (γεννήθηκε το 1796 ή το 1800). Από τη νεανική του ήδη ηλικία, ο Ιωάννου μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στην Κωνσταντινούπολη, συμμετείχε στον επαναστατικό αγώνα του 1821 και διορίστηκε γραμματέας του Ανδρέα Μιαούλη. Σπούδασε φυσικές επιστήμες, κλασική φιλολογία και φιλοσοφία στο Μόναχο της Γερμανίας, γνώριζε άριστα Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά, Ιταλικά και Γαλλικά. Παράλληλα δίδασκε και στο Ελληνικό σχολείο του Μονάχου. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, διορίστηκε Τακτικός Καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Οθωνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (το σημερινό Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών) το 1839, όπου και παρέμεινε μέχρι και το θάνατό του το 1880. Οι φιλικόι δεσμοί που διατηρούσε ο Ιωάννου με τον βασιλιά Όθωνα σχολιάστηκαν δεόντως από τους κύκλους των λογίων της εποχής και μάλιστα μερικοί εξ αυτών θεωρούσαν ότι αυτός ήταν ο λόγος που ο Ιωάννου διορίστηκε Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο.¹¹⁸ Ο Ιωάννου έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη για την αρχαία ελληνική και λατινική γλώσσα, όπως διαφαίνεται από τη δημοσίευση της συλλογής του *Φιλολογικά Πάρεργα* το 1865, την οποία δημοσιεύει εκ νέου το 1874 διορθωμένη και εμπλουτισμένη. Στη δεύτερη έκδοση της συλλογής του μεταξύ άλλων προστέθηκε και η μετάφραση του *Carmen Saeculare* του Ορατίου.¹¹⁹

¹¹⁵ Για την Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή (1830-1880) και τις απόψεις της περί μετάφρασης, βλ. σσ. 6-7 της εργασίας.

¹¹⁶ Π.χ., ο Κασσελίδης αναφέρει τις δύο προγενέστερες ελληνικές αποδόσεις του *Carmen Saeculare* από τον Βαμβακερό και τον Ιωάννου, βλ. σ. 43 της εργασίας.

¹¹⁷ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Μέδουσα – Δημοτική Βιβλιοθήκη της Βέροιας», στο σύνδεσμο: <http://medusa.libver.gr/jspui/handle/123/904> [τελευταία ανάκτηση: 24-02-2024]. Διατίθεται και στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/4/8/d/metadata-264-0000343.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 25-03-2024]. Στον παραπάνω ιστότοπο διατίθεται και η 1^η έκδοση της συλλογής του Ιωάννου βλ. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/d/0/3/metadata-247-0000081.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 25-03-2024].

¹¹⁸ Τόκος (2023) 58.

¹¹⁹ Michalopoulos (2015) 287-288.

Ο τίτλος της 2^{ης} έκδοσης της συλλογής είναι:

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΠΑΡΕΡΓΑ ΦΙΛΙΠΠΟΥ
ΙΩΑΝΝΟΥ, ΘΕΤΤΑΛΟΜΑΓΝΗΤΟΣ, ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΑΘΗΝΩΝ. ΠΡΟΣΦΩΝΗΘΕΝΤΑ ΤΩΙ ΑΔΕΛΦΩΙ
ΑΥΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΩΙ Ι. ΤΩΙ ΓΥΑΛΑΙ. ΕΚΔΟΣΙΣ Β' ἐν ἧ τινὰ διώρθωται ἢ
ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταπεποιήται, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ προστέθειται.
ΑΘΗΝΗΣΙΝ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ, ΕΠΙ
ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ.¹²⁰

Στη συλλογή περιλαμβάνονται ἑμμετρὲς μεταφράσεις κυρίως λατινικῶν ποιητικῶν ἔργων στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα ὡς οἱ *Εκλογές* 1, 7 καὶ 8 τοῦ Βιργιλίου (σε δωρικὴ διάλεκτο, προφανῶς κατ' ἐπίδραση τῆς γλῶσσας ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ αὐτοῦ τῆς βουκολικῆς ποίησης, Θεόκριτος). Ἔπονται οἱ ἐλληνικὲς ἀποδόσεις τῶν ποιημάτων 64 καὶ 66 τοῦ Κατούλλου, τῶν πέντε πρώτων βιβλίων τῶν *Μεταμορφώσεων*¹²¹ καὶ τῶν *Ηρωίδων* 1 καὶ 7 τοῦ Οβιδίου,¹²² τοῦ *Carmen Saeculare* τοῦ Ορατίου καὶ τῆς *Germania* τοῦ Τάκιτου.¹²³ Στὸ βιβλίον εμπεριέχονται ἀκόμη ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ποιήματος *Die Götter Griechenlandes (Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος)* τοῦ Schiller,¹²⁴ ἡ μεταγραφή τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν *Μάνα με τοὺς ἐννιά σου γιους*, καὶ *Μάνα σου λέγω, δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω* σε Ἀρχαία Ἑλληνικά καὶ τέλος κάποια ποιητικὰ ἔργα τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωάννου.

Ἡ συλλογὴ ξεκινᾷ με μιὰ ἐπιστολὴ στὸν ἀδερφὸ τοῦ Δημήτριου, με τίτλο: *ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣΦΩΝΗΤΙΚΗ, ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΩΙ ΑΔΕΛΦΩΙ ΔΗΜΗΤΡΙΩΙ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΤΩΙ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΩΙ ΓΥΑΛΑΙ, Εὖ πράττειν*.¹²⁵ Στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ ἕνα εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα στὸ ὁποῖο ὁ Ἰωάννου (σε συνδυασμὸ με τὰ προλεγόμενα τῆς κάθε μετάφρασης) ἀποκαλύπτει τὰ κίνητρα ποὺ τὸν ὠθησαν νὰ μεταφράσει τὰ συγκεκριμένα ἔργα, καθὼς καὶ τὶς μεταφραστικὲς μεθόδους

¹²⁰ Σε ολόκληρη τὴν ἐργασία ἀκολουθῶ τὴ διπλωματικὴ μεταγραφή τῶν μεταφράσεων σε πολυτονικὸ σύστημα.

¹²¹ Γιὰ τὴ μελέτη τῆς μετάφρασης τῶν *Μεταμορφώσεων* τοῦ Οβιδίου ἀπὸ τὸν Ἰωάννου, βλ. Τόκος (2023).

¹²² Γιὰ τὴ μελέτη τῆς μετάφρασης τῶν *Ηρωίδων* ἀπὸ τὸν Ἰωάννου, βλ. Michalopoulos (2015).

¹²³ Γιὰ τὴν πρόσληψη τοῦ Τάκιτου στὴν Ἑλλάδα, βλ. Γκαστή – Πολυμεράκης (2017).

¹²⁴ Μάλλον πρόκειται γιὰ ἀγαπητὸ συγγραφέα στοὺς Ἑλληνες μεταφραστὲς τῆς ἐποχῆς. Ὁ Νικόλαος Κογεβίνας (1856-1897), καὶ αὐτὸς μεταφραστὴς λατινικῶν ἔργων (βλ. Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 222-231 καὶ Παπαγεωργίου (2022) 9-10), μετέφρασε πέντε ἔργα τοῦ, βλ. καὶ Δεντρινού (1916) 111-148.

¹²⁵ Ἰωάννου (1874) 5-7.

που ακολούθησε. Ωστόσο, το *Carmen Saeculare* και οι *Epistulae Heroidum* αποτελούν εξαιρέσεις, καθώς εκεί δε γίνεται καμία αναφορά στα αίτια και τους στόχους της μετάφρασης, όπως και στη μεταφραστική πρακτική που ακολούθηθηκε. Όσον αφορά τη μεταφραστική του θεωρία, αυτή επεξηγείται στο εισαγωγικό σημείωμα της μετάφρασης των κατουλλικών ποιημάτων. Συγκεκριμένα, ο Ιωάννου δηλώνει ότι σε γενικές γραμμές παραμένει πιστός στο πρωτότυπο κείμενο, ακολουθώντας τη *verbum pro verbo* μέθοδο. Ωστόσο, όπου το κρίνει απαραίτητο, δε μένει προσκολλημένος στο λατινικό πρωτότυπο αποσκοπώντας να έχει μια πιο ακριβή και ελκυστική ελληνική μετάφραση.¹²⁶ Κάτι αντίστοιχο σημειώνει και στην εισαγωγή της μετάφρασης των *Metamorphoses* του Οβιδίου, δηλώνοντας και πάλι ότι επιχειρεί να αποδώσει το πνεύμα του Οβιδίου προσπαθώντας να μην αποκλίνει από το πρωτότυπο. Η δήλωση αυτή αποδεικνύει ότι ο Ιωάννου ενίοτε χρησιμοποιεί και την *ad sensum* μεταφραστική πρακτική.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Ιωάννου στις μεταφράσεις του είναι η αρχαία ελληνική. Η γλώσσα του εμπλουτίζεται αρκετά συχνά με τύπους της ομηρικής διαλέκτου, ενώ, όσον αφορά τη μετρική, ο Ιωάννου παραμένει πιστός στο μέτρο των λατινικών ποιημάτων. Στόχος του μεταφραστή, όπως αποδεικνύεται και από τη γλώσσα, το αρχαιοπρεπές ύφος και τη διατήρηση των αρχαίων μέτρων, είναι τόσο οι μεταφράσεις του όσο και οι πρωτότυπες ποιητικές του συνθέσεις να αναγνωστούν από ένα λόγιο κοινό υψηλής μόρφωσης, ενδεχομένως από συναδέλφους του, Καθηγητές Πανεπιστημίου.¹²⁷ Συνεπώς, ο μεταφραστής επεδίωξε να κερδίσει την εκτίμησή τους με την παραγωγή αυτών των μεταφραστικών και ποιητικών του έργων.¹²⁸ Την περίοδο που ο Ιωάννου συνέθετε τη συλλογή του, στην Αθήνα σημαντική δράση στον τομέα της λογοτεχνίας και της μετάφρασης ασκούσε η Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή (1830-1880). Ως εκ τούτου είναι πολύ πιθανό ο Ιωάννου, ως Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, να επηρεάστηκε από τις αρχές της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής.

Η μετάφραση του *Carmen Saeculare* έχει τίτλο *ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΔΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΗ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΗΣ ΕΝ ΜΕΤΡΩ ΣΑΠΦΙΚΩ*. Όπως και στη μετάφραση του Γρηγοριάδη, έτσι και στην παρούσα απόδοση το μέτρο

¹²⁶ Βλ. Ιωάννου (1874) 155: *Τὸ γὰρ κατὰ λέξιν μεθερμηνεύειν μέχρι τούτου μόνον ἔγνω ἐπιτηδεῦσαι, ἐς ὅσον εἶχον τοῖς τοῦ κειμένου ῥήμασιν ἀκριβῶς παρακολουθῶν μήτε ξενοφωνεῖν ἢ ἑλληνικῆς χάριτος ὄλωσ ἀμοιρα φθέγγεσθαι, μήτ' ἀσαφῆ λέγειν καὶ σκοτεινά· τὸναντίον δὲ τῆς διανοίας μᾶλλον ἐφρόντισα, χαίρειν φράσας τοῖς ῥήμασιν, ὅπου γε τούτοις μοι οὐκ ἐνῆν δουλικῶς παρακολουθεῖν ἄνευ τοῦ ὀλιγορῆσαι ὑπὲρ τὸ προσῆκον τῆς καθ' Ἑλληνας ἀκριβείας καὶ εὐεπείας.*

¹²⁷ Michalopoulos (2015) 291-292.

¹²⁸ Τόκος (2023) 58.

παραμένει το ίδιο με αυτό του πρωτότυπου έργου, ενώ διατηρείται επίσης ο αριθμός των στροφών και των στίχων (19 τετράστιχες στροφές). Το πρωτότυπο λατινικό κείμενο απουσιάζει, ενώ δεν γίνεται ούτε αναφορά στην έκδοση που ακολουθήθηκε από τον Ιωάννου, ούτε σε κάποιες ξενόγλωσσες μελέτες που πιθανώς συνεισέφεραν στη μετάφρασή του. Πριν από το κείμενο της μετάφρασης, ο Ιωάννου πληροφορεί τον αναγνώστη για την υπόθεση του λατινικού έργου, ενώ στο τέλος παραθέτει ελάχιστα σχόλια κυρίως πραγματολογικού ενδιαφέροντος, ενότητα την οποία τιτλοφορεί ως: *ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΗΝ ΩΔΗΝ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ*.¹²⁹ Το τμήμα που περιλαμβάνει τη μετάφραση φέρει τον τίτλο: *ΕΜΜΕΤΡΟΣ ΜΕΘΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΗΣ ΩΔΗΣ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ*.¹³⁰

1.2.3. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Γρηγοριάδη (1871) και Ιωάννου (1874)

Μέσα από την εξέταση επιλεγμένων μεταφραστικών χωρίων θα επιχειρηθεί να αποκαλυφθεί η μεταφραστική πρακτική του Γρηγοριάδη και του Ιωάννου. Η πρώτη στροφή του λατινικού ποιήματος:

Phoebe silvarumque potens Diana,
lucidum caeli decus, o colendi
semper et culti, date quae precamur
tempore sacro,

Carm. Saec. 1-4

μεταφράζεται στην Ελληνική ως:

Φοῖβε Ἄρτεμις τε νέμη ἔχοισα
κόσμος αἰγλάεις πόλου, ὃ λατρευτοί,
οὐδ' ἀλάτερυτοί ποκα, κλῦτε εὐχᾶν
τᾶ δ' ἐν ἑορτᾶ.

Γρηγοριάδης 1871¹³¹

¹²⁹ Ιωάννου (1874) 498-499.

¹³⁰ Ιωάννου (1874) 495-497.

¹³¹ Γρηγοριάδης (1871) 530.

Φοῖβε καὶ ὑλᾶν μεδέοισα Φοῖβα,
λαμπρὸν ἀγλάϊσμα πόλῳ σεβιστοὶ
αἰές, ἄμμ' ὀπάσδεθ' ἃ λισσόμεθα
τᾷδ' ἐν ἑορτᾷ,

Ἰωάννου 1874¹³²

Ο 1^{ος} στίχος του λατινικού πρωτοτύπου: Phoebe silvarumque potens Diana, αποδίδεται πιστά και από τους δύο μεταφραστές: Φοῖβε Ἄρτεμις τε νέμη ἔχοισα από τον Γρηγοριάδη και Φοῖβε καὶ ὑλᾶν μεδέοισα Φοῖβα, από τον Ἰωάννου. Τα ονόματα που έχει επιλέξει ο Οράτιος για τους δύο θεούς εξυπηρετούν ένα συγκεκριμένο σκοπό. Η ρίζα του ονόματος «Φοῖβος» (στ. 1: Phoebe) είναι το -phos-, ενώ η Ἄρτεμη (στ. 1: Diana) έχει κοινή ρίζα με τη λατινική λέξη για την ημέρα – dies.¹³³ Συνεπώς, τα δύο ονόματα συνδέονται άμεσα με την έννοια του φωτός (φως της ημέρας και φως της σελήνης). Η έννοια του φωτός διαφαίνεται και από το στίχο 2: lucidum caeli decus, στον οποίο ο Οράτιος απεικονίζει όλη τη λαμπρότητα αυτών των θεοτήτων.¹³⁴ Αναφορικά λοιπόν με την απόδοση της Diana (στ. 1), παρατηρούμε ότι οι δύο μεταφραστές αποκλίνουν.¹³⁵ Από τη μία ο Γρηγοριάδης μεταφράζει χρησιμοποιώντας το σύνηθες όνομα της θεάς (Ἄρτεμις), ενώ ο Ἰωάννου επιλέγει το όνομα Φοῖβα, ούτως ώστε να καταστήσει πιο φανερή την παρουσία του φωτός στο απόσπασμα. Όσον αφορά την απόδοση του ουσιαστικού silvarum (στ. 1), αμφοτέροι το αποδίδουν με πιστότητα, αν και διαφοροποιούνται λεξιλογικά, καθώς ο Γρηγοριάδης επιλέγει το ουσιαστικό νέμη,¹³⁶ ενώ ο Ἰωάννου το δωρικό τύπο ὑλᾶν¹³⁷ (α αντί ω: ὑλᾶν αντί ὑλῶν).¹³⁸ Η λατινική μετοχή potens αποδίδεται πιστά και από τους δύο, με τον αιολικό τύπο ἔχοισα (οι αντί ου: ἔχοισα αντί ἔχουσα)¹³⁹ από τον Γρηγοριάδη και με τον επίσης αιολικό τύπο

¹³² Ἰωάννου (1874) 495.

¹³³ Putnam (2010) 235.

¹³⁴ Putnam (2000) 52.

¹³⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. Diana: σημασία 1α «ρωμαϊκή θεότητα προστάτρια του κυνηγιού, που από την αρχαιότητα ταυτιζόταν με την Ἄρτεμη και άλλες θεότητες (Σελήνη στον ουρανό, Ἄρτεμις στη γη, Εκάτη στον Κάτω Κόσμο)», β2 μετωνυμικά «σελήνη» (519).

¹³⁶ Βλ. LSJ, s.v. νέμος: «δάσωδης βοσκότοπος, ξέφωτο δάσους» (1167).

¹³⁷ Βλ. LSJ, s.v. ὕλη: «το δάσος» (1847).

¹³⁸ Βλ. [https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html)

[language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html) [τελευταία ανάκτηση: 25-06-2024].

¹³⁹ Βλ. [https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html)

[language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html) [τελευταία ανάκτηση: 05-12-2025].

μεδέοισα (οι αντί ου: μεδέοισα αντί μεδέουσα)¹⁴⁰ από τον Ιωάννου. Μάλιστα, η μετοχή μεδέουσα («την προστάτιδα (θεά)») χρησιμοποιείται κυρίως από τον Όμηρο.¹⁴¹ Η ελληνική απόδοση για τη φράση του στίχου 2: *lucidum caeli decus* είναι *κόσμος αϊγλάεις πόλου* από τον Γρηγοριάδη και *λαμπρόν ἀγλαΐσμα πόλω* από τον Ιωάννου. Και οι δύο αποδόσεις ακολουθούν πιστά το πρωτότυπο, ενώ συγκλίνουν όσον αφορά το λεξιλόγιο. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι το ουσιαστικό *decus* μεταγράφεται ως *κόσμος* από τον Γρηγοριάδη και ως *ἀγλαΐσμα* από τον Ιωάννου – ένα ουσιαστικό που χρησιμοποιείται κυρίως στην αρχαία ελληνική ποίηση και στην ύστερη πεζογραφία.¹⁴² Το επίθετο *lucidum* αποδίδεται ως *αϊγλάεις* από τον Γρηγοριάδη και ως *λαμπρόν* από τον Ιωάννου. Το επίθετο *αϊγλάεις* συγγενεύει ετυμολογικά με το ουσιαστικό *ἀγλαΐσμα* που χρησιμοποιεί αντίστοιχα ο Ιωάννου για την απόδοση του *decus*, ενώ αποτελεί δωρικό τύπο αντί του αττικού επιθέτου *αϊγλήεις*.¹⁴³ Παράλληλα, το *caeli* μεταφράζεται και από τους δύο ως *πόλος*, ένα ουσιαστικό που προέρχεται από το ρήμα *πολέω* και που χρησιμοποιείται κυρίως στην ποίηση.¹⁴⁴ Η διαφορά μεταξύ των δύο αποδόσεων έγκειται στο ότι ο μεν Γρηγοριάδης επιλέγει τον αττικό τύπο *πόλου*, ενώ ο Ιωάννου χρησιμοποιεί ξανά ένα δωρικό τύπο, το *πόλω* (*ω* αντί *ου*: *πόλω* αντί *πόλου*).¹⁴⁵ Οι στίχοι 2-3 του λατινικού κειμένου: *o colendi | semper et culti*, μεταφράζονται ως: *ὦ λατρευτοί, | οὐδ' ἀλάτρευτοί ποκα* από τον Γρηγοριάδη και *σεβιστοί | αἰές* από τον Ιωάννου. Η μετοχή *culti* παραλείπεται από τον Ιωάννου, ενώ από τον Γρηγοριάδη μετατρέπεται σε ρηματικό επίθετο (*λατρευτοί*), το οποίο αποδίδει ορθώς τη σημασία της μετοχής. Και οι δύο μεταφραστές φαίνεται να ακολουθούν κοινή μεταφραστική πρακτική ως προς την απόδοση του γερουνδιακού *colendi*, χρησιμοποιώντας ρηματικά επίθετα σε -τος (*ἀλατρευτοί* από τον Γρηγοριάδη και *σεβιστοί* από τον Ιωάννου) και όχι σε -τέος, που θα απέδιδε πιστά τον λατινικό τύπο.¹⁴⁶ Το επίθετο που επιλέγει ο Ιωάννου (*σεβιστός*) είναι ένα ποιητικό επίθετο που απαντά στον Ησύχιο¹⁴⁷ και παραπέμπει στον Οκταβιανό

¹⁴⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 25-06-2024].

¹⁴¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *μεδέων* και το θηλυκό *μεδέουσα*: «η προστάτιδα (θεά)» (1089).

¹⁴² Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀγλαΐσμα*: «στολίδι», χρησιμοποιείται στην ποίηση και στην ύστερη πεζογραφία (11).

¹⁴³ Βλ. *LSJ*, s.v. *αϊγλάεις*: δωρικό αντί *αϊγλήεις*, -εσσα, -εν «λαμπερός, αστραφτερός» (35).

¹⁴⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *πόλος*: «ουρανός» (1436), από το ρήμα *πολέω*, *πέλω*, ρήμα που χρησιμοποιείται κυρίως στην ποίηση (1433).

¹⁴⁵ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 26-06-2024].

¹⁴⁶ Για το γερουνδιακό και την απόδοσή του στην ελληνική γλώσσα, βλ. Τζάρτζανος (2009) 73.

¹⁴⁷ Βλ. Montanari, s.v. *σεβιστός*: πρόκειται για έναν ποιητικό τύπο που απαντά και στον Ησύχιο και ταυτίζεται με τον όρο *σεβαστός* (1913).

(Αύγουστο).¹⁴⁸ Ως εκ τούτου, ο μεταφραστής ίσως επιθυμεί να επιτύχει μια σύνδεση των θεών αποδεκτών του ύμνου με τον αυτοκράτορα, κατά παραγγελία του οποίου συντέθηκε το *Carmen Saeculare*. Το λατινικό *semper* μεταφράζεται πιστά *αἰές*, και πάλι όμως με έναν τύπο της δωρικής διαλέκτου.¹⁴⁹ Η επιλογή του πιθανώς δικαιολογείται από το γεγονός ότι στη χορική ποίηση κυριαρχεί το δωρικό διαλεκτικό στοιχείο.¹⁵⁰ Αντιστοίχως, η απόδοση της φράσης *colendi | semper* ως *οὐδ' ἀλάτερυτοί ποκα*, από τον Γρηγοριάδη, καταδεικνύει ότι ο μεταφραστής δεν ακολουθεί κατά λέξη το πρωτότυπο – ίσως γιατί επιβάλλεται από το μέτρο – αλλά αποδίδει με ακρίβεια το σημασιολογικό του περιεχόμενο [δηλαδή, το ότι οι δύο θεοί ποτέ (*ποκα*) δεν έμειναν χωρίς να λατρεύονται (*οὐδ' ἀλάτερυτοί*), ισοδυναμεί ουσιαστικά με αυτό που λέει και ο Οράτιος, ότι δηλαδή οι θεοί πάντα (*semper*) πρέπει να λατρεύονται (*colendi*)]. Από πλευράς λεξιλογίου επιλέγει ξανά το δωρικό τύπο *ποκα*, αντί του αττικού *ποτέ*.¹⁵¹ Γενικότερα, και οι δύο μεταφραστές φαίνεται να τρέφουν ιδιαίτερη αγάπη για τύπους που ανήκουν στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, κάτι που επιβεβαιώνεται και σε άλλα σημεία της πρώτης στροφής της μετάφρασης. Για παράδειγμα, οι προτάσεις του στίχου 3: *date quae precamur*, μεταφράζονται ως *κλῦτε εὐχᾶν* από τον Γρηγοριάδη και ως *ἄμμ', ὀπάσδεθ' ἅ λισσόμεθα* από τον Ιωάννου. Ο πρώτος μεταφραστής δε μένει προσκολλημένος στις λέξεις του πρωτοτύπου. Το ρήμα *date* μεταγράφεται με διαφορετική σημασία ως *κλῦτε* («ακούστε»),¹⁵² ενώ η πρόταση *quae precamur* αποδίδεται μονολεκτικά ως *εὐχᾶν*, χωρίς να αλλοιώνεται το νόημα του πρωτοτύπου. Το ουσιαστικό *εὐχᾶν* είναι και πάλι ένας δωρικός τύπος (*α* αντί *ω*: *εὐχᾶν* αντί *εὐχῶν*).¹⁵³ Στην αντίστοιχη απόδοση του Ιωάννου, παρατηρούμε την προσθήκη της αντωνυμίας *ἄμμ'*, η οποία αντιστοιχεί στον αιολικό τύπο της δοτικής του *α'* πληθυντικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *ἡμῖν*.¹⁵⁴ Επιπλέον, βλέπουμε ότι ο μεταφραστής, για να αποδώσει το ρήμα *date* (στ. 3) δεν επιλέγει το κοινό ρήμα *δίδωμι*, αλλά το ρήμα *ὀπάζω*

¹⁴⁸ Βλ. Montanari, s.v. *σεβαστός*: γενικά είναι ο «Ο Σεβαστός Αύγουστος» (1913).

¹⁴⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *αἰές*: δωρικός τύπος αντί του *αἰέν*, *αἰεί* (36).

¹⁵⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/poetry/page_009.html [τελευταία ανάκτηση: 30-07-2024].

¹⁵¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *πόκα*: δωρικό αντί ποτέ (1431).

¹⁵² Βλ. *LSJ*, s.v. *κλῦω*: «ακούω» χρησιμοποιείται συχνά στον Όμηρο (963).

¹⁵³ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 05-12-2025].

¹⁵⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 25-06-2024].

που αποτελεί ποιητικό τύπο του ρήματος ἔπομαι.¹⁵⁵ μάλιστα, ο συγκεκριμένος τύπος ανήκει στην αιολική διάλεκτο (σδ αντί ζ: ὀπάσδεθ' αντί ὀπάζεθ').¹⁵⁶ Οι δύο μεταφράσεις ταυτίζονται στην απόδοση του στίχου 4: tempore sacro ως τᾶ δ' ἐν ἑορτᾶ από τον Γρηγοριάδη και τᾶδ' ἐν ἑορτᾶ από τον Ιωάννου. Σύμφωνα με τον Putnam, ο Οράτιος με τη χρήση των ὀρων tempore (στ. 4) και semper (στ. 3) υποδηλώνει ακουστικά – με την επανάληψη των φωνηέντων (e...o...e, e...e) – αυτό το συγκεκριμένο λεπτό της γιορτής κατά το οποίο ο χορός ψάλλει τον ύμνο και τα δύο επίπεδα, το ανθρώπινο και το θεϊκό, ενώνονται. Με άλλα λόγια, μας μεταφέρει έτσι στη στιγμή της επιτέλεσης του ποιήματος, όταν ακούγεται η ιαχή του χορού.¹⁵⁷ Παρατηρούμε ότι και οι δύο μεταφραστές συσσωρεύουν φωνήεντα (τᾶδ' ἐν ἑορτᾶ: α...ε...εο...α) στην απόδοσή τους, κάτι που δείχνει ότι ενδεχομένως μιμούνται τον Οράτιο θέλοντας να πετύχουν το ίδιο ηχητικό αποτέλεσμα και στην ελληνική γλώσσα. Με αυτόν τον τρόπο, τονίζουν τον εορταστικό χαρακτήρα του ποιήματος, προσδίδοντας ταυτοχρόνως παραστατικότητα στη μετάφρασή τους.

Ο στίχος 5: quo Sibyllini monuere versus, μεταφράζεται ως ὄκκα ρᾶτραι[sic] ται Σιβυλλᾶν [sic] λέγοντι από τον Γρηγοριάδη¹⁵⁸ και ως εἴτ' ἄνωγε θέσφατ' ἔπη Σιβύλλας από τον Ιωάννου.¹⁵⁹ Ο πρώτος μεταφραστής ακολουθεί πιστά το πρωτότυπο. Ο Ιωάννου αποδίδει τη λατινική λέξη versus με ένα ερμηνευτικό μεταφραστικό ζεύγος (θέσφατ' ἔπη).¹⁶⁰ Με αυτόν τον τρόπο, καθιστά σαφές στον αναγνώστη ότι πρόκειται για τους σιβυλλικούς χρησμούς που αποτελούν και έναν από τους λόγους της καθιέρωσης των Ludi Saeculares όπου και εκφωνείται το *Carmen Saeculare* – κάτι που επεξηγεί και ο ίδιος στις σημειώσεις του.¹⁶¹ Εξετάζοντας από λεξιλογική πλευρά τα δύο αυτά χωρία, συνάγουμε για ακόμη μία φορά ότι και οι δύο μεταφραστές αρέσκονται στη χρήση των διαλεκτικών τύπων. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Γρηγοριάδη συναντάμε το επίρρημα ὄκκα που αποτελεί δωρικό τύπο του ὅτε,¹⁶² το δωρικό ουσιαστικό ρᾶτραι [sic] (α αντί η: ρᾶτραι αντί ῥῆτραι), το επικό και ιωνικό

¹⁵⁵ Βλ. *LSJ*, s.v. ὀπάζω: σημασία 2 «δίνω», ποιητικός τύπος του ἔπομαι (1237).

¹⁵⁶ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 25-06-2024].

¹⁵⁷ Putnam (2000) 55.

¹⁵⁸ Γρηγοριάδης (1871) 530.

¹⁵⁹ Ιωάννου (1874) 495.

¹⁶⁰ Για τη μεταφραστική τεχνική του ερμηνευτικού μεταφραστικού ζεύγους, βλ. Παππάς (2017) 84-95 και 230- 231.

¹⁶¹ Βλ. *ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ*, Ιωάννου (1874) 498.

¹⁶² Βλ. *LSJ*, s.v. ὄκκα: δωρικό αντί για ὅτε (1211).

άρθρο *ται* αντί του αττικού *αί*,¹⁶³ το δωρικό *Σιβυλᾶν* [sic] (*α* αντί *ω*: *Σιβυλᾶν* αντί *Σιβυλλᾶν*),¹⁶⁴ όπως επίσης και το δωρικό τύπο *λέγοντι* που αντιστοιχεί στο ρήμα *λέγουσι*.¹⁶⁵ Στην ίδια στροφή, ο στίχος 8: *dicere carmen* μεταφράζεται ως *μέλψαι ἀοιδάν* από τον Γρηγοριάδη και ως *ῥυμνον ἀείδεν* από τον Ιωάννου. Ο Γρηγοριάδης μένει πιστός στο πρωτότυπο, ενώ – όσον αφορά το λεξιλόγιο – επιλέγει και πάλι ένα δωρικό τύπο, τον *ἀοιδάν* (*α* αντί *η*: *ἀοιδάν* αντί *ἀοιδήν*).¹⁶⁶ Το εν λόγω ουσιαστικό προέρχεται από το ρήμα *ἀείδω*, και χρησιμοποιείται συχνά στον Όμηρο.¹⁶⁷ Το ρήμα αυτό αποτελεί ποιητικό και ιωνικό τύπο του ρήματος *ᾄδω* που απαντά συχνά στον Όμηρο.¹⁶⁸ Από την άλλη, ο Ιωάννου λειτουργεί ταυτόχρονα ως ερμηνευτής, καθώς προσδιορίζει το λογοτεχνικό είδος του ποιήματος (*ῥυμνον*),¹⁶⁹ γεγονός που κάνει και ο Οράτιος στον τελευταίο στίχο του πρωτοτύπου (στ. 76: *dicere laudes*).¹⁷⁰ Μάλιστα, η απόδοση του Ιωάννου ανακαλεί τον πρώτο στίχο του προοιμίου της *Ιλιάδας* του Ομήρου (*Μῆνιν ᾄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*). Οι δύο μεταφραστές χρησιμοποιούν και πάλι παρεμφερές λεξιλόγιο, αφού το αιολικό απαρέμφατο *ἀείδεν*,¹⁷¹ συγγενεύει ετυμολογικά (όπως προαναφέρθηκε) με το ουσιαστικό *ἀοιδάν* που απαντά στην απόδοση του Γρηγοριάδη. Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι ο Γρηγοριάδης προσπαθεί να παραμείνει πιστός στο κείμενο-πηγή, ενώ ο Ιωάννου επιδιώκει επιπλέον να προσεγγίσει και ερμηνευτικά το πρωτότυπο.

Στην τρίτη στροφή του ποιήματος ο Οράτιος επικαλείται τον θεό Απόλλωνα (που ταυτίζεται με τον Ήλιο), τον οποίο προσφωνεί ως *alme Sol* (στ. 9). Με το επίθετο *almus* ο ποιητής τονίζει τον καθοριστικό ρόλο του ήλιου στην ανάπτυξη και τη

¹⁶³ Βλ. Montanari, s.v. *ταί*: επικός και ιωνικός τύπος αντί του *αί* (2090).

¹⁶⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁶⁵ Η κατάληξη του γ' πληθυντικού προσώπου του ενεστώτα ενεργητικής φωνής είναι -οντι (*λέγοντι* αντί *λέγουσι*), βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁶⁶ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁶⁷ Βλ. Montanari, s.v. *ἀοιδή*: [ἀείδω] σημασία α «τραγούδι» απαντά στον Όμηρο (263).

¹⁶⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀείδω*: «τραγουδώ», ποιητικός και ιωνικός τύπος του ρήματος *ᾄδω* που απαντά στον Όμηρο (26).

¹⁶⁹ Βλ. *ΣΜΑ*, s.v. *carmen*: σημασία 1α «θρησκευτικός ύμνος» και 2α «τραγούδι, ωδή, ποίημα» (278-279).

¹⁷⁰ Putnam (2010) 234.

¹⁷¹ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 07-12-2025].

γονιμότητα που αποτελεί και το κεντρικό θέμα της στροφής.¹⁷² Το επίθετο *almus-a-um* προσδιορίζει συνήθως γυναικείες θεότητες.¹⁷³ Εδώ χρησιμοποιείται για τον ήλιο, ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι δεν χρησιμοποιείται ποτέ για τον Απόλλωνα. Ενδεχομένως η χρήση του στο συγκεκριμένο χωρίο να δυσκόλευε το ρωμαϊκό κοινό να ταυτίσει τον Ήλιο με τον Απόλλωνα.¹⁷⁴ Ο Γρηγοριάδης μεταφράζει τη φράση του στίχου 9: *alme Sol* ως *Σεπτὲ Ἴλι*,¹⁷⁵ και ο Ιωάννου την αποδίδει ως *Φοῖβε*.¹⁷⁶ Ο πρώτος μεταφραστής παραμένει πιστός στο πρωτότυπο, επιλέγοντας όμως και σε αυτή την περίπτωση έναν δωρικό τύπο· συγκεκριμένα, αποδίδει το *Sol* ως *Ἴλι*, δηλαδή, με το δωρικό τύπο του ουσιαστικού *ἥλιος*.¹⁷⁷ Ο Ιωάννου παραλείπει τον επιθετικό προσδιορισμό *alme*, ενώ η λέξη *Sol* δε μεταφράζεται ως *ἥλιος*,¹⁷⁸ αλλά ως *Φοῖβος*. Παρατηρούμε λοιπόν ότι και εδώ ο Ιωάννου λειτουργεί ταυτόχρονα ως ερμηνευτής, ταυτίζοντας τον Ήλιο με τον Απόλλωνα, συντελώντας έτσι στη μη σύγχυση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού. Παράλληλα, επιτυγχάνει έναν ενδοκειμενικό αρμό με τον 1^ο στίχο του κειμένου του (στ 1: *Phoebe: Φοῖβε*).

Η 4^η στροφή του πρωτοτύπου:

*rite maturos aperire partus
lenis, Ilithyia, tuere matres,
sive tu Lucina probas vocari
seu Genitalis:*

Carm. Saec. 13-16

μεταφράζεται ως εξής:

ώριμως οἰγνῦσα γόνως ἐνηῆς
σῶζε, Εἰλείθυια, λεχῶς γυναῖκας,
εἴτε Φωσφόρος τὸ κλύοια χαίρεις,
εἴτε Λοχεία,

¹⁷² Putnam (2000) 59-60.

¹⁷³ Βλ. *ΣΑΑ*, s.v. *almus*: σημασία 1α «αυτός που προσφέρει τροφή, που ανατρέφει», 2α «ζωοδότης, εύσπλαχνος, αγαθός (για θεούς και συνήθως για θεές)» (111).

¹⁷⁴ Thomas (2011) 65.

¹⁷⁵ Γρηγοριάδης (1871) 530.

¹⁷⁶ Ιωάννου (1874) 495.

¹⁷⁷ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἥλιος*: δωρικό: *ἄλιος* (769).

¹⁷⁸ Βλ. *ΣΑΑ*, s.v. *sol*: σημασία 5α «ο θεός Ήλιος» (1517).

Ὠρίως τὸ δ' αὔτε τόκως διδοῖσα
ματέρας σάω, πολὺμν' Ἐλευθοῖ,
εἶτε Λουκίνα κλύεν ἄδιόν τοι,
εἶτε Λοχεία.

Ἰωάννου 1874¹⁸⁰

Οι στίχοι 13-14: *Rite maturos aperire partus | lenis, Ilithyia, tuere matres* αποδίδονται ως *ὠρίμως οἰγνῶσα γόνως ἐνήης | σῶζε, Εἰλείθια, λεχῶς γυναῖκας*, από τον Γρηγοριάδη και *Ὠρίως τὸ δ' αὔτε τόκως διδοῖσα | ματέρας σάω, πολὺμν' Ἐλευθοῖ*, από τον Ἰωάννου. Διαπιστώνεται ότι το επίρρημα του στίχου 13 *rite* («δίκαια, ὅπως πρέπει»)¹⁸¹ παραλείπεται και από τους δύο μεταφραστές. Η συνεκφορά *maturos partus* (στ. 13) μεταγράφεται πιστά και από τους δύο, με μόνη διαφοροποίηση την επιλογή διαφορετικού λεξιλογίου. Συγκεκριμένα, ως *ὠρίμως γόνως* από τον πρώτο μεταφραστή και ως *Ὠρίως τόκως* από τον δεύτερο. Παρατηρούμε και πάλι την τάση και των δύο μεταφραστών να επιλέγουν σπάνιους διαλεκτικούς τύπους: ο Γρηγοριάδης επιλέγει το δωρικό επίθετο *ὠρίμως* (*ω* αντί *ου*: *ὠρίμως* αντί *ὠρίμους*),¹⁸² ὅπως επίσης και το δωρικό τύπο *γόνως* (*ω* αντί *ου*: *γόνως* αντί *γόνους*).¹⁸³ Αντίστοιχα, ο Ἰωάννου χρησιμοποιεί το επίσης δωρικό επίθετο *Ὠρίως* (*ω* αντί *ου*: *Ὠρίως* αντί *Ὠρίους*),¹⁸⁴ το οποίο μάλιστα είναι ποιητικός τύπος του επιθέτου *ὠραῖος*,¹⁸⁵ ὅπως επίσης και το ουσιαστικό *τόκως* που είναι δωρικός τύπος (*ω* αντί *ου*: *τόκως* αντί *τόκους*)¹⁸⁶ του ονόματος *τόκος* («ο απόγονος, το παιδί»)¹⁸⁷. Προσθέτει και το δωρικό τύπο του β'

¹⁷⁹ Γρηγοριάδης (1871) 530.

¹⁸⁰ Ἰωάννου (1874) 495.

¹⁸¹ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *rite*: σημασία β «(για θεούς) δίκαια, ορθά» και γ «ὅπως πρέπει» (1430).

¹⁸² Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁸³ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁸⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁸⁵ Βλ. LSJ, s.v. *ὠραῖος*: ποιητικός τύπος του *ὠραῖος* (2037).

¹⁸⁶ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 25-06-2024].

¹⁸⁷ Βλ. Montanari, s.v. *τόκος*: σημασία β «ο απόγονος, το παιδί» (2141).

ενικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *τύ*,¹⁸⁸ που δεν απαντά στο πρωτότυπο. Έπειτα, διαπιστώνουμε ξανά κοινή μεταφραστική πρακτική των δύο όσον αφορά την απόδοση του λατινικού παρεμφάτου *arepire*, το οποίο αλλάζει γραμματική ταυτότητα και τρέπεται σε μετοχή. Στην περίπτωση του Γρηγοριάδη, η απόδοση προσεγγίζει περισσότερο τη σημασία του λατινικού παρεμφάτου, αφού αποδίδεται με τη μετοχή *οίγνυσα*.¹⁸⁹ Η αντίστοιχη απόδοση του Ιωάννου (με τη μετοχή *διδούσα*) δεν είναι τόσο πιστή, αλλά μεταφέρει ορθά το νόημα. Η εν λόγω μετοχή ανήκει στην αιολική διάλεκτο (οι αντί ου: *διδούσα* αντί *διδούσα*).¹⁹⁰ Η απόδοση του στίχου 14: *Lenis, Piithyia, tuere matres*, έχει ως εξής: *ένηης | σῶζε, Είλείθυια, λεχῶς γυναϊκας* από τον Γρηγοριάδη και *Ματέρας σάω, πολύῦμν' Έλευθοῖ*, από τον Ιωάννου. Το όνομα της θεάς *Piithyia* (Είλείθυια) αποδίδεται πιστά και από τους δύο· *Είλείθυια* από τον Γρηγοριάδη και με έναν πιο σπάνιο τύπο από τον Ιωάννου (*Έλευθοῖ*).¹⁹¹ Πρόκειται για ένα όνομα που πρώτη φορά χρησιμοποιείται στη λατινική γραμματεία για την Άρτεμη και που μάλλον αποτελεί διακειμενική ανάμνηση από τον ομηρικό ύμνο στον Απόλλωνα.¹⁹² Το λατινικό επίθετο *lenis* («ήπιος»), στην απόδοση του Γρηγοριάδη αποδίδεται πιστά ως *ένηης*, δηλαδή με ένα επίθετο που ανήκει στο επικό λεξιλόγιο.¹⁹³ Στη μετάφραση του Ιωάννου το λατινικό *lenis* παραλείπεται, ενώ στην προσφώνηση της θεάς (*Piithyia*) προστίθεται και το επίθετο *πολύῦμν'*, με το οποίο στην αρχαία ελληνική γραμματεία χαρακτηρίζεται ο θεός Διόνυσος.¹⁹⁴ Η φράση του στίχου 14: *tuere matres* καθίσταται: *σῶζε λεχῶς γυναϊκας* από τον Γρηγοριάδη και *Ματέρας σάω* από τον Ιωάννου. Και οι δύο μεταφραστές χρησιμοποιούν το ίδιο ρήμα για να αποδώσουν το λατινικό *tuere*· η διαφορά τους έγκειται στο ότι ο Γρηγοριάδης επιλέγει το σύννηθες *σῶζε*, ενώ ο Ιωάννου το ρήμα *σάω*, δηλαδή, το β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής ενεστώτα του ρήματος *σαόω* που είναι επικός τύπος του ρήματος *σῶζω*.¹⁹⁵ Το *matres* αποδίδεται πιστά από τον Ιωάννου με το ουσιαστικό *ματέρας* που είναι δωρικός τύπος (*α* αντί *η*: *ματέρας* αντί

¹⁸⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *τύ*: δωρικός τύπος της αντωνυμίας *σύ* (1658).

¹⁸⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *οἴγω* ή *οἴγνυμι*: «ανοίγω» (1201).

¹⁹⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία

ανάκτηση: 27-06-2024].

¹⁹¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *Είλείθυια*: «η θεά της γέννας», υπάρχουν και εναλλακτικές γραφές, όπως *Έλευθία*, ο ιωνικός τύπος *Έλευθίη* κ.α (486).

¹⁹² Putnam (2000) 61-62.

¹⁹³ Βλ. *LSJ*, s.v. *ένηης*, *-ής*, *ές*: «ευμενής, πράος» επικό επίθετο (565).

¹⁹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *πολύῦμνος*: «υμνούμενος πολύ», για το θεό Διόνυσο, βλ. Eur. *Ίων*, στ. 1074 και *Όμηρικός Ύμνος εἰς Διόνυσον* 26,7 (1445).

¹⁹⁵ Βλ. Montanari, s.v. *σάω*: επική προστακτική ενεστώτα β' ενικό του *σαόω* του αττικού ρήματος *σῶζω* (1912).

μητέρας).¹⁹⁶ Ο Γρηγοριάδης μεταγράφει το λατινικό *matres* ως *λεχῶς γυναῖκας*, δηλαδή, με ένα ερμηνευτικό μεταφραστικό ζεύγος.¹⁹⁷ Μάλιστα, χρησιμοποιεί και πάλι ένα διαλεκτικό τύπο, αφού το *λεχῶς* αποτελεί δωρικό τύπο του ουσιαστικού *λεχούς* (*ω* αντί *ου*: *λεχῶς* αντί *λεχούς*).¹⁹⁸

Οι στίχοι 15-16 *sive tu Lucina probas vocari | seu Genitalis* αποδίδονται με παρόμοιο τρόπο και από τους δύο μεταφραστές, δηλαδή ως *εἴτε Φωσφόρος τὴ κλύοια χαίρεις, | εἴτε Λοχεία* από τον Γρηγοριάδη και *εἴτε Λουκίνα κλύειν ἄδιόν τοι, | εἴτε Λοχεία* από τον Ιωάννου. Ο Ιωάννου επεξηγεί στις σημειώσεις του ότι το ρωμαϊκό όνομα *Lucina* αντιστοιχεί στο ελληνικό *Λοχεία*.¹⁹⁹ Ο Γρηγοριάδης αποδίδει πιστά ως προς τη σημασία του το όνομα *Lucina* με το ελληνικό *Φωσφόρος* (*lux*: φως).²⁰⁰ Ειδικότερα, ο μεταφραστής δεν επιλέγει να διατηρήσει το λατινικό όνομα (*Lucina*) μεταγράφοντάς το π.χ. ως Λουκίνα (πρβλ. την αντίστοιχη απόδοση του Ιωάννου) αλλά το εξελληνίζει, ενώ αποδίδει το *Genitalis* ως *Λοχεία*. Αντίστοιχα, ο Ιωάννου μεταγράφει το όνομα *Lucina* ως *Λουκίνα*, ενώ αποδίδει το *Genitalis* όπως και ο Γρηγοριάδης, δηλαδή *Λοχεία*.²⁰¹ Ο Ιωάννου δηλαδή χρησιμοποιεί ένα λατινικό (*Λουκίνα*) και έναν ελληνικό όρο (*Λοχεία*), ίσως επιδιώκοντας να δείξει στο αναγνωστικό του κοινό ότι πρόκειται για δύο συνώνυμες λέξεις (δηλαδή ότι η ρωμαϊκή θεά Λουκίνα αντιστοιχεί στην ελληνική Λοχεία). Σύμφωνα με τον Putnam, το *Genitalis* με τη σημασία της θεάς *Lucina* απαντά μία φορά στον Οράτιο, στο συγκεκριμένο χωρίο, αποτελώντας καινοτομία του Ρωμαίου ποιητή.²⁰² Εδώ φαίνεται ότι ο Ρωμαίος αποδίδει το αρχαιοελληνικό όνομα *Γενετυλλίς*, δηλαδή τη θεά της γέννησης.²⁰³ Η επιλογή των μεταφραστών να αποδώσουν το *Genitalis* ως *Λοχεία* ενδεχομένως δικαιολογείται από τους εξής λόγους: πρώτον, ίσως το μέτρο να υπαγορεύει τη συγκεκριμένη μεταφραστική επιλογή (δηλ. 3 συλλαβές: *Λοχεία*, αντί 4 συλλαβές: *Γενετυλλίς*). Επιπλέον, δεδομένου ότι το *Genitalis* σχετίζεται με τα γεννητικά όργανα,²⁰⁴ ίσως οι

¹⁹⁶ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 27-06-2024].

¹⁹⁷ Για τη μεταφραστική τεχνική του ερμηνευτικού μεταφραστικού ζεύγους, βλ. Παππάς (2017) 84-95 και 230- 231.

¹⁹⁸ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

¹⁹⁹ Βλ. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, Ιωάννου (1874) 498.

²⁰⁰ Βλ. Montanari, s.v. φωσφόρος: σημασία α «αυτός που φέρνει φως» (2338).

²⁰¹ Βλ. Montanari, s.v. Λοχεία: «αυτή που εποπτεύει τις γέννες, η θεά Άρτεμη» (1283).

²⁰² Putnam (2010) 235.

²⁰³ Βλ. Montanari, s.v. Γενετυλλίς: «θεά της γέννησης» (465).

²⁰⁴ Βλ. ΣΛΛ, s.v. genitale: σημασία 1 «τα αρσενικά ή θηλυκά γεννητικά όργανα» (732).

Έλληνες μεταφραστές να μην ήθελαν να σκανδαλίσουν το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Τέλος, φαίνεται ότι λειτουργούν και οι δύο ως ερμηνευτές, αφού το *Γενετυλλίς* δε θα γινόταν κατανοητό από τους αναγνώστες τους, εν αντιθέσει με το όνομα *Λοχεία*, που ήταν οικείο στους Έλληνες αναγνώστες.

Ο στίχος 15: *Sive tu Lucina probas vocari*, αποδίδεται ως *εἴτε Φωσφόρος τὴ κλύοια χαίρεις* από τον Γρηγοριάδη και ως *εἴτε Λουκίνα κλύεν ἄδιόν τοι* από τον Ιωάννου. Και οι δύο μεταφραστές αποδίδουν πιστά τη σημασία, χωρίς ωστόσο να προσκολλώνται στις λέξεις του πρωτοτύπου. Ενδεικτικά, ο Γρηγοριάδης αποδίδει το *aparemfato vocari* ορθώς σημασιολογικά, αλλά με αλλαγή στη γραμματική ταυτότητα, αφού τρέπεται στη μετοχή *κλύοια*. Και αυτή η λέξη ανήκει στη δωρική διάλεκτο (*οι* αντί *ου*: *κλύοι(σ)α* αντί *κλύου(σ)α*).²⁰⁵ Ακόμη, και οι δύο μεταφραστές αποδίδουν την αντωνυμία *tu* χρησιμοποιώντας και πάλι δωρικούς τύπους της προσωπικής αντωνυμίας του β' προσώπου (*σύ*). Ειδικότερα, ο Γρηγοριάδης επιλέγει την ονομαστική *τύ*,²⁰⁶ ενώ ο Ιωάννου τη δοτική *τοι*.²⁰⁷ Η χρήση διαφορετικών πτώσεων υπαγορεύεται από τους συντακτικούς κανόνες της Αρχαίας Ελληνικής (ο Ιωάννου λόγου χάρη χρησιμοποιεί την απρόσωπη έκφραση *ἄδιόν (ἐστὶ)* η οποία επιβάλλει τη χρήση της δοτικής πτώσης). Στην απόδοση του Ιωάννου, συναντάμε δύο ακόμη τύπους της δωρικής διαλέκτου, το όνομα της θεάς *Λουκίνα* (*α* αντί *η*: *Λουκίνα* αντί *Λουκίνη*),²⁰⁸ καθώς και το επίθετο *ἄδιον* (που αντιστοιχεί στο συγκριτικό βαθμό του επιθέτου *ἡδύ*)²⁰⁹ όπως επίσης και τον αιολικό τύπο του *aparemfato* *κλύεν*.²¹⁰ Συνεπώς, η ελληνική απόδοση της τέταρτης στροφής του ορατιανού έργου εμπλουτίζεται και από τους δύο μεταφραστές με διαλεκτικούς και ποιητικούς τύπους, τακτική που ακολουθούν σε όλη τη μετάφραση. Προφανώς η τάση αυτή συνδέεται με την επιθυμία τους να προσδώσουν στα μεταφραστικά τους έργα τον χαρακτήρα ενός αρχαιοελληνικού ποιήματος.

Στην 7^η στροφή, ο Οράτιος στρέφεται στις Μοίρες, τις οποίες προσφωνεί *vosque, veraces cecinisse, Parcae* (στ. 25). Ο στίχος αυτός μεταφράζεται πιστά από τον

²⁰⁵ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 07-12-2025].

²⁰⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *τύ*: δωρικός τύπος της αντωνυμίας *σύ* (1658).

²⁰⁷ Βλ. Montanari, s.v. *τοι*: «ευδική ενικού του δωρικού τύπου της αντωνυμίας *σύ* (1992).

²⁰⁸ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 27-06-2024].

²⁰⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἡδύ*: «ευχάριστο», δωρικός τύπος συγκριτικού βαθμού του επιθέτου *ἡδύ* (765).

²¹⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 07-12-2025].

Γρηγοριάδη ως *ὔμμες ἀμυευδεῖς ἐν ἔπεσσι Μοῖραι*.²¹¹ Διαπιστώνεται ακόμη μία φορά η τάση του να επιλέγει διαλεκτικούς τύπους. Στο συγκεκριμένο χωρίο, εντοπίζονται δύο ακόμη διαλεκτικοί τύποι, ο αιολικός και επικός τύπος της αντωνυμίας του β' πληθυντικού προσώπου *ὔμμες*,²¹² καθώς επίσης και η αιολική δοτική πληθυντικού *ἔπεσσι* (αντί του αττικού: *ἔπεσι*).²¹³ Η απόδοση του ίδιου στίχου από τον Ιωάννου είναι *Αἰ δ' αἰείδεν ἄτρεκέ ἄμμι, Μοῖσαι*.²¹⁴ Διαπιστώνεται ότι η λατινική προσωπική αντωνυμία ονομαστικής β' πληθυντικού προσώπου *vos* στην ελληνική μετάφραση τρέπεται στον αιολικό τύπο της δοτικής του α' πληθυντικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *ἄμμι*.²¹⁵ Η αλλαγή αυτή επιφέρει αλλαγή της εστίασης στο μετάφρασμα. Ενώ ο Οράτιος με το *vos* (εσείς) δίνει έμφαση στις Μοίρες, ο Ιωάννου με το *ἄμμι* (σε εμάς) δίνει έμφαση στους αποδέκτες του ύμνου. Το κύριο όνομα *Parcae* δε μεταφράζεται ως «Μοίρες»,²¹⁶ αλλά ως «Μούσες»²¹⁷ και μάλιστα με τον αιολικό τύπο *Μοῖσαι* (οι αντί *ου*: *Μοῖσαι* αντί *Μοῦσαι*).²¹⁸ Ενδεχομένως πρόκειται για τυπογραφικό λάθος του εκδότη ή του μεταφραστή (αντί για *Μοῖραι*). Μία ακόμη πιθανή εξήγηση για τη συγκεκριμένη επιλογή του Ιωάννου μπορεί να είναι ότι οι Μούσες μοιάζουν πιο κατάλληλες για το τραγούδι (βλ. στ. 25: *cecínisse*), αλλά ταιριάζουν επίσης και στο πνεύμα του λατινικού κειμένου ως συνόλου – πρόκειται για μία ωδή στην Άρτεμη και τον Απόλλωνα (που συνδέεται με τη μουσική και τη λυρική ποίηση). Συνεπώς, και εδώ διαπιστώνεται η ερμηνευτική διάθεση του Ιωάννου.

Στην 16^η στροφή, ο Οράτιος επανέρχεται στον Απόλλωνα. Ο στίχος 62:

²¹¹ Γρηγοριάδης (1871) 530.

²¹² Βλ. *LSJ*, s.v. *ὔμμες*: αιολικό και επικό αντί για *ὑμεῖς* (1849).

²¹³ Στην αιολική διάλεκτο, η δοτική πληθυντικού της γ' κλίσης λήγει σε *-εσσι*, βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 07-12-2025].

²¹⁴ Ιωάννου (1874) 496.

²¹⁵ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 27-06-2024].

²¹⁶ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *Parcae*: «Πάρκα, ρωμαϊκή θεότητα του τοκετού, η οποία στη συνέχεια ταυτίστηκε με τις ελληνικές Μοίρες» (1211).

²¹⁷ Μολονότι έγινε αναζήτηση για την ύπαρξη κάποιας εναλλακτικής γραφής για τον όρο «*Parcae*», δεν εντοπίστηκε κάτι τέτοιο. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο μεταφραστής επηρεάστηκε ίσως από το στίχο 41 του ομόνυμου ποιήματος του Theodoros Van Kooten, *Deliciae poeticae* (1783) βλ. <https://books.google.gr/books?id=as5XAAAACAAJ&pg=PA116&lpg=PA116&dq=Vosque%2C%2Bveraces%2Bcecínisse%2Bmusae&source=bl&ots=uKsVtV2Ygd&sig=ACfU3U0vp3GNBN9h0mKf31ET5TjJCfzhVg&hl=el&sa=X&ved=2ahUKewiSmfX1oYfvAhVskosKHZ1aAi0Q6AEwAHoECAMQAw%23v%3Donepage&q=Vosque%2C%20veraces%20cecínisse%20musae&f=false#v=onepage&q=Vosque%2C%20veraces%20cecínisse%20musae&f=false> [τελευταία ανάκτηση: 03-03-2025].

²¹⁸ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 27-06-2024].

Rhoebus acceptusque novem Camenis μεταφράζεται *Ἀπόλλων* | (*Μάντις*),²¹⁹ *ἀδὺς τ' ἐννέα πάγχυ Μούσαις* από τον Γρηγοριάδη²²⁰ και *Φοῖβος*, | *φίντατος κώραις ἑλικωνίδεσσι* από τον Ιωάννου.²²¹ Στην απόδοση του Γρηγοριάδη, παρατηρούμε ότι το Rhoebus αποδίδεται ως *Ἀπόλλων* (και όχι *Φοῖβος*), είτε γιατί επιβάλλεται από το μέτρο, είτε για να μην προκαλέσει σύγχυση στο αναγνωστικό του κοινό καθιστώντας σαφές ότι γίνεται λόγος για τον θεό της μουσικής και της ποίησης, τον Απόλλωνα. Ακόμη, ο μεταφραστής προσθέτει το επίρρημα *πάγχυ*, δηλαδή, έναν επικό τύπο του επιρρήματος *πάνυ* που ανήκει στην ιωνική και αιολική διάλεκτο.²²² Με την προσθήκη αυτή ο μεταφραστής επιδιώκει να αναδείξει τη σύνδεση του Απόλλωνα με τις Μούσες· την ίδια πρακτική διακρίνουμε και στη μετάφραση του Ιωάννου, ο οποίος αποδίδει το επίθετο *acceptus* με το δωρικό τύπο *φίντατος* που αντιστοιχεί στον αττικό *φίλτατος*.²²³ Ο Φοῖβος δεν είναι απλώς αγαπητός στις Μούσες (*acceptus*: «αποδεκτός, αγαπητός»),²²⁴ αλλά φίλτατος, κάτι που προσδίδει έμφαση στη στενή σχέση φιλίας ανάμεσα στον Φοῖβο και τις Μούσες (όπως δηλαδή γίνεται και στην απόδοση του Γρηγοριάδη). Εδώ ο Οράτιος χρησιμοποιεί το λατινικό όνομα των Μουσών, *Camenae*, προσδίδοντας ρωμαϊκό χρώμα στο χωρίο.²²⁵ Με το συγκεκριμένο όνομα ίσως δημιουργεί ένα υπολανθάνον σχόλιο ποιητικής (*Ἀπόλλωνας*: θεός της ποίησης, *carmen*: ποίημα).²²⁶ Ο Ιωάννου αποδίδει τις εννέα Μούσες (*novem Camenae*) ως *κώραις ἑλικωνίδεσσι*, παραλείποντας το λατινικό αριθμητικό *novem* και μη χρησιμοποιώντας τη λατινική ονομασία *Camenae*, αλλά το επίθετο *ἑλικωνίδεσσι* (ξανά αιολικός τύπος)²²⁷ που χρησιμοποιείται ευρέως στην αρχαία ελληνική γραμματεία για τις Μούσες.²²⁸ Με αυτόν τον τρόπο, ο μεταφραστής αφαιρεί το ρωμαϊκό χρώμα (*Camenae*) της ωδής και επιτυγχάνει την πολιτογράφηση της μετάφρασης στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

²¹⁹ Με το ουσιαστικό *Μάντις* αποδίδεται το λατινικό *Augur* του προηγούμενου στίχου 61.

²²⁰ Γρηγοριάδης (1871) 530.

²²¹ Ιωάννου (1874) 497.

²²² Βλ. *LSJ*, s.v. *πάγχυ*: επικό, ιωνικό και αιολικό επίρρημα αντί *πάνυ* (1285).

²²³ Βλ. *LSJ*, s.v. *φίντατος*: δωρικός τύπος αντί *φίλτατος* (1943).

²²⁴ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *acceptus*: σημασία 1α «αποδεκτός, αγαπητός» (47).

²²⁵ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *Camena*: σημασία 1β «Μούσα» (ταυτόσημες με τις ελληνικές Μούσες), απαντά συνήθως στον πληθυντικό (262).

²²⁶ Putnam (2000) 88-89. Επίσης, βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *Camena*: «[αμφίβ. (μήπως από το ρήμα *cano*; πρβλ. *carmen*)]» (262).

²²⁷ Βλ. [https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html)

[language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html) [τελευταία ανάκτηση: 27-06-2024].

²²⁸ Βλ. Montanari, s.v. *ἑλικωνίς*: «σχετική με το βουνό Ελικώνα», *Ιβυκ. 1α.24* (Μούσες), *Ευρ. Ἡρακλ. 791* (Μούσες) (697).

Όσον αφορά την απόδοση των ονομάτων των θεοτήτων, ο Ιωάννου – στο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης – μετατρέπει τις ονομασίες τους στις αντίστοιχες ελληνικές. Παρατηρείται ότι και σε αυτές τις περιπτώσεις προτιμά ποιητικά ονόματα. Στο στίχο 30 το όνομα *Cererem* το αποδίδει ως *Δηοῖ*,²²⁹ χρησιμοποιώντας δηλαδή ένα όνομα της θεάς Δήμητρας.²³⁰ Επιπλέον, το *Venerisque* του στίχου 50 αποδίδεται ως *Παφίας*.²³¹ Οι αποδόσεις αυτές ίσως οφείλονται σε μετρικούς λόγους, αλλά κυρίως δικαιολογούνται και από τη γενικότερη τάση του Ιωάννου για αρχαιόπρεπο ποιητικό ύφος. Αντιστοίχως, ο Γρηγοριάδης αποδίδει τα λατινικά ονόματα των θεοτήτων με τις συνήθεις ελληνικές ονομασίες. Έτσι, το *Cererem* (στ. 30) αποδίδεται με το σύννηθες όνομα της θεάς (Δήμητρα), αλλά με το δωρικό του τύπο *Δάματρι*²³² (α αντί η: *Δάματρι* αντί *Δήμητρι*).²³³ επίσης, το όνομα *Venerisque* (στ. 50) μεταφράζεται *Άφροδίτας*, δηλαδή και πάλι με έναν δωρικό τύπο (α αντί η: *Άφροδίτας* αντί *Άφροδίτης*).²³⁴

Συνοψίζοντας, από την αντιπαραβολή των δύο αποδόσεων, συνάγεται ότι και οι δύο μεταφραστές ακολουθούν παρόμοια μεταφραστική πρακτική· αποδίδουν αρκετά πιστά το λατινικό πρωτότυπο διατηρώντας το μέτρο του πρωτοτύπου, όπως υπαγορεύεται από τα διδάγματα της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής. Ταυτόχρονα, η χρήση μιας δύσκαμπτης αρχαίας ελληνικής γλώσσας, γεμάτης από ποιητικούς ιδιοματισμούς και διαλεκτικούς τύπους, αποσκοπεί στη δημιουργία μιας νέας αρχαίας ελληνικής ποίησης. Η πρακτική παρατηρείται και σε άλλους Έλληνες μεταφραστές της εποχής, π.χ. η περίπτωση του Κάρολου Μάνεση που μεταφράζει σε Αρχαία Ελληνικά το *Cic. Tusc. 2.10.23-25*.²³⁵ Την ίδια πρακτική ακολουθεί και ο Ισπανός Benito Pardo de Figueroa, ο οποίος αποδίδει το 1810 ορισμένα εκ των *Carmina* του Ορατίου σε αρχαιοελληνική γλώσσα που εμπλουτίζεται από τύπους της ομηρικής διαλέκτου.²³⁶ Ακόμη, διαπιστώνεται ότι ο Γρηγοριάδης επιδιώκει όπου είναι εφικτό να παραμείνει

²²⁹ Ιωάννου (1874) 496.

²³⁰ Βλ. Montanari, s.v. *Δηώ*: «άλλο όνομα της θεάς Δήμητρας», *Ύμνος εις Δήμητρα* 2.110. (520).

²³¹ Ιωάννου (1874) 496.

²³² Γρηγοριάδης (1871) 530.

²³³ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

²³⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-12-2025].

²³⁵ Βλ. Παππάς (2027).

²³⁶ Οι μεταφράσεις των *Carmina* από τον Benito Pardo de Figueroa εξετάζονται στο 2^ο κεφάλαιο της εργασίας.

πιο κοντά στο κείμενο-πηγή, ενώ ο Ιωάννου σε ορισμένα σημεία ενδύεται και το ρόλο του ερμηνευτή. Οι υπάρχουσες ομοιότητες μεταξύ των δύο αυτών αποδόσεων (αρχαιοελληνική γλώσσα που διανθίζεται από διαλεκτικούς και ποιητικούς τύπους, διατήρηση μέτρου πρωτοτύπου, παρόμοιο λεξιλόγιο) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο μεταγενέστερος Ιωάννου – μολονότι δεν αναφέρει την ύπαρξη της προγενέστερης απόδοσης του Γρηγοριάδη – ίσως είχε υπόψη του τη μετάφραση του Γρηγοριάδη.

Ήδη από τον 16^ο αιώνα, η μετάφραση λατινικών έργων σε Αρχαία Ελληνικά αποτελεί μία πρακτική που καθιερώνεται σε κύκλους Ευρωπαίων κλασικιστών ως φιλολογική άσκηση.²³⁷ Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι στον ελλαδικό χώρο του 19^{ου} αιώνα η συγκεκριμένη συνήθεια προσφέρεται τόσο ως κατάλληλο εκπαιδευτικό εργαλείο, όσο και για την ενίσχυση της ιδέας περί ενότητας της ελληνικής γλώσσας.²³⁸ Συνεπώς, φαίνεται ότι και οι δύο μεταφραστές ακολουθούν αυτές τις δύο τάσεις.

1.2.4. Η μετάφραση του Μιχαήλ Βαμβακερού (1865)²³⁹

Αναφορικά με το βίο και το έργο του μεταφραστή η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε προέρχεται από τον κατάλογο ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών Μεσσηνίας (1835-1910). Σύμφωνα με αυτόν, ο Βαμβακερός διετέλεσε διευθυντής στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας κατά την περίοδο 1892-1893.²⁴⁰

Το βιβλίο του Βαμβακερού τιτλοφορείται ως εξής:

ΠΕΡΙ ΟΡΑΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ ΑΥΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ
ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΜΙΧΑΗΛ ΒΑΜΒΑΚΕΡΟΥ Τελειοφοίτου τῆς
Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ Ζ. ΓΡΥΠΙΑΡΗ ΚΑΙ Α.
ΚΑΝΑΡΙΩΤΟΥ²⁴¹

Το βιβλίο του Βαμβακερού ξεκινά με τον πρόλογο του μεταφραστή,²⁴² ενώ στη συνέχεια χωρίζεται στα εξής κεφάλαια: *A' . Βίος Ὀρατίου,*²⁴³ *B' . Ποιήματα Ὀρατίου*²⁴⁴ (όπου περιλαμβάνονται τα υποκεφάλαια *α.*) *Περὶ τῶν ῥόδων τοῦ Ὀρατίου,*²⁴⁵ *A'.*)

²³⁷ Βλ. σσ. 1-2 της εργασίας.

²³⁸ Athanasiadou – Pappas – Stathis– Fyntikoglou (2019) 200-201.

²³⁹ Η μετάφραση διατίθεται σε έντυπη μορφή στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ταξιδετικός αριθμός: 874.01 / HOR BAM).

²⁴⁰ Βλ. ΓΑΚ Μεσσηνίας: <http://gak.mes.sch.gr/DRASTHRIOTHTES/messinia/345-422.pdf> [τελευταία ανάκτηση: 05-08-2024].

²⁴¹ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/90> [τελευταία ανάκτηση: 05-03-2024].

²⁴² Βαμβακερός (1865) ά-β'.

²⁴³ Βαμβακερός (1865) 1-27.

²⁴⁴ Βαμβακερός (1865) 28-55.

²⁴⁵ Βαμβακερός (1865) 36.

Όρατίου μέτρα λυρικά,²⁴⁶ β.) Περὶ τῶν Ἐπωδῶν τοῦ Όρατίου,²⁴⁷ γ.) Περὶ τῆς Σατύρας τοῦ Όρατίου,²⁴⁸ δ.) Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Όρατίου,²⁴⁹ και συνεχίζεται: Χρόνος συγγραφῆς τῶν ποιημάτων τοῦ Όρατίου,²⁵⁰ Ἀρχαῖοι Σχολιασταὶ Όρατίου.²⁵¹ Στο τέλος, ο συγγραφέας δίνει πληροφορίες για τις πέντε περιόδους συγγραφῆς των Ρωμαίων ως εξής: Α') Ἀρχαῖκη περίοδος μέχρι τοῦ Κικέρωνος,²⁵² ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Οἱ χρόνοι τοῦ Κικέρωνος,²⁵³ ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Ὁ χρυσοῦς αἰὼν ἐπὶ Αὐγούστου,²⁵⁴ ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Ὁ ἀργυροῦς αἰὼν (μέχρι τοῦ 138 Μ.Χ.)²⁵⁵ και ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Ὁ σιδηροῦς αἰὼν (138-476 Μ.Χ.).²⁵⁶ Στο κάτω μέρος της τελευταίας σελίδας υπάρχουν κάποιες διορθώσεις του συγγραφέα με τίτλο: ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.²⁵⁷

Στον πρόλογο ο μεταφραστής μάς πληροφορεῖ ὅτι η παρούσα πραγματεία αποτελεί μέρος της ιστορίας της πνευματικῆς ἀνάπτυξης των Ρωμαίων. Παρά το γεγονός ὅτι στις ευρωπαϊκές χώρες ἔχουν δημοσιευθεῖ αρκετές μελέτες που περιλαμβάνουν πληροφορίες για τους σπουδαίους Λατίνους συγγραφείς και τα ἔργα τους, στην Ελλάδα δυστυχῶς τέτοιου εἶδους πραγματείες εἶναι ελάχιστες. Ως εκ τούτου, ο Καθηγητής του ελληνικοῦ Πανεπιστημίου Ευθύμιος Καστόρχης παρότρυνε τους τελειόφοιτους της Φιλοσοφικῆς Σχολῆς να ασχοληθοῦν με τη μελέτη του βίου και των ἔργων των σπουδαίων Ρωμαίων συγγραφέων. Μάλιστα, εφόσον ο ἴδιος ο Καστόρχης ξεκίνησε να ασχολεῖται με τον Οράτιο, προέτρεψε τους φοιτητές να ασχοληθοῦν με τη σύνταξη μιας πραγματείας αναφορικά με το βίο και τα ἔργα του ποιητή, συστήνοντάς τους τη μελέτη του Th. Schmid για τον Οράτιο,²⁵⁸ η οποία ἔχει εισαγωγικό χαρακτήρα. Ακριβῶς αὐτή στάθηκε και η αφορμή για τον Βαμβακερό να ασχοληθεῖ με τη συγγραφή του παρόντος βιβλίου. Επιπλέον, ο μεταφραστής δηλώνει ὅτι πηγή για τη μελέτη του αποτέλεσε ο ἴδιος ο Οράτιος, οι εισαγωγές στον Οράτιο των Th. Schmid και I. G. Orelli,²⁵⁹ καθώς και οι παραδόσεις των Καθηγητῶν του Στέφανου Κουμανούδη και Ευθυμίου Καστόρχη. Τέλος, κλείνει τον πρόλόγο του ευχόμενος η

²⁴⁶ Βαμβακερός (1865) 36-41.

²⁴⁷ Βαμβακερός (1865) 41-44.

²⁴⁸ Βαμβακερός (1865) 44-52.

²⁴⁹ Βαμβακερός (1865) 52-55.

²⁵⁰ Βαμβακερός (1865) 55-56.

²⁵¹ Βαμβακερός (1865) 56-58.

²⁵² Βαμβακερός (1865) 59-62.

²⁵³ Βαμβακερός (1865) 62-67.

²⁵⁴ Βαμβακερός (1865) 67-70.

²⁵⁵ Βαμβακερός (1865) 70-72.

²⁵⁶ Βαμβακερός (1865) 72.

²⁵⁷ Βαμβακερός (1865) 72.

²⁵⁸ Schmid (1850).

²⁵⁹ Orelli (1851).

πραγματεία του να συνεισφέρει στη μελέτη του ποιητή και ζητά από τους αναγνώστες και κυρίως από τους Καθηγητές του να τον κρίνουν με επιείκεια (*captatio benevolentiae*).²⁶⁰

Η ελληνική μετάφραση του *Carmen Saeculare* βρίσκεται σε υποσημείωση στο κεφάλαιο στο οποίο γίνεται λόγος για τα *Carmina* του Ορατίου, όπως επίσης και η απόδοση του *Carm.* 4.2 του Ορατίου, την οποία παραθέτει ξανά σε υποσημείωση στο ίδιο κεφάλαιο.²⁶¹ Συγκεκριμένα, στην υποσημείωση πριν την απόδοση του *Carmen Saeculare* αναφέρει ότι προσθέτει τη μετάφραση με στόχο να επιτύχει τη θυμηδία των αναγνωστών, ενώ παραθέτει αμέσως μετά το στίχο 45 του λατινικού κειμένου και τη μετάφρασή του. Η υποσημείωση ξεκινά ως εξής:

*Τοῦ ποιητικοῦ τούτου καλλιτεχνήματος τὴν μετάφρασιν προσθέτω πρὸς
θυμηδίαν τῶν ἀναγνωστῶν, ἐπιφωνῶν μετὰ το ποιητοῦ
«ὦ θεοὶ δότε χρηστὰ ἦθη εἰς τὴν εὐμαθῆ νεότητα»
(« di, date probos mores docili juventae»)²⁶²*

Στη συνέχεια, ακολουθεί ο τίτλος της μεταφράσεως: *ΨΑΛΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΟΣ (CARMEN SAECULARE)* και παρατίθεται η μετάφραση. Το λατινικό κείμενο απουσιάζει, ενώ δεν υπάρχει κάποια αναφορά στην έκδοση που ακολουθεί, ούτε στη μεταφραστική του θεωρία και πρακτική. Η μετάφραση είναι γραμμένη σε πεζό λόγο και γλώσσα καθαρεύουσα.²⁶³

1.2.5. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895)²⁶⁴

Ο Κασσελίδης ήταν Καθηγητής φιλόλογος της Μέσης Εκπαίδευσης. Αναφορικά με το έργο του, γνωρίζουμε για τη συγγραφή μιας παράφρασης του έργου του Λυσία, με τίτλο: *Λυσίου Υπέρ Μαντιθέου και Δήμου Καταλύσεως απολογία υπό Διονυσίου Α. Κασσελίδου* (1899).²⁶⁵ Το βιβλίο του Κασσελίδη τιτλοφορείται:

²⁶⁰ Βαμβακερός (1865) α'-β'.

²⁶¹ Βαμβακερός (1865) 31-32. Η ελληνική απόδοση του *Carm.* 4.2 από τον Βαμβακερό εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

²⁶² Βαμβακερός (1865) 34.

²⁶³ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/90> [τελευταία ανάκτηση: 10-03-2024].

²⁶⁴ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/7/6/metadata> [τελευταία ανάκτηση: 04-03-2024].

²⁶⁵ Το εν λόγω έργο του Κασσελίδη διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/b/7/metadata-141-0000447.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 05-08-2024].

ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ, ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΟΣ ΥΜΝΟΣ ΚΑΙ
ΕΠΩΙΔΟΙ. ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΜΕΤΑ ΠΡΟΟΙΜΙΟΥ, ΕΙΣΑ-
ΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΥΠΟ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΚΑΣΣΕΛΙΔΟΥ
ΠΑΤΡΕΩΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
1895²⁶⁶

Όπως αναφέρει στον πρόλογο του βιβλίου, προέβη στο μεταφραστικό του εγχείρημα όταν ακόμη φοιτούσε στο τρίτο έτος του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το παρόν βιβλίο αποτελεί δεύτερη έκδοση,²⁶⁷ η οποία δημοσιεύτηκε το 1895, και αποτελεί βελτιωμένη και εμπλουτισμένη μορφή της πρώτης. Πραγματοποιήθηκε όταν ο μεταφραστής ήταν πλέον καθηγητής στο Γυμνάσιο της Πάτρας και είχε κληθεί να διδάξει στους μαθητές του τον Οράτιο.²⁶⁸ Το βιβλίο αποτελείται από πρόλογο,²⁶⁹ εισαγωγή, λατινικό κείμενο, μεταφράσεις και υποσημειώσεις. Η εισαγωγή χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος κάνει λόγο για τη Λατινική Φιλολογία,²⁷⁰ ενώ στο δεύτερο παραθέτει πληροφορίες για τη λυρική ποίηση της περιόδου 74 π.Χ.– 14 μ.Χ., στην οποία εντάσσεται και η ποίηση του Ορατίου.²⁷¹ Στο τρίτο και τελευταίο μέρος αναφέρεται συνοπτικά στις υποθέσεις όλων των έργων του Ορατίου,²⁷² δίνοντας περισσότερες πληροφορίες για τα έργα *Carmen Saeculare* και *Epopdi*. Στο τελευταίο αυτό μέρος δεν παραλείπει να αναφερθεί και στον προστάτη και φίλο του Ορατίου, Μαικήνα,²⁷³ καθώς και στην πόλη της Ρώμης.²⁷⁴ Στη συνέχεια, ακολουθούν το λατινικό κείμενο²⁷⁵ και οι μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*²⁷⁶ και των *Epopdi*,²⁷⁷ συνοδευόμενες από την υπόθεση των έργων, καθώς και από υποσημειώσεις ερμηνευτικού περιεχομένου.

²⁶⁶ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/100> [τελευταία ανάκτηση: 04-03-2024].

²⁶⁷ Για την πρώτη έκδοση, η οποία δημοσιεύτηκε το 1881, βλ. <http://gtll.lit.auth.gr/node/98> [τελευταία ανάκτηση: 10-04-2024].

²⁶⁸ Κασσελίδης (1895) 6-7: *Νῦν δε, τυγχάνων καθηγητῆς τοῦ β' ἐν Πάτραις γυμνασίου, τὴν ἕλπην ταύτην ἄπασαν ἐπὶ τὸ βέλτιον διασκευσάμενος καὶ ἐπαυξήσας εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ τὸ δεύτερον τύποις ἐκδίδωμι καὶ τὰ βέλτιστα πάλιν εὐχομαι.*

²⁶⁹ Ο πρόλογος φέρει τον τίτλο: ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ, βλ. Κασσελίδης (1895) 5-10.

²⁷⁰ Κασσελίδης (1895) 11-14.

²⁷¹ Κασσελίδης (1895) 15-17.

²⁷² Κασσελίδης (1895) 18-24.

²⁷³ Κασσελίδης (1895) 25.

²⁷⁴ Κασσελίδης (1895) 26-27.

²⁷⁵ Για το λατινικό κείμενο του *Carmen Saeculare*, βλ. Κασσελίδης (1895) 31-33 και 34-56 για το λατινικό κείμενο από τις *Epopdi*.

²⁷⁶ Κασσελίδης (1895) 59-68.

²⁷⁷ Κασσελίδης (1895) 69-110.

Ο πρόλογός του αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη μεταφραστική του θεωρία και πρακτική, καθώς και τους λόγους που τον ώθησαν να προβεί στο μεταφραστικό του αυτό εγχείρημα, αλλά και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται. Ο Κασσελίδης τάσσεται υπέρ των μεταφράσεων ή και παραφράσεων των έργων που προέρχονται από την Αρχαιότητα. Θεωρεί ότι κάθε τέτοιου είδους μεταφραστική απόπειρα αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο, τόσο για τους σπουδαστές, όσο και για τους λογίους που θα επιθυμούσαν να τα μελετήσουν, καθώς οι κατάλληλες μεταφράσεις ή παραφράσεις τους ρίχνουν φως σε πιθανά σκοτεινά σημεία των αρχαίων αριστουργημάτων, καθιστώντας τα εύληπτα από ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, κάτι το οποίο – κατά τον Κασσελίδη – είναι και ο βασικός σκοπός τους.²⁷⁸

Έπειτα ο μεταφραστής νιώθει την ανάγκη να γνωστοποιήσει στους αναγνώστες του τους λόγους που τον ώθησαν στην ελληνική απόδοση αυτών των ορατιανών ποιημάτων. Η μεταφορά των αρχαίων λογοτεχνημάτων στην ελληνική γλώσσα αποτελεί καταλυτικό παράγοντα για την πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων. Ο Κασσελίδης επισημαίνει την έλλειψη αξιόλογων μεταφράσεων στην ελληνική γλώσσα. Εκτός από ελάχιστες αξιοσέβαστες προσπάθειες, τα περισσότερα ελληνικά μεταφράσματα χαρακτηρίζονται από τον Κασσελίδη ως *έλλιπῆ, δύσληπτα καὶ γέμοντα φλυαρίας*. Όλα τα παραπάνω λυπούν τον μεταφραστή, ενώ την ίδια στιγμή παρατηρεί την ύπαρξη επιτυχημένων μεταφρασμάτων έργων της κλασικής γραμματείας σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.²⁷⁹

²⁷⁸ Κασσελίδης (1895) 5: *Ἐγὼ δὲ νομίζων ὀρθὰς καὶ μάλιστα κρατούσας τὰς γνώμας τῶν θεωρούντων ἀπαραίτητους καὶ ἐπιβαλλομένας τὰς ἐκδόσεις καὶ παραφράσεις ἢ μεταφράσεις ὁμοφρονῶ αὐτοῖς καὶ μετὰ τῶν πλείστων ἀποφαίνομαι ὅτι δεόν νὰ γίνωνται ἐκεῖναι μὲν πρὸς χρῆσιν ἰδίᾳ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, αὐταὶ δὲ πρὸς μελέτην καθόλου τῶν λογίων. Ἀλλὰ καὶ ἐκάτεραι προσηκόντως διασκευαζόμεναι δύνανται καὶ ἐκατέρα τῶν εἰρημένων κατηγοριῶν χρήσιμοι ν' ἀποβαίνωσιν. Οὕτω δὲ κατορθοῦται ὥστε τὰ τῶν παλαιῶν ἀριστουργήματα νὰ διαλευκαίνονται καὶ καταληπτὰ νὰ γίνωνται καὶ εἰς πλείονας κύκλους ἀναγνωστῶν νὰ ἐπεκτείνωνται. Οὗτος εἶνε καὶ ὁ κύριος καὶ τελικὸς σκοπὸς τῶν ἐκδόσεων καὶ παραφράσεων ἢ μεταφράσεων οὐχὶ δὲ ἀπολύτως ἢ ἐκ τῆς ἀρμονίας ἠδονῆ, οὐσα σχετικὸν τι καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς πραγματικῆς ἐρμηνείας ἴδιον.*

²⁷⁹ Κασσελίδης (1895) 5-6: *Ὅταν δηλονότι δόκιμοι καὶ εὐπρόσωποι ἐκδόσεις καὶ παραφράσεις ἢ παραφράσεις εἰς τὸ κοινὸν ἐκφέρωνται, ὧν ὁμολογουμένως ἔχωμεν ὀλίγας, οὐχὶ δὲ συρραφαὶ ἀνεπιτήδειοι ἢ πονήματα ἔλλιπῆ καὶ δύσληπτα καὶ κακόζηλα καὶ ἀκρισίας γέμοντα καὶ φλυαρία τὸν χρώμενον καταπονοῦντα, ὑφ' ὧν ἀτυχῶς κατακλυζόμεθα. Αἶσχος δὲ ἡμῖν τοῖς νέοις Ἑλλῆσι στερομένοις τῶν πρὸς γνώσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀθανάτων τῆς ἀρχαιότητος κειμηλίων προσφόρων καὶ ἐπαρκῶν μέσων, ὧν περὶ τὰ ἑτερόγλωσσα πεπολιτισμένα μάλιστα ἔθνη ἐν τοῖς ἰδίαις γλώσσαις εὐμοιροῦσιν, ἅτε ταῦτα μᾶλλον ἡμῶν τὰ διανῆ τῆς ἀνεξαντλήτου πηγῆς νάματα τῆς ἀρχαίας σοφίας διερευνήσαντα καὶ κατανοήσαντα.». Ωστόσο παρατηροῦμε ὅτι ὁ Νικόλαος Φαρανάτος, μεταφραστής του ἑνατου Φιλιππικού λόγου του Κικέρωνα, σημειώνει στο βιβλίο του το 1880, το ἐξῆς γιὰ τὴν μετάφρασή του (σ. 2): *Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ὅσον οἶον τε πλησιεστέρα τῶν κειμένων τοῦ λόγου καὶ κατ' αὐτὸ ἀκριβής. Δὲν εἶνε τουτέστιν παράφρασις, ὡς τοῦτο οἱ πλείστοι τῶν Γάλλων Γερμανῶν κλπ. πράττουσι μεταφράζοντες.**

Ο Κασσελίδης όντας τριτοετής φοιτητής της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έχοντας την υποστήριξη και τις συμβουλές των Καθηγητών του της Λατινικής Φιλολογίας, Σπυρίδωνα Βάση²⁸⁰ και Σπυρίδωνα Σακελλαρόπουλου,²⁸¹ απέδωσε στην Ελληνική το *Carmen Saeculare*, καθώς και τις *Eprodi*. Το αναγνωστικό του κοινό, όπως δηλώνει ο ίδιος, είναι πρωτίστως οι μαθητές, οι σπουδαστές, αλλά και κάθε άλλος φιλόμουσος αναγνώστης, εφόσον το βιβλίο του αποτελεί ένα διδακτικόν και εύαρεστον ανάγνωσμα για τον καθένα. Ο Κασσελίδης παρέχει πληροφορίες τόσο για τη γλώσσα της μετάφρασης, όσο και για τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε. Η γλώσσα της μετάφρασης είναι η καθαρεύουσα, ενώ το ποίημα του Ορατίου μεταφέρεται σε πεζό λόγο.²⁸² Στη διαδικασία της μετάφρασης σημαντικοί αρωγοί, πέραν των δύο Καθηγητών του,²⁸³ στάθηκαν ελληνικά, λατινικά, γαλλικά βοηθήματα και φυσικά τα ίδια τα λατινικά έργα του Ορατίου από τη στερεότυπη έκδοση του Λ. Μυλλήρου, ή Μυλλέρου (L. Müller),²⁸⁴ την οποία ακολουθεί και στο λατινικό πρωτότυπο που παραθέτει στο βιβλίο του.²⁸⁵ Η μετάφρασή του είναι πιστή. Ωστόσο, για να μην καταστεί το μετάφρασμα, όπως δηλώνει ο Κασσελίδης, τραχύ και να πετύχει μία γλώσσα όμαλην και εύρυθμην, φρόντισε να αντικαταστήσει τυχόν ασυνήθιστες

²⁸⁰ Ο Σπυρίδων Βάσης συγκαταλέγεται στα ονόματα των πρώτων σπουδαίων Λατινιστών που δίδαξαν στο Οθωνικό Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Οι περισσότερες από τις μελέτες του, οι οποίες σχετίζονται τόσο με τη ρωμαϊκή ιστορία, όσο και με την αρχαιολογία, έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *Αθηνά*. Επιπλέον, το ενδιαφέρον του Βάση στράφηκε στα έργα του Κικέρωνα, του Λιβίου, του Βοηθίου, του Ορατίου, του Προπερτίου, καθώς και του Βιργιλίου, για τα οποία δημοσίευσε κριτικές και ερμηνευτικές εργασίες. Μέσα από τις παρατηρήσεις του διαφαίνεται η οξυδέρκεια που τον χαρακτήριζε, καθώς και η σπουδαία ερμηνευτική του ικανότητα. Επίσης, ο ίδιος προχώρησε στην έκδοση ενός λατινικού συντακτικού, αλλά και ενός έργου του με τίτλο *Ρωμαίων Πολιτεία*, βλ. Γρόλλιος (1970) 38-39.

²⁸¹ Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1890. Ανάμεσα στις αξιόλογες εργασίες του, συγκαταλέγεται το *Συνακτικόν τῆς Λατινικῆς*, καθώς και το έργο του με τίτλο *Συνοπτική Ιστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων*. Επίσης, προχώρησε στη δημοσίευση μελετών για τον Οράτιο, τον Βιργίλιο, τον Κικέρωνα, τον Σαλλούστιο κ.ά. σε πολλά φιλολογικά περιοδικά, ενώ μετέφρασε στα Ελληνικά σε τρεις τόμους (1897-1900) την *Ιστορία της λατινικής ποιήσεως* (*Geschichte der römischen Dichtung*) του Otto Ribbeck, βλ. Γρόλλιος (1970) 39.

²⁸² Κασσελίδης (1895) 6: *Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ὀρμώμενος σκέψεων μετέφρασα κάθ' ἑαυτὸν τὸν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ φιλολογικοῦ τμήματος, ἐκ τῆς ἐμμέτρον Λατινικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καθαρεύουσαν πεζὴν γλῶσσαν τὸν Ἐκατονταέτηρον ὕμνον (Carmen Saeculare) καὶ κατ' ἐκλογὴν τοὺς Ἐπιδόους (Eprodos) τοῦ μεγίστου τῶν Ῥωμαίων λυρικῶν ποιητῶν Κοῖντου Ὁρατίου Φλάκκου (Q. Horatii Flacci) οὗς μετ' εἰσαγωγικῆς μελέτης πρὸς χρῆσιν τῆς τε μαθητιώσεως καὶ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας καὶ ἐν γένει ὡς διδακτικὸν καὶ εὐάρεστον παντὸς φιλομοῦσου ἀνάγνωσμα ἐδημοσίευσα.*

²⁸³ Κασσελίδης (1895) 8, υποσημ. 1.

²⁸⁴ Κασσελίδης (1895) 9: *Τὸ δὲ Λατινικὸν κείμενον παρελήφθη καὶ παρετέθη κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῆς ἐν χρῆσει στερεοτύπου ἐκδόσεως τοῦ Λ. Μυλλήρου ἢ Μυλλέρου (L. Müller). Βλ. Lucianus Müller (ed.) Q. Horatii Flacci Carmina, Leipzig 1879, διαθέσιμο στον παρακάτω σύνδεσμο: https://books.google.gr/books?id=mr8DAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [τελευταία ανάκτηση: 30-07-2024].*

²⁸⁵ Κασσελίδης (1895) 8: *Συντέλεσα δὲ τὸ πόνημα τότε ἄριστα Ἑλληνικά, Λατινικά καὶ Γαλλικά βοηθήματα προστησάμενος καὶ δὴ καὶ αὐτὰ τοῦ ποιητοῦ τὰ ἔργα, ἅτινα εἶνε ἡ κυριωτάτη πηγή, ἐξ ἧς τὰ κατ' αὐτὸν μαθάνομεν.*

λέξεις με λέξεις οικείες στο αναγνωστικό του κοινό, αλλά και να συμπληρώσει κάποιες που πιθανώς έλειπαν.²⁸⁶

Στον πρόλογό του ο Κασσελίδης πληροφορεί τους αναγνώστες για τις δύο προγενέστερες μεταφράσεις του *Carmen Saeculare*, από τον Γυμνασιάρχη Μιχαήλ Βαμβακερό το 1865 και από τον Καθηγητή της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Αθήνας Φίλιππο Ιωάννου το 1874, χωρίς ωστόσο να κάνει καμία αναφορά στη μετάφραση του Περικλή Γρηγοριάδη το 1871.²⁸⁷ Πριν τη μετάφραση, ο Κασσελίδης κάνει λόγο για την εορτή, καθώς και την αναλυτική υπόθεση του *Carmen Saeculare*. Μάλιστα, σχετικά με την υπόθεση του ορατιανού αυτού έργου παραπέμπει στο τέλος στο βιβλίο του Ιωάννου *Φιλολογικά Πάρεργα*, προσθέτοντας μάλιστα ένα αυτούσιο κομμάτι της υπόθεσης του *Carmen Saeculare* από τον Ιωάννου.²⁸⁸

1.2.6. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Βαμβακερό (1865) και Κασσελίδη (1895)

Η πρώτη στροφή του λατινικού πρωτοτύπου:

Phoebe silvarumque potens Diana,
lucidum coeli²⁸⁹ decus, o colendi
semper et culti, date quae precamur
tempore sacro,

Carm. Saec. 1-4

αποδίδεται στην Ελληνική από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Ἦ Φοῖβε καὶ τῶν ναπῶν δεσπόζουσα Ἄρτεμις, λαμπρὸν τοῦ οὐρανοῦ κόσμημα, ᾧ
λατρευτέοι καὶ λατρευθέντες, δότε ὅσα δεόμεθα κατὰ τὸν ἱερὸν χρόνον.

²⁸⁶ Κασσελίδης (1895) 9: *Ἡ μετάφρασις ἐγένετο μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ὡς οἶδόν τε πιστῶς, ἀκριβῶς καὶ κατὰ τὴν οἰκίαν τάξιν, ἀντικαθισταμένων τῶν μὴ συνήθων καὶ ἀναπληρουμένων ἐν ἀνάγκῃ τῶν ἐλλειπόντων πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ τραχέος καὶ ἀρρυθμοῦ, ἅπερ ἐπιμελῶς καὶ ἐν τῷ λεκτικῷ τῆς ὅλης ἐργασίας ἀπέφευγον. Οὕτως ἢ διὰ παντὸς τοῦ πονήματος διήκουσα γλῶσσα εἶνε ὁμαλὴ καὶ εὐρυθμὸς ἢ ὅπως περὶ τὴν ἀρχὴν εἴρηται καθαρᾶ.*

²⁸⁷ Κασσελίδης (1895) 7.

²⁸⁸ Κασσελίδης (1895) 59-62.

²⁸⁹ Στη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης Wickham (1967) την οποία ακολουθώ σε όλη την εργασία, απαντά ως *caeli*, ενώ στη στερεότυπη έκδοση του Λ. Μυλλήρου, ή Μυλλέρου (L. Müller) που ακολουθεί ο Κασσελίδης εμφανίζεται η εναλλακτική γραφή *coeli*, βλ. ΣΛΛ, s.v. *coelum*: *caelum* (351).

Βαμβακερός 1865²⁹⁰

Φοῖβε καὶ σὺ τῶν ναπῶν δεσπόζουσα Ἄρτεμις, λαμπρὸν τοῦ οὐρανοῦ κόσμημα, ᾧ πάντοτε λατρευτέοι καὶ πάντοτε λατρευθέντες, δότε ὅσα δεόμεθα κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦτον χρόνον.

Κασσελίδης 1895²⁹¹

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τα παραπάνω παραθέματα, οἱ δύο μεταφράσεις ταυτίζονται με ελάχιστες διαφοροποιήσεις. Το πρώτο σημεῖο στο οποίο διαφέρουν εἶναι ἡ προσφώνηση τῆς θεᾶς Ἀρτέμις, στὴν ὁποία ὁ Κασσελίδης προσθέτει τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία *σὺ*. Εφόσον πρόκειται γιὰ ἕνα θεϊκὸ ὕμνο, κάτι που μαρτυρεῖ ἐξἄλλου καὶ ὁ τίτλος που δίνει ὁ ἴδιος ὁ Κασσελίδης στὴ μετάφρασή του «Ἕγμνος εἰς Ἀπόλλωνα καὶ Ἄρτεμιν»,²⁹² ἴσως – με τὴ χρήση τοῦ β' προσώπου τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας – προσπαθεῖ νὰ το καταστήσει φανερό στους ἀναγνώστες τοῦ προσθέτοντας χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ εἶδους (Du Stil).²⁹³ Διαπιστώνεται ἐπίσης ὅτι ὁ Βαμβακερός παραλείπει ἀπὸ τὴ μετάφρασή του τὸ λατινικὸ *semper*, ἐνῶ ὁ Κασσελίδης χρησιμοποιεῖ δύο φορές τὸ *πάντοτε* ἀποδίδοντας ὀρθά τὸ νόημα τοῦ πρωτοτύπου, ἀφοῦ τὸ *semper* προσδιορίζει καὶ τὸ *colendī* (στ. 2) καὶ τὸ *culti* (στ. 3). Οἱ δύο μεταφραστές παραμένουν πιστοὶ στο ὁρατιανὸ κείμενο, ἀφοῦ διατηροῦν ἀκόμη καὶ τὴ γραμματικὴ ταυτότητα κάποιων λέξεων. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι τὸ γερουνδιακὸ *colendī* ἀποδίδεται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο *λατρευτέοι*, δηλαδὴ με ἕνα ρηματικὸ ἐπίθετο που ἀντιστοιχεῖ στο γερουνδιακὸ τῆς λατινικῆς γλώσσας,²⁹⁴ ἐνῶ τὸ *culti* με τὴ μετοχὴ *λατρευθέντες* (ἀντίθετα, πρβλ. τὶς ἀντίστοιχες ἀποδόσεις τῶν Γρηγοριάδη καὶ Ἰωάννου, οἱ ὁποῖοι ἀπέδωσαν τὸ γερουνδιακὸ *colendī* ὡς *λατρευτοὶ* καὶ *σεβιστοὶ* ἀντιστοίχως).²⁹⁵

Ἡ 9^η στροφή τοῦ *Carmen Saeculare*:

condito mitis placidusque telo
supplices audi pueros, Apollo;
siderum regina bicornis, audi,
Luna, puellas:

²⁹⁰ Βαμβακερός (1865) 34.

²⁹¹ Κασσελίδης (1895) 63.

²⁹² Κασσελίδης (1895) 63.

²⁹³ Για τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ὕμνου, βλ. Furley – Bremer (2001) 50-63. Για τοὺς ὕμνους στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ γραμματεία, βλ. Faulkner – Hodkinson (2015).

²⁹⁴ Για τὸ γερουνδιακὸ, βλ. Τζάρτζανος (2009) 73.

²⁹⁵ Βλ. σ. 25 τῆς ἐργασίας.

μεταφράζεται ως εξής:

Ἀποθέμενος δὲ τὸ τόξον, ὃ Ἄπολλον, ἄκουσον εὐμενῆς καὶ ἡρεμαῖος τοὺς ἱκετεύοντας
παῖδας· σὺ δὲ, ὃ δικέραε βασίλισσα τῶν ἀστέρων Σελήνη, ἄκουσον τὰς παρθένους.

Βαμβακερός 1865²⁹⁶

Ἄπολλον, ἄκουσον ἦπιος καὶ γαλήνιος τὰ βέλη ἀποθέμενος τῶν παιδῶν ἱκετευόντων.
Σελήνη, βασίλισσα τῶν ἀστέρων δίκερως ἄκουσον τῶν παρθένων.

Κασσελίδης 1895²⁹⁷

Οἱ δύο αποδόσεις εἶναι πιστές στο κείμενο - πηγή και συγκλίνουν αρκετά μεταξύ τους, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα ορισμένες διαφοροποιήσεις. Ο Βαμβακερός διατηρεῖ τη σειρά των λατινικῶν λέξεων στη μετάφραση, ενώ ο Κασσελίδης την αλλάζει. Ο τελευταῖος ἐπιλέγει να ξεκινήσει τη μετάφραση των στίχων τοποθετώντας ως πρώτη λέξη τα ονόματα των δύο θεῶν ἀποδεκτῶν του ὕμνου (*Ἄπολλον* και *Σελήνη*). Πρόκειται για μία συνηθισμένη μεταφραστική τεχνική, την αντιστροφή σειράς λέξεων ἢ φράσεων, ἡ οποία ως κύριο στόχο ἔχει να δοθεῖ ἔμφαση στη λέξη που τοποθετεῖται πρώτη στο μετάφρασμα.²⁹⁸ Στη συγκεκριμένη στροφή, ὁ χορός ως ἰκέτης παρακαλά τον Ἀπόλλωνα και την ἀδερφή του Ἄρτεμη να παραμείνουν εὐνοϊκοὶ ἀπέναντί τους.²⁹⁹ Ο Κασσελίδης τοποθετεῖ στην πρώτη θέση τα ονόματα των θεῶν προκειμένου να δοθεῖ ἔμφαση στην ταυτότητα των θεῶν. Παρατηροῦμε ἀκόμη ὅτι τα δύο ἐπίθετα που χαρακτηρίζουν τον Ἀπόλλωνα, τα *mitis placidusque*, ἀποδίδονται πιστά και ἀπό τους δύο μεταφραστές. Ἀπό τη μία ὁ Βαμβακερός μεταφράζει *εὐμενῆς καὶ ἡρεμαῖος*, ενώ ὁ Κασσελίδης *ἦπιος καὶ γαλήνιος*. Ὅσον ἀφορὰ τη σύνταξη, τὸ χωρίο *supplices audi pueros* μεταφράζεται *ἄκουσον τοὺς ἱκετεύοντας παῖδας* ἀπὸ τον Βαμβακερό και *ἄκουσον τῶν παιδῶν ἱκετευόντων* ἀπὸ τον Κασσελίδη. Ἀντιστοίχως, ἡ λατινική φράση *audi puellas* μεταφράζεται *ἄκουσον τὰς παρθένους* ἀπὸ τον Βαμβακερό και *ἄκουσον τῶν παρθένων* ἀπὸ τον Κασσελίδη. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Βαμβακερός και στις δύο περιπτώσεις ἔχει τὸ ἀντικείμενο τοῦ ρήματος *ἄκουσον* σε πτώση αιτιατική, ενώ ὁ

²⁹⁶ Βαμβακερός (1865) 35.

²⁹⁷ Κασσελίδης (1895) 65-66.

²⁹⁸ Για τη μεταφραστική τεχνική της αντιστροφῆς σειράς λέξεων ἢ φράσεων βλ. Παππάς (2017) 120-121.

²⁹⁹ Putnam (2010) 237.

Κασσελίδης σε πτώση γενική. Το αρχαίο ρήμα *ἀκούω* συντάσσεται πρωτίστως με γενική πτώση δηλώνοντας ότι κάποιος ακούει κάποιον ή κάτι με προσοχή.³⁰⁰ Ίσως ο Κασσελίδης με αυτή τη σύνταξη να αποσκοπεί σε μια πιο αρχαιότροπη σύνταξη και πιθανώς να θέλει να επισημάνει πόσο σημαντικό είναι να ακούσουν οι θεοί με προσοχή τις προσευχές του χορού. Από την άλλη, ίσως η επιλογή της αιτιατικής πτώσης για το αντικείμενο από τον Βαμβακερό να συνδέεται με τη γενικότερη τάση του να συντάσσει τον λόγο του ακολουθώντας περισσότερο τους κανόνες που διέπουν το νεοελληνικό συντακτικό (πρβλ. παρακάτω και την απόδοση των στίχων 69-72). Τέλος, στο συγκεκριμένο χωρίο του πρωτοτύπου διαπιστώνεται η επανάληψη του ρήματος *audi-* γνωρίζουμε ότι οι επαναλήψεις αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα του είδους του ύμνου.³⁰¹ Και οι δύο μεταφραστές αποδίδουν εις διπλούν την προστακτική του πρωτοτύπου (Βαμβακερός: *ὦ Ἄπολλον, ἄκουσον [...] Σελήνη, ἄκουσον*, Κασσελίδης: *Ἄπολλον, ἄκουσον [...] Σελήνη, βασίλισσα τῶν ἀστέρων δίκερως ἄκουσον*).

Ακριβώς η ίδια πρακτική ακολουθείται από τους Βαμβακερό και Κασσελίδη και στη 18^η στροφή του λατινικού κειμένου:

quaeque Aventinum tenet Algidumque,
 quindecim Diana preces virorum
 curat et votis puerorum amicas
 applicat³⁰² auris.

Carm. Saec. 69-72

Καὶ ἡ τὸ Ἄβεντῖνον καὶ τὸ Ἄλγιδον ἔχουσα Ἄρτεμις ἄς ἀκούσῃ τὰς δεήσεις τῶν πεντεκαίδεκα ἀνδρῶν, καὶ ἄς προσφέρῃ εὐμενεῖς ἀκοὰς εἰς τὰς εὐχὰς τῶν παίδων.

Βαμβακερός 1865³⁰³

Καὶ ἡ Ἄρτεμις ἡ τὸ Ἄβεντῖνον καὶ τὸ Ἄγγιδον κατοικοῦσα, ἄς ἐπακούῃ τῶν δεήσεων τῶν πεντεκαίδεκα ἀνδρῶν καὶ ἄς προσφέρῃ εὐνοϊκὸν οὖς ταῖς εὐχαῖς τῶν παίδων.

³⁰⁰ Βλ. Montanari, s.v. *ἀκούω*: σημασία 1δ με γενική (*τινός*) «ακούω με προσοχή» και 1α με αιτιατική (*τί*) «ακούω κάτι» (118).

³⁰¹ Putnam (2010) 237.

³⁰² Στη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης Wickham (1967) την οποία ακολουθώ σε όλη την εργασία, αναφέρεται ως *applicat*, δηλαδή σε οριστική, ενώ στη στερεότυπη έκδοση του Λ. Μυλλέρου, ή Μυλλέρου (L. Müller) που ακολουθεί ο Κασσελίδης απαντά ως *applicet*, δηλαδή σε υποτακτική.

³⁰³ Βαμβακερός (1865) 35.

Ο Κασσελίδης αλλάζει τη σειρά των λέξεων του πρωτοτύπου, τοποθετώντας ξανά στην αρχή το όνομα μιας θεότητας, της Άρτεμης. Από την άλλη, ο Βαμβακερός παραμένει πιστός στη σειρά των λέξεων του πρωτοτύπου. Επίσης, πάλι οι δύο μεταφραστές διαφοροποιούνται ως προς την πτώση που εκφέρεται το αντικείμενο του ρήματος *curat*. Η λατινική φράση *curat precas* αποδίδεται: *ἄς ἀκούσῃ τὰς δεήσεις* από τον Βαμβακερό και *ἄς ἐπακούῃ τῶν δεήσεων* από τον Κασσελίδη. Ξανά ο Βαμβακερός έχει το αντικείμενο σε πτώση αιτιατική, ενώ ο Κασσελίδης σε γενική, έχοντας ενδεχομένως στο νου του την αρχαιοελληνική σύνταξη *ἀκούω τινός*. Στη συγκεκριμένη απόδοση υπάρχει μια μικρή διαφοροποίηση στο ρήμα που χρησιμοποιείται, καθώς στη μία περίπτωση είναι το ρήμα *ἀκούω*, ενώ στην άλλη το σύνθετο *ἐπακούω*. Η επιλογή του Βαμβακερού φαίνεται πιο πιστή στο πρωτότυπο, καθώς το ρήμα *ἐπακούω* απαντά σε συμφραζόμενα που αφορούν προσευχές.³⁰⁵ Σύμφωνα με τον Putnam, η έγκλιση των ρημάτων του πρωτοτύπου *curat* και *applicat*, είναι η οριστική ενεστώτα. Τα αιτήματα των προηγούμενων στίχων, τα οποία εκφράστηκαν με τη χρήση της υποτακτικής και της προστακτικής (για παράδειγμα, στην πρώτη στροφή ο χορός παρακαλά τον Απόλλωνα και την Άρτεμη να πραγματοποιήσουν αυτά που τους ζητά, βλ. στ. 3: *date quae precamur*, όπως επίσης ζητά από την Ειλείθια να φυλάει τις μητέρες κατά τον τοκετό, βλ. στ. 14: *lenis, Ilithyia, tuere matres*), τώρα (με τη χρήση της οριστικής) καθίστανται διαβεβαιώσεις. Πλέον ο χορός δε ζητάει από τους θεούς να εκπληρώσουν τα αιτήματά του, καθώς έχει εξασφαλίσει την εύνοιά τους.³⁰⁶ Και στις δύο αποδόσεις ωστόσο παρατηρούμε ότι τα ρήματα αυτά μεταφέρονται σε προτροπική υποτακτική. Έτσι, το ρήμα *curat* (στ. 71) αποδίδεται *ἄς ἀκούσῃ* από τον Βαμβακερό και *ἄς ἐπακούῃ* από τον Κασσελίδη. Ωστόσο, αναφορικά με το ρήμα *applicat* (στ. 72) το οποίο αποδίδεται ως *ἄς προσφέρῃ* και από τους δύο μεταφραστές, να σημειωθεί ότι στην έκδοση του λατινικού κειμένου που ακολουθεί ο Κασσελίδης, βρίσκεται σε υποτακτική (*applicet*)-συνεπώς ο Κασσελίδης σε αυτή την περίπτωση μένει πιστός στο πρωτότυπο. Είναι πιθανό βέβαια και στην έκδοση που ακολουθεί ο Βαμβακερός να απαντά επίσης ο τύπος σε υποτακτική· ίσως πάλι να πρόκειται για εσκεμμένη επιλογή του μεταφραστή. Σε κάθε περίπτωση, η βεβαιότητα που παρέχει η οριστική έγκλιση στο

³⁰⁴ Κασσελίδης (1895) 68.

³⁰⁵ Βλ. Montanari, s.v. *ἐπακούω*: «δίνω προσοχή, εισακούω (προσευχές)» (769).

³⁰⁶ Putnam (2000) 93.

λατινικό πρωτότυπο χάνεται και στις δύο ελληνικές αποδόσεις, καθώς φαίνεται ότι οι μεταφραστές επιλέγουν την έγκλιση της υποτακτικής αποσκοπώντας ίσως στη διατήρηση του υμνικού στοιχείου.³⁰⁷

Η 12^η στροφή του πρωτοτύπου:

di, probos mores docili iuventae,
di, senectuti placidae quietem,
Romulae genti date remque prolemque
et decus omne.

Carm. Saec. 45-48

αποδίδεται ως εξής:

Θεοί δότε χρηστά ἦθη εἰς τὴν εὐμαθῆ νεότητα, θεοί, δότε ἡσυχίαν εἰς τὸ ἡρεμαῖον γῆρας, δότε εἰς τὸ γένος τοῦ Ῥωμύλου καὶ ἀφθονίαν καὶ γόνους καὶ πᾶσαν τιμὴν!

Βαμβακερός 1865³⁰⁸

Θεοί δότε τῇ εὐμαθεῖ νεότητι ἦθη χρηστά, θεοί, δότε ἡσυχίαν τῷ ἡρεμαίῳ γήρατι, δότε τῷ γένει τοῦ Ῥωμύλου πλοῦτον καὶ γόνους καὶ πᾶσαν δόξαν!

Κασσελίδης 1895³⁰⁹

Και οι δύο μεταφραστές αποδίδουν την προστακτική *date* με δύο *δότε*, προφανώς για λόγους έμφασης. Με το διπλασιασμό της απόδοσης του *date* επιχειρούν να αποδώσουν υφολογικά τον υμνικό χαρακτήρα του κειμένου, ο οποίος θεμελιώνεται στις τελετουργικές επαναλήψεις.³¹⁰ Παρατηρείται εκ νέου κάτι που εντοπίστηκε και παραπάνω· η λατινική φράση (*date*) *probos mores docili iuventae* (στ. 45) αποδίδεται ως *δότε χρηστά ἦθη εἰς τὴν εὐμαθῆ νεότητα* από τον Βαμβακερό και *δότε τῇ εὐμαθεῖ νεότητι ἦθη χρηστά* από τον Κασσελίδη. Η φράση (*date*) *senectuti placidae quietem* (στ. 46) μεταφράζεται ως *δότε ἡσυχίαν εἰς τὸ ἡρεμαῖον γῆρας* από τον Βαμβακερό και *δότε ἡσυχίαν τῷ ἡρεμαίῳ γήρατι* από τον Κασσελίδη. Τέλος, ο στίχος *Romulae genti date remque prolemque* (στ. 47) αποδίδεται ως *δότε εἰς τὸ γένος τοῦ Ῥωμύλου καὶ ἀφθονίαν καὶ γόνους* από τον Βαμβακερό και *δότε τῷ γένει τοῦ Ῥωμύλου πλοῦτον καὶ γόνους* από

³⁰⁷ Για τα χαρακτηριστικά ενός ύμνου, βλ. Furley – Bremer (2001) 50-63.

³⁰⁸ Βαμβακερός (1865) 35.

³⁰⁹ Κασσελίδης (1895) 66.

³¹⁰ Βλ. Putnam (2010) 237.

τον Κασσελίδη. Πάλι το αντικείμενο του ρήματος *δότε* αποδίδεται διαφορετικά από τους δύο μεταφραστές. Από τη μία ο Βαμβακερός χρησιμοποιεί εμπρόθετο προσδιορισμό, ενώ ο Κασσελίδης συντάσσει το ρήμα με δοτική. Φαίνεται ξανά ότι ο Κασσελίδης χρησιμοποιεί τη δοτική που προσδίδει στη μετάφραση έναν πιο αρχαιότροπο χαρακτήρα, ενώ ο Βαμβακερός με τους εμπρόθετους προσδιορισμούς παραπέμπει περισσότερο στη νεοελληνική σύνταξη.

Τέλος, η 15^η στροφή του λατινικού πρωτοτύπου:

iam Fides et Pax et Honos Pudorque
priscus et neglecta redire Virtus
audet, apparetque beata pleno
Coria cornu.

Carm. Saec. 57-60

αποδίδεται από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Ἦδη ἡ Πίστις καὶ ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Τιμὴ καὶ ἡ παλαιὰ Αἰδῶς καὶ ἡ ἡμελημένη Ἀρετὴ
τολμᾷ νὰ ἐπανεέλθῃ καὶ ἡ μακαρία Ἀφθονία ἐπιφαίνεται μετὰ πλήρους κέρατος.

Βαμβακερός 1865³¹¹

Ἦδη ἡ Πίστις καὶ ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Τιμὴ καὶ ἡ παλαιὰ Αἰδῶς καὶ ἡ ἡμελημένη Ἀρετὴ
τολμῶσι νὰ ἐπανεέλθωσι καὶ ἡ εὐδαίμων Ἀμάλθεια ἐπιφαίνεται μετὰ πλήρους κέρατος.

Κασσελίδης 1895³¹²

Οι δύο μεταφράσεις συμπίπτουν, με εξαίρεση δύο σημεία. Πρώτον, η φράση του πρωτοτύπου *redire [...] | audet* (στ. 58-59) από τον Βαμβακερό μεταφράζεται ως *τολμᾷ νὰ ἐπανεέλθῃ*, δηλαδή σε γ' ενικό πρόσωπο, όπως ακριβώς και στο πρωτότυπο. Αντίθετα, ο Κασσελίδης μεταφράζει *τολμῶσι νὰ ἐπανεέλθωσι*, δηλαδή σε γ' πληθυντικό, προφανώς για να επέλθει συμφωνία με τα πολλά υποκείμενα του ρήματος και του απαρεμφάτου (*Fides, Pax, Honos* και *Pudor*). Ο Βαμβακερός αποδίδει τη *beata [...] | Coria* (στ. 59-60) ως *ἡ μακαρία Ἀφθονία* και ο Κασσελίδης ως *ἡ εὐδαίμων Ἀμάλθεια*. Η *Coria* είναι η *Αφθονία* ως προσωποποιημένη θεότητα.³¹³ Επομένως, και οι δύο μεταφράσεις είναι πιστές με τη διαφορά ότι ο Κασσελίδης ονομάζει την *Coria*

³¹¹ Βαμβακερός (1865) 35.

³¹² Κασσελίδης (1895) 67.

³¹³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *Coria*: σημασία 1 «η θεά Αφθονία» (430).

Αμάλθεια, εξηγώντας στις υποσημειώσεις του ότι πρόκειται για τη νύμφη Αμάλθεια, η οποία έλαβε το κέρασ της αφθονίας από τον Δία. Από εκεί, εξηγεί, προήλθε και η παροιμιώδης φράση *κέρας Αμαλθείας*.³¹⁴ Ο Κασσελίδης φαίνεται ότι με αυτόν τον τρόπο επιθυμεί να παράσχει μια επιπλέον πληροφορία πραγματολογικού περιεχομένου στους μαθητές και φοιτητές – αναγνώστες του βιβλίου του. Ίσως πάλι, με τη χρήση του μυθολογικού στοιχείου να αποσκοπούσε να προσδώσει στο κείμενό του μια περαιτέρω λογοτεχνική χροιά.

Στηριζόμενη σε όλες τις παραπάνω παρατηρήσεις, θεωρώ ότι ο Κασσελίδης έχει βασιστεί κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό στη μετάφραση του Βαμβακερού. Ο ίδιος στον πρόλογό του αναφέρει απλώς την ύπαρξη της προγενέστερης μετάφρασης του Βαμβακερού χωρίς να δηλώνει σαφώς αν τον ακολουθεί.³¹⁵ Σε πολλά χωρία βλέπουμε ότι οι μεταφράσεις ταυτίζονται με ελάχιστες διαφοροποιήσεις, οι οποίες αποδίδονται ως επί το πλείστον στην επιθυμία του Κασσελίδη να προσδώσει μια πιο αρχαιότροπη σύνταξη στο κείμενό του. Πρόκειται για δύο πιστές μεταφράσεις, που χρησιμοποιούνταν κυρίως για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

³¹⁴ Κασσελίδης (1895) 65-66, υποσημ. 10.

³¹⁵ Κασσελίδης (1895) 7.

2^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των *Carmina*

2.1. Εισαγωγή: Τα *Carmina*, η πρόσληψη και οι μεταφράσεις τους στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση

Τα *Carmina* του Ορατίου μελετώνταν πολύ ήδη από τον 15^ο αιώνα. Αρκετοί λόγιοι και ποιητές, προερχόμενοι κυρίως από χώρες της δυτικής Ευρώπης, μελετούν την ορατιανή συλλογή και δημοσιεύουν μιμήσεις, διασκευές και μεταφράσεις των *Carmina*. Αρκεί μία ανασκόπηση στη βιβλιογραφία που αφορά την πρόσληψη του Ορατίου για να βεβαιωθεί κανείς για το βαθμό της απήχησης των *Carmina* εκείνη την εποχή.³¹⁶ Ο Γερμανός Conrad Celtis (1459-1508) συγγράφει τέσσερα βιβλία ωδών κατά μίμηση του Ορατίου, ο Ολλανδός John Secundus (1510-1536), περιλαμβάνει στα έργα του ένα βιβλίο ορατιανών ωδών, ο Σκωτσέζος George Buchanan (1506-1582) συνθέτει ωδές μιμούμενος το ύφος του Ορατίου, ενώ στο έργο του Γερμανού Jakob Balde (1604-1668) εντοπίζονται απηχήσεις των *Carmina*.³¹⁷ Στην Ιταλία, το 1531 ο Bernardo δημοσιεύει ορατιανές ωδές, ενώ το 1674 δημοσιεύεται η – κατά τον John Milton – *Ωδή στην Πύρρα* (*Carm.* 1.5).³¹⁸ Ο John Ashmore το 1621 επιλέγει να μεταφράσει κάποιες από τις ωδές του Ορατίου στην αγγλική γλώσσα και συγκεκριμένα δημοσιεύει τη μετάφραση του *Carm.* 3.9 τρεις φορές. Ο Ολλανδός ποιητής Joost van den Vondel (1587-1679) εκδίδει μια πεζή μετάφραση των *Carmina*. Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση του Pierrede Marcassus, ο οποίος ασχολήθηκε με τη μετάφραση των *Carmina* στην ηλικία των ογδόντα ετών το 1664, καταφέροντας να την ολοκληρώσει σε μόλις δύο μήνες.³¹⁹ Κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα ο Βενετός Abriani δημοσιεύει στα Ιταλικά μία απόδοση των *Carmina*, ενώ το 1796 ο Γερμανός Karl Wilhelm Ramler μεταφράζει στα Γερμανικά και δημοσιεύει κάποια από τα *Carmina*.³²⁰ Τέλος, να σημειωθεί ότι η παρουσία των ορατιανών μεταφράσεων παραμένει εξίσου δυναμική και κατά το 19^ο αιώνα. Το 1860 ο βιογράφος του πρίγκιπα Albert (1819-1861), Sir Theodore Martin, μεταφράζει στην αγγλική γλώσσα όλα τα *Carmina*, ενώ τρία χρόνια μετά το 1863 μεταφράζονται και από τον John Conington, Καθηγητή Λατινικών στην Οξφόρδη.³²¹ Όλα τα παραπάνω παραδείγματα μεταφράσεων και

³¹⁶ Ενδεικτικά βλ. Showerman (1922), von Albrecht (2013), Harrison (2007b), και Harrison (2019).

³¹⁷ Harrison (2019) 107-108.

³¹⁸ von Albrecht (2013) 836-837.

³¹⁹ Money (2007) 318, 320, 325.

³²⁰ Showerman (1922) 111, 116-117.

³²¹ Harrison (2007b) 335-336.

μιμήσεων των ορατιανών *Carmina* αντιπροσωπεύουν μόνο ένα μικρό μέρος μπροστά στο πλήθος αυτών που παρήχθησαν σε παγκόσμιο επίπεδο.

2.2. Το *Carm.* 1.1: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η προγραμματική αυτή ωδή έχει αποδέκτη το φίλο και πάτρωνα του Ορατίου Γάιο Μαικήνα. Αναφορικά με τη δομή του ποιήματος, τα δύο πρώτα δίστιχα (στ. 1-2) και τα δύο τελευταία (στ. 35-36) αφορούν τον Μαικήνα (κυκλική σύνθεση). Ο Οράτιος έχει την ελπίδα ότι ο Μαικήνας θα αναγνωρίσει την αξία του ως λυρικού ποιητή. Στο κέντρο του ποιήματος ο ποιητής αναπτύσσει ένα *primae*, δηλαδή παρουσιάζει αρχικά τις προτιμήσεις των άλλων ανθρώπων – τις οποίες ο ίδιος απορρίπτει – για να καταλήξει στη δική του προτίμηση. Πιο συγκεκριμένα, ο ποιητής εκθέτει εννέα διαφορετικούς τρόπους ζωής: του αρματοδρόμου στους Ολυμπιακούς αγώνες (στ. 3-6), του πολιτικού στη Ρώμη (στ. 7-8), του μεγαλογαιοκτήμονα (στ. 9-10), του μικροκαλλιεργητή (στ. 11-14), του εμπόρου (στ. 15-18), του ράθυμου ανθρώπου (στ. 19-22), του στρατιωτικού (στ. 23-25), του κυνηγού (στ. 25-28) και του ποιητή (στ. 29-36) που είναι και η επιλογή του ίδιου.³²²

Στην Ελλάδα, μεταφράσεις των ορατιανών ωδών δεν εντοπίζονται πριν από τον 19^ο αιώνα. Για το πρώτο ποίημα της συλλογής των ωδών του Ορατίου *Carm.* 1.1 (*Ωδή στον Μαικήνα*) έχουμε στη διάθεσή μας έξι ελληνικές αποδόσεις. Η πρώτη είναι έμμετρη και ανήκει στον Ισπανό πρέσβη στην Αγία Πετρούπολη Benito Pardo de Figueroa (1810). Οι άλλες πέντε γράφηκαν σε πεζό λόγο προς χρήση των μαθητών και σπουδαστών και παρήχθησαν από τους Δημήτριο Γούναρη (1874), Παναγή Καββαδία (1874), Πάνο Κωνσταντινίδη (1884) και δύο μεταφράσεις με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888 μία πιστή και μία πιο ελεύθερη, όπως χαρακτηρίζονται από τον ίδιο). Αφού πρώτα παρουσιάσω τις παραπάνω ελληνικές αποδόσεις, έπειτα – μέσω παραβολής επιλεγμένων παραθεμάτων – θα αναλύσω τη μεταφραστική τους πρακτική.

2.2.1. Η μετάφραση του Benito Pardo de Figueroa (1810)³²³

Πρόκειται για τον Ισπανό πρέσβη Benito Pardo de Figueroa ή όπως αυτοαποκαλείται

³²² Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 61-62.

³²³ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στο σύνδεσμο:

https://books.google.gr/books?id=bXMvCu_rzW8C&pg=RA1-PA4&dq=%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%83%2B%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B4%CF%89%CE%BD&hl=el&sa=X&ved=2ahUKewjJteDIze7vAhUDHewKHfy

πρωτότυπο, χωρίς ωστόσο να αναγράφεται η έκδοσή του.³²⁹ Το βιβλίο δε διαθέτει πρόλογο, στον οποίο ενδεχομένως ο μεταφραστής θα κατατόπιζε τους αναγνώστες του δίνοντας ορισμένα στοιχεία τόσο για τον ίδιο, όσο και για το έργο του (αιτίες και στόχευση μετάφρασης, μεταφραστική θεωρία και πράξη). Αυτό το οποίο γνωστοποιεί στους αναγνώστες του είναι τα πρόσωπα στα οποία αφιερώνει αυτήν τη διατριβή. Συγκεκριμένα γράφει:

ΤΟΙΣ ΛΟΓΙΟΙΣ ΑΝΔΡΑΣΙ,
ΦΡΕΔΕΡΙΚΩΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩΙ ΒΟΛΦΙΩΙ³³⁰
ΤΩΙ ΔΥΝΑΜΕΙ ΚΡΙΤΙΚΗΙ ΚΑΙ ΑΚΡΙΒΕΙ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΩΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΕΧΟΝΤΙ ΕΠΙ ΤΟΥ
ΠΑΡΟΝΤΟΣ
ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΩΙ ΒΟΙΤΙΓΕΡΩΙ³³¹
ΤΩΙ ΕΠΙ ΠΟΛΥΜΑΘΕΙΑΙ ΚΑΙ ΤΗΙ ΑΓΧΙΝΟΙΑΙ ΕΝ ΕΞΕΤΑΣΕΙ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΤΑΧΗ ΔΕΔΟΞΑΣΜΕΝΩΙ
ΚΑΙ ΕΝΡΙΚΩΙ ΚΟΙΛΗΡΩΙ³³²
ΤΩΙ ΠΡΟΣ ΠΟΙΚΙΛΗΝ ΠΑΙΔΕΥΣΙΝ ΚΑΙ ΤΗ ΔΕΙΝΟΤΗΤΑ ΕΝ ΕΡΕΥΝΗΙ ΚΑΙ
ΕΡΜΗΝΕΥΣΕΙ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΟΣ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΠΑΝΥ
ΕΥΔΟΚΙΜΩΙ
ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙΟΝ
ΩΣ ΤΕΚΜΗΡΙΟΝ ΤΙ ΤΗΣ ΕΑΥΤΟΥ ΦΙΛΙΑΣ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΥΣ ΠΡΟΣΗΝΕΓΚΕ
ΚΑΙ ΑΣΜΕΝΩΣ ΑΝΕΘΗΚΕ ΒΕΝΙΤΟΣ Ο ΠΑΡΔΩΝ³³³

³²⁹ Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι ο όρος «διατριβή» δεν ταυτίζεται με την κοινώς χρησιμοποιούμενη σημερινή έννοια της (διδασκαλικής) διατριβής, αλλά συνδέεται περισσότερο με την έννοια της πραγματείας, της ενασχόλησης με κάτι. Εξάλλου, το ίδιο το περιεχόμενο του βιβλίου αλλά και η απουσία σχετικών πληροφοριών (π.χ. η αναγραφή του Πανεπιστημίου στο οποίο έλαβε χώρα, οι εξεταστές Καθηγητές κ.ά.) αποδεικνύουν ότι ο μεταφραστής δε χρησιμοποιεί τον όρο με τη σημερινή σημασία.

³³⁰ Πρόκειται για τον Friedrich August Wolf, τον Γερμανό σπουδαίο κλασικό φιλόλογο, γνωστό για τη θεωρία που ανέπτυξε σχετικά με την προέλευση των ομηρικών επών. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Wolf, βλ. Markner – Veltri (1999).

³³¹ Το όνομά του είναι Karl August Böttiger. Γερμανός κλασικιστής και αρχαιολόγος και διευθυντής του μουσείου της Δρέσδης. Πέραν των αξιολογικών εργασιών του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, δημοσίευσε και την εργασία του με τίτλο *Sabina, Morgenscenen im Putzzimmer einer Römerin*, Leipzig 1805, όπου περιγράφεται η ζωή και τα ήθη των Ρωμαίων, βλ. Thimm (1866) 57.

³³² Πρόκειται για τον Heinrich Karl Ernst Köhler, Γερμανό φιλόλογο και κλασικό αρχαιολόγο. Διετέλεσε διευθυντής του Γραφείου Αρχαιοτήτων και του Ερμιτάζ στην Αγία Πετρούπολη. Το 1817 έγινε Τακτικό Μέλος για τη Λογοτεχνία και τις Ελληνορωμαϊκές Σπουδές της Ακαδημίας Επιστημών στην Αγία Πετρούπολη, βλ. <https://www.bbaw.de/die-akademie/akademie-historische-aspekte/mitglieder-historisch/historisches-mitglied-heinrich-karl-ernst-koehler-1429> [τελευταία ανάκτηση: 10-01-2026].

³³³ Pardo (1810) 4.

Στη συνέχεια, παρατίθενται το πρωτότυπο κείμενο μαζί με τις μεταφράσεις, που είναι καμωμένες στην αρχαία ελληνική γλώσσα και ακολουθεί το ορατιανό μέτρο (ασκληπιάδειος ελλάσσων που επαναλαμβάνεται).³³⁴

Το βιβλίο του Pardo ξεκινά με τη μετάφραση του *Carm.* 1.1. Το πρώτο δίστιχο του λατινικού πρωτοτύπου: *Maecenas atavis edite regibus, | O et praesidium et dulce decus meum!* (στ. 1-2) μεταφράζεται ως εξής: *Μαικήνας, γενεᾶς κοιρανικᾶς ἐὼν, | Ὡ μοι προστασία, μοι γλυκύ τε κλέος.*³³⁵ Η μετάφραση βρίσκεται αρκετά κοντά στο πρωτότυπο. Η απόδοση του πρώτου στίχου παρουσιάζει ενδιαφέρον από πλευράς λεξιλογίου. Συγκεκριμένα, η λατινική μετοχή *edite* μεταφράζεται *ἐὼν*, δηλαδή με τον ιωνικό τύπο της μετοχής ενεστώτα ενεργητικής φωνής του ρήματος *εἶμι*.³³⁶ Η φράση *atavis regibus* αποδίδεται *γενεᾶς κοιρανικᾶς*. Το επίθετο *κοιρανικός* σημαίνει («βασιλικός») και προέρχεται από το ποιητικό ρήμα *κοιρανέω*.³³⁷ Ο 2^{ος} στίχος, ο *et praesidium et dulce decus meum*, μεταφράζεται *Ὡ μοι προστασία, μοι γλυκύ τε κλέος!* Η κτητική αντωνυμία *meum* μεταφέρεται στην Ελληνική ως δοτική (χαριστική) της προσωπικής αντωνυμίας του α΄ προσώπου εις διπλούν, προφανώς για λόγους έμφασης, αλλά και γιατί το μέτρο ενδεχομένως το επιβάλλει. Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, ο Οράτιος στο 2^ο στίχο της ωδής του αναφέρεται, πέρα από την πρακτική, και στην ηθική προστασία που του παρέχει ο Μαικήνας. Ο Ρωμαίος ποιητής δημιουργεί μία παρήχηση (*dulce decus*) με σκοπό να καταστήσει ακουστικά ευχάριστη την προσφώνηση στον Μαικήνα.³³⁸ Μεταφράζοντας ο Pardo: *γλυκύ τε κλέος!* φαίνεται να δημιουργεί και ο ίδιος μία παρήχηση, όπως ακριβώς ο Οράτιος, ενώ ταυτοχρόνως επιλέγει να αποδώσει το *decus* με τον όρο *κλέος*, μια λέξη που χρησιμοποιείται κατά κόρον από τον Όμηρο, αλλά και από λυρικούς ποιητές.³³⁹

Στους στίχους 5-8 ο Οράτιος αφηγείται τη χαρά που αντλούν οι Ολυμπιονίκες όταν κερδίζουν έπαθλα:

*evitata rotis palmaque nobilis
terrarum dominos evehit ad deos;*

³³⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 61.

³³⁵ Pardo (1810) 6.

³³⁶ Βλ. Montanari, s.v. *ἐὼν*: ιωνική μετοχή ενεργητικής φωνής ενεστώτα του ρήματος *εἶμι* (922).

³³⁷ Βλ. *LSJ*, s.v. *κοιρινικός*: «αρχοντικός, βασιλικός», από το ποιητικό ρήμα *κοιρανέω*: «το να είσαι άρχοντας» (970).

³³⁸ Γρόλλιος (1986) 6.

³³⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *κλέος*: «φήμη», χρησιμοποιείται συχνά στον Όμηρο, αλλά απαντά και στη Σαπφώ και τον Πίνδαρο (958).

hunc, si mobilium turba Quiritium
certat tergeminis tollere honoribus;

Carm. 1.1.5-8

ο Pardo τους αποδίδει ως εξής:

Ζαλωτόν τ' ἄεθλον τούσδ' ἄναγ' εἰς θεούς.
Ἵος μὲν τέρπεθ' ὄλωσ, ἄστατος εὔτ' ὄχλος
Τιμάς οἱ προνέμειν πόλλ' ἐπιχειρέει.

Pardo 1810³⁴⁰

Η φράση του στίχου 5: *palmaque nobilis* μεταφράζεται ως *Ζαλωτόν τ' ἄεθλον*. Στο συγκεκριμένο στίχο, γίνεται αναφορά στο κλαδί φοινικιάς (*palma*), το έπαθλο των Ρωμαίων νικητών στους αγώνες. Με αυτόν τον τρόπο, παρεισφρέει ένα ρωμαϊκό στοιχείο μέσα στο ελληνικό πλαίσιο του ολυμπιονίκη, του οποίου το έπαθλο ήταν ένα κλαδί ελιάς.³⁴¹ Ο μεταφραστής ωστόσο δεν επιλέγει μία πιστή απόδοση που θα ήταν «ο ευγενής φοίνικας»,³⁴² αλλά ερμηνεύει τον όρο *palma* με το ουσιαστικό *ἄεθλον*, δηλαδή τον ιωνικό τύπο της λέξης *ἄθλον* που είναι το βραβείο.³⁴³ Πρόκειται για μία αλλαγή με στόχο την πολιτογράφηση της μετάφρασης στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, στο οποίο θα επέφερε σύγχυση ο φοίνικας ως έπαθλο των ολυμπιονικών. *Ad sensum* είναι και η μετάφραση του επιθέτου *nobilis*,³⁴⁴ ως *ζαλωτόν*, δωρικός τύπος του *ζηλωτόν*, δηλαδή («αξιοζήλευτο»)³⁴⁵ Πρόκειται δηλαδή, σύμφωνα με την ερμηνεία του Pardo, για ένα βραβείο που όλοι το ζηλεύουν. Συνεχίζοντας, ο στίχος 6: *terrarum dominos evehit ad deos*, μεταφέρεται στα Ελληνικά: *τούσδ' ἄναγ' εἰς θεούς*. Στη συγκεκριμένη απόδοση παραλείπεται η φράση *terrarum dominos* («τους κυρίαρχους της γης»)³⁴⁶ Ενδεχομένως, η παρούσα παράλειψη να υπαγορεύεται από το μέτρο. Η ωδή συνεχίζεται με τη ζωή του Ρωμαίου πολιτικού στους στίχους 7-8: *hunc, si mobilium turba Quiritium | certat tergeminis tollere honoribus* που αποδίδονται ως Ἵος

³⁴⁰ Pardo (1810) 6.

³⁴¹ Γρόλλιος (1986) 7.

³⁴² Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

³⁴³ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἄεθλον*: «το βραβείο ενός αγώνα, διαγωνισμού», ιωνικός τύπος του ουσιαστικού *ἄθλον* (32).

³⁴⁴ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *nobilis*: σημασία 3α «ευγενής» (1111).

³⁴⁵ Βλ. Montanari, s.v. *ζαλωτός*: «αξιοζήλευτος, ζηλευτός», δωρικός τύπος του επιθέτου *ζηλωτός* (926).

³⁴⁶ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

μὲν τέρπεθ' ὄλωσ, ἄστατος εὔτ' ὄχλος | Τιμάς οἱ προνέμειν πόλλ' ἐπιχειρέει. Η πιστή απόδοση των στίχων θα ήταν («Αυτός [ευχαριστιέται], αν το πλήθος των ευμετάβολων Ρωμαίων συναγωνίζεται να τον υψώσει στα τριπλά αξιώματα»)³⁴⁷. Αρχικά, η αντωνυμία hunc (στ. 6) μεταφράζεται πιστά Ὅς μὲν, ενώ στη συνέχεια προστίθεται το ρήμα τέρπεθ' και το επίρρημα ὄλωσ. Στην πραγματικότητα, ο Pardo ίσως για την πληρέστερη κατανόηση του νοήματος, προσθέτει το ρήμα που εννοείται από τους προηγούμενους στίχους (iuvat), στους οποίους ο Οράτιος ξεκινά να μιλά για τους τρόπους ζωής διάφορων ανθρώπων (στ. 3-4: sunt quos curriculo pulverem Olympicum | collegisse **iuvat**: «άλλους **ευχαριστεί** το ότι μάζεψαν στο στάδιο τη σκόνη της Ολυμπίας»³⁴⁸). Ωστόσο, το επίρρημα ὄλωσ είναι μια προσθήκη του μεταφραστή είτε για μετρικούς λόγους είτε γιατί θέλει να προσθέσει το δικό του προσωπικό σχόλιο, τονίζοντας ότι για τον πολιτικό η ευχαρίστηση που του προσφέρει το κοινό του και τα αξιώματα που λαμβάνει είναι ολοκληρωτική. Ακόμη, η φράση του στίχου 7: si mobilium turba Quiritium μεταφράζεται: ἄστατος εὔτ' ὄχλος. Ο Οράτιος χαρακτηρίζει τους πολίτες της Ρώμης mobiles, δηλαδή («ευμετάβολους, άστατους»)³⁴⁹ γιατί συχνά άλλαζαν την πολιτική εϋνοιά τους λόγω δωροδοκιών. Με αυτόν τον τρόπο, δείχνει τη δυσaréσκειά του προς την πολιτική.³⁵⁰ Η λατινική λέξη turba που έχει την έννοια της («μάζας, του όχλου»)³⁵¹ αποδίδεται πολύ σωστά ως ὄχλος διατηρώντας την αρνητική χροιά που θέλει να προσδώσει ο Οράτιος, όπως επίσης και το επίθετο mobilis: ἄστατος. Παρά την ορθή σημασιολογική απόδοση του παραπάνω επιθέτου, ο Pardo φαίνεται να αλλάζει το συντακτικό του ρόλο, καθώς από επιθετικός προσδιορισμός στο Quiritium (mobilium) τώρα προσδιορίζει το turba: ἄστατος ὄχλος. Η λέξη Quiritium παραλείπεται. Κουρήτες (Quirites) καλούνταν οι Ρωμαίοι πολίτες σε περίοδο ειρήνης.³⁵² Ο μεταφραστής, στο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης στο ελληνικό κοινό, αφήνει απροσδιόριστο το άστατο πλήθος των ανθρώπων, χωρίς να δίνει περαιτέρω πληροφορίες για την καταγωγή τους.

Ο στίχος 8: certat tergemini tollere honoribus αποδίδεται ως Τιμάς οἱ προνέμειν πόλλ' ἐπιχειρέει. Το λατινικό ρήμα certat που έχει τη σημασία («μάχομαι,

³⁴⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

³⁴⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

³⁴⁹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. mobilis: σημασία 1α «μεταβαλλόμενος» και 1β (για χαρακτήρα) «ασταθής, άστατος» (1064).

³⁵⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 67.

³⁵¹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. turba: σημασία 1δ «αναταραχή, φασαρία» και 2β (περιφρονητικά) «μάζα, όχλος» (1676-1677).

³⁵² Βλ. ΣΛΛ, s.v. Quirites: σημασία 1α «Κυρήτες, ονομασία των πολιτών της Ρώμης σε περίοδο ειρήνης» (1377).

αγωνίζομαι»),³⁵³ μεταφράζεται με ένα ρήμα παρεμφερούς σημασίας και συγκεκριμένα με τον ασυναίρετο τύπο της ιωνικής διαλέκτου *ἐπιχειρέει*.³⁵⁴ Το απαρέμφατο *tollere* δεν αποδίδεται πιστά («να ανυψώσει»),³⁵⁵ αλλά με το απαρέμφατο *pronémειν* που έχει τη σημασία («προσφέρω»).³⁵⁶ Τέλος, η φράση *tergeminis honoribus* αποδίδεται ως *τιμάς*. Ο Οράτιος εδώ αναφέρεται στα τρία βασικά αξιώματα τα οποία επεδίωκε να αποκτήσει ένας Ρωμαίος πολιτικός (*aedilis curulis*: αγορανόμος, *praetor*: πραιτορας και *consul*: ύπατος).³⁵⁷ Ο Pardo δε μεταφράζει τον προσδιορισμό *tergeminis*, ο οποίος παραπέμπει στα τριπλά αξιώματα του Ρωμαίου πολιτικού, ενδεχομένως και πάλι αποσκοπώντας να αφαιρέσει το ρωμαϊκό χρώμα από τη μετάφρασή του και να την πολιτογραφήσει στο ελληνικό κοινό.

Ο Οράτιος συνεχίζει να μιλά για το διαφορετικό τρόπο ζωής των ανθρώπων, εστιάζοντας τώρα στη ζωή του εμπόρου που βρίσκεται συνεχώς σε κίνδυνο, ταξιδεύοντας στη φουρτουνιασμένη θάλασσα:

Luctantem Icaris fluctibus Africum
mercator metuens, otium et oppidi
laudat rura sui:

Carm. 1.1.15-17

Ο Pardo μεταφράζει:

Ῥόχθοις Ἴκαριοῖς μαρνάμενον Λίβα
Φρίξαις ἔμπορος ὡς εἴσιδεν, αἰνέει
Ἄγρους τ' ἡρεμίαν θ' οἷ φίλου ἀστύρου·

Pardo 1810³⁵⁸

Σε αυτό το χωρίο ο Οράτιος αφηγείται ότι ο έμπορος, όντας αντιμετώπος με τα κύματα που σηκώνει ο Λίβας στο Ικάριο πέλαγος, επαινεί την ησυχία (*otium*) που του προσφέρει η πόλη του. Ο Ρωμαίος ποιητής δημιουργεί μία αντίθεση ανάμεσα στο

³⁵³ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *certo*: σημασία 1α «αγωνίζομαι σε κάτι» και 2α «μάχομαι» (305-306).

³⁵⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 17-09-2024].

³⁵⁵ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *tollo*: σημασία 1α «σηκώνω, ανυψώνω» (1643).

³⁵⁶ Βλ. *CGL*, s.v. *pronémō*: «προσφέρω» (1194).

³⁵⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 67.

³⁵⁸ Pardo (1810) 8.

σταθερό έδαφος (*rura*) της μικρής πόλης του εμπόρου (*oppida*) και την αστάθεια της θάλασσας.³⁵⁹ Ο Pardo μεταφράζει τη φράση του στίχου 15: *Icariis fluctibus: Ρόχθους Ίκαρίους*. Η λέξη *fluctibus* δεν αποδίδεται ως («κύμα»),³⁶⁰ αλλά ως *ρόχθος*, δηλαδή το μουγκρητό, η βοή που ακούγεται από τη θάλασσα.³⁶¹ Ο μεταφραστής προβάλλει μια τρομακτική εικόνα της θάλασσας που βγάζει φοβερούς ήχους. Μάλιστα, δημιουργεί και μία παρήχηση με την επανάληψη του γράμματος *ρ* (*Ρόχθους, Ίκαρίους, μαρνάμενον*), η οποία αντανakλά την ηχητική εικόνα της θάλασσας που μουγκρίζει. Συνεπώς, ο μεταφραστής ίσως να θέλει να παρουσιάσει μία θάλασσα τρομακτική που μοιάζει έτοιμη να τραβήξει στο βυθό της τον έμπορο, όπως ακριβώς συνέβη στην περίπτωση του Ικάρου. Ως εκ τούτου, ο Pardo διατηρεί τις αρνητικές συνδηλώσεις που κρύβουν οι λατινικοί στίχοι, ενώ πετυχαίνει παράλληλα να προβάλει την αντίθεση που υπάρχει και στο πρωτότυπο ανάμεσα στην ταραγμένη θάλασσα και την ηρεμία και τη σταθερότητα που προσφέρει η πόλη.

Οι στίχοι 16-17: *mercator metuens otium et oppida | laudat rura sui* αποδίδονται ως *Φρίζαις έμπορος ως είσιδεν, αινέει | Αγρούς τ' ήρεμίαν θ' οί φίλου αστύρου*. Η συγκεκριμένη απόδοση βρίσκεται αρκετά κοντά στο λατινικό κείμενο. Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, η μετοχή *metuens* στο συγκεκριμένο χωρίο δείχνει τον παροδικό φόβο του εμπόρου με τα μεγαλεπήβολα κατά τα άλλα σχέδια.³⁶² Ο Pardo προσθέτει την πρόταση *ως είσιδεν*. Προφανώς, ο μεταφραστής θέλει να καταστήσει σαφές ακριβώς αυτό που υποδεικνύει ο Γρόλλιος, ότι δηλαδή ο έμπορος δεν είναι πάντα φοβισμένος, αλλά φοβάται μόνο τη στιγμή που βλέπει τη φουρτουνιασμένη θάλασσα (*metuens: φρίζαις ως είσιδεν*). Αναφορικά με το λεξιλόγιο της μετάφρασης των εν λόγω στίχων, το ρήμα *είσιδεν* απαντά κυρίως στην ποίηση,³⁶³ το ρήμα *αινέει*, το οποίο αποδίδει πιστά το λατινικό *Laudat*, είναι ασυναίρετος τύπος και απαντά στην ιωνική διάλεκτο,³⁶⁴ ενώ και η μετοχή *φρίζαις*, με την οποία μεταφράζεται η μετοχή *metuens*, ανήκει στην αιολική διάλεκτο (*αι* αντί *α*: *φρίζαις* αντί *φρίζας*).³⁶⁵ Τέλος, το *oppidum* που είναι η

³⁵⁹ Γρόλλιος (1986) 10.

³⁶⁰ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *fluctus*: σημασία 1 «το κύμα (συνήθως της θάλασσας)» (694).

³⁶¹ Βλ. Monatanari, s.v. *ρόχθος*: «το μουγκρητό της θάλασσας» (1897).

³⁶² Γρόλλιος (1986) 10.

³⁶³ Βλ. *LSJ*, s.v. *είσοραω*: «κοιτάζω, βλέπω», απαντά κυρίως στην ποίηση (496).

³⁶⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 18-09-2024].

³⁶⁵ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 18-09-2024].

κωμόπολη,³⁶⁶ αποδίδεται με το *ἄστυρον*, που είναι η μικρή πόλη, υποκοριστικό της λέξεως *ἄστυ*.³⁶⁷ Με την παραπάνω μεταφραστική επιλογή, ο Pardo αντανakλώντας το ορατιανό νόημα καταδεικνύει την αντίθεση ανάμεσα στα μεγαλεπήβολα σχέδια του εμπόρου και την πόλη του που είναι μεν μικρή, αλλά μοιάζει σωτήρια όταν η ζωή του τίθεται σε κίνδυνο.

Στους στίχους 19-21, ο Οράτιος περιγράφει την καθημερινότητα του ράθυμου ανθρώπου:

Est, qui nec veteris pocula Massici
nec partem solido demere de die
spernit,

Carm. 1.1.19-21

Το χωρίο μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα ως εξής:

Ἔστιν δ', ὃς φιλέει ἄμαρ ἂν ἥμισυ
Οἴνου πρεσβυγενοῦς ἐκ κύλικας πιεῖν

Pardo 1810³⁶⁸

Ο Pardo αποδίδει πρώτα το στίχο 20 και στη συνέχεια το στίχο 19. Η φράση *est qui* (στ. 19) αποδίδεται πιστά ως *Ἔστιν δ', ὃς*. Ο Οράτιος χρησιμοποιεί το σχήμα λιτότητας *nec [...] spernit* (στ. 19 και στ. 21),³⁶⁹ για να δηλώσει ότι ο ράθυμος άνθρωπος δεν περιφρονεί να πίνει κρασί και να αφαιρεί (*demere*) μέρος από την ημέρα του. Στην ελληνική απόδοση, ο μεταφραστής καταργεί το σχήμα λιτότητας – ενδεχομένως για μετρικούς λόγους – μεταφράζοντας το *nec [...] spernit* με τον ασυναίρετο τύπο της ιωνικής διαλέκτου *φιλέει*,³⁷⁰ δηλαδή («αγαπά»).³⁷¹ Επιπλέον, το απαρέμφατο *demere*

³⁶⁶ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *orpidum*: σημασία 3α «οποιαδήποτε ιταλική πόλη, κωμόπολη (πλην της Ρώμης)» (1174).

³⁶⁷ Βλ. CGL, s.v. *ἄστυρον*: «η μικρή πόλη», υποκοριστικό της λέξης *ἄστυ* (234).

³⁶⁸ Pardo (1810) 8.

³⁶⁹ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *sperno*: σημασία 2α «καταφρονώ, απορρίπτω» (1531).

³⁷⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 18-09-2024].

³⁷¹ Βλ. Montanari, s.v. *φιλέω*: σημασία 1 «αγαπώ» (2289).

(στ. 20: «να αφαιρεί»),³⁷² δε μεταφέρεται στην ελληνική απόδοση. Ακόμη, να σημειωθεί ότι ο μεταφραστής επιλέγει και πάλι διαλεκτικούς τύπους, κάτι που εφαρμόζει και στην απόδοση του *die* με το δωρικό τύπο *ἄμαρ*, αντί *ἡμαρ*.³⁷³ Η απόδοση της φράσης *veteris pocula Massici* (στ. 19) από τον Pardo είναι *Οἴνου πρεσβυγενοῦς ἐκ κύλικας πιεῖν*. Στο συγκεκριμένο στίχο, γίνεται λόγος για το ποιοτικό μασσικό κρασί το οποίο παράγεται στο όρος *Massicus* στα σύνορα του Λατίου και της Καμπανίας.³⁷⁴ Ο Pardo δεν κάνει καμία μνεία στο μασσικό οίνο, μεταφράζοντας τη φράση *veteris Massici* ως *Οἴνου πρεσβυγενοῦς*, χωρίς δηλαδή να προσδιορίζεται ο τόπος προέλευσης του εν λόγω κρασιού. Η απόδοση αυτή φαίνεται να συνάδει με την επιθυμία του να αποδεσμεύσει τη μετάφρασή του από κάθε στοιχείο που παραπέμπει στους Ρωμαίους, τακτική που, όπως είδαμε, εφαρμόζει συχνά και έχει στόχο την πολιτογράφηση. Από την άλλη, το επίθετο *veteris* αποδίδεται ως *πρεσβυγενοῦς*, δηλαδή όχι με μια κοινότυπη λέξη, αλλά με ένα επίθετο που χρησιμοποιείται ευρέως στην αρχαία ελληνική λυρική ποίηση.³⁷⁵ Πιστή είναι και η απόδοση της λατινικής λέξης *pocula* ως *κύλικας* (ποτήρια), πάλι με ένα ουσιαστικό που απαντά στους λυρικούς ποιητές.³⁷⁶ Τέλος, παρατηρείται η προσθήκη του απαρεμφάτου *πιεῖν*, προφανώς για την πληρέστερη κατανόηση του νοήματος, αλλά μάλλον και για μετρικούς λόγους.

Ο Οράτιος συνεχίζει την ωδή του μιλώντας αυτή τη φορά για τον κυνηγό που προσπαθεί να σκοτώσει κάποιο ελάφι με τη βοήθεια των σκυλιών του ή κάποιον αγριόχοιρο που έπεσε στην παγίδα του και μπλέχτηκε στα δίχτυα του, βλ. στ. 27-28: *seu visa est catulis cervae fidelibus, | seu rupit teretis Marsus aper plagas*. Ο Pardo γράφει: *Εἰ πιστοὶ ἐλάφου ἶχνος ἴδον κύνες, | Ἦ ῥῆξεν κρατερὰς ἄρκυας αἰνὸς ὕς*.³⁷⁷ Πρόκειται για μια απόδοση που προσεγγίζει κατά πολύ το ορατιανό πρωτότυπο. Ο Οράτιος κάνει λόγο για το μαρσικό κάπρο (στ. 28: *Marsus aper*). Οι Μάρσοι ήταν μια ιταλική φυλή του Σαμνίου και κατοικούσαν στα δάση που βρίσκονταν στα Αβρούζια ὄρη, όπου υπήρχαν πολλά θηράματα.³⁷⁸ Ο μεταφραστής συνεχίζει την πρακτική της πολιτογράφησης αποδίδοντας τη φράση *Marsus aper* ως *αἰνὸς ὕς*, δηλαδή, δε μεταφράζει το λατινικό *massicus* ως («μασσικός»), αλλά το αντικαθιστά με το *αἰνὸς*,

³⁷² Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *demo*: σημασία 3 «αφαιρώ» (497).

³⁷³ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἄμαρ*: «ημέρα», δωρικός τύπος του *ἡμαρ* (77).

³⁷⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 69.

³⁷⁵ Βλ. *LSJ*, s.v. *πρεσβυγενής*: «ο αρχαίος, παλαιός», χρησιμοποιείται στη λυρική ποίηση (1462).

³⁷⁶ Βλ. Montanari, s.v. *κύλις*: «κούπα, κύπελλο για κρασί», απαντά σε Σαφώ 2.14, Βακχολίδη 20b.7 (1219).

³⁷⁷ Pardo (1810) 8.

³⁷⁸ Γρόλλιος (1986) 12.

ένα ποιητικό επίθετο που σημαίνει («δεινός»),³⁷⁹ αποκρύπτοντας εσκεμμένα την ιταλική προέλευση του αγριόχοιρου. Τέλος, αναφορικά με το λεξιλόγιο της συγκεκριμένης απόδοσης, εντοπίζονται δύο ιδιαίτεροι ρηματικοί τύποι, δηλαδή το *ἴδον* που είναι επικός τύπος αντί *εἶδον*,³⁸⁰ καθώς και το *ῥῆξεν* που είναι αναύξητος επικός τύπος.³⁸¹

Συμπερασματικά, ο Ισπανός μεταφραστής παράγει μια πιστή αρχαία ελληνική απόδοση, αλλά ενίοτε αποκλίνει από το πρωτότυπο. Πολλές φορές το μέτρο είναι αυτό που επιβάλλει ορισμένες αλλαγές (π.χ. προσθήκες, παραλείψεις λέξεων). Η μετάφρασή του, γραμμένη στην αρχαία ελληνική γλώσσα, βρίθκει διαλεκτικών και ποιητικών τύπων καθώς και λέξεων που χρησιμοποιούνται κατά κόρον από τους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές. Χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο που εντοπίζεται συχνά σ' αυτό το λογοτεχνικό είδος (linguistic register),³⁸² προσδίδει έμφαση στην ειδολογική ταυτότητα του ποιήματος που παράγει. Μια άλλη πρακτική που ακολουθεί ο μεταφραστής είναι αυτή της πολιτογράφησης, δηλαδή αφαιρεί όλα εκείνα τα στοιχεία που παραπέμπουν στους Ρωμαίους και στην Ιταλία, προσφέροντας μια ωδή προσανατολισμένη στα ελληνικά δεδομένα. Συνεπώς, ο Pardo δε μεταφράζει απλώς, αλλά ταυτοχρόνως δημιουργεί ένα δικό του αρχαίο ελληνικό ποίημα.

2.2.2. Η μετάφραση του Δημητρίου Γούναρη (1874)³⁸³

Η μετάφραση του *Carm.* 1.1 με τίτλο *ΩΙΔΗ Ι. ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΙΚΗΝΑΝ* βρίσκεται στο βιβλίο του Δημητρίου Γούναρη που τιτλοφορείται:

ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΙΔΑΙ ΤΙΝΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ
ΕΚ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΜΕΘΕΡΜΗΝΕΥΘΕΙΣΑΙ ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΓΟΥΝΑΡΗ ΤΡΙΠΟΛΙΤΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ, ΤΥΠΟΙΣ
ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ «ΠΟΣΕΙΔΩΝ».

Πρόκειται για τη 2^η έκδοση του βιβλίου, του οποίου η 1^η χρονολογείται το 1872.³⁸⁴ Ο Γούναρης δεν παρέχει στους αναγνώστες του καμία πληροφορία για τον ίδιο, πέραν

³⁷⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *αἰνός*: «δεινός», ποιητικό (40).

³⁸⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἴδον*: επικός τύπος αντί *εἶδον* (817).

³⁸¹ Βλ. *CGL*, s.v. *ῥῆξεν*: επικός αόριστος του *ῥήγνυμι* (1250).

³⁸² Harrison (2007a) 24.

³⁸³ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/7/6/metadata> [τελευταία ανάκτηση: 18-09-2024].

³⁸⁴ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/61> [τελευταία ανάκτηση: 19-09-2024].

της καταγωγής του από την Τρίπολη της Αρκαδίας. Το βιβλίο του περιλαμβάνει τις μεταφράσεις των παρακάτω ωδών: 1.1, 1.2, 1.3, 1.9, 1.18, 1.24, 1.37, 2.7, 2.20, 3.30 και 4.2, οι οποίες είναι γραμμένες σε πεζό λόγο και γλώσσα καθαρεύουσα. Σκοπός του πονήματος του Γούναρη είναι εκπαιδευτικός.³⁸⁵ Ο Οράτιος ήδη από το 1836 εντάσσεται στο σχολικό curriculum και τα *Carmina* συμπεριλαμβάνονται στη διδακτέα ύλη των μαθητών του Γυμνασίου.³⁸⁶ Ο μεταφραστής δεν παραθέτει το πρωτότυπο κείμενο, ούτε αναφέρει την έκδοση που ακολουθεί ο ίδιος. Επιπλέον, απουσιάζει από το έργο του ένας πρόλογος με στοιχεία τόσο για τον ίδιο, όσο και για τις μεταφραστικές πρακτικές που ακολούθησε. Πέραν των μεταφράσεων, το βιβλίο περιλαμβάνει μία εισαγωγή για τη ζωή και τα έργα του Ορατίου, ενώ πριν από τη μετάφραση της κάθε ωδής προηγείται μία μικρή εισαγωγή με την υπόθεση του έργου,³⁸⁷ καθώς και κάποια σχόλια ερμηνευτικού περιεχομένου σε υποσημειώσεις.

Στην πολύ σύντομη εισαγωγή του *Carmin.* 1.1 (τέσσερις αράδες), ο Γούναρης πληροφορεί τους αναγνώστες ότι πρόκειται για ένα ποίημα στο οποίο γίνεται λόγος για την ποιητική δραστηριότητα του Ορατίου και την αξίωσή του να ονομαστεί λυρικός ποιητής.³⁸⁸

2.2.3. Η μετάφραση του Παναγή Καββαδία (1874)³⁸⁹

Ο Παναγής Καββαδίας (1850-1928) καταγόμενος από την Κεφαλονιά σπούδασε Φιλολογία στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ κατόπιν συνέχισε τις σπουδές στην Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Μετά την παραμονή του στη Γερμανία, επέστρεψε στην Αθήνα, ενώ ίδρυσε πολλά μουσεία στις επαρχίες και οργάνωσε την Αρχαιολογική Εταιρεία στην οποία διετέλεσε γραμματέας για αρκετά χρόνια. Αναφορικά με το έργο του ως αρχαιολόγος, ο Καββαδίας καταπιάστηκε με τις μεγάλες ανασκαφές της Επιδαύρου και της Ακρόπολης, ενώ οργάνωσε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο καθώς και το Μουσείο της Ακροπόλεως. Ακόμη, ανέλαβε τη

³⁸⁵ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/61> [τελευταία ανάκτηση: 19-09-2024].

³⁸⁶ Συγκεκριμένα, το 1884 στην Δ' τάξη του Γυμνασίου, εκ των έργων του Ορατίου διδάσκονται τα *Carmina* 1.1, 1.2, 1.3, 1.10, 1.11, 1.15, 1.16, 1.22, 1.37, 2.7, 2.13, 2.15, 3.1, 3.2, 3.3, 3.8, 4.2, 4.5 και 4.12. Επομένως, κάποιες από τις μεταφράσεις του Γούναρη φαίνεται να συμπίπτουν με το curriculum του 1884, βλ. Ζιώγα (2015) 27-31.

³⁸⁷ Γούναρης (1874) α-δ.

³⁸⁸ Γούναρης (1874) 1: *Τὸ ποίημα τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν ποιητικὴν τοῦ Ὀρατίου ἐνέργειαν. Λέγει δ' ἐν αὐτῷ ὁ ποιητὴς ὅτι ἄλλοι ἄλλα ἀσπάζονται ἐν τῷ βίῳ, ἐγὼ δ' εὐχαριστοῦμαι μόνον νὰ ὀνομασθῶ λυρικός ποιητής.*

³⁸⁹ Η μετάφραση διατίθεται σε έντυπη μορφή στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας (ταξιθετικός αριθμός: ΛΦ 4975).

διεύθυνση του τμήματος Αρχαιολογίας του Υπουργείου Παιδείας, ενώ υπήρξε και καθηγήτης Ιστορίας της Αρχαίας Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας από το 1904 έως το 1922. Μεταξύ άλλων, αποτέλεσε ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ακαδημίας Αθηνών το 1926, ενώ ήταν επίσης μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας του Βελγίου και επίτιμος διδάκτωρ των Πανεπιστημίων της Κανταβριγίας και της Λειψίας.³⁹⁰

Η μετάφραση του *Carin.* 1.1 περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Καββαδία με τίτλο:

ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΙΔΑΙ
ΜΕΤΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΘΕΙΣΑΙ
ΥΠΟ Π.Α. ΚΑΒΒΑΔΙΑ.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΦΟΡΤΟΥΝΑ ΚΑΙ Σ^α
ΚΑΤΩΘΕΝ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΥ

Στον πρόλογο του βιβλίου ο Καββαδίας πληροφορεί τους αναγνώστες του ότι στο παρελθόν έχει δημοσιεύσει και ορισμένες μεταφράσεις από τις *Metamorphoses* του Οβιδίου. Η θερμή υποδοχή των μεταφράσεών του από τους αναγνώστες του στάθηκε η αφορμή για να δημοσιεύσει και την παρούσα μετάφραση των *Carmina* του Ορατίου. Σκοπός του Καββαδία είναι το παρόν βιβλίο να καταστεί βοήθημα για όσους επιθυμούν να μελετήσουν τον Οράτιο, ως εκ τούτου επιδιώκει να παράσχει μία πιστή μετάφραση διατηρώντας όσο είναι δυνατόν το ύφος και τον χαρακτήρα του έργου του Ορατίου.³⁹¹ Βέβαια, γνωρίζει ότι το έργο του δεν μπορεί να είναι τέλειο, γι' αυτό και ελπίζει να κριθεί ευμενώς (*captatio benevolentiae*), καθώς και να καλύψει την ανάγκη που υπάρχει λόγω της απουσίας ενός τέτοιου βιβλίου.³⁹² Μετά τον πρόλογο αφιερώνει ένα τμήμα του βιβλίου του στο βίο του Ορατίου.³⁹³ Στη συνέχεια ακολουθούν οι

³⁹⁰ Βλ. Ψηφιακό αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών

<https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/139> [τελευταία ανάκτηση: 11-10-2024].

³⁹¹ Καββαδίας (1874) χ.α: *Ἐνθαρρυνόμενος ἐκ τῆς εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, ἧς ἔτυχεν ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκδοθεῖσα ὑφ' ἡμῶν μετάφρασις κατ' ἐκλογὴν τῶν τοῦ Ὀβιδίου Μεταμορφώσεων, ἐκδίδω ἤδη καὶ τὴν ἀνάχειρας μετάφρασιν τῶν ᾠδῶν τοῦ Ὀρατίου, δι' ἧς ἐπιβάλλομαι ἵνα τὸ ἐπ' ἐμοὶ παράσχω βοήθημα τοῖς θέλουσι νὰ μελετήσωσι τὸν ἔνδοξον τῆς Ρώμης ποιητὴν. Εἰς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἀποβλέπων ἐπροσπάθησα ὅσῳ τὸ δυνατόν νὰ τηρήσω τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ὕφος τοῦ ποιητοῦ καὶ πιστῶς νὰ μεταφράσω.*

³⁹² Καββαδίας (1874) χ.α: *εὐελπιστῶν εἰς τὴν εὐμενῆ κρίσιν τῶν δεινῶν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀναγνωστῶν μου ἐξαρκοῦμαι ἐὰν τὸ ἔργον μου ἐκπληρώσῃ κατὰ τὸ παρὸν τοῦλάχιστον τὴν ἐπαισθητὴν παρ' ἡμῖν ἔλλειψιν τοιοῦτου βιβλίου.*

³⁹³ Καββαδίας (1874) 11-20.

μεταφράσεις των δύο πρώτων βιβλίων των ορατιανών *Carmina*,³⁹⁴ ενώ το βιβλίο ολοκληρώνεται με ορισμένα ερμηνευτικά σχόλια για την κάθε ορατιανή ωδή.³⁹⁵ Και από αυτό το βιβλίο απουσιάζει το λατινικό κείμενο, ενώ ο μεταφραστής δε δίνει κανένα στοιχείο για την έκδοση του λατινικού κειμένου που ακολουθεί ο ίδιος, ούτε αναφέρει τις μελέτες στις οποίες βασίστηκε για τη συγγραφή των ερμηνευτικών σχολίων. Όλες οι μεταφράσεις του είναι γραμμένες σε πεζό λόγο και σε γλώσσα καθαρεύουσα.

2.2.4. Αντιπαραβολή των μεταφράσεων από τους Γούναρη (1874) και Καββαδία (1874)

Όπως προαναφέρθηκε, η 2^η έκδοση της μετάφρασης του Γούναρη καθώς και η μετάφραση του Καββαδία δημοσιεύτηκαν το ίδιο έτος (1874). Δεδομένου ότι οι δύο αυτές αποδόσεις δημοσιεύτηκαν το ίδιο έτος, στην παρούσα ενότητα θα παραβάλω κάποια επιλεγμένα χωρία των δύο μεταφράσεων, αποσκοπώντας στον εντοπισμό πιθανών ομοιοτήτων ή αποκλίσεων μεταξύ τους.

Στους πρώτους τέσσερις στίχους του πρωτοτύπου γίνεται προσφώνηση στον Μαικήνα και έπειτα ο Οράτιος μιλά για τον αρματοδρόμο στους Ολυμπιακούς αγώνες:

Maecenas atavis edite regibus,
o et praesidium et dulce decus meum,
sunt quos curriculo pulverem Olympicum
collegisse iuvat,

Carm. 1.1.1-4

Οι δύο μεταφραστές τους αποδίδουν ως εξής:

Μαικήνα, γόνε ἀρχαίων βασιλέων, ὧ καὶ προστασία καὶ ἀγλαὸν κόσμημά μου!
Ἵπάρχουσί τινες, οὓς εὐχαριστεῖ ὅτι συνέλεξαν κόνιν Ὀλυμπιακὴν ἐν τῷ σταδίῳ

Γούναρης 1874³⁹⁶

ἽΩ Μαικήνα, ἐκ προγόνων βασιλέων καταγόμενε, ὧ προστασία καὶ ἡδὺ ἐμαυτοῦ

³⁹⁴Καββαδίας (1874) 21-78.

³⁹⁵Καββαδίας (1874) 79-96.

³⁹⁶Γούναρης (1874) 1-2.

κόσμημα, εἰσὶ τινες, οὓς εὐχαριστεῖ ὅτι συνέλεξαν ἐν τῷ σταδίῳ ὀλυμπιακὴν κόνιν

Καββαδίας 1874³⁹⁷

Αρχικά, η προσφώνηση στον Μαικήνα (στ. 1: Maecenas) από τον Καββαδία αποδίδεται με την προσθήκη του επιφωνήματος Ἰὼ που συμπληρώνει την κλητική προσφώνηση, προφανώς για λόγους ἔμφασης. Στη συνέχεια, στην απόδοση της φράσης του στίχου 1: *atavis edite regibus* («που κατάγεσαι από βασιλικούς προγόνους»),³⁹⁸ παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους δύο μεταφραστές. Ο μεν Καββαδίας μεταφράζει *ad verbum* ως *ἐκ προγόνων βασιλέων καταγόμενε*, διατηρώντας τη γραμματική ταυτότητα και σημασία της λατινικής μετοχής *edite* (*καταγόμενε*). Από την άλλη, ο Γούναρης μετατρέπει τη μετοχή *edite* σε ουσιαστικό με την ίδια σημασία, γόνε, ενώ αποδίδει τη φράση *atavis regibus* λίγο πιο ελεύθερα ως *ἀρχαίων βασιλέων*, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνεται το ορατιανό νόημα. Ο 2^{ος} στίχος, ο *et praesidium et dulce decus meum*, αποδίδεται πιστά και από τους δύο μεταφραστές. Οι αποδόσεις διαφέρουν ελάχιστα ως προς το λεξιλόγιο. Για παράδειγμα, το επίθετο *dulce* ο μεν Καββαδίας το αποδίδει ως *ἡδὺ* που είναι («ο γλυκός, ο ευχάριστος»),³⁹⁹ ο δε Γούναρης χρησιμοποιεί ένα επικό επίθετο με το οποίο ο Οράτιος απευθύνεται στον προστάτη του, το *ἀγλαόν*, που έχει τη σημασία «του λαμπρού, του ένδοξου».⁴⁰⁰ Ακόμη, την κτητική αντωνυμία *meum* ο Γούναρης αποδίδει με την κτητική αντωνυμία *μου*, ενώ ο Καββαδίας με την αυτοπαθητική αντωνυμία *ἐμαντοῦ*, σχηματίζοντας μάλιστα ένα υπερβατό (*καὶ ἡδὺ ἐμαντοῦ κόσμημα*), ενδεχομένως για να προσδώσει ἔμφαση στην προσφώνηση του Μαικήνα. Οι αποδόσεις των μεταφραστῶν για τους επόμενους στίχους ταυτίζονται, με μόνη διαφορά το ρήμα *sunt*, το οποίο από τον Γούναρη μεταφράζεται *Ἐπάρχουσί*, ενώ από τον Καββαδία *εἰσὶ*.

Τους στίχους 15-17,⁴⁰¹ στους οποίους ο Οράτιος μιλά για τη ριψοκίνδυνη ζωή του εμπόρου, οι δύο μεταφραστές αποδίδουν ως εξής:

Ὁ ἔμπορος φοβούμενος τὸν μαχόμενον πρὸς τὰ Ἰκάρια κύματα Λίβα ἐπαινεῖ τὴν σχολὴν καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς πόλεώς του·

³⁹⁷ Καββαδίας (1874) 21.

³⁹⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

³⁹⁹ Βλ. Montanari, s.v. *ἡδὺς*: σημασία α «γλυκός, ευχάριστος» (937).

⁴⁰⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀγλαόν*: σημασία 2 «λαμπρός» και «ένδοξος» επική λέξη (11).

⁴⁰¹ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 58 της εργασίας.

Τὸν κατὰ τῶν Ἰκαρίων κυμάτων ἀγωνιζόμενον Λίβα φοβούμενος ὁ ἔμπορος ἐπαινεῖ τὴν σχολὴν καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς ἑαυτοῦ πόλεως:

Οἱ δύο αποδόσεις σχεδόν ταυτίζονται. Διαφοροποιούνται ελάχιστα ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο καὶ τὴ σύνταξη. Ὅσον ἀφορὰ τὸ λεξιλόγιο, ἡ μετοχή *luctantem* (στ. 15)⁴⁰⁴ ἀπὸ τὸν Γούναρη μεταφράζεται ὡς *τὸν μαχόμενον*, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Καββαδία ὡς *Τὸν ἀγωνιζόμενον*. Ὡς πρὸς τὴ σύνταξη, τὴ λατινικὴ φράση τοῦ στίχου 15: *Luctantem Icaris fluctibus*, ὁ Γούναρης ἀποδίδει ὡς *τὸν μαχόμενον πρὸς τὰ Ἰκάρια κύματα* (πρὸς + αιτιατική), ἐνῶ ὁ Καββαδίας μεταφράζει *Τὸν κατὰ τῶν Ἰκαρίων κυμάτων ἀγωνιζόμενον* (κατὰ + γενική). Τέλος, ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία *sui* τῆς φράσης *oppidi sui* (στ. 16-17), ἀποδίδεται ξανά ἀπὸ τὸν Γούναρη με τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία: *τῆς πόλεώς του*, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Καββαδία με τὴν αυτοπαθητικὴ ἀντωνυμία: *τῆς ἑαυτοῦ πόλεως*. Πέραν τῶν ελαχίστων διαφορῶν, οἱ δύο μεταφράσεις συγκλίνουν.

Στους τελευταίους στίχους τοῦ λατινικοῦ ποιήματος γίνεται λόγος γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ. Οἱ στίχοι 29-34 μεταφέρονται στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς δύο μεταφραστὲς ὡς ἐξῆς:

Me doctarum hederæ præmia frontium
dis miscent superis, me gelidum nemus
nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo, si neque tibiās
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton.

Carm. 1.1.29-34

Ἐμὲ δὲ οἱ κισσοὶ τὰ ἄθλα τῶν σοφῶν μετώπων μινγύουσι τοῖς οὐρανίοις θεοῖς· ἐμὲ τὸ κρυερὸν ἄλλος καὶ οἱ ἐλαφροὶ τῶν Νυμφῶν μετὰ τῶν Σατύρων χοροὶ ἀποχωρίζουσιν

⁴⁰² Γούναρης (1874) 2-3.

⁴⁰³ Καββαδίας (1874) 21-22.

⁴⁰⁴ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *luctor*: σημασία 2β «παλεύω, συγκρούομαι (μεταφορικά γιὰ πάλη με δυνάμεις τῆς φύσεως)» (1002).

ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἐὰν μήτε ἡ Εὐτέρπη ἐμποδίζη τοὺς αὐλοὺς της, μήτε ἡ Πολύμνια ἀποφεύγη νὰ ἐντείνη τὸ Λέσβιον βάρβιτον.

Γούναρης 1874⁴⁰⁵

Ἐμὲ δὲ οἱ κισσοί, τὰ τῶν σοφῶν κεφαλῶν βραβεῖα, μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν ἀναμιγνύουσι ἐμὲ τὸ κρυερὸν ἄλσος καὶ οἱ ἐλαφροὶ τῶν νυμφῶν μετὰ τῶν Σατύρων χοροὶ διακρίνουσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἂν μήτε ἡ Εὐτέρπη κωλύει τοὺς αὐλοὺς της μήτε ἡ Πολύμνια ἀποφεύγει νὰ ἐντείνη τὸ λέσβιον βάρβιτον.

Καββαδίας 1874⁴⁰⁶

Οἱ αποδόσεις των δύο μεταφραστῶν συγκλίνουν ξανά, με ἐξáιρεση κάποιες μικρὲς διαφοροποιήσεις. Ἡ φράση του στίχου 29: *doctarum praemia frontium* μεταφράζεται ἀπὸ τον Γούναρη *τὰ ἄθλα τῶν σοφῶν μετώπων*, ἐνῶ ἀπὸ τον Καββαδία *τὰ τῶν σοφῶν κεφαλῶν βραβεῖα*. Τα *praemia* («βραβεῖα»),⁴⁰⁷ ἀποδίδονται *ad verbum* καὶ ἀπὸ τους δύο μεταφραστὲς. Ἡ διαφορὰ ἐγκείται στην ἐπιλογή του λεξιλογίου, καθὼς ο Καββαδίας μεταφράζει *βραβεῖα*, ἐνῶ ο Γούναρης χρησιμοποιεῖ μια πιο ἀρχαιοπρεπὴ λέξη, *τὰ ἄθλα*.⁴⁰⁸ Ἀκόμη, ἡ λέξη *frontium* («των μετώπων»),⁴⁰⁹ ἀποδίδεται πιστὰ ἀπὸ τον Γούναρη ὡς *μετώπων* καὶ λίγο πιο ἐλεύθερα ἀπὸ τον Καββαδία ὡς *κεφαλῶν*, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται τὸ νόημα. Ἄλλη μία μικρὴ ἀπόκλιση των δύο ἀποδόσεων ἀφορὰ τὴ φράση *dis miscent superis* (στ. 30). Ὁ Γούναρης ἐπιλέγει τὸ ρῆμα *μιγνύω* με ἀντικείμενο σε δοτικὴ: *μιγνύουσι τοῖς οὐρανίοις θεοῖς*, ἐνῶ ο Καββαδίας τὸ ρῆμα *ἀναμιγνύω* με τὸ ἀντικείμενο νὰ ἐκφέρεται ἐμπρόθετα: *μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν ἀναμιγνύουσι*. Ἐπιπλέον, σχετικὰ με τὴν ἐγκλιση των ρημάτων, ἡ φράση *si neque Euterpe cohibet [...] nec Polyhymnia Lesboum refugit* (στ. 32-34) μεταφράζεται ἀπὸ τον Γούναρη ὡς *ἐὰν μήτε ἡ Εὐτέρπη ἐμποδίζη [...] μήτε ἡ Πολύμνια ἀποφεύγη* καὶ ἀπὸ τον Καββαδία ὡς *ἂν μήτε ἡ Εὐτέρπη κωλύει [...] μήτε ἡ Πολύμνια ἀποφεύγει*. Τα λατινικὰ ρήματα βρίσκονται σε οριστικὴ, ὅπως καὶ οἱ ἐλληνικὲς ἀποδόσεις τους ἀπὸ τον Καββαδία. Ἀντιθέτως, ο Γούναρης χρησιμοποιεῖ τὴν υποτακτικὴ, ἐνδεχομένως γιὰ νὰ συμβαδίζει με τὴν ἐγκλιση που συντάσσεται ὁ υποθετικὸς σύνδεσμος *ἐὰν*, σύμφωνα

⁴⁰⁵ Γούναρης (1874) 4.

⁴⁰⁶ Καββαδίας (1874) 22.

⁴⁰⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *praemium*: σημασία 2α «ἐπαθλο, βραβεῖο» (1306).

⁴⁰⁸ Βλ. Montanari, s.v. *ἄθλον*: σημασία α «βραβεῖο» (89).

⁴⁰⁹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *frons*²: σημασία 1α «τὸ μέτωπο (γιὰ ἀνθρώπους)» (710).

με την αρχαιοελληνική σύνταξη.⁴¹⁰ Μία ακόμη μικρή λεξιλογική διαφοροποίηση που συναντάμε στην απόδοση των παραπάνω στίχων, εντοπίζεται στο ρήμα *cohibet* (στ. 33), το οποίο ο μεν Γούναρης αποδίδει με το *ἐμποδίζη*, ενώ ο Καββαδίας χρησιμοποιεί το πιο αρχαιοπρεπές *κωλύει*. Οι δύο μεταφραστές αποδίδουν πιστά το λατινικό πρωτότυπο, χρησιμοποιώντας δύο συνώνυμα ρήματα. Τέλος, μία ακόμη μικρή απόκλιση από πλευράς λεξιλογίου εμφανίζεται στην απόδοση της φράσης *secernunt porulo* (στ. 32), η οποία από τον Γούναρη μεταφράζεται *ἀποχωρίζουσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ* και από τον Καββαδία *διακρίνουσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ*. Σύμφωνα με τους Κιοσσέ – Παπανικολάου στη συγκεκριμένη περίπτωση η πιο ορθή μετάφραση είναι *ξεχωρίζουν* και όχι *ἀποχωρίζουσιν*, γιατί το ρήμα δε δείχνει μόνο το χωρισμό, αλλά και την ποιοτική διάκριση, ότι δηλαδή ο ποιητής όντας ανώτερος ξεχωρίζει από τον όχλο.⁴¹¹ Συνεπώς, ο Καββαδίας φαίνεται να έχει συλλάβει ορθότερα το ορατιανό νόημα, όπως φαίνεται στην απόδοσή του.

Από τη συγκριτική εξέταση επιλεγμένων χωρίων των μεταφράσεων των Γούναρη και Καββαδία, διαπιστώνουμε ότι κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό συγκλίνουν. Οι διαφοροποιήσεις τους είναι ελάχιστες και αφορούν κυρίως το λεξιλόγιο και τη σύνταξη που επιλέγουν οι δύο μεταφραστές. Συνεπώς, δεδομένου ότι χρονολογικά προηγείται η μετάφραση του Γούναρη (1^η έκδοση 1872), φαίνεται πολύ πιθανό ο Καββαδίας να μελέτησε τον προγενέστερο μεταφραστή. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι ο Καββαδίας δεν κάνει καμία μνεία στην ύπαρξη της προγενέστερης μετάφρασης του Γούναρη και μάλιστα στον πρόλογό του επισημαίνει ότι ο Οράτιος έχει μεταφραστεί σε άλλες γλώσσες, αλλά όχι στην ελληνική.⁴¹²

2.2.5. Η μετάφραση του Πάνου Κωνσταντινίδη (1884)

Το βιβλίο του Πάνου Κωνσταντινίδη, στο οποίο περιλαμβάνεται η μετάφραση του *Carm.* 1.1, δημοσιεύεται το 1884 με τίτλο:

Q. HORATII FLACCI CARMINA SELECTA CUM ADNOTATIONIBUS ET
GRAECA INTERPRETATIONE ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΙΔΑΙ

⁴¹⁰ Βλ. Montanari, s.v. *ἐάν*: σε υποθετική πρόταση με υποτακτική ενεστώτα, ή αορίστου (615).

⁴¹¹ Κιοσσές – Παπανικολάου (2003) 464.

⁴¹² Καββαδίας (1874) ή: *Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὁμῶς γλώσση οὐδὲν τοιοῦτον ἔργον ἐξεδόθη, καίτοι ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία ἀποτελεῖ σπουδαῖον μέρος τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδείσεως.*

Αἱ διδασκόμεναι ἐν τοῖς Γυμνασίοις κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου τῆς
Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ΜΕΤΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ ΥΠΟ ΠΑΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Δ.Φ. Καθηγητοῦ ἐν τῷ
Β΄ Γυμνασίῳ Ἀθηνῶν

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ, ΤΕΛΕΙΟΤΕΡΑ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ Τύποις «MESSAGER D’
ATHENES» 1884.⁴¹³

Ο Πάνος Κωνσταντινίδης, Δρ. φιλόλογος της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, μεταφράζει τα ποιήματα του Ορατίου που περιλαμβάνονται στη σχολική ύλη του Γυμνασίου, όπως πληροφορούμαστε από τον τίτλο. Πρόκειται, όπως αναφέρει, για τη 2^η και τελειότερη έκδοση αυτού του βιβλίου.⁴¹⁴ Στο βιβλίο περιλαμβάνεται εισαγωγή, η οποία είναι χωρισμένη σε δύο τμήματα. Το πρώτο αφορά το βίο του Ορατίου και τιτλοφορείται *Α΄ ΒΙΟΣ ΟΡΑΤΙΟΥ*.⁴¹⁵ Το δεύτερο κομμάτι της εισαγωγής, στο οποίο δίνονται πληροφορίες για τα έργα του Ρωμαίου ποιητή, τιτλοφορείται *Β΄ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΟΡΑΤΙΟΥ* και διαίρεται σε δύο επιπέδων μέρη: α) *Περὶ τῶν Σατυρῶν καὶ τῶν Ἐπιστολῶν* και β) *Περὶ τῶν ἐπωδῶν καὶ τῶν ῥόδων τοῦ Ὀρατίου*.⁴¹⁶ Από τις ορατιανές ωδές ο Κωνσταντινίδης αποδίδει στην ελληνική γλώσσα τις παρακάτω: 1.1, 1.3, 1.10, 1.11, 1.15, 1.16, 1.22, 1.37, 2.2, 2.7, 2.13, 2.15, 3.1, 3.2 και 3.3, με κριτήριο τη σχολική ύλη.⁴¹⁷ Στο τέλος του βιβλίου του, ο μεταφραστής δηλώνει ότι τα υπόλοιπα *Carmina* που περιλαμβάνονται στη διδακτέα ύλη του σχολείου και τα οποία παρέλειψε να συμπεριλάβει στο παρόν βιβλίο, πρόκειται να εκδοθούν σε ένα ξεχωριστό τεύχος.⁴¹⁸ Μετά την εισαγωγή ακολουθούν οι μεταφράσεις σε πεζό λόγο συνοδευόμενες από το λατινικό πρωτότυπο, του οποίου η έκδοση δεν αναγράφεται, καθώς και ερμηνευτικά σχόλια σε υποσημειώσεις. Η μετάφραση του *Carmin. 1.1* τιτλοφορείται *ΚΟΙΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΩΙΔΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΩΙΔΗ Α΄. ΠΡΟΣ ΜΑΙΚΗΝΑΝ*. Στην πρώτη υποσημείωση της μετάφρασης, ο Κωνσταντινίδης πληροφορεί τους αναγνώστες του σχετικά με τον τρόπο εργασίας του. Συγκεκριμένα δηλώνει ότι

⁴¹³ Η μετάφραση διατίθεται σε έντυπη μορφή στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων (ταξιδετικός αριθμός: 870/HOR).

⁴¹⁴ Για την 1^η έκδοση ο μεταφραστής δε δίνει περαιτέρω πληροφορίες.

⁴¹⁵ Κωνσταντινίδης (1884) 3-7.

⁴¹⁶ Κωνσταντινίδης (1884) 8-10.

⁴¹⁷ Σύμφωνα με το νέο πρόγραμμα του Βασιλικού Διατάγματος της 23ης Ιουνίου του 1884, από τα *Carmina* του Ορατίου αποτελούν διδακτέα ύλη της Δ΄ τάξης του Γυμνασίου τα εξής: 1.1, 1.2, 1.3, 1.10, 1.11, 1.15, 1.16, 1.22, 1.37, 2.7, 2.13, 2.15, 3.1, 3.2, 3.3, 3.8, 4.2, 4.5, 4.12, βλ. Ζιώγα (2015) 30-31.

⁴¹⁸ Κωνσταντινίδης (1884) 144: *ΔΗΛΩΣΙΣ. Αἱ ὑπολειπόμεναι ὀλίγαι ᾠδαὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς Γυμνασίοις διδασκόμενων θέλουσιν ἐκδοθῆν εἰς ἰδιαίτερον τεύχος.*

πρόκειται για μία μετάφραση που έχει στόχο να λειτουργήσει ως σχολικό εγχειρίδιο. Ως εκ τούτου, προσπάθησε ο ίδιος να δώσει ένα όσο το δυνατόν πιο πιστό μεταφραστικό αποτέλεσμα, μεταφράζοντας λέξη προς λέξη και στίχο προς στίχο.⁴¹⁹ Στη δεύτερη υποσημείωση, ο μεταφραστής διασαφηνίζει στους αναγνώστες ότι μέσα σε αγκύλες έχει τοποθετήσει την πιστή μετάφραση των λατινικών όρων των οποίων η μετάφραση δεν συνάδει με τη νεότερη ελληνική γλώσσα, ενώ μέσα σε παρενθέσεις βρίσκονται λέξεις που δεν απαντούν στο λατινικό πρωτότυπο. Ωστόσο, χάριν συντομίας δεν ακολούθησε τις παραπάνω τακτικές για το σύνολο της μετάφρασης.⁴²⁰

2.2.6. Η μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Ο Ανέστης Κωνσταντινίδης (1846-1901) σπούδασε Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ωστόσο δεν εργάστηκε ποτέ ως φιλόλογος, αλλά συνέχισε τις σπουδές του στην Γερμανία στον τομέα της τυπογραφίας. Αφού επέστρεψε στην Αθήνα, εργάστηκε αρχικά ως μεταφραστής και επιμελητής ξένων βιβλίων και ίδρυσε ένα μικρό βιβλιοπωλείο και εκδοτικό οίκο στην Αθήνα. Το 1884 ο Κωνσταντινίδης έκανε το μεγάλο βήμα στην επαγγελματική του καριέρα και αγόρασε τα τυπογραφεία του Ανδρέα Κορομηλά που υπερείχαν στην ελληνική εκδοτική – τυπογραφική βιομηχανία και ήταν τα πιο εξελιγμένα τεχνολογικά. Έκτοτε, εξέδωσε ένα μεγάλο όγκο βιβλίων, κυρίως γαλλικά μυθιστορήματα και διηγήματα σε ελληνική μετάφραση. Στα σημαντικά έργα του Κωνσταντινίδη εντάσσεται η ενασχόλησή του με την έκδοση του λεξικού Lidell-Scott στα Ελληνικά.⁴²¹

Ένα ολοκληρωμένο μεταφραστικό έργο των δύο πρώτων βιβλίων των ορατιανών ωδών δημοσιεύεται το 1888 από τον εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη και έχει τίτλο:

HORATII CARMINA ORATIOY ΩΔΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄ ΚΑΙ Β΄. ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΔΙΠΛΗ ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΛΕΞΙΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΚΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΣΧΟΛΙΩΝ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΥΠΟ ΑΝΕΣΤΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ

⁴¹⁹ Κωνσταντινίδης (1884) 16: *Ἐπειδὴ ἡ ἔκδοσις αὕτη τῶν ὠδῶν τοῦ Ὀρατίου ὑπάρχει ὀρισμένη πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν, ἔνεκα τούτου ἡ μετάφρασις ἐγένετο ὡς οἶόν τε κατὰ λέξιν καὶ κατὰ στίχον.*

⁴²⁰ Κωνσταντινίδης (1884) 16: *Ἐντὸς ἀγκυλῶν [] ἐτέθη ἡ πιστὴ μετάφρασις ἐκείνων τῶν λέξεων, αἵτινες δὲν ἀρμόζουσι πῶς εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς νεωτ. Ἑλλ. γλώσσης. ἐντὸς δὲ παρενθέσεως () ἐτέθησαν αἱ λέξεις αἱ μὴ ἀπαντῶσαι ἐν τῷ Λατ. κειμένῳ. ἀλλὰ τοῦτο χάριν συντομίας δὲν ἐτηρήθη πανταχοῦ.*

⁴²¹ Βλ. <http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-aggregatedcontent-8526-7064> [τελευταία ανάκτηση: 25-10-2024].

Όπως φαίνεται και από τον τίτλο του βιβλίου ο Ανέστης Κωνσταντινίδης είναι αυτός που εκδίδει τις μεταφράσεις των δύο βιβλίων των *Carmina*. Ωστόσο, δεν γίνεται ξεκάθαρο αν το μεταφραστικό αυτό έργο ανήκει στον ίδιο, ή αν έχει απλώς αναλάβει την έκδοσή του. Στο βιβλίο δεν αναφέρεται κανένα άλλο όνομα, παρά μόνο του εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη. Συνεπώς, δύο ενδεχόμενα υπάρχουν: είτε να έχει μεταφράσει ο ίδιος τις ορατιανές ωδές ή να έχει αναλάβει να εκδώσει το μεταφραστικό αυτό εγχείρημα κάποιου άλλου του οποίου το όνομα δεν γνωρίζουμε. Στο βιβλίο περιλαμβάνονται όλα τα *Carmina* των δύο πρώτων βιβλίων με διπλή μετάφραση για κάθε έργο: μία ελεύθερη και μία ad verbum. Η πρακτική αυτή ήταν παγιωμένη στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, γεγονός που την καθιστά παγιωμένη ως μέθοδο για εκπαιδευτικούς σκοπούς.⁴²³ Το βιβλίο ξεκινά με την υπόθεση των *Carmina* του πρώτου βιβλίου του Ορατίου και εν συνεχεία ακολουθεί το λατινικό πρωτότυπο με τις δύο μεταφράσεις (δηλαδή την ελεύθερη και την κατά λέξη), καθώς και σημειώσεις ερμηνευτικού κυρίως ενδιαφέροντος για το καθένα από τα *Carmina*.⁴²⁴ Ο μεταφραστής ακολουθεί την ίδια τακτική και για το δεύτερο βιβλίο των *Carmina*.⁴²⁵ Επιπλέον, διευκρινίζει εξ αρχής ότι αναφορικά με την κατά λέξη μετάφραση, εντός παρενθέσεων τοποθέτησε κάποιες λέξεις συμπληρωματικά στην πιστή ερμηνεία ή ως δεύτερη εξήγηση.⁴²⁶ Συγκεκριμένα, η μετάφραση του *Carm.* 1.1 φέρει τον τίτλο: *ΩΔΗ Α΄ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΙΚΗΝΑΝ*. Όσον αφορά στην πιστή μετάφραση, τοποθετεί σε αντιστοιχία το λατινικό κείμενο (χωρίς αναφορά στην έκδοση) με την ελληνική απόδοση, πρόταση προς πρόταση.

Στο σημείο αυτό, αρχικώς επιχειρείται μία σύγκριση μεταξύ των δύο πιστών μεταφράσεων (όπως χαρακτηρίζονται από τους ίδιους τους μεταφραστές) του Πάνου Κωνσταντινίδη και του εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη, προκειμένου να εντοπιστούν οι μεταξύ τους ομοιότητες και αποκλίσεις. Στη συνέχεια, ακολουθεί η παρουσίαση της

⁴²² Η μετάφραση διατίθεται σε έντυπη μορφή στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων (ταξιδιωτικός αριθμός: 874/HOR).

⁴²³ Για παράδειγμα, ο M. Materne δημοσιεύει το 1845 το βιβλίο Térence, *L'Andrienne*, που περιλαμβάνει το λατινικό κείμενο της *Andria* του Τερέντιου και τη γαλλική της μετάφραση σε διπλή μορφή, μία ad sensum και μία ad verbum (σε αυτήν την τελευταία τοποθετεί αριστερά και τη σειρά των λέξεων του λατινικού κειμένου σύμφωνα με τη σειρά του γαλλικού συντακτικού). Αυτό συνηθιζόταν και στον ελλαδικό χώρο από τον 19^ο αιώνα έως και τον 20^ο. Ενδεικτικά, για τον Λίβιο, βλ. Pappas (2022).

⁴²⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 5-128.

⁴²⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 146-239.

⁴²⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 5: *ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ ΣΧΕΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑ ΛΕΞΙΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ*. *Εντός παρενθέσεως ἐτέθησαν αἱ λέξεις αἵτινες πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἢ ὡς συμπλήρωσις τῆς πιστῆς ἐρμηνείας ἢ ὡς δευτέρα ἐξήγησις μᾶλλον εὐνόητος τῆς κατὰ γράμμα μεταφράσεως.*

ελεύθερης μετάφρασης με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888), παραθέτοντας ενδεικτικά ορισμένα χωρία με μεταφραστικό ενδιαφέρον.

2.2.7. Αντιπαραβολή των δύο πεζών μεταφράσεων από τον Πάνο Κωνσταντινίδη (1884) και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Ο στίχος 2 του λατινικού πρωτοτύπου: *o et praesidium et dulce decus meum*, αποδίδεται: *ὦ καὶ στήριγμα καὶ προσφιλὲς [γλυκύ] κόσμημά μου* από τον Π. Κωνσταντινίδη (1884),⁴²⁷ *ὦ καὶ προστασία μου καὶ γλυκύ (μου) κόσμημα* στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη (1888).⁴²⁸ Ανάμεσα στις δύο αποδόσεις, εντοπίζονται διαφοροποιήσεις που αφορούν το λεξιλόγιο. Η λέξη *praesidium* στην έκδοση του 1884 αποδίδεται *στήριγμα*, ενώ στην έκδοση του 1888 ο μεταφραστής προσεγγίζει πιο πολύ τη σημασία της και μεταφράζει *προστασία*.⁴²⁹ Μία ανάλογη διαφορά εντοπίζεται και στην απόδοση της λέξης *dulce*. Από τον Π. Κωνσταντινίδη αποδίδεται *προσφιλὲς*, ενώ εντός αγκυλών τοποθετεί την *ad verbum* σημασία της (*γλυκύ*). Στη μεταγενέστερη μετάφραση που εκδίδει ο Α. Κωνσταντινίδης μεταφράζεται ως *γλυκύ*, ενδεχομένως έχοντας στόχο να προσδώσει μεγαλύτερη πιστότητα.

Η φράση των στίχων 4-5: *metaque fervidis | evitata rotis* μεταφράζεται ως εξής: *ἡ νύσσα, ἥν διὰ τῶν διαπύρων διέφυγον τροχῶν* από τον Π. Κωνσταντινίδη (1884)⁴³⁰ και ως *ἡ νύσσα ἦν ἀπέφυγον διὰ τροχῶν φλογερῶν* στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη (1888).⁴³¹ Η διαφορά ἐγκείται στην επιλογή ενός περισσότερο αρχαιοπρεπούς λεξιλογίου στην προγενέστερη απόδοση (*διαπύρων*) και ενός λεξιλογίου πιο κοντά στη νεοελληνική γλώσσα στη μεταγενέστερη απόδοση του 1888 (*φλογερῶν*). Αντί του ρήματος *διέφυγον* της μετάφρασης του 1884 παρατηρούμε ότι στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη χρησιμοποιείται ένα συνώνυμό του (*ἀπέφυγον*). Αντίστοιχα, η φράση του στίχου 14: *rapidus nauta* από τον Π. Κωνσταντινίδη αποδίδεται ως *ὡς περιδεὴς ναύτης*, ενώ στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη ως *ὡς δειλὸς ναύτης*. Το επίθετο *περιδεὴς*, ὅπως ἔχουν επισημάνει οι Κιοσσές – Παπανικολάου, ανήκει στο λεξιλόγιο της τότε εποχής και χρησιμοποιείται στη νέα ελληνική ως λόγιος τύπος σε κείμενα με περισσότερο επίσημο ύφος.⁴³² Από την ἄλλη, το επίθετο *δειλός* ανήκει στο καθημερινό λεξιλόγιο. Κάτι ανάλογο συναντάμε και στο στίχο 27: *seu visa est catulis cerva*

⁴²⁷ Κωνσταντινίδης (1884) 16.

⁴²⁸ Κωνσταντινίδης (1888) 9.

⁴²⁹ Βλ. ΣΜ, s.v. *praesidium*: σημασία 1α «προστασία» (1311).

⁴³⁰ Κωνσταντινίδης (1884) 16.

⁴³¹ Κωνσταντινίδης (1888) 11.

⁴³² Βλ. Κιοσσές – Παπανικολάου (2003) 464.

fidelibus, που το 1884 αποδίδεται ως *εἴτε ὄφθη ὑπὸ τῶν πιστῶν σκυλάκων ἔλαφος* και το 1888 ως *εἴτε ἔλαφος παρετηρήθη ὑπὸ τῶν πιστῶν σκυλάκων*. Ὅπως και στην προηγούμενη περίπτωση, ο Π. Κωνσταντινίδης μεταφράζει το ρήμα *visa est* με έναν τύπο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας (*ὄφθη*), ενώ στη μετάφραση με εκδότη τον Α. Κωνσταντινίδη χρησιμοποιείται ένα ρήμα που παραπέμπει περισσότερο στη νέα ελληνική γλώσσα (*παρετηρήθη*).

Οι στίχοι 30-32 του πρωτοτύπου:

me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo

Carm. 1.1.30-32

αποδίδονται ως εξής:

ἐμὲ τὸ κρυερὸν ἄλσος καὶ τῶν Νυμφῶν οἱ χαρίεντες [ἐλαφοὶ] μετὰ τῶν σατύρων χοροὶ
ἀποχωρίζουσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ

Π. Κωνσταντινίδης 1884⁴³³

τὸ παγετῶδες ἄλσος, καὶ οἱ κοῦφοι χοροὶ τῶν νυμφῶν μετὰ τῶν Σατύρων ἐμὲ
διακρίνουσιν ἀπὸ τοῦ ὄχλου

Α. Κωνσταντινίδης 1888⁴³⁴

Αρχικώς, διακρίνουμε μία διαφοροποίηση ως προς τη θέση της αντωνυμίας *ἐμὲ* (στ. 30). Στο πρωτότυπο κείμενο καθώς και στη μετάφραση του 1884 έχει την εμφατική πρώτη θέση, ενώ στη μεταγενέστερη μετάφραση τοποθετείται πριν από το ρήμα *διακρίνουσιν*. Ενδεχομένως, η αλλαγή θέσης της προσωπικής αντωνυμίας και η τοποθέτησή της δίπλα στο ρήμα αποσκοπεί στο να επιστήσει την προσοχή των αναγνωστών αναφορικά με το ποιος είναι αυτός που διακρίνεται και από ποιον. Κατά τους Ανδρέα και Χαρίλαο Μιχαλόπουλο, η φράση *gelidum nemus* (στ. 30) δηλώνει το δροσερό και όχι το παγωμένο δάσος. Συγκεκριμένα είναι ένας *locus amoenus* όπου ο

⁴³³ Κωνσταντινίδης (1884) 17.

⁴³⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 13.

καλλιμαχικός ποιητής εμπνέεται και συνθέτει την ποίησή του μακριά από τους θορύβους του όχλου.⁴³⁵ Ο Π. Κωνσταντινίδης μεταφράζει *τὸ κρυερὸν ἄλσος*,⁴³⁶ ενώ στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη αποδίδεται ως *τὸ παγετῶδες ἄλσος*,⁴³⁷ αποδίδοντας με τα επίθετα αυτά αναβαθμούς του ψύχους. Περνώντας στον επόμενο στίχο (31) και τη φράση *leves chori*, οι αποδόσεις της είναι *οἱ χαρίεντες [ἐλαφροὶ] χοροὶ* από τον Π. Κωνσταντινίδη και *οἱ κοῦφοι χοροὶ* στην έκδοση του Α. Κωνσταντινίδη. Οι *χαρίεντες χοροὶ* της πρώτης μετάφρασης αποδίδονται από το μεταγενέστερο μεταφραστικὸν *κοῦφοι* που σημαίνει («τους ελαφρούς, τους ευκίνητους χορούς»). Το επίθετο *κοῦφος* απαντά στον Πίνδαρο.⁴³⁸ Τέλος, η φράση του στίχου 32: *secernunt populo* μεταφέρεται στα Ελληνικά ως *ἀποχωρίζουσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ* το 1884 και ως *διακρίνουσιν ἀπὸ τοῦ ὄχλου* το 1888. Στο συγκεκριμένο χωρίο, ὅπως επισημάνθηκε και σε προηγούμενο υποκεφάλαιο,⁴³⁹ ο ποιητής διακρίνεται ἀπὸ τον ὄχλο ως ἀνώτερος. Κατὰ συνέπεια, η μεταγενέστερη ἀπόδοση (*διακρίνουσι*) μοιάζει να βρίσκεται πιο κοντὰ στο νόημα του πρωτοτύπου, εφόσον το ρῆμα καθαυτὸ ἐμπεριέχει ἀκριβῶς ἀυτὴ τὴ διάκριση. Επίσης, η ἀπόδοση του *populo* ως *ὄχλου* και ὄχι *λαοῦ* που ἀποδίδεται στην πρώτη περίπτωση, δείχνει να βρίσκεται πάλι πιο κοντὰ στο ορατιανὸ νόημα με τις καλλιμαχικὲς συνδηλώσεις του.⁴⁴⁰

Ἐν κατακλείδι, οἱ δύο μεταφράσεις εἶναι πιστὲς στο πρωτότυπο, ἐνῶ μεταξύ τους διαφοροποιούνται σε πολὺ μικρὸ βαθμὸ (οἱ ἀποκλίσεις τους ἀφοροῦν κυρίως το λεξιλόγιο). Συγκεκριμένα, η μετάφραση του Π. Κωνσταντινίδη το 1884 περιλαμβάνει συχνότερα λόγιους τύπους. Στὴ μεταγενέστερη μετάφραση που ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τον Α. Κωνσταντινίδη δεν περιλαμβάνονται πολλοὶ λόγιοι τύποι και ἐνέχει περισσότερα στοιχεία ἐλευθερίας.

2.2.8. Ἡ ἐλεύθερη μετάφραση με ἐκδότὴ τον Ἀνέστη Κωνσταντινίδη (1888)⁴⁴¹

Το πρώτο δίστιχο του ορατιανοῦ ποιήματος, δηλαδή η προσφώνηση στον Μαικήνα στ.

⁴³⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64, 70.

⁴³⁶ Βλ. Montanari, s.v. *κρυερός*: σημασία α «κρύος, παγερός» (1210).

⁴³⁷ Βλ. Montanari, s.v. *παγετώδης*: «παγωμένος, παγερός» (1538).

⁴³⁸ Βλ. Montanari, s.v. *κοῦφος*: σημασία α «ευκίνητος, ελαφρός», Πίνδαρος *Ὀλ.* 13.114 και *Ὀλ.* 14.17 (1197).

⁴³⁹ Βλ. σ. 69 τῆς ἐργασίας.

⁴⁴⁰ Βλ. Montanari, s.v. *ὄχλος*: σημασία α «πλήθος κατώτερης τάξης» (1535).

⁴⁴¹ Στὸ σημεῖο αὐτὸ να ἐπισημανθεῖ, ὅτι διατηρῶ σε ὅλη τὴν ἐργασία μου τους χαρακτηρισμοὺς ἐλεύθερη και πιστὴ μετάφραση, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποδοθεῖ ἀπὸ τον ἴδιο το μεταφραστικὸν στην ἐκδοση του Ἀνέστη Κωνσταντινίδη, ὅπως καταδεικνύεται στον τίτλο τῆς μετάφρασης.

1-2: Maecenas atavis edite regibus, | o et praesidium et dulce decus meum, μεταφράζεται ως εξής: *Σὺ τοῦ ὁποῖου οἱ πρόγονοι ἦσαν βασιλεῖς, ὦ Μαικήνα, ὦ στήριγμά μου, ὦ γλυκεῖά μου δόξα.*⁴⁴² Ο μεταφραστής αρχικώς προσθέτει ως πρώτη λέξη της μετάφρασής του την αντωνυμία του β' ενικού προσώπου *σύ* με την οποία απευθύνεται στον Μαικήνα. Εμφατικά προστίθεται και το μόριο *ὦ* της κλητικής προσφώνησης τρεις φορές (*ὦ Μαικήνα, ὦ στήριγμά μου, ὦ γλυκεῖά μου δόξα*), ενώ στο πρωτότυπο απαντά μόνο μία. Επιπλέον, ο μεταφραστής αποδίδοντας τη φράση του στίχου 1: *atavis edite regibus* ως *τοῦ ὁποῖου οἱ πρόγονοι ἦσαν βασιλεῖς*, αναλύει τη μετοχή *edite* σε μία δευτερεύουσα αναφορική πρόταση.

Οι στίχοι 5-8 του πρωτοτύπου⁴⁴³ μεταφράζονται στην έκδοση του Κωνσταντινίδη ως εξής:

καὶ οἱ νικητήριοι στέφανοι τοὺς ὁποίους λαμβάνουσιν ἀνυψοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν τῶν κυρίων τοῦ κόσμου. τοῦ ἐνὸς πληροῦνται οἱ πόθοι ἐὰν τὸ ἀσταθὲς πλῆθος τῶν τέκνων τοῦ Ῥωμύλου σπεύδῃ νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα.

Κωνσταντινίδης 1888⁴⁴⁴

Παρατηρούμε ότι η φράση *palmaque nobilis* (στ. 5) αποδίδεται με μία ολόκληρη πρόταση: *οἱ νικητήριοι στέφανοι τοὺς ὁποίους λαμβάνουσιν*. Ὅπως και στην περίπτωση του Pardo,⁴⁴⁵ ἔτσι και ἐδῶ ο μεταφραστής επιλέγει να μη μεταφράσει *ad verbum*, αλλά να προβεί σε μία αλλαγή με στόχο την πολιτογράφηση του κειμένου στη γλώσσα υποδοχής. Επιπλέον, η αναφορική πρόταση *τοὺς ὁποίους λαμβάνουσιν* προστίθεται προφανώς για να επεξηγήσει περαιτέρω το νόημα. Επεξηγηματική προσθήκη συναντάμε και στην απόδοση της φράσης *evehit ad deos* (στ. 6) ως *ἀνυψοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν*. Οι προσθήκες *αὐτοὺς* και *τὴν τάξιν* προφανώς αποσκοπούν στην απλοποίηση της σύνταξης.

Τους στίχους 7-8: *hunc, si mobilium turba Quiritium | certat tergeminis tollere honoribus*, με κεντρικό θέμα τον Ρωμαίο πολιτικό, ο μεταφραστής αποδίδει ως *τοῦ ἐνὸς πληροῦνται οἱ πόθοι ἐὰν τὸ ἀσταθὲς πλῆθος τῶν τέκνων τοῦ Ῥωμύλου σπεύδῃ νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα*. Αρχικά, προστίθεται η πρόταση *τοῦ ἐνὸς*

⁴⁴² Κωνσταντινίδης (1888) 8.

⁴⁴³ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 56 της εργασίας.

⁴⁴⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 8.

⁴⁴⁵ Βλ. σ. 56 της εργασίας.

πληροῦνται οἱ πόθοι. Η πρόταση φαίνεται να αποδίδει το εννοούμενο ρήμα της πρότασης *iuvat*, το οποίο εντοπίζεται στους προηγούμενους στίχους (στ. 3-4: *sunt quos [...] iuvat*).⁴⁴⁶ Ο μεταφραστής εννοεί ότι ο πολιτικός δεν ευχαριστείται απλώς, αλλά εκπληρώνονται οι πόθοι του όταν λάβει κάποιο ανώτατο αξίωμα. Έχει το ρόλο του μεταφραστή – ερμηνευτή, όταν αποδίδει το *si mobilium turba Quiritium* (στ. 7) ως *ἐὰν τὸ ἀσταθὲς πλῆθος τῶν τέκνων τοῦ Ρωμύλου*. Το επίθετο *mobilis* (*ἀσταθὲς*),⁴⁴⁷ στη μετάφραση προσδιορίζει πλέον το *πλῆθος* (*turba*) και όχι τους Κουρήτες (*mobiliium Quiritium*). Την ίδια πρακτική ακολούθησε και ο Pardo στην απόδοση της συγκεκριμένης φράσης (πρβλ. στ. 7: *si mobilium turba Quiritium*: την οποία ο Pardo αποδίδει: *ἄστατος εἶτ' ὄχλος*).⁴⁴⁸ Κουρήτες ονομάζονταν οι Ρωμαῖοι πολίτες σε περίοδο ειρήνης.⁴⁴⁹ Ο μεταφραστής δεν επιλέγει να αναφέρει καθόλου το ρωμαϊκό αυτό όνομα, ίσως γιατί θα δυσχέραινε την κατανόηση του νοήματος από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Με τη συγκεκριμένη μεταφραστική επιλογή δε φαίνεται να αφήνει περιθώρια σύγχυσης, καθώς Ρωμαῖοι αυτοαποκαλούνταν και οι Βυζαντινοί. Με αυτόν τον τρόπο, καθίσταται απολύτως σαφές για ποιους Ρωμαῖους γίνεται λόγος εφόσον πρόκειται για τους απογόνους του Ρωμύλου. Δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι μπορεί να είναι μεν μία πιο ελεύθερη μετάφραση, αλλά εξακολουθεί να είναι ένα εκπαιδευτικό σύγγραμμα. Κατά συνέπεια, ο μεταφραστής ενίοτε λειτουργεί ταυτόχρονα ως ερμηνευτής. Τέλος, εστιάζω σε δύο ακόμη σημεία που φαίνεται να έχουν μεταφραστικό ενδιαφέρον. Η πρώτη παρατήρηση αφορά την απόδοση του ρήματος *certat* (στ. 7) που σημαίνει («αγωνίζεται»),⁴⁵⁰ το οποίο μεταφράζεται ως *σπεύδῃ*. Η επιλογή του ρήματος *σπεύδῃ* ίσως να συνδέεται με την επιθυμία του μεταφραστή να δώσει έμφαση στη βιασύνη του πλήθους των Ρωμαίων, χαρακτηριστικό που συμβαδίζει με τη γρήγορη αλλαγή της γνώμης του λόγω του ασταθούς του χαρακτήρα (*ἀσταθὲς*). Η δεύτερη και τελευταία παρατήρηση σχετίζεται με την απόδοση της φράσης του στίχου 8: *tergeminis honoribus* («τριπλά αξιώματα»),⁴⁵¹ ως *ἀνώτατα ἀξιώματα*. Στο λατινικό πρωτότυπο γίνεται λόγος για τα τρία ανώτερα αξιώματα που μπορεί να λάβει ένας Ρωμαῖος πολιτικός.⁴⁵² Η παραπάνω απόδοση αφαιρεί το ρωμαϊκό χρώμα, καθώς ο μεταφραστής αναφέρεται στα

⁴⁴⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *iuvare*: σημασία 5 «χαροποιώ, ικανοποιώ» (942).

⁴⁴⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *mobilis*: σημασία 1β «ἀστατος, ἀσταθής (για χαρακτήρα)» (1064).

⁴⁴⁸ Πρβλ. την ανάλυση του συγκεκριμένου χωρίου στη μετάφραση του Pardo, βλ. σ. 57 της εργασίας.

⁴⁴⁹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *Quirites*: σημασία 1α «Κυρήτες, ονομασία των πολιτών της Ρώμης σε περίοδο ειρήνης» (1377).

⁴⁵⁰ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *certo*: σημασία 1α «αγωνίζομαι σε κτ.» (305-306).

⁴⁵¹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

⁴⁵² Βλ. σσ. 57-58 της εργασίας.

ανώτατα αξιώματα γενικά και όχι στα συγκεκριμένα τρία (aedilis, praetor και consul),⁴⁵³ που παραπέμπουν στη ρωμαϊκή πολιτική ζωή. Με την παραπάνω τακτική, η μετάφραση πολιτογραφείται και πάλι στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.⁴⁵⁴

Η γενικότερη διάθεση του μεταφραστή να εμπλουτίσει τη μετάφρασή του με την προσθήκη ερμηνευτικών σχολίων που δεν απαντούν στο πρωτότυπο, είναι εμφανής και σε άλλα σημεία της απόδοσης. Οι στίχοι 15-16: *Luctantem Icaris fluctibus Africum | mercator metuens* μεταφράζονται: *Ὁ ἔμπορος ὅταν βλέπη τὸν ἄνεμον τῆς Ἀφρικῆς παλαίοντα κατὰ τῶν κυμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπόλετο ὁ Ἴκαρος, φοβούμενος.*⁴⁵⁵ Αρχικά, προστίθεται η χρονικο-υποθετική πρόταση *ὅταν βλέπη*, προκειμένου να συμπληρωθεί το νόημα της μετοχής *φοβούμενος* (metuens).⁴⁵⁶ Έπειτα, η λατινική φράση *Icaris fluctibus* αποδίδεται ως *τῶν κυμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπόλετο ὁ Ἴκαρος*. Ο μεταφραστής έτσι επεξηγεί στους μαθητές την προέλευση του ονόματος του πελάγους.

Ολοκληρώνοντας, επικεντρώνομαι στην εξέταση της απόδοσης των στίχων 29-30: *Me doctarum hederæ præmia frontium | dis miscent superis: Ἐγὼ, ἔστεμμένος διὰ τοῦ κισσοῦ τοῦ κοσμοῦντος τὰ σοφὰ μέτωπα, ὑψοῦμαι εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου.*⁴⁵⁷ Αρχικώς, η αιτιατική της προσωπικής αντωνυμίας *me* τρέπεται στην ονομαστική πτώση στην ελληνική απόδοση: *Ἐγὼ*. Προφανώς η αλλαγή αυτή αποσκοπεί στην απόδοση ἔμφασης, διευκρινίζοντας στους αναγνώστες ότι τώρα μιλάει ο ίδιος ο Οράτιος για τις δικές του συνήθειες. Δύο προσθήκες που φαίνεται να διασαφηνίζουν περισσότερο το νόημα του στίχου είναι οι μετοχές *ἔστεμμένος* που προσδιορίζει την αντωνυμία *Ἐγὼ* και *κοσμοῦντος* που αναφέρεται στον κισσό (στ. 29: *hederæ*). Επιπλέον, με ακόμη μία προσθήκη επιλέγει να αποδώσει ο μεταφραστής τη φράση του στίχου 30: *dis superis* ως *εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου*. Ερμηνεύει το λατινικό πρωτότυπο, αφού μας πληροφορεί ότι δεν είναι απλώς οι επουράνιοι θεοί, αλλά συγκεκριμένα οι Ολύμπιοι. Με την παρουσία των Ολύμπιων θεῶν προσδίδει ένα ελληνικό στοιχείο στη ρωμαϊκή ωδή, πολιτογραφώντας για μία ακόμη φορά το κείμενό του στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Ακόμη, η επιλογή του μεταφραστή να αποδώσει το ρήμα *miscent* ως *ὑψοῦμαι* δε φαίνεται να είναι τυχαία. Σε προηγούμενους στίχους του ποιήματος, ο Οράτιος αναφέρθηκε στα ἔπαθλα των Ολυμπιονικῶν που τους

⁴⁵³ Βλ. σσ. 57-58 της εργασίας.

⁴⁵⁴ Πρβλ. και την αντίστοιχη απόδοση του Pardo: *tergeminis honoribus* ως *τιμάς*, βλ. σ. 58 της εργασίας.

⁴⁵⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 10.

⁴⁵⁶ Κατά τον Γρόλλιο, η μετοχή *metuens* στο συγκεκριμένο χωρίο δείχνει τον παροδικό φόβο του εμπόρου με τα μεγαλεπήβολα κατά τα άλλα σχέδια, δηλαδή σημαίνει τη στιγμή που φοβάται, βλ. Γρόλλιος (1986) 10.

⁴⁵⁷ Κωνσταντινίδης (1888) 10.

ανυψώνουν στους θεούς (πρβλ. τη μετάφραση των στίχων 5-6: *palmaque nobilis | terrarum dominos evehit ad deos* *οί νικητήριοι στέφανοι τοὺς ὁποίους λαμβάνουσιν ἀνυψοῦσιν* αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν), καθώς και στα αξιώματα στα οποία υψώνονται οι πολιτικοί χάρη στο κοινό τους (πρβλ. την μετάφραση των στίχων 7-8: *si mobilium turba Quiritium | certat tergeminis tollere honoribus* ως *ἐὰν τὸ ἀσταθὲς πλῆθος τῶν τέκνων τοῦ Ρωμύλου σπεύδῃ νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ* εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα). Ο μεταφραστής επιλέγει κατ' ανάλογο τρόπο να περιγράψει τη ζωή του ποιητή και όσα τον χαροποιούν, χρησιμοποιώντας περίπου τα ίδια ρήματα (*ύψοῦμαι, ἀνυψοῦσιν* και *ἀναβιβάσῃ*). Την παραπάνω θέση έρχεται να ενισχύει και η απόδοση του καταληκτικού στίχου 36 στον οποίο ο Οράτιος απευθυνόμενος στον Μαικήνα δηλώνει ότι αν τον κατατάξει στους λυρικούς ποιητές, αυτό θα τον υψώσει στα αστέρια: *sublimi feriam sidera vertice: τὸ θεῖον μέτωπὸν μου θὰ ὑψωθῇ* τόσον ὥστε θὰ ἐγγίσῃ τοὺς οὐρανοὺς.⁴⁵⁸ Η μετάφραση του παραπάνω στίχου θα ήταν («θα χτυπήσω με το κεφάλι μου ψηλά τ' αστέρια»)⁴⁵⁹.

Όπως αναφέρεται και στον τίτλο του βιβλίου, ο μεταφραστής αποδίδει το πρωτότυπο ελεύθερα, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνει το νόημά του. Αρκετές από τις προσθήκες του μεταφράσματος έχουν στόχο να εξηγήσουν και να συμπληρώσουν περαιτέρω το νόημα, ενώ κάποιες άλλες παρέχουν ερμηνευτικές πληροφορίες. Επιπλέον, σε αρκετά σημεία ο μεταφραστής πολιτογραφεί το κείμενό του στα ελληνικά δεδομένα, ώστε να γίνουν αντιληπτά από τους αναγνώστες του. Πρόκειται για μία μετάφραση που πραγματοποιήθηκε για εκπαιδευτικούς σκοπούς, χωρίς ωστόσο να στερείται ελευθερίας και χάρης.

⁴⁵⁸ Κωνσταντινίδης (1888) 12.

⁴⁵⁹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 64.

2.3. Το *Carm. 1.5*: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Το *Carm. 1.5* (*Ωδή στην Πύρρα*) είναι η πρώτη ερωτική ωδή των ορατιανών *Carmina*. *Personae* του ποιήματος είναι η ελκυστική Πύρρα,⁴⁶⁰ ο νεαρός εραστής της, καθώς και ο πρώην εραστής της (Οράτιος) που υποδύεται τον *praceptor amoris*. Ο πρώην εραστής αποκηρύσσει τον παλαιό έρωτά του για την Πύρρα (*renuntiatio amoris*) και μιλώντας ψύχραιμα αλλά ταυτοχρόνως ειρωνικά οικτρίζει το νεαρό για όσα δεινά προβλέπεται να υποστεί από το σκληρό χαρακτήρα της κοπέλας.⁴⁶¹ Στην αρχή απευθύνεται στην πρώην αγαπημένη του ρωτώντας για την ταυτότητα του νεαρού που πλανεύτηκε από τα θέλγητρά της (στ. 1-5). Σε όλη την ωδή υπάρχει η αλληγορία γυναίκας – θάλασσας. Η Πύρρα είναι η επικίνδυνη θάλασσα και οι εραστές της οι ναύτες που ταξιδεύουν σε αυτήν. Στους υπόλοιπους στίχους της ωδής, διαβάζουμε τη λυπηρή πρόβλεψη του πρώην εραστή για την άσχημη τύχη του νέου. Δυστυχώς ο νεαρός θα γίνει ένα ακόμη θύμα της άπιστης Πύρρας και ως νέος ναύτης χωρίς καμία εμπειρία θα βρεθεί ξαφνικά αντιμέτωπος με την τρικυμία του έρωτά της (στ. 5-16).⁴⁶²

Ελληνικές μεταφράσεις του *Carm. 1.5* έγιναν από Έλληνες και από έναν Ισπανό. Συγκεκριμένα, οι μεταφραστές της ωδής είναι ο Ισπανός Benito Pardo de Figuera (1810),⁴⁶³ ο Παναγιώτης Ματαράγκας (1^η έκδοση το 1872, 2^η το 1876 και 3^η το 1880) και ο Ηρακλής Σταύρος (1877), οι οποίοι αποδίδουν το ποίημα σε ελληνικό έμμετρο λόγο.⁴⁶⁴ Επιπλέον, διαθέτουμε ακόμη τρεις μεταφράσεις σε πεζό λόγο, μία από τον Παναγή Καββαδία (1874)⁴⁶⁵ και δύο μεταφράσεις (μία ελεύθερη και μία πιστή) με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (το 1888).⁴⁶⁶

Στο παρόν υποκεφάλαιο, αφού παραθέσω ορισμένα στοιχεία για τις μεταφράσεις των Ματαράγκα και Σταύρου, στη συνέχεια θα εξετάσω συγκριτικά τις τρεις αποδόσεις τους. Μετά από τη συγκριτική μελέτη των έμμετρων μεταφράσεων θα ακολουθήσει η παραβολή επιλεγμένων χωρίων των δύο πεζών μεταφράσεων του

⁴⁶⁰ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του λατινικού ονόματος *Pyrrha* στο ελληνικό Πύρρα, όπως υποδεικνύεται από τους Γρόλλιος (1986) και Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015).

⁴⁶¹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 115.

⁴⁶² Γρόλλιος (1986) 76, 78.

⁴⁶³ Για τον Pardo και το έργο του στο οποίο περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις του έγινε λόγος σε προηγούμενο υποκεφάλαιο.

⁴⁶⁴ Για τις μεταφράσεις του *Carm. 1.5* από τους Ματαράγκα και Σταύρο, καθώς και από τον μεταφραστή του 20^{ου} αιώνα Κωνσταντίνο Θεοτόκη, βλ. Λέτσιος (2025β) 384-389.

⁴⁶⁵ Για τον Παναγή Καββαδία και το βιβλίο του στο οποίο συμπεριλαμβάνονται οι μεταφράσεις του, βλ. σσ. 63-65 της εργασίας.

⁴⁶⁶ Για τις μεταφράσεις με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη, βλ. σσ. 71-72 της εργασίας.

Καββαδία και της έκδοσης του Κωνσταντινίδη. Τέλος, θα παρουσιάσω ενδεικτικά παραθέματα της ελεύθερης απόδοσης που εκδόθηκε από τον Κωνσταντινίδη.

2.3.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1880)⁴⁶⁷

Ο Παναγιώτης Ματαράγκας (1834-1895) με καταγωγή από το Ναύπλιο υπήρξε ποιητής, νομικός και λογογράφος, ενώ διετέλεσε και νομάρχης της Ζακύνθου. Ο ίδιος ήταν ο εκδότης του περιοδικού *Αθήναιον*,⁴⁶⁸ καθώς και συνεργάτης των περιοδικών *Εσπερος*, *Παρνασσός*, *Ποιητικός Ανθών* και *Χρυσάλλης*. Στο μεταφραστικό του έργο συναντάμε μεταφράσεις έργων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όπως για παράδειγμα του Ξενοφώντα και του Αισχύλου, αλλά και της ιταλικής λογοτεχνίας, όπως των Dante, Metastasio κ.ά. Μολονότι είχε καταγωγή από τα Επτάνησα, ο Ματαράγκας επηρεάστηκε από το περιβάλλον της Αθήνας (Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή με κύριο εκπρόσωπο τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή) και έγραψε τα ποιήματά του (με τα οποία μάλιστα συμμετείχε τέσσερις φορές στους ποιητικούς διαγωνισμούς του Πανεπιστημίου Αθηνών) στην καθαρεύουσα.⁴⁶⁹ Από το ποιητικό του έργο ξεχωρίζουν οι συλλογές *Φαντασία και καρδιά* (1876-1879, 2 τόμοι) και *Ανθοδέσμη. Ήτοι ποιητική συλλογή προς χρῆσιν τῶν παιδῶν* (1880).⁴⁷⁰ Εκτός από τα παραπάνω ποιητικά έργα έχει αποδοθεί στον Ματαράγκα το ποίημα *Οἱ ἀρχαῖοι ἴαμβοι*, το οποίο φέρει την υπογραφή Π. Μ. και δημοσιεύεται το 1894, ένα χρόνο πριν το θάνατό του, στο ζακυνθινό περιοδικό *Αἱ Μοῦσαι*. Πρόκειται για ένα ποίημα με απολογητικό χαρακτήρα, μέσω του οποίου ο Ματαράγκας κατακρίνει την Αθηναϊκή Σχολή που υποστήριζε την αναβίωση των αρχαίων μέτρων, καθώς και τους ποιητικούς διαγωνισμούς του αθηναϊκού πανεπιστημίου. Το εν λόγω ποίημα ανακαλεί τον επικριτικό λόγο του Πολυλά απέναντι στην Αθηναϊκή Σχολή στον πρόλογο της μετάφρασης του Τιβούλλου 1.3.⁴⁷¹ Το ποίημα αυτό του Ματαράγκα εντάσσεται στο πλαίσιο των αντιδράσεων των Επτανήσιων λογίων απέναντι στην αναβίωση των αρχαίων μέτρων και αποτελεί ένα από τα

⁴⁶⁷ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο:

<https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/6/5/7/metadata-312-0000202.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 24-10-2024].

⁴⁶⁸ Πρόκειται για ένα δεκαπενθήμερο περιοδικό με εκδότη τον Παναγιώτη Ματαράγκα. Η κυκλοφορία του ξεκίνησε στις 15 Ιουνίου 1857 στην Αθήνα και διήρκεσε περίπου ένα χρόνο μέχρι και την 1^η Μάη 1858, αριθμώντας συνολικά 17 τεύχη. Κύρια θεματική του ήταν η ξένη πεζογραφία σε μετάφραση, καθώς και βιογραφίες συγγραφέων, ενώ δεν έλειπαν τα ποιήματα και οι μελέτες αναφορικά με την ποίηση και το μυθιστόρημα, βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Αθήναιον*¹ (23).

⁴⁶⁹ Για την Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή, βλ. Γαραντούδης (1998α) 482-484.

⁴⁷⁰ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Ματαράγκας Παναγιώτης* (1355).

⁴⁷¹ Για τον πρόλογο της μετάφρασης της ελεγείας 1.3 του Τιβούλλου από τον Πολυλά με τίτλο: *Ποιητική Μετάφρασις*, βλ. Πολυλάς (1891). Για περαιτέρω ανάλυση του προλόγου του Πολυλά, βλ. Παπαγεωργίου (2022) 7-9.

τελευταία κείμενα αυτού του είδους, αφού το χρόνο της δημοσίευσής του, η επτανησιακή λογοτεχνία έχει σχεδόν αφομοιωθεί από εκείνη του αθηναϊκού κέντρου και επικρατεί η στροφή προς το δημοτικισμό, όπως υποδεικνύεται από τη γενιά του 1880.⁴⁷² Ο Ματαράγκας μολονότι αρχικά συντάσσεται με όσα πρεσβεύει η Αθηναϊκή Σχολή, γράφοντας τα έργα του σε καθαρεύουσα, όψιμα στρέφεται στην Επτανησιακή σχολή. Αναφορικά με τη λατινική γραμματεία, ο Ματαράγκας παρήγαγε μία μετάφραση των τεσσάρων Κατιλινικών λόγων, με τίτλο: ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ | ΟΙ ΤΕΣΣΑΡΕΣ | ΚΑΤΑ ΚΑΤΙΛΙΝΑ ΛΟΓΟΙ | ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝΤΕΣ ΜΕΤΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ | ΥΠΟ | Π. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑ | ΑΘΗΝΗΣΙ | ΕΚΔΟΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΦΕΞΗΣ | Βιβλιοπωλείον, ὁδὸς Αἰόλου, ἔναντι μεγάλης οἰκίας Μελά. | 1892.⁴⁷³ Επιπλέον, ασχολήθηκε με τη μετάφραση επιλεγμένων ωδών του Ορατίου και συγκεκριμένα των *Carm.* 1.5, *Carm.* 3.9,⁴⁷⁴ και *Carm.* 1.23.⁴⁷⁵ Τέλος, στον Ματαράγκα εικάζεται ότι ανήκει ένα άρθρο με τα αρχικά Π.Μ. δημοσιευμένο το 1880 στο περιοδικό *Σωκράτης* σε δύο μέρη, με τίτλο: «Περὶ μιᾶς ελεγείας τοῦ Κατούλλου». Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται ποικίλες μεταφράσεις του 3^{ου} ποιήματος του Κάτουλλου, σε διαφορετικές γλώσσες.⁴⁷⁶

Η μετάφραση του *Carm.* 1.5 με τίτλο: ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΙΣ ΠΥΡΡΑΝ (*Ἐκ τῶν ᾠδῶν τοῦ Ὁρατίου*),⁴⁷⁷ δημοσιεύτηκε το 1880 στο περιοδικό *Παρνασσός* και αποτελεί την τρίτη έκδοση της συγκεκριμένης ωδής.⁴⁷⁸ Η πρώτη έκδοσή της έλαβε χώρα το 1872 στο περιοδικό *Εθνική Βιβλιοθήκη*, ενώ επανεκδόθηκε το 1876 στην ποιητική του συλλογή με τίτλο *Φαντασία και Καρδιά* μαζί με τη μετάφραση του *Carm.* 3.9.⁴⁷⁹ Το περιοδικό *Παρνασσός* που φιλοξενεί τη μετάφραση του *Carm.* 1.5 του Ματαράγκα ήταν ένα μηνιαίο εικονογραφημένο περιοδικό, το οποίο ξεκίνησε την κυκλοφορία του στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 1877, ενώ μέχρι και τον Αύγουστο του 1895 αριθμούσε συνολικά δεκαεπτά τόμους. Οι λόγοι που ώθησαν τα μέλη του ομώνυμου Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» να προχωρήσουν στην έκδοση του συγκεκριμένου περιοδικού ήταν κυρίως εθνικοί, παιδευτικοί και επιστημονικοί. Συγκεκριμένα, όπως δηλώνουν οι ίδιοι οι εκδότες, οι στόχοι του περιοδικού ήταν: «η ενίσχυση της εθνικής παιδείσεως

⁴⁷² Γαραντούδης (2016) 37-39.

⁴⁷³ Μπάνου -Τσιάμη (2003) 77. Για τις ελληνικές μεταφράσεις των έργων του Κικέρωνα τον 19^ο αιώνα, βλ. Pappas (2024).

⁴⁷⁴ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/93> [τελευταία ανάκτηση: 22-10-2024].

⁴⁷⁵ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/102> [τελευταία ανάκτηση: 22-10-2024].

⁴⁷⁶ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikolgu (2019) 202.

⁴⁷⁷ Ματαράγκας (1880) 854-855.

⁴⁷⁸ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/95> [τελευταία ανάκτηση: 22-10-2024].

⁴⁷⁹ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/93> [τελευταία ανάκτηση: 22-10-2024].

και της των γραμμάτων προσαγωγής και διαδόσεως».⁴⁸⁰ Τα περιεχόμενα του *Παρνασσού* ποίκιλλαν: φιλολογικά, αρχαιολογικά, ιστορικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά, πολιτικά, διηγήματα, μυθιστορίες, βιβλιοκρισίες κ.ά. Να σημειωθεί ότι σπανίως στις σελίδες του φιλοξενούνταν κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας.⁴⁸¹

Η μετάφραση του Ματαράγκα, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην 1^η έκδοση του 1872 αλλά και στη 2^η έκδοση του 1876, είναι γραμμένη σε ιαμβικό μέτρο και γλώσσα καθαρεύουσα. Αποτελείται από τρεις στροφές, εκ των οποίων οι δύο πρώτες εκτείνονται σε έξι στίχους, ενώ η τρίτη και τελευταία σε οχτώ. Η ομοιοκαταληξία είναι ζευγαροπλεχτή για τις δύο πρώτες στροφές και ζευγαρωτή για την τελευταία.⁴⁸² Το λατινικό πρωτότυπο απουσιάζει και δεν αναφέρεται η έκδοση που ακολούθησε ο μεταφραστής, ενώ δεν περιλαμβάνονται κάποιου είδους ερμηνευτικές πληροφορίες, ούτε πρόλογος ή εισαγωγή. Η απουσία των παραπάνω στοιχείων αποτελεί κοινό τόπο για τις μεταφράσεις που φιλοξενούνται σε περιοδικά, οι οποίες αποσκοπούν κυρίως στην αισθητική απόλαυση και στον εμπλουτισμό της νεοελληνικής λογοτεχνίας.⁴⁸³

2.3.2. Η μετάφραση του Ηρακλή Σταύρου (1877)⁴⁸⁴

Η μετάφραση με τίτλο *ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΥΡΡΑΝ Έκ τῶν ῥῶδῶν τοῦ Ὁρατίου. Quis multa etc. Car. Lib. 1. Od 5*, δημοσιεύτηκε από τον Ηρακλή Σταύρο το 1877 στο περιοδικό *Κορίννα* (τεύχος 6). Πρόκειται για μία ελεύθερη απόδοση γραμμένη σε τροχαϊκό μέτρο και δημοτική γλώσσα, που εκτείνεται σε τέσσερις στροφές αποτελούμενες από πέντε στίχους η καθεμία. Ο πρώτος στίχος είναι ανομοιοκατάληκτος, ενώ στους τέσσερις τελευταίους στίχους η ομοιοκαταληξία είναι ζευγαρωτή.⁴⁸⁵ Και από τη μετάφραση αυτή, όπως είναι αναμενόμενο, απουσιάζουν το λατινικό κείμενο, κάποιου είδους προλεγόμενα, καθώς και ερμηνευτικά σχόλια. Στο τέλος παρατίθεται το έτος (1877) και ο τόπος συγγραφής της (Κέρκυρα). Συνεπώς, φαίνεται πολύ πιθανό ότι ο Σταύρος

⁴⁸⁰ Ακολουθώ τη μονοτονική γραφή του λεξικού, βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Παρνασσός*¹ (1739).

⁴⁸¹ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Παρνασσός*¹ (1739).

⁴⁸² Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/95> [τελευταία ανάκτηση: 22-10-2024].

⁴⁸³ Βλ. Πολυλάς (1891) 118: *Βεβαίως αἱ ποιητικαὶ μεταφράσεις ὑποθέτουν ἄρκετὴν φανταστικὴν δύναμιν καὶ ἐνθουσιασμόν, καὶ μόνον ὅταν μετέχουν τῶν ὑψηλῶν τούτων ἰδιοτήτων δὲν θεωροῦνται πλέον ἔργα μηχανικὰ ἀλλὰ καλλιτεχνικὰ, καὶ ἱκανὰ νὰ συντελέσουν εἰς ἐξημέρωσιν καὶ ἐξευγενισμόν τῆς γλώσσης καὶ εἰς μόρφωσιν τῆς καλαισθησίας, κυρίως ὅταν, εἰς τὴν φιλολογικὴν ἀπορίαν τοῦ ἔθνους, σπανίζον τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει ἰδίως ὅταν μία φιλολογία, καθὼς ἡ ἰδική μας, μεταβαίνει ἀπὸ τὴν παιδικὴν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαντες, εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν, ὅπου κινδυνεύει νὰ πάθῃ ἀπὸ μαρασμόν, ἐὰν στερῆται ἄρκετῆς καὶ ἐκλεκτῆς πνευματικῆς τροφῆς.*

⁴⁸⁴ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Λήκυθος», στο σύνδεσμο: <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/handle/10797/22716> [τελευταία ανάκτηση: 18-11-2025].

⁴⁸⁵ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/96> [τελευταία ανάκτηση: 23-10-2024].

καταγόταν από την Κέρκυρα, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να υποστηρίξουμε κάτι τέτοιο μετά βεβαιότητας, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κάποια άλλη πληροφορία για το συγκεκριμένο μεταφραστή.

2.3.3. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810), Ματαράγκα (1880) και Σταύρο (1877)

Οι πρώτοι πέντε στίχοι του λατινικού πρωτοτύπου (στ. 1-5):

Quis multa gracilis te puer in rosa
perfusus liquidis urget odoribus
grato, Pyrrha, sub antro?
cui flavam religas comam
simplex munditiis?

Carm. 1.5.1-5

αποδίδονται από τους τρεις μεταφραστές ως εξής:

Τίς δ'άβρός σε λέχει ἐν ῥοδόεντι παῖς
Πόλλ' ἤπειξεν, ὑγρῷ χρισάμενος μύρω,
Ἄντρω, Πύρρα, ὑφ' ἄδει ;
Τεῦ ξανθὰν ἀναδεῖς κόμαν,

Κομησθεῖς' ἀφελῶς;

Pardo 1810⁴⁸⁶

Τίς νεανίας θελκτικὸς καὶ ἀποστάζων μύρα

Ἵπὸ τοῦ ἄντρου τὴν τερπνὴν σκιὰν σὲ θλίβει, Πύρρα,

Ἐπὶ στρωμνῆς ῥοδίνης;

⁴⁸⁶ Pardo (1810) 26.

Ἔνεκα τίνος, ὧ ἀπλῆ ἐν τοῖς κοσμήμασί σου,
Ἄνω τὰς τρίχας τῆς ξανθῆς προσδέεις κεφαλῆς σου

Μεθ' ὑψηλοφροσύνης;

Ματαράγκας 1880⁴⁸⁷

Πές μου, Πύρρα, ποιὸν σὲ ρόδα

Μυρωδάτον ἀγκαλιάζεις,

Καὶ τὴν κόμη σου συνάζεις

Εἰς ἐρωτικὴ σπηλιά,

Ἦλη ἀπλότη καὶ χαρά;

Σταύρος 1877⁴⁸⁸

Στον 1^ο στίχο της ωδῆς απαντᾶ ἓνα υπερβατό. Ἡ αντωνυμία *te* με την οποία ο ποιητής αναφέρεται στην Πύρρα, βρίσκεται ανάμεσα ἀπὸ το επίθετο *gracilis* και το ουσιαστικό που προσδιορίζει, το *puer* (στ. 1: *gracilis te puer*).⁴⁸⁹ Μάλιστα, ἡ θέση της αντωνυμίας *te* ανάμεσα ἀπὸ τα *gracilis* και *puer* απεικονίζει τὴν ἀγκαλιά του αγοριού μέσα στην οποία βρίσκεται ἡ Πύρρα.⁴⁹⁰ Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει και στο στίχο 3, ὅπου ξανά το ὄνομα Πύρρα πλαισιώνεται ἀπὸ το ουσιαστικό και το επίθετο που το προσδιορίζει (στ. 3: *grato, Pyrrha, sub antro*).⁴⁹¹ Τα δύο ἀυτά υπερβατά του πρωτοτύπου διατηροῦνται και στη μετάφραση του Pardo, κάτι που δε συμβαίνει στις περιπτώσεις των ἄλλων δύο μεταφραστών. Ἐτσι, ἡ ἀπόδοσή του ἔχει ως εξής: *Quis multa gracilis te puer in rosa* (στ. 1): *Τίς δ' ἀβρός σε λέχει ἐν ῥοδόεντι παῖς* και *grato, Pyrrha, sub antro?* (στ. 3): *Ἄντρω, Πύρρα, ὑφ' ἄδει;*. Κατὰ τους Ανδρέα και Χαρίλαο Μιχαλόπουλο, το λατινικό επίθετο *gracilis* (στ. 1) με το οποίο χαρακτηρίζει ο Οράτιος το νεαρό εραστή παραπέμπει στην αδυναμία του να ἀντέξει τον ιδιότροπο χαρακτήρα της Πύρρας, ἀλλά θα μπορούσε ἀκόμη να γίνεται νύξη στη λεπτεπίλεπτη και ἐνδεχομένως θηλυπρεπή του

⁴⁸⁷ Ματαράγκας (1880) 854.

⁴⁸⁸ Σταύρος (1877) 64.

⁴⁸⁹ Γρόλλιος (1986) 78.

⁴⁹⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 117.

⁴⁹¹ Γρόλλιος (1986) 78.

φύση.⁴⁹² Το αντίστοιχο ελληνικό επίθετο που επιλέγει ο Pardo είναι το *άβρός*. Συνεπώς, διατηρεί στη μετάφρασή του τον υπαινιγμό του Ορατίου στη θηλυπρέπεια του νεαρού, αφού πρόκειται για ένα επίθετο που έχει την έννοια του λεπτεπίλεπτου, του μαλθακού. Μάλιστα, εντοπίζεται συχνά σε ποιήματα αρχαίων Ελλήνων λυρικών ποιητών.⁴⁹³ Παραμένοντας στην απόδοση του 1^{ου} στίχου από τον Pardo, παρατηρούμε ότι το ουσιαστικό *rosa* τρέπεται σε επίθετο που προσδιορίζει το ουσιαστικό *λέχος* (το κρεβάτι),⁴⁹⁴ μία προσθήκη του μεταφραστή (*λέχει ἐν ῥοδόεντι*). Σύμφωνα με τον Nisbet, οι δύο εραστές βρίσκονται ξαπλωμένοι σε ένα κρεβάτι με τριαντάφυλλα, σκηνικό προερχόμενο από την ελληνική ερωτική ποίηση.⁴⁹⁵ Κατά συνέπεια, ο μεταφραστής ερμηνεύει το στίχο εισάγοντας μία εικόνα που παραπέμπει στην ελληνική ερωτική γραφή και ταυτόχρονα πολιτογραφεί τη μετάφρασή του στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Ανάλογη τακτική με τον Pardo ακολουθεί και ο Ματαράγκας, ο οποίος αποδίδει το λατινικό *rosa* (στ. 1) ως *Ἐπὶ στρωμνῆς ῥοδίνης*. Ο μεταφραστής προσθέτει στο μετάφρασμά του το ουσιαστικό *στρωμνή* («στρωμένο κρεβάτι»), μία λέξη που συναντάμε στη λυρική ποιήτρια Σαπφώ.⁴⁹⁶ Φαίνεται λοιπόν ότι η εισαγωγή του κρεβατιού με τα ροδοπέταλα πολιτογραφεί τη μετάφραση (όπως και στην περίπτωση του Pardo) στο ελληνικό κοινό.

Ο τρίτος μεταφραστής, Ηρακλής Σταύρος, μεταφράζοντας πιο ελεύθερα τον 1^ο στίχο, ξεκινά με μία προσθήκη που αποτελεί άμεση αποστροφή στην Πύρρα: *Πές μου, Πύρρα*. Με αυτόν τον τρόπο, από τον πρώτο κιόλας στίχο της μετάφρασής του ο λόγος του αποκτά ζωντάνια και αμεσότητα. Παράλληλα, η τοποθέτηση του ονόματος της Πύρρας στην αρχή (ενώ στο λατινικό κείμενο βρίσκεται στον στίχο 3: *Pyrrha*) προσδίδει έμφαση στην αποδέκτρια της ωδής. Τα τριαντάφυλλα (*rosa*) αποδίδονται πιστά, αλλά ο προσδιορισμός τους (*multa*) παραλείπεται: *ποιὸν σὲ ῥόδα*, όπως και ο λεπτεπίλεπτος νεαρός (*gracilis puer*), ίσως για μετρικούς λόγους.

Στο 2^ο στίχο της ορατιανής ωδής, ο Οράτιος παρουσιάζει τον εραστή της Πύρρας πλημμυρισμένο με αρώματα (*perfusus liquidis odoribus*). Τα υπερβολικά αρώματα του νεαρού καταδεικνύουν τη φιλαρέσκειά του και έρχονται σε αντίθεση με

⁴⁹² Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 117.

⁴⁹³ Βλ. Montanari, s.v. *άβρός*: σημασία α «λεπτεπίλεπτος, μαλθακός» και β «θηλυπρεπής», Σαπφώ 44,7 και Ανακρέοντα 37,1 (50).

⁴⁹⁴ Βλ. Montanari, s.v. *λέχος*: σημασία α «το κρεβάτι» (1260).

⁴⁹⁵ Nisbet (1970) 74.

⁴⁹⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *στρωμνή*: «κρεβάτι ετοιμασμένο, στρωμένο», απαντά στην Σαπφώ (1656).

την τυπική, ρωμαϊκή ανδροπρεπή συμπεριφορά.⁴⁹⁷ Ο Pardo αποδίδει πολύ πιστά τη φράση του 2^{ου} λατινικού στίχου: *perfusus liquidis urget odoribus* ως *Πόλλ' ἤπειξεν, ὑγρῶ χρισάμενος μύρω*. Η πιστή μεταγραφή ακόμη και λεπτομερών στοιχείων στην ελληνική γλώσσα αποτυπώνεται μέσα από την απόδοση των *liquidis odoribus* ως υγρά αρώματα. Ενδιαφέρουσα είναι η επιλογή του λεξιλογίου που χρησιμοποιεί. Η μετοχή *χρισάμενος* που αποδίδει την αντίστοιχη λατινική μετοχή *perfusus* προέρχεται από το ρήμα *χρίω*. Το συγκεκριμένο ρήμα που κατ' αρχήν σημαίνει («αλείφομαι»), απαντά συχνά στην Παλαιά και την Καινή διαθήκη όπου κάποιος αλείφεται με άγιο μύρο ως ένδειξη καθαγιασμού.⁴⁹⁸ Αντίστοιχα, το ουσιαστικό *μύρον* είναι ένας όρος που συναντάμε στη χριστιανική γραμματεία.⁴⁹⁹ Συνεπώς, ο μεταφραστής επιλέγοντας να γράψει *χρισάμενος μύρω*, εισάγει σε μία λατινική ωδή ένα στοιχείο που παραπέμπει στο χριστιανισμό. Ίσως η επιλογή του αυτή να συνδέεται με την προσπάθειά του να πολιτογραφήσει τη μετάφραση στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Μια ακόμη πιθανή εξήγηση της παρούσας μεταφραστικής επιλογής μπορεί να είναι η επιθυμία του Pardo να απενοχοποιήσει κατά κάποιον τρόπο το δεσμό των δύο εραστών, παρουσιάζοντας το νεαρό να 'καθαγιάζεται' πριν να συνευρεθεί ερωτικά με την Πύρρα. Εστιάζοντας την προσοχή μας στο ρήμα *urget* (στ. 2) που έχει γενικά τη σημασία του («πιέζω»),⁵⁰⁰ παρατηρούμε ότι η απόδοσή του από τον Pardo είναι *ἤπειξεν*, που σημαίνει («πιέζω, καταπονώ»).⁵⁰¹ Εκ πρώτης όψεως η απόδοση του Pardo μοιάζει απόλυτα σωστή, εντούτοις, στο συγκεκριμένο χωρίο το ρήμα *urgeo* χρησιμοποιείται με διαφορετική σημασία και συγκεκριμένα με αυτή του («αγκαλιάζω»).⁵⁰² Η μεταφραστική του επιλογή μπορεί είτε να αποτελεί δείγμα πιστής προσκόλλησης στο πρωτότυπο, είτε να υπαγορεύεται από το μέτρο.

Η ίδια φράση (*perfusus liquidis odoribus*) αποδίδεται από τον Ματαράγκα ως *ἀποστάζων μύρα*. Ο μεταφραστής αποδίδει πιστά τη μετοχή *perfusus* με μία μετοχή παρόμοιας σημασίας (*ἀποστάζων*), η οποία καταδεικνύει εμφανώς την υπερβολική δόση αρώματος που έχει φορέσει ο νεαρός. Μολονότι δεν κάνει λόγο σαφώς για υγρά αρώματα, όπως ο Pardo, κάτι τέτοιο μπορεί ευκόλως να εννοηθεί από την ίδια τη

⁴⁹⁷ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 116-117. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για τα υγρά (*liquidis odoribus*) και όχι τα στερεά αρώματα, για τα οποία οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν διαφορετική ονομασία (*sicci odores*), βλ. Γρόλλιος (1986) 73.

⁴⁹⁸ Βλ. Montanari, s.v. *χρίω*: σημασία 1β «αλείφω με μύρο», ως ένδειξη καθαγιασμού, *χρίω* (2392).

⁴⁹⁹ Βλ. Montanari, s.v. *μύρον*: σημασία α «έλαιο» και ως χριστιανικός όρος «άγιο μύρο» (1398).

⁵⁰⁰ Στην έκδοση του λατινικού κειμένου του Pardo απαντά ως *urget*. Βλ. ΣΜΑ, s.v. *urgeo* (*urgueo*): σημασία 1 «ασκώ πίεση πάνω σε κάποιον» (1696).

⁵⁰¹ Βλ. Montanari, s.v. *ἐπίγω*: σημασία α «πιέζω, καταπονώ» (779).

⁵⁰² Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 116.

μετοχή. Το *urget* μεταφράζεται ως *θλίβει*. Επιλέγει, δηλαδή, ένα ρήμα το οποίο αρχικώς έχει την έννοια του («πιέζω»). Πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι το ρήμα αυτό χρησιμοποιείται από τον Θεόκριτο για την ανταλλαγή φιλιών σε χείλη.⁵⁰³ Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, το σκηνικό με την Πύρρα να βρίσκεται αγκαλιά με τον εραστή της μέσα στη σπηλιά έχει αντληθεί από τη βουκολική ποίηση.⁵⁰⁴ Συνεπώς, η επιλογή ενός ρήματος που απαντά στον Θεόκριτο συνηγορεί στη δημιουργία ενός αντίστοιχου βουκολικού σκηνικού και στο μετάφρασμα.

Ο Σταύρος, κινούμενος με περισσότερη ελευθερία σε σχέση με τους άλλους δύο μεταφραστές, συγχωνεύει όλο το νόημα της φράσης *perfusus liquidis odoribus* του 2^{ου} στίχου σε ένα επίθετο, το *μυρωδάτον*. Ο εραστής της Πύρρας κατά τον Σταύρο είναι απλώς κάποιος που μυρίζει ωραία. Συνεπώς, αφαιρεί από το μετάφρασμά του ένα στοιχείο του χαρακτήρα του νεαρού εραστή που είναι η φιλαρέσκεια, όπως καταδεικνύεται στο πρωτότυπο (πρβλ. αντίστοιχα την απόδοση του 1^{ου} στίχου όπου παραλείπεται το επίθετο *gracilis* που χαρακτήριζε το νεαρό). Τέλος, το ρήμα της πρότασης *urget* αποδίδεται ως *αγκαλιάζεις*, διατηρώντας τη σημασία που έχει στο πρωτότυπο. Εντούτοις, ο Σταύρος αλλάζει την εστίαση και απευθυνόμενος πλέον στην Πύρρα την ρωτά ποιον αυτή αγκαλιάζει και όχι ποιος την αγκαλιάζει, όπως στο πρωτότυπο. Επομένως, αλλάζει και τη σύνταξη με την Πύρρα να τρέπεται από αντικείμενο (*Quis[...] te urget* στ. 1-2) στο υποκείμενο του ρήματος της αντίστοιχης ελληνικής πρότασης: *Πύρρα, ποιόν [...] αγκαλιάζεις*. Η αλλαγή της σύνταξης με την Πύρρα να τρέπεται πλέον στο υποκείμενο, θα μπορούσε να αποτελεί ένα υπολανθάνον σχόλιο του μεταφραστή, ο οποίος θέλει να τονίσει ότι η Πύρρα είναι αυτή που παίρνει τις πρωτοβουλίες και έχει το 'πάνω χέρι' σε αυτήν τη σχέση. Η εν λόγω επιλογή ενδέχεται να υποδηλώνει και μια επιρροή από την ελεγειακή παράδοση, καθώς η εικόνα της Πύρρας στην εκδοχή του Σταύρου παραπέμπει σε αυτήν της *dura domina* της ερωτικής ελεγείας.

Ο 3^{ος} στίχος του λατινικού ποιήματος (*grato, Pyrrha, sub antro?*) αποδίδεται ως *Άντρω, Πύρρα, ύφ' ἄδεϊ;* από τον Pardo, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, παραμένοντας πιστός στο λατινικό κείμενο είναι ο μοναδικός που διατηρεί στο μετάφρασμά του το υπερβατό του πρωτοτύπου, βάζοντας το όνομα της Πύρρας να πλαισιώνεται από το ουσιαστικό *Άντρω* και το επίθετο *ἄδεϊ*. Διαπιστώνουμε ότι ο μεταφραστής κάνει χρήση

⁵⁰³ Βλ. *CGL*, s.v. *θλίβω*: σημασία 1 «ασκώ πίεση» και 4 «πιέζω τα χείλη κάποιου κατά τη διάρκεια ενός φιλιού», απαντά στον Θεόκριτο (688).

⁵⁰⁴ Γρόλλιος (1986) 74.

ενός επιθέτου της δωρικής διαλέκτου (*ἄδει*). Ο διαλεκτικός αυτός τύπος αντιστοιχεί στο αττικό *ἠδύ* (α αντί η: *ἄδει* αντί *ἠδεῖ*).⁵⁰⁵ Ὅσον αφορά την απόδοση του στίχου 3 από τον Ματαράγκα (*Ἵπὸ τοῦ ἄντρου τὴν τερπνὴν σκιὰν (σὲ θλίβει) Πύρρα*) παρατηρούμε ότι ο μεταφραστής προσθέτει το ουσιαστικό *σκιὰν* που δεν απαντά στο πρωτότυπο. Το ουσιαστικό αυτό προσδιορίζεται μάλιστα από το επίθετο *τερπνὴν* που αποτελεί απόδοση του λατινικού *grato*,⁵⁰⁶ ένα επίθετο που στο πρωτότυπο προσδιορίζει το σπήλαιο (*grato antro*). Η παραπάνω προσθήκη ίσως να υπαγορεύεται από το μέτρο. Ἴσως πάλι ο Ματαράγκας, λειτουργώντας ταυτοχρόνως και ως ερμηνευτής, συμπληρώνει ακόμη μία λεπτομέρεια της εικόνας του ερωτευμένου ζευγαριού κάτω από την ευχάριστη σκιά της σπηλιάς. Το όνομα της Πύρρας, σε αντίθεση με το πρωτότυπο και την πιστή απόδοση του Pardo, βρίσκεται στο τέλος του στίχου συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην ομοιοκαταληξία της μετάφρασης (*μύρα – Πύρρα*). Τέλος, ο Σταύρος αποδίδει το *grato antro* ως *ἐρωτική σπηλιά*, μεταβάλλοντας την έννοια του επιθέτου *grato* (ευχάριστο). Το επίθετο που χρησιμοποιεί, μπορεί να μην αποτελεί *ad verbum* απόδοση, αλλά έχει άμεση συνάφεια με το ερωτικό θέμα της ωδής.

Στους στίχους 4-5 του πρωτοτύπου γίνεται λόγος για το χτένισμα της Πύρρας. Η απλότητα της Πύρρας έρχεται σε αντίθεση με την εξαιρετικά προσεγμένη εξωτερική εμφάνιση του νεαρού εραστή (στ. 2: *perfusus liquidis odoribus*), ενώ προδιαθέτει θετικά τους εν δυνάμει εραστές της, οι οποίοι μη γνωρίζοντας τον πραγματικό της χαρακτήρα θα πλανευτούν.⁵⁰⁷ Έπειτα από την περιγραφή του χτενίσματος, ο Οράτιος παραθέτει ακόμη ένα σχόλιο για την εμφάνιση της Πύρρας· είναι *simplex munditiis* (στ. 5).⁵⁰⁸ Εστιάζοντας στις τρεις ελληνικές αποδόσεις, διαπιστώνουμε ότι ο Pardo μεταφράζει πιστά τον 4^ο στίχο της λατινικής ωδής (*Τεῦ ξανθὰν ἀναδεῖς κόμαν*). Ο μεταφραστής εμπλουτίζει το λόγο του με διαλεκτικούς τύπους. Έτσι, η αντωνυμία *cui* μεταφράζεται *τεῦ*, δηλαδή με τη γενική πτώση του ιωνικού και δωρικού τύπου της ερωτηματικής αντωνυμίας *τίς*.⁵⁰⁹ Επίσης, τα ξανθά μαλλιά της Πύρρας αποδίδονται ως

⁵⁰⁵ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 31-10-2024].

⁵⁰⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *gratus*, -a, -um: σημασία 4 «ευχάριστος» (748).

⁵⁰⁷ Γρόλλιος (1986) 74.

⁵⁰⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116-117.

⁵⁰⁹ Βλ. Montanari, s.v. ²*τεῦ*: ιωνικός, δωρικός τύπος και επική γενική της ερωτηματικής αντωνυμίας *τίς* (2121).

ξανθὰν κόμαν (α αντί η: ξανθάν αντί ξανθήν και κόμαν αντί κόμην).⁵¹⁰ Η περιγραφή της εμφάνισης της Πύρρας στο στίχο 5 (simplex munditiis) διαφοροποιείται στη μετάφραση (*Κοσμησθεῖς' ἀφελῶς*). Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τη μεταφραστική τεχνική της μετάστασης,⁵¹¹ ο μεταφραστής αλλάζει τη γραμματική ταυτότητα των λατινικών όρων, τρέποντας το επίθετο simplex στο επίρρημα ἀφελῶς και το ουσιαστικό munditiis στη μετοχή κοσμησθεῖς'. Παρά τη διαφοροποίησή του, ο μεταφραστής διατηρώντας το οξύμωρο του στίχου μεταφέρει στο αναγνωστικό του κοινό ακριβώς αυτό που θέλει να τονίσει και ο Οράτιος, ότι δηλαδή η Πύρρα είναι απλή αλλά συγχρόνως και περιποιημένη.

Ο Μатарάγκας αποδίδει το στίχο 4 παραμένοντας πιστός στο ορατιανό νόημα. Ορισμένες διαφοροποιήσεις έχουν κυρίως επεξηγηματικό χαρακτήρα ή τις επιβάλλει το μέτρο. Έτσι, η φράση flavam religas comam («τα ξανθά σου μαλλιά»),⁵¹² μεταφράζεται τὰς τρίχας τῆς ξανθῆς κεφαλῆς σου, προκειμένου να επεξηγηθεί με περισσότερες λεπτομέρειες ο τρόπος που έχει χτενίσει τα μαλλιά της η Πύρρα. Ακόμη, το ρήμα religas μεταφέρεται στην Ελληνική ως ἄνω προσδέεις, δηλαδή με την προσθήκη του επιρρήματος ἄνω. Με τη συγκεκριμένη προσθήκη, ο μεταφραστής επιχειρεί να προσδώσει έμφαση σε αυτό το ιδιαίτερο χτενίσμα της Πύρρας. Ο στίχος 5 αποδίδεται πιστά ως ἀπλῆ ἐν τοῖς κοσμήμασί σου, όμως αμέσως μετά ο μεταφραστής προσθέτει ένα δικό του προσωπικό σχόλιο: Μεθ' ὑψηλοφροσύνης.⁵¹³ Με αυτήν την προσθήκη ο Μатарάγκας συμπληρώνει ένα στοιχείο του χαρακτήρα της Πύρρας, την υπεροψία της. Ο Σταύρος κινείται πιο ελεύθερα μεταφράζοντας το στίχο 4 ως Καὶ τὴν κόμη σου συνάξεις, παραλείποντας δηλαδή να αποδώσει το ξανθό χρώμα των μαλλιών της Πύρρας και χρησιμοποιώντας ένα λαϊκότροπο ρήμα.⁵¹⁴ Στην απόδοση του στίχου 5 ως Ὅλη ἀπλότη καὶ χαρά, ο Σταύρος αλλάζει το νόημα. Το ουσιαστικό χαρά, που δεν αποδίδει πιστά το πρωτότυπο, εξυπηρετεί στην ομοιοκαταληξία των στίχων της μετάφρασης (σπηλιά – χαρά).

Η 2^η στροφή της ωδής:

(simplex munditiis?) Heu quotiens fidem

⁵¹⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 31-10-2024].

⁵¹¹ Για τη μεταφραστική τεχνική της μετάστασης, βλ. Κακριδής (2000) 82-88.

⁵¹² Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116.

⁵¹³ Για τη μεταφραστική αυτή τεχνική, βλ. Παππάς (2017) 64-68.

⁵¹⁴ Βλ. ΑΚΝ, s.v. συνάξω: «συγκεντρώνω, μαζεύω», λαϊκότροπο (1285).

mutatosque deos flebit et aspera
nigris aequora ventis
emirabitur insolens,

Carm. 1.5.5-8

μεταφράζεται από τους τρεις μεταφραστές ως εξής:

φεῦ! ὁσάκι στενεῖ
Ψευδῆ πίστιν, ἀπηνεῖς τε θεοῦς, ἀλός
Τ' αἰθῶν εἶνεκ' ἀέλλων
Αἰνᾶς θαυμάσει ἀτριβῆς,

Pardo 1810⁵¹⁵

Ποσάκις φεῦ! ὁ δυστυχῆς θὰ κλαύσῃ ἐραστής σου
Τῆς ἀπιστίας παίγνιον καὶ τῆς μεταβολῆς σου,
Καὶ διὰ πρώτην ἔκπληκτος τὰ κύματα φορὰν
Θὰ ἴδῃ ὑπὸ τρομερῶν ἀνάστατα ἀνέμων

Ματαράγκας 1880⁵¹⁶

Δὲν ἠξέρει τί θὰ πάθῃ!
Μιὰν ἡμέρα θὰ δακρύσῃ,
Σὰν ἀνέλπιστα θωρήσῃ
Νὰ ταράξουν φοβερὰ
Οἱ ἀνέμοι τὰ νερὰ

Σταύρος 1877⁵¹⁷

Στους στίχους 5-6 του λατινικού κειμένου, η *fides* (στ. 5) στο λεξιλόγιο των εραστών σηματοδοτεῖ την πίστη – αφοσίωση που δείχνει ο ένας στον άλλον, καθώς και τη σχέση εμπιστοσύνης που ἔχουν αναπτύξει μεταξύ τους.⁵¹⁸ Οι θεοί (στ. 6: *deos*) που αναφέρονται στο παρόν χωρίο εἶναι συγκεκριμένα οἱ θεοὶ τοῦ ἔρωτα τοὺς οὐοίους επικαλοῦνται οἱ ερωτευμένοι καὶ ορκίζονται ἀγάπη καὶ αφοσίωση στοὺς ἀγαπημένους

⁵¹⁵ Pardo (1810) 26.

⁵¹⁶ Ματαράγκας (1880) 855.

⁵¹⁷ Σταύρος (1877) 64.

⁵¹⁸ Nisbet (1970) 76.

τους.⁵¹⁹ Σε αυτούς τους στίχους, γίνεται λόγος για την αλλαγή της στάσης της Πύρρας, η οποία θα βρει άλλον εραστή και η πίστη της (*fidem*) θα παύσει, αθετώντας την υπόσχεση που έδωσε στον εραστή της ότι τον αγαπά. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα οι θεοί του έρωτα (*deos*) στους οποίους πίστευε ο εραστής και τους θεωρούσε ευνοϊκούς έως τώρα να αλλάξουν και να γίνουν σκληροί και εχθρικοί. Επομένως, η μετοχή *mutatos* του πρωτοτύπου αναφέρεται από κοινού τόσο στους θεούς (*deos*) όσο και στην πίστη (*fidem*).⁵²⁰ Όσον αφορά την απόδοση του Pardo, παρατηρούμε ότι μεταφράζει τη λέξη *fidem* ως *Ψευδή πίστιν*, ενώ τη λέξη *deos* ως *άπηνεϊς τε θεούς*, χωρίς δηλαδή να αποδίδει *ad verbum* τη μετοχή *mutatos*. Ο μεταφραστής δεν αποδίδει πιστά, αλλά προσεγγίζει το λατινικό κείμενο από τη σκοπιά του ερμηνευτή, μεταφέροντας ορθώς το νόημα των στίχων. Συγκεκριμένα, παραλείπει εντελώς από τη μετάφρασή του την έννοια της αλλαγής. Οι θεοί που αλλάζουν (*mutatos deos*) αποδίδονται ως *άπηνεϊς*, δηλαδή σκληροί· το συγκεκριμένο επίθετο που επιλέγει ο Pardo (*άπηνης*) ανήκει στο επικό λεξιλόγιο.⁵²¹ Η χρήση ενός επικού επιθέτου θα μπορούσε ίσως να αιτιολογηθεί από τη διάθεση του μεταφραστή να 'βαρύνει' το κείμενο, αποδίδοντας χαρακτήρα πολεμικής μάχης σε μία ερωτική διένεξη. Στο ποιητικό λεξιλόγιο ανήκει και το ρήμα *στενεϊ* («αναστενάζει, κλαίει») που αποτελεί πιστή απόδοση του λατινικού *flebit*.⁵²²

Συνεχίζοντας με τη μετάφραση του Ματαράγκα, παρατηρούμε ότι η φράση των στίχων 5-6: *Heu, quotiens [...] flebit* αποδίδεται ως *Ποσάκις φεῦ! ὁ δυστυχῆς θὰ κλαύσῃ ἐραστής σου*, δηλαδή προστίθεται το υποκείμενο (*ὁ ἐραστής σου*) της πρότασης, συνοδευόμενο από έναν επιθετικό προσδιορισμό (*δυστυχῆς*). Μία πρώτη πιθανή εξήγηση της παραπάνω προσθήκης θα μπορούσε να είναι το μέτρο και η ομοιοκαταληξία (*ἐραστής σου – μεταβολῆς σου*) του ελληνικού κειμένου. Ωστόσο, θα μπορούσε να αποβλέπει στη διευκόλυνση της κατανόησης του νοήματος από τον αναγνώστη, ενώ παράλληλα έτσι τονίζεται ακόμη περισσότερο το ερωτικό στοιχείο. Εξάλλου, ο *δυστυχῆς εραστής* (*miser amator*) αποτελεί τυπική περσόνα της λατινικής ερωτικής ποίησης. Η φράση *fidem | mutatosque deos* αποδίδεται ως *Τῆς ἀπιστίας παίγνιον καὶ τῆς μεταβολῆς σου*. Ο Ματαράγκας μεταβάλλει το νόημα του πρωτότυπου κειμένου. Η αλλαγή στη στάση των θεών του έρωτα, η οποία είναι κεντρική στο πρωτότυπο, δεν αποδίδεται στην ελληνική μετάφραση. Αντί αυτού, η αλλαγή που

⁵¹⁹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 117.

⁵²⁰ Γρόλλιος (1986) 74.

⁵²¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *άπηνης*: «σκληρός» επικό επίθετο (188).

⁵²² Βλ. *LSJ*, s.v. *στένω*: «στενάζω, κλαίω» ποιητικό ρήμα (1639).

καταγράφεται από τον Ματαράγκα αφορά την πίστη της Πύρρας, η οποία χαρακτηρίζεται ως *Τῆς ἀπιστίας παίγνιον*. Η περισσότερο ελεύθερη απόδοση ανήκει στον Σταύρο, ο οποίος μεταφράζει τους στίχους αυτούς με μία πρόταση που δεν απαντά στο πρωτότυπο: *Δὲν ἠξέρει τί θὰ πάθῃ*. Ο μεταφραστής περικλείει σε αυτήν την πρόταση το νόημα των στίχων, υποστηρίζοντας ότι ο νεαρός εραστής δεν ξέρει τι θα πάθει, με άλλα λόγια δεν ξέρει ποια συμφορά τον περιμένει. Ακόμη, δε γίνεται λόγος ούτε για τους θεούς, ούτε για την πίστη της Πύρρας που αλλάζουν. Η μοναδική λέξη που μεταφέρεται ad verbum στη μετάφραση είναι το ρήμα της πρότασης *flebit*: *θα δακρύσῃ*. Ο προσδιορισμός *μιὰν ἡμέρα* που βρίσκεται δίπλα στο ρήμα αποδίδει το *Heu quotiens* (στ. 5), κατά λέξη («Αλίμονο, πόσες φορές»)⁵²³. Η συγκεκριμένη απόδοση τροποποιεί ελαφρώς το νόημα, αφού αφαιρεί την επανάληψη που υπάρχει στο πρωτότυπο.

Στους στίχους 6-8 του πρωτοτύπου, ο Ρωμαίος ποιητής παρομοιάζει τη γυναίκα με τη θάλασσα, κάτι που γίνεται ακόμη πιο φανερό στην τελευταία στροφή της ωδής.⁵²⁴ Ο Pardo ακολουθεί πιστά το πρωτότυπο κείμενο παρέχοντας, ως συνήθως, στους αναγνώστες του ένα μετάφρασμα με ιδιαίτερους λεξιλογικούς τύπους. Για παράδειγμα, η φράση *aspera | aequora* μεταφράζεται ως *άλός αἰνᾶς*. Το ουσιαστικό *ἄλς* («η θάλασσα»), είναι ένας ποιητικός τύπος,⁵²⁵ ο οποίος μάλιστα απαντά στον Όμηρο και στους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές.⁵²⁶ Στο ποιητικό λεξιλόγιο ανήκει και το επίθετο *αἰνᾶς* που σημαίνει («δεινός»)⁵²⁷ και είναι δωρικός τύπος του επιθέτου *αἰνός-ή-όν* (α αντί η: *αἰνᾶς* αντί *αἰνής*).⁵²⁸ Ο Ματαράγκας, χωρίς να προσκολλάται στο πρωτότυπο, αποδίδει το επίθετο *insolens* («ο ασυνήθιστος»),⁵²⁹ με μία περίφραση: *Καὶ διὰ πρώτην φοράν*. Ίσως να πρόκειται για μία αλλαγή που υπαγορεύεται από το μέτρο. Ίσως πάλι με την παραπάνω μεταφραστική επιλογή να θέλει να προσδώσει μεγαλύτερη έμφαση στο γεγονός ότι ο εραστής της Πύρρας για πρώτη φορά (άρα δεν έχει συνηθίσει μία τέτοια κατάσταση) θα έρθει αντιμέτωπος με μία τόσο δυσάρεστη έκπληξη. Περιφραστικά αποδίδεται και το ρήμα *emirabitur* ως *ἐκπληκτος | Θὰ ἴδῃ*. Οι μαύροι

⁵²³ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 116.

⁵²⁴ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 116-118.

⁵²⁵ Βλ. Montanari, s.v. *ἄλς*: σημασία 2 «θάλασσα» ποιητικός τύπος (143).

⁵²⁶ Βλ. CGL, s.v. *ἄλς*: σημασία 4 «θάλασσα» απαντά στον Όμηρο, στους τραγικούς και στους λυρικούς ποιητές (65).

⁵²⁷ Βλ. LSJ, s.v. *αἰνός*: «δεινός» ποιητικός τύπος (40).

⁵²⁸ Βλ. [https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html)

[language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html) [τελευταία

ανάκτηση: 1-11-2024].

⁵²⁹ Βλ. SLL, s.v. *insolens*: σημασία 1 «όχι συνηθισμένος, άμαθος σε κάτι» (884).

άνεμοι (nigris ventis) μεταφράζονται *ὑπὸ τρομερῶν ἀνέμων*. Ο Ματαράγκας δηλαδή και πάλι ερμηνεύει, υπογραμμίζοντας το τρομακτικό θέαμα που θα αντικρίσει ο νεαρός εραστής, δηλαδή τα ανάστατα κύματα εξαιτίας των τρομερών ανέμων. Το νόημα των στίχων αποδίδει ορθά και ο Σταύρος, όντας βέβαια περισσότερο ελεύθερος. Το ρήμα *emirabitur* μαζί με το επίθετο *insolens* αποδίδονται περιφραστικά ως *Σὰν ἀνέλπιστα θωρήση*, με τη χρήση ενός λαϊκότροπου ρήματος (*θωρώ*).⁵³⁰ Ακόμη, η λατινική φράση *aspera | nigris aequora ventis* αποδίδεται ως *Νὰ ταραξουν φοβερά | Οἱ ἀνέμοι τὰ νερά*. Ο επιθετικός προσδιορισμός *nigris* παραλείπεται κατά τη μεταγραφή στην ελληνική γλώσσα, ενώ το επίθετο *aspera* τρέπεται σε ρήμα (*Νὰ ταραξουν*). Η σημασία του ελληνικού ρήματος εντείνεται με την προσθήκη του επιρρήματος *φοβερά*.

Οι στίχοι 9-13:

qui nunc te fruitur credulus aurea,
qui semper vacuam, semper amabilem
sperat, nescius aurae
fallacis! miseri, quibus

intentata nites.

Carm. 1.5.9-13

αποδίδονται ως εξής:

Ὅς δ' εὐπίστος ἔχει νῦν σέ ῥα χρυσέαν
Ὅς σ' αἰὲν σταθερὰν, αἰὲν ἐράσμιαν
Εἶναι ἔλπεται, αὔραν
Οὐ γνοὺς ἄστατον! Ἄθλιοι,
Τοὺς κήλεις σοῦ ἀπειρούς!

Pardo 1810⁵³¹

Ὁ ἤδη ἀπολαύων σε ἀτάραχος κ' εὐδαίμων,
Κ' αἰώνια νομίζων σε πιστὴν καὶ τρυφερὰν!

⁵³⁰ Βλ. *AKN*, s.v. *θωρώ*: «κοιτάζω, βλέπω» λαϊκότροπο ρήμα (600).

⁵³¹ Pardo (1810) 26-27.

Δὲν ἐννοεῖ πῶς ὁ αὐτὸς πάντοτ' ἀήρ δὲν πνέει.
Πόσον τφόντι δυστυχεῖς οὖς θέλγουν οἱ ὠραῖοι,
Νεᾶνις, ὀφθαλμοὶ σου,
Κ' ἐκ πείρας δὲν ἐγνώρισαν τί κρύπτει ἡ ψυχὴ σου!

Ματαράγκας 1880⁵³²

Δυστυχῆς ποῦ δὲν σὲ ξέρει.
Καὶ πιστὴν του σὲ λογιάζει
Καὶ μὲ πάθος σ' ἀγκαλιάζει,
Ἐνῶ κρύβεις στὴν καρδιά
τοῦ πελάου τὴν ἀπιστιά.

Σταύρος 1877⁵³³

Ἡ μετάφραση του Pardo ακολουθεῖ το πρωτότυπο. Συγκεκριμένα, ο στίχος 9 μεταφράζεται ἀπὸ τον Pardo ὡς Ὁς δ' εὐπιστος ἔχει νῦν σέ ῥα χρυσέαν. Ἐντούτοις, το ρήμα *fruitur* ἀποδίδεται με το ρήμα *ἔχει*, το οποίο ἀφαιρεῖ το στοιχεῖο τῆς ἀπόλαυσης καὶ τονίζει το στοιχεῖο τῆς κτήσης. Ἀκόμη, προστίθεται το ἐγκλιτικό μόριο *ῥα* που εἶναι ἐπικός καὶ λυρικός τύπος («πράγματι»)⁵³⁴ Το ἐπίθετο *aurea*, που χαρακτηρίζει τὴν Πύρρα, ἀποδίδεται πιστὰ ὡς *χρυσέαν*. Ἡ ἐπιλογή του συγκεκριμένου ἐπιθέτου δὲν μοιάζει τυχαία, καθὼς πρόκειται γιὰ ἕναν τύπο συχνὰ ἐμφανιζόμενο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λυρικὴ ποίηση.⁵³⁵ Ὅπως καθίσταται σαφές, ο Pardo χρησιμοποιεῖ τύπους που ἀπαντοῦν στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λυρικὴ ποίηση, γιὰ τὴν ἀπόδοση ἐνὸς λατινικοῦ ποιήματος που ἀνήκει στο ἴδιο λογοτεχνικό εἶδος, δηλαδή στὴ λυρικὴ ποίηση. Ἡ ἐπιλογή του αὐτὴ ἐνδεχομένως νὰ ἀποδίδεται στὴν προσπάθεια του μεταφραστὴ νὰ 'επαναπατρίσει' το μετάφρασμά του, ἀποδίδοντάς του χαρακτήρα ἐνὸς ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λυρικοῦ ποιήματος. Στὴν ἀπόδοση του ἐπόμενου στίχου ο Pardo μεταφέρει ὀρθὰ στο μετάφρασμά του τὴν ἐπανάληψη του ἐπιρρήματος *semper* (στ. 10) χρησιμοποιώντας καὶ πάλι ὁμως τὸν ἐπικό τύπο *αἰὲν* του ἐπιρρήματος *ἀεί*.⁵³⁶ Τα ἐπίθετα *vacuam* καὶ *amabilem* (στ. 10) μεταφράζονται ὡς *σταθερὰν* καὶ *ἐράσμιαν* ἀντίστοιχα. Ἡ λέξη *ἐράσμιαν* ἀποδίδει πιστὰ το *amabilem*, κάτι που δὲν ἰσχύει γιὰ τὴν ἀπόδοση του

⁵³² Ματαράγκας (1880) 855.

⁵³³ Σταύρος (1877) 64.

⁵³⁴ Βλ. Montanari, s.v. *ῥα*: «ασφαλῶς, πράγματι» ἐγκλιτικό μόριο, ἐπικό καὶ λυρικό (1883).

⁵³⁵ Βλ. LSJ, s.v. *χρύσεος-α-ον*: «χρυσός», ἀπαντὰ στους λυρικούς (2009).

⁵³⁶ Βλ. CGL, s.v. *αἰὲν*: «πάντα», ἐπικός τύπος του *ἀεί* (31).

vacuam. Στο εν λόγω χωρίο το επίθετο *vacuam* χρησιμοποιείται με την έννοια της ερωτικά διαθέσιμης γυναίκας. Με άλλα λόγια, η Πύρρα είναι ελεύθερη, χωρίς να έχει κάποια άλλη ερωτική δέσμευση.⁵³⁷ Ως εκ τούτου η απόδοση του Pardo ως *σταθεράν* τροποποιεί το αρχικό νόημα. Πίσω από την παραπάνω μεταφραστική επιλογή ίσως να κρύβεται η προσπάθειά του να δημιουργήσει ένα δικό του σχήμα λόγου. Συγκεκριμένα, σχηματίζει μία αντίθεση, ένα ζεύγος αντωνύμων με τους επόμενους στίχους (στ. 11-12: *aurae | fallacis*), κατά λέξη («την απατηλή σου αύρα») (εννοείται της Πύρρας),⁵³⁸ που αποδίδει και πάλι όχι πιστά ως: *αὔραν [...] ἄστατον*. Με αυτήν την αντίθεση (*σταθεράν – ἄστατον*) σκιαγραφείται ο χαρακτήρας της Πύρρας, ο οποίος είναι γεμάτος από αντιθετικά στοιχεία. Μάλιστα, ο μεταφραστής ‘χτίζει’ το αντιθετικό ζεύγος πάνω στην ίδια ετυμολογική βάση, αφού και τα δύο επίθετα έχουν κοινή ρίζα το ρήμα *ἴστημι*,⁵³⁹ δημιουργώντας έτσι ένα λεκτικό παιχνίδι.

Ο στίχος 9: *qui nunc te fruitur credulus aurea* αποδίδεται από τον Ματαράγκα ως: *Ὁ ἤδη ἀπολαύων σε ἀτάραχος κ' εὐδαίμων*. Παρατηρούμε ότι το ρήμα *fruitur* τρέπεται σε μετοχή ίδιας σημασίας (*ἀπολαύων*), χωρίς να αλλοιώνεται το νόημα του πρωτοτύπου. Επιπλέον, παραλείπεται το επίθετο *aurea*, ίσως για μετρικούς λόγους. Το χρονικό επίρρημα *nunc*⁵⁴⁰ αποδίδεται από το μεταφραστή ως *ἤδη*. Πέρα από το μέτρο, το οποίο και εδώ ίσως υπαγορεύει αυτήν την αλλαγή, η επιλογή του εν λόγω επιρρήματος στη μετάφραση ίσως αιτιολογείται και για έναν άλλο λόγο. Το ρήμα *emirabitur* (στ. 8) αποδίδεται με τη φράση *ἐκπληκτος | Θὰ ἴδη* και ακριβώς από κάτω ο Ματαράγκας γράφει *Ὁ ἤδη ἀπολαύων*. Εισάγει δηλαδή μία ομόηχη λέξη (*ἴδη – ἤδη*), δημιουργώντας έτσι ένα ηχητικό παιχνίδι. Το επίθετο *credulus* («εύπιστος») αποδίδεται με ένα μεταφραστικό παρατακτικό ζεύγος ως *ἀτάραχος κ' εὐδαίμων*.⁵⁴¹ Ο Ματαράγκας αλλάζει το νόημα, δίνοντας έμφαση στην κατάσταση ηρεμίας και ευτυχίας στην οποία βρίσκεται ο εραστής της Πύρρας, καθώς αγνοεί την άσχημη τροπή που θα πάρει αυτή του η σχέση. Με την ανωτέρω επιλογή και πάλι σχηματίζονται δύο αντιθετικά ζεύγη. Ο χαρακτηρισμός που αποδόθηκε από τον μεταφραστή στο νεαρό εραστή στους προηγούμενους στίχους ήταν *δυστυχής* (στ. 5-6: *Heu quotiens fidem mutatosque deos flebit*: *Ποσάκις φεῖ! ὁ δυστυχής θὰ κλαύσῃ ἐραστής σου*),⁵⁴² ενώ τώρα χαρακτηρίζεται

⁵³⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116, 118, 81.

⁵³⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116.

⁵³⁹ Βλ. Montanari, s.v. *ἄστατος*: [*ἴστημι*] (363) και s.v. *σταθερός*: βλ. *σταθμός* [*ἴστημι*] (1964-1965).

⁵⁴⁰ Βλ. ΣΜ, s.v. *nunc*: σημασία 1 «τόρα, την παρούσα στιγμή» (1124-1125).

⁵⁴¹ Για τα ερμηνευτικά μεταφραστικά ζεύγη και τα μεταφραστικά παρατακτικά ζεύγη, βλ. Παππάς (2017) 84-93.

⁵⁴² Βλ. σ. 92 της εργασίας.

ως ευτυχισμένος (*δυστυχής – εύδαιμων*). Η πλασματική και πρόσκαιρη ευτυχία του νεαρού εραστή αντιδιαστέλλεται με τη μόνιμη δυστυχή κατάσταση την οποία θα βιώνει συνεχώς στο μέλλον, εξαιτίας της άπιστης Πύρρας. Επιπλέον, τα κύματα που θα αντικρίσει ο εραστής (στ. 6-7: *aspera aequora: κύματα ανάστατα*) είναι ανάστατα, ενώ τώρα ο εραστής είναι ατάραχος. Ως εκ τούτου, δημιουργείται και ένα δεύτερο ζεύγος αντιθέτων (*ανάστατα – ατάραχος*). Ο στίχος 10, καθώς και το ρήμα του επόμενου στίχου, *qui semper vacuam, semper amabilem | sperat*, αποδίδεται: *Κ' αιώνια νομίζω σε πιστήν και τρυφεράν!* Όπως γίνεται σαφές, αρχικώς ο μεταφραστής αλλάζει τη γραμματική ταυτότητα του ρήματος *sperat*, το οποίο τρέπεται σε μετοχή (*νομίζω*). Το χρονικό επίρρημα *semper*, που απαντά δύο φορές στο πρωτότυπο, αποδίδεται μονολεκτικά με το ελληνικό επίρρημα *αιώνια*, το οποίο αποδίδει ορθώς τη σημασία του. Τα επίθετα που χαρακτηρίζουν την Πύρρα, *vacuam* και *amabilem*, μεταγράφονται ως *πιστήν και τρυφεράν* αντίστοιχα. Μολονότι το ελληνικό επίθετο *τρυφεράν* αποτελεί αρκετά πιστή απόδοση του αντίστοιχου λατινικού *amabilem*, κάτι τέτοιο δεν ισχύει στην περίπτωση της απόδοσης του λατινικού *vacuam* ως *πιστή*. Παρά ταύτα, το επίθετο *πιστή* αποτελεί μία επιτηδευμένη επιλογή του μεταφραστή, καθώς με αυτόν τον τρόπο εισάγεται η αντίθεση *πίστη – απιστία* τονίζοντας το βασικό χαρακτηριστικό της Πύρρας, δηλαδή ότι είναι ευμετάβλητη στις ερωτικές της σχέσεις. Φαίνεται λοιπόν ότι ο Ματαράγκας αρέσκει να κατασκευάζει αντιθετικά ζεύγη στο μετάφρασμά του, αντανακλώντας τις αντιθετικές όψεις του χαρακτήρα της Πύρρας.

Ο Σταύρος αποδίδει την πρόταση *Qui nunc te fruitur credulus aurea* (στ. 9) ως *Και με πάθος σ' αγκαλιάζει*. Παραλείποντας το επίρρημα *nunc* και το επίθετο *aurea*, ο μεταφραστής κατασκευάζει μία ευχάριστη ερωτική εικόνα με τον ερωτευμένο νεαρό εραστή να αγκαλιάζει με πάθος την αγαπημένη του. Τέλος, η φράση *qui semper vacuam, semper amabilem | sperat* (στ. 10-11) μεταφράζεται πολύ ελεύθερα ως *Και πιστήν του σέ λογιάζει*. Το ρήμα *sperat* αποδίδεται με το ρήμα της καθομιλουμένης *λογιάζει*.⁵⁴³ Τα δύο επίθετα *vacuam* και *amabilem* συγχωνεύονται σε ένα στη μετάφραση (*πιστήν*). Με την επιλογή του επιθέτου *πιστήν*, όπως ακριβώς και ο Ματαράγκας, ο Σταύρος εισάγει την αντίθεση *πίστη – απιστία* που αντικατοπτρίζει τον κυκλοθυμικό χαρακτήρα της Πύρρας.

Ο Ισπανός μεταφραστής αποδίδει τη φράση των στίχων 11-12: *nescius aurae | fallacis* ως *αύραν | Ού γνούς άστατον*. Παρατηρούμε ότι αποδίδει το επίθετο *fallacis* ως

⁵⁴³ Βλ. *AKN*, s.v. *λογιάζω*: «λογαριάζω, σκέφτομαι» λαϊκότροπο (799).

ἄστατον, προφανώς για να σχηματιστεί ένα αντιθετικό ζεύγος με την απόδοση του επιθέτου *vacuam* (στ. 10): *σταθερὰν (ἄστατον – σταθερὰν)*. Στους επόμενους στίχους (12-13), ο Οράτιος στο πλαίσιο του παραλληλισμού γυναίκας – θάλασσας, προβάλλει ξανά μία εικόνα με την ήρεμη θάλασσα που γυαλίζει από τον ήλιο, η οποία όμως γρήγορα μπορεί να αλλάξει όψη και να φουρτουλιάσει.⁵⁴⁴ Η φράση *miseri, quibus | intentata nites* (στ. 12-13) μεταφράζεται: *Ἄθλιοι, | Τοὺς κήλεις σοῦ ἀπίρους!* Αξιοσημείωτη είναι η απόδοση του ρήματος *nites*. Ο Pardo δεν αποδίδει *ad verbum* το ρήμα ως («λάμπεις»),⁵⁴⁵ αλλά με το ρήμα *κήλεις* που έχει την έννοια του («σαγηνεύω, ξελογιάζω»)⁵⁴⁶ Συνεπώς, ο μεταφραστής λειτουργεί εδώ ως ερμηνευτής, αφού με την επιλογή του συμπεριλαμβάνει και την επίδραση της λάμψης της Πύρρας στους εραστές της.

Ο Ματαράγκας αποδίδει τη φράση *nescius aurae fallacis* (στ. 11-12) με μία ολόκληρη πρόταση: *Δὲν ἔννοεῖ πῶς ὁ αὐτὸς πάντοτ' ἄηρ δὲν πνέει*. Με αυτήν την απόδοση, ο μεταφραστής μάς φέρνει στον νου τους ναυτικούς που περιμένουν έναν 'ούριο άνεμο' για να κινηθεί το πλοίο τους σε ευνοϊκές συνθήκες· ο άνεμος ωστόσο δεν πνέει πάντα με την ίδια φορά, κάτι που δημιουργεί προβλήματα. Πρόκειται για μία εικόνα που προσιδιάζει στο γενικότερο πνεύμα της ωδής όπου επιχειρείται από τον Οράτιο ο παραλληλισμός γυναίκας – θάλασσας. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η απόδοση της φράσης *intentata nites* (στ. 13) ως *Κ' ἐκ πείρας δὲν ἐγνώρισαν τί κρύπτει ἡ ψυχὴ σου!* Ο Οράτιος στους προηγούμενους στίχους (στ. 9 και 11) κατασκευάζει ένα παιχνίδι με τις ομόηχες λέξεις *aurea* και *aurae*.⁵⁴⁷ Στην παραπάνω απόδοση, ο Ματαράγκας φαίνεται ότι διατηρεί το λεκτικό παιχνίδι του Ρωμαίου ποιητή, μεταφράζοντας το *intentata* ως *ἐκ πείρας*, δηλαδή με μία λέξη ομόηχη με το όνομα της Πύρρας. Πρόκειται για μία προσφιλή τακτική του Ματαράγκα, καθώς έχει ήδη φτιάξει ένα ζευγάρι ομόηχων λέξεων.⁵⁴⁸ Η λατινική φράση *miseri, quibus | nites* (στ. 12-13) αποδίδεται ως *Πόσον τρώντι δυστυχεῖς οὖς θέλγουν οἱ ὠραῖοι, | Νεᾶνις, ὀφθαλμοί σου*. Στην απόδοση του επιθέτου *miseri* ως *δυστυχεῖς*, ἔχουν προστεθεί το ποσοτικό επίρρημα *Πόσον* καθώς και το βεβαιωτικό *τρώντι*. Ενδεχομένως οι προσθήκες αυτές να υπαγορεύονται από το μέτρο, ωστόσο με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται το συναίσθημα της πραγματικά μεγάλης

⁵⁴⁴ Μιχαλόπουλος— Μιχαλόπουλος (2015) 118.

⁵⁴⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *niteo*: σημασία 1α «λάμπω» και 2α «για πρόσωπα: ακτινοβολώ από ομορφιά» (1110).

⁵⁴⁶ Βλ. Montanari, s.v. *κηλέω*: «σαγηνεύω, ξελογιάζω» (1151-1152).

⁵⁴⁷ Μιχαλόπουλος— Μιχαλόπουλος (2015) 118.

⁵⁴⁸ Πρβλ. την απόδοση των στίχων 8-9: *emirabitur insolens [...] | qui nunc te fruitur [...] : ἔκπληκτος | Θὰ ἴδῃ | Ὁ ἤδη ἀπολαύων σε*), βλ. σ. 96 της εργασίας.

δυστυχίας που επέρχεται σε όσους πλανώνται από την Πύρρα. Η φράση *quibus nites* αποδίδεται ως *ὄς θέλγουν οἱ ὠραῖοι, Νεᾶνις, ὀφθαλμοὶ σου*. Ο Ματράγκας διασκευάζει το λατινικό κείμενο αφού η Πύρρα δε λάμπει ολόκληρη, αλλά ένα συγκεκριμένο σημείο του σώματός της, τα μάτια της, με τα οποία θέλγει τους εραστές της. Μάλιστα, στο σημείο αυτό ο μεταφραστής κάνει άμεση αποστροφή στην Πύρρα (*Νεᾶνις*), χαρίζοντας έτσι αμεσότητα και παραστατικότητα στο λόγο.

Ο Σταύρος αποδίδει τους στίχους 11-13: *nescius aurae | fallacis! miseri, quibus | intentata nites* ως *Δυστυχῆς ποῦ δὲν σὲ ξέρει. | Ἐνῶ κρύβεις στὴν καρδιά | τοῦ πελάου τὴν ἀπιστιά*. Το λατινικό *nescius* αποδίδεται *Δυστυχῆς ποῦ δὲν σὲ ξέρει*. Το επίθετο *δυστυχῆς* χρησιμοποιείται για το *Miseri*. Ο Σταύρος διασκευάζει το λατινικό κείμενο. Μάλιστα, παραπέμπει στη θάλασσα (εξάλλου, στο ρήμα *nites* εμπεριέχεται η εικόνα της ήρεμης θάλασσας που λάμπει από τον ήλιο)⁵⁴⁹ μεταφράζοντας *τοῦ πελάου τὴν ἀπιστιά*, συνεχίζοντας έτσι τον παραλληλισμό γυναίκας – θάλασσας, τακτική που ακολούθησε και ο Ματαράγκας. Τέλος, αναφορικά με το λεξιλόγιο, πάλι ο μεταφραστής φαίνεται να αρέσκεται στη χρήση περισσότερο λαϊκών τύπων, όπως είναι εδώ το ουσιαστικό *πέλαο*.⁵⁵⁰

Η τελευταία στροφή του *Carm.* 1.5:

(*intentata nites*). *Me tabula sacer
votiva paries indicat uvida
suspendisse potenti
vestimenta maris deo.*

Carm. 1.5.13-16

μεταφράζεται ως εξής:

μέ δ' ἐν ἱερῷ
Εἰκὼ δηλοῖ ὑγράν εὐκτικὰ ἔνδυσιν
Πόντου μὴν ἀναθεῖναι
Ἀγητῆρι πολυκρατεῖ.

Pardo 1810⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 118.

⁵⁵⁰ Βλ. *AKN*, s.v. *πέλαο*: «το πέλαος» λαϊκότροπο (1049).

⁵⁵¹ Pardo (1810) 28.

Ἡ εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σεπτοῦ ναοῦ ἀνηρτημένη
Εἰκὼν σαφῶς ἐμφαίνει
Ὅτ' εἰς τὸν μέγιστον θεὸν ἀνέθεσε τοῦ πόντου
Ὁ ἐκτοῦ κλύδωνος σωθεὶς τὸ περιβόλαιόν του.

Ματαράγκας 1880⁵⁵²

Ἐπλευσα κ' ἐγὼ καὶ ξέρω
Τὴν καρδιά σου ὁ μαυρισμένος
Κ' ἀφοῦ ἐγύρισα βρεγμένος
ἀφιερώνω τὴν στολή
Στοῦ ναοῦ τὴν ὀροφή.

Σταύρος 1877⁵⁵³

Στους καταληκτικούς αυτούς στίχους της ωδῆς γίνεται μνεία στη συνήθεια των ναυτικών να αφιερώνουν τα βρεγμένα τους ρούχα ως αναθήματα στο ναό του θεοῦ της θάλασσας, ὅταν αποσύρονταν ἀπὸ τὴν ενεργὴ δράση. Ὁ Οράτιος, ὡς ναυαγὸς στη θάλασσα τῆς Πύρρας, κρεμάει τὰ βρεγμένα του ρούχα στον ναό και μένει πλέον μακριὰ ἀπὸ αὐτή.⁵⁵⁴ Ἡ αντωνυμία *me* (στ. 13) προτάσσεται στὴν ωδή, προκειμένου νὰ γίνει ξεκάθαρη ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στους δυστυχεῖς (στ. 12: *miseri*) εραστὲς και τον ἴδιο τον ομιλοῦντα πρῶην εραστή που ἐννοεῖται ὅτι τώρα εἶναι εὐτυχῆς (αὐτοὶ δυστυχεῖς – ἐγὼ εὐτυχῆς).⁵⁵⁵ Τὴν ορατιανὴ ωδή ἀκολουθεῖ πιστὰ και ὁ Pardo, ὁ ὁποῖος προτάσσει στὴ μετάφρασή του τὴν ἐλληνικὴ προσωπικὴ αντωνυμία *μέ*. Ἡ πρόταση του πρωτοτύπου *sacer | paries indicat* (στ. 13-14), στὴ μετάφραση γίνεται *ἐν ἱερῷ | δηλοῖ*, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἀποδίδεται τὸ *paries*, ἐνὼ ἀλλάζει και ἡ σύνταξη ἀφοῦ, ἀπὸ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς στο ὑποκείμενο, τὸ ἐπίθετο *sacer* τρέπεται σε ἕναν ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ του τόπου (*ἐν ἱερῷ*). Τὴ θέση του ὑποκειμένου στὴ μετάφραση λαμβάνει ἡ φράση *Εἰκὼν εὐκτικὰ* που ἀποδίδει πιστὰ τὴν ἀντίστοιχη λατινικὴ *tabula votiva* (στ. 13-14), («με ἐπιγραφὴ αφιερωματικὴ»)⁵⁵⁶ Κατὰ τον Γρόλλιο, πάνω στις ἀναθηματικὲς πλάκες που ἀφιέρωναν οἱ ναυτικὸ στο ναό, ὑπῆρχε μία εἰκὼνα που ἀπεικόνιζε τον

⁵⁵² Ματαράγκας (1880) 855.

⁵⁵³ Σταύρος (1877) 64.

⁵⁵⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 118.

⁵⁵⁵ Γρόλλιος (1986) 74-75.

⁵⁵⁶ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116.

κίνδυνο από τον οποίο σώθηκαν.⁵⁵⁷ Ο μεταφραστής και πάλι δεν επιλέγει κοινές λέξεις, αλλά ιδιαίτερους λεκτικούς τύπους. Το ουσιαστικό *εἰκῶ* είναι ποιητική ονομαστική ενικού του ουσιαστικού *εἰκῶν* και ανήκει στην ιωνική διάλεκτο.⁵⁵⁸ Το επίθετο *εὐκτικὰ* που λειτουργεί ως επιθετικός προσδιορισμός στο *εἰκῶ* και σημαίνει («ευχετική»),⁵⁵⁹ ανήκει στη δωρική διάλεκτο (α αντί η: *εὐκτικὰ* αντί *εὐκτική*).⁵⁶⁰ Ακολούθως, ο Ισπανός μεταφραστής αποδίδει τη φράση των στίχων 15-16: *potenti | maris deo* ως *Πόντου | Ἀγητήρι πολυκρατεῖ*. Το ουσιαστικό *deo* αποδίδεται *Ἀγητήρι*, δηλαδή («αρχηγού») και όχι *ad verbum*, ως («θεού»), χρησιμοποιώντας και πάλι το διαλεκτικό τύπο *ἀγητήρ* αντί *ἡγητήρ*.⁵⁶¹

Ο Ματαράγκας αποδίδει την πρόταση *Me tabula sacer | votiva paries indicat* (στ. 13-14) ως *Ἡ εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σεπτοῦ ναοῦ ἀνηρημένη | Εἰκῶν σαφῶς ἐμφαίνει*. Αρχικῶς παρατηρούμε ότι ο μεταφραστής δεν παραμένει πιστός στο πρωτότυπο, όπως ο Pardo, και δεν προτάσσει εμφαιτικά την προσωπική αντωνυμία *me* της ωδής, αλλά την παραλείπει. Συνεπῶς, χάνεται στην ελληνική απόδοση η αντίθεση που υπάρχει στο πρωτότυπο ανάμεσα στους δυστυχεῖς εραστὲς και στον ευτυχῆ πρώην εραστή (Οράτιο). Μάλιστα, με την επιλογή του αυτή, όπως παρατηρεῖ ο Λέτσιος, αποφεύγει να ταυτίσει τον παλιό παθόντα με τον ποιητή.⁵⁶² Η μετάφρασή του αποδίδει σε γενικές γραμμὲς αρκετὰ πιστὰ το νόημα, ωστόσο υπάρχουν ορισμένες διαφοροποιήσεις που αφορούν κυρίως τη σύνταξη. Το υποκείμενο του ρήματος *indicat* (στ. 14), *paries* (στ. 14), τρέπεται σε εμπρόθετο προσδιορισμό: *εἰς τὸν τοῖχον*. Ο επιθετικός του προσδιορισμὸς *sacer*, στην ελληνική απόδοση προσδιορίζει πλέον το ουσιαστικό *ναοῦ*, (*τοῦ σεπτοῦ ναοῦ*) το οποίο προστίθεται ἀπὸ το μεταφραστή προκειμένου να γίνει περισσότερο ἐπεξηγηματικός. Τη θέση του υποκειμένου του ρήματος *ἐμφαίνει* λαμβάνει το ουσιαστικό *Εἰκῶν*, που αποτελεί πιστὴ απόδοση του λατινικού *tabula*, ἀλλαγὴ που εντοπίσαμε και στην περίπτωση του Pardo. Επίσης, ο Ματαράγκας αποδίδει πιστὰ το λατινικό *indicat* με το ἀντίστοιχο ελληνικό ρῆμα *ἐμφαίνει*, προσθέτοντας και το επίρρημα *σαφῶς*, προφανῶς για να προσδώσει ἔμφαση. Ἀκόμη, προσθέτει τη μετοχὴ *ἀνηρημένη*, προκειμένου να προσδώσει μεγαλύτερη ακρίβεια

⁵⁵⁷ Γρόλλιος (1986) 75.

⁵⁵⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *εἰκῶν*: «εἰκόνα», ποιητικός και ιωνικός τύπος της λέξης *εἰκῶν* (485).

⁵⁵⁹ Βλ. Montanari, s.v. *εὐκτικός-ἡ-όν*: «αὐτός που εκφράζει ευχή, ευχετικός» (886).

⁵⁶⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ἀνάκτηση: 06-11-2024].

⁵⁶¹ Βλ. *CGL*, s.v. *ἀγητήρ*: «αρχηγός», διαλεκτικό ἀντί *ἡγητήρ* (657).

⁵⁶² Λέτσιος (2025β) 388.

στην περιγραφή του. Η φράση (me) *suspendisse uvita potenti vestimenta maris deo* αποδίδεται ως *Ὅτ' εἰς τὸν μέγιστον θεὸν ἀνέθεσε τοῦ πόντου | Ὁ ἔκτοῦ κλύδωνος σωθεὶς τὸ περιβόλαιόν του*. Η πιστή του απόδοση θα ήταν («εγώ κρέμασα για χάρη του θεού, του κυρίαρχου της θάλασσας, τα βρεγμένα ρούχα μου»).⁵⁶³ Ο μεταφραστής αλλάζει το πρόσωπο στη μετάφραση και δε μιλά για τον εαυτό του και το δικό του πάθημα σε α' ενικό πρόσωπο, αλλά για το πάθημα κάποιου άλλου σε γ' ενικό (*Ὁ ἔκτοῦ κλύδωνος σωθεὶς ἀνέθεσε*). Με αυτή την αλλαγή, ο λόγος χάνει το βιωματικό και εξομολογητικό τόνο και καθίσταται περισσότερο απρόσωπος. Επιπλέον, το απαρέμφατο *suspendisse* αλλάζει γραμματική ταυτότητα και τρέπεται σε ρήμα σε προστακτική έγκλιση (*ἀνέθεσε* – μία εύλογη αλλαγή που συνηθίζεται κατά τη μετατροπή μίας συνθετικής σε μία αναλυτική γλώσσα, αφού στα Νέα Ελληνικά απουσιάζουν τα απαρέμφατα).⁵⁶⁴ Υποκείμενο του ελληνικού ρήματος είναι η μετοχή *Ὁ σωθεὶς*, και συγκεκριμένα *ἔκτοῦ κλύδωνος*, δηλαδή, («αυτός που σώθηκε από την τρικυμία»),⁵⁶⁵ μία προσθήκη του μεταφραστή με την οποία ουσιαστικά επεξηγεί το νόημα. Η φράση *τὸ περιβόλαιόν του* αντιστοιχεί στην απόδοση της λατινικής φράσης *uvita vestimenta*. Στη συγκεκριμένη απόδοση παραλείπεται το επίθετο *uvita*, ενώ προστίθεται η κτητική αντωνυμία *του*, ενδεχομένως για μετρικούς λόγους ή και για λόγους σαφήνειας. Τέλος, η φράση *potenti maris deo* αποδίδεται ως *εἰς τὸν μέγιστον θεὸν τοῦ πόντου*, μία απόδοση πιστή στο πρωτότυπο.

Ο τελευταίος μεταφραστής, ο Ηρακλής Σταύρος, αποδίδει πιστά την αντωνυμία *me* ως *ἐγὼ*, μιλώντας σε α' ενικό πρόσωπο. Πέραν όμως από τη διατήρηση της αντωνυμίας *ἐγὼ* και του α' ενικού προσώπου, ο μεταφραστής αλλάζει τους λατινικούς στίχους κατά τη μεταγραφή τους στην ελληνική γλώσσα. Συγκεκριμένα γράφει *Ἐπλευσα κ' ἐγὼ καὶ ξέρω | Τὴν καρδιά σου ὁ μαυρισμένος*. Οι δύο αυτές προτάσεις δεν απαντούν στο πρωτότυπο και αποτελούν προσθήκες του μεταφραστή. Ο Σταύρος λειτουργώντας παράλληλα και ως ποιητής, δημιουργεί εντέχνως ένα δικό του σχήμα λόγου και συγκεκριμένα μία αντίθεση. Προηγουμένως ο ίδιος, αναφερόμενος στο νέο εραστή της Πύρρας, είχε γράψει *Δυστυχῆς ποῦ δὲν σὲ ξέρει* (στ. 11-12: *nescius aurae |*

⁵⁶³ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 116-117.

⁵⁶⁴ Τόσο η αρχαία ελληνική γλώσσα, όσο και η λατινική χαρακτηρίζονται ως συνθετικές γλώσσες, καθώς περιέχουν αρκετούς μονολεκτικούς ονοματικούς και ρηματικούς τύπους (*απαρέμφατα*, *μετοχές*, *εγκλίσεις*, *γερούνδιο* κ.ά.). Οι μονολεκτικοί αυτοί τύποι έχουν πάψει να χρησιμοποιούνται στη νέα ελληνική και αποδίδονται συνήθως περιφραστικά. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τα φαινόμενα που συναντάμε κατά τη μετάφραση μίας συνθετικής γλώσσας σε αναλυτική, βλ. Κακριδής (2000) 76-122.

⁵⁶⁵ Βλ. Montanari, s.v. *κλύδων*: σημασία α «κύμα, μεταφορικά: τρικυμία» (1170-1171).

fallacis! miseri quibus [...]). Η άγνοια του καινούριου εραστή αντιδιαστέλλεται με τη γνώση του Ορατίου: *Δυστυχής ποῦ δὲν σὲ ξέρει – Ἔπλευσα κ' ἐγὼ καὶ ξέρω*. Ως εκ τούτου, ο μεταφραστής όχι μόνο διατηρεί την αντίθεση που υπάρχει ήδη στο πρωτότυπο ανάμεσα στους άλλους δυστυχείς εραστές και τον ίδιο (τώρα πλέον ευτυχής), αλλά την εντείνει, δημιουργώντας συγχρόνως και μία δική του (ο νέος εραστής δεν ξέρει την Πύρρα vs ο ίδιος ξέρει την καρδιά της). Μάλιστα χαρακτηρίζει τον εαυτό του μαυρισμένο, συμβάλλοντας στην ομοιοκαταληξία (*μαυρισμένος – βρεγμένος*), αλλά και αντανακλώντας με τη χρήση του σχήματος της μεταφοράς την άσχημη ψυχολογική κατάσταση στην οποία τον οδήγησε η Πύρρα. Επιπλέον, η χρήση του ρήματος *Ἔπλευσα* παραπέμπει και πάλι στη θάλασσα επεκτείνοντας τον παραλληλισμό γυναίκας – θάλασσας που υπάρχει στο πρωτότυπο. Η φράση *suspendisse uvita vestimenta* αποδίδεται ως *Κ'άφοῦ ἐγύρισα βρεγμένος | ἀφιερώνω τὴν στολή*, ενώ όλο το υπόλοιπο νόημα των στίχων 13-16 (*tabula sacer | votiva paries indicat [...] potenti maris deo*) μεταφέρεται ως *Στοῦ ναοῦ τὴν ὀροφή*. Πολύ ελεύθερα, ο μεταφραστής δε μιλά για τον ιερό τοίχο, τον αναθηματικό πίνακα και τον θεό της θάλασσας, αλλά συγκεκριμενοποιεί το μέρος του αναθήματος του Ορατίου (η οροφή του ναού). Τα ρούχα του πρωτοτύπου (στ. 16: *vestimenta*) δεν είναι ένας απλός ρουχισμός, αλλά η στολή του ναυτικού. Τέλος, ο επιθετικός προσδιορισμός τους (*uvita*) στην ελληνική εκδοχή χαρακτηρίζει τον ίδιο τον παθόντα και τρέπεται σε μία ολόκληρη πρόταση (*Κ'άφοῦ ἐγύρισα βρεγμένος*).

Συμπερασματικά, η μετάφραση του Pardo προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό το ορατιανό πρωτότυπο. Οι λατινικοί στίχοι μεταγράφονται στην ελληνική γλώσσα ως επί το πλείστον κατά λέξη (*ad verbum*), με το μεταφραστή να επιχειρεί, σε αρκετές περιπτώσεις, τη διατήρηση όχι μόνο του σημασιολογικού περιεχομένου αλλά και της ρητορικής μορφής, μεταφέροντας στο ελληνικό κείμενο ακόμη και τα σχήματα λόγου του Ορατίου. Εξαιρέσεις παρατηρούνται σε ορισμένα σημεία, όπου προκρίνεται η απόδοση κατά νόημα (*ad sensum*) εις βάρος της μορφής, επιλογή που υπαγορεύεται κυρίως από μετρικούς περιορισμούς. Εντούτοις, η χρήση μίας ιδιάζουσας αρχαίας ελληνικής γλώσσας διανθισμένης από διαλεκτικούς, επικούς, ποιητικούς τύπους, καθώς και λεξιλόγιο που εντοπίζεται σε έργα των αρχαίων Ελλήνων λυρικών ποιητών, μας επιτρέπουν να αποδώσουμε στον Pardo εκτός από τον τίτλο του μεταφραστή και αυτόν του ποιητή – δημιουργού.

Η μετάφραση του Ματαράγκα προσεγγίζει αρκετά το πρωτότυπο (όχι στο σημείο της μετάφρασης του Pardo), ωστόσο δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σε

καμία περίπτωση ad verbum. Σε επίπεδο πιστότητας βρίσκεται στο ενδιάμεσο, αφού είναι πιο ελεύθερη σε σχέση με αυτή του Pardo και πιο πιστή σε σύγκριση με αυτή του Σταύρου. Η δημοσίευσή της σε περιοδικό (και η κατ' επέκταση απουσία του λατινικού κειμένου) συνηγορεί στη μεγαλύτερη ελευθερία του μεταφραστή. Ενίοτε ο Ματαράγκας λειτουργεί και ως ερμηνευτής, καθώς σε αρκετά σημεία προσθέτει δικά του σχόλια, ενώ ενίοτε παραλείπει λέξεις και φράσεις του πρωτοτύπου. Κάποτε δημιουργεί δικά του σχήματα λόγου και δικές του εικόνες. Κατασκευάζει, λοιπόν, ένα νεοελληνικό ποίημα που αποδεσμεύεται από το λατινικό πρωτότυπο. Φαίνεται λοιπόν πολύ πιθανό, ο επτανησιακής καταγωγής Ματαράγκας να ακολουθεί την Επτανησιακή Σχολή και τις απόψεις του κύριου εκπροσώπου της Ι. Πολυλά, μιας και όνιμα στρέφεται σε αυτήν, μολονότι επιλέγει να γράψει σε γλώσσα καθαρεύουσα, όπως έχει υποδείξει η Αθηναϊκή Σχολή.

Ο Σταύρος, τέλος, προσφέρει την πιο ελεύθερη μεταφραστική εκδοχή του συγκεκριμένου ορατιανού ποιήματος. Το γεγονός ότι και η δική του απόδοση δημοσιεύεται σε λογοτεχνικό περιοδικό ενισχύει την επιλογή της διασκευής, η οποία υπερβαίνει τα όρια της στενής μετάφρασης. Όπως και στην περίπτωση του Ματαράγκα, το κείμενο του Σταύρου μπορεί να λειτουργήσει ως αυθύπαρκτο λογοτεχνικό δημιούργημα. Η χρήση της δημοτικής και η συχνή προσφυγή σε τύπους της καθομιλουμένης συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι ο Σταύρος ευθυγραμμίζεται με τις μεταφρασεολογικές θέσεις του Πολυλά. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται περαιτέρω από την πιθανή καταγωγή του μεταφραστή από την Κέρκυρα, καθώς είναι ο τόπος που αναγράφεται στο τέλος της μετάφρασης.

2.3.4. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874) και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)⁵⁶⁶

Οι στίχοι 1-5 της ορατιανής ωδής αποδίδονται ως εξής:⁵⁶⁷

Τίς τρυφερός παῖς κατακείμενος ἐν πολλοῖς ῥόδοις εὐώδους ὀσμῆς πιέζει σε, ὦ Πύρρα,
ἐν τερπνῷ σπηλαίῳ; οὔτινος, ἀφελῶς οὔσα κεκαλλωπισμένη, ἀναδέεις τὴν ξανθὴν
κόμην;

Καββαδίας 1874⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Για τον Παναγή Καββαδία, τον Ανέστη Κωνσταντινίδη και τα έργα τους στα οποία περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις τους έγινε λόγος σε προηγούμενο υποκεφάλαιο της εργασίας.

⁵⁶⁷ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 84 της εργασίας.

⁵⁶⁸ Καββαδίας (1874) 26-27.

Τίς νεανίας τρυφερός, περικεχυμένος ρόδα ἄφθονα ὄσμῃς εὐώδους, σὲ ἐναγκαλίζεται,
ὦ Πύρρα, ὑπὸ τὸ χάριεν ἄντρον; Διὰ ποῖον ἀναδέενεις τὴν ξανθὴν κόμην ἀπλῆ ἐν τῇ
κομψότητί (σου);

Κωνσταντινίδης 1888⁵⁶⁹

Ο *gracilis puer* (στ. 1) μεταφράζεται ως *τρυφερός παῖς* από τον Καββαδία και ως *νεανίας τρυφερός* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Στις δύο αποδόσεις υπάρχει μόνο μία μικρή λεξιλογική διαφοροποίηση (*παῖς* – *νεανίας*). Το επίθετο *gracilis* μεταφέρεται πιστά και από τους δύο μεταφραστές στα Ελληνικά ως *τρυφερός*. Η φράση των στίχων 1-2: *in rosa perfusus liquidis [...] odoribus*, αποδίδεται ως *κατακείμενος ἐν πολλοῖς ῥόδοις εὐώδους ὄσμῃς* από τον Καββαδία και *περικεχυμένος ρόδα ἄφθονα ὄσμῃς εὐώδους*, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Για την απόδοση των *liquidis odoribus* χρησιμοποιούν και οι δύο την ίδια φράση: *εὐώδους ὄσμῃς*. Οι δύο μεταφραστές δίνουν μία διαφορετική εικόνα των δύο εραστών. Στην απόδοση του Καββαδία ο νεαρός είναι *κατακείμενος ἐν πολλοῖς ῥόδοις*, δηλαδή βρίσκεται ξαπλωμένος μέσα σε πολλά τριαντάφυλλα. Η λατινική μετοχή *perfusus* αποδίδεται με την ελληνική *κατακείμενος* που έχει την έννοια του («βρίσκομαι, είμαι ξαπλωμένος σε κρεβάτι»).⁵⁷⁰ Επομένως, ο Καββαδίας πλάθει μία εικόνα με τους δύο εραστές να βρίσκονται μάλλον ξαπλωμένοι σε ροδοπέταλα. Από την άλλη, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη ο νεαρός είναι *περικεχυμένος ρόδα ἄφθονα*. Η μετοχή *perfusus* αποδίδεται με την ελληνική *περικεχυμένος*, δηλαδή («λουσμένος, αλειμμένος»).⁵⁷¹ Συνεπώς, στην εικόνα αυτή ο νεαρός εμφανίζεται λουσμένος με τη μυρωδιά των τριαντάφυλλων. Η φράση των στίχων 2-3: *urget [...] grato, Pyrrha, sub antro? μεταφράζεται ως πιέζει σε, ὦ Πύρρα, ἐν τερπνῷ σπηλαίῳ; από τον Καββαδία και σὲ ἐναγκαλίζεται, ὦ Πύρρα, ὑπὸ τὸ χάριεν ἄντρον;* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Κατά συνέπεια, η μετάφραση με εκδότη τον Κωνσταντινίδη προσεγγίζει περισσότερο το νόημα του πρωτοτύπου, διατηρώντας τον ερωτισμό που υπάρχει στο χωρίο. Από την άλλη, ο Καββαδίας, μολονότι διατηρεί πιστά τη σημασία του λατινικού ρήματος (*urgeo*: πιέζω), με την επιλογή του αυτή (*πιέζει σε*) αφαιρεί το ερωτικό κλίμα, καθώς η Πύρρα δείχνει να πιέζεται από τον εραστή της. Το

⁵⁶⁹ Κωνσταντινίδης (1888) 29.

⁵⁷⁰ Βλ. Montanari, s.v. *κατάκειμαι*: σημασία α «είμαι ξαπλωμένος στο κρεβάτι» και γ «είμαι, βρίσκομαι» (1084).

⁵⁷¹ Βλ. Montanari, s.v. *περιχέω*: σημασία 3 «διαχέομαι, λούζομαι, αλείφομαι» (1671).

grato antro αποδίδεται πιστά και στις δύο περιπτώσεις με ελάχιστες διαφορές ως προς το λεξιλόγιο. Ο Καββαδίας μεταφράζει το antro ως *σπηλαίω*, ενώ στην έκδοση του Κωνσταντινίδη διατηρείται η αρχαία ελληνική λέξη του πρωτοτύπου (antro: *άντρον*). Και οι δύο μεταφραστές χρησιμοποιούν δύο παρόμοια σημασιολογικά επίθετα, το *τερπνῶ* στην πρώτη περίπτωση και το *χάριεν* στη δεύτερη, για να αποδώσουν το λατινικό grato.

Ο στίχος 4: *cui flavam religas comam* αποδίδεται ως *οὔτινος, [...] ἀναδέεις τὴν ζανθὴν κόμην*; από τον Καββαδία και *Διὰ ποῖον ἀναδέεις τὴν ζανθὴν κόμην* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Η μόνη απόκλιση μεταξύ των δύο αποδόσεων έγκειται στην επιλογή του λεξιλογίου. Έτσι, στην απόδοση της αντωνυμίας *cui* ο Καββαδίας χρησιμοποιεί έναν τύπο της αρχαίας ελληνικής (*οὔτινος*), ενώ στη δεύτερη περίπτωση χρησιμοποιείται ένας εμπρόθετος προσδιορισμός (*Διὰ ποῖον*) που παραπέμπει στη δημοτική γλώσσα. Επιπλέον, μία μικρή διαφοροποίηση εντοπίζεται στο ρήμα της πρότασης, καθώς στην απόδοση του Καββαδία χρησιμοποιείται το *ἀναδέεις* που παραπέμπει περισσότερο στην αρχαία ελληνική γλώσσα, ενώ στην έκδοση του Κωνσταντινίδη το ρήμα *ἀναδέεις* που βρίσκεται πιο κοντά στο νεοελληνικό λόγο. Τέλος, η φράση του στίχου 5: *simplex munditiis?* μεταφέρεται στα Ελληνικά ως *ἀφελῶς οὔσα κεκαλλωπισμένη* από τον Καββαδία, απόδοση που μας θυμίζει την αντίστοιχη του Pardo (*Κομηθεῖς' ἀφελῶς*);⁵⁷² ενώ *ἀπλῆ ἐν τῇ κομψότητί (σου)*; στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Ο Καββαδίας αποδίδει το ουσιαστικό *munditia*, με περιφραστικό τρόπο ως *οὔσα κεκαλλωπισμένη*. Με την παραπάνω απόδοση, ο μεταφραστής αλλάζει τη γραμματική ταυτότητα του λατινικού ουσιαστικού, ενώ μεταφέρει ορθά το νόημα. Ο Καββαδίας αλλάζει και τη γραμματική ταυτότητα του επιθέτου *simplex*, καθώς τρέπεται στο επίρρημα *ἀφελῶς*, παραμένοντας ωστόσο πιστός στη σημασία του.⁵⁷³

Οι στίχοι 9-13 του πρωτοτύπου μεταφέρονται στην ελληνική γλώσσα ως εξής:⁵⁷⁴

ἐκεῖνος ὅστις εὐπίστος τώρα ἀπολαύει σοῦ χρυσοῦ, ὅστις πάντοτε κενή, πάντοτε ἀξιαγάπητος ἐλπίζει ὅτι θέλεις εἶσθαι, ἀγνοῶν τὴν ἀπατηλὴν αὖραν.

Καββαδίας 1874⁵⁷⁵

⁵⁷² Βλ. σ. 90 της εργασίας.

⁵⁷³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *simplex*: σημασία 4α «για ανθρώπους: απλός, φυσικός, ανεπιτήδευτος» (1081).

⁵⁷⁴ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 94 της εργασίας.

⁵⁷⁵ Καββαδίας (1874) 27.

ὅστις εὐπιστος ἐντροφᾶ νῦν ἐπὶ σοῦ τῆς χρυσῆς (πιστῆς), ὅστις ἐλπίζει (σὲ) πάντοτε ἄγαμον, πάντοτε ἐρῶσαν, ἀνίδεος τῆς ἀπατηλῆς αὔρας!

Κωνσταντινίδης 1888⁵⁷⁶

Ἡ πρόταση *qui nunc te fruitur credulus aurea* μεταφράζεται ἀπὸ τον Καββαδία ὡς *ἐκεῖνος ὅστις εὐπιστος τώρα ἀπολαύει σοῦ χρυσῆς* καὶ *ὅστις εὐπιστος ἐντροφᾶ νῦν ἐπὶ σοῦ τῆς χρυσῆς (πιστῆς)* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωνσταντινίδη. Ἀρχικά, οἱ δύο μεταφραστές συγκλίνουν στὴν πιστὴ ἀπόδοσὴ τοῦ ἐπιθέτου *credulus* ὡς *εὐπιστος*. Συμφωνοῦν καὶ στὴν ἀπόδοσὴ τῆς λατινικῆς ἀντωνυμίας *qui* ὡς *ὅστις*, με μόνη διαφορὰ ὅτι ὁ Καββαδίας προσθέτει ἐπιπλέον καὶ τὴ δεικτικὴ ἀντωνυμία *ἐκεῖνος*, γιὰ νὰ προσδώσει μεγαλύτερη ἐμφαση. Μία διαφορὰ λεξιλογικῆς φύσεως ἐντοπίζουμε στὴν ἀπόδοσὴ τοῦ χρονικοῦ ἐπιρρήματος *nunc* ὡς *τώρα* ἀπὸ τον Καββαδία καὶ με τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ *νῦν* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωνσταντινίδη. Ἀκόμη μία διαφορὰ στὸ λεξιλόγιο συναντάμε καὶ στὴν ἀπόδοσὴ τοῦ ρήματος *fruitur*, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται ὡς *ἀπολαύει* ἀπὸ τον Καββαδία καὶ *ἐντροφᾶ* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωνσταντινίδη, δηλαδὴ με δύο συνώνυμα ρήματα ποὺ μεταφέρουν πιστὰ τὴ σημασία τοῦ λατινικοῦ ρήματος. Οἱ δύο μεταφράσεις ταυτίζονται καὶ στὴν ἀπόδοσὴ τοῦ *aurea*: *σοῦ τῆς χρυσῆς* ἀπὸ τον Καββαδία καὶ *ἐπὶ σοῦ τῆς χρυσῆς (πιστῆς)* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωνσταντινίδη. Ἡ μόνη διαφορὰ βρίσκεται στὴν πρόθεσὴ *ἐπὶ* ποὺ ὑπάρχει ἐπιπλέον στὴ δευτέρη περίπτωση, καθὼς καὶ ἡ προσθήκη (*πιστῆς*) ποὺ βρίσκεται ἐντὸς παρενθέσεως καὶ ἔχει στόχο, ὅπως ἔχει ἀναφέρει ὁ μεταφραστὴς ἐξ ἀρχῆς, τὴν ἐπεξήγησὴ τοῦ νοήματος.

Ἡ φράση τῶν στίχων 10-11: *qui semper vacuum, semper amabilem | sperat* ἀποδίδεται ὡς *ὅστις πάντοτε κενή, πάντοτε ἀξιαγάπητος ἐλπίζει ὅτι θέλεις εἶσθαι ἀπὸ τον Καββαδία* καὶ *ὅστις ἐλπίζει (σὲ) πάντοτε ἄγαμον, πάντοτε ἐρῶσαν* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κωνσταντινίδη. Παρατηροῦμε ὅτι τὸ ἐπίθετο *amabilem* ἀποδίδεται στὴν πρώτη περίπτωση ὡς *ἀξιαγάπητος* διατηρώντας τὸν παθητικὸ καὶ δυνητικὸ χαρακτήρα τοῦ λατινικοῦ ἐπιθέτου, ἐνῶ στὴ δευτέρη περίπτωση ἡ ἀπόδοσὴ *ἐρῶσαν* εἰσάγει μίαν ἐνεργητικὴ, ἐρωτικὴ διάστασιν, ἡ ὁποία συνιστᾶ ἐρμηνευτικὴ ἐπέκτασιν τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ ἐπίθετο *vacuum* κατὰ λέξιν («κενή»), ἐδῶ σημαίνει διαθέσιμη ἐρωτικά.⁵⁷⁷ Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Καββαδίας παραμένει πιστός στο πρωτότυπο

⁵⁷⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 29.

⁵⁷⁷ Βλ. σ. 96 τῆς ἐργασίας.

μεταφράζοντας *κενή*. Από την άλλη, η απόδοση του εκδότη Κωνσταντινίδη *ἀγαμον* μολονότι φαίνεται πιο ελεύθερη, δίνει ακριβώς τη σημασία που έχει το επίθετο στο πρωτότυπο, αφού σύμφωνα με τον Nisbet ο όρος *vacuam* εδώ έχει νομική έννοια και σημαίνει χωρίς κτήτορα (*sine possessore*).⁵⁷⁸ Μία περισσότερο περίπλοκη απόδοση για το ρήμα *sperat* μάς προσφέρει ο Καββαδίας: *ἐλπίζει ὅτι θέλεις εἶσθαι*. Ο μεταφραστής προσθέτει μία δευτερεύουσα ειδική πρόταση με σκοπό να καταστήσει σαφέστερο το νόημα. Στην περίπτωση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, το ρήμα *sperat* μεταφράζεται *ad verbum ἐλπίζει*. Τέλος, η φράση των στίχων *nescius aurae | fallacis!* αποδίδεται με πανομοιότυπο τρόπο και από τους δύο: *ἀγνοῶν τὴν ἀπατηλὴν αὔραν* από τον Καββαδία και *ἀνίδεος τῆς ἀπατηλῆς αὔρας* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Η σημασία του λατινικού επιθέτου *nescius* μεταφέρεται πιστά και από τους δύο στην ελληνική γλώσσα, με τον Καββαδία να χρησιμοποιεί μία αρχαιοελληνική μετοχή (*ἀγνοῶν*), ενώ στη μετάφραση με εκδότη τον Κωνσταντινίδη γίνεται χρήση ενός περισσότερο νεοελληνικού επιθέτου (*ἀνίδεος*).

Οι καταληκτικοί στίχοι της ορατιανής ωδῆς (στ. 13-16) μεταφέρονται στην Ελληνική ως εξής:⁵⁷⁹

Ὁ ἱερὸς τεῖχος δι' ἀναθηματικοῦ δεικνύει πίνακος ὅτι ἐγὼ ἔχω ἀναρτήσει εἰς τὸν ἰσχυρὸν θεὸν τῆς θαλάσσης τὰ ὑγρά ἱμάτιά μου.

Καββαδίας 1874⁵⁸⁰

Ὁ ἱερὸς τεῖχος δεικνύει διὰ πίνακος ἀναθηματικοῦ ὅτι ἐγὼ ἀνήρτησα (ἀφιέρωσα) τῷ θεῷ τῷ δεσπόζοντι τῆς θαλάσσης ἐνδύματα βεβρεγμένα.

Κωνσταντινίδης 1888⁵⁸¹

Οι δύο μεταφράσεις ταυτίζονται στο μεγαλύτερο μέρος. Μία μικρή διαφοροποίηση υπάρχει στην απόδοση του *suspendisse* (στ. 15) ως *ὅτι ἐγὼ ἔχω ἀναρτήσει* από τον Καββαδία και *ὅτι ἐγὼ ἀνήρτησα (ἀφιέρωσα)* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Ο Καββαδίας χρησιμοποιεί περισσότερο νεοελληνικό λεξιλόγιο (*ἔχω ἀναρτήσει*), εν αντιθέσει με την έκδοση του Κωνσταντινίδη που χρησιμοποιούνται λέξεις πιο κοντά

⁵⁷⁸ Nisbet (1970) 77.

⁵⁷⁹ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 99 της εργασίας.

⁵⁸⁰ Καββαδίας (1874) 27.

⁵⁸¹ Κωνσταντινίδης (1888) 29.

στην αρχαία γλώσσα (*ἀνήρησα*), ενώ προστίθεται συμπληρωματικά εντός παρενθέσεως και το ρήμα *ἀφιέρωσα* ως δεύτερη σημασία. Στη συνέχεια, η φράση των στίχων 14-15: *potenti maris deo* αποδίδεται ως *εἰς τὸν ἰσχυρὸν θεὸν τῆς θαλάσσης* από τον Καββαδία και *τῷ θεῷ τῷ δεσπόζοντι τῆς θαλάσσης* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Στην πρώτη περίπτωση το αντικείμενο εκφέρεται εμπρόθετα, ενώ στη δεύτερη με δοτική. Επιπλέον, συναντάμε και μία μικρή διαφορά από πλευράς λεξιλογίου, αφού στη μετάφραση του Καββαδία το επίθετο *potenti* αποδίδεται ως *ἰσχυρὸν*, ενώ στην έκδοση του Κωνσταντινίδη ως *τῷ δεσπόζοντι*, δηλαδή, με τη μετοχή ενεστώτα του αρχαιοελληνικού ρήματος *δεσπόζω*.⁵⁸² Και οι δύο αποδόσεις είναι πιστές στο λατινικό κείμενο. Επίσης, τα *unida vestimenta* (στ. 13-15) αποδίδονται ως *τὰ ὕγρα ἱμάτιά μου* από τον Καββαδία και ως *ἐνδύματα βεβρεγμένα* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Πρόκειται για δύο *ad verbum* αποδόσεις με ελάχιστες διαφορές στο λεξιλόγιο. Τα λατινικά *unida* μεταφράζεται από τον Καββαδία με ένα επίθετο που χρησιμοποιείται στο νεοελληνικό λόγο (*ὕγρα*), ενώ με μία αρχαιοελληνική μετοχή (*βεβρεγμένα*) στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Τέλος, τα *vestimenta* αποδίδονται με δύο συνώνυμες λέξεις *ἱμάτια* και *ἐνδύματα*, ενώ προστίθεται και η κτητική αντωνυμία *μου* στην περίπτωση του Καββαδία.

Συμπερασματικά, και οι δύο μεταφράσεις βρίσκονται πολύ κοντά στο πρωτότυπο κείμενο. Οι ελάχιστες μεταξύ τους αποκλίσεις είναι απόρροια των διαφορετικών επιλογών των μεταφραστών ως προς τη σύνταξη και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν. Οι υπάρχουσες ομοιότητες μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ενδεχομένως ο δεύτερος μεταφραστής είχε υπόψη του την προγενέστερη μετάφραση. Αναφορικά με το λεξιλόγιο, και οι δύο μεταφράσεις περιλαμβάνουν τόσο τύπους που παραπέμπουν στην αρχαία ελληνική γλώσσα, όσο και τύπους της νεοελληνικής.

2.3.5. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Οι στίχοι 1-5 του λατινικού ποιήματος αποδίδονται ως εξής:

Εἰπέ ἡμῖν, ὦ Πύρρα, ποῖος τρυφερὸς νεανίας, διάβροχος, ὑπὸ ῥευστῶν μύρων, σὲ ἐναγκαλίζεται ἐπὶ κλίνης διὰ ῥόδων κατεσπαρμένης, ὑπὸ τὴν σκιὰν θελκτικοῦ ἄντρου;

⁵⁸² Βλ. *LSJ*, s.v. *δεσπόζω*: «κυριαρχώ» (380).

Διὰ ποῖον, ἐν ἀπλουστάτῃ κομμώσει, ἀναδένεις τοὺς ξανθοὺς πλοκάμους τῆς κόμης σου;

Κωνσταντινίδης 1888⁵⁸³

Ο μεταφραστής ξεκινά τη μετάφρασή του με μία προσθήκη: *Εἶπε ἡμῖν, ὦ Πύρρα*, δηλαδή με μία άμεση αποστροφή στην Πύρρα. Κάτι αντίστοιχο συναντήσαμε και στην απόδοση του Σταύρου (*Πές μου, Πύρρα*).⁵⁸⁴ Μάλιστα, στην παρούσα εκδοχή προστίθεται το ά πληθυντικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας (*ἡμῖν*), ενώ στην απόδοση του Σταύρου συναντάμε το ά ενικό της προσωπικής αντωνυμίας (*μου*). Ενδεχομένως πίσω από το ά πληθυντικό πρόσωπο να κρύβονται όλοι οι αναγνώστες της ωδής. Συνεπώς, ο λόγος εξ αρχής κερδίζει σε αμεσότητα και παραστατικότητα. Ο μεταφραστής αποδίδει πολύ πιστά το στίχο 2: *perfusus liquidis urget odoribus* ως: *διάβροχος ὑπὸ ρευστῶν μύρων, σὲ ἐναγκαλίζεται*. Πολύ κοντά σημασιολογικά και με μία διαφοροποίηση στην γραμματική ταυτότητα, αποδίδει και τη μετοχή *perfusus* με το αρχαιοελληνικό επίθετο *διάβροχος* που έχει την έννοια του («βρεγμένου, του μουσκεμένου»).⁵⁸⁵ Πιστή είναι και η απόδοση *ὑπὸ ρευστῶν μύρων* που αντιστοιχεί στο λατινικό *liquidis odoribus*, καθώς και του ρήματος *urget* ως *ἐναγκαλίζεται*, που συνηγορεί στη διατήρηση της ερωτικής εικόνας του πρωτοτύπου. Ενδιαφέρουσα είναι η απόδοση της φράσης του στίχου 1: *multa in rosa* ως *ἐπὶ κλίνης διὰ ῥόδων κατεσπαρμένης*. Ο μεταφραστής προσθέτει τη φράση *ἐπὶ κλίνης κατεσπαρμένης*,⁵⁸⁶ κατασκευάζοντας μία δική του εικόνα, ένα κρεβάτι σκεπασμένο από τριαντάφυλλα. Το κρεβάτι με τα τριαντάφυλλα είναι σύνηθες στοιχείο της ελληνικής ερωτικής ποίησης,⁵⁸⁷ με αποτέλεσμα η μετάφραση να πολιτογραφείται στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Η φράση του στίχου 3: *grato sub antro?* μεταφράζεται ως *ὑπὸ τὴν σκιὰν θελκτικοῦ ἄντρου*; Ο μεταφραστής προσθέτει *τὴν σκιὰν* που δεν απαντά στο πρωτότυπο, προσθήκη στην οποία προέβη και ο Ματαράγκας (*Ὑπὸ τοῦ ἄντρου τὴν τερπνὴν σκιὰν*),⁵⁸⁸ προσδίδοντας ἔτσι και το στοιχείο της βουκολικής ποίησης στο χωρίο αυτό. Οι στίχοι 4-5: *cui flavam religas comam | simplex munditiis* αποδίδονται ως *Διὰ ποῖον*,

⁵⁸³ Κωνσταντινίδης (1888) 28.

⁵⁸⁴ Για την ανάλυση της απόδοσης του συγκεκριμένου χωρίου από τον Σταύρο, βλ. σ. 86 της εργασίας.

⁵⁸⁵ Βλ. Montanari, s.v. *διάβροχος*: «υγρός, βρεγμένος, μουσκεμένος» (523).

⁵⁸⁶ Βλ. Montanari, s.v. *κατασπείρω*: σημασία δ «καλύπτω, σκεπάζω» (1111).

⁵⁸⁷ Nisbet (1970) 74.

⁵⁸⁸ Βλ. σ. 89 της εργασίας.

ἐν ἀπλουστάτῃ κομμώσει, ἀναδένει τοὺς ζανθοὺς πλοκάμους τῆς κόμης σου; Η φράση *flavam religas comam* μεταφέρεται περιφραστικά στην ελληνική γλώσσα ως *τοὺς ζανθοὺς πλοκάμους τῆς κόμης σου*. Ο μεταφραστής με αυτόν τον τρόπο περιγράφει με περισσότερες λεπτομέρειες το ιδιαίτερο αυτό χτένισμα της Πύρρας, το οποίο σύμφωνα με τον Γρόλλιο, θεωρούνταν από τα λιγότερο επιδεικτικά χτένισματα.⁵⁸⁹ Ο μεταφραστής γράφει *ἐν ἀπλουστάτῃ κομμώσει* για τη φράση *simplex munditiis*, επιθυμώντας να επισημάνει την ιδιαίτερη απλότητα που χαρακτηρίζει το ξεχωριστό αυτό χτένισμα της Πύρρας. Ἐτσι επιλέγει να μη μεταφέρει στο μετάφρασμα το οξύμωρο που υπάρχει στο πρωτότυπο, αλλά να το αναλύσει.⁵⁹⁰

Οι στίχοι 9-13 αποδίδονται ως εξής:⁵⁹¹

αὐτὸς ὅστις σήμερον, εὖπιστος καὶ ἄπειρος τῶν ἀπατηλῶν ἀνέμων, σὲ κρατεῖ
τρυφεράν, πιστήν, καὶ ἐλπίζει ὅτι θὰ μένης πάντοτε ἀγαπῶσα καὶ ἐλευθέρα παντὸς
ἄλλου ἔρωτος. Ὡ δυστυχία εἰς ἐκείνους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτείνεις τὴν δυνάμιν σου, καὶ
οἵτινες ἀγνοοῦσι πόσον εἶσαι ἀπατηλή!

Κωνσταντινίδης 1888⁵⁹²

Η πρόταση *qui nunc te fruitur credulus aurea* μεταφράζεται ως *αὐτὸς ὅστις σήμερον, εὖπιστος, σὲ κρατεῖ τρυφεράν, πιστήν*. Το ρήμα *fruitur* («απολαμβάνει») δε μεταφράζεται πιστά,⁵⁹³ καθώς ο εραστής απλῶς κρατά την Πύρρα, δεν την απολαμβάνει, απόδοση που θυμίζει την αντίστοιχη του Pardo.⁵⁹⁴ Το επίθετο *aurea* («χρυσή») αποδίδεται πολύ ελεύθερα με ένα ζεύγος επιθέτων που περιγράφουν το χαρακτήρα της (*τρυφεράν, πιστήν*). Το λατινικό επίθετο *credulus* αποδίδεται πιστά ως *εὖπιστος*, ενώ η φράση που ακολουθεί, *καὶ ἄπειρος τῶν ἀπατηλῶν ἀνέμων*, αντιστοιχεί στο λατινικό *nescius aurae | fallacis!* (στ. 11-12). Η πρόταση των στίχων 10-11: *qui semper vacuum, semper amabilem | sperat* μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα ως *καὶ ἐλπίζει ὅτι θὰ μένης πάντοτε ἀγαπῶσα καὶ ἐλευθέρα παντὸς ἄλλου ἔρωτος*. Η συγκεκριμένη απόδοση προσεγγίζει κατά πολύ το πρωτότυπο. Το λατινικό ρήμα *sperat* μεταφράζεται πιστά, με την προσθήκη όμως μίας δευτερεύουσας ειδικής πρόταση

⁵⁸⁹ Γρόλλιος (1986) 74.

⁵⁹⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 117.

⁵⁹¹ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 94 της εργασίας.

⁵⁹² Κωνσταντινίδης (1888) 28.

⁵⁹³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *fruo*: «σημασία 3α «αποκομίζω ευχαρίστηση, απολαμβάνω» (712).

⁵⁹⁴ Πρβλ. την απόδοση του Pardo: (στ. 9) *qui nunc te fruitur*: Ὅς δ' [...] ἔχει νῦν σέ, βλ. σ. 95 της εργασίας.

ἐλπίζει ὅτι θὰ μένης, (πρβλ. και την αντίστοιχη απόδοση του Καββαδία: ἐλπίζει ὅτι θέλεις εἶσθαι),⁵⁹⁵ που αποσκοπεί στην πληρέστερη απόδοση του νοήματος. Ενδιαφέρουσα είναι η απόδοση του λατινικού επιθέτου *vacuam* ως ἐλευθέρα παντός ἄλλου ἔρωτος. Ο μεταφραστής επιτυγχάνει να δώσει ακριβώς τη σημασία που έχει το επίθετο *vacuam* στο χωρίο.⁵⁹⁶ Τέλος, η φράση *Miseri quibus | intentata nites!* (στ. 12-13) αποδίδεται ως Ἵδυστυχία εἰς ἐκείνους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτείνεις τὴν δυνάμιν σου, καὶ οἵτινες ἀγνοοῦσι πόσον εἶσαι ἀπατηλή! Η πιστή απόδοση θα ήταν («Δυστυχισμένοι αυτοί στους οποίους λάμπεις χωρίς να σ' ἔχουν δοκιμάσει»).⁵⁹⁷ Το επίθετο *miseri* τρέπεται σε ουσιαστικό σε κλητική προσφώνηση (Ἵδυστυχία), πιθανώς για να προσδώσει ἔμφαση στη δυστυχή κατάσταση που θα βρεθούν οι εραστές της Πύρρας. Ἐπειτα, ο μεταφραστής αποδίδει το νόημα της φράσης *quibus | nites*, κατά λέξη («σε ὅσους λάμπεις»), ως εἰς ἐκείνους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτείνεις τὴν δυνάμιν σου. Με ἄλλα λόγια, η λάμψη της Πύρρας που αναφέρεται στο πρωτότυπο (*nites*), ερμηνεύεται από τον μεταφραστή ως το δυνατό της σημείο, η δύναμή της, την οποία ὅπως αναφέρει, «εκτείνει» (δηλαδή «επεκτείνει», «εξαπλώνει») πάνω στους εν δυνάμει εραστές της.⁵⁹⁸ Κατόπιν, ο μεταφραστής επιλέγει να παράσχει στους αναγνώστες του τη δική του εκδοχή, μεταφράζοντας το επίθετο *intentata* («αδοκίμαστη») με τη φράση: οἵτινες ἀγνοοῦσι πόσον εἶσαι ἀπατηλή! Πίσω από τη μεταφραστική αυτή επιλογή, κρύβεται η διάθεση ενδεχομένως του μεταφραστή – ερμηνευτή να επαναφέρει στο προσκήνιο την ἔννοια της ἀπάτης που κρύβει το 'λαμπερό προσωπεῖο' της Πύρρας, με το οποίο εξαπατά ὅσους δεν την ξέρουν (για την ἔννοια της ἀπάτης ἔγινε λόγος στους στίχους 11-12: *nescius aurae | fallacis: καὶ ἄπειρος τῶν ἀπατηλῶν ἀνέμων*).

Συμπερασματικά, η ελεύθερη απόδοση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη ενίοτε προσεγγίζει κατά πολύ το λατινικό κείμενο, ενώ σε ἄλλα σημεία αποκλίνει από αυτό. Σε κάθε περίπτωση, η μετάφραση είναι κυρίως *ad sensum*, με το μεταφραστή να ενεργεί ενίοτε και ως ερμηνευτής κάποιων χωρίων. Παρά τον εκπαιδευτικό στόχο της, η ελληνική εκδοχή είναι γεμάτη ζωντάνια και παραστατικότητα, κάτι που την καθιστά ἕνα ευχάριστο και εύληπτο ανάγνωσμα σε μαθητές και φοιτητές.

⁵⁹⁵ Βλ. σσ. 107-108 της εργασίας.

⁵⁹⁶ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 81 και 118.

⁵⁹⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 116.

⁵⁹⁸ Βλ. *ΑΚΝ*, s.v. *εκτείνω*: σημασία 1 «απλώνω κάτι ὥστε να καταλαμβάνει μεγαλύτερο χώρο, επεκτείνω» (440).

2.4. Το *Carm. 1.23*: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Πρόκειται για μία ωδή την οποία ο Οράτιος συνέθεσε μιμούμενος ένα ανακρέοντειο ποίημα. Στο ολιγόστιχο ποίημα του Ανακρέοντα ένα κορίτσι συγκρίνεται με ένα ελαφάκι: *ἀγανῶς οἷά τε νεβρὸν νεοθηλέα | γαλαθηνὸν ὅς τ' ἐν ὕλῃ κεροέσσης | ἀπολειφθεῖς ἀπὸ μητρὸς ἐπτοήθη* (fr. 408 P).⁵⁹⁹ Στη δική του εκδοχή ο Οράτιος παρουσιάζει την ιστορία μίας μικρῆς ελαφίνας που έχασε τη μητέρα της και περιφέρεται μέσα στο δάσος προσπαθώντας να την εντοπίσει. Το ανοιξιάτικο τοπίο της φύσης με το απαλό αεράκι στα φυλλώματα και τις σαύρες που κουνούν τις βατομουριές, την κάνουν να τρομάζει (στ. 1-8). Πίσω από την εικόνα του μικρού ελαφιού κρύβεται η Χλόη,⁶⁰⁰ μία νεαρή κοπέλα που βασανίζεται από μάταιους φόβους, καθώς βρίσκεται και αυτή στην ‘άνοιξη’ της ζωής της, κάτι που υποδηλώνεται εξάλλου και από το όνομά της που παραπέμπει στο δροσερό γρασίδι της άνοιξης.⁶⁰¹ Στην τρίτη και τελευταία στροφή (στ. 9-12), η ποιητική περσόνα επιχειρεί να πείσει τη Χλόη ότι βρίσκεται πλέον σε ηλικία κατάλληλη για ερωτική συνεύρεση. Γι’ αυτό, προσπαθεί να την καθησυχάσει, διαβεβαιώνοντάς την ότι ο ίδιος δεν προτίθεται να την βλάψει.⁶⁰²

Με το έργο της απόδοσης της εν λόγω ωδής του Ορατίου στην ελληνική γλώσσα κατά τον 19^ο αιώνα καταπιάστηκαν τρεις μεταφραστές. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για μία έμμετρη μετάφραση από τον Παναγιώτη Ματαράγκα (1884), μία μετάφραση σε πεζό λόγο από τον Παναγή Καββαδία (1874),⁶⁰³ καθώς και δύο πεζές αποδόσεις (μία πιστή και μία ελεύθερη, όπως κατονομάζονται από τον ίδιο) στην έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).⁶⁰⁴

Στο παρόν υποκεφάλαιο, αφού δώσω ορισμένες πληροφορίες για την έμμετρη μετάφραση του Ματαράγκα, επιχειρώ να αναδείξω τη μεταφραστική του πρακτική. Στη συνέχεια, έπεται η συγκριτική μελέτη ενδεικτικών χωρίων των δύο πεζών μεταφράσεων του Καββαδία και της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, αποσκοπώντας στην επισήμανση των ομοιοτήτων και των διαφορών τους και στην ανάδειξη της πιστότητάς τους. Η ενότητα αυτή ολοκληρώνεται με την παρουσίαση και την ανάλυση ορισμένων

⁵⁹⁹ Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 127.

⁶⁰⁰ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του λατινικού ονόματος Chloe σε Χλόη, όπως υποδεικνύεται στις μελέτες των Γρόλλιος (1986) και Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015).

⁶⁰¹ Γρόλλιος (1986) 237.

⁶⁰² Μιχαλόπουλος — Μιχαλόπουλος (2015) 127.

⁶⁰³ Για τον Παναγή Καββαδία και το βιβλίο στο οποίο περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις του, βλ. σσ. 63-65 της εργασίας.

⁶⁰⁴ Για τις μεταφράσεις της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, βλ. σσ. 71-72 της εργασίας.

χωρίων της ελεύθερης απόδοσης που συμπεριλαμβάνεται στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.

2.4.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1884)⁶⁰⁵

Ο Παναγιώτης Ματαράγκας δημοσιεύει τη μετάφραση του *Carm.* 1.23 το 1884 στη Λειψία, στο περιοδικό *Έσπερος* με τίτλο: *ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΗ 23 BIBΛ. Α΄. ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΧΛΟΗΝ. Μετάφρασις Π. Ματαράγκα.*⁶⁰⁶ Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, το περιοδικό *Έσπερος* εκδιδόταν από την 1^η Μαΐου το 1881 έως το 1889 στην Αθήνα και τη Λειψία, με δύο τεύχη ανά μήνα (κάθε δύο εβδομάδες). Στόχος του περιοδικού ήταν η αναγέννηση της ελληνικής φιλολογίας, που αποτελεί μία γενικότερη τάση της εποχής. Συγκεκριμένα, όπως ενημερώνουν οι εκδότες του περιοδικού το αναγνωστικό τους κοινό, ο *Έσπερος* προτίθεται να προσφέρει «τοίς πάσιν ανάγνωσμα τερπνόν άμα και διδακτικόν», όπως αναφέρεται στο κείμενο με τίτλο: «τοίς αναγνώσταις ημών»,⁶⁰⁷ με άλλα λόγια αισθητική απόλαυση μαζί με γνώση.⁶⁰⁸ Πρόκειται για ένα φιλολογικό και καλλιτεχνικό περιοδικό το οποίο απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό, όπως αποδεικνύεται από τη διευρυμένη θεματική του και την εξαιρετική εικονογράφησή του. Στα περιεχόμενά του κανείς βρίσκει τόσο πρωτότυπη όσο και μεταφρασμένη πεζογραφία και ποίηση, ακόμη έχει τη δυνατότητα να διαβάσει επιστημονικές μελέτες (π.χ. πάνω στον τομέα της αρχαιολογίας), νέες εκδόσεις βιβλίων, βιογραφίες ανθρώπων των γραμμάτων, κείμενα για την τέχνη, την πολιτική κ.ά. Ο *Έσπερος* υπήρξε για σημαντικό χρονικό διάστημα ο κρίκος σύνδεσης μεταξύ των Ελλήνων του οθωμανικού κράτους, του παροικιακού ελληνισμού και της μητροπολιτικής Ελλάδας.⁶⁰⁹

Η γλώσσα της μετάφρασης του Ματαράγκα είναι η καθαρεύουσα και το μέτρο το ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο. Ο αριθμός των στροφών και των στίχων του πρωτοτύπου διατηρείται και στη μετάφραση (τρεις τετράστιχες στροφές). Η ομοιοκαταληξία είναι πλεχτή στην 1^η και σταυρωτή στις δύο τελευταίες στροφές.⁶¹⁰ Η απουσία του λατινικού πρωτοτύπου (όπως συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις

⁶⁰⁵ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου», στο σύνδεσμο: <https://library.ucy.ac.cy/el/sources/e-journals/elia/esperos> [τελευταία ανάκτηση: 29-11-2024].

⁶⁰⁶ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/102> [τελευταία ανάκτηση: 29-11-2024].

⁶⁰⁷ Ακολουθώ τη μονοτονική γραφή του του λεξικού, βλ. *ΑΝΛ*, s.v. *Έσπερος*¹ (701-702).

⁶⁰⁸ Οι στόχοι του εν λόγω περιοδικού ανακαλούν τους στόχους του Πολυλά στον πρόλογο της δικής του μετάφρασης της ελεγείας 1.3 του Τιβούλου, βλ. σ. 81, υποσημ. 471 και σ. 83, υποσημ. 483 της εργασίας.

⁶⁰⁹ Βλ. *ΑΝΛ*, s.v. *Έσπερος*¹ (701-702).

⁶¹⁰ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/102> [τελευταία ανάκτηση: 30-11-2024].

μεταφράσεων που φιλοξενούνται σε περιοδικά, πρβλ. αυτές του *Carm.* 1.5 από τον Ματαράγκα και τον Σταύρο) αφήνει χώρο στο μεταφραστή να κινηθεί με περισσότερη ελευθερία. Ο Ματαράγκας σε υποσημείωση παραθέτει το ανακρεόντειο ποίημα κατά μίμηση του οποίου γράφτηκε η παρούσα ορατιανή ωδή.⁶¹¹ Στη συνέχεια της υποσημείωσης, πληροφορεί τους αναγνώστες για την ύπαρξη δύο ακόμη μιμήσεων των ανακρεόντειων αυτών στίχων από τους Ιταλούς Ludovico Ariosto και Torquato Tasso, καταλήγοντας σε έναν έπαινο της ελληνικής ποίησης την οποία κατονομάζει «μέλι τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθέων», καθώς έδωσε «ἄρωμα καὶ γεῦσιν» σε όλα τα έθνη ανά τους αιώνες.⁶¹²

Η πρώτη στροφή του λατινικού ποιήματος (στ. 1-4):

Vitas inuleo me similis, Chloe,
quaerenti pavidam montibus aviis
matrem non sine vano
aurarum et silvae metu.

Carm. 1.23.1-4.

μεταφράζεται ως εξής:

Με φεύγεις, Χλόη, ώς νεβρός ἀρτιθηλής δορκάδος
᾽Όστις εἰς ὄρος δύσβατον τὴν ἔμφοβον μητέρα
Ζητεῖ καὶ ὄν κινούμενος πτοεῖ πᾶς δάσους κλάδος
Καὶ τοῦ ζεφύρου ἢ πνοῆ εἰσετ' ἢ λεπτοτέρα.

Ματαράγκας 1884⁶¹³

⁶¹¹ Στο ανακρεόντειο απόσπασμα που δίνεται από τον Ματαράγκα συναντάμε την εξής γραφή: ὅστ' ἐν ὕλης [sic] κεροέσεως. Ωστόσο, η φράση ἐν ὕλης εικάζουμε ότι αποτελεί τυπογραφικό λάθος του μεταφραστή ή του εκδότη. Ίσως πάλι ο Ματαράγκας να ήθελε να γράψει ἐν ὕλαις (δηλαδή το η να αντιστοιχεί στη δίφθογγο αι).

⁶¹² Ματαράγκας (1884) 218: Τὸ μικρὸν τοῦτο ποιημάτιον πληρὲς χάριτος, τρυφερότητος καὶ ἀφελείας ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, φαίνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις ὁμοίου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ δυστυχῶς ἀπολεσθέντος, ἐξ οὗ σώζονται τρεῖς στίχοι ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Ἀνακρέοντα, οἱ ἀκόλουθοι.

Ἄγανῶς οἰά τε νεβρὸν νεοθηλέα
Γαλαθινόν, ὅστ' ἐν ὕλης [sic] κεροέσεως
Ἀπολειφθεὶς ὑπὸ μητρὸς ἐπτοήθη.

Τοὺς στίχους ἐμιμήθη ὁ ἀμίμητος τῆς Ἰταλίας ποιητῆς Ἀριόστος εἰς τὸ πρῶτον ἄσμα τοῦ Μαινομένου του Ὁρλάνδου, ἔνθα περιγράφει τὴν φυγὴν τῆς Ἀγγελικῆς. Ἐπίσης καὶ ὁ Τάσος εἰς τι χωρίον τῆς φυγῆς τῆς Ἑρμινίας. [...] Τὸ μέλι δὲ τοῦτο τῶν Ἑλλήνων ἀνθέων δὲν παύει ἀρτύον τὰ ἐξοχώτερα ποιητικὰ προϊόντα πάσης ἐποχῆς καὶ ἔθνους, καὶ χορηγοῦν αὐτοῖς ἄρωμα καὶ γεῦσιν, ἦν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν λειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσιν.

⁶¹³ Ματαράγκας (1884) 218.

Ο Ματαράγκας αποδίδει τη φράση του 1^{ου} στίχου: *inuleo similis* με τη *ὡς νεβρός ἀρτιθηλῆς δορκάδος*. Αμέσως διαπιστώνουμε την προσθήκη δύο ὀρων (*ἀρτιθηλῆς δορκάδος*) στο μετάφρασμα. Το επίθετο *ἀρτιθηλῆς* προφανώς είναι επινόηση του ίδιου, στην προσπάθειά του να μιμηθεί το αντίστοιχο ανακρεόντειο *νεοθηλέα*. Συνεπώς, κατ' αναλογία με το επίθετο *νεοθηλῆς* (*νέος + θάλλω*),⁶¹⁴ σχηματίζεται το επίθετο *ἀρτιθηλῆς* (*ἀρτι + θάλλω*) με τη διατήρηση του β' συνθετικού (*θάλλω*) και την αντικατάσταση του α' συνθετικού με το επίρρημα «*ἄρτι*»,⁶¹⁵ το οποίο φέρει παρόμοια σημασία με το «*νέος*»,⁶¹⁶ υποδηλώνοντας κάτι πρόσφατο, καινούριο. Πέραν τούτου, το επίθετο *ἀρτιθηλῆς* φαίνεται να ανταποκρίνεται κατάλληλα στα συμφραζόμενα για δύο λόγους. Πρώτον, παραπέμπει στο νεαρό της ηλικίας του ελαφιού και κατ' επέκταση του κοριτσιού, καθώς έχει τη σημασία («του νεογέννητου»). Επίσης, πέραν από τη βασική του σημασία, χρησιμοποιείται μεταφορικά για να δηλώσει κάτι («το φρέσκο ή το πρόσφατα ανθισμένο»).⁶¹⁷ Η τελευταία έννοια του επιθέτου μπορεί να συνδεθεί με την εποχή για την οποία γίνεται λόγος σε ολόκληρη την ωδή, την άνοιξη, κατά τη διάρκεια της οποίας η φύση ανθίζει. Επιπλέον, μία πληροφορία που λαμβάνουμε από τον Ματαράγκα είναι ότι ο νεβρός ανήκει στην τάξη των ζαρκαδιών, κάτι που προκύπτει από την προσθήκη του ουσιαστικού *δορκάδος* για τη μητέρα του.⁶¹⁸ Η παραπάνω προσθήκη δε φαίνεται τυχαία, αλλά συνιστά μία συνειδητή ερμηνευτική στρατηγική που αναδεικνύει τη διακειμενική σχέση του ορατιανού ποιήματος με το ελληνικό λυρικό πρωτότυπό του, καθώς με το *δορκάδος* είναι πολύ πιθανό να αποδίδεται το ανακρεόντειο *κεροέσσης* (*ὄστ' ἐν ὕλης κεροέσσης [...] | ὑπὸ μητρὸς*), δηλαδή («από τη μητέρα που έχει κέρατα»).⁶¹⁹ Η τελευταία προσθήκη συμβάλλει και στην ομοιοκαταληξία των στίχων (*δορκάδος – κλάδος*). Από την ανάλυση της πρώτης στροφής, παρατηρούμε ότι οι στίχοι 3-4: *non sine vano | aurarum et silvae metu* («ὄχι χωρίς μάταιο φόβο για τις αύρες και τα δάση»),⁶²⁰ αποδίδονται ως *ὄν κινούμενος πτοεῖ πᾶς δάσους κλάδος*. Αρχικώς, η φράση *non sine vano [...] metu* αποδίδεται στην Ελληνική με το ρήμα *πτοεῖ*. Το ρήμα *πτοέω*, *πτοῶ* έχει – συν τοις ἄλλοις – και τη

⁶¹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *νεοθηλῆς*: (*νέος + θάλλω*) (1168).

⁶¹⁵ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἄρτι*: «μόλις, μόλις τώρα» (248-249).

⁶¹⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *νέος*: σημασία 2 «καινούριος, φρέσκος» (1169).

⁶¹⁷ Βλ. Montanari, s.v. *νεοθηλῆς*: σημασία 2 «νεογέννητος» και μεταφορικά «αυτός που άνθισε πρόσφατα, ο φρέσκος» (1414).

⁶¹⁸ Βλ. Montanari, s.v. *δορκάς*: «ζαρκάδι» (588).

⁶¹⁹ Βλ. *CGL*, s.v. *κερόεις, -εσσα*: για ζώα «αυτό που έχει κέρατα» (798).

⁶²⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 127.

σημασία του («φοβίζω, ταράζω»)⁶²¹ Η χρήση του δεν μοιάζει να είναι τυχαία, αλλά φαίνεται να είναι μία επιτηδευμένη επιλογή εκ μέρους του μεταφραστή, επιδιώκοντας τη δημιουργία μιας ακόμη αντιστοιχίας (κάτι που επισημάνθηκε και για την περίπτωση της φράσης *νεβρός άρτιθελής*) με το ανακρεόντειο ποίημα (*έπτοήθη*). Το έντονο συναίσθημα του φόβου που προκαλείται στο ελαφάκι αποτυπώνεται στο μετάφρασμα με μία με δόση υπερβολής. Το ελάφι δε φοβάται γενικά τα δάση και τον αέρα, όπως στο ορατιανό ποίημα, αλλά νιώθει ότι απειλείται από κάθε κλαδί του δάσους που κινείται, όπως μαρτυρεί η απόδοση των λατινικών ουσιαστικών *aurarum et silvae* (στ. 4) ως *ὄν κινούμενος πᾶς δάσους κλάδος*. Η 1^η στροφή της μετάφρασης ολοκληρώνεται με την προσθήκη ενός προσωπικού σχολίου του μεταφραστή: *Καὶ τοῦ ζεφύρου ἡ πνοὴ εἶσεται ἢ λεπτοτέρα*. Σύμφωνα με τον Nisbet, ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο ερχομός της άνοιξης ισοδυναμεί με τον ερχομό του ζεφύρου (*veris adventus = Favoni adventus*)⁶²² Λαμβάνοντας υπόψη όσα αναφέρει ο μελετητής, η πρόταση που προστίθεται στο τέλος της 1^{ης} στροφής επιδέχεται δύο ερμηνείες. Αφενός, θα μπορούσε να στοχεύει στη λεπτομερέστερη περιγραφή του απαλού αυτού ανέμου (στ. 4: *aurarum*) που φυσά την άνοιξη και κατονομάζεται ως ζέφυρος. Αφετέρου, θα μπορούσε να εκληφθεί ως νύξη στην επόμενη στροφή, όπου ο Οράτιος μιλά σαφώς για τον ερχομό της άνοιξης (στ. 5-6: *Nam seu mobilibus veris inhorruit | adventus foliis:*)⁶²³ αφού ο ερχομός του ζεφύρου (*favonius*) θα μπορούσε να ισοδυναμεί με τον ερχομό της άνοιξης.⁶²⁴ Μάλιστα, η πνοή του ζεφύρου είναι *λεπτοτέρα*, ένας χαρακτηρισμός που παραπέμπει στο ελαφρύ αεράκι και ταυτόχρονα συμβάλλει και στην ομοιοκαταληξία των στίχων (*μητέρα – λεπτοτέρα*).

Η 2^η στροφή του *Carm.* 1.23:

Nam seu mobilibus veris inhorruit
adventus foliis, seu virides rubum
dimovere lacertae,
et corde et genibus tremit.

⁶²¹ Βλ. Montanari, s.v. *πτοέω*: σημασία 1 «φοβίζω, ταράζω, αναστατώνω» (1866).

⁶²² Nisbet (1970) 27: Some scholars suggest that *veris adventus* equals *Favoni adventus* (so Lambinus, Bell 190). Κατά τον Bell (1923) 190, το ζεύγος ζέφυρος – άνοιξη απαντά και σε άλλα έργα της λατινικής λογοτεχνίας. Για παράδειγμα, στο Hor. *Carm.* 1.4 του Ορατίου: *grata vice veris et Favoni* και στον Λουκρήτιο 5.737-739: *it ver et Venus et Veneris praenuntius ante | Pennatus graditur, Zephyri vestigia propter | Flora*.

⁶²³ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

⁶²⁴ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *favonius*²: σημασία 1 «δυτικός άνεμος, ζέφυρος» και 2 «το ξεκίνημα της άνοιξης» (666).

αποδίδεται ως εξής:

Διότι εἴτε φρίσσουσιν εἰς ἔαρος πρωίαν
 Τὰ φύλλα τὰ εὐκίνητα, εἴτε περοῦν τὴν βάτον
 Αἰ σαῦρ' αἰ καταπράσιναι, τρόμον αὐτὸς γονάτων
 Αἰσθάνεται καὶ πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν.

Ματαράγκας 1884⁶²⁵

Σε γενικές γραμμές, ο Ματαράγκας δεν αποκλίνει από το νόημα του πρωτοτύπου. Το λατινικό ρήμα *inhorruit* αποδίδεται πιστά ως *φρίσσουσιν*,⁶²⁶ όπως και τα *mobiles foliis* (στ. 5-6) ως *τὰ φύλλα τὰ εὐκίνητα*. Μία διαφοροποίηση από το πρωτότυπο εντοπίζεται στην απόδοση της φράσης *veris adventus* (στ. 5-6) ως *εἰς ἔαρος πρωίαν*. Με την παραπάνω απόδοση ο Ματαράγκας φαίνεται να αλλάζει το νόημα της φράσης – που είναι ο ερχομός της άνοιξης (*adventus*) – αποδίδοντάς την με τη συμπερίληψη μιας συγκεκριμένης χρονικής αναφοράς (*πρωίαν*). Η επιλογή του μεταφραστή να αναφερθεί στο ανοιξιάτικο πρωινό ίσως οφείλεται στην πρόθεσή του να τονίσει το στοιχείο της ‘πρώιμης ώρας’ (*πρωίαν*),⁶²⁷ ένα στοιχείο εμφανές σε όλη την ορατιανή ωδή (πρβλ. η Χλόη, σαν ένα μικρό ανώριμο ελαφάκι, είναι ένα ανώριμο ακόμη κορίτσι, στο ξεκίνημα της ‘άνοιξής της’, δηλαδή της ερωτικής της δραστηριότητας). Ο Ματαράγκας μεταφράζει πιστά την πρόταση των στίχων *seu virides rubum | dimovere lacertae* ως *εἴτε περοῦν τὴν βάτον | Αἰ σαῦρ' αἰ καταπράσιναι*. Παρατηρούμε ότι στην απόδοση του χρώματος των σαυρών (*virides* ως *αἰ καταπράσιναι*) ο μεταφραστής τονίζει το βαθύ χρώμα, μάλλον για να υπογραμμίσει τη σχέση του ομιλούντος ονόματος της Χλόης με το γρασίδι.

Η 2^η στροφή ολοκληρώνεται με την εικόνα του ελαφιού να τρέμει μπροστά στο θέαμα του ανοιξιάτικου τοπίου: *et corde et genibus tremit* (στ. 8, «τρέμει και η καρδιά και τα γόνατά του»)⁶²⁸ Ο Ματαράγκας αποδίδει το στίχο 8 ως *τρόμον αὐτὸς γονάτων | Αἰσθάνεται καὶ πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν*. Το λατινικό ρήμα *tremit* αποδίδεται πιστά στην Ελληνική ως *τρόμον Αἰσθάνεται*. Η αφαιρετική *corde* αντιστοιχεί στη φράση

⁶²⁵ Ματαράγκας (1884) 218.

⁶²⁶ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *inhorreo*: σημασία 2 «ανατριχιάζω με κάτι, φρίττω» (870).

⁶²⁷ Βλ. CGL, s.v. *πρωία*: «νωρίς το πρωί» (1234).

⁶²⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν. Ἐτσι, δίδεται ιδιαίτερη ἔμφαση στο χτυποκάρδι του νεαρού ελαφιού, καθιστώντας το μετάφρασμα πιο παραστατικό· ενδεχομένως ο δυνατός και συνεχόμενος χτύπος της καρδιάς σε συνδυασμό με τα τρεμάμενα γόνατα, θα μπορούσαν να παραπέμπουν στην εικόνα μίας ἑφηβης ὅταν αντικρίζει το αγόρι με το οποίο εἶναι ερωτευμένη. Ἀκόμη, με την ἐπιλογή των υγρῶν και ἔνρινων συμφώνων (*τρόμον αὐτὸς γονάτων | Αἰσθάνεται καὶ πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν*) αντανακλά και την εικόνα του πρωτοτύπου (*corde...genibus...tremuit*), ὅπως ἐπίσης και το αἶσθημα του φόβου της κοπέλας – ελαφιού.

Ἡ 3^η και τελευταία στροφή του ποιήματος:

Atqui non ego te tigris ut aspera

Gaetulusve leo frangere persequor:

tandem desine matrem

tempestiva sequi viro.

Carm. 1.23.9-12

αποδίδεται ως:

Καὶ ὅμως δὲν ἀκολουθῶ ἐγὼ τὰ βήματά σου,

Ἴνα ὡς τίγρις ἢ σκληρὸς τῆς Γαιτουλίας λέων

Σὲ θραύσω. Τὴν μητέρα σου ἄφες ὦ Χλόη, πλέον.

Ἄνδρ' ἀπαιτοῦν τὰ ὄριμα πρὸς γάμον θέλγητρά σου.

Ματαράγκας 1884⁶²⁹

Ἀρχικῶς, η φράση *non ego te | persequor* (στ. 9-10) μεταγράφεται ως *δὲν ἀκολουθῶ ἐγὼ τὰ βήματά σου*. Με την ἐπιλογή αὐτή, ἐξυπηρετεῖται η ομοιοκαταληξία των στίχων (*βήματά σου – θέλγητρά σου*). Ὡστόσο, η ἐστίαση στις λεπτομέρειες της περιγραφῆς μοιάζει να ἀποτελεῖ μία προσφιλή τακτική του μεταφραστή, καθὼς, ὅπως εἶδαμε, την ἀκολούθησε και σε ἄλλα σημεία της μετάφρασης (πρβλ. την ἀπόδοση του στίχου 8: *et corde et genibus tremuit* ως *τρόμον αὐτὸς γονάτων | Αἰσθάνεται καὶ πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν*) προσδίδοντας μια ἐπιπλέον ζωντάνια στην ἀπόδοση. Ἡ λατινική φράση *tigris ut aspera | Gaetulusve leo, frangere* («να σε κατασπαράξω ὅπως μια ἄγρια τίγρη

⁶²⁹ Ματαράγκας (1884) 218.

ή ένα γαιτουλικό λιοντάρι»)⁶³⁰ αποδίδεται πιστά ως *Ἴνα ὡς τίγρις ἢ σκληρὸς τῆς Γαιτουλίας λέων | σὲ θραύσω*. Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, εδώ η περσόνα του Ορατίου, απευθυνόμενη στη Χλόη, τη διαβεβαιώνει ότι δεν πρόκειται να της σπάσει τα κόκκαλα (frangere) σαν άγριο θηρίο. Μάλιστα, ο ποιητής χρησιμοποιεί μία παραδοσιακή παρομοίωση που απαντά στον Όμηρο.⁶³¹ Κατά τους Ανδρέα και Χαρίλαο Μιχαλόπουλο, το απαρέμφοτο frangere, μολονότι στο εν λόγω χωρίο έχει τη σημασία («κατασπαράζω»), ίσως να αναφέρεται υπαινικτικά και στη διάρρηξη του παρθενικού υμένα της κοπέλας.⁶³² Με την απόδοση του frangere ως *θραύσω*,⁶³³ ενδεχομένως ο μεταφραστής να υπαινίσσεται και την παραπάνω ανάγνωση. Επιπλέον, στο λατινικό πρωτότυπο το επίθετο aspera («άγριος») προσδιορίζει την τίγρη (tigris). Ο Ματαράγκας επιλέγει να αποδώσει το χαρακτηριστικό της αγριότητας στο λιοντάρι δημιουργώντας παράλληλα ένα υπερβατό, μία αλλαγή που προφανώς υπαγορεύεται από τις ανάγκες του μέτρου.

Οι στ. 11-12: tandem desine matrem | sequi («πάψε επιτέλους ν' ακολουθείς τη μητέρα σου»)⁶³⁴ μεταφράζονται ως *Τὴν μητέρα σου ἄφες ᾧ Χλόη, πλέον*. Ο μεταφραστής συμπύσσει τη φράση desine sequi με την προστακτική *ἄφες*, αλλαγή με την οποία δεν αλλοιώνεται το νόημα των στίχων. Ακόμη, προσθέτει την κλητική προσφώνηση *ᾧ Χλόη*, κάτι που χαρίζει στο λόγο αμεσότητα και ζωντάνια. Τέλος, η φράση του 12^{ου} και τελευταίου στίχου *tempestiva viro* («ενώ είσαι ώριμη για άντρα»),⁶³⁵ γίνεται *Ἄνδρ' ἀπαιτοῦν τὰ ὄριμα πρὸς γάμον θέλγητρά σου*. Ο Ματαράγκας εδώ δίνει τη δική του εκδοχή περί ωριμότητας της νεαρής για άνδρα. Η αναφορά στον γάμο ίσως υποδηλώνει την επιθυμία του μεταφραστή να προσδώσει νομιμότητα στη σχέση του «Ορατίου» με την Χλόη, προφανώς για να μη σοκάρει το αναγνωστικό του κοινό.

Συμπερασματικά, ο Ματαράγκας αποδίδει πιστά την ορατιανή ωδή. Αναφορικά με το λεξιλόγιο, η χρήση λέξεων που απαντούν στο ποίημα του Ανακρέοντα υποδεικνύουν ενδεχομένως την προσπάθεια του μεταφραστή να πετύχει μία σύνδεση μεταξύ των δύο ελληνικών κειμένων (του Ανακρέοντα, την οποία μιμήθηκε ο Οράτιος, και της ελληνικής μετάφρασης του Ματαράγκα). Σε κάθε περίπτωση – όπως άλλωστε

⁶³⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

⁶³¹ Γρόλλιος (1986) 237-238.

⁶³² Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

⁶³³ Βλ. *LSJ*, s.v θραύω: σημασία 1 «σπάω» (805).

⁶³⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

⁶³⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 128.

επισημάνθηκε και στην εξέταση της μετάφρασης του *Carm.* 1.5 από τον Ματαράγκα – ο μεταφραστής επωμίζεται και το ρόλο του ερμηνευτή – ποιητή κατασκευάζοντας ένα δικό του ποίημα και συντελώντας έτσι στον εμπλουτισμό της λογοτεχνικής παραγωγής του 19^{ου} αιώνα.

2.4.2. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874) και της πιστής (κατά δήλωσή του) με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Οι στίχοι 1-3: *Vitas hinnuleo*⁶³⁶ *me similis, Chloe, | quaerenti pavidam [...] | matrem* αποδίδονται ως *Μὲ ἀποφεύγεις, ὦ Χλόη, ὁμοία νεβρῶ ζητοῦντι τὴν περίφοβον μητέρα* του από τον Καββαδία (1874)⁶³⁷ και ως *Χλόη, ἀποφεύγεις με, ὁμοία νεβρῶ ζητοῦντι τὴν περιδεῆ μητέρα (του)*, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη (1888).⁶³⁸ Οι δύο μεταφράσεις συμπίπτουν, εξαιρουμένων δύο σημείων. Το πρώτο αφορά τη διαφορετική σειρά των λέξεων *Μὲ ἀποφεύγεις, ὦ Χλόη*, στην 1^η περίπτωση, και *Χλόη, ἀποφεύγεις με*, στη 2^η με το όνομα της κοπέλας να αποτελεί την πρώτη λέξη του δεύτερου μεταφράσματος, ενδεχομένως για λόγους έμφασης. Η δεύτερη απόκλιση εντοπίζεται στην απόδοση του λατινικού *pavidam*, καθώς από τον Καββαδία επιλέγεται το επίθετο *περίφοβον*, ενώ στην έκδοση του Κωνσταντινίδη το συνώνυμο επίθετο *περιδεῆ*, ενώ προστίθεται εντός παρενθέσεως ως επιπλέον επεξήγηση η αντωνυμία *του*. Οι δύο αποδόσεις ταυτίζονται και στη μετάφραση της φράσης *non sine vano | aurarum et silvae metu* (στ. 3-4) ως *οὐχὶ ἄνευ ματαίου φόβου τῶν ἀνέμων καὶ τοῦ δάσους* από τον Καββαδία (1874)⁶³⁹ και *οὐχὶ ἄνευ κενοῦ φόβου τῶν ἀνέμων καὶ τοῦ δάσους* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη (1888).⁶⁴⁰ Και πάλι, η μοναδική τους απόκλιση συνίσταται στη διαφορετική απόδοση ενός επιθέτου, του *vano* ως *ματαίου* από τον Καββαδία και ως *κενοῦ* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.

Οι στίχοι 5-6: *Nam seu mobilibus veris inhorruit | adventus foliis* μεταφέρονται στην ελληνική γλώσσα ως *διότι, εἴτε ἡ ἔλευσις τοῦ ἔαρος κάμνει ὥστε νὰ φρίσσωσι τὰ εὐκίνητα φύλλα* από τον Καββαδία (1874)⁶⁴¹ και *διότι εἴτε ἡ ἄφιξις (ἢ πρώτη πνοή) τοῦ*

⁶³⁶ Στη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης Wickham (1967) την οποία ακολουθώ σε όλη την εργασία, αναφέρεται ως *inuleo*, ενώ στην έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη δίδεται η εναλλακτική γραφή του όρου, *hinnuleo*. Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *hinnuleus*: επίσης *inuleus*: σημασία 1 «νεαρό ελαφάκι» (774).

⁶³⁷ Καββαδίας (1874) 43.

⁶³⁸ Κωνσταντινίδης (1888) 85.

⁶³⁹ Καββαδίας (1874) 43.

⁶⁴⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 85.

⁶⁴¹ Καββαδίας (1874) 43.

ἔαρος φρίττει ἐπὶ τῶν κινούμενων φύλλων στην έκδοση του Κωνσταντινίδη (1888).⁶⁴² Ο δύο εκδοχές είναι σχεδόν ταυτόσημες. Ωστόσο, διαφοροποιούνται στην απόδοση του *adventus* (*ἡ ἔλευσις* στην 1^η περίπτωση και *ἡ ἄφιξις* στη 2^η). Επιπλέον, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη προστίθεται συμπληρωματικά εντός παρενθέσεως (όπως και παραπάνω) η φράση *ἡ πρώτη πνοή* ως δεύτερη ερμηνεία, απόδοση που θυμίζει και την αντίστοιχη του Ματαράγκα (*εἰς ἔαρος πρωίαν*).⁶⁴³ Με την παραπάνω φράση, που μάλλον υπαινίσσεται και τον ερχομό του έρωτα στην καρδιά της νεαρής Χλόης, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη το συγκεκριμένο χωρίο καθίσταται πιο παραστατικό. Επίσης, παρατηρούμε κάποιες συντακτικές αποκλίσεις των δύο μεταφραστών. Συγκεκριμένα, ο Καββαδίας χρησιμοποιεί μία δευτερεύουσα συμπερασματική πρόταση για την απόδοση της φράσης *mobilibus inhorruit | foliis: κάμνει ὥστε νὰ φρίσσωσι τὰ εὐκίνητα φύλλα*, ενώ στην έκδοση του Κωνσταντινίδη το ρήμα συνοδεύεται από έναν εμπρόθετο προσδιορισμό: *φρίττει ἐπὶ τῶν κινούμενων φύλλων*.

Οι στίχοι 9-10: *Atqui non ego te, tigris ut aspera | Gaetulusve leo, frangere persequor* αποδίδονται ως *Καὶ ὅμως ἐγὼ δὲν σὲ καταδιώκω, ἵνα σὲ θραύσω ὡς ἀγρία τίγρις ἢ ὡς Γαιτουλικὸς λύκος* από τον Καββαδία (1874)⁶⁴⁴ και *Ἀλλ' ἐγὼ δὲν (σὲ) διώκω ἵνα σὲ διασπαράξω, ὡς τίγρις ἀγρία εἴτε λέων Γαιτουλικὸς* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη (1888).⁶⁴⁵ Οι δύο μεταφράσεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες. Το ρήμα *persequor* αποδίδεται πιστά και από τους δύο μεταφραστές.⁶⁴⁶ Στην έκδοση του Κωνσταντινίδη μεταφράζεται ως *διώκω*, ενώ ο Καββαδίας χρησιμοποιεί το σύνθετο *καταδιώκω*. Το απαρέμφατο *frangere* αποδίδεται και από τους δύο με τη χρήση μίας δευτερεύουσας τελικής πρότασης: *ἵνα σὲ θραύσω* από τον Καββαδία και *ἵνα σὲ διασπαράξω* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Ο πρώτος μεταφραστής επιλέγει το ρήμα *θραύω*, όπως και ο Ματαράγκας,⁶⁴⁷ ενώ στη δεύτερη περίπτωση επιλέγεται ένα ρήμα που ενέχει περισσότερο την έννοια της αγριότητας (*διασπαράξω*), η οποία συνάδει με τα *ἀγρια ζῶα* που αναφέρονται στους συγκεκριμένους στίχους. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι η διαφορετική εκδοχή που προσφέρει ο Καββαδίας για το

⁶⁴² Κωνσταντινίδης (1888) 85.

⁶⁴³ Βλ. σ. 118 της εργασίας.

⁶⁴⁴ Καββαδίας (1874) 43.

⁶⁴⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 85.

⁶⁴⁶ Βλ. ΣΜ, s.v. *persequor*: σημασία 2α «διώκω, καταδιώκω, κυνηγῶ (για ζῶα)» (1253).

⁶⁴⁷ Πρβλ. την αντίστοιχη απόδοση των στίχων αυτών από τον Ματαράγκα: (στ. 9-10) *tigris ut aspera | Gaetulusve leo, frangere*: Ἴνα ὡς τίγρις ἢ σκληρὸς τῆς Γαιτουλίας λέων |σὲ θραύσω, βλ. σσ. 119-120 της εργασίας.

λατινικό *Gaetulusve leo*, το οποίο μεταφράζει ως *Γαιτουλικός λύκος*.⁶⁴⁸ Μία εξήγηση που θα μπορούσε να δοθεί είναι να πρόκειται για τυπογραφικό λάθος από τον ίδιο το μεταφραστή ή τον εκδότη. Από την άλλη, η ανωτέρω αλλαγή ίσως να μην είναι τυχαία και να καταδεικνύει τη βαθιά γνώση του ρωμαϊκού πολιτισμού και της ιστορίας από τον Καββαδία. Ο λύκος, ως γνωστόν, καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στη λατινική γραμματεία (πρβλ. τη λύκαινα που έθρεψε τον Ρέμο και τον Ρωμύλο, ενώ και ο Νέρωνας φαίνεται ότι ταυτίζεται με το λύκο στο έργο του Πετρωνίου *Satyricon*, ενώ συχνά στα έργα των Ρωμαίων συγγραφέων χρησιμοποιείται ως σύμβολο ανομίας και βαρβαρότητας).⁶⁴⁹ Ίσως πάλι ο Καββαδίας επέλεξε το λύκο, γιατί είναι ένα ζώο που με το ελληνικό αναγνωστικό κοινό ήταν εξοικειωμένο, αντί του λιονταριού που θα φάνταζε εξωτικό.

Συμπερασματικά, μεταξύ των δύο αποδόσεων διαπιστώνουμε πολλές ομοιότητες και ελάχιστες διαφορές (στο λεξιλόγιο και στη σύνταξη), γεγονός που αποδεικνύει ότι μάλλον ο μεταγενέστερος συμβουλευτήκε τον πρώτο.

2.4.3. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Οι στίχοι 1-3: *Vitas hinnuleo me similis, Chloe, | quaerenti pavidam montibus aviis | matrem* αποδίδονται ως *Ὡ Χλόη, με ἀποφεύγεις ὡς ὁ νεβρός ὅστις ζητῶν τὴν ἀνήσυχον μητέρα του πλανᾶται ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων ὀρέων*.⁶⁵⁰ Το μετάφρασμα ξεκινά με την κλητική προσφώνηση (*Ὡ Χλόη*), που στο πρωτότυπο εμφανίζεται στο τέλος του πρώτου στίχου. Έτσι, δίδεται έμφαση στην αποδέκτρια της ωδής. Η μετοχή *quaerenti* αποδίδεται πιστά με την ελληνική μετοχή *ζητῶν*, ενώ ο μεταφραστής ενισχύει το νόημα του λατινικού *montibus aviis* δημιουργώντας μία αναφορική πρόταση *ὅστις [...]* *πλανᾶται*. Όσον αφορά τους στίχους 3-4, ο μεταφραστής μεταφέρει πιστά το νόημα της φράσης *non sine vano [...] | metu* αποδίδοντάς την ως *ὕπὸ ἀορίστου τινὸς φόβου*.

Η φράση *Nam seu mobilibus veris inhorruit | adventus foliis* των στίχων 5-6 αποδίδεται ως *Ἐὰν τὸ κινούμενον φύλλωμα φρίσση εἰς τὰς πρώτας πνοὰς τοῦ ἔαρος*.⁶⁵¹ Ο ερχομός την άνοιξης (*veris adventus*) στην ελληνική μετάφραση ταυτίζεται με την πρώτη πνοή της. Η σύνδεση της εποχής αυτής με το ελαφρύ αεράκι φαίνεται να

⁶⁴⁸ Μετά από έρευνα στις εκδόσεις του ορατιανού κειμένου, δεν εντοπίστηκε κάποια εναλλακτική γραφή του συγκεκριμένου λατινικού στίχου (δεν υπάρχει λόγος χάρη το όνομα «lupo» αντί του «leo»).

⁶⁴⁹ Για τον Νέρωνα ως λυκάνθρωπο, βλ. Ράιος (2001).

⁶⁵⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 84.

⁶⁵¹ Κωνσταντινίδης (1888) 84.

αποτελεί κοινό τόπο ανάμεσα στις δύο μεταφράσεις της έκδοσης του Κωνσταντινίδη και τη μετάφραση του Ματαράγκα. Η ίδια φράση χρησιμοποιήθηκε από τον ίδιο μεταφραστή στην πιστή του μετάφραση ως δεύτερη συμπληρωματική ερμηνεία,⁶⁵² αλλά και από τον Ματαράγκα που συνέδεσε το ξεκίνημα της άνοιξης με την πνοή του ζεφύρου.⁶⁵³ Ο στίχος 8: *et corde et genibus tremit* αντιστοιχεί στο *αίσθάνεται τὴν καρδίαν του πάλλουσαν καὶ τὰ γόνατά του τρέμοντα*.⁶⁵⁴ Το λατινικό ρήμα *tremit* αποδίδεται με το ρήμα *αίσθάνεται* και την κατηγορηματική μετοχή *τρέμοντα*. Ο μεταφραστής καθιστά έτσι πιο παραστατική την εικόνα του πρωτοτύπου. Αντίστοιχη απόδοση συναντήσαμε και στην περίπτωση του Ματαράγκα. Όπως επισημάνθηκε και στο σχολιασμό της απόδοσης του τελευταίου, η εν λόγω προσθήκη ίσως να συνδέεται και με την επιδίωξή του να φέρει στο μυαλό των αναγνωστών την εικόνα μιας ερωτευμένης έφηβης.⁶⁵⁵

Τέλος, στην ελληνική εκδοχή της 3^{ης} στροφής, ο μεταφραστής προσθέτει εις διπλούν μία προσφώνηση στην Χλόη που δεν απαντά στο πρωτότυπο. Συγκεκριμένα, το όνομά της εμφανίζεται την πρώτη φορά μετά την απόδοση των στίχων 9-10: *Atqui non ego te, tigris ut aspera | Gaetulusve leo, frangere persequor: Καὶ ὁμως δὲν σὲ ἀναζητῶ διὰ νὰ σὲ σπαράξω ὡς ἀγρία τίγρις, ὡς λέων τῆς Γαιτουλίας, ὦ Χλόη*.⁶⁵⁶ Η δεύτερη περίπτωση είναι στην απόδοση των στίχων 11-12: *tandem desine matrem | sequi* ως *Παῦσον λοιπὸν νὰ ἀκολουθῆς τὴν μητέρα σου ὦ νέα κόρη*.⁶⁵⁷ Έτσι, το μετάφρασμα αποκτά περισσότερη αμεσότητα και ζωντάνια.

Συνοψίζοντας, ο μεταφραστής μολονότι χαρακτηρίζει ο ίδιος τη μετάφρασή του ως «ελευθέρα», φαίνεται ότι ακολουθεί πιστά το πρωτότυπο. Ορισμένες αλλαγές στοχεύουν στην επίτευξη ενός πιο ομαλού συντακτικά και εναργέστερου ελληνικού λόγου (γεγονός στο οποίο συμβάλλει και ο πεζός λόγος σε σύγκριση με τον ποιητικό), ενώ δεν επηρεάζουν σημαντικά την ορθή μετάδοση του νοήματος του πρωτοτύπου.

⁶⁵² Πρβλ. την αντίστοιχη απόδοση: *ἡ ἄφιξις (ἢ πρώτη πνοή) τοῦ ἔαρος*, βλ. σσ. 121-122 της εργασίας.

⁶⁵³ Πρβλ. την απόδοση του Ματαράγκα: *Καὶ τοῦ ζεφύρου ἢ πνοῆ εἴσετ' ἢ λεπτοτέρα* | Διότι εἴτε φρίσσοισιν εἰς ἔαρος πρωίαν [...], βλ. σ. 117 της εργασίας.

⁶⁵⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 84.

⁶⁵⁵ Πρβλ. την αντίστοιχη απόδοση του Ματαράγκα: *τρόμον αὐτὸς γονάτων | Αἰσθάνεται καὶ πάλλουσαν βαθέως τὴν καρδίαν*, βλ. σ. 118-119 της εργασίας.

⁶⁵⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 84.

⁶⁵⁷ Κωνσταντινίδης (1888) 84.

2.5. Το *Carm.* 2.8: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Αποδέκτρια της ωδής είναι η Βαρίνη,⁶⁵⁸ μία εταίρα με καταγωγή – όπως μαρτυρεί το όνομά της – από το Μπάρι (Bari) της νότιας Ιταλίας. Η συγκεκριμένη περιοχή διακρινόταν για τα ελευθεριάζοντα ήθη των κατοίκων της, κάτι που φαίνεται να έχει άμεση συνάφεια με τον ασύδοτο χαρακτήρα της κοπέλας.⁶⁵⁹ Το όνομά της είναι ελληνικής προέλευσης και συνδέεται με το ψάρι *βαρίνος*, που ανήκει στην οικογένεια των κυπρίνων. Οι Έλληνες συνήθιζαν να χρησιμοποιούν ονομασίες ψαριών ως παρατσούκλια ή για ονόματα εταίρων. Στην παρούσα ωδή η Βαρίνη παραλληλίζεται με τον κυπρίνο, καθώς πρόκειται για ένα ψάρι ιδιαίτερα ερωτικό και αδηφάγο, ιδιότητες που χαρακτηρίζουν και την ίδια. Το σενάριο της ωδής ανακαλεί το *Carm.* 1.5, αφού και στη συγκεκριμένη ωδή ο «Οράτιος» έχοντας βιώσει ο ίδιος μία ερωτική περιπέτεια με την αποδέκτρια της ωδής στο παρελθόν, τώρα απευθύνεται σε αυτήν με ειρωνική διάθεση. Εφόσον πλέον έχει αποστασιοποιηθεί από την προηγούμενη εμπειρία του, ενδύεται το ρόλο του *praceptor amoris* και χωρίς να διστάζει αποκαλύπτει τα τεχνάσματά της στους ενδεχόμενους μελλοντικούς εραστές της.⁶⁶⁰ Η ωδή στηρίζεται στην ελληνική λαϊκή παράδοση κατά την οποία ο όρκος των εραστών γνωστός ως *ἀφροδίσιος ὄρκος*, μπορούσε να παραβιάζεται κατ' εξαίρεσιν χωρίς να επέρχεται τιμωρία από τους θεούς.⁶⁶¹ Ο Οράτιος με χιουμοριστική διάθεση και έντονο το στοιχείο της υπερβολής, δε στέκεται μόνο στο γεγονός ότι οι επιορκίες της Βαρίνης δεν έχουν συνέπειες για την ίδια, αλλά αφηγείται ότι εκείνη ευδοκιμεί ακόμη περισσότερο μετά από κάθε προδοσία.⁶⁶² Η ωδή αποτελείται από 6 στροφές. Στις δύο πρώτες στροφές (στ. 1-8) κεντρικό θέμα αποτελεί η ατιμωρησία της Βαρίνης για τις επιορκίες της, η οποία όχι μόνο δεν τιμωρείται από τους θεούς στο ελάχιστο, αλλά αντιθέτως ωφελείται γινόμενη ακόμη πιο όμορφη. Θεματική της 3^{ης} και της 4^{ης} στροφής (στ. 9- 16) αποτελούν οι όρκοι της. Πρόκειται για όρκους μεγαλόσημους, η αθέτηση των οποίων επιφέρει βαριές τιμωρίες στους ανθρώπους. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν

⁶⁵⁸ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του λατινικού ονόματος *Barine* σε Βαρίνη, όπως υποδεικνύεται τόσο στη μελέτη του Γρόλλιου (1992) όσο και στις μεταφράσεις της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).

⁶⁵⁹ Nisbet – Hubbard (1970) 125.

⁶⁶⁰ Harrison (2017) 110-11.

⁶⁶¹ Πρβλ. Catull. 70.3-4: *dicit: sed mulier cupido quod dicit amanti,| in vento et rapida scribere oportet aqua*: «Λέει. Μα αυτά που λέει στον φλογερό εραστή της μια γυναίκα γράφτα στον άνεμο, στο αρπακτικό κύμα». Το επίγραμμα αυτό του Κάτουλλου έχει ως βασική του θεματική του την ματαιότητα του *ἀφροδίσιου ὄρκου*, μία έννοια γνωστή ήδη από την εποχή του Πλάτωνα, βλ. Τρομάρας (2001) 204-205, 554-555.

⁶⁶² Nisbet – Hubbard (1970) 122-123.

απασχολεί τη Βαρίνη, η οποία δε διστάζει να τους αθετήσει. Η συμπεριφορά της μάλιστα προκαλεί το γέλιο της θεάς Αφροδίτης, των Νυμφών που τη συνοδεύουν, καθώς και του γιου της, Έρωτα. Η ωδή κλείνει με έναν ύμνο – παρωδία στη Βαρίνη (5^η και 6^η στροφή: στ. 17- 24). Αυτή κυριαρχεί επηρεάζοντας τους πάντες. Αυτή επηρεάζει τους εραστές της που έχουν μετατραπεί σε δούλους της, τις μανάδες που φοβούνται μήπως εξαπατήσει τους έφηβους γιους της, τους τσιγκούνηδες πατεράδες που φοβούνται μήπως οι γιοι τους ξοδέψουν την περιουσία τους για χάρη της, αλλά και τις πρόσφατα παντρεμένες κοπέλες που φοβούνται μήπως αρπάξει τους συζύγους τους.⁶⁶³

Για το *Carm.* 2.8 διαθέτουμε τρεις ελληνικές μεταφράσεις που παρήχθησαν τον 19^ο αιώνα. Η πρώτη, γραμμένη σε έμμετρο λόγο, αποτελεί έργο του Στέφανου Κουμανούδη (1879). Οι άλλες δύο (μία ελεύθερη και μία πιστή, όπως δηλώνει ο ίδιος) περιλαμβάνονται στην έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888) και είναι γραμμένες σε πεζό λόγο.⁶⁶⁴

Στην παρούσα ενότητα, αρχικώς θα παραθέσω ορισμένα βιογραφικά στοιχεία για τον Στέφανο Κουμανούδη, καθώς και πληροφορίες σχετικά με τη μετάφρασή του. Στη συνέχεια, θα εξετάσω ενδεικτικά σημεία της απόδοσης του *Carm.* 2.8 από τον ίδιο, αναδεικνύοντας τις μεταφραστικές του πρακτικές και αναζητώντας τους στόχους που αυτές εξυπηρετούν. Τέλος, θα ακολουθήσει η μελέτη ενδεικτικών χωρίων της ελεύθερης και έπειτα της πιστής απόδοσης που περιλαμβάνονται στην έκδοση του Κωνσταντινίδη. Παράλληλα με την εξέταση της πιστής απόδοσης του εκδότη Κωνσταντινίδη, όπου είναι εφικτό, παραβάλλω τις διαφορετικές ελληνικές εκδοχές ορισμένων χωρίων της ωδής που προέρχονται από τις τρεις μεταφράσεις.

2.5.1. Η μετάφραση του Στέφανου Κουμανούδη⁶⁶⁵

Ο Στέφανος Κουμανούδης, γεννημένος στην Ανδριανούπολη (1818-1889), υπήρξε μία πολυσχιδής προσωπικότητα του 19^{ου} αιώνα: ήταν φιλόλογος, αρχαιολόγος, λεξικογράφος, ποιητής, κριτικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας, βιβλιογράφος, επιγραφολόγος και πανεπιστημιακός. Σπούδασε κλασική φιλολογία και φιλοσοφία στα πανεπιστήμια του Μονάχου, του Βερολίνου, καθώς και του Παρισιού. Γνώριζε άριστα Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά. Το 1846 κλήθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών – αν

⁶⁶³ Γρόλλιος (1992) 94-95.

⁶⁶⁴ Για τις μεταφράσεις της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, βλ. σσ. 71-72 της εργασίας.

⁶⁶⁵ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας», στο σύνδεσμο: <https://www.he.duth.gr/node/10124> [τελευταία ανάκτηση: 12-01-2025].

και δε διέθετε τους απαραίτητους τίτλους – να αναλάβει την έδρα της λατινικής φιλολογίας. Ο Κουμανούδης αποδέχτηκε την πρόταση του νεοϊδρυθέντος τότε Οθωνικού Πανεπιστημίου και έμεινε εκεί για σαράντα χρόνια, έως το 1886, όταν υπέβαλε πλέον την παραίτησή του.⁶⁶⁶ Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, μαζί με τον Κουμανούδη κλήθηκαν να αναλάβουν διδακτικό έργο και άλλες εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής. Μεταξύ άλλων, οι λατινιστές Ευθύμιος Καστόρχης και οι Επτανήσιοι Σπυρίδων Βάσης και Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος.⁶⁶⁷ Μάλιστα, ο Κουμανούδης συνεργάστηκε με τον Ευθύμιο Καστόρχη και στην έκδοση του περιοδικού *Αθήναιον* (1872-1882), το οποίο ήταν αποτέλεσμα της σύμπραξης πολλών λογίων και δημοσιευόταν ανά δύο μήνες. Το περιοδικό βραβεύτηκε το 1876 και από την *Société pour l' Encouragement des Études Grecques*.⁶⁶⁸ Ο Κουμανούδης επικεντρώθηκε κυρίως στον τομέα της ρωμαϊκής ιστορίας και της αρχαιολογίας, με τις μελέτες του να δημοσιεύονται ως επί το πλείστον στο περιοδικό *Αθηνά*.⁶⁶⁹ Επιπλέον, υπήρξε ένας από τους κυριότερους επιγραφολόγους του 19^{ου} αιώνα, με κυριότερο έργο το *Αττικής επιγραφαι επιτύμβιοι* (1871). Δημοσίευσε αρκετές επιγραφές σε διάφορα περιοδικά της εποχής (*Πανδώρα*, *Χρυσάλλης*). Παράλληλα, δημοσίευσε σε εφημερίδες, καθώς και σε ξένα και ελληνικά περιοδικά ένα μεγάλο πλήθος άρθρων που αφορούσαν επίκαιρα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, αλλά και ποιήματα του ιδίου καθώς και βιβλιοκρισίες. Τέλος, υπήρξε μέλος της κριτικής επιτροπής των ποιητικών διαγωνισμών του 1857 και 1866.⁶⁷⁰ Οι ποιητικοί αυτοί διαγωνισμοί του έδωσαν την ευκαιρία να εκφράσει τις απόψεις του σχετικά με τον αρχαϊσμό,⁶⁷¹ καταδικάζοντας

⁶⁶⁶ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Κουμανούδης Στέφανος Α.* (1144-1145).

⁶⁶⁷ Για τους λατινιστές Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Σπυρίδωνα Βάση και Σπυρίδωνα Σακελλαρόπουλο, βλ. σ. 42, υποσημ. 280 και 281 της εργασίας αντίστοιχα.

⁶⁶⁸ Βλ. Καρπόζηλου (2021) τ.2, 20-21.

⁶⁶⁹ Γρόλλιος (1970) 38-39.

⁶⁷⁰ Οι ποιητικοί διαγωνισμοί διεξάγονταν κάθε 25^η Μαρτίου από το 1851 έως το 1877. Το έπαθλο του ποιητή που θα κέρδιζε τον διαγωνισμό ανέρχονταν στις 1000 δραχμές. Η κριτική επιτροπή αποτελούταν από Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών (τρία έως επτά μέλη) με πρόεδρο της επιτροπής τον πρύτανη. Ανάμεσα στους Καθηγητές που συμμετείχαν στην κριτική επιτροπή συναντάμε τον Αλέξανδρο Ρίζο-Ραγκαβή, τον Στέφανο Κουμανούδη, τον Δημήτριο Βερναρδάκη και τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο. Την περίοδο 1851-1860 ο ποιητικός αυτός διαγωνισμός ονομάστηκε Ράλλειος (από το όνομα του χορηγού Ράλλη) και είχε ως στόχο την καλλιέργεια της ποίησης, της ελληνικής γλώσσας και ειδικότερα της αρχαϊζουσας. Γι' αυτόν το λόγο, ήδη από το 1852 έθεσαν ως όρο τα ποιήματα με τα οποία οι ποιητές θα λάμβαναν μέρος στο διαγωνισμό να είναι γραμμένα στην αρχαϊζουσα, καθώς σε διαφορετική περίπτωση δεν θα γίνονταν αποδεκτά. Αντιθέτως, ο Βουτσίναϊος Ποιητικός Διαγωνισμός (1862-1877), επέτρεπε πλέον τη συμμετοχή ποιημάτων γραμμένων στη δημοτική γλώσσα. Οι ποιητικοί αυτοί διαγωνισμοί αποτέλεσαν έναν από τους πιο σημαντικούς θεσμούς του 19^{ου} αιώνα, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των γλωσσικών και υφολογικών αντιλήψεων για την ποίηση της εποχής. Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *ποιητικοί διαγωνισμοί* (1831-1832).

⁶⁷¹ Η επικριτική στάση του Κουμανούδη απέναντι στον αρχαϊσμό ανακαλεί τόσο τις απόψεις του Ματαράγκα, ο οποίος μάλιστα καταδίκασε τους ποιητικούς διαγωνισμούς, αν και ο ίδιος είχε λάβει μέρος

κάθε προσπάθεια επιστροφής στην αρχαιοελληνική γλώσσα, καθώς, όπως υποστήριζε, ερχόταν σε αντίθεση με το κοινό γλωσσικό αισθητήριο.⁶⁷²

Η μετάφραση του *Carm.* 2.8 τιτλοφορείται *Ἐλευθέρα μετάφρασις ἐκ τῶν Ὀρατίου ᾠδῶν Τῆ 15 Ἀπριλίου 1879 (τῆς 8ης τοῦ 2ου βιβλίου, Ad. Barinen.)*.⁶⁷³ Σύμφωνα λοιπόν με τον τίτλο, η ημερομηνία γραφής της είναι η 15^η Ἀπριλίου το 1879. Εντούτοις, η μετάφραση παρέμενε αδημοσίευτη, έως ότου ο Νικόλαος Βέης (Bees) τη συμπεριέλαβε στο άρθρο του με τίτλο «Ἐμμετρα κείμενα Στ. Α. Κουμανούδη» το 1947-48, το οποίο δημοσίευσε στο περιοδικό *Ἀρχεῖον του Θρακικοῦ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμος ΙΔ'*.⁶⁷⁴ Τη μετάφραση του *Carm.* 2.8 ακολουθεῖ η μετάφραση ενός ἀκόμη ορατιανού ἔργου και συγκεκριμένα της *Epistula* 1.7.⁶⁷⁵ Μετά τις δύο αποδόσεις, ο εκδότης παραθέτει κάποια λόγια του μεταφραστή προς τους ἀναγνώστες ὅσον ἀφορὰ τον ἴδιο και το ἔργο του. Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὅτι στα σαράντα ἕνα ἔτη κατὰ τη διάρκεια των οποίων δίδαξε Λατινικά, δεν ἐπιχείρησε να δημοσιεύσει τις μεταφράσεις του ἀπὸ τη λατινική γραμματεία. Ἐξαιρεση ἀποτελοῦν μερικοὶ στίχοι, καθώς και ορισμένες *Epistulae* του Ορατίου, ελάχιστοι στίχοι ἀπὸ την 6^η *Satura* του Γιουβενάλη και το μεσαιωνικὸ ποίημα *Orientis partibus* (που εἶναι ἕνας χαριτωμένος ὕμνος που ἀπευθύνεται σε ἕναν γάιδαρο).⁶⁷⁶ Ἡ μετάφραση δε συνοδεύεται ἀπὸ το λατινικὸ πρωτότυπο, ἐνὼ δε συναντᾶμε κάποιον πρόλογο με σχόλια για τη μεταφραστική του θεωρία και πράξη ἢ και τους λόγους για τους οποίους ἐπέλεξε να μεταφράσει τη συγκεκριμένη ορατιανή ᾠδή. Ὅπως φαίνεται και ἀπὸ τον τίτλο, πρόκειται για μία ἐλεύθερη ἀπόδοση. Το μέτρο της μετάφρασης εἶναι ἰαμβικὸ (δεκαπεντασύλλαβο στο μεγαλύτερο μέρος, με μόνο 3 στίχους οχτασύλλαβους και δύο δεκαεξασύλλαβους) και η γλώσσα της δημοτική.⁶⁷⁷ Οἱ 24 στίχοι του πρωτοτύπου που χωρίζονται σε 6 τετράστιχες στροφές ἀυξάνονται κατὰ δύο στη μετάφραση του Κουμανούδη (26 στίχοι

σε αὐτούς, ὅσο φυσικά και του Πολυλά, καθώς και οἱ δύο ἀντιτάχθηκαν στην ἀναβίωση των ἀρχαίων μέτρων και τη χρήση της ἀρχαῖου γλώσσας (κάτι που προασπιζόταν η Παλαιὰ Ἀθηναϊκὴ Σχολή). Βλ. σσ. 81-82 της ἐργασίας.

⁶⁷² Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Κουμανούδης Στέφανος Α.* (1144-1145).

⁶⁷³ Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁶⁷⁴ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 207.

⁶⁷⁵ Ἡ ἐξέταση της μετάφρασης της *Epistula* 1.7 του Ορατίου ἀπὸ τον Κουμανούδη παρατίθεται στο ἐπόμενο κεφάλαιο της ἐργασίας.

⁶⁷⁶ Κουμανούδης (1947-48) 329-330: *Τεσσαράκοντα καὶ ἕν ἔτη διδάξας τὰ Λατινικά, δὲν ἐτύπωσα μεταφράσεις μου ἐκ Λατινικῶν κειμένων ἀρχαίων ἢ μεσαιωνικῶν παρὰ τὰς ἐξῆς μόνον: Περικοπὰς τινὰς ἐκ τῶν Ὀρατίου Ἐπιστολῶν ἐν ἑφημερίδι πολιτικῆ. Τρεῖς στίχους τοῦ Ὀρατίου *Multa renascentur*. (εἰς στίχους 15συλλάβους) ἐν τῷ Ἀθηναίῳ. Τέσσαρας ἡμισυ στίχους τοῦ Γιουβενάλι (τῆς 6ης *Sat.*) ἀνωνύμως εἰς στίχους ἠρώδους νεωτερικούς. Ἐν μεσαιωνικὸν ποίημα τελετῆς γαῖδουρινῆς *Orientis partibus*, ἀνωνύμως εἰς στίχους μικροὺς ὁμοιοκαταλήκτους, ἕν τινι φυλλαδίῳ τοῦ Π. Καλεβρᾶ, παρακληθεὶς πολὺ.*

⁶⁷⁷ Athanasiadou – Pappas – Stathis – Fyntikoglou (2019) 207.

πλέον), ενώ δεν διαιρείται σε στροφές. Οι δύο πρώτοι στίχοι του Κουμανούδη ομοιοκαταληκτούν. Τα παραπάνω υποδεικνύουν ενδεχομένως επιρροές από το δημοτικό τραγούδι, καθώς σύμφωνα με τον Καψωμένο, οι ανομοιοκατάληκτοι στίχοι που δεν σχηματίζουν στροφικά συμπλέγματα αλλά και το ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο μέτρο αποτελούν στοιχεία που απαντούν πολύ συχνά στα δημοτικά τραγούδια.⁶⁷⁸

Η πρώτη στροφή (στ. 1-4), καθώς και το ρήμα του 5^{ου} στίχου της 2^{ης} στροφής του λατινικού πρωτοτύπου:

Ulla si iuris tibi peierati
poena, Barine, nocuisset umquam,
dente si nigro fieres vel uno
turpior ungui,
crederem.

Carm. 2.8.1-5

μεταφέρονται στην ελληνική γλώσσα ως εξής:

Ἄν ἔβλεπα νὰ σ' ἔβλαπτε ποτὲ ἐπιorkία,
ἂν οἱ θεοὶ ἐλάττωναν τὰ κάλλη σου, Μαρία,
καὶ κατ' ἐλάχιστον ποτὲ μετὰ τὴν ἀπιστιὰ σου,
ἐν ἴδοντι σου νὰ μαύριζε
ἐν ἴνυχι σου νὰ ἑστράβωνε,
μιὰ τρίχα σου νὰ ἔπεφτε,
ναί, τότε θὰ σ' ἐπίστευα· πλὴν ἄχ πῶς νὰ τὸ εἶπω;

Κουμανούδης 1879⁶⁷⁹

Ο Κουμανούδης ξεκινά τη μετάφραση των δύο πρώτων στίχων με την προσθήκη του ρήματος *ἔβλεπα*. Ενδεχομένως, με την παρούσα προσθήκη επιδιώκει να προσδώσει μεγαλύτερη έμφαση στη σύνδεση της πίστης με την προσωπική εμπειρία, όπως

⁶⁷⁸ Βλ. Καψωμένος (1990) 46, 51.

⁶⁷⁹ Κουμανούδης (1947-48) 324.

εκφράζεται στον υποθετικό λόγο του κειμένου. Η προσθήκη αυτή υποδηλώνει ότι μόνο η προσωπική και άμεση οπτική επαφή με κάποιον/α μπορεί να λειτουργήσει ως πειστικό μέσο της αλήθειας (στ. 5 *crederem: ναί, τότε θα σ'έπίστευα*). Η τοποθέτηση του συγκεκριμένου ρήματος δίπλα από το ρήμα *ἔβλαπτε* – που αποτελεί πιστή απόδοση του λατινικού *nocuisset* (στ. 2) – δημιουργεί μία παρήχηση (*ἔβλεπα* – *ἔβλαπτε*) στο μετάφρασμα. Η παρήχηση του γράμματος -π- συνεχίζεται με την τοποθέτηση δίπλα – δίπλα των λέξεων *ποτέ ἐπιορκία*, που αποτελούν αποδόσεις των λατινικών *unquam* (στ. 2) και *roena* (στ. 2) αντίστοιχα. Με τις παρηγήσεις αυτές προσθέτει στη μετάφραση δύο αισθήσεις: την όραση (*ἔβλεπα*) και την ακοή (που προκαλείται από τις παρηγήσεις). Ο Κουμανούδης φαίνεται να αρέσκεται στο συνδυασμό των δύο αυτών αισθήσεων, αφού και στη μετάφραση της αριστοφανικής κωμωδίας *Αχαρνής* του ίδιου, ακολούθησε την παραπάνω τακτική προκειμένου να εντείνει την κατάπληξη του ήρωα Δικαιοπόλη.⁶⁸⁰ Επιπλέον, με αυτόν τον τρόπο (ιδιαίτερα με την παρήχηση των -π- και -πτ-) ίσως εκφράζει την αγανάκτησή του – φαίνεται σαν να θέλει να αποφύγει τη βασκανία. Ακόμη, το όνομα της αποδέκτριας της ωδής αλλάζει κατά τη μεταγραφή της στην ελληνική γλώσσα. Έτσι, η Βαρίνη (στ. 2: *Barine*) γίνεται *Μαρία*. Η παραπάνω αλλαγή επιδέχεται αρκετές πιθανές εξηγήσεις. Αρχικώς, παρατηρούμε ότι το όνομα *Μαρία* ομοιοκαταληκτεί – και είναι η μοναδική περίπτωση ομοιοκαταληξίας στη μετάφραση – με το ουσιαστικό *ἐπιορκία* (*Μαρία* – *ἐπιορκία*). Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο μεταφραστής ίσως επιδιώκει να συνδέσει και ηχητικά το όνομα της κοπέλας με την επιορκία. Επίσης, έτσι επιτυγχάνει την πολιτογράφηση της μετάφρασης στην εποχή των αναγνωστών του. Μάλιστα, η επιλογή του συγκεκριμένου ελληνικού γυναικείου ονόματος δεν μοιάζει να είναι τυχαία. Πρόκειται για ένα πολύ κοινό ελληνικό όνομα, το οποίο μαζί με το όνομα *Αρετή* απαντούν συχνά στα δημοτικά τραγούδια.⁶⁸¹ Εξάλλου, το κοινό αυτό όνομα προσιδιάζει και στο γενικότερο ύφος της μετάφρασης (δημοτική γλώσσα). Μία τελευταία εικασία σχετίζεται με το ότι το όνομα

⁶⁸⁰ Ο Κουμανούδης στη μετάφραση της αριστοφανικής κωμωδίας *Αχαρνής* αποδίδει τους στίχους 86-87: Δι. και τίς εἶδε πώποτε | βοῦς κριβανίτας; τῶν ἀλαζονευμάτων.: «Ποιός εἶδε και ποῖος ἄκουσε βουβάλια στο ταυρί;», προσθέτοντας δίπλα στην όραση και την αίσθηση της ακοῆς. Μάλιστα, η πρώτη ερώτηση (Ποιός εἶδε) προέρχεται από το δημοτικό τραγούδι και συγκεκριμένα απαντά στην παραλογή «Του Νεκρού Αδερφού», βλ. Κουτέρη (2022) 153.

⁶⁸¹ Συνήθως οι ήρωες των δημοτικών ασμάτων είναι ανώνυμοι. Ωστόσο, όταν αυτοί ονοματίζονται επιλέγονται κοινά ονόματα. Από τα ανδρικά επικρατέστερα είναι ο Γιάννης και ο Κώστας, ενώ από τα γυναικεία η *Αρετή* και η *Μαρία*. Για παράδειγμα, τα ονόματα *Μαρία* και *Γιάννης* απαντούν μαζί σε ένα δημοτικό άσμα που έχει δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Ἐστία* το 1882 από ανώνυμο συλλέκτη «Ο Γιάννος και η Μαρουδιώ σ' ένα σκολειό διαβάζουν | Γιάννος μαθαίνει γράμματα κι η Μαρουδιώ τραγούδια», βλ. Πολίτης (2010) 91-92, 134.

Μαρία είναι το όνομα της Παναγίας. Ως εκ τούτου, ίσως ο Κουμανούδης να αποσκοπεί να τονίσει και την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο ‘αγγελικό’ πρόσωπο της Βαρίνης και τον ανήθικο χαρακτήρα της.

Στους στίχους 3-4: *dente si nigro fieres vel uno | turpior ungui* ο Οράτιος αναφέρεται στα σημάδια τα οποία θα καταδείκνυαν ότι η Βαρίνη έχει τιμωρηθεί για την επιορκία της, («αν γινόντουσαν ασχημότερη ως προς ένα μαύρο δόντι σου, ή (ασχημότερη) ως προς ένα νύχι σου»).⁶⁸² Και ο Οβίδιος (*Am.* 3.3) κάνει λόγο για την ερωτική επιορκία που επιφέρει σωματική παραμόρφωση ως ‘θεϊκή τιμωρία’.⁶⁸³ Ειδικότερα, οι λευκές κηλίδες στα νύχια – στις οποίες μάλλον αναφέρεται εδώ ο Οράτιος – ερμηνεύονταν ως χαρακτηριστικά ψεύτη ανθρώπου.⁶⁸⁴ Ο Κουμανούδης μεταφράζει τη φράση *si fieres [...] | turpior* (στ. 3-4) ως *ἂν οἱ θεοὶ ἐλάττωναν τὰ κάλλη σου, Μαρία*. Η φράση αποδίδεται περιφραστικά, με το λατινικό όνομα *Barine* (στ. 2) να μεταγράφεται – όπως προαναφέρθηκε – στο ελληνικό *Μαρία*. Με την προσθήκη *οἱ θεοὶ* ο Κουμανούδης ερμηνεύει το χωρίο, επεξηγώντας ότι οι θεοί είναι αυτοί που επρόκειτο να επιβάλουν τιμωρία στην ασεβή κοπέλα, καθιστώντας την πιο άσχημη. Ενδεχομένως έτσι να προοικονομεί την εμφάνιση των θεών που απαντούν στη συνέχεια της ωδής, οι οποίοι όχι μόνο δεν την τιμωρούν για την αθέτηση των όρκων, αλλά αντιθέτως φαίνεται να διασκεδάζουν με τη συμπεριφορά της (πρβλ. στ. 13-14: *Ridet hoc, inquam, Venus ipsa, rident | simplices Nymphae, feros et Cupido*). Ο μεταφραστής, πριν από την αναλυτική παράθεση των τιμωριών που θα επέρχονταν στην επίορκη κοπέλα, συνεχίζει με μία προσθήκη ενός προσωπικού σχολίου: *καὶ κατ’ ἐλάχιστον ποτὲ μετὰ τὴν ἀπιστίᾳ σου*. Με την ανωτέρω προσθήκη, εισάγεται το χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου θα έπρεπε να κάνουν την εμφάνισή τους τα σημάδια που θα περιγράψει αμέσως μετά, ενώ τονίζεται επιπλέον ότι η απιστία της είναι αυτή που θα επέφερε αυτές τις τιμωρίες. Αρχικά, η μορφή που δίνεται από τον Κουμανούδη στο ελληνικό κείμενο με την τοποθέτηση των εν δυνάμει σωματικών αλλαγών στο κέντρο και την επανάληψη του αόριστου άρθρου (στ. 3-4: *dente si nigro vel uno | [...] ungui: ἔν δόντι σου νὰ μαύριζε | ἔν νύχι σου νὰ στράβωνε, | μὲν τρίχα σου νὰ ἔπεφτε*) καταδεικνύουν την πρόθεση του μεταφραστή να δώσει έμφαση στα σημάδια της Βαρίνης/Μαρίας που θα αποδείκνυαν την τιμωρία της. Όσον αφορά την πιστότητα της ελληνικής απόδοσης παρατηρούνται τα εξής: η φράση του 3^{ου} στίχου *dente si nigro* αποδίδεται πιστά (*ἔν*

⁶⁸² Γρόλλιος (1992) 91.

⁶⁸³ Πρβλ. *Am.* 3.3. 1-2: *Esse deos, i, crede — fidem iurata fefellit, | et facies illi, quae fuit ante, manet!*

⁶⁸⁴ Nisbet – Hubbard (1970) 125.

‘δόντι σου νὰ μαύριζε). Στην απόδοση του *vel uno | [...] ungui* ως ἐν ‘νύχι σου νὰ ‘στράβωνε, ο μεταφραστής αλλάζει το νόημα, αφού το μαύρο νύχι (ίσως το *nigro* προσδιορίζει και το *ungui*, άρα θα σήμαινε («νύχι μαύρο ακάθαρτο»), κατά τον Γρόλλιο),⁶⁸⁵ στη μετάφραση τρέπεται σε στραβό. Ακόμη, προστίθεται μία πρόταση που δεν απαντά στο πρωτότυπο: *μιὰ τρίχα σου νὰ έπεφτε*. Η ανωτέρω προσθήκη ανακαλεί κάποια κείμενα της λατινικής γραμματείας με παρεμφερές περιεχόμενο (πρβλ. Ον. *Am.* 1.14, όπου ο ποιητής – εραστής μαλώνει την *puella* του η οποία κατέστρεψε τα μαλλιά της με τις βαφές, κάτι που θα την οδηγήσει στο να φορά περούκα. Επίσης, πρβλ. *Macrobius Saturnalia* 5.7 όπου γίνεται λόγος για την Ιουλία, την κόρη του Αυγούστου, η οποία αδυνατώντας να βλέπει άσπρες τρίχες στο κεφάλι της τις έβγαζε κρυφά, συνήθεια που θα την καθιστούσε φαλακρή στο πέραςμα του χρόνου). Ίσως πίσω από την παρούσα προσθήκη να υποκρύπτεται και η επαγγελματική ταυτότητα της *puella* του ποιητή, δηλαδή ότι είναι εταίρα που βάφει τα μαλλιά της. Σε αυτήν την περίπτωση, αποδεικνύεται περαιτέρω η λατινομάθεια και η ρωμαιογνωσία του Κουμανούδη ο οποίος φαίνεται να γνωρίζει τόσο τις συνήθειες μιας τάξης της ρωμαϊκής κοινωνίας (*meretrices*) όσο και άλλα σχετικά κείμενα της λατινικής γραμματείας.

Η απόδοση του υποθετικού λόγου στο λατινικό κείμενο αποτελείται από μία μόνο λέξη και συγκεκριμένα το ρήμα *crederem* (στ. 5) το οποίο τοποθετείται από τον Οράτιο εμφατικά στην αρχή της 2^{ης} στροφής.⁶⁸⁶ Ο Κουμανούδης το μεταφράζει ως *ναί, τότε θα σ’έπιστευα. πλην άχ πώς νὰ τὸ εἶπω*; Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι έχει προσθέσει αρχικά το βεβαιωτικό επίρρημα *ναί*, με το οποίο προσδίδεται περισσότερη έμφαση. Επιπλέον, η πρόταση *πλην άχ πώς νὰ τὸ εἶπω* αποδίδει το λατινικό *sed*, αλλάζοντας την εστίαση σε προσωπικό τόνο. Η παραπάνω επιλογή προσδίδει στο κείμενο ζωντάνια, αφού μοιάζει σαν να ακούγεται η φωνή του ποιητή που συμπάσχει με τα θύματά της. Επιπλέον, χρωματίζει το λόγο του «Ορατίου» με ένα διστακτικό τόνο, αφού φαίνεται ο ποιητής να απορεί για το αν πρέπει να φανερώσει τη σκέψη του σχετικά με την ατιμωρησία της κοπέλας.

Η 5^η στροφή του πρωτοτύπου:

*Adde quod pubes tibi crescit omnis,
servitus crescit nova, nec priores
impiae tectum dominae relinquunt,*

⁶⁸⁵ Γρόλλιος (1992) 91.

⁶⁸⁶ Nisbet – Hubbard (1970) 126.

saepe minati.

Carm. 2.8.17-20

αποδίδεται από τον Κουμανούδη ως:

Γιὰ σένα σκύλλα, ναί, γιὰ σέ ἡ νεολαία ὅλη
αὐξάνει ἐδῶ ‘ς τὴν πόλιν μας, γιὰ νὰ σοῦ γίνη λάτρις
καὶ οὐδὲ παύουν παντελῶς οἱ πρῶτοι ἔρασταί σου,
ἂν καὶ συχνὰ τοὺς ἀπειλεῖς, σέ νὰ κλωθογυρίζουν.

Κουμανούδης 1879⁶⁸⁷

Εδώ ο Οράτιος μιμείται το τυπολογικό ενός ύμνου, με σκοπό προφανώς την παρωδία, πρακτική που ακολουθεί και ο Οβίδιος στο *Am.* 1.6 (*Gebetsparodie*).⁶⁸⁸ Η υμνική μίμηση καθίσταται φανερή από τη χρήση του β' ενικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας *te* (*Du Stil*),⁶⁸⁹ αρχής γενομένης από τον στίχο 17 (*tibi crescit*) μέχρι και το τέλος της ωδής (όπως θα επισημανθεί αμέσως μετά στην ανάλυση της τελευταίας στροφής).⁶⁹⁰ Ο Οράτιος ξεκινά την 5^η στροφή με μία κοινότυπη έκφραση της καθομιλουμένης *Adde quod* (στ. 17), για να προσθέσει ότι η ελκυστικότητα της Βαρίνης διατηρείται στους εραστές της, παρά το γεγονός ότι αποδείχθηκε αναξιόπιστη στο παρελθόν. Η λατινική λέξη που χρησιμοποιεί ο ποιητής για τους νέους είναι το ουσιαστικό *pubes*, η οποία μπορεί να σημαίνει («στρατιωτική μονάδα»), αλλά και («η ηλικία της εφηβείας»).⁶⁹¹ Η πρώτη σημασία της ανακαλεί την ελεγειακή παράδοση με τον έρωτα να παρουσιάζεται ως πόλεμος (*militia amoris*). Ακόμη, στην ελεγειακή παράδοση παραπέμπει και το λατινικό *servitus* (στ. 18) που χρησιμοποιεί ο Οράτιος για να κατονομάσει το πλήθος των εραστών της Βαρίνης, οι οποίοι παρουσιάζονται ως δούλοι (*servitium amoris*).⁶⁹²

Ο Κουμανούδης στη μετάφραση του στίχου 17 επιλέγει να παραλείψει τη φράση *adde quod*. Αντ' αυτού ξεκινά τη μετάφραση της 5^{ης} στροφής με emphaticό τρόπο

⁶⁸⁷ Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁶⁸⁸ Norden (1913) 146-166, Kleinknecht (1937) Παππάς (2016) 158-159.

⁶⁸⁹ Βλ. Norden (1913) 143-166 και Alexiou (2002) 177.

⁶⁹⁰ Nisbet – Hubbard (1970) 132.

⁶⁹¹ Βλ. ΣΑΑ, s.v. *pubes*²: σημασία 1 «στρατιωτική μονάδα ανδρών» και σημασία 2 «η ηλικία της εφηβείας» (1351).

⁶⁹² Harrison (2017) 115.

και συγκεκριμένα με μία άμεση αποστροφή στην αποδέκτρια: *Γιὰ σένα σκύλλα, ναί, για σέ*. Ο μεταφραστής διπλασιάζει το *Γιὰ σένα*, προσδίδοντας έμφαση και παραστατικότητα, ενώ – με τη χρήση ξανά του β' ενικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας – ενισχύει τον χαρακτήρα ύμνου στο μετάφρασμα. Μάλιστα, την προσφωνεί *σκύλλα*, χαρακτηρισμός που προφανώς αποτελεί ελεύθερη απόδοση της φράσης (στ. 19) *impriae dominae* («άνοσιας κυράς»).⁶⁹³ Η κλητική προσφώνηση *σκύλλα* αντί της γενικής *impriae dominae* συμβάλλει επίσης στην παραστατικότητα του λόγου της μετάφρασης. Ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός (*σκύλλα*) μάλιστα ανήκει στο υβριστικό, καθημερινό λεξιλόγιο,⁶⁹⁴ κάτι που συνάδει με το καθημερινό και λαϊκό ύφος της ωδής. Ακόμη, απαντά συχνά και στο δημοτικό τραγούδι (πρβλ. «Μωρή σκύλλα, μωρ' άνομη, μωρή κακή γυναίκα»),⁶⁹⁵ κάτι που καταδεικνύει για ακόμη μία φορά την επίδραση που ασκεί στον Κουμανούδη. Στους στίχους 17 και 18 του πρωτοτύπου το ρήμα *crescit* απαντά δύο φορές. Ο μεταφραστής δεν διατηρεί αυτή την επανάληψη, αλλά μεταφράζει πιστά το λατινικό ρήμα μία μόνο φορά *αύξάνει*. Για λόγους έμφασης προστίθεται και το βεβαιωτικό επίρρημα *ναί* προσθήκη που εντοπίστηκε και προηγουμένως (στ. 5 *crederem: ναί, τότε θα σ'έπιστευα*). Η φράση *pubes tibi crescit omnis | servitus crescit nova* (στ. 17-18) αποδίδεται ως *για σέ ή νεολαία όλη | αύξάνει έδω 'ς την πόλιν μας, για να σοῦ γίνη λάτρις*. Το *pubes omnis* (στ. 17) μεταφράζεται πιστά ως *ή νεολαία όλη*. Το ρήμα *crescit* αποδίδεται πιστά ως *αύξάνει* με την προσθήκη όμως του τοπικού προσδιορισμού *έδω 'ς την πόλιν μας*. Η δευτερεύουσα τελική πρόταση: *για να σοῦ γίνη λάτρις* αποδίδει πιο ελεύθερα τη φράση *servitus nova* («το νέο πλήθος των δούλων»),⁶⁹⁶ με την παράλειψη του λατινικού επιθέτου *nova*. Μπορεί να μη γίνεται άμεση αναφορά στη δουλεία των εραστών (*servitium amoris*), όπως συμβαίνει στο πρωτότυπο, ωστόσο το γεγονός ότι η νεολαία θα λατρεύει τη Βαρίνη/Μαρία δηλώνει τη δουλική προσήλωση σε αυτήν. Ο Κουμανούδης με την ανωτέρω απόδοση φαίνεται να ενισχύει στο μετάφρασμά του το στοιχείο του ύμνου που υπάρχει στο πρωτότυπο, καθώς τρέπει τη Βαρίνη/Μαρία σε μία τοπική θεά (*έδω 'ς την πόλιν μας*), η οποία λατρεύεται από τους νέους (*για να σοῦ γίνη λάτρις*).

⁶⁹³ Γρόλλιος (1992) 90.

⁶⁹⁴ Βλ. *AKN*, s.v. *σκύλος*¹, θηλυκό σκύλα: σημασία 2 μεταφορικά «άσπλαχνος άνθρωπος» (1224). Επίσης βλ. *AKN*, s.v. *σκυλί*: σημασία 2β υβριστικό και οικείο «άνθρωπος σκληρός και ανάλγητος» και σημασία 3 μειωτικό «χαρακτηρισμός για γυναίκα προκλητική και άσχημη» (1224).

⁶⁹⁵ Το χωρίο προέρχεται από ένα δημοτικό άσμα της Καρπάθου δημοσιευμένο τον 19^ο αιώνα. Στο δημοτικό τραγούδι η κακή γυναίκα είναι η άνομη, αυτή που δεν τηρεί το νόμο και την ηθική τάξη, ενώ το 'κακό' συνδέεται με την άρνηση της ανθρωπιάς, βλ. Πολίτης (2010) 48, 84.

⁶⁹⁶ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

Η φράση των στίχων 18-19: *nec priores | impriae tectum dominae relinquunt*, («κι ούτε οι πρώτοι αφήνουν της ανόσιας κυράς τους έρημην τη στέγη»),⁶⁹⁷ αποδίδεται από τον Κουμανούδη: *καὶ οὐδὲ παύουν παντελῶς οἱ πρῶτοι ἐρασταί σου, | σὲ νὰ κλωθογυρίζουν*. Όπως προαναφέρθηκε η φράση *impriae dominae* αποδίδεται σκύλλα, ενώ το *tectum* δε μεταφέρεται στην ελληνική μετάφραση. Το λατινικό ρήμα (*nec*) *relinquunt* αποδίδεται περιφραστικά: *καὶ οὐδὲ παύουν παντελῶς σὲ νὰ κλωθογυρίζουν*. Το ρήμα *κλωθογυρίζω* ανήκει στην καθομιλουμένη και χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι κάτι στριφογυρνάει στο μυαλό κάποιου και τον απασχολεί, γιατί δεν μπορεί ή δε θέλει να δώσει λύση.⁶⁹⁸ Στο ορατιανό ποίημα οι προηγούμενοι εραστές δεν εγκαταλείπουν το σπίτι της Βαρίνης (προφανώς πρόκειται για οίκο ανοχής που πηγαίνουν ως πελάτες). Στο μετάφρασμα ο Κουμανούδης προσδίδει μία περισσότερο προσωποκεντρική διάσταση, καθώς μιλά για διεκδίκηση της κοπέλας – οι εραστές κλωθογυρίζουν την ίδια την κοπέλα *σὲ νὰ κλωθογυρίζουν*) – και όχι του σπιτιού της (*tectum*). Το β' ενικό πρόσωπο (*σὲ*) πέραν του ότι συνηγορεί στην ενίσχυση του υμνικού στοιχείου (*Du Stil*) καθιστά το περιεχόμενο κάπως πιο αγνό, αφού πλέον οι εραστές δεν αδυνατούν να διακόψουν την επίσκεψή τους σε ένα κακόφημο σπίτι, αλλά δείχνουν να μην αποσύρονται από την προσπάθεια διεκδίκησης μίας κοπέλας. Ακόμη, με το επίρρημα *παντελῶς* ο μεταφραστής προσθέτει το στοιχείο της διαχρονικότητας στη διεκδίκηση των εραστών. Ακόμη μία αλλαγή εντοπίζεται στο ελληνικό μετάφρασμα. Στο λατινικό πρωτότυπο η μετοχή *minates* έχει υποκείμενο το *priores*. Η φράση *saepe minati* σημαίνει («αν και συχνά (σε) απειλούν»)⁶⁹⁹. Ο μεταφραστής αλλοιώνει το νόημα και μεταφράζει *ἂν καὶ συχνὰ τοὺς ἀπειλεῖς*, αλλάζοντας την εστίαση του πρωτοτύπου αποσκοπώντας πιθανώς να ενισχύσει τον χαρακτήρα της ως 'σκύλα' (*impriae dominae*).

Τέλος, από τη συνολική εξέταση της απόδοσης της παρούσας στροφής από τον Κουμανούδη, διαπιστώνεται ότι ο μεταφραστής δεν αποδίδει τους τυπικούς όρους που συνδέονται με το είδος της ερωτικής ελεγείας. Κατά τον Harrison, στο πρωτότυπο κείμενο απαντούν όροι που σχετίζονται άμεσα με την ερωτική ελεγεία, όπως *rubes* (στ. 17) (*militia amoris*),⁷⁰⁰ *servitus* (στ. 18) (*servitium amoris*),⁷⁰¹ καθώς επίσης και

⁶⁹⁷ Γρόλλιος (1992) 90.

⁶⁹⁸ Βλ. *AKN*, s.v. *κλωθογυρίζω*: οικείο σημασία 1 «για κάτι που στριφογυρνάει επίμονα στο μυαλό μου, που με απασχολεί συνεχώς, συνήθως γιατί δεν μπορώ ή δε θέλω να δώσω λύση ή διέξοδο» (723).

⁶⁹⁹ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

⁷⁰⁰ Ο όρος *rubes*, όπως προαναφέρθηκε, αποδίδεται μεν, αλλά με τη σημασία του ως «έφηβου» και όχι ως «στρατιωτική μονάδα».

⁷⁰¹ Harrison (2017) 115.

το *dominae* (στ. 19) που σηματοδοτεί την ελεγειακή *puella*. Η επιλογή του Κουμανούδη να παραλείψει από τη δική του ελληνική εκδοχή αυτούς τους τυπικούς ελεγειακούς όρους, ίσως να εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθειά του για πολιτογράφηση της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα, αποχρωματίζοντάς την από στοιχεία που παραπέμπουν στη λατινική γραμματεία.

Η τελευταία στροφή της λατινικής ωδής:

Te suis matres metuunt iuvenis,
te senes parci, miseraeque nuper
virgines nuptae, tua ne retardet
aura maritos.

Carm. 2.8.21-24

μεταφέρεται στα Ελληνικά ως εξής:

Εἶσαι φοβέρα ὄλωνῶν, σὲ τρέμουν οἱ μητέρες
καὶ οἱ πατέρες οἱ σφιχτοί, μήπως καὶ ξελαγιάσης
τ' ἄκακα παλληκάρια τους κ' εἰς ἔξοδα τοὺς βάλης,
σὲ τρέμουν καὶ οἱ νεόνυφες, μήπως καὶ ξεπλανέσης
τὰ στέφανά τους κ' ἔρημες μείνουν καὶ πικραμένες.

Κουμανούδης 1879⁷⁰²

Στους καταληκτικούς αυτούς στίχους της ωδής, ο Οράτιος συνεχίζει τον ύμνο – παρωδία προς τη Βαρίνη με την εκτεταμένη χρήση του β' προσώπου της προσωπικής και της κτητικής αντωνυμίας, βλ. *te suis matres metuunt* (στ. 21), *te senes* (στ. 22), *tua* (στ. 23).⁷⁰³ Εδώ βέβαια, κατά τον Harrison, ο ύμνος μετατρέπεται σε ένα είδος αρνητικής αρεταλογίας.⁷⁰⁴ Είναι λοιπόν σαν η Βαρίνη να παρουσιάζεται ως μία σκληρή θεά που, αντί να χαρίσει χαρά και ομόνοια στις οικογένειες, αυτή τις γεμίζει δυστυχία και διχόνοια.⁷⁰⁵

⁷⁰² Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁷⁰³ Γρόλλιος (1992) 95.

⁷⁰⁴ Harrison (2017) 116.

⁷⁰⁵ Nisbet – Hubbard (1970) 132.

Ο Κουμανούδης μεταφράζει αρκετά ελεύθερα τη στροφή, προσδίδοντας ιδιαίτερη ζωντάνια στο κείμενό του. Η φράση των στίχων 21-22: *Te suis matres metuunt iuvençis, | te senes parçi αποδίδεται ως Εἶσαι φοβέρα όλωνῶν, σὲ τρέμουν οἱ μητέρες | καὶ οἱ πατέρες οἱ σφιχτοί, μήπως καὶ ζελαγιάσης | τ' ἄκακα παλληκάρια τους κ' εἰς ἔξοδα τοὺς βάλῃς. Το ρήμα metuunt (στ. 21) μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα 3 φορές· μία αναλυτικά (*Εἶσαι φοβέρα όλωνῶν*) και δύο πιο πιστά: *σὲ τρέμουν (οἱ μητέρες)* [...] | *σὲ τρέμουν (καὶ οἱ νεόνυφες)*. Η εμφατική επανάληψη του ρήματος ενισχύει την 'παντοδυναμία' της Βαρίνης/Μαρίας η οποία σκορπίζει σε όλους τον φόβο. Ο Οράτιος γράφοντας *senes parçi* μιλά για τους φιλάργυρους γέροντες, εννοώντας τους πατέρες των εραστών της Βαρίνης, οι οποίοι φοβούνται μήπως οι γιοι τους σπαταλήσουν την περιουσία τους για χάρη της. Βέβαια, η εικόνα των φιλάργυρων γέροντων είναι μία τυπική εικόνα της λατινικής κωμωδίας (πρβλ. Πλάυτος *Mercator* 46 κ.εξξ. Τερέντιος *Heautontimorumenos* 99 κ.εξξ.).⁷⁰⁶ Πρόκειται σαφώς για την παρουσία της κωμωδίας ως *host genre* στην ωδή του Ορατίου.⁷⁰⁷ Επιπλέον, η λέξη *iuvençis* που σημαίνει μεταξύ άλλων («μοσχάρι»),⁷⁰⁸ χρησιμοποιείται εδώ από τον ποιητή για το νεαρό άνδρα.⁷⁰⁹ Το συγκεκριμένο ουσιαστικό, σε συνδυασμό με την κτητική αντωνυμία (στ. 21: *suis iuvençis*), υποδηλώνει την αδέξια πρόωγη ανάπτυξη των νεαρών, καθώς και την υπερπροστασία των μητέρων τους.⁷¹⁰ Ο Κουμανούδης, έχοντας συλλάβει το ορατιανό νόημα μεταφράζει τους *senes parçi* ως *οἱ πατέρες οἱ σφιχτοί* (και όχι γέροι), ενώ τους νεαρούς (*suis iuvençis*) ως *τ' ἄκακα παλληκάρια τους*, χαρακτηρισμός (*ἄκακα*) που σαφώς υπαινίσσεται την προαναφερθείσα νοηματική απόχρωση του *iuvençis*. Επιπλέον, με την προσθήκη της πρότασης *κ' εἰς ἔξοδα τοὺς βάλῃς*, ο μεταφραστής υπαινίσσεται πολύ επιτυχημένα αυτήν την επίδραση της ρωμαϊκής κωμωδίας.*

Ο μεταφραστής με ένα ουσιαστικό (*οἱ νεόνυφες*) αποδίδει επιτυχώς την αναλυτική φράση του πρωτοτύπου *nuper | virgines nuptae* (στ. 22-23). Το επίθετο *miseraeque* που προσδιορίζει τις κοπέλες (*virgines*) μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα πιο ελεύθερα με τη χρήση ενός μεταφραστικού παρατακτικού ζεύγους και ενός

⁷⁰⁶ Γρόλλιος (1992) 92.

⁷⁰⁷ Harrison (2007a) 1-33.

⁷⁰⁸ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *iuvençus*²: σημασία 1α «μοσχάρι, νεαρό βόδι» και σημασία 3 «νεαρός, νέος άνδρας» (941).

⁷⁰⁹ Γρόλλιος (1992) 92.

⁷¹⁰ Nisbet – Hubbard (1970) 132.

ρήματος: *ἔρημες μείνουν καὶ πικραμένες*.⁷¹¹ Παράλληλα, ο μεταφραστής αλλάζει και τη σύνταξη, καθώς ο επιθετικός προσδιορισμός (*nrptae*) στη μετάφραση τρέπεται σε δύο επίθετα που λειτουργούν ως κατηγορούμενα στις νεόνυμφες στη νέα πρόταση που σχηματίζεται. Η φράση των στίχων 23-24: *tua ne retardet | aura maritos αποδίδεται ως μήπως καὶ ξεπλανέσης | τὰ στέφανά τους*, κατά λέξη («μήπως η αύρα σου καθυστερήσει τους συζύγους (τους)»)⁷¹². Εδώ ο Οράτιος, διατηρώντας τον παραλληλισμό της Βαρίνης με μία θεότητα και παραπέμποντας σε μία θεοφάνεια, παρουσιάζει την κοπέλα να αναδίδει θεϊκή ευωδιαστή αύρα με την εμφάνισή της.⁷¹³ Αυτή η αύρα (*aura*) της Βαρίνης που προσελκύει τους άνδρες δε μεταφέρεται στη μετάφραση. Το ρήμα της λατινικής πρότασης *retardet*, το οποίο έχει την έννοια του («καθυστερώ») δε μεταφέρεται πιστά στο κείμενο,⁷¹⁴ αλλά αντικαθίσταται από το *ξεπλανέσης*. Το ρήμα *πλανεύω* απαντά σε λογοτεχνικά έργα και έχει τη σημασία του («εξαπατώ, παραπλανώ»)⁷¹⁵. Ο ρηματικός τύπος *ξεπλανεύω* με την προσθήκη του μορίου *-ξε-* σχηματίζεται από τον Κουμανούδη κατ' αναλογία με το *ξελογιάζω* (πρβλ. *μήπως καὶ ξελαγιάσης* [...]). Παράλληλα, ο μεταφραστής δημιουργεί στον ελληνικό λόγο παρήχηση του *-ξ-* (*ξελαγιάσης...ἔξοδα ...ξεπλανέσης*), ίσως αποσκοπώντας να δώσει έμφαση στην έντονη επίδραση της Βαρίνης/Μαρίας στους άνδρες. Επιπλέον, επιλέγει να μην αναφερθεί στην αργοπορία των συζύγων, αλλά να μιλήσει στο αναγνωστικό του κοινό ευθέως για την απιστία τους. Τέλος, οι σύζυγοι των κοριτσιών (στ. 24: *maritos*), μεταγράφονται στην ελληνική γλώσσα ως *τὰ στέφανά τους*. Με την ανωτέρω επιλογή, η μετάφραση πολιτογραφείται στα νεοελληνικά δεδομένα, αφού το *στεφάνι* χρησιμοποιείται στην καθομιλουμένη για να δηλώσει το νόμιμο, θρησκευτικό κατά βάση, γάμο.⁷¹⁶ Κατά συνέπεια, ο νόμιμος γάμος αντιδιαστέλλεται στην παράνομη ερωτική σχέση της Βαρίνης/Μαρίας με τους συζύγους τους, τονίζοντας για ακόμη μία φορά της ασυδοσία της. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η πρακτική της πολιτογράφησης της μετάφρασης είναι ιδιαίτερος αγαπητή στον Κουμανούδη, αφού απαντά και σε άλλα σημεία της μετάφρασής του. Στους στίχους 9-10: *Expedit matris cineres opertos | fallere*, ο Οράτιος αφηγείται ότι η Βαρίνη ορκίζεται ψευδώς στην τέφρα της μητέρας της («σε καλό σου βγαίνουν άμα εσύ προδίνεις της μητέρας σου θαμμένη τέφρα»)⁷¹⁷.

⁷¹¹ Για τα μεταφραστικά παρατακτικά ζεύγη, βλ. Κοπανός (1974).

⁷¹² Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

⁷¹³ Harrison (2017) 117.

⁷¹⁴ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *retardo*: σημασία 1 «βραδύνω, παρεμποδίζω την πορεία κάποιου» (1419).

⁷¹⁵ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *πλανεύω*: λογοτεχνικό, σημασία 1 «εξαπατώ, παραπλανώ» (1082).

⁷¹⁶ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *στεφάνι*: σημασία 2β οικείο «ο νόμιμος γάμος, ιδίως ο θρησκευτικός» (1251).

⁷¹⁷ Γρόλλιος (1992) 90.

Ο Κουμανούδης αποδίδοντας την παραπάνω φράση ως *Σὲ ὠφελεῖ νὰ ψευδορκῆς μ' ἐπίκλησιν τοῦ θεοῦ | εἰς τοῦ πατρὸς σου καὶ μητρὸς τὰ κόκκαλα τὰ κρύα*,⁷¹⁸ τρέπει την τέφρα της μητέρας (ρωμαϊκή πρακτική κηδείας: κάψιμο/στάχτες), στα κόκαλα των γονέων (ελληνική πρακτική κηδείας: ταφή). Ταυτόχρονα, η φράση *μ' ἐπίκλησιν τοῦ θεοῦ* ενισχύει το θρησκευτικό στοιχείο, ενώ η προσθήκη του πατέρα θα μπορούσε να παραπέμπει στην 5^η εντολή του Μωυσή «*Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένη ἐπὶ τῆς γῆς*». Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν στην πολιτογράφηση της μετάφρασης στα ελληνικά και χριστιανικά δεδομένα. Πέραν τούτου, η προσθήκη του πατέρα συγκεκριμένα ίσως να στοχεύει και σε κάτι ακόμη. Είναι γνωστό ότι οι εταίρες συνήθως δεν γνώριζαν τον πατέρα τους, αλλά μόνο τη μητέρα τους, γι' αυτό και η Βαρίνη ορκίζεται στην τέφρα της μητέρας της.⁷¹⁹ Μάλιστα, οι μητέρες τους έπαιζαν παράλληλα και το ρόλο του προαγωγού τους (*mater/lena*).⁷²⁰ Συνεπώς, ίσως η επιλογή του αυτή εντάσσεται στην προσπάθειά του να καταστήσει κάπως πιο αγνό το περιεχόμενο, τακτική που ακολούθησε και παραπάνω.⁷²¹

Συμπερασματικά, το μετάφρασμα του Κουμανούδη – όπως εξάλλου αναγράφεται και στον τίτλο (*Ἐλευθέρα μετάφρασις*) – διακρίνεται από αρκετή ελευθερία. Η προσφιλής στον μεταφραστή τεχνική της πολιτογράφησης της μετάφρασης είναι ορατή σε αρκετά σημεία του κειμένου του. Η γλώσσα της μετάφρασης, η δημοτική, είναι εμπλουτισμένη με τύπους που απαντούν στην καθομιλουμένη Ελληνική. Ακόμη, εμφανής είναι στη μετάφραση και η επίδραση του δημοτικού τραγουδιού. Συνεπώς, θα λέγαμε ότι η μετάφραση του Κουμανούδη μοιάζει περισσότερο με μία διασκευή της ορατιανής αυτής ωδής.

2.5.2. Η ελεύθερη μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Η 2^η στροφή της *Carm.* 2.8:

(crederem.) sed tu, simul obligasti
perfidum votis caput, enitescis

⁷¹⁸ Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁷¹⁹ Nisbet – Hubbard (1970) 128.

⁷²⁰ Για την πρακτική αυτή της *mater/lena* στη λατινική γραμματεία, βλ. Pappas (2023) 102.

⁷²¹ Πρβλ. την απόδοση των στίχων 18-19: *nec priores | impiæ tectum dominae relinquunt* ως *καὶ οὐδὲ παύουν παντελῶς οἱ πρῶτοι ἐρασταί σου, | σὲ νὰ κλωθογυρίζουν* (οι εραστές κλωθογυρίζουν την κοπέλα και όχι το σπίτι της – οίκο ανοχής), βλ. σ. 135 της εργασίας.

pulchrior multo iuvenumque prodīs

publica cura.

Carm. 2.8.5-8

μεταφέρεται στην Ελληνική ως:

Ἄλλὰ μόλις δεσμεύσης δι' ὄρκου τὴν ἄπιστον κεφαλὴν σου, μᾶς φαίνεσαι ὠραιότερα
καὶ γίνεσαι ἀντικείμενον ὄλων τῶν πόθων ἡμῶν, ὄλων τῶν περιποιήσεων τῶν νέων.

Κωνσταντινίδης 1888⁷²²

Ἡ φράση των στίχων 5-6: *sed tu simul obligasti | perfidum votis caput* αποδίδεται πιστά ως *Ἄλλὰ μόλις δεσμεύσης δι' ὄρκου τὴν ἄπιστον κεφαλὴν σου*. Ἡ αμέσως ἐπόμενη φράση των στίχων 6-7: *enitescis | pulchrior multo* αποδίδεται ως *μᾶς φαίνεσαι ὠραιότερα*. Το *multo* παραλείπεται και το ρήμα *enitescis* που σημαίνει («φέγγεις, ξεχωρίζεις»),⁷²³ αντικαθίσταται από το *φαίνεσαι* (δε λάμπεις, αλλά δίνεις την εντύπωση), ενώ το *pulchrior* αποδίδεται *ad verbum*. Ο μεταφραστής προσθέτει το α' πληθυντικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας (*μᾶς*), τακτική που ακολουθεί και αμέσως παρακάτω στην απόδοση της *cura* (στ. 8) *τῶν πόθων ἡμῶν*. Ο συνδυασμός του *μᾶς* με το *ἡμῶν* συντελεῖ στη συμπερίληψη του μεταφραστή ως μιας ποιητικής *persona*. Με άλλα λόγια αυτοπροσδιορίζεται και ο ίδιος ως ένας από τα πολλά θύματα της Βαρίνης, έννοια που δεν υπάρχει στο πρωτότυπο. Συνεπώς, η προσωπική αντωνυμία α' προσώπου καθιστά τον μεταφραστή εραστή-ποιητή. Ἡ φράση *iuvenumque prodīs | publica cura* (στ. 7-8) αποδίδεται ως *καὶ γίνεσαι ἀντικείμενον ὄλων τῶν πόθων ἡμῶν, ὄλων τῶν περιποιήσεων τῶν νέων*. Το ουσιαστικό *cura* χρησιμοποιεῖται στην ελεγεία συνήθως για να δηλώσει το αντικείμενο του ερωτικού ενδιαφέροντος. Κατά τον Harrison, στο συγκεκριμένο ορατιανό χωρίο ο επιθετικός προσδιορισμός *publica* λαμβάνει μία περαιτέρω σημασία, δηλαδή αυτή του 'δημόσιου κινδύνου' (ἡ Βαρίνη αποτελεί κίνδυνο για τους πολίτες), ενώ ταυτόχρονα υποδηλώνει ότι ἡ Βαρίνη εἶναι διαθέσιμη ερωτικά για όλους.⁷²⁴ Το επίθετο *publica* φαίνεται να αποδίδεται με τη διττὴ επανάληψη του επιθέτου *ὄλων* (*ὄλων τῶν πόθων – ὄλων τῶν περιποιήσεων*). Ο μεταφραστής προσδίδει στη λατινική

⁷²² Κωνσταντινίδης (1888) 178.

⁷²³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *enitescō*¹: σημασία 1 «αρχίζω να λάμπω, φέγγω, γίνομαι φωτεινός» και σημασία 2 «γίνομαι περίβλεπτος, ξεχωρίζω» (596).

⁷²⁴ Harrison (2017) 114.

λέξη *cura* δύο σημασίες: την έννοια του ερωτικού αντικειμένου της ελεγεΐας (*γίνεσαι ἀντικείμενον ὄλων τῶν πόθων ἡμῶν*) ενισχύοντας παράλληλα τη δική του συμμετοχή και δίνοντας έτσι περισσότερο προσωπικό χαρακτήρα, καθώς και την έννοια της φροντίδας, της περιποίησης (*ὄλων τῶν περιποιήσεων τῶν νέων*). Η χρήση μάλιστα του πληθυντικού *τῶν περιποιήσεων*, αντί του ενικού (*cura*) συντελεί στην αύξηση της επίδρασης της Βαρίνης στα νεαρά αγόρια (*iuvenis*).

Η απόδοση της φράσης των στίχων 9-10: *Expedit matris cineres opertos | fallere* είναι *Εἶναι συμφερότερον εἰς τὴν Βαρίνην νὰ ἀπατᾷ μαρτυρομένη τὴν τέφραν τῆς μητρός της*.⁷²⁵ Το ρήμα *expedit* μεταφέρεται πιστά στην ελληνική γλώσσα με μία απρόσωπη φράση (*Εἶναι συμφερότερον*).⁷²⁶ Το επίθετο της απρόσωπης έκφρασης τοποθετείται στο συγκριτικό βαθμό από το μεταφραστή προκειμένου να δημιουργήσει στον Έλληνα αναγνώστη του ένα αίσθημα αναμονής (για τον β' ὄρο σύγκρισης). Επιπλέον, προστίθεται επεξηγηματικά και το όνομα της Βαρίνης (*εἰς τὴν Βαρίνην*) για να γίνει σαφές για ποιον γίνεται λόγος στο συγκεκριμένο χωρίο. Η Βαρίνη ορκίζεται στις κρυμμένες στάχτες (δηλαδή σε νεκρική υδρία) της μητέρας της.⁷²⁷ Η μετοχή *opertos* δεν μεταφέρεται στην ελληνική απόδοση. Εντούτοις, ο μεταφραστής προσθέτει τη μετοχή *μαρτυρομένη*,⁷²⁸ ίσως με απώτερο σκοπό τη δημιουργία ενός ενδοκειμενικού αρμού με τον 1^ο στίχο της ωδής, όπου γίνεται λόγος για την επιορκία της Βαρίνης (στ. 1: *Ulla si iuris tibi peierati*).

Τέλος, η φράση *miseræque nuper | virgines nuptæ, tua ne retardet | aura maritos* (στ. 22-24) αποδίδεται ως *Δυστυχῆς ἡ νέα ἢ νεωστὶ ὑπανδρευθεῖσα! Τρέμει μήπως ἡ πνοή σου τῇ ἀρπάσῃ τὸν σύζυγόν της*.⁷²⁹ Η φράση αποδίδεται πιστά, ενώ η μόνη απόκλιση εντοπίζεται στο λατινικό ρήμα *retardet* το οποίο ερμηνεύεται από τον μεταφραστή, γι' αυτό μεταφράζεται *ἀρπάσῃ*, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο πιο σαφές το νόημα (θα κλέψει το σύζυγό της). Στη συγκεκριμένη απόδοση εμφανίζονται ακόμη δύο μικρές αποκλίσεις σε σχέση με το πρωτότυπο. Πιο αναλυτικά, παρατηρείται η μετατροπή του πληθυντικού αριθμού (*miseræque virgines nuptæ*) σε ενικό (*Δυστυχῆς ἡ νέα ἢ νεωστὶ ὑπανδρευθεῖσα!*). Ακόμη, ο μεταφραστής με το ρήμα *Τρέμει*, αποδίδει το *metuunt* (στ. 21) – που εννοείται και στο παρόν χωρίο – και πάλι με αλλαγή στο ρηματικό πρόσωπο (από γ' πληθυντικό τρέπεται σε γ' ενικό) για να επιτευχθεί

⁷²⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 178.

⁷²⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *expedio*: σημασία 8β απρόσωπο «συμφέρει» (634).

⁷²⁷ Γρόλλιος (1992) 91.

⁷²⁸ Βλ. LSJ, s.v. *μαρτυρέω*: σημασία 5 «πιστοποιώ ότι κάτι ισχύει» (1082).

⁷²⁹ Κωνσταντινίδης (1888) 180.

συντακτική ορθότητα και σαφήνεια. Τέλος, για την απόδοση της λατινικής μετοχής *caput* ο μεταφραστής επιλέγει αντίστοιχα μία μετοχή προερχόμενη από την ελληνιστική γλώσσα (*ὑπανδρευθεῖσα*).⁷³⁰

Συμπερασματικά, η μετάφραση αυτή είναι πιστή αλλά περιλαμβάνει και κάποιες ελευθερίες (όπως εξάλλου δηλώνεται και στον τίτλο της), καθιστώντας το κείμενο του Ορατίου εύληπτο για τους μαθητές αλλά και το ευρύτερο κοινό.

2.5.3. Η πιστή μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Οι στίχοι 5-6: *Sed tu simul obligasti | perfidum votis caput* αποδίδονται ως *Ἀλλὰ σὺ μόλις ἔθηκας ἐνέχυρον διὰ τοῦ ὄρκου τὴν ἄπιστον κεφαλὴν (σου)*.⁷³¹ Η ακριβής μετάφραση θα ήταν («μόλις έδεσες το άπιστο κεφάλι με όρκους»), καθώς το λατινικό ρήμα *obligo* σημαίνει ότι («δεσμεύω κάποιον με όρκο»), αλλά σε νομικά συμφραζόμενα μπορεί να λάβει και τη σημασία («εκχωρώ κάτι ως ενέχυρο»).⁷³² Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, εδώ η Βαρίνη δένει με κατάρες (*votis*) το κεφάλι της, έτσι ώστε να γίνει πιστευτή ότι θα κρατήσει την υπόσχεσή της.⁷³³ Με την απόδοση *μόλις ἔθηκας ἐνέχυρον διὰ τοῦ ὄρκου*, ο μεταφραστής προσδίδει στο κείμενό του μία νομική χροιά, καθώς η Βαρίνη φαίνεται να δεσμεύεται με κάποιον ισχύοντα νόμο (το οριστικό άρθρο *τοῦ* δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για έναν συγκεκριμένο νόμο). Στην απόδοση του ίδιου χωρίου ο Κουμανούδης φαίνεται σαν να απηχεί τον Γρόλλιο, καθώς μεταφράζει *τὴν ἄπιστόν σου κεφαλὴν προσδέσης εἰς κατάρας*.⁷³⁴ Να σημειωθεί ότι στην ελεύθερη μετάφραση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη (βλ. παραπάνω) ο μεταφραστής παρέχει μία μάλλον ακριβέστερη απόδοση, αφού μεταφράζει *Ἀλλὰ μόλις δεσμεύσης δι' ὄρκου τὴν ἄπιστον κεφαλὴν σου*.⁷³⁵

Το χωρίο *iuvenumque prodis | publica cura* (στ. 7-8) μεταφράζεται ως *καὶ ἀποβαίνεις ἢ κοινὴ φροντὶς τῶν νεανιῶν*.⁷³⁶ Σύμφωνα με τους Nisbet – Hubbard, εκ πρώτης όψεως το λατινικό ρήμα *prodis* φαίνεται να σημαίνει *ἀποβαίνεις*. Εντούτοις, η ύπαρξη του *publica cura* μπορεί να δώσει και μία δεύτερη σημασία στο ρήμα,

⁷³⁰ Βλ. *AKN*, s.v. *παντρεύω*: ελληνιστικός τύπος *ὑπανδρος*, *ὑπανδρεύω* (1011).

⁷³¹ Κωνσταντινίδης (1888) 179.

⁷³² Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *obligo*: σημασία 5β (νομική) «υποθηκέω, εκχωρώ κάτι ως ενέχυρο» και 7α «δεσμεύω κάποιον με όρκο (voto)», Hor. *Carm.* 2.8.5: *sed tu obligasti votis caput* (έδεσες το άπιστο κεφάλι με όρκους) (1134).

⁷³³ Γρόλλιος (1992) 91.

⁷³⁴ Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁷³⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 178.

⁷³⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 179.

υποδηλώνοντας ότι η Βαρίνη βγαίνει κυριολεκτικά έξω, σαν μία καλλονή που κάνει τον περίπατό της.⁷³⁷ Συνεπώς, ο μεταφραστής μάλλον αντιλαμβάνεται μόνο την πρώτη σημασία του ρήματος (*prodīs*), όπως φαίνεται και από την ελεύθερη μετάφραση του ίδιου χωρίου (*γίνεσαι ἀντικείμενον ὄλων τῶν πόθων ἡμῶν, ὄλων τῶν περιποιήσεων τῶν νέων*).⁷³⁸ Αντιθέτως, ο Κουμανούδης φαίνεται να έχει κατά νου τη δεύτερη πιθανή σημασία του ρήματος *prodīs*, και γι' αυτό και αποδίδει ελεύθερα: *κι ὅλοι τὰ ἄματια τους πρὸς σὲ μὲ θαυμασμόν στηλώνουν*,⁷³⁹ υπονοώντας ότι η Βαρίνη προχωρά στο δρόμο και ὅλοι στρέφουν το βλέμμα τους πάνω της.

Επιπλέον, η φράση των στίχων 9-10: *Expedit matris cineres opertos | fallere* αποδίδεται ως *Συμφέρει ν' ἀπατᾶ (τις μαρτυρομένη) τὴν κεκρυμμένην κόνιν τῆς μητρός*.⁷⁴⁰ Η μετάφραση είναι πιστή, με το λατινικό ρήμα *expedit* να μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα με το απρόσωπο *Συμφέρει*. Εν αντιθέσει με την ελεύθερη απόδοση του ίδιου χωρίου, όπου το επίθετο τίθεται στον συγκριτικό βαθμό (πρβλ. *Εἶναι συμφερώτερον*),⁷⁴¹ ο μεταφραστής εδώ παραμένει πιστός στο ορατιανό κείμενο. Παράλληλα, προστίθεται συμπληρωματικά για τη σαφέστερη απόδοση του νοήματος εντός παρενθέσεως η αντωνυμία *τις* και η μετοχή *μαρτυρομένη*, ενώ η ίδια μετοχή εντοπίζεται και στην ελεύθερη απόδοση εκτός παρενθέσεως. Η χρήση της αόριστης αντωνυμίας *τις* δημιουργεί την εντύπωση ότι κάποιος επωφελείται γενικά και αόριστα από τον ὄρκο στην τέφρα της μητέρας του, χωρίς να προσδιορίζεται συγκεκριμένα ποιο πρόσωπο είναι αυτό. Αντιθέτως, στην ελεύθερη μετάφραση της ίδιας έκδοσης δεν υπάρχει αμφιβολία για το πρόσωπο για το οποίο γίνεται λόγος, αφού προστίθεται επεξηγηματικά το ὄνομα *Βαρίνην*.⁷⁴² Από πλευράς λεξιλογίου, η λέξη *cineres* στην παρούσα απόδοση μεταγράφεται ως *κόνιν*, δηλαδή με ένα ουσιαστικό που παραπέμπει στον αρχαιοελληνικό λόγο.⁷⁴³ Στην ελεύθερη απόδοση αντιστοίχως, ο μεταφραστής χρησιμοποιεί την ελληνική λέξη *τέφραν*, ένα ουσιαστικό που βρίσκεται πιο κοντά στη δημοτική γλώσσα.⁷⁴⁴

Τέλος, στην ελληνική απόδοση των δύο τελευταίων χωρίων, η φράση του στίχου 19: *impiae tectum dominae* αποδίδεται ως *τὴν στέγην ἀσεβοῦς δεσποίνης*.⁷⁴⁵ Ο

⁷³⁷ Nisbet – Hubbard (1970) 127.

⁷³⁸ Βλ. σσ. 140-141 της εργασίας.

⁷³⁹ Κουμανούδης (1947-48) 324.

⁷⁴⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 179.

⁷⁴¹ Βλ. σ. 141 της εργασίας.

⁷⁴² Βλ. σ. 141 της εργασίας.

⁷⁴³ Βλ. *LSJ*, s.v. *κόνις*: σημασία 1 «η σκόνη» (977).

⁷⁴⁴ Βλ. *AKN*, s.v. *τέφρα*: «η στάχτη, ὅ,τι μένει ἀπὸ το πτώμα μετὰ τὴν καύση» (1335).

⁷⁴⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 181.

μεταφραστής παραμένει πιστός στο πρωτότυπο, μεταφράζοντας το ουσιαστικό *tectum* ως στέγη – και όχι μετωνυμικά ως οικία (*τόν οἶκον*) επιλογή του ιδίου στην ελεύθερη απόδοση –⁷⁴⁶ μεταφέροντας στη μετάφραση τη σημασία που έχει στο πρωτότυπο (δεν είναι σπίτι (*domus*), αλλά μία απλή στέγη (*tectum*)).⁷⁴⁷ Πιστή είναι και η απόδοση της λέξης *dominae* ως *δεσποίνης*, αφού μεταξύ άλλων η *domina* λαμβάνει και τη σημασία της («δέσποινας, κυρίας»)⁷⁴⁸ Όσον αφορά τους στίχους 22-23: *nupte | virgines nuptae* που αποδίδονται ως: *παρθένοι αί νεωσι νυμφευθεῖσαι*,⁷⁴⁹ παρατηρείται ότι ο μεταφραστής είναι πιστός. Από πλευράς λεξιλογίου, ο μεταφραστής έχει επιλέξει για την απόδοση του *nuptae* τη μετοχή *νυμφευθεῖσαι* (αντίστοιχα στην ελεύθερη απόδοση συναντήσαμε έναν τύπο προερχόμενο από την ελληνιστική κοινή: *ύπανδρευθεῖσα*).⁷⁵⁰

Εν κατακλείδι, η πιστή απόδοση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, όπως εξάλλου επισημαίνεται και από τον ίδιο τον τίτλο, βρίσκεται αρκετά κοντά στο πρωτότυπο. Εντός παρενθέσεων τίθενται επεξηγήσεις με στόχο τη σαφέστερη απόδοση του λατινικού νοήματος. Τέλος, σε ορισμένα σημεία διαπιστώνεται η ταύτισή της με την ελεύθερη μετάφραση της ωδής.

⁷⁴⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 180.

⁷⁴⁷ Γρόλλιος (1992) 92.

⁷⁴⁸ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *domina*: σημασία 3α «δέσποινα, κυρία» (554).

⁷⁴⁹ Κωνσταντινίδης 1888, 181.

⁷⁵⁰ Βλ. σσ. 141-142 της εργασίας.

2.6. Το *Carm. 2.14*: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Αποδέκτης της ωδής είναι ο Πόστουμος (Postumus),⁷⁵¹ ένα όνομα που δεν ταυτίζεται με κάποια επιφανή ιστορική προσωπικότητα, αλλά μάλλον πρόκειται απλώς για ένα ψευδώνυμο. Εικάζεται ωστόσο – όπως σημειώνει ο Γρόλλιος – ότι είναι το ίδιο πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται ο Προπέρτιος στην ελεγεία 3.12,⁷⁵² χωρίς βέβαια αυτό να αποδεικνύεται μετά βεβαιότητας. Από τις πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο ποίημα, συνάγεται ότι ο Πόστουμος είναι ένας πλούσιος Ρωμαίος ο οποίος θεωρεί ότι τα υλικά αγαθά και οι πλουσιοπάροχες θυσίες στους θεούς μπορούν να τον σώσουν από το θάνατο. Πιστεύει στις δεισιδαιμονίες, αποφεύγει ό,τι μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή του, ενώ κρατά στο κελάρι του σφραγισμένα κρασιά χωρίς να τα απολαμβάνει όσο βρίσκεται στη ζωή.⁷⁵³ Ο ποιητής στις τρεις πρώτες στροφές (στ. 1-12) υπενθυμίζει στον Πόστουμο ότι ο θάνατος είναι κάτι το αναπόφευκτο και οι προσπάθειες όλων των ευσεβών ανθρώπων – είτε είναι πλούσιοι, είτε φτωχοί – να εξιλεώσουν τον Άδη αποδεικνύονται μάταιες, καθώς τίποτα δεν μπορεί να ανατρέψει την επιβολή του θανάτου. Στις επόμενες τρεις στροφές (στ. 13-24), η persona του Ορατίου συνεχίζει να επισημαίνει ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος, ανεξαρτήτως των προσπαθειών των ανθρώπων προκειμένου να αποφύγουν τις διάφορες αιτίες που τον προκαλούν, όπως ο πόλεμος, η θάλασσα ή οι ασθένειες. Ο συμβουλευτικός χαρακτήρας που διαπνέει ολόκληρη την ωδή εντείνεται στην καταληκτική στροφή (στ. 25-28). Στους τελευταίους αυτούς στίχους, ο Οράτιος παρακινεί το φίλο του Πόστουμο να απολαύσει τις χαρές της ζωής προειδοποιώντας τον ότι σε διαφορετική περίπτωση η περιουσία που απέκτησε με τόσο κόπο αλλά δεν πρόλαβε να χαρεί, θα μεταβιβαστεί σε έναν ανάξιο κληρονόμο, ο οποίος θα την απολαύσει αντί αυτού.⁷⁵⁴

Με την ελληνική απόδοση της εν λόγω ωδής του Ορατίου ασχολήθηκαν τρεις μεταφραστές. Αναλυτικότερα, ο Παναγιώτης Πανάς δημοσίευσε μία έμμετρη μετάφραση (1875 ή 1883). Σε πεζό λόγο διατίθενται τρεις μεταφράσεις, μία από τον Παναγή Καββαδία (1874) και δύο (μία ελεύθερη και μία πιστή όπως κατονομάζονται από τον ίδιο) με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).⁷⁵⁵

⁷⁵¹ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του λατινικού ονόματος Postumus σε Πόστουμος, όπως απαντά στους Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015), Γρόλλιος (1992) και τις ελληνικές αποδόσεις της έκδοσης του Κωνσταντινίδη (1888).

⁷⁵² Πρβλ. αντίστοιχα Prop. 3.12. 1-2: Postume, plorantem potuisti linquere Gallam, | miles et Augusti fortia signa sequi?

⁷⁵³ Γρόλλιος (1992) 164.

⁷⁵⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 280.

⁷⁵⁵ Για τις μεταφράσεις του Καββαδία και της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, βλ. αντίστοιχα σσ. 63-65 και 71-72 της εργασίας.

Στην παρούσα ενότητα θα επικεντρωθώ αρχικώς στη μελέτη της έμμετρης μετάφρασης του Παναγιώτη Πανά. Αφού παραθέσω ορισμένα στοιχεία για τη ζωή και το έργο του, θα εστιάσω την προσοχή μου στην ανάδειξη των χωρίων της απόδοσής του με μεταφραστικό ενδιαφέρον, προσπαθώντας να αναδείξω τις μεταφραστικές επιλογές του. Θα ακολουθήσει η σύγκριση των δύο πεζών – πιστών μεταφράσεων των Καββαδία και της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, επιχειρώντας την ανάδειξη των κοινών τους σημείων καθώς και των αποκλίσεών τους. Η ενότητα θα ολοκληρωθεί με την εξέταση επιλεγμένων χωρίων της ελεύθερης μετάφρασης που περιλαμβάνεται στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.

2.6.1. Η μετάφραση του Παναγιώτη Πανά (1883)⁷⁵⁶

Ο Παναγιώτης Πανάς γεννήθηκε στα Σπαρτιά της Κεφαλονιάς το 1832 ή 1833. Ο πρόωρος θάνατος του πατέρα του το 1843 τον έφερε αντιμέτωπο με οικονομικές δυσκολίες. Οι δυσχέρειες αυτές φαίνεται να αποτέλεσαν ανασταλτικό παράγοντα για τη συνέχιση των σπουδών του, και γι' αυτό περιόρισε τη φοίτησή του έως το Λύκειο. Οι γνώσεις του έρχονται ως αποτέλεσμα της δικής του προσωπικής μελέτης. Στο σχολείο διδάχθηκε την ελληνική, την αγγλική και την ιταλική γλώσσα. Ωστόσο, οι μεταφράσεις των έργων με τις οποίες καταπιάστηκε, μαρτυρούν ότι ο Πανάς γνώριζε επιπλέον Ρουμάνικα, Γαλλικά και Γερμανικά. Αρωγοί στην αυτοδίδαχτή του στάθηκαν η επί πολλών χρόνων εργασία του ως δημοσιογράφου, αλλά και τα ταξίδια του στο εξωτερικό. Ανάμεσα στους συγγραφείς των έργων που μετέφρασε, συγκαταλέγονται ο Πίνδαρος, ο Οράτιος, ο Dante και ο Vittorio Aliferi. Το μεταφραστικό του έργο καταδεικνύει στην πράξη την άριστη γνώση της αρχαίας ελληνικής, της λατινικής, καθώς και της ιταλικής γλώσσας. Η ιταλική παιδεία άσκησε ιδιαίτερη επιρροή πάνω του, καθώς ο ίδιος προχώρησε στη σύνθεση ποίησης και πεζογραφίας στην ιταλική γλώσσα. Σε μεγαλύτερη πλέον ηλικία ο Πανάς στράφηκε προς τη φιλοσοφία την οποία διδάχθηκε από τον Ιωάννη Μενάγια, Έλληνα φιλόσοφο και εισηγητή της εγγλελιανής φιλοσοφίας στην Ελλάδα. Την εποχή που ο Πανάς βρισκόταν σε νεαρή ακόμη ηλικία, ξεκίνησε ο αγώνας των ριζοσπαστών προκειμένου να απαλλαγούν τα Επτάνησα από την αγγλική προστασία και να ενωθούν με την Ελλάδα. Αρχικώς, παρακολουθούσε απλώς τα γεγονότα που λάμβαναν χώρα στην Κεφαλονιά ή έπαιρνε μέρος σε κάποιες

⁷⁵⁶ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ψηφιοθήκη Α.Π.Θ.», στο σύνδεσμο: <https://digital.lib.auth.gr/record/%20148561/?ln=e1> [τελευταία ανάκτηση: 08-03-2025].

διαδηλώσεις που οργανώνονταν από τους ριζοσπάστες, ενώ το 1855 προσχώρησε και ο ίδιος στο ριζοσπαστικό κόμμα των Επτανήσων. Την ίδια χρονιά, δημοσίευσε την πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο *Τά πρώτα μου πρὸς τὴν ποίησιν βήματα*, αλλά και την πρώτη του εφημερίδα με το όνομα *Κεραυνός*. Ως ποιητής ο Πανάς τοποθετείται ανάμεσα στην Αθηναϊκή και την Επτανησιακή σχολή, μιμούμενος τόσο τον Αλέξανδρο Σούτσο, όσο και τον Διονύσιο Σολωμό. Όσον αφορά τη γλώσσα των έργων του, εναλλάσσει τη δημοτική με την καθαρεύουσα ανάλογα με το εκάστοτε θέμα και λογοτεχνικό είδος, καθώς θεωρεί το γλωσσικό ζήτημα συνάμα και ζήτημα ύφους. Ο Πανάς έχει αφήσει έναν μεγάλο αριθμό μεταφράσεων, εκ των οποίων κάποιες εκπονήθηκαν καθαρά για βιοποριστικούς λόγους. Παρά το γεγονός αυτό, το είδος των μεταφράσεών του και οι απόψεις του περί μετάφρασης φανερώνουν ότι ένα μέρος τουλάχιστον των μεταφραστικών του εγχειρημάτων – κυρίως το πρωιμότερο – δεν εξυπηρετούσε βιοποριστικούς σκοπούς. Ο ίδιος θεωρούσε το έργο του μεταφραστή δύσκολο και υπεύθυνο, καθώς η μετάφραση σπουδαίων έργων με παιδευτική αξία θα βοηθούσε στη βελτίωση της ηθικής της κοινωνίας. Τα βασικότερα κριτήρια με τα οποία συνήθιζε ο Πανάς να επιλέγει τα έργα που επρόκειτο να μεταφράσει ήταν ο συσχετισμός με την Ελλάδα και η προβολή των ιδανικών της πατρίδας και της ελευθερίας. Ωστόσο, προς τα τελευταία χρόνια της ζωής του, λόγω των προβλημάτων που τον ταλάνιζαν, δεν έδειχνε να μένει πιστός στα παραπάνω κριτήρια για την επιλογή των έργων που επρόκειτο να ασχοληθεί, μεταφράζοντας απλώς ψυχαγωγικά έργα. Οι οικονομικές δυσκολίες, σε συνδυασμό με την απογοήτευση από τα πολιτικά δρώμενα του τόπου του, οδήγησαν τον Πανά το 1896 στην αυτοκτονία.⁷⁵⁷

Η παρούσα μετάφραση φέρει τον τίτλο: ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΗ 11 [sic] ΒΙΒΛΙΟΥ Β' [*Ελευθέρα μετάφρασις*] και βρίσκεται στην ποιητική συλλογή του Πανά με τίτλο:

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΣ ΕΡΓΑ ΑΡΓΙΑΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ «ΕΝΩΣΕΩΣ» 10-ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ-10 1883.

Ο μεταφραστής αμέσως κάτω από τον τίτλο της συλλογής του παραθέτει τρεις στίχους που κατά πάσα πιθανότητα ανήκουν στον ίδιο, γραμμένους σε ιαμβικό τρίμετρο και πλεχτή ομοιοκαταληξία:

Χρίζουν τόσα χαρτιά μὲ τὸ μελάνι

⁷⁵⁷ Σταυροπούλου (1985) 26-31, 173, 175, 180, 206-207.

Ποῦ θᾶτανε μεγάλη ἀνοησία

Κανείς τὸ φειδωλὸ μ' αὐτὰ νὰ κάνη

Ἡ μετάφραση δημοσιεύτηκε το 1883, ὅπως αναγράφεται στον τίτλο της ποιητικής αυτής συλλογής, ενώ στο τέλος της σημειώνεται η χρονολογία 1875, το οποίο μάλλον είναι και το ἔτος συγγραφῆς της. Ὁ τίτλος της μετάφρασης «ΩΔΗ 11» είναι κατά πάσα πιθανότητα τυπογραφικό λάθος, καθὼς πρόκειται για μία ελεύθερη διασκευή του *Carm.* 2.14 του Ορατίου. Ἡ μετάφραση δε συνοδεύεται ἀπὸ το πρωτότυπο ορατιανό ἔργο, ἐνὼ δεν γίνεται οὔτε μνεία στην ἐκδοση που ακολουθήθηκε ἀπὸ το μεταφραστή. Ἐπιπλέον, ἀπουσιάζει κάποιο εἶδος εἰσαγωγικοῦ σημειώματος (με πιθανὰ σχόλια για την πρακτική του μεταφραστή) καθὼς και τυχόν ερμηνευτικά σχόλια. Το μέτρο της μετάφρασης είναι ἰαμβικό και η γλώσσα της η απλή δημοτική (γλώσσα του λαοῦ).⁷⁵⁸ Οἱ στίχοι της ἐλληνικῆς ἀπόδοσης (26 στον ἀριθμὸ, δηλαδή κατὰ δύο στίχους λιγότεροι ἀπὸ το πρωτότυπο που ἀποτελεῖται ἀπὸ 28 στίχους) είναι ἀνομοιοκατάληκτοι και δεν χωρίζονται σε στροφικά συμπλέγματα. Σύμφωνα με τον Λέτσιο, ο Πανάς ἀποδίδει την ἀλκαϊκὴ στροφή του πρωτοτύπου σε δεκαπεντασύλλαβους, οἱ οποίοι μάλιστα ἀντλούν κυρίως ἀπὸ τη δεκαπεντασυλλαβική ποιητικὴ παράδοση που δοξάζει τη ζωὴ ὅπως ἐμφανίζεται στα γνωμικά δημοτικά τραγούδια.⁷⁵⁹ Μολονότι ο ἴδιος ο μεταφραστὴς δε δηλώνει το λόγο που ἐπέλεξε να μεταφέρει στην ἐλληνικὴ γλώσσα την ἐν λόγω ὠδή του Ορατίου, το προφανές κριτήριο της ἐπιλογῆς του είναι μάλλον η θεματικὴ του. Ἐιδικότερα, το *Carm.* 2.14 κατατάσσεται στις φιλοσοφικὲς ὠδές του Ορατίου.⁷⁶⁰ Ἴσως η ἐνασχόληση του Πανά με τη φιλοσοφία να τον ἔκανε να ἀσχοληθεῖ με αὐτὸ το κείμενο. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἐπέλεγε κυρίως να μεταφράσει ἔργα με παιδευτικὴ ἀξία τα οποία θα συντελούσαν στην ἠθικὴ βελτίωση της κοινωνίας. Συνεπώς, ἴσως θεωρούσε ὅτι η μετακένωση των φιλοσοφικῶν ἰδεῶν του Ορατίου στο ἐλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ του 19^{ου} αἰῶνα θα συνέβαλε στην ἠθικὴ ἐξύψωσή του.

Ἡ 1^η στροφή του λατινικοῦ πρωτοτύπου:

Eheu fugaces, Postume, Postume,
labuntur anni nec pietas moram
rugis et instanti senectae

⁷⁵⁸ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/94> [τελευταία ἀνάκτηση: 08-03-2025].

⁷⁵⁹ Λέτσιος (2025β) 382.

⁷⁶⁰ Βλ. Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 271.

adferet indomitaeque morti:

Carm. 2.14.1-4

μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα από τον Πανά:

Ώοιμένα! ώοιμένα, Σπῦρό μου, πῶς φεύγουνε τὰ [χρόνια! [sic]

Ἡ γρύλλες [sic], τὰ γεράματα, ὁ θάνατος προβαίνει,

Καὶ ἄσπλαχνος ᾿ς [sic] τὸν ἄνθρωπο μὴν ὥρα δὲν χαρίζει.

Πανάς 1875⁷⁶¹

Ο Οράτιος ξεκινά την ωδή προσφωνώντας το φίλο του Πόστουμο (στ. 1 Postume, Postume) δύο φορές, ενώ παράλληλα χρησιμοποιεί το θρηνητικό επιφώνημα (στ. 1 Eheu), δημιουργώντας εξ αρχής μία συγκινησιακά φορτισμένη ατμόσφαιρα.⁷⁶² Την ατμόσφαιρα αυτή ενισχύει ο Πανάς στο ελληνικό μετάφρασμα, χρησιμοποιώντας εις διπλούν το θρηνητικό επιφώνημα *Ώοιμένα! ώοιμένα*. Εντούτοις, το όνομα του αποδέκτη της ωδής (Postume), τρέπεται στο ελληνικό *Σπῦρό μου*. Ο Πανάς επιλέγει να αντιστρέψει την επανάληψη του πρωτοτύπου, δηλαδή, αποδίδει το λατινικό επιφώνημα με δύο ελληνικά, ενώ τη διπλή προσφώνηση (Postume...Postume) του αποδέκτη της ωδής με μία (*Σπῦρο μου*). Προσθέτοντας μάλιστα την κτητική αντωνυμία (*μου*) προσδίδει και το στοιχείο της οικειότητας προς αυτόν. Σε μία προσπάθεια αναζήτησης της ταυτότητας του προσώπου που αναφέρεται από τον Πανά (*Σπῦρό μου*) και στον οποίο απευθύνεται σε ολόκληρη τη μετάφρασή του, εικάζουμε ότι πρόκειται για τον Σπυρίδωνα Μαλάκη. Γνωρίζουμε ότι ο Πανάς συνδέθηκε με δεσμούς φιλίας με αυτόν τον συντοπίτη και ομοϊδεάτη του, ο οποίος μάλιστα αφιέρωσε κάποιες σελίδες από το έργο του για να αφηγηθεί τις θαρραλέες πράξεις του Πανά κατά τη διάρκεια των ριζοσπαστικών αγώνων.⁷⁶³ Πέραν των κοινών τους πολιτικών ιδεών, οι δύο φίλοι

⁷⁶¹ Πανάς (1875) 35.

⁷⁶² Γρόλλιος (1992) 158.

⁷⁶³ Ο Μαλάκης συμπεριέλαβε τις πράξεις του φίλου του Παναγιώτη Πανά στο έργο του με τίτλο: *Σπυρίδων Γ. Μαλάκης, Ἀπομνημονεύματα ἐπὶ τῆς συγχρόνου Ἱστορίας ἢ Ἱστορικόν ἐπιπέσοδιον ἐπὶ τῶν ενεργειῶν δραστάντων τίνων προσώπων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Πάσσαρη καὶ Βεργιανίτου, 1895*. Για το εν λόγω έργο του Μαλάκη, βλ. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/7/7/metadata-1537880571-75354-9261.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 09-01-2026].

εμφάνιζαν ομοιότητες και ως ποιητές, αφού και οι δύο ήταν επηρεασμένοι από την ποίηση του Αλέξανδρου Σούτσου.⁷⁶⁴

Στη συνέχεια της ωδής, ο Οράτιος υπογραμμίζει ότι ακόμη και η ευσέβεια (στ. 2 *pietas*), μία θεμελιώδης αρετή του ρωμαϊκού *mos maiorum*, δεν είναι ικανή να καθυστερήσει (στ. 2-4 *moram [...] adferet*) τις ρυτίδες (στ. 3 *rugis*), τα γεράματα που έρχονται (στ. 3 *instanti senectae*) και τον αδάμαστο, ανίκητο θάνατο (στ. 4 *indomitaeque morti*).⁷⁶⁵ Στην ελληνική απόδοση, ο Πανάς παραλείπει να αναφερθεί στην ευσέβεια (*pietas*) και στην ενδεχόμενη καθυστέρηση που αυτή θα επιφέρει. Οι ρυτίδες (στ. 3 *rugis*) μεταφέρονται στην ελληνική γλώσσα ως *Ἡ γρύλλες*. Το *Ἡ* αντιστοιχεί στο άρθρο *αί*. Αναφορικά με τη λέξη *γρύλλες* υπάρχουν δύο πιθανές εξηγήσεις. Ίσως ο μεταφραστής να αντιπαραβάλλει τα γεράματα με τα γουρούνια και να αντιστοιχεί στο ουσιαστικό *γρύλλη* που σημαίνει («το στρίγκλισμα των γουρουνιών»),⁷⁶⁶ προβάλλοντας με την εικόνα αυτή την αρνητική πλευρά των γηρατειών (η έλευση των γηρατειών προσιδιάζει στο στρίγκλισμα των γουρουνιών). Ίσως πάλι να αντιστοιχεί στο ουσιαστικό *γρύλλος* που έχει τη σημασία της («καρικατούρας»).⁷⁶⁷ Και σε αυτήν την περίπτωση, ενδεχομένως ο μεταφραστής να αποσκοπεί στη διακωμώδηση της φθοράς της εξωτερικής εμφάνισης των ανθρώπων κατά τα γηρατεία. Η φράση *indomitaeque morti* (στ. 4), κατά λέξη («ο αδάμαστος θάνατος»),⁷⁶⁸ αποδίδεται ως *ὁ θάνατος προβαίνει*, | *Καὶ ἄσπλαχνος ᾿ς* [sic] *τὸν ἄνθρωπον μὲν ὥρα δὲν χαρίζει*. Το ρήμα *προβαίνει*, που έχει την έννοια του «προχωρώ, βαδίζω προς τα εμπρός»,⁷⁶⁹ αντιστοιχεί ίσως στην πολύ ελεύθερη απόδοση του επιθέτου *instanti* που προσδιορίζει στο λατινικό κείμενο τα γηρατεία *senectae* («τα γηρατεία που έρχονται»).⁷⁷⁰ Η επόμενη πρόταση του ελληνικού κειμένου είναι ένα προσωπικό σχόλιο του μεταφραστή, με το οποίο φαίνεται να ερμηνεύει το λατινικό *indomitaeque* (αδάμαστος). Βέβαια, φαίνεται εξίσου πιθανό να εμπεριέχεται στη συγκεκριμένη απόδοση και το νόημα του επιθέτου *illacrimabilem* (στ. 6) της επόμενης στροφής. Με το εν λόγω επίθετο χαρακτηρίζεται ο Πλούτωνας ο οποίος είναι «αδάκρυτος», *ἀσπλαχνος* και δεν μπορεί κανείς να τον κολακέψει αλλάζοντάς του γνώμη.⁷⁷¹

⁷⁶⁴ Σταυροπούλου (1985) 62, 232.

⁷⁶⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282-283.

⁷⁶⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *γρύλλη*: «η φωνή των γουρουνιών» (361).

⁷⁶⁷ Βλ. Montanari, s.v. *γρύλλος*: «κωμικό σκίτσο, καρικατούρα» (486).

⁷⁶⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁷⁶⁹ Βλ. Montanari, s.v. *προβαίνω*: σημασία α «προχωρώ, βαδίζω προς τα εμπρός» (1125).

⁷⁷⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁷⁷¹ Harrison (2017) 170.

Η 2^η στροφή του λατινικού κειμένου καθώς και η φράση του στίχου 9 της 3^{ης} στροφής:

non si trecenis quotquot eunt dies,
amicæ, places illacrimabilem
Plutona tauris, qui ter amplum
Geryonen Tityonque tristi
compescit unda,

Carm. 2.14.5-9

μεταφράζονται:

Κάνε όσες θέλεις προσευχές, θυσίασε χιλιάδες

Ταύρους ‘ς τοῦ Ἄδη τὸ Θεό, πάντοτε ὁ ἴδιος μένει.

Δὲν ἔφυγαν τὰ κύματα τῆς Στύγας ἄλλοι κι’ ἄλλοι.

Σκεπάζουνε τὸ Θόδωρο, κρύβουν τὸ Μικελάκη.....

Πανάς 1875⁷⁷²

Στους στίχους 5-7 (non si trecenis...Plutona tauris) ο Οράτιος περιγράφει τη μεγάλη ευσέβεια (βλ. στ. 2: pietas) που διακρίνει τον Πόστουμο, όπως αυτή καταδεικνύεται μέσω της καθημερινής θυσίας τριακοσίων ταύρων.⁷⁷³ Βέβαια, η καθημερινή τριπλή θυσία αποτελεί μια υπερβολική απεικόνιση από τον Οράτιο, καθώς ο αριθμός 300 (στ. 5: trecenis) χρησιμοποιείται ως υπερβολή για να δηλώσει απλώς έναν μεγάλο αριθμό.⁷⁷⁴ Ο Πανάς θέλοντας να τονίσει τη ματαιότητα των θεϊκών δεήσεων, αρχικώς προσθέτει την πρόταση *Κάνε όσες θέλεις προσευχές*. Από την ελληνική μετάφραση απουσιάζουν η καθημερινή θυσία (στ. 6: quotquot eunt dies), η φιλική προσφώνηση (στ. 6: amice), καθώς και το ρήμα places. Ωστόσο, ο μεταφραστής όχι μόνο διατηρεί την ήδη υπάρχουσα υπερβολή του Ορατίου (στ. 5-7 trecenis [...] tauris), αλλά φροντίζει να την ενισχύσει κάνοντας λόγο για χίλιους ταύρους: *θυσίασε χιλιάδες | Ταύρους ‘ς [sic]*. Παράλληλα, προστίθεται και το ρήμα *θυσίασε*, που αποσκοπεί στην πληρέστερη

⁷⁷² Πανάς (1875) 35.

⁷⁷³ Γρόλλιος (1992) 158.

⁷⁷⁴ Harrison (2017) 170.

απόδοση του νοήματος. Η φράση *illacrimabilem | Plutona* των στίχων 6-7, κατά λέξη («τον ανηλεή Πλούτωνα»),⁷⁷⁵ αποδίδεται: *‘ς τοῦ Ἄδη τὸ Θεό, πάντοτε ὁ ἴδιος μένει*. Ο Πλούτωνα αποδίδεται ως ο θεός του Άδη (*τοῦ Ἄδη τὸ Θεό*), ενώ το επίθετο από το οποίο προσδιορίζεται (*illacrimabilem*) ερμηνεύεται με μία πρόταση (*πάντοτε ὁ ἴδιος μένει*). Ο Άδης χαρακτηρίζεται από αδιαλλαξία και έλλειψη ευαισθησίας, γεγονός που καθιστά αδύνατη την πιθανότητα να επηρεαστεί ή να μεταβάλει τις αποφάσεις του.⁷⁷⁶ Συνεπώς, ο Πανάς υπαινίσσεται ακριβώς την εικόνα του θεού που επιθυμεί να παρουσιάσει και ο Οράτιος, δηλαδή την εικόνα ενός άσπλαχνου, σκληρού και αδιάλλακτου θεού. Βέβαια, στην παραπάνω απόδοση ίσως να αντανακλώνται και οι προσωπικές αντιλήψεις του Πανά για τον χριστιανικό θεό. Έτσι, αφορμώμενος από τον Πλούτωνα, σε ένα δεύτερο επίπεδο ίσως επιχειρεί να παρουσιάσει τον χριστιανικό θεό (επισημαίνεται η γραφή **Θεό**) ως έναν θεό συνυφασμένο με την έννοια του θανάτου – πρέπει να θυμόμαστε ότι ο χριστιανισμός για τον Πανά έχει χάσει πλέον την αξία του και ότι ο ίδιος τασσόταν κατά του κλήρου. Τη συγκεκριμένη θέση φαίνεται να ενισχύει και η προσθήκη του μεταφραστή *Κάνε ὅσες θέλεις προσευχές*, μέσω της οποίας αναδεικνύεται η ματαιότητα της προσευχής προς έναν Θεό που παραμένει ο ίδιος, χωρίς να δείχνει έλεος και αδιαφορώντας για τις εκκλήσεις των πιστών.

Στους επόμενους στίχους, ο Οράτιος κάνει αναφορά σε δύο μυθικούς γίγαντες, τον Γηρυόνη και τον Τιτύο, οι οποίοι, αν και παντοδύναμοι, δεν κατάφεραν να νικήσουν το θάνατο, αλλά κρατούνται φυλακισμένοι από τον Πλούτωνα (στ. 7-9: *qui ter amplum | Geryonen Tityonque tristi | compescit unda*, «που κρατά φυλακισμένους τον τρισώματο Γηρυόνη και τον Τιτύο με θλιβερό νερό»)⁷⁷⁷ Η εισαγωγή των δύο αυτών μυθικών πλασμάτων στην ωδή έχει στόχο να υπογραμμίσει για ακόμη μία φορά την αναπόφευκτη φύση του θανάτου για όλους ανεξαιρέτως, ακόμη και για τους φαινομενικά πιο ισχυρούς. Με το θλιβερό νερό (*tristi unda*) που εμποδίζει τους δύο γίγαντες να δραπετεύσουν από τον Άδη, ο Οράτιος υπαινίσσεται το νερό της Στύγας, που αποτελούσε ένα από τα σύνορα του Κάτω κόσμου.⁷⁷⁸ Ο Πανάς αποδίδει το χωρίο ελεύθερα, χωρίς ωστόσο να ξεφεύγει από το ορατιανό νόημα. Πιο συγκεκριμένα, η φράση των στίχων 7-9: *qui ter amplum | Geryonen Tityonque tristi | compescit unda* μεταφράζεται: *Δὲν ἔφυγαν τὰ κύματα τῆς Στύγας ἄλλοι κι’ ἄλλοι. | Σκεπάζονε τὸ*

⁷⁷⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁷⁷⁶ Harrison (2017) 170.

⁷⁷⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁷⁷⁸ Γρόλλιος (1992) 159.

Θόδωρο, κρύβουν τὸ Μικελάκη..... Αρχικώς, ο μεταφραστής γνωρίζοντας το υπολανθάνον νόημα της φράσης *tristi unda* αποδίδει τη λίμνη του Κάτω Κόσμου ως *τὰ κύματα τῆς Στύγας*. Με την πρόταση *Δὲν ἔφυγαν τὰ κύματα τῆς Στύγας* επισημαίνει το αδιάβλητο του θανάτου, αφού ακόμη και τα δύο αυτά μυθικά τέρατα δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν από αυτόν. Το ρήμα *compescit* αποδίδεται με ένα ερμηνευτικό παρατακτικό ζεύγος (*Σκεπάζουνε, κρύβουν*). Στο σημείο αυτό επανέρχεται μία προσφιλής πρακτική του μεταφραστή, η αντικατάσταση των δύο ονομάτων των μυθικών πλασμάτων Γηρυόνη και Τιτύο με δύο ελληνικά κύρια ονόματα (*τὸ Θόδωρο* και *τὸ Μικελάκη* αντίστοιχα), ενδεχομένως και πάλι (όπως ακριβώς ο αποδέκτης της ωδής Postumus τράπηκε στο ελληνικό όνομα *Σπῦρος*) στο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης. Όπως σημειώνει ο Λέτσιος, μία τακτική που ακολουθεί ο Πανάς σε όλο το μετάφρασμα είναι να παραλείπει αναφορές που θα ήταν άγνωστες στο μέσο αναγνώστη και να τις αναπροσαρμόζει νοηματικά.⁷⁷⁹ Δε γνωρίζουμε σε ποια πρόσωπα αναφέρεται συγκεκριμένα εδώ ο Πανάς και αν αυτά ήταν υπαρκτά, ωστόσο μπορούμε να κάνουμε κάποιες εικασίες. Γνωρίζουμε ότι ο μεταφραστής διαπνεόταν από πατριωτικά αισθήματα. Η πρώτη του ποιητική συλλογή ξεκινούσε με το ποίημα του με τίτλο: *Ἦδὴ εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*, προβάλλοντας την απελευθέρωση των Επτανήσων ως συνέχεια του απελευθερωτικού αγώνα του 1821. Επίσης, καταπιάστηκε με ποιήματα, είτε πρωτότυπα, είτε μεταφράσεις που είχαν ως κεντρικό τους θέμα την Κρητική Επανάσταση.⁷⁸⁰ Βάσει όλων αυτών, ίσως ο Πανάς αναφέρεται στο κεντρικό πρόσωπο της επανάστασης του 1821, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη (1770-1843), καθώς και στον Μιχαήλ Κομνηνό Αφεντούλιεφ (1769-1855), τον Ρώσο αξιωματικό που βοήθησε την Κρήτη κατά την περίοδο του επαναστατικού αγώνα του 1821. Κατά συνέπεια, δεδομένου ότι και τα δύο προαναφερθέντα πρόσωπα είχαν φύγει από τη ζωή την ημερομηνία συγγραφής της μετάφρασης, ο Πανάς μιλώντας για το θάνατο, μπορεί να επισημαίνει ότι ακόμη και δύο ισχυροί άνδρες – όπως δυνατοί ήταν και οι δύο γίγαντες του πρωτοτύπου – δεν κατάφεραν να νικήσουν το θάνατο.

Μία δεύτερη, πιο τολμηρή ανάγνωση θα επέτρεπε να υποθέσουμε ότι ο λόγος του Πανά στο σημείο αυτό δεν είναι κυριολεκτικός, αλλά πίσω από την αναφορά του στη Στύγα υποκρύπτεται κάποιο άλλου είδους νόημα. Μπορεί ο Θόδωρος και ο Μικελάκης του μεταφράσματος να είναι ο Θεόδωρος Καρούσος και ο Μικέλης

⁷⁷⁹ Λέτσιος (2025β) 382.

⁷⁸⁰ Σταυροπούλου (1985) 124 και 148-149.

Άβλιχος, πρόσωπα εν ζωή την περίοδο συγγραφής της μετάφρασης. Ο Θεόδωρος Καρούσος (1808-1876) μαζί με τον Ιωάννη Μενάγια (δάσκαλος φιλοσοφίας του Πανά) και άλλους Κεφαλονίτες σχημάτισαν έναν κύκλο που προωθούσε φιλελεύθερες πολιτικές ιδέες. Μάλιστα μερικοί εξ αυτών – μεταξύ άλλων και ο Καρούσος – δίδαξαν στο Λύκειο του Αργοστολίου, όπου φοίτησε και ο Πανάς, επιδιώκοντας να μεταλαμπαδεύσουν τις ιδέες τους στους μαθητές. Ο Καρούσος, όπως επίσης ο Πανάς και οι πολιτικοί Μομφεράτος και Ζερβός, υποστήριζε θερμά την ένωση των Επτανήσων με την υπόλοιπη Ελλάδα και την αποδέσμευσή της από την Αγγλία. Ωστόσο, το 1862 ο Ζερβός και ο Μομφεράτος, μολονότι η Αγγλία πρότεινε την ένωση, διέκοψαν κάθε ενέργεια που αποσκοπούσε στην ένωση, καθώς υποπτεύονταν ότι η Αγγλία είχε άλλα σχέδια με απώτερο στόχο η Ελλάδα να παραμείνει υπό βασιλικό καθεστώς. Ο Πανάς υποστήριξε τους δύο πολιτικούς, εν αντιθέσει με τον Καρούσο που συνέχιζε να υποστηρίζει ότι η ένωση ήταν η πιο σωστή λύση.⁷⁸¹ Ως εκ τούτου, μία διαφορετική ανάγνωση θα μπορούσε να είναι ότι τα κύματα της Στύγας που σκεπάζουν τον Θεόδωρο Καρούσο είναι ο ‘θάνατος’ της ορθής κρίσης του, καθώς δεν αντιλαμβάνεται πλέον την αλήθεια και εξαπατάται από τους Άγγλους. Αντίστοιχα, το δεύτερο πρόσωπο (Μικελάκης) ενδεχομένως να είναι ο Μικέλης Άβλιχος, πρόσωπο από το φιλικό περιβάλλον του Πανά.⁷⁸² Επτανήσιος και αυτός (1844-1917), υπήρξε λυρικός και κατά κύριο λόγο σατιρικός ποιητής, συνεχιστής της σολωμικής παράδοσης. Επηρέαστηκε από τον Μπακούνιν και τις επαναστατικές του ιδέες. Όπως καταδεικνύεται από τα σονέτα του, δείχνει ενδιαφέρον για τα ηθικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής του, ενώ τάσσεται κατά του κλήρου, θεωρώντας πως ο Χριστιανισμός έχει χάσει την ουσία του.⁷⁸³ Ο Πανάς με τον Μικέλη ανέπτυξαν μία πολύ στενή φιλική σχέση, ενώ συνεργάστηκαν σε εκδόσεις εφημερίδων με τις οποίες ασχολούνταν ο Πανάς κατά καιρούς. Μία εξ αυτών ήταν η εφημερίδα *Έξέγερσις* η οποία ξεκίνησε να λειτουργεί το 1874, ενώ σταμάτησε απροσδόκητα μόλις έναν χρόνο αργότερα το 1875 εξαιτίας των άρθρων της κατά του κλήρου.⁷⁸⁴ Κατά συνέπεια, ενδεχομένως τα κύματα της Στύγας να συμβολίζουν τους πολιτικούς αντιπάλους, όσους δηλαδή δεν επιθυμούν τη μετάδοση των ριζοσπαστικών ιδεών, των άρθρων και της

⁷⁸¹ Για περαιτέρω ανάλυση των πολιτικών εξελίξεων στο νησί της Κεφαλονιάς, βλ. Σταυροπούλου (1985) 50-51, 57-58.

⁷⁸² Ανάμεσα στους φίλους του Πανά συγκαταλέγονται ο Σπυρίδων Μαλάκης, ο Παναγιώτης Βεργωτής, ο Ανδρέας Μομφεράτος, ο Γεώργιος Άβλιχος και ο αδερφός του Μικέλης Άβλιχος που ήταν ποιητής, βλ. Σταυροπούλου (1985) 62.

⁷⁸³ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Άβλιχος Μικέλης* (3).

⁷⁸⁴ Σταυροπούλου (1985) 105-108.

ποίησης του σατιρικού αυτού ποιητή (άρα και *κρύβουν τὸ Μικελάκη*), που υπήρξε μία προοδευτική προσωπικότητα που τάχθηκε κατά του κλήρου.

Στην 3^η στροφή του λατινικού πρωτοτύπου (στ. 9-12) παραμένει ως βασικό θέμα η αναπόδραστη φύση του θανάτου. Αυτή τη φορά, ο Οράτιος υπογραμμίζει ότι ο θάνατος δεν κάνει διακρίσεις, καθώς ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης ή πλούτου, όλοι οι άνθρωποι θα έχουν την ίδια ακριβώς κατάληξη (στ. 11-12: *sive reges | sive inopes erimus coloni*, «είτε είμαστε βασιλιάδες είτε είμαστε φτωχοί αγρότες»).⁷⁸⁵ και θα πρέπει να διανύσουν (στ. 11: *enaviganda*, «που πρέπει να διαβούμε») το θλιβερό νερό (στ. 8-9: *tristi | unda*). Η χρήση του γερονδιακού υπογραμμίζει την έννοια του αναπόφευκτου, το οποίο αποτελεί κεντρικό στοιχείο στις πρώτες τέσσερις στροφές του ποιήματος. Μάλιστα, η πρόθεση -e- του σύνθετου λατινικού ρήματος *enavigo*, καταδεικνύει ότι πρόκειται για το τελευταίο, χωρίς γυρισμό ταξίδι.⁷⁸⁶ Από την απόδοση της 3^{ης} στροφής από τον Πανά, εστιάζω σε δύο σημεία. Αρχικώς, οι βασιλιάδες (*reges*) αποδίδονται περιφραστικά: *‘ς τὸ θρόνο | ῥ. I [sic]*⁷⁸⁷ *κάθονται περήφανοι*.⁷⁸⁸ Ο Πανάς αποδίδοντας στους βασιλιάδες τον χαρακτηρισμό *περήφανοι*, ίσως να έχει κατά νου τον τελευταίο βασιλιά της Ρώμης Ταρκύνιο Υπερήφανο (*Lucius Tarquinius Superbus*), κάτι που καταδεικνύει σαφώς τη ρωμαιογνωσία του. Ο Πανάς δεν εστιάζει συγκεκριμένα στους φτωχούς γεωργούς που αναφέρονται στο πρωτότυπο (*inopes | coloni*) αλλά επιλέγει να αναφερθεί γενικά στην κατηγορία των φτωχών ανθρώπων με μία πρόταση (*διακονεύουν κάτω*). Μάλιστα, με την επιλογή του επιρρήματος *κάτου* δημιουργείται μία εικόνα μεταξύ της υπεροψίας των βασιλιάδων και της ταπεινότητας των φτωχών. Η εικόνα μάλλον αποτελεί μία επιτηδευμένη επιλογή του Πανά προκειμένου να εντείνει την αντίθεση ανάμεσα στους πλουσίους, την υπερήφανη ανώτερη κοινωνική τάξη (*τὸ θρόνο ῥ. I [sic] κάθονται*) και στην κατώτερη κοινωνική τάξη (*κάτου*) που ταπεινά προσπαθεί να βγάλει τα προς το ζην. Αυτή η αντίθεση ενδυναμώνει το κεντρικό μήνυμα του Ορατίου ότι όλοι ανεξαιρέτως έχουν την ίδια κατάληξη, το θάνατο. Ο Πανάς εισάγοντας στη μετάφραση την επαιτεία (*διακονεύουν*) ίσως να θίγει ένα διαδεδομένο φαινόμενο της εποχής του (πρβλ. τον Νικηταρά, τον «Τουρκοφάγο» που στο τέλος της ζωής του ζητιάνευε για να επιβιώσει). Το δεύτερο σημείο από την απόδοση αυτής της στροφής είναι το λατινικό *enaviganda* το οποίο αποδίδεται ως *Όλοι*

⁷⁸⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁷⁸⁶ Γρόλλιος (1992) 159-160.

⁷⁸⁷ Το πιο πιθανό είναι στο σημείο αυτό να υπήρχε στο κείμενο ο διαζευκτικός σύνδεσμος *ἢ*.

⁷⁸⁸ Πανάς (1875) 35.

θὲ νὰ περάσουνε ἔς τὸ ὕστερο ταξεῖδι.⁷⁸⁹ Ο Πανάς έχοντας γνώση της υπολανθάνουσας σημασίας του εν λόγω γερονδιακού λαμβάνει το ρόλο του ερμηνευτή, καθώς κάνει λόγο για το ὕστερο ταξεῖδι, δίνοντας και στη μετάφραση την έννοια του οριστικού και αμετάκλητου που υποδηλώνεται στο πρωτότυπο.

Οι στίχοι 17-18: visendus ater flumine languido | Cocytos errans: («πρέπει να αντικρίσουμε τον μαύρο Κωκυτό που κυλάει με το νωθρό του ρεύμα»),⁷⁹⁰ αποδίδονται ως Ὡ, θὰ ἰδοῦμε, Θὰ ἰδοῦμε κ' ἐμεῖς Σπῦρό μου, τὸν Κωκυτὸ νὰ σέρνη Ἄργα, ἄργα ἔς τὸν Τάρταρο τὸ ἀραχνιασμένο κῶμα.⁷⁹¹ Το λατινικό γερονδιακό visendus μεταφέρεται με διπλή επανάληψη στη μετάφραση (Ὡ, θὰ ἰδοῦμε, Θὰ ἰδοῦμε) με το ελληνικό ρήμα να βρίσκεται στην οριστική, έγκλιση που δηλώνει το πραγματικό, ενώ παρατηρείται η προσθήκη του α' πληθυντικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας ἐμεῖς, καθώς και του ονόματος του αποδέκτη της ελληνικής μετάφρασης (Σπῦρό μου). Οι παραπάνω μεταφραστικές επιλογές μάλλον έχουν στόχο να φορτίσουν συναισθηματικά το λόγο, δίνοντας έμφαση στην αναγκαιότητα και συνάμα τη βεβαιότητα του θανάτου, κάτι που επιτυγχάνεται από τον Οράτιο μέσω του γερονδιακού.⁷⁹² Τα ποτάμια του Κάτω Κόσμου – όπως εδώ ο Κωκυτός – διέφεραν από αυτά του Άνω Κόσμου, καθώς τα ύδατά τους έρρεαν αργά και ράθυμα.⁷⁹³ Το όνομα του ποταμού (Cocytos: Κωκυτό) μεταφέρεται πιστά στην ελληνική μετάφραση, ενώ παραλείπεται το επίθετο που τον προσδιορίζει (ater). Η λατινική μετοχή errans αποδίδεται με το ρήμα νὰ σέρνη όχι πιστά (errans: «να κυλάει»), ενώ προστίθεται και εις διπλούν το επίρρημα ἄργα. Ακόμη, το flumine languido («νωθρό ρεύμα»), αποδίδεται ως ἀραχνιασμένο κῶμα. Η χρήση του ρήματος «σέρνω» που ενέχει την έννοια της βραδύτητας,⁷⁹⁴ σε συνδυασμό με την προσθήκη του επιρρηματικού προσδιορισμού ἄργα καθώς και της έκφρασης ἀραχνιασμένο κῶμα,⁷⁹⁵ συνθέτουν μια εικόνα στην οποία προβάλλεται έντονα η αργή ροή του ποταμού. Επιπλέον, ο μεταφραστής εισάγει ένα μυθολογικό στοιχείο που δεν υπάρχει στο πρωτότυπο, αλλά προκύπτει από το νόημα του κειμένου, με τη φράση ἔς τὸν Τάρταρο, προσδιορίζοντας έτσι το τελικό σημείο προορισμού του ποταμού

⁷⁸⁹ Πανάς (1875) 35.

⁷⁹⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 283.

⁷⁹¹ Πανάς (1875) 35-36.

⁷⁹² Ο Οράτιος με τη χρήση των γερονδιακών enaviganda (στ. 11) και visendus (στ. 17) διατηρεί την έννοια της αναγκαιότητας στο ποίημα, βλ. Harrison (2017) 168.

⁷⁹³ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 287.

⁷⁹⁴ Βλ. ΑΚΝ, s.v. σέρνω: σημασία Π1 μεταφορικά «περιφέρομαι άσκοπα, χωρίς όρεξη για δουλειά, νιώθω ανία» και 2α «για κάτι που έχει αφύσικη διάρκεια, που τραβάει πολύ σε μάκρος» (1204).

⁷⁹⁵ Βλ. ΑΚΝ, s.v. αραχνιάζω: σημασία 2 μεταφορικά «είμαι παραμελημένος, βρίσκομαι σε κατάσταση εγκατάλειψης, ερήμωσης» (197).

Κωκυτού. Πέραν από τον επεξηγηματικό ρόλο που προφανώς επιτελεί η παραπάνω προσθήκη, φαίνεται εξίσου πιθανό να αποσκοπεί στον εμπλουτισμό της μετάφρασης με στοιχεία της ελληνικής μυθολογίας (πρβλ. αντίστοιχα προηγουμένως την απόδοση στ. 8-9: *tristi | unda* ως τα κύματα *τῆς Στύγας*), κάτι που συνδέεται ενδεχομένως με την προσπάθεια του μεταφραστή να πολιτογραφήσει τη μετάφραση στα ελληνικά δεδομένα.

Τέλος, η καταληκτική στροφή του ορατιανού ποιήματος:

absumet heres Caecuba dignior
servata centum clavibus et mero
tinget pavimento superbo,
pontificum potiore cenis

Carm. 2.14.25-28

αποδίδεται από τον Πανά ως εξής:

‘Σ τὸν τάφο σου θὰ χαίρωνται, Σπῦρό μου, οἱ κλη-

[ρονόμοι, [sic]

Σκορπίζοντες τὰ πλούτια σου, τοὺς τόσους ἴδρωτές σου.

Τρελλὸς ἐκεῖνος ποῦ ἄπληστα μὲ στέρησες συνάζει,

Ἄλλοι νὰ ταῦρουν νὰ χαροῦν, ἄλλοι νὰ τὰ σκορ-

[πίσουν. [sic]

Πανάς 1875⁷⁹⁶

Ο Οράτιος με μία ειρωνική διάθεση εισάγει στην ωδή τον κληρονόμο (στ. 25: *heres*), ο οποίος αναμένεται να φανεί πιο άξιος (στ. 25: *dignior*) από τον Πόστουμο, αφού θα αξιοποιήσει ό,τι ο τελευταίος αγωνίστηκε να αποκτήσει. Ο νέος κληρονόμος θα σκορπίσει το ακριβό ιταλικό κρασί Καίκουβο (στ. 25: *Caecuba*)⁷⁹⁷ χωρίς φειδώ. Το κρασί που θα χυθεί στο έδαφος ήταν πιο ακριβό από αυτό που καταναλωνόταν στα επίσημα γεύματα των Ποντιφικών στη Ρώμη (στ. 26-28: *mero | tinget pavimento*

⁷⁹⁶ Πανάς (1875) 36.

⁷⁹⁷ Για το Καίκουβο, βλ. Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 289.

superbo, | pontificum potiore cenis).⁷⁹⁸ Η απόδοση της τελευταίας αυτής στροφής φαίνεται να αποτελεί την πιο ελεύθερη εκδοχή που μας έχει προσφέρει ο Πανάς σε σχέση με τη συνολική εικόνα της παρούσας μετάφρασής του. Ο αξιότερος κληρονόμος (στ. 25: heres dignior) αποδίδεται με την προσθήκη μίας πρότασης – προσωπικό σχόλιο του μεταφραστή: *‘Σ τὸν τάφο σου θὰ χαίρωνται, Σπῦρό μου, οἱ κληρονόμοι.* Ο ένας και μοναδικός κληρονόμος του Postumus τρέπεται σε πολλούς, οι οποίοι μάλιστα χαίρονται στον τάφο του Σπύρου. Οι κληρονόμοι χαίρονται αντί να θρηνούν για τον αποθανόντα. Ο μεταφραστής προσθέτει εμφaticά και μία προσφώνηση στον αποδέκτη *Σπῦρό μου*, δημιουργώντας κυκλική σύνθεση στο μετάφρασμα. Ακόμη, στο πλαίσιο της πολιτογράφησης, επιλέγει να μη μεταφέρει στην ελληνική εκδοχή κανένα από τα ρωμαϊκά στοιχεία της ωδής (κρασί Καίκουβο: στ. 25 Caecuba και τα δείπνα των Ποντιφίκων της Ρώμης: στ. 28 pontificum potiore cenis). Η φράση του στίχου 26: *servata centum clavibus* αποδίδεται πολύ ελεύθερα ως *Σκορπίζοντες τὰ πλούτια σου, τοὺς τόσους ἰδρωτές σου*. Οι δύο τελευταίοι στίχοι της μετάφρασης αντανakλούν το ορατιανό νόημα χωρίς να υπάρχει ωστόσο αντιστοιχία με το λατινικό κείμενο, ενώ δίδεται έμφαση στο ηθικολογικό τους περιεχόμενο. Μάλιστα, ο μεταφραστής σχηματίζει δικά του σχήματα λόγου. Για παράδειγμα, η έννοια της απληστίας συνυφαίνεται με τη στέρηση, σχηματίζοντας ένα οξύμωρο (*ἄπληστα με στέρησες*), ενώ η έννοια της σπατάλης καθίσταται πασιφανής στο μετάφρασμα με την επανάληψη του ρήματος σκορπίζω (*Σκορπίζοντες [...] σκορπίσουν*), κάτι που έρχεται σε αντίθεση με το ρήμα του προηγούμενου στίχου (*συνάζεις*).

Συμπερασματικά, ο Πανάς έχοντας κατανοήσει το νόημα του λατινικού κειμένου, προσφέρει μία διασκευή του που είναι εντελώς προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις του ελληνικού αναγνωστικού κοινού (πολιτογράφηση). Διασκευάζοντας τη φιλοσοφική αυτή ωδή του Ορατίου αποσκοπεί να προβληματίσει τους Έλληνες αναγνώστες και όσον αφορά το αναπόφευκτο του θανάτου, αλλά και την ισότητα όλων των κοινωνικών τάξεων απέναντι σε αυτόν. Συνεπώς σε αυτό το ελληνικό (πλέον) ποίημα ανιχνεύουμε τους βασικούς πυλώνες της ζωής του Πανά, τη φιλοσοφία και τις επαναστατικές κοινωνικές του ιδέες.

⁷⁹⁸ Γρόλλιος (1992) 162-163.

2.6.2. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τον Καββαδία (1874)⁷⁹⁹ και με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)⁸⁰⁰

Οι στίχοι 1-2: Eheu fugaces, Postume, Postume, | labuntur anni μεταφράζονται: *Φεῦ! Πόστουμε, Πόστουμε, τὰ δραπετεύοντα ἔτη ἐξολισθαίνουσιν* από τον Καββαδία (1874)⁸⁰¹ και *Φεῦ! Πόστουμε, Πόστουμε, οἱ φυγάδες ἐνιαυτοὶ ἐξολισθαίνουσι* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη (1888).⁸⁰² Οι δύο αποδόσεις σχεδόν ταυτίζονται. Μοναδική διαφορά από πλευράς λεξιλογίου αποτελεί η απόδοση fugaces anni του Καββαδία ως *τὰ δραπετεύοντα ἔτη*, φράση πιο κοντά στο νεοελληνικό λόγο, ενώ *οἱ φυγάδες ἐνιαυτοὶ* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη παραπέμπουν στην αρχαία ελληνική γλώσσα.⁸⁰³

Οι στίχοι 6-9: [...] illacrimabilem | Plutona [...], qui ter amplum | Geryonen Tityonque tristi | compescit unda αποδίδονται ως *τὸν ἀδάκρυτον Πλούτωνα, ὅστις τὸν τρισώματον Γηρῦνῆν [sic] καὶ τὸν Τιτυὸν ἐγκλείει διὰ τοῦ λυπηροῦ ἐκείνου ὕδατος* από τον Καββαδία (1874),⁸⁰⁴ ενώ αντιστοίχως στην έκδοση του Κωνσταντινίδη η φράση είναι *τὸν ἀδάμαστον Πλούτωνα ὅστις κολάζει τὸν τρις [sic] μέγαν (τρिसώματον) Γηρῦνῆν καὶ τὸν Τιτυὸν διὰ τοῦ λυπηροῦ ὕδατος*.⁸⁰⁵ Οι δύο αποδόσεις και πάλι είναι παραπλήσιες. Ωστόσο, μία απόκλιση εντοπίζεται στην απόδοση του επιθέτου που χαρακτηρίζει τον Πλούτωνα illacrimabilem (στ. 6). Ὅπως προαναφέρθηκε, με το εν λόγω επίθετο επισημαίνεται από τον Οράτιο ότι ο θάνατος είναι άσπλαχνος (δεν δακρύζει) και δεν μπορεί να του αλλάξει κανείς τη γνώμη κολακεύοντάς τον.⁸⁰⁶ Η μετάφραση του Καββαδία είναι ad verbum, αφού αποδίδει το illacrimabilem ως *ἀδάκρυτον*. Από την άλλη, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη ο Πλούτωνα χαρακτηρίζεται *ἀδάμαστος*, με το ίδιο δηλαδή επίθετο που ο μεταφραστής χρησιμοποιεί για τη φράση indomitaeque morti (στ. 4): *ἀδάμαστον θάνατον* μεταφράζοντάς την ad verbum.⁸⁰⁷ Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο Καββαδίας είναι πιστός στην αντιστοιχία πρωτοτύπου – μεταφράσματος (indomitaeque: *ἀδάμαστον* και illacrimabilem: *ἀδάκρυτον*),⁸⁰⁸ αλλά στην περίπτωση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη ο μεταφραστής υποπίπτει σε επανάληψη (χρήση του *ἀδάμαστος* εις διπλούν). Το ter amplum | Geryonen

⁷⁹⁹ Καββαδίας (1874) 70-71.

⁸⁰⁰ Κωνσταντινίδη (1888) 203-205.

⁸⁰¹ Καββαδίας (1874) 70.

⁸⁰² Κωνσταντινίδη (1888) 203.

⁸⁰³ Βλ. Montanari, s.v. *ἐνιαυτός*: σημασία 1 «χρονιά, έτος» (732).

⁸⁰⁴ Καββαδίας (1874) 70-71.

⁸⁰⁵ Κωνσταντινίδη (1888) 203.

⁸⁰⁶ Harrison (2017) 170.

⁸⁰⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282-283.

⁸⁰⁸ Καββαδίας (1874) 70.

(στ. 7-8) αποδίδεται ως *τὸν τρισώματον Γηρυώνην* [sic] από τον Καββαδία⁸⁰⁹ και *τὸντρις* [sic] *μέγαν* (τρισώματον) *Γηρυόνην* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.⁸¹⁰ Στους συγκεκριμένους στίχους γίνεται αναφορά στον τρισώμο γίγαντα Γηρυόνη, τον οποίο κρατά φυλακισμένο ο Άδης.⁸¹¹ Ο μεταφραστής στην έκδοση του Κωνσταντινίδη ακολουθεί πιστά το πρωτότυπο *Ter amplum: τὸντρις* [sic] *μέγαν*, ενώ η γραφή *τὸντρις* προφανώς είναι τυπογραφικό λάθος (αντί για το ορθό *τὸν τρις*). Είναι πολύ πιθανό ο μεταφραστής της έκδοσης του Κωνσταντινίδη να είχε υπόψην του τη μετάφραση του Καββαδία (εντός παρενθέσεως γράφει *τρισώματον*, απόδοση που συμπίπτει με την αντίστοιχη του Καββαδία). Ακόμη, το *compescit* (στ. 9) αποδίδεται πιστά με ένα παρόμοιας σημασίας ρήμα και στις δύο περιπτώσεις, πιο συγκεκριμένα *ἐγκλείει* από τον Καββαδία,⁸¹² ενώ *κολάζει* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.⁸¹³ Τέλος, οι δύο αποδόσεις ταυτίζονται στη μετάφραση της φράσης *tristi | compescit unda* (στ. 8-9) ως *διὰ τοῦ λυπηροῦ ἐκείνου ὕδατος* από τον Καββαδία,⁸¹⁴ καθώς και *διὰ τοῦ λυπηροῦ ὕδατος* στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.⁸¹⁵ Η μόνη διαφοροποίηση ἐγκείται στην προσθήκη της αντωνυμίας *ἐκείνου* που εντοπίζεται στην απόδοση του Καββαδία, ενώ ο μεταφραστής της έκδοσης του Κωνσταντινίδη παραμένει πιστός στο πρωτότυπο.

Στην 6^η στροφή της ορατιανής ωδής η ποιητική *persona* υπενθυμίζει στον Πόστουμο ότι τίποτα από όσα του ανήκουν στη ζωή δεν θα τον ακολουθήσει στον θάνατο. Κατά συνέπεια, θα χρειαστεί να αποχαιρετήσει το σπίτι, τη γυναίκα του και τα δέντρα που καλλιεργεί.⁸¹⁶ Η φράση *Linquenda tellus et domus et placens | uxor* (στ. 21-22) αποδίδεται ως *Μέλλει νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ γῆ καὶ ὁ οἶκος καὶ ἡ ἀγαπητὴ σύζυγος* από τον Καββαδία,⁸¹⁷ και *Ἡ γῆ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ καὶ ὁ (σὸς) οἶκος καὶ ἡ ἀρεστὴ σύζυγός (σου)*, στην έκδοση του Κωνσταντινίδη.⁸¹⁸ Πρόκειται και πάλι για δύο πανομοιότυπες μεταφράσεις. Παρατηρούμε ακόμη μία φορά ότι ο μεταφραστής της έκδοσης του Κωνσταντινίδη ακολουθεί πολύ πιστά το πρωτότυπο, αποδίδοντας το γερουνδιακό με το ρήμα *πρέπει* + παθητική φωνή (*πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ*). Ο μεταφραστής στην έκδοση του Κωνσταντινίδη προσθέτει εντός παρενθέσεως την

⁸⁰⁹ Καββαδίας (1874) 71.

⁸¹⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 203.

⁸¹¹ Για τον γίγαντα Γηρυόνη, βλ. Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 284.

⁸¹² Βλ. Montanari, s.v. *ἐγκλείω*: σημασία 1 «κλείνω μέσα, περιορίζω» (623).

⁸¹³ Βλ. Montanari, s.v. *κολάζω*: σημασία 1β «μετριάζω, συγκρατώ» (1180).

⁸¹⁴ Καββαδίας (1874) 71.

⁸¹⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 203.

⁸¹⁶ Γρόλλιος (1992) 161.

⁸¹⁷ Καββαδίας (1874) 71.

⁸¹⁸ Κωνσταντινίδης (1888) 205.

κτητική αντωνυμία (σός), καθώς και την προσωπική αντωνυμία του β' προσώπου (σου) χάριν συντακτικής σαφήνειας αλλά και παραστατικότητας. Ο Καββαδίας μεταφράζει την *placens uxor* ως *ή αγαπητή σύζυγος*, ενώ πιστά και πιο κοντά στη βασική σημασία του λατινικού ρήματος *placeo* από το οποίο προέρχεται και η μετοχή *placens*,⁸¹⁹ βρίσκεται η απόδοση στην έκδοση του Κωνσταντινίδη *ή άρεστή σύζυγος*. Αξιοσημείωτη είναι η αντίστοιχη απόδοση από τον Πανά, ο οποίος αποδίδει τη φράση αυτή ως *τήν κάσσα σου τήν πολυαγαπημένη*.⁸²⁰ Η σύζυγος (*uxor*) τρέπεται σε *κάσσα*, δηλαδή πόρνη,⁸²¹ σημασία που αλλοιώνει το νόημα του πρωτοτύπου.

Συμπερασματικά, οι δύο αυτές πεζές ελληνικές αποδόσεις φαίνεται να συγκλίνουν σε πολλά σημεία. Οι ελάχιστες υπάρχουσες αποκλίσεις αφορούν κυρίως το λεξιλόγιο και τη σύνταξη. Συνεπώς, όπως έχει σημειωθεί και σε προηγούμενη υποενότητα όπου εξετάστηκαν οι αποδόσεις του *Carm.* 1.5 από τους δύο αυτούς μεταφραστές,⁸²² μάλλον ο μεταγενέστερος (1888) συμβουλευτήκε τον προγενέστερο (1874).

2.6.3. Η ελεύθερη απόδοση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)⁸²³

Η φράση (στ. 1-2) *Eheu fugaces, Postume, Postume, | labuntur anni* («Πόστουμε, Πόστουμε, αλίμονο, τα χρόνια γλιστρούν και φεύγουν»)⁸²⁴ αποδίδεται ως *Φεῦ Πόστουμε, Πόστουμε, τὰ ἔτη διαρρέουσιν ὡς χειμάρρος*.⁸²⁵ Στο πρωτότυπο κείμενο, ο Οράτιος θέλοντας να επισημάνει ότι ο χρόνος τρέχει πολύ γρήγορα, σαν ένα ποτάμι, χρησιμοποιεί το επίθετο *fugaces* και το ρήμα *labuntur*, το οποίο δηλώνει και τη ροή του χρόνου (*labuntur anni*) που τρέπεται σε έναν ανεξέλεγκτο χειμάρρο.⁸²⁶ Ο μεταφραστής επιθυμώντας να μεταφέρει την εικόνα του χειμάρρου, αποδίδει το επίθετο *fugaces* χρησιμοποιώντας μία παρομοίωση *ὡς χειμάρρος* και το ρήμα *labuntur* με το ελληνικό *διαρρέουσιν*, ένα ρήμα που σημαίνει («κυλάω, ρέω δια μέσου»)⁸²⁷.

Η φράση του στίχου 4: *indomitaeque morti* αποδίδεται ως *ἀμείλικτον θάνατον*, καθώς και το *illacrimabilem | Plutona* (στ. 6-7) μεταφράζεται *τὸν Πλούτωνα, τὸν*

⁸¹⁹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *placeo*: σημασία 1α «εἶμαι ἀρεστός ἢ ἀποδεκτός σε κάποιον, ἀρέσω» (1275).

⁸²⁰ Πανάς (1883) 36.

⁸²¹ Βλ. LSJ, s.v. *κάσσα*= *κασαλβάς*, βλ. *κασαλβίζω*: «συμπεριφέρομαι ὡς πόρνη» (882).

⁸²² Βλ. σσ. 104-109 της εργασίας.

⁸²³ Κωνσταντινίδης (1888) 202-204.

⁸²⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282.

⁸²⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 202.

⁸²⁶ Nisbet – Hubbard (1978) 226-227.

⁸²⁷ Βλ. LSJ, s.v. *διαρρέω*: σημασία 1 «κυλάω, ρέω δια μέσου» (410).

ἄκαμπτον τοῦτον θεόν. Στην πρώτη περίπτωση ο μεταφραστής χρησιμοποιεί το σχεδόν συνώνυμο *ἀμείλικτον*,⁸²⁸ ενώ στη δεύτερη περίπτωση γίνεται περισσότερο περιγραφικός τονίζοντας ότι πρόκειται για θεό. Όπως είδαμε παραπάνω, στην πίστη του μετάφραση χρησιμοποίησε το ίδιο επίθετο και για τις δύο περιπτώσεις (τα *indomitae* (στ. 4) και *illacrimabilem* (στ. 6) μεταφράζονται και τα δύο με το επίθετο *ἀδάμαστον*).⁸²⁹

Η φράση των στίχων 8-9: *Geryonen Tityonque tristi | compescit unda* αποδίδεται ως *δεσμεύει [...] εἰς τὰς πενθίμους δίνας τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου*.⁸³⁰ Το επίθετο *tristi* τρέπεται στο *πενθίμους*, ενώ στην απόδοση του *unda* ο μεταφραστής λειτουργεί ως ερμηνευτής *τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου* υπονοώντας τον ποταμό της Στύγας (είδαμε παραπάνω ότι ο Πανός μιλά σαφώς για το ποτάμι της Στύγας: *Δὲν ἔφυγαν τὰ κύματα τῆς Στύγας*).⁸³¹ Το επίθετο *tristi* μεταγράφεται ως *τὰς πενθίμους δίνας*. Η παραπάνω απόδοση έρχεται σε αντίθεση με τον αργό ρυθμό των ποταμών του Κάτω κόσμου, αφού η *δίνη* σημαίνει («στρόβιλος»)⁸³² Με την παραπάνω επιλογή ο μεταφραστής δημιουργεί μία παραστατική εικόνα, με σκοπό να δείξει το αναπόφευκτο του θανάτου (στη δίνη του οποίου, όποιος πέσει, δεν επιστρέφει ποτέ).

Οι στίχοι 13-14: *Frustra [...] carebimus | fractisque rauci fluctibus Hadriae* («Μάταια θα ξεφεύγουμε [...] από τα κύματα της βραχνής Αδριατικής που σπάζουν»)⁸³³ αποδίδονται ως *Εἰς μάτην θὰ ἀποφεύγωμεν [...] τὰ κύματα τῆς Ἀδριατικῆς, ἅτινα συντρίβονται μωκώμενα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ταύτης*.⁸³⁴ Εδώ ο μεταφραστής επιλέγει να μεταφέρει στην ελληνική γλώσσα τα κύματα που σπάζουν (*fractisque fluctibus*) με μία δευτερεύουσα αναφορική πρόταση *ἅτινα συντρίβονται*, αποδίδοντας πιστά τη σημασία της μετοχής *fractis*.⁸³⁵ Επιπλέον, συναντάμε το φαινόμενο της μεταφραστικής υπαλλαγής,⁸³⁶ καθώς το επίθετο *rauci*,⁸³⁷ το οποίο στο πρωτότυπο προσδιορίζει την Αδριατική (*rauci Hadriae*), τώρα τρέπεται σε μετοχή παρόμοιας σημασίας που

⁸²⁸ Βλ. Montanari, s.v. *ἀμείλικτος*: σημασία 1 «σκληρός, αδυσώπητος» (151).

⁸²⁹ Βλ. σ. 159 της εργασίας.

⁸³⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 202.

⁸³¹ Βλ. σσ. 152-153 της εργασίας.

⁸³² Βλ. Montanari, s.v. *δίνη*: «περιστροφή, ρουφήχτρα, στρόβιλος» (571).

⁸³³ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 282-283.

⁸³⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 202.

⁸³⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *frango*: σημασία 1α «σπάζω, θρυμματίζω» (704).

⁸³⁶ Ένα από τα φαινόμενα που συναντάμε κατά τη μετάφραση από μία συνθετική σε μία αναλυτική γλώσσα είναι το φαινόμενο της μεταφραστικής υπαλλαγής. Για το φαινόμενο αυτό, βλ. Κακριδής (2000) 118.

⁸³⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *raucus*: σημασία 1β «(για τρεχούμενο νερό, θάλασσα κτλ.), Hor. *Carm.* 2.14.14 *raucus Hadria*: ο βρυχώμενος Αδρία» (1387).

προσδιορίζει πλέον τα κύματα (*μυκώμενα*).⁸³⁸ Μάλιστα, ο μεταφραστής προσθέτει και έναν εμπρόθετο προσδιορισμό του τόπου (*ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ταύτης*), ενδεχομένως αποσκοπώντας να προσδώσει μεγαλύτερη σαφήνεια αλλά και παραστατικότητα στο λόγο του.

Συμπερασματικά, η ελεύθερη απόδοση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη διαπνέεται από μία ερμηνευτική διάθεση, χωρίς να αποκλίνει από το πρωτότυπο.

⁸³⁸ Βλ. Montanari, s.v. *μυκάομαι*: μουγκρίζω, αντηχώ (1395).

2.7. Το *Carm.* 2.16: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η ωδή έχει αποδέκτη τον Γρόσφο (Pomprius Grosphus),⁸³⁹ έναν εύπορο γαιοκτήμονα με καταγωγή από τη Σικελία. Η οικογένεια των Γρόσφων φαίνεται πως ανήκε στην τάξη των ιπέων και μάλλον είχε τιμηθεί για την προσφορά της στον πόλεμο (δηλωτικό των παραπάνω είναι και το όνομα της οικογένειας, *γρόσφος* = *λόγχη*).⁸⁴⁰ Όπως και στο *Carm.* 2.14, ο ποιητής απευθυνόμενος σε έναν πλούσιο αποδέκτη επισημαίνει τα όρια του υλικού πλούτου (δεν μπορεί κανείς να αγοράσει τα πάντα, καθώς υπάρχουν αγαθά που δεν εξαγοράζονται μέσω του πλούτου) και τα οφέλη της λιτότητας.⁸⁴¹ Ειδικότερα, ο Οράτιος στην παρούσα ωδή νουθετεί το φίλο του πάνω στο θέμα του *ἀζΐως ζῆν*. Η *persona* του ποιητή υπογραμμίζει ότι η ευδαιμονία δε συνίσταται στην απόκτηση πλούτου και δύναμης, αλλά αντιθέτως επιτυγχάνεται όταν καταφέρει κανείς να αρκεστεί σε όσα έχει διάγοντας μία απλή ζωή.⁸⁴² Στις τρεις πρώτες στροφές (στ. 1-12) κύρια θεματική αποτελεί η αναζήτηση της αταραξίας (*otium*) από τους ανθρώπους που στη ζωή τους έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι με στρεσογόνες καταστάσεις (συγκεκριμένα εδώ γίνεται αναφορά στους ναύτες – εμπόρους, τους πολεμιστές και τους πολιτικούς).⁸⁴³ Στην 4^η στροφή (στ. 13-16) προβάλλεται η ήρεμη κατάσταση στην οποία βρίσκεται όποιος ακολουθεί ένα λιτό τρόπο ζωής, ενώ στις αμέσως επόμενες στροφές (5^η – 6^η στροφή: στ. 17-24) ο ποιητής επεκτείνει τις ιδέες της 1^{ης} στροφής τονίζοντας την αδυναμία των ανθρώπων να ξεφύγουν με οποιονδήποτε τρόπο (είτε αλλάζοντας τόπο είτε ταξιδεύοντας με πλοίο είτε καλπάζοντας με ένα άλογο) από τις ανησυχίες και το άγχος που τους βασανίζει.⁸⁴⁴ Ο ποιητής στην αμέσως επόμενη στροφή (7^η στροφή: στ. 25-28) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οφείλουμε να απολαμβάνουμε και να εκτιμούμε το παρόν και ό,τι διαθέτουμε, χωρίς να επιζητούμε την τελειότητα, αφού αυτή είναι ανέφικτη. Στο τέλος του ποιήματος (8^η – 10^η στροφή: στ. 29-40) ο ποιητής επιχειρεί μία σύγκριση ανάμεσα στον Γρόσφο και τον ίδιο, με κριτήρια την ηλικία, τον υλικό πλούτο και τον τρόπο ζωής τους. Η ωδή ολοκληρώνεται με την περιγραφή του τρόπου ζωής του ποιητή, που θεωρείται ως η κατάλληλη επιλογή.⁸⁴⁵

⁸³⁹ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του ονόματος Grosphus σε Γρόσφο, όπως υποδεικνύεται από τη μελέτη του Γρόλλιου (1992) και των μεταφράσεων της έκδοσης του Κωνσταντινίδη (1888).

⁸⁴⁰ Nisbet – Hubbard (1978) 252-253.

⁸⁴¹ Harrison (2017) 183.

⁸⁴² Γρόλλιος (1992) 186.

⁸⁴³ Γρόλλιος (1992) 189.

⁸⁴⁴ Γρόλλιος (1992) 190.

⁸⁴⁵ Harrison (2017) 183.

Για το *Carm.* 2.16 του Ορατίου διατίθενται στην ελληνική γλώσσα δύο έμμετρες αποδόσεις και δύο πεζές. Σε έμμετρο λόγο μεταφράζουν ο Ισπανός πρέσβης Benito Pardo de Figueora (1810)⁸⁴⁶ και ο Κερκυραίος λόγιος Στυλιανός Χρυσομάλλης (1899). Σε πεζό λόγο διαθέτουμε την έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888) όπου περιλαμβάνονται δύο πεζές αποδόσεις, μία ελεύθερη και μία πιστή, όπως κατονομάζονται από τον ίδιο.⁸⁴⁷

Στο παρόν υποκεφάλαιο, αφού παρουσιάσω ορισμένα βασικά στοιχεία για τον Στυλιανό Χρυσομάλλη και το έργο του, καθώς και κάποια στοιχεία για τη μετάφρασή του, θα παραβάλω τις δύο έμμετρες μεταφράσεις των Pardo και Χρυσομάλλη. Η ανάλυση εστιάζει στην ανάδειξη των σημείων σύγκλισης και απόκλισης των μεταφραστικών τους επιλογών, επιχειρώντας την ανίχνευση των αιτίων που υπαγόρευαν τις συγκεκριμένες επιλογές. Έπειτα, θα επικεντρωθώ στην εξέταση των χωρίων με μεταφραστικό ενδιαφέρον της ελεύθερης απόδοσης της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, παραβάλλοντας και τα αντίστοιχα χωρία της πιστής μετάφρασης του ίδιου, σε μία προσπάθεια αναζήτησης των μεταξύ τους διαφορών και ομοιοτήτων.

2.7.1. Η μετάφραση του Στυλιανού Χρυσομάλλη (1899)⁸⁴⁸

Ο Στυλιανός Χρυσομάλλης (1836-1918) από την Κέρκυρα υπήρξε λόγιος, σατιρικός ποιητής και μεταφραστής. Ταξίδεψε σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και άσκησε το επάγγελμα του καθηγητή της γαλλικής γλώσσας. Το συγγραφικό του έργο επικεντρώνεται κυρίως στην παραγωγή πρωτότυπης ποίησης, αλλά και στη μετάφραση έργων κυρίως της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας (Ossian, Sully-Prudhomme κ.ά.). Το περιεχόμενο των ποιημάτων του, γραμμένων σε γλώσσα με άφθονους ιδιοματισμούς, εστιάζει κυρίως στη σάτιρα πολιτικών προσώπων της Κέρκυρας. Αναφορικά με τις απόψεις του περί μετάφρασης, ο Χρυσομάλλης ακολουθεί τον Πολυλά, μεταφράζοντας σε γλώσσα δημοτική και με υψηλό αίσθημα καλλιτεχνικής ευθύνης.⁸⁴⁹ Όπως πληροφορούμαστε από τη μελέτη του Μπουμπουλίδη, ο Χρυσομάλλης από την κλασική γραμματεία έχει μεταφράσει στην ελληνική γλώσσα μόνο την παρούσα ωδή, δηλαδή το *Carm.* 2.16 του Ορατίου, της οποίας η μετάφραση δημοσιεύτηκε στο

⁸⁴⁶ Για τον Pardo και το έργο του στο οποίο περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις του έγινε λόγος σε προηγούμενο υποκεφάλαιο της εργασίας.

⁸⁴⁷ Για τις μεταφράσεις της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, βλ. σσ. 71-72 της εργασίας.

⁸⁴⁸ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ψηφιοθήκη ΑΠΘ», στο σύνδεσμο: <http://digital.lib.auth.gr/record/143876/?ln=en> [τελευταία ανάκτηση: 15-03-2025].

⁸⁴⁹ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Χρυσομάλλης Στυλιανός* (2397-2398).

περιοδικό *Ἡ Τέχνη* το 1899. Ο Μπουμπουλίδης σχολιάζοντας με συντομία αυτήν την απόδοση του Χρυσομάλλης, παρατηρεί ότι ο μεταφραστής διατηρεί στην απόδοσή του τον αριθμό των 10 στροφών αποτελούμενων από 4 στίχους (όπως δηλαδή είναι δομημένη και η ορατιανή ωδή). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο ίδιος μελετητής, εξαιτίας κυρίως του μέτρου (ιαμβικό 15σύλλαβο) και της ομοιοκαταληξίας (πλεχτή τύπου αβαβ) της μετάφρασης, ο Χρυσομάλλης αναγκάζεται να αναπτύξει το νόημα των λατινικών στίχων στην ελληνική μετάφραση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία πιο ελεύθερη απόδοση του πρωτοτύπου.⁸⁵⁰ Ωστόσο, ο Μπουμπουλίδης θεωρεί πως δε λείπουν και σημεία που παρουσιάζουν επιτυχή αντιστοιχία λατινικών στίχων και νεοελληνικών εκφράσεων. Τέλος, διαπιστώνει ότι η μετάφραση διατηρεί τη φιλοσοφική διάθεση του πρωτοτύπου, ενώ χαρακτηρίζεται από μετρική ευρυθμία και καλή γλωσσική επεξεργασία.⁸⁵¹

Το περιοδικό *Ἡ Τέχνη*, στο οποίο δημοσιεύεται η παρούσα μετάφραση, αριθμεί συνολικά 12 τεύχη και εκδίδεται στην Αθήνα από τον Κ. Χατζόπουλο από το 1898 έως το 1899. Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, αποτελεί το πρώτο αμιγώς λογοτεχνικό/φιλολογικό περιοδικό στην Ελλάδα, το οποίο επιδιώκει την εθνική πνευματική ανασυγκρότηση, ενώ ενθαρρύνεται η προσπάθεια των νέων δημιουργών να διαμορφώσουν το γλωσσικό όργανο με βάση τη δημοτική γλώσσα. Όπως δηλώνουν οι εκδότες του περιοδικού, βασικός όρος για τη συνεργασία με το περιοδικό αποτελεί μονάχα 'η καλλιτεχνικότητα' χωρίς να δίνεται έμφαση στην τεχνοτροπία που ακολουθεί ο καθένας. Μεταξύ άλλων, στην *Τέχνη* περιέχονται πρωτότυπα έργα, αλλά και μεταφράσεις (ποίηση, διήγημα, μυθιστόρημα, θέατρο), δοκίμια, καθώς και μελέτες και άρθρα με θέμα τη λογοτεχνία, την τέχνη, τη φιλοσοφία και την εκπαίδευση.⁸⁵²

Η μετάφραση φέρει τον τίτλο: ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΗ ΣΤΟΝ ΓΡΟΣΦΟΝ (OTIUM DIVOS VOGAT).⁸⁵³ Όπως συμβαίνει συνήθως σε κάθε μετάφραση που βρίσκεται δημοσιευμένη σε περιοδικό, έτσι και η παρούσα μετάφραση δε συνοδεύεται από το πρωτότυπο έργο, ούτε γίνεται αναφορά στην έκδοση που ακολουθεί ο μεταφραστής.

⁸⁵⁰ Μπουμπουλίδης (1964) 522: *Ὁ Χρυσομάλλης ἀποδίδει τὰς δέκα ἐκ τετραστίχων βραχυσυλλάβων στίχων στροφὰς τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου δι' ἰσαριθμῶν στροφῶν ἐξ ἰαμβικῶν 15συλλάβων, μεθ' ὁμοιοκαταληξίας τοῦ τύπου αβαβ, στίχων. Τοῦτο ὁμῶς καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοήματος τῶν λατινικῶν στίχων, οἵτινες καὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατὰ τρόπον ἐλευθεριώτερον.*

⁸⁵¹ Μπουμπουλίδης (1964) 522: *Οὐχ ἦντον ὁμῶς ὑπάρχον καὶ στίχοι, οἵτινες παρὰ τὸν πλατασμόν των, παρουσιάζουν ἐπιτυχή ἀντιστοιχίαν λατινικῶν χωρίων καὶ νεοελληνικῶν ἐκφράσεων. Γενικῶς ἡ μετάφρασις ἐπιτυγχάνει νὰ διατηρήσῃ τὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν τοῦ πρωτοτύπου καὶ παρουσιάζει μετρικὴν εὐρυθμίαν καὶ καλὴν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν.*

⁸⁵² Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Τέχνη*, *Η'* (2162-2163).

⁸⁵³ Χρυσομάλλης (1899) 4.

Επιπλέον, δεν περιέχονται πληροφορίες για τη μεταφραστική θεωρία και πρακτική του Χρυσομάλλη, ούτε για τους λόγους που επέλεξε να αποδώσει στην Ελληνική το συγκεκριμένο ορατιανό ποίημα. Η γλώσσα της μετάφρασης είναι η δημοτική.

2.7.2. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) και Χρυσομάλλη (1899)

Η πρώτη στροφή του λατινικού ποιήματος:

Otium divos rogat in patienti
prensus Aegaeo, simul atra nubes
condidit lunam neque certa fulgent
sidera nautis

Carm. 2.16.1-4

αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα από τους δύο μεταφραστές:

Ἡρεμεῖν δεῖται Μακάρων, ὅς εὐρεῖ
Πλεύσεν Αἰγαίῳ, νέφος ὡς σελάναν
Κρύψεν αἰθὸν, καὶ σκοπέοισιν ἄστρα
Ναύται ἀδήλως

Pardo 1810⁸⁵⁴

Σκόλη ζητάει ἀπ' τοὺς Θεοὺς ὁ ναύτης ποῦ ἄγρια δέρνει
τοῦ Αἰγαίου τὸ κῦμα τὸ πικρόν, ὅταν καὶ τὴ Σελήνη
σκεπάζουν μαῦρα σύγνεφα κι ὁ οὐρανὸς δὲ στέρνει
καμμιὰν ἀχτίδα ἀστροφεγγιάς τὸ πλοῖο του νὰ διευθύνει.

Χρυσομάλλης 1899⁸⁵⁵

⁸⁵⁴ Pardo (1810) 40.

⁸⁵⁵ Χρυσομάλλης (1899) 4.

Η ωδή ξεκινά με τη λέξη *otium* (στ. 1) να τοποθετείται από τον ποιητή emphaticά στην πρώτη θέση, καθώς αποτελεί και τον κεντρικό θεματικό της άξονα. Το *otium* πέραν των αρκετών συνδηλώσεών του (ελεύθερος χρόνος, κατάσταση απραξίας, κατάσταση ομαλότητας, ειρήνης κ.α),⁸⁵⁶ για τους Ρωμαίους λογοτέχνες είχε θετικό πρόσημο, εφόσον υποδήλωνε την ησυχία και την ειρήνη, προϋποθέσεις απαραίτητες για τη δημιουργική τους δραστηριότητα. Ως γνωστόν, είναι όρος νοηματικά ισοδύναμος με την αρχαία ελληνική λέξη *σχολή*. Ο Οράτιος στην πρώτη στροφή αντιδιαστέλλει το μόχθο και την πίεση που βιώνουν οι έμποροι – ναυτικοί στο πέλαγος εν μέσω καταιγίδας, με την ηρεμία (*otium*) την οποία και επιζητούν σε μία τέτοια δύσκολη στιγμή.⁸⁵⁷

Η φράση των πρώτων δύο στίχων (στ. 1-2) *Otium divos rogat in patenti | prensus Aegaeo* αποδίδεται από τον Pardo ως *Ἥρεμειν δεῖται Μακάρων, ὄς εὐρεῖ | Πλεύσεν Αἰγαίω*. Αρχικώς, το ουσιαστικό *otium* (στ. 1) αλλάζει γραμματική ταυτότητα και τρέπεται στην ελληνική γλώσσα σε απαρέμφατο ίδιας σημασίας (*Ἥρεμειν*). Το ρήμα της πρότασης (*roгат*) αποδίδεται *ad verbum* με το αντίστοιχο ελληνικό *δεῖται*. Οι θεοί (στ. 1 *divos*) μεταφράζονται με το *Μακάρων*, δηλαδή με ένα επίθετο που συχνά στην *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια* χαρακτηρίζει τους θεούς και χρησιμοποιείται ως αντίθετο των θνητών.⁸⁵⁸ Ο Pardo παραμένει πιστός στην απόδοση της φράσης *in patenti | Aegaeo* ως *εὐρεῖ | Αἰγαίω*. Η ουσιαστικοποιημένη μετοχή *prensus* υποδηλώνει («εκείνον που τον έπιασε (η κακοκαιρία)»)⁸⁵⁹ Η επιλογή του μεταφραστή να αναλύσει την εν λόγω μετοχή σε μία δευτερεύουσα αναφορική πρόταση κατά τη μεταγραφή της στην ελληνική γλώσσα (*ὄς | Πλεύσεν*), είναι εύλογη, καθώς πρόκειται για ένα σύνηθες φαινόμενο κατά τη μετάφραση μίας συνθετικής σε μία αναλυτική γλώσσα.⁸⁶⁰ Εντούτοις, η μη απόδοση της λατινικής μετοχής στην ελληνική εκδοχή επιφέρει και αλλαγή του νοήματος, αφού αφαιρείται η αρνητική συνδήλωση του κινδύνου (ο έμπορος – ναυτικός καταλαμβάνεται από καταιγίδα, δεν πλέει απλώς στο Αιγαίο πέλαγος). Όσον αφορά το λεξιλόγιο του παραπάνω ελληνικού χωρίου, το ρήμα *πλεύσεν*

⁸⁵⁶ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *otium*: σημασία 1α «ο ελεύθερος χρόνος», 2α «κατάσταση απραξίας, αδράνειας», 4α «χρόνος αφιερωμένος στη λογοτεχνική δημιουργία ή τη μελέτη», 4β (μετωνυμικά) «το πνευματικό προϊόν της σχολής, το ποίημα», 5α (σε πολιτικά – φιλοσοφικά συμφραζόμενα) «κατάσταση ειρήνης, ομαλότητας, ηρεμίας» (1194).

⁸⁵⁷ Nisbet – Hubbard (1978) 256.

⁸⁵⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *μάκαρ*: σημασία 1 «επίθετο για τους θεούς ως αντίθετο των θνητών», απαντά σε *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια* (1073).

⁸⁵⁹ Γρόλλιος (1992) 181.

⁸⁶⁰ Για τις αλλαγές που συναντάμε κατά τη κατά τη μετάφραση μίας συνθετικής γλώσσας σε αναλυτικής, βλ. Κακριδής (2000) 76-122.

αποτελεί αναύξητο αιολικό τύπο του ρήματος *πλέω*.⁸⁶¹ Ο Χρυσομάλλης αποδίδει πιστά τη φράση *Otium divos rogat* (στ. 1) ως *Σκόλη ζητάει άπ' τούς Θεούς ό ναύτης*. Ως υποκείμενο του ρήματος της ελληνικής πρότασης τίθεται το ουσιαστικό *ό ναύτης*, το οποίο προφανώς προκύπτει από τη σημασία του λατινικού *nautis* (στ. 4) που βρίσκεται στο τέλος της 1^{ης} στροφής. Το *otium* μεταφράζεται πιστά ως *σκόλη*, με τη χρήση δηλαδή μίας λαϊκότερης λέξης για τη σχόλη.⁸⁶² Η μετοχή *prensus* (στ. 2) αναλύεται – όπως και στην περίπτωση του *Pardo* – σε μία δευτερεύουσα αναφορική πρόταση (*ποῦ ἄγρια δέρνει*). Η ελληνική πρόταση δεν αποδίδει με ακρίβεια το σημασιολογικό περιεχόμενο της λατινικής μετοχής, αλλά κυρίως την ερμηνεύει. Ωστόσο διατηρεί – εν αντιθέσει με την απόδοση του *Pardo* – την αρνητική εικόνα του πρωτοτύπου, παρουσιάζοντας το ναύτη να ‘δέρνεται’ από το κύμα της θάλασσας. Η περιγραφή της αρνητικής αυτής εικόνας συνεχίζεται με «το ανοιχτό Αιγαίο» (*in patenti | Aegaeo*) να μεταφέρεται στη μετάφραση περιφραστικά ως *τοῦ Αἰγαίου τὸ κύμα τὸ πικρόν*. Το Αιγαίο πέλαγος, όπως αναφέρουν οι Nisbet – Hubbard, θα μπορούσε να συνδεθεί με τις καταιγίδες, καθώς το όνομά του είναι πιθανό να συγγενεύει ετυμολογικά με τη λέξη καταιγίδα (*αἰγίς*: καταιγίδα).⁸⁶³ Φυσικά, η πιο διαδεδομένη ετυμολογία του είναι από το όνομα του βασιλιά Αιγέα που αυτοκτόνησε στο Αιγαίο πέλαγος όταν είδε τα μαύρα πανιά στο καράβι του γιου του Θησέα. Οι παραπάνω θέσεις που σχετίζονται με την ονομασία του Αιγαίου πελάγους ίσως δικαιολογούν το χαρακτηρισμό του κύματος ως πικρό. Μέσω αυτής της επιλογής προβάλλεται στους αναγνώστες η εικόνα του Αιγαίου ως μιας επικίνδυνης και άγριας θάλασσας που επιφυλάσσει συνεχώς κινδύνους για τους ναυτικούς, αλλά και συνάμα μίας θάλασσας με τραγικές συνδηλώσεις, αφού πίσω από την ονομασία της κρύβεται ο άδικος χαμός του Αιγέα.

Ο *Pardo* μεταφράζει τη φράση των στίχων 2-3 *simul atra nubes | condidit lunam* με το *νέφος ως σελάναν | Κρύψεν αίθον*, μένοντας πιστός στο πρωτότυπο. Από πλευράς λεξιλογίου, ακολουθεί την προσφιλή του μέθοδο της επιλογής ιδιαίτερων διαλεκτικών τύπων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Έτσι και εδώ το ουσιαστικό *σελάναν* είναι δωρικός τύπος (*α* αντί *η*: *σελάναν* αντί *σελήνην*),⁸⁶⁴ το ρήμα *κρύψεν* είναι ένας επικός

⁸⁶¹ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 16-03-2025].

⁸⁶² Βλ. *ΛΚΝ*, s.v. *σκόλη*: «ημέρα αργίας», λαϊκότροπη (1313).

⁸⁶³ Βλ. Nisbet – Hubbard (1978) 256.

⁸⁶⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 16-03-2025].

αναύξητος αόριστος του ρήματος *κρύπτω*,⁸⁶⁵ ενώ το επίθετο *αἰθὼν* είναι σπάνιος τύπος που απαντά στον Καλλίμαχο.⁸⁶⁶ Η τελευταία φράση (στ. 3-4) αυτής της στροφής, *neque certa fulgent | sidera nautis* αποδίδεται ως *καὶ σκοπέοισιν ἄστρα | Ναύται ἀδήλως*. Τα ἄστρα (*sidera*) χαρακτηρίζονται *certa*, καθώς είναι αυτά που δεν χάνονται μέσα στα σύννεφα, αλλά παραμένουν σταθερά. Συνεπώς, προσφέρουν βεβαιότητα και ασφάλεια στα ταξίδια των πλοίων,⁸⁶⁷ καθώς με το φως τους (*fulgent*) καθοδηγούν τους ναυτικούς (*nautis*).⁸⁶⁸ Εδώ ο μεταφραστής τρέπει τη δοτική χαριστική *nautis* σε υποκείμενο (*Ναύται*), ενώ το επίθετο *certa* με την άρνηση *neque* μεταγράφονται με το επίρρημα *ἀδήλως* που έχει τη σημασία του («μη φανερά, κρυφά»)⁸⁶⁹. Το ρήμα που επιλέγει ο Pardo στην απόδοσή του είναι το *σκοπέοισιν* που έχει μεταξύ άλλων την έννοια του («παρατηρώ, εξετάζω και αναζητώ»),⁸⁷⁰ και πάλι αποτελεί έναν διαλεκτικό τύπο (*οι αντί ου: σκοπέοισιν* αντί *σκοπέουσι* και ασυναίρετος αντί του συνηρημένου *σκοποῦσιν*).⁸⁷¹

Ο Χρυσομάλλης παραμένει πιστός στο πρωτότυπο στην απόδοση της φράσης *simul atra nubes | condidit lunam* (στ. 2-3) ως *ὅταν καὶ τῆ Σελήνη | σκεπάζουν μαῦρα σύννεφα*. Το ουσιαστικό *σύννεφα* είναι ένας τύπος που απαντά στη λαϊκή γλώσσα.⁸⁷² Αντιθέτως, ο Χρυσομάλλης κινείται με περισσότερη ελευθερία στην απόδοση των στίχων *neque certa fulgent | sidera nautis* (στ. 3-4) ως *κι ὁ οὐρανὸς δὲ στέρνει | καμμιὰν ἀχτίδα ἀστροφεγγιάς τὸ πλοῖο του νὰ διευθύνει*. Ο μεταφραστής, μολονότι δε μένει πιστός στις λέξεις του πρωτοτύπου, νοηματικά φαίνεται να επιτυγχάνει παρόμοιο αποτέλεσμα. Αναλυτικότερα, στην ελληνική πρόταση ρήμα είναι το *στέρνει* και υποκείμενό του *ὁ οὐρανὸς*. Το *στέρνει* προφανώς αντιστοιχεί στο ρήμα *στέλνει*. Ακόμη, η λέξη *ἀστροφεγγιά* αποδίδει επιτυχώς τη λάμψη των αστεριών, καθώς χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ξάστερη νύχτα που φωτίζεται από την έντονη λάμψη τους.⁸⁷³ Η φράση *καμμιὰν ἀχτίδα* συνιστά προσθήκη του μεταφραστή, με στόχο να ενισχύσει την

⁸⁶⁵ Βλ. *LSJ*, s.v. *κρύπτω*: επικός αόριστος *κρύψα* (1000).

⁸⁶⁶ Βλ. Montanari, s.v. *αἰθὼς*: σημασία γ «σκούρος, μελαμψός» απαντά στον Καλλίμαχο (95).

⁸⁶⁷ Γρόλλιος (1992) 181.

⁸⁶⁸ Harrison (2017) 187.

⁸⁶⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀδήλως*: «μη φανερά, κρυφά» (22).

⁸⁷⁰ Βλ. Montanari, s.v. *σκοπέω*: σημασία 1α «παρατηρώ, κοιτάζω, εξετάζω» και 2β «αναζητώ» (1943-1944).

⁸⁷¹ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 16-03-2025].

⁸⁷² Βλ. *AKN*, s.v. *σύννεφο*: «σύννεφο» λαϊκότροπο (1271).

⁸⁷³ Βλ. *AKN*, s.v. *αστροφεγγιά*: «για την ξάστερη νύχτα, τη νύχτα που φωτίζεται από την έντονη λάμψη των αστεριών» (222).

εικόνα της έντονης κακοκαιρίας, αποτυπώνοντας την πλήρη έλλειψη φωτός στο σκοτεινό ουρανό. Να σημειωθεί ότι το ουσιαστικό *ἀχτίδα* είναι ένας τύπος που χρησιμοποιείται ευρέως στη λογοτεχνία.⁸⁷⁴ Η χρήση λογοτεχνικών όρων από τον Χρυσομάλλη δικαιολογείται τόσο από την ιδιότητά του ως λογοτέχνη, αλλά και από τις μεταφραστικές του πεποιθήσεις (ακολουθεί τις επιταγές της Επτανησιακής Σχολής), σύμφωνα με τις οποίες το μετάφρασμα αποτελεί ταυτοχρόνως και λογοτέχνημα).⁸⁷⁵ Η φράση *τὸ πλοῖο του νὰ διευθύνει* αντιστοιχεί στη λατινική *neque certa*. Ο Οράτιος εδώ αναφέρει ότι τα αστέρια δεν φέγγουν, προκειμένου να καθοδηγήσουν τους ναύτες και αυτοί με τη σειρά τους να οδηγήσουν στη σωστή κατεύθυνση το πλοίο τους. Ο Χρυσομάλλη, αλλάζοντας την εστίαση του κειμένου, μολονότι δε μένει πιστός στο πρωτότυπο, λέει ρητώς αυτό που στο λατινικό κείμενο υπονοείται, ότι δηλαδή, εφόσον δεν υπάρχουν αστέρια, δεν υπάρχει το φως που βοηθά το ναύτη να οδηγήσει με ασφάλεια το πλοίο του. Το ρήμα *διευθύνει* επιλέγεται χάριν της ομοιοκαταληξίας των στίχων (*Σελήνη – διευθύνει*).

Οι δύο πρώτοι στίχοι της 2^{ης} στροφής (στ. 5-6): *otium bello furiosa Thrace, | otium Medi pharetra decori*, αποδίδονται από τους δύο μεταφραστές ως *Ἡρεμεῖν Θράκα μανικῶς μαχάμων* | *Ἡρεμεῖν Μῆδος βέλει αἰνός* από τον Pardo (1810)⁸⁷⁶ και *Σκόλη κι οί Θράκες πεθυμοῦν, στὸν πόλεμο λιοντάρια | κι οί Μῆδοι πῶχουν τᾶρματα στολίδι και καμάρι* από τον Χρυσομάλλη (1899).⁸⁷⁷ Η λέξη *otium* επαναλαμβάνεται από τον Οράτιο τρεις φορές με την ίδια ακριβώς μορφή και στην ίδια θέση (1^η λέξη) των στίχων [πρβλ. (στ.1) *otium*,... (στ. 5) *otium*... (στ. 6) *otium*], προφανώς για λόγους έμφασης.⁸⁷⁸ Ο Pardo, ακολουθώντας πιστά τον Ρωμαίο ποιητή, μεταφέρει στην απόδοσή του την τριπλή επανάληψη του *otium*, τοποθετώντας απαρέμφοτο στη θέση του [*Ἡρεμεῖν (δεῖται)*]...| *Ἡρεμεῖν Θράκα* ...| *Ἡρεμεῖν (Μῆδος)*]. Απεναντίας, ο Χρυσομάλλη επαναλαμβάνει το λατινικό *otium* δύο φορές ως *σκόλη*. Παραμένει πιστός στη σημασία και τη γραμματική ταυτότητα του λατινικού αυτού όρου, ενώ και στις δύο περιπτώσεις της απόδοσης ο μεταφραστής φροντίζει ώστε να βρίσκεται στην ίδια θέση των στίχων (είναι η 1^η λέξη του στίχου), όπως ακριβώς συμβαίνει στο πρωτότυπο και στην

⁸⁷⁴ Βλ. *ΑΚΝ*, s.v. *αχτίδα*: «ακτίνα» λογοτεχνικό (251).

⁸⁷⁵ Για την Επτανησιακή Σχολή και τις απόψεις του κύριου εκπροσώπου της, Ι. Πολυλά, περί μετάφρασης, βλ. σσ. 4, 6, 81 και σ. 83, υποσημ. 483 της εργασίας.

⁸⁷⁶ Pardo (1810) 40.

⁸⁷⁷ Χρυσομάλλη (1899) 226.

⁸⁷⁸ Η τριπλή χρήση της λέξης *otium* ανακαλεί το ποίημα 51 του Κατούλλου (πρβλ. στ. 13-16: *otium... otio... otium*). Ο Οράτιος ωστόσο, ξεπερνά τον Κάτουλλο επαναλαμβάνοντας την ίδια λέξη στην ίδια ακριβώς μορφή (*otium*), βλ. Harrison (2017) 186.

αντίστοιχη απόδοση του Pardo. Ο Χρυσομάλλης συμπληρώνει στην ελληνική πρόταση το ρήμα που εννοείται από τον 1^ο στίχο (rogat) αποδίδοντάς το ως *πεθυμοῦν*. Ο συγκεκριμένος ρηματικός τύπος που επιλέγεται εδώ απαντά συχνά στη λαϊκή γλώσσα.⁸⁷⁹ Στην παρούσα στροφή του ορατιανού ποιήματος γίνεται λόγος για δύο ιδιαίτερα φιλοπόλεμους λαούς, τους Θράκες και τους Μήδους. Πιθανότατα ο ποιητής αναφέρεται στις εκστρατείες που διεξήγαγαν οι παραπάνω λαοί με απώτερο σκοπό να αποκτήσουν πολεμικά λάφυρα και πλούτο.⁸⁸⁰ Σύμφωνα με τους Nisbet – Hubbard, πίσω από το χαρακτηρισμό των Θρακών ως *bello furiosa* υποκρύπτεται το ποιητικό ελληνικό σύνθετο επίθετο *Άρειμανής*.⁸⁸¹ Ο Pardo αποδίδει πιστά την ανωτέρω φράση ως *Θράκα μανικῶς μαχάμων*. Η επιλογή του επιθέτου *μαχάμων*, που σημαίνει («φιλοπόλεμος») και απαντά συχνά στην *Ιλιάδα* του Ομήρου,⁸⁸² δε μοιάζει τυχαία. Τουναντίον, το συγκεκριμένο επίθετο μάλλον επιλέγεται εξαιτίας της σημασιολογικής του σύνδεσης με το επίθετο *Άρειμανής* που επίσης σημαίνει («φιλοπόλεμος, γεμάτος επιθετική φρενίτιδα»),⁸⁸³ και ενδεχομένως υπολανθάνει πίσω από το χαρακτηρισμό των Θρακών ως *bello furiosa*. Παράλληλα διατηρείται και η έννοια της μανίας που υπάρχει στο πρωτότυπο, με το *furiosa* να αποδίδεται πιστά ως *μανικῶς*, βέβαια με αλλαγή της γραμματικής του ταυτότητας (τρέπεται σε επίρρημα στην ελληνική εκδοχή). Εστιάζοντας στο εν λόγω χωρίο της μετάφρασης από πλευράς λεξιλογίου, διαπιστώνεται και πάλι η χρήση αρχαίων ελληνικών διαλεκτικών τύπων. Πιο συγκεκριμένα, το όνομα *Θράκα* και το επίθετο *μαχάμων* ανήκουν στην αιολική διάλεκτο (α αντί η: *Θράκα* αντί *Θράκη* και *μαχάμων* αντί *μαχήμων*).⁸⁸⁴ Από την άλλη, η ελεύθερη διάθεση του Χρυσομάλλη είναι εμφανής στην απόδοση της ίδιας φράσης (στ. 5: *bello furiosa Thrace*): *οί Θραῖκες [...] στὸν πόλεμο λιοντάρια*. Η έννοια της μανίας (*furiosa*) του πρωτοτύπου δε μεταφέρεται στο ελληνικό μετάφρασμα. Αντί αυτού, ο Χρυσομάλλης παρομοιάζει τη δεινή πολεμική ικανότητα των Θρακών με τα λιοντάρια. Ο παραλληλισμός αυτός, κυρίως σε πολεμικά συμφραζόμενα, (εμφανίζεται βέβαια ήδη από τον Όμηρο, όταν ο Αχιλλέας παρομοιάζεται με λιοντάρι πρβλ. *Ιλ.Υ* 164-165:

⁸⁷⁹ Βλ. *AKN*, s.v. *πεθυμῶ*: «επιθυμῶ» προφορικό, λαϊκότροπο (1047).

⁸⁸⁰ Γρόλλιος (1992) 181.

⁸⁸¹ Nisbet – Hubbard (1978) 257.

⁸⁸² Βλ. *CGL*, s.v. *μαχήμων*: «φιλοπόλεμος, πολεμοχαρής» Ομ. *Ιλ.Μ* 247 (898).

⁸⁸³ Βλ. *LSJ*, s.v. *Άρειμανής*: «φιλοπόλεμος, γεμάτος επιθετική φρενίτιδα» (237).

⁸⁸⁴ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 16-03-2025].

Πηλεΐδης δ' ἐτέρωθεν ἐναντίον ὄρτο λέων ὧς | σίντης),⁸⁸⁵ χρησιμοποιείται ευρέως στον νεοελληνικό λόγο για να περιγράψει άτομα με ατρόμητο χαρακτήρα (π.χ. «πολέμησε σα λιοντάρι»).⁸⁸⁶ Με την παραπάνω αλλαγή, ο μεταφραστής φαίνεται να επιδιώκει να καταστήσει το κείμενό του περισσότερο εύληπτο για τον Έλληνα αναγνώστη του 19^{ου} αιώνα. Επίσης, έτσι προσδίδει ένα λογοτεχνικό χαρακτήρα στη μετάφραση. Πέραν τούτου, οι μεταφραστικές επιλογές του υπαγορεύονται και από το μέτρο και την ομοιοκαταληξία του μεταφράσματος. Η επόμενη φράση του πρωτοτύπου, *Medi pharetra decori* (στ. 6), κατά λέξη («οι Μήδοι στολισμένοι με φαρέτρα»),⁸⁸⁷ μεταφράζεται από τον Pardo *Μῆδος βέλει αίνος*. Ο μεταφραστής δεν αποδίδει *ad verbum*, καθώς αντί της φαρέτρας (*pharetra*), αναφέρεται στο περιεχόμενό της, δηλαδή τα βέλη (*βέλει*). Παράλληλα, ο πληθυντικός αριθμός (*Medi*) στη μετάφραση τρέπεται σε περιληπτικό ενικό (*Μῆδος*), ενώ το *decori* που αναφέρεται στους Μήδους,⁸⁸⁸ αποδίδεται και αυτό στον ενικό αριθμό με ένα επίθετο διαφορετικής σημασίας (*αίνος*). Το συγκεκριμένο επίθετο μεταβάλλει το νόημα, καθώς δεν έχει τη σημασία του στολισμού, αλλά σημαίνει («δεινός, φοβερός») και αποτελεί ποιητικό τύπο που απαντά συχνά στον Όμηρο.⁸⁸⁹ Για τους Ρωμαίους οι Μήδοι ως λαός της Ανατολής θεωρούνταν θηλυπρεπείς, κάτι που υποδεικνύεται από το επίθετο *decori*. Συνεπώς με την ανωτέρω μεταφραστική επιλογή μέσω της οποίας αναδεικνύεται η πολεμική δεινότητα των Μήδων, χωρίς να γίνεται λόγος για το στολισμό τους, αφαιρείται αυτό το χαρακτηριστικό από τη μετάφραση. Μία εξίσου όχι και τόσο πιστή απόδοση προσφέρει και ο Κερκυραίος μεταφραστής Χρυσομάλλης: *κι οί Μῆδοι πῶχουν τᾶρματα στολίδι καὶ καμάρι*. Η ονοματική φράση του πρωτοτύπου (*Medi pharetra decorum*) τρέπεται στη μετάφραση σε ρηματική και σχηματίζεται μία πρόταση με ρήμα το *πῶχουν*. Η φαρέτρα (*pharetra*) μεταφράζεται επαγωγικά ως *τᾶρματα* (όπλα),⁸⁹⁰ ενώ το επιρρηματικό κατηγορούμενο του τρόπου *decori* τρέπεται στα αντικείμενα του ρήματος μέσω του μεταφραστικού παρατακτικού ζεύγους *στολίδι καὶ καμάρι*. Σε αντίθεση με την αντίστοιχη απόδοση του Pardo, διαπιστώνεται ότι ο Χρυσομάλλης δεν παραλείπει στην

⁸⁸⁵ Για το αρχαίο ελληνικό κείμενο και τη μετάφραση της *Ιλιάδας*, βλ. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=158&page=181 [τελευταία ανάκτηση: 16-03-2025].

⁸⁸⁶ Βλ. *AKN*, s.v. *λιοντάρι*: σημασία 2 (μεταφορικά για ανθρώπους) «ατρόμητος, θαρραλέος» πχ. Όρμησε στη μάχη σα λιοντάρι, πολέμησε σα λιοντάρι (796).

⁸⁸⁷ Γρόλλιος (1992) 181.

⁸⁸⁸ Η φαρέτρα συμπεριλαμβανόταν στην πολεμική σκευή των Μήδων, ωστόσο οι τελευταίοι συνήθιζαν να τη φορούνε αρκετές φορές και ως στολίδι, βλ. Γρόλλιος (1992) 181.

⁸⁸⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *αίνος*: σημασία 1 «δεινός, φοβερός» απαντά συχνά στον Όμηρο (40).

⁸⁹⁰ Βλ. *AKN*, s.v. *άρμα*: «όπλο» παρωχημένη (203).

ελληνική μετάφραση να αποδώσει το επίθετο *decori* (*στολίδι και καμάρι*) με τρόπο που να αναδεικνύει τη σημασία που δίνουν οι Μήδοι στον στολισμό τους και, κατά συνέπεια, διατηρώντας τις συνδηλώσεις που μπορεί να έχει η παραπάνω συνήθειά τους (θηλυπρέπεια Μήδων).

Η 4^η στροφή της ωδής:

Vivitur parvo bene, cui paternum
splendet in mensa tenui salinum
nec levis somnos timor aut cupido
sordidus aufert

Carm. 2.16.13-16

μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Εὔβιος παύροις, ᾧ ἄλως φίλα ‘ στὶν
Πάτριος κόγχᾳ ‘ πὶ λιτᾷ τραπέζῃ,
Κοῦ γλυκεῖς ὕπνους δέος, οὐδὲ θυμὸς
Αἰσχροὺς ἀφαιρεῖ.

Pardo 1810⁸⁹¹

Καλὰ πορεύεται ὁ φτωχός, ὅταν εὐχαριστιέται
στὴν πατρικὴ κληρονομία, στὸ φτωχικὸ του δεῖπνο,
καὶ πόθος φιλοχρήματος, ὅταν ἀποκοιμιέται,
δὲν τοῦ ταράζει ξαφνικὰ τὸν ἥσυχο τὸ [sic] ὕπνο.

Χρυσομάλλης 1899⁸⁹²

Στην τέταρτη στροφή της ωδής, ο ποιητής επηρεασμένος από τα διδάγματα του Επίκουρου προβάλλει έναν ενάρετο τρόπο διαβίωσης, με κύριο χαρακτηριστικό τη λιτότητα. Η τελευταία επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει απαλλαγμένος από περιττές απαιτήσεις, όντας ευτυχισμένος και ικανοποιημένος με όσα έχει.⁸⁹³ Η φράση *vivitur parvo bene* (στ. 13) μεταφράζεται από τον Pardo: *Εὔβιος παύροις*. Το επίθετο *εὔβιος*

⁸⁹¹ Pardo (1810) 42.

⁸⁹² Χρυσομάλλης (1899) 4.

⁸⁹³ Γρόλλιος (1992) 182.

που σημαίνει («αυτός που διάγει μία έντιμη ζωή»),⁸⁹⁴ αποδίδει με μεγάλη ακρίβεια τη φράση *nivitur bene*. Αντίστοιχα, με το *παῦροις*, το οποίο σημαίνει («μικρός, σύντομος») αποδίδεται το λατινικό *parvo*. Το ελληνικό επίθετο *παῦρος* και το λατινικό *parvo* φαίνεται ότι είναι δύο λέξεις ετυμολογικά συγγενικές.⁸⁹⁵ Εκτός από τη νοηματική και τη γλωσσική αντιστοιχία, ο Pardo πετυχαίνει και ένα παρόμοιο ηχητικό αποτέλεσμα, αφού ανάμεσα στις λατινικές και τις ελληνικές λέξεις επαναλαμβάνονται οι ίδιοι ήχοι (**β**: *nivitur* – *εὔβιος* και **π, ρ, β**: *parvo* – *παῦροις*). Αντίστοιχα, η παραπάνω φράση αποδίδεται από τον Χρυσομάλλη ως *Καλὰ πορεύεται ὁ φτωχός*. Ο μεταφραστής αποδίδει αρκετά πιστά το *nivitur bene* ως *καλὰ πορεύεται*, προφανώς εννοώντας ότι πορεύεται κανείς καλά στη ζωή του. Το υποκείμενο του ελληνικού ρήματος *ὁ φτωχός* μάλλον αποδίδει το *parvo*, ωστόσο με τη συγκεκριμένη απόδοση διαφοροποιείται ελάχιστα το νόημα.⁸⁹⁶

Η επόμενη πρόταση, *cui paternum | splendet in mensa tenui salinum* (στ. 13-14) αποδίδεται από τον Pardo ως *ῥ' ἄλὸς φίλα ' στὶν | Πάτριος κόγχα ' πὶ λυτᾶ τραπέζα*. Ο Οράτιος εδώ αναφέρεται στο ασημένιο αλατοδοχείο (*salinum*) που είναι το μοναδικό στολίδι που λάμπει (*splendet*) στο κέντρο ενός λιτού τραπέζιου (*in mensa tenui*). Για τους Ρωμαίους, το *salinum* είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς θεωρούταν οικογενειακό κειμήλιο που κληρονομούσαν τα παιδιά από τον πατέρα τους. Στο παρόν χωρίο ο ποιητής αναφέρει το *salinum* ως σύμβολο του λιτού τρόπου ζωής.⁸⁹⁷ Ο Pardo αποδίδει πιστά το *paternum salinum* ως *ἄλὸς Πάτριος κόγχα*, όπως επίσης και την αντωνυμία *cui* με την αντίστοιχη ελληνική *ῥ'*. Επιτυχώς αποδίδει και τη φράση *in mensa tenui* ως *πὶ λυτᾶ τραπέζα*, διατηρώντας τη σημασία του («λιτού») (*tenui*).⁸⁹⁸ Το ρήμα *splendet* δε μεταφέρεται στη μετάφραση. Αντί αυτού, ο Ισπανός μεταφραστής επιλέγει να γράψει στη μετάφρασή του το *φίλα ' στὶν [...]* «είναι αγαπητή, ευχάριστη (η πατρική κόγχη αλατιού)»,⁸⁹⁹ διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο το νόημα του ορατιανού χωρίου. Και εδώ ο Pardo χρησιμοποιεί τύπους που ανήκουν στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους. Ειδικότερα, τα ουσιαστικά *κόγχα* και *τραπέζα*, καθώς και τα επίθετα *φίλα* και *λυτᾶ*

⁸⁹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *εὔβιος* βλ. *εὐβίωτος*: σημασία 2 «διάγω μία ζωή έντιμη, αξιοσέβαστη» (707).

⁸⁹⁵ Βλ. Montanari, s.v. *παῦρος*: [πρβλ. λατινικό *parvus*] σημασία 2 «μικρός, σύντομος» Καλλιμ. Απ. 178.32 (1618).

⁸⁹⁶ Βλ. ΣΛΑ, s.v. *parvus*: σημασία 1 «μικρός, βραχύς», 4γ «τα λίγα (για αγαθά, περιουσία)» και 5α «μικρός, ασήμαντος (για καταγωγή)» (1217).

⁸⁹⁷ Γρόλλιος (1992) 182.

⁸⁹⁸ Στο εν λόγω χωρίο ο Οράτιος γράφοντας *in mensa tenui* εννοεί ένα ταπεινό τραπέζι και κατ' επέκταση έναν ταπεινό τρόπο ζωής. Το επίθετο *tenui* συγκεκριμένα εκλαμβάνει τη σημασία του λιτού, αυστηρού, βλ. Harrison (2017) 190.

⁸⁹⁹ Βλ. Montanari, s.v. *φίλος -η -ον*: σημασία 1β «αγαπητός, ευχάριστος» (2297).

ανήκουν στη δωρική διάλεκτο (α αντί η: *κόγχα* αντί *κόγχη*, *τραπέζα* αντί *τραπέζη*, *φίλα* αντί *φίλη* και *λιτᾶ* αντί *λιτῆ*).⁹⁰⁰ Η παραπάνω λατινική πρόταση αποδίδεται από τον Χρυσομάλλη πιο ελεύθερα ως *ὄταν εὐχαριστιέται | στήν πατρική κληρονομιά, στὸ φτωχικό του δείπνο*. Όπως ακριβώς και ο Pardo, έτσι και ο Χρυσομάλλης αφήνει αμετάφραστο το ρήμα *splendet* και επιλέγει να χρησιμοποιήσει το ρήμα *εὐχαριστιέται* (πρβλ. *φίλα* ‘στὶν αντίστοιχα την εκδοχή του Pardo), αποδίδοντας και αυτός επιτυχώς το νόημα του πρωτοτύπου. Το λατινικό *paternum salinum* μεταγράφεται ως *πατρική κληρονομιά*. Συνεπώς, στο πλαίσιο της πολιτογράφησης, στην ελληνική εκδοχή δεν διατηρείται η αναφορά στο αλατοδοχείο (*salinum*) με τις ιδιαίτερες συνδηλώσεις για τους Ρωμαίους. Ο Λέτσιος επισημαίνει ότι ο Χρυσομάλλης στο παρόν χωρίο αλλά και σε άλλα σημεία της μετάφρασης δεν αναφέρεται σε στοιχεία του ρωμαϊκού πολιτισμού (π.χ. και η αναφορά στα φατνωτά ταβάνια (12-13: *laqueata* | *tecta*), έναν επικούρειο κοινό τόπο που αποδίδεται ως *χρυσωμένο δῶμα*), γεγονός που καταδεικνύει τη διάθεσή του για *ad sensum* μετάφραση.⁹⁰¹ Ακόμη, η απόδοση της φράσης *in mensa tenui* ως *στὸ φτωχικό του δείπνο* διαφοροποιεί ελαφρώς το νόημα, καθώς το επίθετο *tenui* λαμβάνει τη σημασία του («φτωχικού») και όχι του («ταπεινού, λιτού») *τραπεζιού*.⁹⁰²

Οι στίχοι 15-16: *nec levis somnos timor aut cupido | Sordidus aufert* αποδίδονται από τον Pardo ως *Κού γλυκεῖς ὕπνους δέος, οὐδὲ θυμὸς | Αἰσχρὸς ἀφαιρεῖ*. Ο Οράτιος με τη φράση *levis somnos* αναφέρεται στον ‘ελαφρύ’, απαλλαγμένο από ανησυχίες ὕπνο του ταπεινού ανθρώπου, ο οποίος αντιδιαστέλλεται με την αγχώδη αϋπνία που βασανίζει τους πλουσίους.⁹⁰³ Ο φόβος (*timor*) και η επιθυμία (*cupido*) φαίνεται να συνιστούν τις βασικές αιτίες της αϋπνίας. Στο παρόν χωρίο το επίθετο *sordidus*, το οποίο προσδιορίζει το *cupido*, προσδίδει την ιδιότητα του («φιλάργυρου»).⁹⁰⁴ Ο μεταφραστής, παραμένοντας πιστός στο πρωτότυπο, αποδίδει το ρήμα *aufert* ως *ἀφαιρεῖ*,⁹⁰⁵ τη φράση *nec levis somnos* ως *Κού γλυκεῖς ὕπνους*,⁹⁰⁶ και τη φράση *aut cupido | Sordidus* ως *οὐδὲ θυμὸς | Αἰσχρὸς*. Το ουσιαστικό *θυμὸς*, που αντιστοιχεί στο *cupido*, παραπέμπει στον Όμηρο, καθώς χρησιμοποιείται στην *Ιλιάδα*

⁹⁰⁰ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 19-03-2025].

⁹⁰¹ Λέτσιος (2025β) 394.

⁹⁰² Βλ. ΣΛΛ, s.v. *tenuis*: σημασία 1α «λεπτός, 7α από άποψη πλούτου «φτωχός «και 9α για συγγραφείς, ὕφος «απλός, λιτός» (1616-1617).

⁹⁰³ Harrison (2017) 190.

⁹⁰⁴ Nisbet – Hubbard (1978) 261-262.

⁹⁰⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *aufero*: σημασία 6β (για ὕπνο) «εμποδίζω, καθιστώ αδύνατο» Hor. *Carm.* 2.16 (201).

⁹⁰⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *levis*: σημασία 6β (για ὕπνο) «ελαφρύς, γλυκός» (975-976).

και την *Οδύσσεια* για να δηλώσει την επιθυμία και ιδιαίτερα την έντονη επιθυμία για κρέας και ποτό.⁹⁰⁷ Το επίθετο *sordidus* αποδίδεται ορθώς ως *αίσχρός*, ωστόσο η συγκεκριμένη μετάφραση δεν αποδίδει την ιδιαίτερη σημασιολογική ιδιαιτερότητα του όρου στο πρωτότυπο, δηλαδή τη φιλοχρηματία.⁹⁰⁸ Οι ίδιοι στίχοι μεταφράζονται από τον Χρυσομάλλη: *καὶ πόθος φιλοχρήματος, ὅταν ἀποκοιμιέται, | δὲν τοῦ ταράζει ζαφνικὰ τὸν ἥσυχον τὸ [sic] ὕπνον*. Ο μεταφραστής, σε αντίθεση με την περίπτωση του Pardo, αποδίδει το *sordidus cupidus* ως *καὶ πόθος φιλοχρήματος* διατηρώντας τη σημασία του πρωτοτύπου. Το ρήμα *aufert* αποδίδεται ως *δὲν τοῦ ταράζει ζαφνικὰ*, με το επίρρημα *ζαφνικὰ* να ενισχύει την αιφνίδια φύση του φόβου (*timor*). Ακόμη, προστίθεται ως επεξήγηση η χρονικο-υποθετική πρόταση *ὅταν ἀποκοιμιέται*, η οποία προφανώς υπαγορεύεται και από το μέτρο και την ομοιοκαταληξία (*εὐχαριστιέται – ἀποκοιμιέται*) της μετάφρασης. Η έννοια του ‘ανάλαφρου’ (*levis*) ὕπνου μεταγράφεται πιστά στον ελληνικό λόγο ως *τὸν ἥσυχον τὸ [sic] ὕπνον*.

Η φράση των στίχων 27-28: *nihil est ab omni | parte beatum* αποδίδεται ως *Οὐδείς | Πάμμακαρ ἐστὶν* από τον Pardo (1810)⁹⁰⁹ και *Τίποτε δὲ θε νᾶβρουμε σ’ ὄλο τὸν κόσμον ἂν πᾶμε | νᾶνε ἀπὸ κάθε του μεριά, Γρόσφε, καλὸ καὶ τέλειο* από τον Χρυσομάλλη (1899).⁹¹⁰ Στο παρόν χωρίο ο Οράτιος διατυπώνει ένα γνωμικό στο οποίο αντανακλάται το αντίστοιχο του Θεόγνη *οὐδείς γάρ παντ’ ἐστὶ πανόλβιος*.⁹¹¹ Αυτό που επισημαίνεται εδώ είναι η αδυναμία του ανθρώπου να επιτύχει την τέλεια και μόνιμη ευτυχία.⁹¹² Τα λόγια του Ορατίου μεταφέρονται στην ελληνική γλώσσα από τον Pardo λιτά και σύντομα (με τρεις μόνο λέξεις). Ο μεταφραστής δεν επιδιώκει την πιστή μεταφορά των λατινικών λέξεων στο μετάφρασμα, ωστόσο φαίνεται να προσανατολίζεται στην απόδοση του φιλοσοφικού νοήματος του πρωτοτύπου. Σκοπός του Pardo είναι να μεταφέρει στο αναγνωστικό του κοινό το βαθύτερο μήνυμα που υποκρύπτεται στη φράση αυτή του Ορατίου, ότι δηλαδή κανείς δεν είναι ευτυχισμένος εξ ολοκλήρου (*Πάμμακαρ*) αφού πάντα σε κάτι θα υστερεί (εφόσον η τέλεια ευτυχία είναι ανέφικτη). Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Pardo απηχεί εδώ το προαναφερθέν γνωμικό του Θεόγνη. Ο

⁹⁰⁷ Βλ. *LSJ*, s.v. θυμός: σημασία 2 «ψυχή όπως φαίνεται από τα συναισθήματα και τα πάθη, η επιθυμία, ιδιαίτερα η έντονη επιθυμία για κρέας και ποτό» *Ιλ.* 4. 263, *Οδ.* 17.603 (810).

⁹⁰⁸ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *sordidus*: σημασία 2α «κακής ποιότητας, ευτελής, ταπεινός» και 2γ «φιλοχρήματος» (1525).

⁹⁰⁹ Pardo (1810) 42.

⁹¹⁰ Χρυσομάλλης (1899) 4.

⁹¹¹ Γρόλλιος (1992) 185.

⁹¹² Nisbet – Hubbard (1978) 266.

Pardo χρησιμοποιώντας τη μεταφραστική επιλογή του μεταφραστικού δανείου,⁹¹³ χρησιμοποιεί και αυτός ένα σύνθετο επίθετο, συνώνυμο με το αντίστοιχο του Έλληνα ποιητή, και μάλιστα αποτελούμενο από το ίδιο ακριβώς ά συνθετικό (πᾶς + μάκαρ – πᾶς + ὄλβιος).⁹¹⁴ Από την άλλη, ο Χρυσομάλλης διευρύνει τη σύντομη λατινική πρόταση στην ελληνική γλώσσα. Έτσι, το nihil αποδίδεται με δύο προτάσεις: *Τίποτε δὲ θε νᾶβρουμε σ' ὄλο τὸν κόσμο ἂν πᾶμε*. Η φράση *est ab omni parte* μεταφράζεται πιστά: *νᾶνε ἀπὸ κάθε του μεριά*, ενώ παρατηρούμε ότι προστίθεται η προσφώνηση στον αποδέκτη της ωδής (*Γρόσφε*) που δεν απαντά στο πρωτότυπο, γεγονός που προσδίδει αμεσότητα και ζωντάνια στο μετάφρασμα. Τέλος, το επίθετο *beatum* μεταφέρεται στη μετάφραση με ένα μεταφραστικό παρατακτικό ζεύγος (*καλὸ καὶ τέλειο*).

Η 10^η και τελευταία στροφή της ωδής (στ. 37-40):

(vestiunt lanae:) mihi parva rura et
spiritum Graiae tenuem Camenae
Parca non mendax dedit et malignum
spernere volgus.⁹¹⁵

Carm. 2.16.37-40

μεταφράζεται:

(Πορφύρα κοσμεῖ) ἔμοι ἄτροπος δὲ
Μοῖρα [sic] δῶκεν χωρίδιόν τι, μικρόν
Θ' Ἑλλάδος Μοίσας φύσεως μέρος, κοῦ
Φροντίσαι ὄχλου

Pardo 1810⁹¹⁶

Σ' ἑμένα ἢ Τύχη δίκαιη βιὸς λίγο μοῦ ἔχει δῶσει.

⁹¹³ Για τη μεταφραστική αυτή τεχνική, βλ. Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 47.

⁹¹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *πάμμακαρ*: «εξ ολοκλήρου μακάριος, πανευτυχής» (1294).

⁹¹⁵ Στην έκδοση που παραθέτει ο Pardo μαζί με την απόδοσή του και την οποία ακολουθώ στο παρόν υποκεφάλαιο αναφέρεται ως *volgus*, ενώ στην έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη (του οποίου τη μετάφραση εξετάζω στο επόμενο υποκεφάλαιο) δίδεται η εναλλακτική γραφή του όρου, *vulgus*. Βλ. *ΣΜ*, s.v. *vulgus* (*volgus*): σημασία 2α «όχλος, μάζα» (1757).

⁹¹⁶ Pardo (1810) 44.

Ὅμως μοῦ χάρισε πνοὴ ὀλιγοστὴ ἀλλὰ θεία
τῆς ποίησης, ποῦ ἐδόξασε τοὺς Ἕλληνας, καὶ γνῶση
ποῦ ξέρει καὶ περιφρονεῖ τοῦ κόσμου τὴν κακία.

Χρυσομάλλης 1899⁹¹⁷

Ἡ πρόταση *mihi parva rura [...]* *Parca non mendax dedit* (στ. 37- 39) αποδίδεται πιστά ἀπὸ τον Pardo ως *ἐμοὶ ἄτροπος δὲ | Μοῖρα [sic] δῶκεν χωρίδιόν τι, μικρόν*. Ἡ λατινικὴ λέξις *Parca* μεταγράφεται στὴν ἐλληνικὴ *Μοῖρα [sic]*,⁹¹⁸ καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῆς *non mendax* (δηλαδὴ αὐτὴ που δὲν ψεύδεται, δὲν ἐξαπατᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ ἐκπληρώνει τὶς υποσχέσεις που τοῦ ἐδόωσε),⁹¹⁹ με τὸ ἐπίθετο *ἄτροπος*. Τὸ συγκεκριμὲνο ἐπίθετο ἔχει τὴ σημασίᾳ του («αμετάβλητου, αἰώνιου»), ἐνῶ ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὸ ὄνομα μίας ἀπὸ τὶς Μοῖρες (*Ἄτροπος*).⁹²⁰ Ἡ φράση *parva rura* υποδηλώνει τοὺς ταπεινοὺς πόρους τοῦ ποιητῆ, οἱ οἱποῖοι ἀντιδιαστέλλονται με τὸν πλοῦτο τοῦ Γρόσφου.⁹²¹ Ἡ φράση αὐτὴ μεταφέρεται ως *χωρίδιόν τι, μικρόν* ἐντείνοντας τὴν ἐννοία τῆς ταπεινότητος με τὴ χρῆση τοῦ υποκοριστικοῦ *χωρίδιον*.⁹²² Τέλος, ἡ ἀντωνυμία *mihi* μεταφράζεται *ad verbum* ως *ἐμοὶ*, ἐνῶ τὸ ρῆμα τῆς πρότασης *dedit* ἀποδίδεται πιστά με τὸν ἀναύξητο ἐπικό τυπο τοῦ ἀορίστου *δῶκεν* τοῦ ρήματος *δίδωμι*.⁹²³ Ἡ ἴδια πρόταση μεταφράζεται ἀπὸ τὸν Χρυσομάλλη *Σ' ἐμένα ἢ Τύχη δίκαιη βιὸς λίγο μοῦ ἔχει δῶσει*. Ἡ *Parca* ἀποδίδεται ως *Τύχη*, οὐσιαστικὸ που ἐνέχει τὴ σημασίᾳ τῆς μοῖρας καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς δύναμης που καθορίζει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ.⁹²⁴ Ὁ προσδιορισμὸς *non mendax* μεταφέρεται στα Ἑλληνικά ως *δίκαιη*. Με τὴν ἀνωτέρω ἐπιλογή ὁ μεταφραστὴς πιθανότατα ἀναφέρεται στο δίκαιο τρόπο με τὸν ὁποῖο ἡ Μοῖρα – Τύχη χαρίζει τὰ ἀγαθὰ στὸν κάθε ἄνθρωπο. Τέλος, ἡ φράση *parva rura* μεταφράζεται *βιὸς λίγο*, ἀπηχώντας τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ.⁹²⁵

⁹¹⁷ Χρυσομάλλης (1899) 4.

⁹¹⁸ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *Parca*: «Πάρκα, ρωμαϊκὴ θεότητα τοῦ τοκετοῦ, ἡ ὁποία στὴ συνέχεια ταυτίστηκε με τὶς ἐλληνικὲς Μοῖρες» (1211).

⁹¹⁹ Γρόλλιος (1992) 186.

⁹²⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἄτροπος*: σημασία 1 «αμετάβλητος, αἰώνιος» καὶ 2 «τὸ ὄνομα μίας ἀπὸ τὶς Μοῖρες Ἄτροπος» (273).

⁹²¹ Harrison (2017), 195.

⁹²² Βλ. *LSJ*, s.v. *χωρίδιον*: υποκοριστικὸ τοῦ *χωρίον* «μικρὸς τόπος» (2016).

⁹²³ Βλ. *LSJ*, s.v. *δίδωμι*: ἐπικός ἀόριστος *δωκα* (422).

⁹²⁴ Βλ. *AKN*, s.v. *τύχη*: σημασία 1δ «μοῖρα, ριζικὸ, κακοτυχία» καὶ 2 «προσωποποίηση τῆς δύναμης που καθορίζει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ» (1382).

⁹²⁵ Βλ. *AKN*, s.v. *βιός*: λαϊκότροπο «κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία, ἀγαθὰ, πλοῦτος» (274).

Ο στίχος 38 του πρωτοτύπου, spiritum Graiae tenuem Camenae, μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα ως *Θ'Ελλάδος Μοίσας φύσεως μέρος* από τον Pardo και *Όμως μου χάρισε πνοή όλιγοστή αλλά θεία | τής ποίησης, ποῦ έδόξασε τούς Έλληνες* από τον Χρυσομάλλη. Κατά τον Γρόλλιο, στο παρόν χωρίο ο ποιητής δηλώνει ότι η Μοίρα τού χάρισε τη λεπτή πνοή της ελληνικής Μούσας. Το επίθετο tenuis αποτελεί τη μετάφραση του καλλιμαχικού χαρακτηρισμού («λεπτός»),⁹²⁶ ενώ το spiritum έχει και την έννοια της («έμπνευσης»).⁹²⁷ Ο Ισπανός μεταφραστής αποδίδει πιστά το Graiae Camenae ως *Θ'Ελλάδος Μοίσας*, με το τελευταίο όνομα να ανήκει στην αιολική διάλεκτο: *Μοίσας* (οι αντί ου και α αντί η: *Μοίσας* αντί *Μούσης*).⁹²⁸ Σε αντίθεση με την πιστότητα που χαρακτηρίζει την παραπάνω απόδοση, η μετάφραση του spiritum tenuem ως *φύσεως μέρος* αφαιρεί τον καλλιμαχικό χρωματισμό του πρωτοτύπου. Ο Χρυσομάλλης αποδίδει την παραπάνω φράση ως *Όμως μου χάρισε πνοή όλιγοστή αλλά θεία*. Το ρήμα *χάρισε* αποδίδει το λατινικό *dedit* (39) που εννοείται και εδώ, η λέξη *spiritum* μεταγράφεται πιστά ως *πνοή*, ενώ το επίθετο *tenuem* αποδίδεται με ένα ερμηνευτικό παρατακτικό ζεύγος: (*όλιγοστή αλλά θεία*). Το ελληνικό επίθετο *όλιγοστή* προσεγγίζει σημασιολογικά περισσότερο – σε σύγκριση με την αντίστοιχη απόδοση του Pardo (*φύσεως μέρος*) – την καλλιμαχική *λεπτότητα*, ενώ ο προσδιορισμός *θεία* συνδέεται προφανώς με τη θεία έμπνευση που χαρίζει η Μούσα στους ποιητές. Τέλος, το Graiae Camenae μεταφράζεται με μία ολόκληρη πρόταση (*τής ποίησης, ποῦ έδόξασε τούς Έλληνες*). Το Camenae ταυτίζεται μετωνυμικά με την ποίηση,⁹²⁹ ενώ το επίθετο Graiae αναλύεται σε μία αναφορική πρόταση (*ποῦ έδόξασε τούς Έλληνες*) και έτσι προστίθεται στο μετάφρασμα η έννοια της δόξας που δεν απαντά στο πρωτότυπο. Η παραπάνω αλλαγή φυσικά υπαγορεύεται και από το μέτρο του μεταφράσματος.

Η τελευταία φράση της ωδής, *et malignum | spernere volgus* (στ. 39-40) μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα από τον Pardo ως *κού Φροντίσαι όχλου*. Ο Οράτιος μιλά εδώ για την ικανότητά του να περιφρονεί το κακόβουλο πλήθος που του ασκεί κριτική.⁹³⁰ Ο Pardo αποδίδει το *spernere* διατηρώντας τη γραμματική του ταυτότητα και προσθέτει την άρνηση (*κού Φροντίσαι*). Η φράση *malignum volgus* μεταφράζεται *όχλου*, δηλαδή ο μεταφραστής δεν αποδίδει το *malignum*. Ο

⁹²⁶ Γρόλλιος (1992) 186.

⁹²⁷ Nisbet – Hubbard (1972) 270.

⁹²⁸ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 20-03-2025].

⁹²⁹ Βλ. ΣΜΑ, s.v. Camena: σημασία 1β «Μούσα» και 2β μετωνυμικά «ποίηση, ποιήματα» (262).

⁹³⁰ Γρόλλιος (1992) 186.

Χρυσομάλλης στην απόδοση της ίδιας φράσης παραμένει σε γενικές γραμμές πιστός, μεταφράζοντας *καὶ γνώση | ποῦ ξέρει καὶ περιφρονεῖ τοῦ κόσμου τὴν κακία*. Μοναδική απόκλιση αποτελεί η προσθήκη *καὶ γνώση | ποῦ ξέρει* κάτι που δεν απαντά ρητά στο πρωτότυπο κείμενο, ωστόσο προκύπτει από το νόημά του, καθώς αφορά τη γνώση που απέκτησε ο ποιητής ώστε να έχει τη δυνατότητα να περιφρονεί τις κακόβουλες κριτικές.

Συμπερασματικά, σε γενικές γραμμές ο Pardo παραμένει κοντά στο ορατιανό πρωτότυπο. Η γλώσσα της μετάφρασής του είναι η αρχαία ελληνική, με αρκετούς ομηρικούς και ποιητικούς τύπους.

Ο Επτανήσιος Χρυσομάλλης προσφέρει μια πιο ελεύθερη μετάφραση, μεταφέροντας ωστόσο το νόημα του λατινικού πρωτοτύπου στους Έλληνες αναγνώστες του. Η δημοτική γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι διανθισμένη με τύπους από τη λαϊκή γλώσσα, γεγονός που καθιστά το μετάφρασμα εύληπτο από κάθε αναγνώστη (πεπαιδευμένο ή μη). Συνέπεια των παραπάνω είναι η αποδέσμευση του ελληνικού κειμένου από το πρωτότυπο (όπως εξάλλου συμβαίνει στην περίπτωση των μεταφράσεων που δημοσιεύονται σε λογοτεχνικά περιοδικά) και η ανάγνωσή του σαν ένα νεοελληνικό ποίημα.

2.7.3. Οι πεζές μεταφράσεις με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888)

Στην ελεύθερη μετάφραση της έκδοσης του Κωνσταντινίδη, η φράση *neque certa fulgent | sidera nautis* (στ. 3-4) αποδίδεται ως *τὰ δὲ ἄστρα, οἱ πιστοὶ αὐτοῦ ὁδηγοί, δὲ φεγγοβολῶσι πλέον*.⁹³¹ Η αντωνυμία *αὐτοῦ* αντικαθιστά το ουσιαστικό *nautis*, το οποίο αποδόθηκε στην αρχή της μετάφρασης ως *ναυτίλος*,⁹³² ένα ουσιαστικό που χρησιμοποιείται ευρέως στη νεοελληνική λογοτεχνία.⁹³³ Το επίθετο *certa* αποδίδεται με τη φράση *οἱ πιστοὶ αὐτοῦ ὁδηγοί*. Το *neque fulgent* μεταφράζεται πιστά ως *δὲ φεγγοβολῶσι πλέον*, με την προσθήκη του επιρρήματος *πλέον* για λόγους έμφασης. Το σύνθετο ελληνικό ρήμα *φεγγοβολῶ* απαντά και αυτό συχνά στη νεοελληνική

⁹³¹ Κωνσταντινίδης (1888) 208.

⁹³² Βλ. Κωνσταντινίδης (1888) 208: *in patenti | prensus Aegaeo*, (στ. 1-2): *Ὁ ἐν μέσῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καταλαμβανόμενος ναυτίλος*.

⁹³³ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *ναυτίλος*: «ναυτικός» λογοτεχνικό (903).

λογοτεχνία.⁹³⁴ Στην πιστή μετάφραση, η αντίστοιχη φράση αποδίδεται κατά λέξη ως *οὔτε τὰ σταθερὰ ἄστρα λάμπουσιν διὰ τοὺς ναύτας*.⁹³⁵

Η πρόταση των στίχων 17-18: *Quid brevi fortes jaculamur aevo | Multa?* αποδίδεται στην ελεύθερη μετάφραση ως *Πρὸς τί, ἐν βίῳ τοσοῦτῳ βραχεῖ, αἱ φλογεραὶ αὗται ἐπιθυμῖαι αἵτινες πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς ἐξορμῶσι*;⁹³⁶ Το λατινικό κείμενο εστιάζει στη συντομία της ανθρώπινης ζωής, κάτι που περιορίζει την υλοποίηση μεγαλεπήβολων σχεδίων. Ο Οράτιος με ειρωνική διάθεση χαρακτηρίζει ως «γενναίους» (*fortes*) τους ανθρώπους που θεωρούν σχεδόν δεδομένη την επιτυχία οποιουδήποτε στόχου τους.⁹³⁷ Σύμφωνα με τους Nisbet – Hubbard, εδώ ο Οράτιος επιλέγει εσκεμμένα το ρήμα *iaculamur*, καθώς μπορεί να σημαίνει («στοχεύω»), έννοια που λαμβάνει στο παρόν χωρίο, αλλά και («ρίχνω ακόντιο»);⁹³⁸ Η τελευταία σημασία του συνδέεται σημασιολογικά με το όνομα του αποδέκτη (Γρόσφος) δημιουργώντας ένα λογοπαίγνιο,⁹³⁹ εφόσον στην αρχαία ελληνική γλώσσα *γρόσφος* σημαίνει («ακόντιο»);⁹⁴⁰ Η φράση *Quid brevi [...] aevo* αποδίδεται πιστά ως *Πρὸς τί, ἐν βίῳ τοσοῦτῳ βραχεῖ*, με την προσθήκη της αντωνυμίας *τοσοῦτῳ* για να δοθεί έμφαση στο σύντομο χρονικό διάστημα της ανθρώπινης ζωής. Η απόδοση ταυτίζεται με την αντίστοιχη πιστή του ιδίου *Διατὶ ἐν βραχεῖ βίῳ*,⁹⁴¹ με μόνη διαφορά ότι στην πιστή δεν υπάρχει η αντωνυμία *τοσοῦτῳ* (που αποτελούσε προσθήκη του μεταφραστή). Στην ελεύθερη απόδοση παρατηρείται μεταβολή της σύνταξης και του νοήματος, καθώς ως υποκείμενο του ρήματος της ελληνικής πρότασης τίθενται *αἱ φλογεραὶ αὗται ἐπιθυμῖαι*, που αποδίδουν πολύ ελεύθερα το επίθετο *fortes*. Η πρόταση *αἵτινες πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς ἐξορμῶσι* φαίνεται να ερμηνεύει το ρήμα *iaculamur*. Μέσω της παραπάνω μεταφραστικής επιλογής αναδεικνύεται τόσο η έννοια του σκοπού (*πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς*), όσο και η πολεμική χροιά (*ἐξορμῶσι*: «στέλνω σε πόλεμο» και «εκτοξεύω (βέλη)»);⁹⁴² που εμπεριέχονται στο ρήμα *iaculo*. Συνεπώς, ο μεταφραστής αναδεικνύει τη διττή σημασία του λατινικού ρήματος, διατηρώντας και στην ελληνική εκδοχή το λογοπαίγνιο που αναπτύσσεται μεταξύ της σημασίας του ρήματος και του ονόματος

⁹³⁴ Βλ. *AKN*, s.v. *φέγγος*: «το φως» λογοτεχνικό (1419).

⁹³⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 209.

⁹³⁶ Κωνσταντινίδης (1888) 208.

⁹³⁷ Γρόλλιος (1992) 183.

⁹³⁸ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *iaculo*: σημασία 1α «ρίχνω ακόντιο» και 4 «στοχεύω, επιδιώκω» (793).

⁹³⁹ Nisbet – Hubbard (1978) 262.

⁹⁴⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *γρόσφος*: «είδος ακοντίου» (361).

⁹⁴¹ Κωνσταντινίδης (1888) 209.

⁹⁴² Βλ. *LSJ*, s.v. *ἐξορμάω*: σημασία 1 «στέλνω, στέλνω σε πόλεμο» και για βέλη «ορμώ, εκτοξεύομαι» (598).

του αποδέκτη [iaculor: ρίχνω ακόντιο – Grosphus: γρόσφος: ακόντιο (στη λατινική εκδοχή) και ἐξορμῶ: εκτοξεύω – γρόσφος: ακόντιο (στην ελληνική εκδοχή)]. Στην πιστή απόδοση της ίδιας έκδοσης το ρήμα iaculamur μεταφράζεται πιστά με το ρήμα ἐπιχειροῦμεν.⁹⁴³

Στην καταληκτική στροφή της ωδής,⁹⁴⁴ παρατηρούνται τα εξής: η πρόταση mihi parva rura | [...] Parca non mendax dedit (στ. 37-39) αποδίδεται στην ελεύθερη μετάφραση ως *καὶ ἐγὼ ἔλαβον ἐξ εὐνοίας τῆς τύχης μικρὸν ἄγρον*.⁹⁴⁵ Αρχικώς εντοπίζεται μία αλλαγή στη σύνταξη. Η αντωνυμία mihi που έχει τη θέση του αντικειμένου στη λατινική πρόταση, αλλάζει συντακτική θέση, καθώς τρέπεται σε ονομαστική στην ελληνική απόδοση (ἐγὼ). Με την παραπάνω αλλαγή, προσδίδεται ἔμφαση στο υποκείμενο τονίζοντας ταυτόχρονα την αντίθεση του τρόπου ζωής του ποιητή σε σχέση με τον Γρόσφο και τους άλλους ανθρώπους γενικότερα (εφόσον στην τελευταία στροφή ο ποιητής εξαίρει το δικό του λιτό τρόπο ζωής που αντιτίθεται σε αυτούς των άλλων ανθρώπων).⁹⁴⁶ Η («αψευδής Μοῖρα»)⁹⁴⁷ (Parca non mendax) αποδίδεται στην ελεύθερη απόδοση ως *ἐξ εὐνοίας τῆς τύχης*. Με την παρούσα επιλογή γίνεται λόγος για την εὐνοία της τύχης προς τον ποιητή,⁹⁴⁸ νόημα που δεν απαντά στο πρωτότυπο, ενώ η εν λόγω απόδοση θυμίζει την αντίστοιχη του Χρυσομάλλη (πρβλ. Σ' ἐμένα ἢ Τύχη δίκαιη).⁹⁴⁹ Στην πιστή απόδοση μεταφράζεται ad verbum: *ἢ μὴ ψευδομένη Μοῖρα*.⁹⁵⁰ Η φράση parva rura αποδίδεται πιστότατα ως *μικρὸν ἄγρον*, απόδοση που συμπίπτει με την αντίστοιχη πιστή *ἔδωκέ μοι μικρὸν ἄγρον*,⁹⁵¹ ενώ το ρήμα dedit αλλάζει σημασία και αποδίδεται με το *ἔλαβον*, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνεται το νόημα της πρότασης (εφόσον έχει αλλάξει η σύνταξη). Ο στίχος 38 spiritum Graiae tenuem Camenae αποδίδεται στην ελεύθερη απόδοση ως *τὴν εὐφροῦ ἔμπνευσιν τῆς ἑλληνικῆς Μούσης*.⁹⁵² Η μεταγραφή του Graiae Camenae ως *ἑλληνικῆς Μούσης* είναι πιστή. Το spiritum αποδίδεται ad verbum ως *ἔμπνευσιν*, ενώ το επίθετο που το προσδιορίζει, το tenuem λαμβάνει διαφορετική σημασία από αυτήν του πρωτοτύπου, αφού

⁹⁴³ Κωνσταντινίδης (1888) 209.

⁹⁴⁴ Για το λατινικό κείμενο βλ. σ. 178 της εργασίας.

⁹⁴⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 210.

⁹⁴⁶ Βλ. Harrison (2017) 183.

⁹⁴⁷ Γρόλλιος (1992) 186.

⁹⁴⁸ Βλ. LSJ, s.v. εὐνοία: σημασία 2 «εκ φύσεως ταιριαστός» (737-738).

⁹⁴⁹ Βλ. σσ. 178-179 της εργασίας.

⁹⁵⁰ Κωνσταντινίδης (1888) 211.

⁹⁵¹ Κωνσταντινίδης (1888) 211.

⁹⁵² Κωνσταντινίδης (1888) 210.

μεταγράφεται ως *εὐφυᾶ*, δηλαδή («εκ φύσεως ταιριαστή»)⁹⁵³ Η παραπάνω απόδοση αποτελεί μάλλον ερμηνεία του μεταφραστή, που υπογραμμίζει ότι η ποιητική έμπνευση υπάρχει εκ φύσεως στον ποιητή. Στην πιστή απόδοση διατηρούνται οι καλλιμαχικές συνδηλώσεις του χωρίου, αφού η παραπάνω φράση αποδίδεται ως *τὴν λεπτὴν ἔμπνευσιν τῆς ἐλληνικῆς Μούσης*.⁹⁵⁴ Το χωρίο των στίχων 39-40 *et malignum | spernere vulgus* αποδίδεται στην ελεύθερη μετάφραση ως *καὶ ψυχὴν γινώσκουσιν νὰ περιφρονῆ τὰς φθονεράς κραυγὰς τοῦ πλήθους*.⁹⁵⁵ Αρχικώς παρατηρούμε ότι ο μεταφραστής προσθέτει τη φράση *καὶ ψυχὴν γινώσκουσιν*. Η παραπάνω έννοια, μολονότι δεν αναφέρεται ρητῶς στο πρωτότυπο, προκύπτει από το νόημά του. Ουσιαστικά συνδέεται με τη γνώση που εννοείται πως απέκτησε ο ποιητής, η οποία τον βοηθά να περιφρονεί τις κακόβουλες κριτικές. Η συγκεκριμένη προσθήκη ανακαλεί την αντίστοιχη απόδοση του Χρυσομάλλη (πρβλ. *καὶ γνώση ποῦ ζέρει καὶ περιφρονεῖ*).⁹⁵⁶ Το απαρέμφοτο *spernere* τρέπεται σε βουλευτική πρόταση (*νὰ περιφρονῆ*), ενώ το *malignum* αποδίδεται ως *τὰς φθονεράς κραυγὰς*, δηλαδή με ένα ερμηνευτικό μεταφραστικό ζεύγος και το *vulgus* ως γενική κτητική (*τοῦ πλήθους*). Στην πιστή απόδοση ο μεταφραστής μεταγράφει πιστά το *spernere* ως *καὶ τὸ νὰ περιφρονῶ*, ενώ το *vulgus malignum* ως *τὸν δυσμενῆ ὄχλον*,⁹⁵⁷ (αντίστοιχα ο Pardo αποδίδει το *vulgus* ως *ὄχλου*).⁹⁵⁸

Συμπερασματικά, η πρώτη εκδοχή της ελληνικής μετάφρασης του *Carm.* 2.16 ανταποκρίνεται πλήρως στο χαρακτηρισμό της ως ελεύθερης μετάφρασης. Σε ορισμένα σημεία, ο μεταφραστής φαίνεται ότι λειτουργεί ως ερμηνευτής, ενώ ενίοτε χρησιμοποιεί λέξεις που απαντούν στη νεοελληνική λογοτεχνία. Από την άλλη, όπως αναμένεται και από τον τίτλο της, στη δεύτερη εκδοχή ο μεταφραστής ακολουθεί την *ad verbum* πρακτική, η οποία υπαγορεύεται από τον εκπαιδευτικό σκοπό της.

⁹⁵³ Βλ. *LSJ*, s.v. *εὐφυῆς*, -ής, -ές: σημασία 2 «εκ φύσεως ταιριαστός» (737-738).

⁹⁵⁴ Κωνσταντινίδης (1888) 211.

⁹⁵⁵ Κωνσταντινίδης (1888) 210.

⁹⁵⁶ Βλ. σσ. 180-181 της εργασίας.

⁹⁵⁷ Κωνσταντινίδης (1888) 211.

⁹⁵⁸ Βλ. σ. 180 της εργασίας.

2.8. Το *Carm. 3.9*: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η παρούσα ωδή έχει ρίζες στη λαϊκή παράδοση και συγκεκριμένα η μορφή της συνδέεται άμεσα με τη βουκολική ποίηση όπου υπάρχει διάλογος μεταξύ των βουκόλων (πρβλ. Θεόκρ. *Είδ.* 4 και 8 και Verg. *Ecl.* 1 και 9). Πρόκειται για ένα *carmen amoebaeum* (ἀμοιβαῖον ᾄσμα) στο οποίο οι στροφές εναλλάσσονται με λόγους των δύο συνομιλητών.⁹⁵⁹ Είναι η μοναδική ωδή του Ορατίου που γράφεται σε μορφή διαλόγου. Αναλυτικότερα, παρακολουθούμε το διάλογο ανάμεσα σε δύο πρώην εραστές, τη Λυδία και την *persona* του Ορατίου. Και οι δύο έχουν πλέον προχωρήσει στη ζωή τους και έχουν συνάψει καινούριες ερωτικές σχέσεις (στ. 1-16). Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της συνομιλίας τους, το ενδιαφέρον της συζήτησης μετατοπίζεται προς την προοπτική μιας ενδεχόμενης επανασύνδεσης (στ. 17- 24), κάτι στο οποίο συμφωνούν στο τέλος και οι δύο (*amoris integratio*). Ο διάλογος ανοίγει με το λόγο του «Ορατίου» που εκτείνεται σε τέσσερις στίχους (στ. 1-4), ενώ στην αμέσως επόμενη στροφή ακολουθεί η απάντηση της Λυδίας, επίσης σε τέσσερις στίχους (στ. 5-8). Το πλεονέκτημα στο διάλογο το έχει η Λυδία, η οποία απαντά έχοντας τη δυνατότητα να υπερκεράσει το συνομιλητή της χωρίς να αντικρούεται από αυτόν.⁹⁶⁰ Χαρακτηριστικό των αμοιβαίων ασμάτων είναι η παράλληλη εκφορά λόγου και αντιλόγου, ενώ παρουσιάζουν και παρόμοια συντακτική δομή και παρεμφερές λεξιλόγιο. Ο Οράτιος ακολουθεί τις παραπάνω συμβάσεις. Συνεπώς, ο λόγος της Λυδίας διαμορφώνεται κατ' ανάλογο τρόπο με το λόγο του 1^{ου} συνομιλητή (δηλαδή της *persona* του Ορατίου) και αποτελείται από τον ίδιο αριθμό στροφών και στίχων (οι στροφές 1, 3 και 5 περιλαμβάνουν το λόγο του «Ορατίου» και οι στροφές 2, 4 και 6 τον λόγο της Λυδίας).⁹⁶¹

Με την απόδοση της παρούσας ωδής στην ελληνική γλώσσα καταπιάστηκαν τρεις μεταφραστές, ο Pardo de Figueora (1810),⁹⁶² ο Αντώνιος Αντωνιάδης (1859) και ο Παναγιώτης Ματαράγκας (1872). Και οι τρεις μεταφραστές αποδίδουν τη λατινική ωδή σε έμμετρο ελληνικό λόγο.

Στο παρόν υποκεφάλαιο, αρχικώς θα παραθέσω συνοπτικά ορισμένα βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία για τον Αντώνιο Αντωνιάδη, καθώς και ορισμένες πληροφορίες για τη μετάφρασή του, όπως και για αυτή του Ματαράγκα. Ακολούθως,

⁹⁵⁹ Nisbet – Rudd (2004) 133.

⁹⁶⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 143.

⁹⁶¹ Γρόλλιος (1998) 164.

⁹⁶² Για τις μεταφράσεις του Pardo, βλ προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας.

θα επιδοθώ στη συγκριτική εξέταση των τριών αυτών μεταφράσεων, με σκοπό την ανάδειξη των μεταξύ τους συγκλίσεων και αποκλίσεων.

2.8.1. Η μετάφραση του Αντωνίου Αντωνιάδη (1859)⁹⁶³

Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ο Αντώνιος Αντωνιάδης (Πειραιάς 1836 – Αθήνα 1905) υπήρξε δραματουργός, ποιητής και εκπαιδευτικός. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου και αναγορεύθηκε διδάκτορας. Κατόπιν εντάχθηκε στη Μέση Εκπαίδευση, καθώς διορίστηκε καθηγητής γυμνασίου στην Πάτρα. Ωστόσο, λόγω των αντιβασιλικών του φρονημάτων απομακρύνθηκε από τη θέση αυτή και μετατέθηκε ως διευθυντής στο Γυμνάσιο της πόλης των Χανίων, τα οποία τελούσαν τότε υπό οθωμανική κυριαρχία. Μετά την έξωση του Όθωνα το 1866, επέστρεψε στον Πειραιά, όπου ανέλαβε καθήκοντα γυμνασιάρχη στο εκεί Γυμνάσιο. Όσον αφορά τη συγγραφική του δραστηριότητα, μετά την παραμονή του στην Κρήτη, ασχολήθηκε με την επική ποίηση συνθέτοντας μεταξύ άλλων το έπος *Κρητίζ*, και άλλα επικά έργα όπως *Ο Κατσαντώνης*, *Μεσολογγιάς*, καθώς επίσης και ορισμένα μακροσκελή στιχουργήματα γραμμένα στην καθαρεύουσα. Ακόμη, συνέγραψε και κωμωδίες, όπως τα *Ο τοκογλύφος ψηφοθήρας*, *Η πεθερά*, *Καλό και κακό παιδί*, αλλά και ιστορικές τραγωδίες, οι οποίες διακρίνονταν από αρχαιοπρεπή μεγαλοστομία, υπερβολές, πλατειασμούς και άκαμπτο στίχο. Στην τελευταία κατηγορία ανήκουν τα εξής έργα: *Πανσανίας ο Λακεδαιμόνιος*, *Δημήτριος ο Μακεδών* και *Η κυρά Φροσύνη*. Στη συγγραφική δραστηριότητά του εντάσσονται και κάποια διδακτικά βιβλία, μία *Γραμματική*, μία *Γεωγραφία*, καθώς και τέσσερις τόμοι *Παγκόσμιας Ιστορίας*. Ο Αντωνιάδης, αν και κατά κύριο λόγο έγραφε στην καθαρεύουσα, δεν δίσταζε να καταφύγει στη χρήση της δημοτικής γλώσσας, όταν έκρινε ότι αυτό ήταν σκόπιμο. Σε δημοτική γλώσσα συνέθεσε τις τραγωδίες *Οδυσσεύς Ανδρούτσος* και *Η κατάρα της μάνας*.⁹⁶⁴

Η μετάφραση που εξετάζουμε έχει ως τίτλο: *Μετάφρασις τῆς Ἰσθῆς τοῦ Γ'. Βιβλίου τοῦ Ὁρατίου (Ἀμοιβαῖον)*. Δημοσιεύτηκε το 1859 στην εφημερίδα *Ἄθηνά, ἔφημερις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ. Ἐκδιδομένη δις τῆς ἑβδομάδος*.⁹⁶⁵ Είναι γραμμένη σε ιαμβικό 15σύλλαβο μέτρο με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία και σε γλώσσα απλή

⁹⁶³ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων», στο σύνδεσμο: https://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=46314&seg=18447 [τελευταία ανάκτηση: 30-03-2025].

⁹⁶⁴ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Αντωνιάδης, Αντώνιος* (126-127).

⁹⁶⁵ Για την εν λόγω εφημερίδα, βλ. Καρπόζηλου (2021) τ.2, 11.

καθαρεύουσα. Αποτελείται από έξι οκτάστιχες στροφές, ενώ στο πρωτότυπο καταγράφονται έξι τετράστιχες. Επομένως, ενώ ο αριθμός των στροφών παραμένει σταθερός, παρατηρείται διπλασιασμός του αριθμού των στίχων ανά στροφή.⁹⁶⁶ Όπως είθισται σε μεταφράσεις που δημοσιεύονται σε περιοδικά, η μετάφραση δε συνοδεύεται από το πρωτότυπο, ενώ δεν υπάρχει κάποια εισαγωγή στην οποία να αναγράφονται οι μεταφραστικές στρατηγικές και οι στόχοι του μεταφραστή ή κάποιου είδους ερμηνευτικά σχόλια. Μοναδικό σχόλιο ερμηνευτικού ενδιαφέροντος αποτελεί μία υποσημείωση στην οποία διευκρινίζεται η ταυτότητα της Ιλίας, ενός προσώπου που αναφέρεται στο λατινικό κείμενο και κατ' επέκταση στην ελληνική μετάφραση. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι πρόκειται για τη μητέρα του Ρωμύλου και του Ρώμου.⁹⁶⁷ Πριν από τη μετάφραση παρατίθεται μια σύντομη εισαγωγική παρατήρηση στην οποία ενημερώνονται οι αναγνώστες ότι ακολουθεί η ελληνική απόδοση μιας από τις ωραιότερες ωδές του Ορατίου, η οποία κέντρισε το μεταφραστικό ενδιαφέρον πολλών Άγγλων πολιτικών.⁹⁶⁸ Η εισαγωγική αυτή παρατήρηση είναι πιθανό να γράφτηκε από τον ίδιο τον Αντωνιάδη, ωστόσο δεν αποκλείεται να ανήκει στον εκδότη του περιοδικού.

2.8.2. Η μετάφραση του Παναγιώτη Ματαράγκα (1872)⁹⁶⁹

Η μετάφραση φέρει τον τίτλο: *ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΗ Θ΄*. [*Εκ τοῦ Λατινικοῦ*]. Το μέτρο της μετάφρασης είναι το ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο και γλώσσα η καθαρεύουσα. Η ομοιοκαταληξία της δεν έχει σταθερή μορφή (στις δύο πρώτες στροφές και στην πέμπτη είναι ζευγαρωτή, ενώ στην τρίτη, τέταρτη και έκτη στροφή είναι πλεχτή). Η μετάφραση δημοσιεύτηκε το 1872 στο περιοδικό *Εθνική Βιβλιοθήκη*,⁹⁷⁰ ενώ επανεκδόθηκε το 1876 στην ποιητική συλλογή του Ματαράγκα *Φαντασία και Καρδιά* μαζί με τη μετάφραση του *Carm. 1.5*.⁹⁷¹ Δίπλα στην ελληνική απόδοση δεν παρατίθεται το πρωτότυπο έργο, ούτε κάποια εισαγωγή ή πληροφορίες σχετικά με τη μεθοδολογία του μεταφραστή. Μοναδικό σχόλιο συνιστά μία υποσημείωση ερμηνευτικού

⁹⁶⁶ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/89> τελευταία ανάκτηση: [02-04-2025].

⁹⁶⁷ Αντωνιάδης (1859) 4: *Μήτηρ τοῦ Ρωμύλου καὶ Ρώμου*.

⁹⁶⁸ Αντωνιάδης (1859) 4: *Δημοσιεύομεν τὴν ἀκόλουθον μετάφρασιν μιᾶς τῶν ὠραιότερων καὶ ἀφελεστέρων ὠδῶν τοῦ Ὀρατίου διὰ τὴν ὁποῖαν ἐσχάτως καὶ αὐτοὶ οἱ πολυασχολώτεροι πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἀγγλίας ὁ Δέρβη καὶ ὁ Γλάδστον δὲν ἀπηξίωσαν νὰ ἐξοδεύσωσι στιγμὰς τινὰς τῆς σχολῆς αὐτῶν ὅπως τὴν μεταφέρωσιν ἐμμέτρως εἰς τὴν πατριὸν γλῶσσάν των*.

⁹⁶⁹ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ψηφιοθήκη Α.Π.Θ.», στο σύνδεσμο: https://digital.lib.auth.gr/record/140629/files/5099_6.pdf [τελευταία ανάκτηση: 14-04-2025].

⁹⁷⁰ Για το εν λόγω περιοδικό, βλ. Καρπόζηλου (2021) τ.2, 112.

⁹⁷¹ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/93> [τελευταία ανάκτηση: 15-04-2025].

ενδιαφέροντος, στην οποία παρέχονται πληροφορίες για την Ιλία/Ρέα Σίλβια (η ίδια υποσημείωση, βέβαια συντομότερη, συναντάται και στην απόδοση του Αντωνιάδη).⁹⁷² Ο Ματαράγκας διατηρεί τη δομή του πρωτοτύπου (6 τετράστιχες στροφές) με μοναδική εξαίρεση την απόδοση της πρώτης στροφής, στην οποία οι τέσσερις λατινικοί στίχοι συμπύσσονται σε τρεις ελληνικούς. Ο Λέτσιοι σημειώνει ότι ο Ματαράγκας μεταφράζει αυτό το ποίημα του Ορατίου ενδεχομένως εξαιτίας του ερωτικού, τολμηρού περιεχομένου του.⁹⁷³

2.8.3. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) Αντωνιάδη (1859) και Ματαράγκα (1872)

Η πρώτη στροφή του λατινικού πρωτοτύπου:

Donec gratus eram tibi
nec quisquam potior bracchia candidae
cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.

Carm. 3.9.1-4

μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα από τους τρεις μεταφραστές ως εξής:

ΟΡΑΤΙΟΣ

Όκκ ἦν σοι κεχαρισμένος,
Καὶ μηδεὶς προέχων ἀγκὰς ἔμαρπτε σου
Ἄργεννὸν νέος αὐχένα:
Περσῶν τοῦ βασιλεῦς ζῆσα μακάρτερος,

Pardo 1810⁹⁷⁴

⁹⁷² Ματαράγκας (1872) 247: *Ἰλία ἢ παρ' Ἑλλήσι Ρέα, ἦτο ἡ μήτηρ τοῦ Ρωμύλου καὶ Ρώμον, καὶ διὰ τοῦτο ἐτιμᾶτο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων.*

⁹⁷³ Λέτσιοι (2025β) 383-384.

⁹⁷⁴ Pardo (1810) 52.

ΟΡΑΤΙΟΣ

Ἐν ὄσῳ ἤμην εἰς ἐσέ
ἀγαπητός, καὶ ἄλλη
Εἰς τὸν λευκὸν σου τράχηλον
δὲν ἔτεινε ἀγκάλῃ,
Τὸ κράτος τῶν θελγήτρων σου
δὲν εἶχεν ἄλλος νέος
Ἐυτύχουν μᾶλλον καὶ αὐτοῦ
τοῦ Πέρσου βασιλέως.

Αντωνιάδης 1859⁹⁷⁵

ΟΡΑΤΙΟΣ

Ἐνόσω σ' ἤμην προσφιλῆς καὶ τὸν λευκὸν λαιμό σου
Οὐδεὶς περιεπτύσσετο ἐκτὸς ἐμοῦ τῶν νέων,
Ἦμην εὐδαιμονέστερος τῶν Μήδων βασιλέων.

Ματαράγκας 1872⁹⁷⁶

Ο διάλογος ξεκινά με τον άνδρα ομιλητή. Αν και δεν κατονομάζεται ρητά στο πρωτότυπο, αναγνωρίζεται συμβατικά ως ο «Οράτιος».⁹⁷⁷ Η ταυτότητα του ομιλητή δηλώνεται εξ αρχής στους αναγνώστες «ΟΡΑΤΙΟΣ», πιθανότατα από τους ίδιους τους μεταφραστές, αλλά δεν αποκλείεται να προέρχεται από τους εκδότες. Σε κάθε περίπτωση, η παραπάνω τακτική ακολουθείται συστηματικά σε όλες τις στροφές και των ελληνικών αποδόσεων. Ο Pardo παραμένει σε γενικές γραμμές πιστός στο πρωτότυπο. Ενδεικτικό σημείο της πιστότητάς του αποτελεί η απόδοση του 1^{ου} στίχου (Donec gratus eram tibi) ως Ὅκκ ἦν σοι κεχαρισμένος. Ο σύνδεσμος donec αποδίδεται με μία μικρή διαφοροποίηση, καθώς τρέπεται στο επίρρημα της δωρικής διαλέκτου

⁹⁷⁵ Αντωνιάδης (1859) 4.

⁹⁷⁶ Ματαράγκας (1872) 247.

⁹⁷⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 143.

Ὅκκ.⁹⁷⁸ Ο μεταφραστής διατηρεί την ίδια συντακτική δομή με το πρωτότυπο, καθώς και τη γραμματική ταυτότητα των λατινικών όρων. Πιο συγκεκριμένα, η αντωνυμία *tibi* μεταγράφεται αντιστοίχως στην ελληνική προσωπική αντωνυμία *σοι*, όπως επίσης και το ρήμα *eram* αποδίδεται και πάλι σε α΄ ενικό παρατατικού του αντίστοιχου ελληνικού ρήματος (*ἦν*). Με την επιλογή της απόδοσης του επιθέτου *gratus* με τη μετοχή *κεχαρισμένος*, μολονότι αλλάζει η γραμματική ταυτότητα, ο μεταφραστής επιτυγχάνει το ίδιο σημασιολογικό αποτέλεσμα, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί την ίδια σύνταξη και στην ελληνική μετάφραση, αφού η εν λόγω μετοχή συντάσσεται με δοτική.⁹⁷⁹ Ο «Οράτιος» δεν κατονομάζει τον ερωτικό του αντίζηλο (*vir rivalis*) επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο να τον απαξιώσει.⁹⁸⁰ Σύμφωνα με τους Nisbet – Rudd, ο Οράτιος αναφέρεται στον αντίζηλο χρησιμοποιώντας ένα υπερβατό για λόγους έμφασης (στ. 2-3: *quisquam [...] iuvenis*). Το *iuvenis* μάλιστα υποδηλώνει ότι μάλλον πρόκειται για κάποιον μικρότερο ηλικιακά από τον Οράτιο.⁹⁸¹ Ο Pardo, παραμένοντας πιστός στο λατινικό κείμενο, διατηρεί το σχήμα του υπερβατού και στο μετάφρασμα, αφού αποδίδει τη φράση *nec quisquam potior bracchia candidae | cervici iuvenis dabat*: («όσο κανείς νέος καλύτερος δεν άπλωνε τα χέρια του γύρω από τον χιονάτο λαιμό σου»),⁹⁸² ως *Καὶ μηδεὶς προέχων ἀγκὰς ἔμαρπτε σοῦ | Ἀργεννὸν νέος ἀχένα*. Μεταφράζοντας την πρόταση *bracchia [...] dabat* ως *ἀγκὰς ἔμαρπτε σοῦ*, αλλάζει ελαφρώς το νόημα, δίνοντας έναν διαφορετικό τόνο στην ελληνική απόδοση, αφού το ρήμα *μάρπω* έχει τη σημασία του («αρπάζω»)⁹⁸³ Από πλευράς λεξιλογίου, ο μεταφραστής ακολουθεί τη συνήθη του πρακτική της επιλογής διαλεκτικών τύπων. Πέραν από τη χρήση του επιρρήματος Ὅκκ, το επίθετο *Ἀργεννὸν* (πιστή απόδοση του λατινικού *candidae*) ανήκει στην αιολική διάλεκτο και εμφανίζεται συχνά στον Όμηρο,⁹⁸⁴ το επίθετο *μακάρτερος* (πιστή απόδοση του λατινικού *beatior*) απαντά επίσης

⁹⁷⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. ὄκκα: ὄκκα = ὄκα = ὄτε, δωρικό επίρρημα (1211).

⁹⁷⁹ Βλ. Montanari, s.v. *κεχαρισμένος*: μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος *χαρίζομαι*, σημασία 2β «εἶμαι ευχάριστος» +δοτική (2352-2353).

⁹⁸⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145.

⁹⁸¹ Nisbet – Rudd (2004) 135.

⁹⁸² Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 144.

⁹⁸³ Βλ. Montanari, s.v. *μάρπω*: σημασία 1 «αρπάζω» (1310).

⁹⁸⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. ἄργεννός, -ή, -όν: «λευκός» αιολικό αντί του ἄργός, χρησιμοποιείται συχνά στον Όμηρο για πρόβατα (235).

στον Όμηρο,⁹⁸⁵ καθώς και το ρήμα ζῆσα (πιστή απόδοση του *vigui*) είναι αναύξητος αόριστος του ρήματος ζῶ.⁹⁸⁶

Ο Αντωνιάδης δεν αποκλίνει κατά πολύ από το πρωτότυπο, ωστόσο επιφέρει ορισμένες αλλαγές. Πιο συγκεκριμένα, η πρόταση *pec quisquam rotior brachia candidae | cervici iuvenis dabat* αποδίδεται ως *καὶ ἄλλη Εἰς τὸν λευκὸν σου τράχηλον | δὲν ἔτεινε ἀγκάλη*, | *Τὸ κράτος τῶν θελγήτρων σου δὲν εἶχεν ἄλλος νέος*. Το λατινικό *quisquam* που στο πρωτότυπο προσδιορίζει το *iuvenis*, στη μετάφραση αποδίδεται εις διπλούν αφενός ως προσδιορισμός στο *νέος* (ακολουθώντας τη συντακτική δομή του πρωτοτύπου) (*ἄλλος νέος*) αφετέρου ως προσδιορισμός στην *ἀγκάλη* (*ἄλλη ἀγκάλη*). Μολονότι ο Αντωνιάδης δεν διατηρεῖ το υπερβατό που υπάρχει στο πρωτότυπο (στ. 2-3: *quisquam [...] iuvenis*), ο ίδιος σχηματίζει ένα δικό του υπερβατό στην απόδοση *καὶ ἄλλη Εἰς τὸν λευκὸν σου τράχηλον | δὲν ἔτεινε ἀγκάλη*. Με το υπερβατό της ελληνικής μετάφρασης φαίνεται να επιτυγχάνεται το ίδιο αποτέλεσμα με το αντίστοιχο του πρωτοτύπου, καθώς και στις δύο περιπτώσεις με τη χρήση του δίνεται ἔμφαση στον ερωτικό αντίζηλο. Η πρόταση *Τὸ κράτος τῶν θελγήτρων σου δὲν εἶχεν ἄλλος νέος* προφανώς αποτελεί ερμηνεία του επιθέτου *rotior*. Στο πρωτότυπο υπάρχει σύγκριση μεταξύ του Ορατίου και κάποιου άλλου ανώτερου νεαρού (στ. 2-3: *rotior [...] iuvenis*, «ὅσο κανείς νέος καλύτερος»),⁹⁸⁷ η οποία δεν διατηρεῖται στη μετάφραση. Ἐτσι, με την ανωτέρω απόδοση, η εστίαση στρέφεται (από τη δύναμη του ερωτικού αντιζήλου) στη δύναμη (*κράτος*) που ασκεί η γοητεία της Λυδίας στον εραστή της. Ο στίχος 4 *Persarum vigui rege beatior*, («ζούσα περισσότερο ευτυχισμένος από τον βασιλιά των Περσών»),⁹⁸⁸ αποδίδεται ως *Ἐυτύχουν μᾶλλον καὶ αὐτοῦ | τοῦ Πέρσου βασιλέως*. Το επίθετο συγκριτικού βαθμού *beatior* τρέπεται σε ρήμα (*Ἐυτύχουν*) και ακολουθεῖ το ποσοτικό επίρρημα *μᾶλλον* που αποδίδει τον βαθμό του λατινικού επιθέτου. Βέβαια, με το ρήμα *Ἐυτύχουν* αποδίδεται πιστά και το λατινικό ρήμα *vigui*. Ο Αντωνιάδης αλλάζει τη σύνταξη στην απόδοση του *rege Persarum* (*τοῦ Πέρσου βασιλέως*), καθώς τρέπει τη γενική αντικειμενική *Persarum* σε επιθετικό προσδιορισμό, ενώ προσθέτει και την αντωνυμία *αὐτοῦ* – προσθήκη που ενδεχομένως γίνεται για λόγους ἔμφασης ή για το μέτρο.

⁹⁸⁵ Βλ. *CGL*, s.v. *μακάρτερος*: συγκριτικός του *μάκαρ* «ευτυχισμένος» απαντά σε Όμηρο (889).

⁹⁸⁶ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-04-2025].

⁹⁸⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 144.

⁹⁸⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 144.

Η μετάφραση της πρώτης στροφής από τον Ματαράγκα προσεγγίζει κατά πολύ το πρωτότυπο. Μία αλλαγή αφορά την απόδοση της φράσης *pec quisquam potior bracchia [...] | iuvenis dabat* (στ. 2-3) ως *Οὐδείς περιεπτύσσετο ἔκτος ἑμοῦ τῶν νέων*. Στη συγκεκριμένη απόδοση, ο μεταφραστής διατηρεί το υπερβατό που υπάρχει στο πρωτότυπο – όπως και ο Pardo – ωστόσο αλλάζει τη συντακτική δομή. Αναλυτικότερα, τρέπει το *iuvenis* σε γενική διαιρετική *τῶν νέων* και προσθέτει τον εμπρόθετο προσδιορισμό *ἔκτος ἑμοῦ*. Το επίθετο που προσδιορίζει το νεαρό αντίζηλο (*potior*) παραλείπεται στην ελληνική απόδοση. Το επίθετο *beatior* αποδίδεται πιστά πάλι στο συγκριτικό βαθμό (*εὐδαιμονέστερος*), όπως επίσης και το ρήμα *vigui* μετατρέπεται πιστά σε *Ἦμην*. Η φράση *Persarum rege* υπόκειται σε μία μικρή αλλαγή, αφού το ουσιαστικό *rege* μεταφέρεται στον πληθυντικό *βασιλέων*, και το *Persarum* μεταφράζεται *Μήδων* και λειτουργεί πλέον ως επιθετικός προσδιορισμός στο ουσιαστικό *βασιλέων*.

Η δεύτερη στροφή (στ. 5- 8), στην οποία η Λυδία απαντά στον «Οράτιο»:

‘Donec non alia magis
arsisti neque erat Lydia post Chloen,
multi Lydia nominis
Romana vigui clarior Ilia.’

Carm. 3.9.5-8

αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα ως εξής:

ΛΥΔΙΑ

Ὅκκ ἦς μου σύγ’ ἐρωμανῆς

Μούνας, οὐδὲ Χλόα λάμπε πρὸ Λυδίας ·

Ἦτοι ζῆσα δὲ Λυδία

Μᾶλλον κυδοτέρα, ἢ κλυτὸς Ἴλια.

Pardo 1810⁹⁸⁹

⁹⁸⁹ Pardo (1810) 52.

ΛΥΔΙΑ

Ἐνόσω ἄλλη πλὴν ἐμοῦ
δὲν σ' ἔφλεγε καμμία,
Οὐδὲ τῆς Χλόης ὕστερον
ἤρχετο ἡ Λυδία,
Μέγα ἔχουσα ὄνομα
ἔνδοξος ἡ Λυδία,
Ἐπήθουν μᾶλλον ἢ αὐτὴ
τῆς Ῥώμης ἢ Ἰλία.

Αντωνιάδης 1859⁹⁹⁰

ΛΥΔΙΑ

Ἐνόσω μόν' ἤμην ἐγὼ τὸ κέντρον τῶν παλμῶν σου,
Οὐδ' εἶχ' ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἡ Χλόη τὰ πρωτεῖα,
Ω [sic] ἡ Λυδία ἔζησεν ἐν δόξῃ καὶ ὀλβία
Ὅσον οὐδέποτε αὐτὴ ἡ εὐτυχῆς Ἰλία.

Ματαράγκας 1872⁹⁹¹

Οἱ τρεῖς μεταφραστές επιχειροῦν νὰ διαμορφώσουν τὴ 2^η στροφὴ τῆς μετάφρασῆς τους κατ' ἀνάλογο τρόπο με τὴν πρώτη, χρησιμοποιώντας παρόμοια συντακτικὴ δομὴ καὶ ἐπιλέγοντας τοὺς ἴδιους λεκτικοὺς τύπους. Ἐτσι, ὁ Pardo ξεκινᾷ τὴν ἀπόδοσιν τῆς 2^{ης} στροφῆς με τρόπο ἀνάλογο με τὴν ἀπόδοσιν τῆς 1^{ης} στροφῆς (*Ὅκκ ἦν σοὶ κεχαρισμένος – Ὅκκ ἦς μου σύγ' ἐρωμανῆς*). Παρόμοια τακτικὴ παρατηρεῖται καὶ στὸν Ματαράγκα (*Ἐνόσω σ' ἤμην προσφιλῆς – Ἐνόσω μόν' ἤμην ἐγὼ τὸ κέντρον τῶν παλμῶν σου*) ἀλλὰ καὶ στὸν Αντωνιάδη (*Ἐν ὄσῳ ἤμην εἰς ἐσέ | ἀγαπητός – Ἐνόσω ἄλλη πλὴν ἐμοῦ | δὲν σ' ἔφλεγε καμμία*).

⁹⁹⁰ Αντωνιάδης (1859) 4.

⁹⁹¹ Ματαράγκας (1872) 247.

Ο Pardo αποδίδει το ρήμα *arsisti* με μία πρόταση (*ἦς μου σύγ' έρωμανής*), χρησιμοποιώντας και πάλι το ίδιο ρήμα που επέλεξε και στην απόδοση του 1^{ου} στίχου (*ἦν*) και ένα επίθετο με σημασία παρεμφερή (*έρωμανής*, «τρελός από έρωτα»⁹⁹²) με τη μεταφορική σημασία του ρήματος *arsisti* («φλεγόσουν»). Πάλι κατ' αναλογία με τον 1^ο στίχο της απόδοσής του, προσθέτει την αντωνυμία *μου*, καθώς και το β' ενικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας (*σύγ'*). Στην ανωτέρω απόδοση παρατηρείται και αλλαγή της εστίασης από την άλλη πιθανή αντίζηλο (στ. 5: *non alia magis | arsiisti*: «Όσο δεν φλεγόσουν για καμία άλλη περισσότερο»),⁹⁹³ στην ίδια τη Λυδία: *Όκκ ἦς μου σύγ' | [...] μούνας*. Η παραπάνω αλλαγή καθίσταται φανερή με την εμφατική προσθήκη των αντωνυμιών *μούνας* και *σύγ'*. Από λεξιλογική σκοπιά, η λέξη *μούνας* είναι επικός και ιωνικός τύπος (*μούνος*, -η, -ον αντί *μόνος*, η, -ον) και με τη συγκεκριμένη μορφή εντοπίζεται στον Όμηρο.⁹⁹⁴ Η Λυδία μιλά ευθέως για την αντίζηλό της, τη Χλόη (την οποία και ονοματίζει, σε αντίθεση με τον Οράτιο που δεν αναφέρει το όνομα του εραστή της Λυδίας) εκφράζοντας με ευθύ τρόπο την αγανάκτηση και την πικρία της.⁹⁹⁵ Στους στίχους 7-8, η Λυδία γεμάτη αυτοπεποίθηση, επαναλαμβάνει το όνομά της, υπογραμμίζοντας τη φήμη που απέκτησε μέσω της ποίησης του Ορατίου, γεγονός που την κατέστησε ενδοξότερη ακόμη και από την Ιλία, την ξακουστή μητέρα του ιδρυτή της Ρώμης Ρωμόλου.⁹⁹⁶ Η πρόταση του στ. 6: *neque erat Lydia post Chloen* («και η Λυδία δεν έμπαινε μετά τη Χλόη»),⁹⁹⁷ αποδίδεται από τον Ισπανό μεταφραστή ως *οὐδέ Χλόα λάμπε πρὸ Λυδίας*. Συνεπώς ο Pardo αλλάζει την εστίαση αντικαθιστώντας την πρόθεση *post* («μετά») με την πρόθεση *πρό*, με αποτέλεσμα να δίνεται πλέον έμφαση στη Χλόη (που γίνεται υποκείμενο) και όχι στη Λυδία. Στους πρώτους δύο στίχους της 2^{ης} στροφής, η Λυδία χρησιμοποιεί το ρήμα *arsisti* με το οποίο εισάγεται το μοτίβο του έρωτα ως φωτιά, ένα μοτίβο που χρησιμοποιείται κατά κόρον και στην ελληνική γραμματεία.⁹⁹⁸ Φαίνεται λοιπόν πιθανό ο μεταφραστής να χρησιμοποιεί εσκεμμένα το ρήμα *λάμπω* προκειμένου να τονίσει αυτό το μοτίβο. Μάλιστα, δημιουργεί και μία παρήχηση του -λ- (*Χλόα λάμπε πρὸ Λυδίας*), η οποία προσδίδει περισσότερη έμφαση στην έννοια της λάμψης. Όσον αφορά τους λεξιλογικούς τύπους της παρούσας

⁹⁹² Βλ. Montanari, s.v. *έρωμανής*: σημασία 1 «τρελός από έρωτα» (861).

⁹⁹³ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 144.

⁹⁹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *μούνος*, - η, -ον: επικός και ιωνικός τύπος του *μόνος*, -η, -ον, σε αυτή τη μορφή χρησιμοποιείται από τον Όμηρο (1145).

⁹⁹⁵ Nisbet – Rudd (2004) 136.

⁹⁹⁶ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 146.

⁹⁹⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 144.

⁹⁹⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 146.

απόδοσης, επιλέγονται και πάλι τύποι που εντοπίζονται στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους. Συγκεκριμένα, το όνομα *Χλόα* που ανήκει στη δωρική διάλεκτο (*α* αντί *η*: *Χλόα* αντί *Χλόη*),⁹⁹⁹ καθώς και το ρήμα *λάμπε* που είναι αναύξητος επικός αόριστος.¹⁰⁰⁰

Ο Αντωνιάδης αποδίδει τους στίχους 5-6 αρκετά πιστά ως *Ἐνόσω ἄλλη πλὴν ἐμοῦ | δὲν σ' ἔφλεγε καμμία, | Οὐδὲ τῆς Χλόης ὕστερον | ἤρχετο ἢ Λυδία*. Εδώ παρατηρούνται κάποιες αλλαγές, οι οποίες ωστόσο δεν αλλοιώνουν το νόημα. Αναλυτικότερα, ο μεταφραστής προσθέτει τον προσδιορισμό *πλὴν ἐμοῦ*, πιθανώς για λόγους έμφασης, αλλά και επειδή ενδεχομένως επιβάλλεται από το μέτρο, ενώ το λατινικό *alia* (στ. 5) αποδίδεται ως *ἄλλη* | [...] *καμμία* με τη χρήση υπερβατού.

Ο Ματαράγκας προσφέρει την πιο ελεύθερη εκδοχή συγκριτικά με τους δύο προηγούμενους μεταφραστές. Ξεκινά με τρόπο ανάλογο με την πρώτη στροφή της απόδοσής του, μεταφράζοντας με το σύνδεσμο *Ἐνόσω* το *donec* (στ. 6), ενώ το ρήμα *arsisti* αποδίδεται ελεύθερα, με την πρόταση *μόν' ἤμην ἐγὼ τὸ κέντρον τῶν παλμῶν σου* – χρησιμοποιώντας πάλι το ίδιο ρήμα με τον 1^ο στίχο της απόδοσής του (*ἤμην*). Με την ανωτέρω μεταφραστική επιλογή ο Ματαράγκας, όπως και ο Pardo, εστιάζει στη Λυδία χωρίς να γίνεται αναφορά σε κάποια άλλη αντίζηλο (στ. 5 *non alia magis*). Μάλιστα, η ομιλήτρια λαμβάνει ιδιαίτερη έμφαση με τη χρήση του *μόν'* και της προσωπικής αντωνυμίας *ἐγὼ*. Η πρόταση του στίχου 7, *neque erat Lydia post Chloen*, μεταφράζεται *Οὐδ' εἶχ' ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἢ Χλόη τὰ πρωτεῖα*. Στην απόδοση του Ματαράγκα δεν υφίσταται ρητά σύγκριση μεταξύ της Λυδίας και της Χλόης, καθώς ο μεταφραστής επιλέγει να παραλείψει το όνομα της Λυδίας.

Οι δύο τελευταίοι στίχοι (στ. 7-8) της 2^{ης} στροφής αποδίδονται από τον Pardo αρκετά πιστά σε γενικές γραμμές, ωστόσο εντοπίζονται κάποιες μικρές αλλαγές: *Ἦτοι ζῆσα δὲ Λυδία | Μᾶλλον κυδοτέρα, ἢ κλυτὸς Ἰλία*. Αρχικώς, προστίθεται το βεβαιωτικό μόριο *Ἦτοι*.¹⁰⁰¹ Ακόμη, η *Romana Pia* (στ. 8) αποδίδεται ως *ἢ κλυτὸς Ἰλία*, χωρίς δηλαδή να γίνεται αναφορά στη ρωμαϊκή της καταγωγή, αλλά εστιάζοντας στη φήμη της (*κλυτὸς*), η οποία και συγκρίνεται με τη φήμη της Λυδίας. Η παραπάνω παράλειψη ίσως βέβαια να εντάσσεται στο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης. Τόσο το επίθετο *κλυτὸς* που προσδιορίζει την Ιλία,¹⁰⁰² όσο και το *κυδοτέρα* που αναφέρεται στη

⁹⁹⁹ Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 06-04-2025].

¹⁰⁰⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *λάμπω*: *λάμπων* επικός αόριστος (1028).

¹⁰⁰¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἤτοι*: σημασία 1 «βέβαια, πράγματι» βεβαιωτικό μόριο (780).

¹⁰⁰² Βλ. *LSJ*, s.v. *κλυτός*: «φημισμένος» στην επική ποίηση ως επίθετο ηρώων και θεών (963).

Λυδία απαντούν στην επική ποίηση και προσδιορίζουν συνήθως ήρωες και θεούς.¹⁰⁰³ Κατά συνέπεια, η εν λόγω μεταφραστική επιλογή ενδέχεται να στοχεύει στην αναγωγή των δύο γυναικείων μορφών σε ηρωικό ή και θεϊκό επίπεδο, προσδίδοντάς τους τη φήμη που χαρακτηρίζει τις μορφές της επικής ποίησης. Παράλληλα, με την επιλογή αυτή επιτυγχάνεται αναλογία μεταξύ των δύο λόγων των συνομιλητών, καθώς ο ίδιος τύπος επιλέχθηκε και στην απόδοση του στ. 4 της 1^{ης} στροφής με τον οποίο ολοκληρώθηκε ο 1^{ος} λόγος του «Ορατίου» (*Περσῶν τοῦ βασιλεῦς ζῆσα μακάρτερος*).

Στην απόδοση του στίχου 7 από τον Αντωνιάδη, το *multi nominis* αποδίδεται περιφραστικά ως *Μέγα ἔχουσα ὄνομα*. Η συγκεκριμένη λατινική φράση παραπέμπει στο ελληνικό επίθετο *μεγαλώνυμος*.¹⁰⁰⁴ Συνεπώς η παραπάνω απόδοση φαίνεται να απηχεί το αντίστοιχο ελληνικό επίθετο. Το επίθετο θετικού βαθμού *ἔνδοξος* αποδίδει το επίθετο συγκριτικού βαθμού *clarior*. Ο στίχος 8 αποδίδεται με δύο ελληνικούς στίχους ως *Ἐπήνθουν μᾶλλον ἢ αὐτὴ | τῆς Ρώμης ἢ Ἰλία*. Ο Αντωνιάδης αποδίδει το ρήμα *vigui* πιστά με το ρήμα *Ἐπήνθουν* που σημαίνει («ανθίζω»),¹⁰⁰⁵ αφού μεταξύ άλλων το ρήμα *vigui* λαμβάνει την έννοια («ανθίζω, ακμάζω».)¹⁰⁰⁶ Ο μεταφραστής φαίνεται να επιλέγει εσκεμμένα το παραπάνω ελληνικό ρήμα, καθώς συνδέεται ετυμολογικά με το ουσιαστικό *ἄνθος*, έναν όρο που μεταξύ άλλων χρησιμοποιείται για να δηλώσει («τα εκλεκτά κομμάτια της ποίησης»),¹⁰⁰⁷ (πρβλ. τον όρο «ανθολογία».)¹⁰⁰⁸ Με αυτόν τον τρόπο, ίσως ο μεταφραστής υπαινίσσεται ότι η Λυδία έγινε τόσο γνωστή μέσω της ποίησης του Ορατίου που ξεπέρασε την Ιλία.

Οι στίχοι 7-8 αποδίδονται από τον Ματαράγκα ως *Ω [sic] ἡ Λυδία ἔζησεν ἐν δόξῃ καὶ ὀλβία | Ὅσον οὐδέποτε αὐτὴ ἢ εὐτυχῆς Ἰλία*. Η λατινική φράση *multi nominis* μετατρέπεται σε εμπρόθετο προσδιορισμό, με τη χρήση της τεχνικής του μεταφραστικού παρατακτικού ζεύγους (*ἐν δόξῃ καὶ ὀλβία*), όπου – πέραν της δόξας – προστίθεται και η έννοια της ευτυχίας (*ὀλβία*).¹⁰⁰⁹ Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην απόδοση της φράσης *Romana [...]* *Πία*, όπου η καταγωγή της Ιλίας δε μεταφέρεται στην ελληνική εκδοχή αλλά αντικαθίσταται από το επίθετο *ἢ εὐτυχῆς*, ενδεχομένως στο

¹⁰⁰³ Βλ. *CGL*, s.v. *κυδίων* ή *κυδότερος*: συγκριτικός του κυδρός «φημισμένος» συνήθως χαρακτηρίζει τον Δία (842), βλ. επίσης *CGL*, s.v. *κύδος*: «δόξα» επικό όνομα για τους θεούς και ειδικά για τον Δία (842).

¹⁰⁰⁴ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 146.

¹⁰⁰⁵ Βλ. Montanari, s.v. *ἐπανθέω*: «ανθίζω, λαμποκοπώ» (774).

¹⁰⁰⁶ Βλ. *ΣΜ*, s.v. *vigeo*: σημασία 1α «είμαι ακμαίος», 1β (για φυτά) «ανθίζω, ακμάζω» και 2α «υπερέχω, ακμάζω» (1739).

¹⁰⁰⁷ Βλ. Montanari, s.v. *ἄνθος*: σημασία γ «τα τετράδια, τα εκλεκτά κομμάτια της ποίησης» (222).

¹⁰⁰⁸ Για τον εν λόγω όρο, βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *ανθολογίες* (115-116).

¹⁰⁰⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ὀλβιος*, -α, -ον: σημασία 1 «ευτυχισμένος» απαντά στη λυρική ποίηση (1213).

πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης. Η παραπάνω αλλαγή φαίνεται να συνεισφέρει στην επίτευξη μίας αντιστοιχίας με την απόδοση του στίχου 4, όπου ο Οράτιος ήταν πιο ευτυχισμένος από τον βασιλιά των Περσών (πρβλ. *Ἦμην εὐδαιμονέστερος τῶν Μήδων βασιλέων*). Παρατηρείται ακόμη η προσθήκη του επιρρήματος *οὐδέποτε* καθώς και της αντωνυμίας *αὐτῆ* με στόχο ενδεχομένως την απόδοση έμφασης στο χωρίο.

Η 5^η στροφή του λατινικού πρωτοτύπου (στ. 17-20):

‘Quid si prisca redit Venus
diductosque iugo cogit aeneo,
si flava excutitur Chloe
reiectaeque patet ianua?’Lydiae?

Carm. 3.9.17-20

αποδίδεται από τους τρεις μεταφραστές ως εξής:

ΟΡΑΤΙΟΣ

Ἄλλ’ εἰ πρῶτος ἄνεις’ Ἔρωσ,
Καὶ σειρὰς χαλαρὰς σφίγγει ἔτ’ αὖ σφόδρα;
Εἰ ξανθὰν ἐλάσω Χλόαν,
Εἴ δ’ οἴξει δὲ θύραν, ὥς ποτε, Λυδία;

Pardo 1810¹⁰¹⁰

ΟΡΑΤΙΟΣ

Ω τί! ἂν ἡ ἀγάπη μας
ἢ πρώτη ἐπανέλθη,
Τὰ χωρισμένα εἰς ζυγὸν
χαλκοῦν νὰ κάμψη ἔλθη,

¹⁰¹⁰ Pardo (1810) 54.

Ἄν ἀποσείσω τὴν ξανθὴν

Χλόην, καὶ ἀπομένη

Ἡ θύρα εἰς τὴν ἔκβλητον

Λυδίαν ἀνοιγμένη.

Αντωνιάδης 1859¹⁰¹¹

ΟΡΑΤΙΟΣ

Ἄλλ' ἂν ἐκ νέου ἦνωνε τὰ διεστῶτα στήθη

Ἡ παλαιὰ ἀγάπη μας, κ' ἢ τοῦ παρόντος λήθη;

Τὴν Χλόην τὴν ξανθόκομον ἂν ἀποβάλλων, πάλιν

Εἰς τὴν Λυδίαν ἦνοιγον ἐρωτικὴν ἀγκάλην;

Ματαράγκας 1872¹⁰¹²

Στην 5^η στροφή γίνεται μία πρώτη νύξη από την persona του Ορατίου στο πιθανό σενάριο επανασύνδεσης των δύο παλαιών εραστών. Το όνομα της θεάς Αφροδίτης χρησιμοποιείται μετωνυμικά για την ερωτική σχέση, *Quid si prisca redit Venus* (στ. 17): («Τι θα γινόταν, αν η παλιά αγάπη επιστρέψει»).¹⁰¹³ Ο Pardo αποδίδει τη λατινική φράση *prisca Venus* ως *πρωτος Έρωτος*. Με τη χρήση του επιθέτου *πρωτος* για το *prisca* («παλαιός, αρχαίος»),¹⁰¹⁴ επέρχεται μια ελαφρά απόκλιση στο μετάφρασμα. Προφανώς με την παρούσα μεταφραστική επιλογή επιδιώκεται η συναισθηματική φόρτιση του χωρίου της μετάφρασης, καθώς ο πρώτος έρωτας σημαδεύει τους ανθρώπους. Το όνομα της *Venus* μεταφράζεται *Έρωτος*. Η παραπάνω μεταφραστική επιλογή διατηρεί σε πρώτο επίπεδο τη μετωνυμική σημασία του *Venus* ως («αγάπη ή έρωτας»). Ωστόσο, στο μετάφρασμα γίνεται λόγος για τον θεό Έρωτα, τον γιο της Αφροδίτης. Το ρήμα *redit* μεταφράζεται πιστά ως *άνεισ'*, με ένα ρήμα που απαντά στον Όμηρο.¹⁰¹⁵ Στο λατινικό κείμενο, το ουσιαστικό *iugo* (στ. 18) υποδηλώνει το μοτίβο του *servitium amoris*.¹⁰¹⁶ Ο ζυγός είναι χάλκινος (*aeneo*) – ο χαλκός συμβολίζει την αντοχή και τη

¹⁰¹¹ Αντωνιάδης (1859) 4.

¹⁰¹² Ματαράγκας (1872) 247.

¹⁰¹³ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145, 148.

¹⁰¹⁴ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *prisca*,¹ -a, um: σημασία 1α «αρχαίος, παλαιός» (1322).

¹⁰¹⁵ Βλ. Montanari, s.v. *άνειμι*: σημασία γ «επιστρέφω» απαντά στον Όμηρο (210).

¹⁰¹⁶ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 148.

διάρκεια.¹⁰¹⁷ Ο στίχος 18 («και αναγκάσει τους χωρισμένους να έρθουν κάτω από τον ίδιο χάλκινο ζυγό»)¹⁰¹⁸ αποδίδεται από τον Pardo ως *Και σειράς χαλαράς σφίγγει ἔτ' αὖ σφόδρα*. Ο Pardo αποδίδει το λατινικό *diductosque* ως *σειράς χαλαράς*. Το ρήμα *σφίγγει* αποδίδει πιθανώς το *cogit*, ενώ ενδεχομένως η έννοια της διάρκειας και της αντοχής που συμβολίζει ο χαλκός (*aeneo*) δίνεται πολύ ελεύθερα μέσω της φράσης *ἔτ' αὖ σφόδρα*.

Ο Αντωνιάδης μένει πιστός στην απόδοση του στίχου 17, προσφέροντας μία παρεμφερή μετάφραση με αυτή του Pardo. Αναλυτικότερα, η φράση *prisca Venus* μεταγράφεται ως *ἡ ἀγάπη μας | ἡ πρώτη*. Ο μεταφραστής διατηρεί τη μετωνυμική χρήση του ονόματος της θεάς του έρωτα, ενώ το λατινικό *prisca* μεταφράζεται ως *ἡ πρώτη*, ενδεχομένως για τους ίδιους λόγους με τον Pardo. Μάλιστα, ο Αντωνιάδης προσθέτει και την κτητική αντωνυμία *μας* η οποία προσδίδει προσωπικό χαρακτήρα. Σε αντίθεση με τον Ισπανό μεταφραστή, ο Αντωνιάδης παραμένει πιστός στην απόδοση του στίχου 18 ως *Τὰ χωρισμένα εἰς ζυγὸν | χαλκοῦν νὰ κάμψη ἔλθη*. Μοναδική απόκλιση συνιστά η απόδοση του ρήματος *cogit* ως *νὰ κάμψη (ἔλθη)*. Το ρήμα *ἔλθη* μάλλον επαναλαμβάνει τη σημασία του ρήματος *redit* (στ. 17) συμβάλλοντας παράλληλα στο μέτρο και την ομοιοκαταληξία (*ἐπανέλθη – ἔλθη*), ενώ η επιλογή του ρήματος *κάμψη* που – μεταξύ άλλων – σημαίνει («οδηγώ άλογο ή άρμα γύρω από την στροφή»),¹⁰¹⁹ εξυπηρετεί στη διατήρηση της γεωργικής εικόνας που υπάρχει και στο πρωτότυπο.

Ο Ματαράγκας αποδίδει τη συνεκφορά *prisca Venus* (στ. 17) ως *Ἡ παλαιὰ ἀγάπη μας κ' ἡ τοῦ παρόντος λήθη*. Η φράση *Ἡ παλαιὰ ἀγάπη μας* ανακαλεί την αντίστοιχη απόδοση του Αντωνιάδη. Η φράση *κ' ἡ τοῦ παρόντος λήθη* συνιστά μία προσθήκη – προσωπικό σχόλιο του μεταφραστή, μέσω της οποίας εισάγεται ένας ακόμη παράγοντας που θα μπορούσε να διευκολύνει την επανένωση των δύο εραστών: η λήθη του παρόντος, δηλαδή πιθανότατα η απεμπλοκή από τις παρούσες ερωτικές τους σχέσεις. Ταυτόχρονα, η παραπάνω προσθήκη υπαγορεύεται και από το μέτρο και την ομοιοκαταληξία της μετάφρασης (*στήθη – λήθη*). Η μετοχή *diductosque* (στ. 18) αποδίδεται ως *τὰ διεστῶτα στήθη*, προσδίδοντας παραστατικότητα και ζωντάνια στο ελληνικό κείμενο. Ο μεταφραστής επιλέγει να μην αναφερθεί στο χάλκινο ζυγό (στ. 18: *iugo aeneo*), ενώ τα ρήματα *redit* (στ. 17) και *cogit* (στ. 18) μεταφέρονται στο μετάφρασμα ως *ἐκ νέου ἦνωνε*.

¹⁰¹⁷ Γρόλλιος (1998) 162.

¹⁰¹⁸ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145.

¹⁰¹⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *κάμπτω*: σημασία 2 «οδηγώ άλογο ή άρμα γύρω από την στροφή» (873).

Οι δύο τελευταίοι στίχοι της 5^{ης} στροφής μεταφέρονται πιστά από τον Pardo. Μία μικρή αλλαγή εντοπίζεται μόνο στην απόδοση του στ. 20 («και ανοίξει η πόρτα για τη Λυδία που είχε απορριφθεί;»),¹⁰²⁰ που μεταφράζεται από τον Pardo ως: *Εἴ δ' οἴξει δὲ θύραν, ὡς ποτε, Λυδία*. Ο μεταφραστής αποδίδει τον υποθετικό σύνδεσμο *si* με επανάληψη (*Εἴ ξανθὰν ἐλάσω Χλόα | Εἴ δ' οἴξει [...]*), ίσως εξαιτίας του μέτρου, αλλά και για να δώσει έμφαση στις προϋποθέσεις μίας πιθανής επανασύνδεσης. Η έννοια της απορριφθείσας Λυδίας (στ. 20: *reiectaeque [...] Lydiae?*) δε μεταφέρεται στην ελληνική εκδοχή. Εστιάζοντας στο λεξιλόγιο του χωρίου του μεταφράσματος, παρατηρούμε ότι ο Ισπανός επιλέγει και πάλι ιδιαίτερους λεξιλογικούς τύπους. Έτσι, στην πρόταση *Εἴ ξανθὰν ἐλάσω Χλόαν* – πιστή απόδοση του στίχου 19 – συναντάμε το επικό ρήμα *ἐλάω*,¹⁰²¹ και τους δωρικούς τύπους *ξανθὰν Χλόαν* (*α* αντί *η*: *ξανθὰν Χλόαν* αντί *ξανθὴν Χλόην*).¹⁰²²

Η αντίστοιχη απόδοση του Αντωνιάδη προσεγγίζει κατά πολύ το πρωτότυπο. Παρατηρείται ωστόσο μία μικρή διαφοροποίηση στην απόδοση του ρήματος *patet* (στ. 20) ως *καὶ ἀπομένη [...]* [*Ἡ θύρα*] | *ἀνοιγμένη*. Η παραπάνω μεταφραστική επιλογή ίσως έχει στόχο να τονίσει την ερωτική διαθεσιμότητα της Λυδίας, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει και στην ομοιοκαταληξία (*ἀπομένη* – *ἀνοιγμένη*).

Ο στίχος 19 αποδίδεται πιστά από τον Ματαράγκα. Από τον επόμενο στίχο (στ. 20) παραλείπεται – όπως και στην περίπτωση του Pardo – το γεγονός ότι η Λυδία έχει απορριφθεί (*reiectaeque*). Το ρήμα *patet* αποδίδεται με τη φράση *πάλιν | ἤνοιγον*, με την προσθήκη του χρονικού επιρρήματος *πάλιν*, ενώ η λέξη *ianua* (στ. 20) ερμηνεύεται από τον Ματαράγκα ως *ἐρωτικὴν ἀγκάλην*. Με την παραπάνω επιλογή, ο Ματαράγκας ερμηνεύει, αφού έτσι αποκαλύπτει στον αναγνώστη ότι το άνοιγμα της θύρας σηματοδοτεί την ερωτική διαθεσιμότητα των *puellae*, όπως και την αποδοχή του εραστή – ποιητή από τη μεριά τους.

Η 6^η και τελευταία στροφή της ωδής:

‘Quamquam sidere pulchrior
ille est, tu levior cortice et improbo
iracundior Hadria,

¹⁰²⁰ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145.

¹⁰²¹ Βλ. *CGL*, s.v. *ἐλάω*: επικός τύπος του *ἐλάωνω*: σημασία 1 «εκδιώκω, διώχνω» (465-466).

¹⁰²² Βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html [τελευταία ανάκτηση: 08-04-2025].

tecum vivere amem, tecum obeam libens.’

Carm. 3.9.21-24

αποδίδεται από τους τρεις μεταφραστές ως εξής:

ΛΥΔΙΑ

Κἄν ἄστρον πολὺ τῆνος ἦ

Καλλίων, σὺ δὲ αὖ κουφότερος φλόου,

Καὶ πόντου σοβαρώτερος ·

Σοὶ ξὺν ζῆν κ’ ἀγάπευν, σοὶ κ’ ἔθελον θανεῖν.

Pardo 1810¹⁰²³

ΛΥΔΙΑ

Ἀστέρος εὐμορφότερος

καὶ ἄν ἐκεῖνος εἶναι,

Ἐσὺ ἀκραχολώτερος

ἢ τοῦ Ἀδρία δῖναι.

Καὶ κοῦφος μᾶλλον ἢ φελλὸς

εἰς ὕδατα ἐπάνω,

Ὅμως μ’ ἐσὲ θέλω νὰ ζῶ

μ’ ἐσὲ ἄς ἀποθάνω.

Αντωνιάδης 1859¹⁰²⁴

ΛΥΔΙΑ

Ἀν καὶ ἀστέρος τ’ οὐρανοῦ ὁ Κάλαις καλλίων

Καὶ σὺ φελλοῦ κουφότερος καὶ μᾶλλον τοῦ Ἀδρία

¹⁰²³ Pardo (1810) 56.

¹⁰²⁴ Αντωνιάδης (1859) 4.

Ὀργίλος, πάλιν μετὰ σοῦ θὰ ἦνυε τὸν βίον

Καὶ μετὰ σοῦ θ' ἀπέθνησκε προθύμως ἡ Λυδία.

Ματαράγκας 1872¹⁰²⁵

Ἡ πρόταση τῶν στίχων 21-22: *Quamquam sidere pulchrior | ille est* μεταφράζεται ἀπὸ τὸν Pardo ἀρκετὰ πιστά: *Κὰν ἄστρων πολὺ τῆνος ἦ | Καλλίων*. Ωστόσο, ὁ μεταφραστής φαίνεται νὰ διακρίνεται ἀπὸ μίᾳ παιγνιώδη διάθεση στὴν ἀπόδοση τοῦ ἐπιθέτου *pulchrior* ὡς *πολὺ | Καλλίων*. Ὁ Pardo ἐπιλέγει μᾶλλον ἐσκεμμένα τὸ συγκριτικὸ βαθμὸ τοῦ ἐπιθέτου *καλός* (*καλλίων*) με τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται ἓνα λογοπαίγνιο με τὸ ὄνομα τοῦ ἐραστή τῆς Λυδίας Κάλαι. Στὸ στίχο 14 ἡ Λυδία παρουσιάζει τὸν καινούριον ἐραστὴ τῆς: *Thurini Calais filius* Ornyti. Ὁ μεταφραστής ἀποδίδει ὡς *Θουρίνου Καλαῖς παῖς καλὸς Ὀρνύτου*.¹⁰²⁶ Παρατηροῦμε ὅτι μεταφράζει τὸ *filius* ὡς *παῖς καλὸς* δημιουργώντας μίᾳ *figura etymologica* στὸ ἐλληνικὸ κείμενο (*Καλαῖς – καλὸς*). Κατὰ συνέπεια, ὁ μεταφραστής τόσο στὴν ἀπόδοση τοῦ στίχου 14, ὅσο καὶ στὴν ἀνωτέρω ἀπόδοση (στ. 21-22), ἐπιδιώκει ἐνδεχομένως νὰ ταυτίσει τὸν ἐραστὴ τῆς Λυδίας με τὸ ἰδανικὸ πρότυπο νεαροῦ ἀνδρᾶ, παραπέμποντας στὸ ὁμηρικὸ ἰδεώδες τοῦ «καλοῦ κάγαθού». Ἡ παραπάνω ἐπιλογή παράλληλα ἐντείνει τὴν ἀντίθεση με τὸν «Ὀράτιο», τοῦ ὁποῖου ὁ χαρακτήρας σκιαγραφεῖται ἀρνητικά: (στ. 22-23) *levior cortice et improbo | iracundior Hadria* («ελαφρύτερος ἀπὸ τὸν φελλὸ καὶ πιο εὐερέθιστος ἀπὸ τὴν ἀχρεία τὴν Ἀδριατικὴ»),¹⁰²⁷ καὶ τὸν ὁποῖο ὡστόσο ἐπιλέγει ἐν τέλει ἡ Λυδία. Παρεμφερὴ ἀπόδοση αὐτῶν τῶν στίχων (στ. 21-22) συναντάμε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ματαράγκα: *Ἀν καὶ ἀστέρος τ' οὐρανοῦ ὁ Κάλαις καλλίων*. Ὁ μεταφραστής μάλιστα με παιγνιώδη διάθεση προσθέτει δίπλα ἀπὸ τὸ ἐπίθετο *καλλίων* καὶ τὸ ὄνομα *Καλαῖς*, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπαντᾷ στὸ πρωτότυπο, σχηματίζοντας ἓνα λογοπαίγνιο. Ἡ ἐν λόγῳ μεταφραστικὴ ἐπιλογή τοῦ Ματαράγκα, ἴσως μαρτυρεῖ μίᾳ πιθανῇ ἐπιρροῇ ἀπὸ τὸν Pardo. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ μετάφραση τοῦ Ἀντωνιάδη δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο (*Ἀστέρος εὐμορφότερος | καὶ ἂν ἐκεῖνος εἶναι*). Ἐξετάζοντας τὰ παραπάνω μεταφραστικὰ χωρία ἀπὸ λεξιλογικὴ πλευρά, στὴν ἀπόδοση τοῦ Pardo ὁ ὅρος *τῆνος* ποῦ ἀποδίδει πιστὰ τὴν ἀντωνυμία *ille* εἶναι δωρικὸς τύπος ἀντὶ τῆς ἀντωνυμίας

¹⁰²⁵ Ματαράγκας (1872) 247.

¹⁰²⁶ Pardo (1810) 54.

¹⁰²⁷ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145.

έκεῖνος,¹⁰²⁸ ενώ στην απόδοση του Αντωνιάδη το επίθετο *εὐμορφότερος*, ad verbum απόδοση του λατινικού *pulchrior* απαντά στη λυρική ποίηση.¹⁰²⁹

Η φράση των στίχων 22-23: *improbo | iracundior Hadria* αποδίδεται από τον Pardo ως *πόντου σοβαρώτερος*. Ο οξύθυμος χαρακτήρας του «Οράτιου» (*iracundus*),¹⁰³⁰ συγκρίνεται με την άγρια Αδριατική θάλασσα που είναι γνωστή για τις τρικυμίες της.¹⁰³¹ Ο Οράτιος χαρακτηρίζει την Αδριατική με το επίθετο *improbus*, το οποίο – κατά τον Γρόλλιο – σημαίνει ότι («κάποιος ξεπερνά τα θεμιτά όρια»)¹⁰³² Στην απόδοση του Pardo απουσιάζει τόσο το όνομα της θάλασσας, όσο και ο χαρακτηρισμός της ως αχρεία (*improbo*). Στη θέση τους συναντάμε το ουσιαστικό *πόντου*. Η παράλειψη της Αδριατικής θάλασσας ενδεχομένως δικαιολογείται για λόγους πολιτογράφησης της μετάφρασης. Το επίθετο *improbo* παραλείπεται ίσως για μετρικούς λόγους, αλλά ενδεχομένως και για να αποφορτίσει την τόσο αρνητική εικόνα του πρωτοτύπου. Το επίθετο *iracundior* δεν αποδίδεται πιστά στην ελληνική γλώσσα, αλλά μεταφράζεται ως *σοβαρώτερος*, ένα επίθετο που φέρει μεταξύ άλλων τη σημασία του («ορμητικού, βίαιου»)¹⁰³³ Η ίδια φράση αποδίδεται πιστά από τον Αντωνιάδη ως *Ἐσὸ ἀκραχολώτερος | ἢ τοῦ Ἀδρία δῖναι*. Η μόνη διαφοροποίηση εντοπίζεται στην απόδοση του επιθέτου *improbus* το οποίο αλλάζει γραμματική ταυτότητα και σημασία, αφού μεταφράζεται με το ουσιαστικό *δῖναι*, δηλαδή («στρόβιλοι»)¹⁰³⁴ Με την ανωτέρω μεταφραστική επιλογή ο Αντωνιάδης αποκαλύπτει στο ελληνικό κοινό το λόγο που η Αδριατική χαρακτηρίζεται αχρεία (*improbus*), δηλαδή τις τρικυμίες της. Ο Ματαράγκας μεταφράζοντας *καὶ μᾶλλον τοῦ Ἀδρία | Ὀργίλος*, αποδίδει το συγκριτικό βαθμό του λατινικού επιθέτου (*iracundior*) με το ελληνικό επίθετο θετικού βαθμού (*ὄργιλος*), ενώ το *improbo* παραλείπεται μάλλον για μετρικούς λόγους.

Ο λόγος της Λυδίας ολοκληρώνεται με την αποφασιστική δήλωσή της ότι επιθυμεί να ζήσει και να πεθάνει μαζί με τον «Οράτιο», γεγονός που υπογραμμίζεται μέσω της διπλής επανάληψης του *tecum*: **tecum** vivere amem, **tecum** obeam libens (στ. 24): («μαζί σου θα επιθυμούσα να ζήσω, μαζί σου ευχαρίστως θα πέθαινα»)¹⁰³⁵ Ο Pardo αποδίδει τον παραπάνω στίχο ως *Σοὶ ζὼν ζῆν κ' ἀγάπευ, σοὶ κ' ἔθειλον θανεῖν*. Ο

¹⁰²⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *τήνος, τήνα, τήνον*: δωρικό αντί *έκεῖνος*, -η, -ον (1788).

¹⁰²⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *εὐμορφος*: «ὄμορφος» απαντά στη λυρική ποίηση (722).

¹⁰³⁰ Βλ. *ΣΑΑ*, s.v. *iracundus*: σημασία 1 «οξύθυμος, οργίλος» (919).

¹⁰³¹ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 148.

¹⁰³² Γρόλλιος (1998) 162.

¹⁰³³ Βλ. Montanari, s.v. *σοβαρός, -ά, -όν*: σημασία α «ορμητικός, βίαιος» (1951).

¹⁰³⁴ Βλ. Montanari, s.v. *δίνη*: «περιστροφή, ρουφήχτρα, στρόβιλος» (571).

¹⁰³⁵ Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 145, 148.

μεταφραστής παραμένει πολύ πιστός στο πρωτότυπο με μοναδική διαφοροποίηση την αλλαγή της γραμματική ταυτότητας της μετοχής *libens* με το ρήμα *ἔθελον*. Αναφορικά με το λεξιλόγιο, πάλι επιλέγονται διαλεκτικοί τύποι. Συγκεκριμένα, το ρήμα *amem* μεταφράζεται ως *ἀγάπεν*, δηλαδή το δωρικό τύπο του παρατατικού του ρήματος *ἀγαπάω*.¹⁰³⁶ Ο ίδιος στίχος αποδίδεται από τον Αντωνιάδη πιστά, με έναν τρόπο περισσότερο ποιητικό: *Ὅμως μ' ἔσέ θέλω νὰ ζῶ | μ' ἔσέ ἄς ἀποθάνω*. Τα δύο αντιθετικά ρήματα (*ζῶ* – *ἀποθάνω*) βρίσκονται emphaticά στο τέλος των στίχων. Η μετοχή *libens* δε μεταφέρεται στην ελληνική απόδοση, ωστόσο δεν αλλοιώνεται το νόημα. Το ρήμα *ἀποθάνω* απαντά συχνά στη νεοελληνική λογοτεχνία.¹⁰³⁷ Ο Μатарάγκας αποδίδει αντιστοίχως: *πάλιν μετὰ σοῦ θὰ ἦνε τὸν βίον | Καὶ μετὰ σοῦ θ' ἀπέθνησκε προθύμως ἡ Λυδία*. Αρχικώς, στην απόδοση του *tecum* ως *πάλιν μετὰ σοῦ* προστίθεται το επίρρημα *πάλιν*. Η ανωτέρω προσθήκη, συνδυαστικά με το σχήμα της επανάληψης (*tecum: μετὰ σοῦ*) που υπάρχει στο πρωτότυπο αλλά διατηρείται και στην ελληνική μετάφραση, υπογραμμίζουν την αποφασιστικότητα της Λυδίας να επιστρέψει στην παλιά της αγάπη. Η μεταγραφή της φράσης *vivere amem* ως *θὰ ἦνε τὸν βίον* φαίνεται να δίνει ένα διαφορετικό νόημα, καθώς η Λυδία δε θα ζούσε απλώς με τον «Οράτιο», αλλά θα ολοκλήρωνε (*ἦνε*) τη ζωή της στο πλάι του.¹⁰³⁸ Πέραν τούτου, ο Μатарάγκας αλλάζει και την εστίαση με τη χρήση του γ' ενικού προσώπου αντί του α' ενικού που υπάρχει στο πρωτότυπο (*amem: θὰ ἦνε, obeam: θ' ἀπέθνησκε*).

Συμπερασματικά, η απόδοση του Pardo είναι *ad verbum*. Η γλώσσα της απόδοσής του, όπως έχει επισημανθεί και στην εξέταση προηγούμενων δικών του μεταφράσεων, είναι η αρχαία ελληνική εμπλουτισμένη με διαλεκτικούς τύπους και αποσκοπεί να προσδώσει στο μετάφρασμα χαρακτήρα ενός αρχαιοελληνικού ποιήματος.

Ο δεύτερος μεταφραστής, Αντωνιάδης, στα περισσότερα σημεία δεν ξεφεύγει από το πρωτότυπο. Θα λέγαμε ότι βρίσκεται στη μέση συγκριτικά με τις αποδόσεις των Pardo και Μатарάγκα. Η μετάφρασή του διαπνέεται από έναν ποιητικό χαρακτήρα, κάτι που καθίσταται φανερό μέσω της χρήσης από μέρους του σχημάτων λόγου καθώς και λέξεων που απαντούν στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο Μатарάγκας προσφέρει την πιο ελεύθερη μετάφραση συγκριτικά με τους δύο προηγούμενους μεταφραστές. Η ερμηνευτική του διάθεση είναι φανερή σε πολλά

¹⁰³⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἡγάπεν*: αντί *ἡγάπων*, παρατ. του *ἀγαπάω* (7).

¹⁰³⁷ Βλ. *AKN*, s.v. *αποθαίνω*: «πεθαίνω» λογοτεχνικό (170)

¹⁰³⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀνώω*: σημασία 1 «ολοκληρώνω» (168).

σημεία της απόδοσής του, χωρίς ωστόσο αυτό να την καθιστά διασκευή της ορατιανής ωδής. Τόσο η απόδοση του Ματαράγκα, όσο και του Αντωνιάδη θα μπορούσαν να αναγνωσθούν αποδεσμευμένες από το πρωτότυπο, ως αυθύπαρκτα νεοελληνικά ποιήματα.

Οι υφιστάμενες ομοιότητες μεταξύ των τριών ελληνικών αποδόσεων θέτουν το εύλογο ερώτημα κατά πόσο αυτές ήταν γνωστές στους μεταφραστές της εν λόγω ωδής. Κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να απαντηθεί με απόλυτη βεβαιότητα, δεδομένου ότι κανείς τους δεν αναφέρεται στην ύπαρξη προγενέστερης μετάφρασης. Εντούτοις, θεωρώ πιθανό πως ο Ματαράγκας, ως μεταγενέστερος όλων, να είχε μελετήσει και αξιοποιήσει τις μεταφράσεις τόσο του Pardo όσο και του Αντωνιάδη. Μάλιστα, ειδικά οι σημαντικές συγκλίσεις μεταξύ των μεταφραστικών επιλογών του Pardo και του Ματαράγκα, με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μάλλον ο τελευταίος επηρεάστηκε από τη μετάφραση του πρώτου. Η απόδοση του Αντωνιάδη δεν εμφανίζει σε τόσο μεγάλο βαθμό ομοιότητες με αυτή του Pardo, οπότε είναι πιθανό να τη συμβουλευτηκε, αλλά δεν φαίνεται να την ακολούθησε. Αναφορικά με τις δύο μεταγενέστερες αποδόσεις των Αντωνιάδη και Ματαράγκα, φαίνεται πολύ πιθανό ο τελευταίος να συμβουλευτηκε τη μετάφραση του Αντωνιάδη, καθώς πέραν κάποιων κοινών μεταφραστικών τους επιλογών, στην παραπάνω πρόταση συνηγορεί και το γεγονός ότι και στις δύο αποδόσεις απαντά η ίδια υποσημείωση ερμηνευτικής φύσεως (αναφορικά με την Ιλία).

2.9. Το *Carm.* 3.10: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η παρούσα ωδή εντάσσεται στο γραμματειακό είδος του γνωστού ρωμαϊκού παρακλαυσίθου.¹⁰³⁹ Ο εραστής (*exclusus amator*) τραγουδά το άσμα του έξω από την πόρτα της Λύκης μία κρύα χειμωνιάτικη νύχτα, όμως αυτή αρνείται να ανοίξει τη θύρα της. Το όνομά της Λύκη,¹⁰⁴⁰ είναι δηλωτικό του σκληρού χαρακτήρα της, καθώς επιλέχθηκε από τον Οράτιο με απώτερο σκοπό τη σύνδεσή της με το λύκο και κατά συνέπεια με τη σκληρότητα που χαρακτηρίζει το άγριο αυτό ζώο.¹⁰⁴¹ Είναι εξίσου πιθανό να συνδέεται και με τον Λύκειο Απόλλωνα και κατ' επέκταση να υπαινίσσεται την ίδια την ποίηση.¹⁰⁴² Πέραν τούτου, το συγκεκριμένο όνομα δεδομένου ότι με το αντίστοιχο λατινικό *lupa* ονομάζονται στη Ρώμη οι εταίρες,¹⁰⁴³ μπορεί να συνδεθεί εμμέσως πλην σαφώς με την πορνεία.¹⁰⁴⁴ Σε ένα παραδοσιακό παρακλαυσίθου δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σκληρότητα της καρδιάς της γυναίκας, ενώ ο καιρός – εντασσόμενος στα τυπικά *impedimenta amoris* – ταιριάζει στη θλίψη του εραστή. Το ποίημα αποτελείται από πέντε τετράστιχες στροφές. Στις πρώτες δύο (στ. 1-8) δηλώνεται ο τόπος που εκτυλίσσεται η σκηνή, δηλαδή το κατώφλι του σπιτιού της Λύκης όπου βρίσκεται ξαπλωμένος ο *exclusus amator*. Ταυτόχρονα, δίνονται ορισμένα στοιχεία για τη Λύκη. Η κοπέλα είναι τυρρηνικής καταγωγής και παντρεμένη με Ρωμαίο, ο οποίος ωστόσο την παρούσα χρονική στιγμή απουσιάζει στη Μακεδονία, προφανώς για στρατιωτικές υποχρεώσεις ή εμπορικά συμφέροντα (διάγει λοιπόν *vita activa*, όντας προσηλωμένος στο *negotium*). Στην επόμενη στροφή (3^η στροφή: στ. 9-12) ο Οράτιος αφηγείται πώς ο εραστής υπομένει τις άσχημες καιρικές συνθήκες, ενώ στις δύο τελευταίες στροφές (4^η και 5^η στροφή: στ. 13-20) εμπεριέχεται η απειλή του αποκλεισμένου εραστή, ο οποίος δηλώνει ότι δεν θα ανεχτεί τη σκληρότητα της Λύκης για πάντα.¹⁰⁴⁵

Τον 19^ο αιώνα, το *Carm.* 3.10 μεταφράστηκε μία φορά από τον Ιωάννη Γρυπάρη (1896). Στο παρόν υποκεφάλαιο, αρχικώς θα παραθέσω εν συντομία κάποιες βασικές πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Γρυπάρη, καθώς και για τη μετάφρασή του. Στη συνέχεια, θα εστιάσω σε εκείνα τα χωρία της απόδοσής του με το μεγαλύτερο

¹⁰³⁹ Για το γραμματειακό είδος του ρωμαϊκού παρακλαυσίθου, βλ. Copley (1956).

¹⁰⁴⁰ Ακολουθώ τη μεταγραφή του του λατινικού ονόματος *Luce* στο ελληνικό Λύκη, όπως υποδεικνύεται από τη μελέτη του Γρόλλιου (1998) καθώς και τη μετάφραση του Γρυπάρη (1896).

¹⁰⁴¹ Γρόλλιος (1998) 171.

¹⁰⁴² Βλ. *LSJ*, s.v. *λύκειος*: σημασία 2 «επίθετο του Απόλλωνα ως Λύκειος θεός ή λυκοκτόνος» (1064).

¹⁰⁴³ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *lupa*: σημασία 2 «πόρνη, εταίρα» (1006).

¹⁰⁴⁴ Woodman (2022) 207-208.

¹⁰⁴⁵ Γρόλλιος (1998) 170, 172.

μεταφραστικό ενδιαφέρον, αναζητώντας τους λόγους που τον οδήγησαν στις μεταφραστικές του επιλογές.

2.9.1. Η μετάφραση του Ιωάννη Γρυπάρη (1896)¹⁰⁴⁶

Ο Ιωάννης Γρυπάρης (1870-1942), καταγόμενος από το νησί της Σίφνου, υπήρξε σπουδαίος φιλόλογος, ποιητής και μεταφραστής. Ο ίδιος ίδρυσε το λογοτεχνικό περιοδικό *Φιλολογική ήχώ*,¹⁰⁴⁷ ενώ διετέλεσε και διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου. Ο Γρυπάρης ασχολήθηκε με τη μετάφραση έργων της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, όπως π.χ. των τριών τραγικών ποιητών. Από τη λατινική γραμματεία μετέφρασε μόνο το *Carm.* 3.10 του Ορατίου.¹⁰⁴⁸ Ο Ρωμαίος ποιητής φαίνεται ότι ήταν αρκετά αγαπητός στον Γρυπάρη, αφού πέραν της ανωτέρω απόδοσης, το 1897 δημοσίευσε μία μίμηση/διασκευή πιθανότατα του *Carm.* 1.25 στο ημερολόγιο *ΣΚΡΠΠ*, με τίτλο: Σ' ΤΗΝ ΛΥΔΗΝ Μίμησις ἀπὸ τὸν Ὁράτιο.¹⁰⁴⁹ Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όσον αφορά τις σπουδές του, γνωρίζουμε ότι αρχικώς φοίτησε στην Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε εγκατασταθεί με την οικογένειά του, ενώ συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήδη από τα μαθητικά του χρόνια έδειξε ενδιαφέρον προς την ποίηση και τη συγγραφή. Η περίοδος 1892-1896 κατά την οποία διέμενε και δίδασκε στην Κωνσταντινούπολη, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία από τις πιο δημιουργικές περιόδους στη ζωή του Γρυπάρη, καθώς τότε ξεκίνησε να γράφει τους πρώτους *Σκαρβαίους* (ποιητική συλλογή με έντονη επίδραση του κινήματος του παρνασσισμού, η οποία εκδόθηκε μεταγενέστερα το 1919), ενώ το 1893 δημοσίευσε το πρώτο του σονέτο με τίτλο *Κρίνος και ψυχή*. Τα περισσότερα ποιήματά του είναι σονέτα, ενώ ο παρνασσισμός είναι ένα ρεύμα που τον επηρεάζει ιδιαίτερα. Η γλώσσα των ποιημάτων του όσο και των μεταφράσεών του προκάλεσε τον θαυμασμό του αναγνωστικού κοινού της εποχής του, εξαιτίας της ευρηματικότητάς του σε νεολογισμούς, στηριζόμενος κυρίως στο δημοτικό τραγούδι. Ο Γρυπάρης, πέραν του πραγματικού του ονόματος, συνήθιζε να υπογράφει αρκετές φορές με τα ψευδώνυμα

¹⁰⁴⁶ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων» στο σύνδεσμο:

https://srv-web1.parliament.gr/display_doc.asp?item=38802&seg=38350 [τελευταία ανάκτηση: 30-04-2025].

¹⁰⁴⁷ Για το εν λόγω περιοδικό, βλ. *ΑΝΑ*, σ.ν. *Φιλολογική Ηχώ* (2290-2291).

¹⁰⁴⁸ Μπάνου -Τσιάμη (2003) 82-83.

¹⁰⁴⁹ Βλ. <http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/rec.aspx?id=340696> [τελευταία ανάκτηση: 05-05-2025].

Γιάννης Αρτεμωνιάτης, Βουρκόλακας, Ζλωθ, Όλις, ο Γρυπεύς και Ι. Χρονογράφος.¹⁰⁵⁰

Η μετάφραση που εξετάζεται στο παρόν υποκεφάλαιο δημοσιεύεται το 1896 στην εφημερίδα *Τό Άστν*. Η συγκεκριμένη εφημερίδα, σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ξεκίνησε την κυκλοφορία της αρχικά ως σατιρικό περιοδικό και στη συνέχεια, από το 1890 και στο εξής, ως καθημερινή πολιτική εφημερίδα. Στο προγραμματικό σημείωμα αναφέρονται μεταξύ άλλων οι στόχοι του περιοδικού που είναι όπως υποστηρίζουν οι συντάκτες του: «να τέρπη, να φαιδρύνει, να λαλή ειλικρινώς, να σκώπτει, να ελέγχει, εν ανάγκη να μαστιγώνει..» και επίσης να αγωνίζεται «υπέρ της πνευματικής προόδου και της ηθικής μορφώσεως».¹⁰⁵¹ Η εφημερίδα μεταξύ άλλων περιείχε σατιρικά άρθρα, ποιήματα, ανακοινώσεις αναφορικά με τα καλλιτεχνικά δρώμενα, παραλειπόμενα συζητήσεων της Βουλής, καθώς και εικόνες και γελοιογραφίες.¹⁰⁵²

Η μετάφραση τιτλοφορείται: ΣΤΗΝ ΛΥΚΗΝ [*Κατὰ τὸν Ὁράτιον*].¹⁰⁵³ Είναι γραμμένη σε ιαμβικό μέτρο και απλή δημοτική γλώσσα. Εκτείνεται σε πέντε οκτάστιχες στροφές, ενώ στο πρωτότυπο καταγράφονται πέντε τετράστιχες. Επομένως, ενώ ο αριθμός των στροφών παραμένει σταθερός, παρατηρείται διπλασιασμός του αριθμού των στίχων ανά στροφή. Η ομοιοκαταληξία εναλλάσσεται σε ζευγαροπλεχτή και ζευγαρωτή.¹⁰⁵⁴ Όπως είθισται σε μεταφράσεις δημοσιευμένες σε λογοτεχνικά περιοδικά, η μετάφραση δε συνοδεύεται από το λατινικό πρωτότυπο, ούτε αναφέρεται η έκδοση που ακολουθήθηκε από το μεταφραστή. Ακόμη, απουσιάζει κάποιο είδος προλόγου, όπου ενδεχομένως αναφέρονται η μεταφραστική πρακτική του Γρυπάρη και οι λόγοι που τον ώθησαν στην παραγωγή της παρούσας μετάφρασης, καθώς και σχόλια ερμηνευτικού ενδιαφέροντος.

Η πρώτη στροφή της ωδής:

Extremum Tanain si biberes, Lyce,
saevo nupta viro, me tamen asperas
porrectum ante foris obicere incolis
plorares Aquilonibus

¹⁰⁵⁰ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Γρυπάρης Ιωάννης* (443-444).

¹⁰⁵¹ Ακολουθώ τη μονοτονική γραφή του λεξικού, βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Άστν, Το* (207).

¹⁰⁵² Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Άστν, Το* (207).

¹⁰⁵³ *Γρυπάρης* (1896) 3.

¹⁰⁵⁴ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/104> [τελευταία ανάκτηση: 02-05-2025].

αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα από τον Γρυπάρη ως:

Πάλι κι' ἄν ζοῦσες, Λύκη, ἐκεῖ ὅπου
μαργώνουν τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου
τὰ χιόνια τὰ τρ σβορινά, [sic]
θὰ μ' ἔκλαιγες νὰ ξαγρυπνοῦσα
στὸ ἄπονο, σγουρομαλλοῦσα,
κατώφλι σου παντοτινά
μὲ τοὺς βοριάδες καὶ τὰ πάγη

-ὅπου Θεὸς νὰ σὲ φυλάγη

Γρυπάρης 1896¹⁰⁵⁵

Σύμφωνα με τους Nisbet – Rudd, ένας τρόπος των αρχαίων ποιητών να αναφέρονται υπαινικτικά στους κατοίκους μιας χώρας ήταν να κάνουν μνεΐα στον ποταμό που έρεε στη χώρα τους και από τον οποίο έπιναν νερό (πρβλ. *Όμ. Ίλ.* 2.825).¹⁰⁵⁶ Στον πρώτο στίχο γίνεται αναφορά στον ποταμό Τάναη (σημερινή ονομασία: Ντον), έναν ποταμό που κυλά στη Σκυθία. Ο Οράτιος λοιπόν χρησιμοποιεί αυτόν τον περίτεχνο ποιητικό τρόπο *Extremum Tanain si biberes, Lyce*: («αν έπινες Λύκη νερό από το μακρινό (ποταμό) Ντον»), αντί να πει απλώς («αν ζούσες στη Σκυθία»)¹⁰⁵⁷ Ο Γρυπάρης ακολουθώντας τη μεταφραστική τεχνική της μετατροπίας αλλάζει την εστίαση,¹⁰⁵⁸ αφού δεν αναφέρει ότι η Λύκη πίνει νερό από τον ποταμό Τάναη, αλλά χρησιμοποιεί μία ολόκληρη πρόταση για να περιγράψει το παγωμένο μέρος της Σαρματίας όπου ρέει ο ποταμός: *ἐκεῖ ὅπου | μαργώνουν τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου | τὰ χιόνια τὰ τρ σβορινά [sic]*. Μπορεί με την παραπάνω επιλογή να αφαιρείται αυτή η γεωγραφική πληροφορία του πρωτοτύπου, ωστόσο αποδίδεται το νόημά του, καθώς ο Τάναης για τους Ρωμαίους

¹⁰⁵⁵ Γρυπάρης (1896) 3.

¹⁰⁵⁶ Nisbet – Rudd (2004) 143.

¹⁰⁵⁷ Woodman (2022) 207-208.

¹⁰⁵⁸ Για τη μεταφραστική τεχνική της μετατροπίας, βλ. Φλώρος – Γραμμενίδης (2008) 80.

αντιστοιχεί σε ένα μέρος άγριο με πολύ κρύο. Το πιο πιθανό είναι στο επίθετο *τρ βορινά* [sic] να έχει σβηστεί το -ι-, οπότε η γραφή να είναι *τρισβορινά*, μία λέξη πιθανώς που έχει πλάσει ο Γρυπάρης (νεολογισμός). Με τη συγκεκριμένη λέξη δίνεται έμφαση στο ιδιαίτερα βόρειο σημείο που βρίσκεται ο τόπος αυτός, (*τρισβορινά*: τρεις φορές βορινό), κάτι που δικαιολογεί και τις εξαιρετικά άσχημες καιρικές συνθήκες και τη χαμηλή θερμοκρασία (*παγωνιά*), όπως επισημαίνεται σε ολόκληρη τη στροφή της μετάφρασης. Μάλιστα τα χιόνια *μαργώνουν την καρδιά του ανθρώπου*, δηλαδή την κρυώνουν.¹⁰⁵⁹ Κατά συνέπεια, ο μεταφραστής φαίνεται να υπαινίσσεται ότι και η καρδιά της Λύκης έχει παγώσει, προϊδεάζοντας τον αναγνώστη ότι η Λύκη δε θα δείξει οίκτο στον *exclusus amator*.

Η φράση του 2^{ου} στίχου *saeno nupta viro* («παντρεμένη με σκληρό άνδρα») συνεχίζει την υπόθεση που ξεκίνησε από τον 1^ο στίχο, αν δηλαδή η Λύκη ζούσε στη Σκυθία και ήταν παντρεμένη με ένα σκληρό Σκύθη, ακόμη και τότε θα λυπόταν τον *exclusus amator*.¹⁰⁶⁰ Ο Γρυπάρης δεν μεταφέρει ωστόσο την παραπάνω φράση στην απόδοσή του. Μολονότι και στο πρωτότυπο η αναφορά στο γάμο της Λύκης με έναν Σκύθη δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα αλλά είναι απλώς μία εικασία, ο μεταφραστής δε φαίνεται να επιθυμεί επ' ουδενί να αναφέρει ότι η Λύκη ήταν παντρεμένη. Συνεπώς, στην προσπάθειά του ίσως να μη σκανδαλίσει το αναγνωστικό του κοινό, αποκρύπτει το γεγονός ότι η Λύκη θα μπορούσε ακόμη και υποθετικά να είναι μία άπιστη σύζυγος, μία μοιχαλίδα. Ακόμη, τίθεται θέμα πολιτογράφησης της μετάφρασης, αφού ο Γρυπάρης δεν κάνει λόγο στην απόδοσή του για τον ποταμό Τάναη.

Οι στίχοι 2-4 του λατινικού κειμένου αποδίδονται: *θὰ μ' ἔκλαιγες νὰ ξαγρυπνοῦσα | στὸ ἄπονο, σγουρομαλλοῦσα | κατώφλι σου παντοτινά | μὲ τοὺς βοριάδες καὶ τὰ πάγη | -ὄπου Θεὸς νὰ σὲ φυλάγῃ*. Πιο συγκεκριμένα, η μετοχή *prorectum* («ξαπλωμένο») – ένα τυπικό στοιχείο του παρακλαυσίθυρου ήταν να βρίσκεται ο *exclusus amator* ξαπλωμένος έξω από την πόρτα της κοπέλας –¹⁰⁶¹ μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα *νὰ ξαγρυπνοῦσα*, με αλλαγή τόσο της γραμματικής ταυτότητας όσο και της σημασίας του λατινικού όρου. Η απόδοση αυτή τονίζει τον παρακλαυσίθυρικό χαρακτήρα του ποιήματος πιο πολύ από το πρωτότυπο, καθώς παραπέμπει στο ξενύχτι (*pervigilium*) έξω από την πόρτα της αγαπημένης. Μάλιστα, προστίθεται και το

¹⁰⁵⁹ Βλ. *AKN*, s.v. *μαργώνω*: λαϊκότροπο «κρυώνω» (822).

¹⁰⁶⁰ Γρόλλιος (1998) 168-169.

¹⁰⁶¹ Γρόλλιος (1998) 169.

επίρρημα παντοτινά (ο εραστής θα μείνει για πάντα ξάγρυπνος στο κατώφλι της). Ο Γρυπάρης με μία προσθήκη – προσωπικό σχόλιο δίνει ένα στοιχείο για την εμφάνιση της Λύκης, καθώς την αποκαλεί *σγουρομαλλοῦσα*. Ενδεχομένως αυτή να είναι η εικόνα που ο ίδιος έχει φανταστεί για την κοπέλα, αλλά ταυτόχρονα η παραπάνω επιλογή εξυπηρετεί την ομοιοκαταληξία της μετάφρασης (*ξάγρυπνοῦσα – σγουρομαλλοῦσα*). Ο μεταφραστής παραλείπει και το *obicere*, το οποίο εδώ λαμβάνει τη σημασία («παρατάω, αδιαφορώ για την τύχη κάποιου»),¹⁰⁶² ενώ χρησιμοποιείται από τον Οράτιο χιουμοριστικά υπονοώντας ότι η Λύκη ευθύνεται για την έκθεση του εραστή στο κρύο.¹⁰⁶³ Μολονότι με την ανωτέρω παράλειψη δεν αλλοιώνεται το νόημα, ο μεταφραστής αφαιρεί έτσι τον υπαινιγμό για την ευθύνη που φέρει η Λύκη, απενοχοποιώντας την για ακόμη μία φορά στα μάτια των αναγνωστών του. Το ουσιαστικό *Aquilonibus* («βόρειοι άνεμοι»)¹⁰⁶⁴ αποδίδεται με ένα μεταφραστικό παρατακτικό ζεύγος ως *μὲ τοὺς βοριάδες καὶ τὰ πάγη*. Στο τέλος, ο μεταφραστής προσθέτει και ένα δικό του προσωπικό σχόλιο *-ὅπου Θεὸς νὰ σὲ φυλάγῃ*, που αναφέρεται στο άσχημο κλίμα του τόπου που περιγράφει, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην ομοιοκαταληξία (*πάγη – φυλάγῃ*). Με το συγκεκριμένο σχόλιο ο μεταφραστής παρεμβάλλει την παρουσία του χριστιανικού Θεού μέσα σε ένα αρχαίο κείμενο. Έτσι, συμβάλλει περαιτέρω στην πολιτογράφηση της μετάφρασης στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Ο Γρυπάρης περιγράφει τον παγωμένο αυτόν τόπο με υπερβολικό τόνο (*τὰ χιόνια τὰ τρ σβορινά [sic], μαργώνουν τὴν καρδιά, μὲ τοὺς βοριάδες καὶ τὰ πάγη*) υπογραμμίζοντας έτσι ένα από τα παραδοσιακά στοιχεία του παρακλαυσίθυρου που είναι ο άσχημος καιρός, που είναι πάντα εχθρικός για τον αποκλεισμένο εραστή (ανήκει στα λεγόμενα *impedimenta amoris*). Ο μεταφραστής υπερβάλλει, καθώς στο πρωτότυπο κείμενο το μόνο στοιχείο που υπάρχει σχετικά με τις καιρικές συνθήκες είναι ο άνεμος (*Aquilonibus*). Ίσως η υπερβολή στην περιγραφή των άσχημων καιρικών φαινομένων στοχεύει να δικαιολογήσει την ψυχρότητα του χαρακτήρα της Λύκης, ο οποίος είναι σκληρός εξαιτίας του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο διαμένει.

Η 3^η στροφή της παρούσας ωδής:

¹⁰⁶² Βλ. ΣΛΑ, s.v. *obicio*: σημασία 5δ: «(για εραστή) παρατάω, αδιαφορώ για την τύχη κάποιου» (1132-1133).

¹⁰⁶³ Woodman (2022) 208.

¹⁰⁶⁴ Βλ. ΣΛΑ, s.v. *aquilo*: σημασία 1α «βόρειος άνεμος» (157).

Ingratam Veneri pone superbiam,
ne currente retro funis eat rota.
non te Penelopen difficilem procis
Tyrrenus genuit parens.

Carm. 3.10.9-12

μεταφράζεται:

Ἄφες τὴν τόση περηφάνεια
τὰ ψηλὰ νᾶχουνε [sic] πλατάνια,
θυμοῦ πῶς εἴμαστε ἀνθρώποι.
τῆς Μοίρας ὁ τροχὸς γυρίζει
ὄπου τὴν τύχην μας ὀρίζει.
ἂν ζήλεψες τὴν Πηνελόπη,
χα ἄ [sic] στὸν ἄξιο πατέρα
ποῦθρεψε [sic] τέτ ια [sic] θυγατέρα!

Γρυπάρης 1896¹⁰⁶⁵

Ο μεταφραστής αποδίδει με ακρίβεια τη φράση *pone superbiam* ως *Ἄφες τὴν τόση περηφάνεια*, προσθέτοντας όμως την αντωνυμία *τόση*, πιθανώς για έμφαση αλλά και για μετρικούς λόγους, καθώς και την πρόταση *τὰ ψηλὰ νᾶχουνε [sic] πλατάνια* που αποτελεί προσωπικό του σχόλιο. Η παραπάνω πρόταση συμβάλλει και στην ομοιοκαταληξία (*περηφάνεια – πλατάνια*). Ο πλάτανος, ένα δέντρο αιωνόβιο και ιδιαίτερα ανθεκτικό, φαίνεται να είναι ιδιαίτερος αγαπητός στον Γρυπάρη, αφού και στην απόδοση του στίχου 17 *nec rigida mollior aesculo* («αν και δεν είσαι μαλακότερη από μία σκληρή βελανιδιά»)¹⁰⁶⁶ ως *Σύ, ποῦ τὸ ἀλύγιστο πλατάνι | στὴ μαλακότη δὲ σὲ φτάνει*,¹⁰⁶⁷ ο μεταφραστής αντικαθιστά τη βελανιδιά (*aesculo*) με τον ακόμη

¹⁰⁶⁵ Γρυπάρης (1896) 3.

¹⁰⁶⁶ Woodman (2022) 211.

¹⁰⁶⁷ Γρυπάρης (1896) 3.

ανθεκτικότερο πλάτανο. Οι παραπάνω μεταφραστικές επιλογές φαίνεται να στοχεύουν στην ενίσχυση της σκληρότητας της Λύκης η οποία δε λυγίζει εύκολα, όπως ακριβώς ένας πλάτανος. Παράλληλα, από το μετάφρασμα παραλείπεται ότι η περηφάνεια της είναι ανεπιθύμητη στη θεά Αφροδίτη (στ. 9: *Ingratam Veneri*). Η παράλειψη του ονόματος της Αφροδίτης – δεδομένου ότι ήδη από την πρώτη στροφή έχει γίνει αναφορά στον χριστιανικό Θεό (*ὅπου Θεὸς νὰ σὲ φυλάγῃ*) – φανερώσει ίσως τη διάθεση του μεταφραστή να αποδεσμεύσει το μετάφρασμά του από το παγανιστικό πλαίσιο του αρχαίου κειμένου, μεταφέροντάς το στα δεδομένα της εποχής του. Θα λέγαμε λοιπόν πως η μετάφρασή του πολιτογραφείται στη νεοελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Με την πρόταση *θυμοῦ πῶς εἴμαστε ἀνθρώποι, που και πάλι συμβάλλει στην ομοιοκαταληξία (ἀνθρώποι – Πηνελόπη)*, ο μεταφραστής τονίζει ότι το λάθος είναι στην ανθρώπινη φύση.

Ο στίχος 10 του πρωτοτύπου αποδίδεται ως *τῆς Μοίρας ὁ τροχὸς γυρίζει | ὅπου τὴν τύχην μας ὀρίζει*. Ο Οράτιος στο σημείο αυτό θέλει να προειδοποιήσει τη Λύκη ότι, αν αντισταθεί πολύ, η υπομονή του θα εξαντληθεί και θα τον χάσει. Το νόημα αυτό δίνεται μέσω μίας παροιμίας γνωστής στο ρωμαϊκό αναγνωστικό κοινό, με αναφορά στο βαρούλκο, μηχανήμα για την ανύψωση βαρέων φορτίων, στο οποίο αν κάποιος αφήσει τη λαβή, το σχοινί πηγαίνει προς τα πίσω.¹⁰⁶⁸ Η παροιμία αυτή προφανώς ήταν άγνωστη στο ελληνικό αναγνωστικό του Γρυπάρη, άρα θα ήταν άτοπο να το μεταφέρει αυτούσιο στην ελληνική απόδοση. Συνεπώς, και εδώ εντοπίζουμε το φαινόμενο της πολιτογράφησης της μετάφρασης.

Οι δύο τελευταίοι στίχοι της 3^{ης} στροφής (στ. 11-12) του λατινικού κειμένου αποδίδονται ως *ἂν ζήλεψες τὴν Πηνελόπη | χα ἂ [sic] στὸν ἄζιο πατέρα | ποῦθρεψε [sic] τέτ ια [sic] θυγατέρα*. Στους συγκεκριμένους στίχους, ο Ρωμαίος ποιητής αναφέρεται στον Ετρούσκο πατέρα της Λύκης (στ. 12 *Tyrrhenus genuit parens*), με σκοπό να την πείσει να ενδώσει στα καλέσματά του. Ένας Ετρούσκος πατέρας – τη στιγμή που οι Ετρούσκοι δεν φημίζονταν για το ήθος τους, αλλά αντιθέτως για τον ανήθικο και σκληρό χαρακτήρα τους – δε θα μπορούσε να αναθρέψει μία κόρη ηθική, ανένδοτη στους εραστές, όπως η Πηνελόπη της *Οδύσσειας* (στ. 11: *Penelopen difficilem procis*), το μέγιστο *exemplum* της συζυγικής πίστης.¹⁰⁶⁹ Ο Γρυπάρης μεταγράφει πιστά στην απόδοσή του το όνομα της Πηνελόπης, ωστόσο δεν κάνει καμία αναφορά στους

¹⁰⁶⁸ Nisbet – Rudd (2004) 145.

¹⁰⁶⁹ Nisbet – Rudd (2004) 145-146 και Γρόλλιος (1998) 170.

μνηστήρες (prociis). Στο συγκεκριμένο χωρίο, το ουσιαστικό *prociis* αναφέρεται στους πολλούς μνηστήρες που διεκδικούσαν την Πηνελόπη, αλλά ταυτόχρονα θα μπορούσε να αποτελεί ένα υπολανθάνον σχόλιο για τους πολλούς θαυμαστές της Λύκης.¹⁰⁷⁰ Η απουσία των μνηστήρων από το μετάφρασμα μάλλον στοχεύει και πάλι στην απενεχοποίηση της Λύκης και συνάδει με την προηγούμενη επιλογή του μεταφραστή, όταν παραλείπει – για τον ίδιο πιθανώς λόγο – να μεταφέρει στην απόδοσή του ότι η Λύκη θα μπορούσε να είναι παντρεμένη με άγριο άνδρα (στ. 2: *saeno nupta viro*). Ο Γρυπάρης δεν αναφέρει τίποτα για τον Ετρούσκο πατέρα της Λύκης, απομακρύνοντας από τη μετάφρασή του τα ιταλικά στοιχεία της ωδής, στοχεύοντας και πάλι στην πολιτογράφησης της. Ο πατέρας της αναφέρεται μέσα από μια πρόταση με ειρωνική ίσως διάθεση ‘*χα ἄ [sic] στὸν ἄξιον πατέρα ποῦθρεψε [sic] τέττα [sic] θυγατέρα*. Ωστόσο, πέραν της πολιτογράφησης, η αποσιώπηση στη μετάφραση της ετρουσκικής καταγωγής της Λύκης και ό,τι αυτό συνεπάγεται για το χαρακτήρα της (ως κόρη ενός Ετρούσκου θα ήταν ανήθικη και έκφυλη) ίσως και πάλι να στοχεύει στην απενεχοποίησή της στα μάτια των αναγνωστών.

Η 4^η στροφή της ορατιανής ωδής καθώς και η επόμενη λέξη του στίχου 17:

O quamvis neque te munera nec preces
nec tinctus viola pallor amantium
nec vir Pieria paelice saucius
curvat, supplicibus tuis
parcas,

Carm. 3.10.13-17

μεταφράζονται ως εξής:

Σὰν δὲν λυγᾶ ἢ σκληρὴ σου γνώμη
μὲ προσευχὲς καὶ δῶρα ἀκόμη
κι' ἄν, πέτρα, δὲν ψυχοπονιέται
χλωμὸ σὰν βλέπει παλληκάρι

¹⁰⁷⁰ Woodman (2022) 210.

τῆς βιόλας χρῶμα νᾶχη πάρη
ὅταν μαραίνεται καὶ σβνέται,
κλάψε, πικρὴ καρδιά μου, κλάψε

καὶ πές της μιὰ γιὰ πάντα: «πάψε!...»

Γρυπάρης 1896¹⁰⁷¹

Ο Γρυπάρης παραμένει πιστός στο νόημα των στίχων 13-14, αφού κάνει λόγο για τα δώρα και τις προσευχές που δεν κάμπτουν τη Λύκη (στ. 13 *neque te munera nec preces: με προσευχές και δῶρα ἀκόμη*) όπως επίσης και για το χλωμό πρόσωπο των εραστών (στ. 14 *nec tinctus viola pallor amantium: χλωμό σὰν βλέπει παλληκάρι | τῆς βιόλας χρῶμα νᾶχη πάρη*), με την προσθήκη βέβαια του ρήματος *βλέπει* προφανώς για μετρικούς λόγους. Στο στίχο 14, ο Οράτιος μιλά για την ωχρότητα των εραστών γενικά, ένα τυπικό τους χαρακτηριστικό στη λατινική ερωτική ποίηση (*erotica pathemata*). Ο πληθυντικός *antium* («των εραστών») ίσως αποτελεί μία ακόμη νύξη ότι η Λύκη έχει περισσότερους από έναν εραστής.¹⁰⁷² Ο Γρυπάρης μετατρέπει τον πληθυντικό του λατινικού κειμένου σε ενικό (*χλωμό σὰν βλέπει παλληκάρι*) επιδιώκοντας ίσως και πάλι να αναδείξει μία περισσότερο αθώα εικόνα της Λύκης στους αναγνώστες του, καθώς φαίνεται να διεκδικείται από έναν μόνο *exclusus amator*. Ακόμη, παρατηρείται και η προσθήκη ενός προσωπικού σχολίου του μεταφραστή *ὅταν μαραίνεται καὶ σβνέται*, με το οποίο τονίζει ακόμη περισσότερο τα *ερωτικά παθήματα* του ερωτευμένου νεαρού. Η αναλυτική τάση που χαρακτηρίζει το μετάφρασμα του Γρυπάρη είναι εμφανής και στην απόδοση του ρήματος *curvat* που αποδίδεται με δύο προτάσεις: *Σὰν δὲν λυγᾷ ἡ σκληρὴ σου γνώμη [...]* | *κι' ἄν, πέτρα, δὲν ψυχοπονιέται*, μέσω των οποίων υπογραμμίζεται ο σκληρός και αμείλικτος χαρακτήρας της Λύκης.

Στο στίχο 15 (*nec vir Pieria paelice saucius*) ο Οράτιος παρέχει πληροφορίες για την οικογενειακή κατάσταση της Λύκης, η οποία προφανώς είναι παντρεμένη με ἄνδρα Ρωμαίο που απουσιάζει σε ταξίδι στην Πιερία και μάλιστα είναι πληγωμένος (*saucius*) από μία εταίρα (*paelice*).¹⁰⁷³ Πιθανώς ο σύζυγός της είναι ἔμπορος ἢ

¹⁰⁷¹ Γρυπάρης (1896) 3.

¹⁰⁷² Woodman (2022) 210-211.

¹⁰⁷³ Γρόλλιος (1998) 170.

στρατιωτικός που απουσιάζει για δουλειές στη Μακεδονία. Ο Γρυπάρης και εδώ αποσιωπά την ύπαρξη του συζύγου. Στους στίχους 16-17 ο ποιητής ζητά από τη Λύκη να δείξει οίκτο σαν ένας ικέτης, *supplicibus tuis | parcas* («τουλάχιστον λυπήσου τους ικέτες σου»)¹⁰⁷⁴ Ο πληθυντικός (*supplicibus*) ίσως απλώς να αναφέρεται στον («ξαπλωμένο εραστή») (στ. 3 *porrectum*) που είχε τη στάση του ικέτη. Επιπλέον, είναι ένα ακόμη υπαινικτικό σχόλιο ότι η Λύκη έχει πολλούς εραστές.¹⁰⁷⁵ Ο μεταφραστής για μία ακόμη φορά παραλείπει στην ελληνική εκδοχή να αναφερθεί στους εραστές της Λύκης. Κατά συνέπεια, όπως διαπιστώνεται από αρκετά σημεία που επισημάνθηκαν στην απόδοση του Γρυπάρη, φαίνεται ότι επιθυμεί να παρουσιάσει μία διαφορετική εικόνα της Λύκης από αυτή του Ορατίου, αφαιρώντας όλα εκείνα τα στοιχεία που θα την εξέθεταν στα μάτια των αναγνωστών του. Η Λύκη του Γρυπάρη είναι μία κοπέλα με σκληρό χαρακτήρα, αφού δεν δείχνει έλεος στον *exclusus amator* αλλά σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ανήθικη ή να λογιστεί ως μοιχαλίδα, ή ακόμη και εταίρα.

Ο Γρυπάρης ολοκληρώνει την απόδοση των παραπάνω στίχων με δύο καθαρά δικούς του στίχους, αφορμώμενος πιθανώς από το περιεχόμενο της 4^{ης} ορατιανής στροφής: *κλάψε, πικρή καρδιά μου, κλάψε | και πές της μιὰ γιὰ πάντα: «πάψε!...»*. Με μία αποστροφή στον ίδιο του τον εαυτό, προστάζει την καρδιά του να κλάψει με διπλή επανάληψη του ρήματος, ενώ δίνει μία συμβουλή στον εαυτό του να σταματήσει να σκέφτεται τη Λύκη. Οι στίχοι αυτοί ανακαλούν το ποίημα 8 του Κατούλλου – το οποίο προφανώς γνωρίζει ο Γρυπάρης ως φιλόλογος – όπου ο ποιητής ερχόμενος αντιμέτωπος με μία εσωτερική πάλη μεταξύ λογικής και αισθήματος, στρέφεται στον ίδιο του τον εαυτό (εσωτερικός μονόλογος) και τον συμβουλεύει να σταματήσει να τρέφει αισθήματα για την κοπέλα που έπαψε να δείχνει ενδιαφέρον γι' αυτόν.¹⁰⁷⁶

Ολοκληρώνοντας, συνάγουμε ότι έχουμε να κάνουμε με μία αρκετά ελεύθερη διασκευή του *Carm.* 3.10. Ο Γρυπάρης διατηρεί το βασικό μοτίβο του πρωτοτύπου (παρακλαυσίθυρο) με κάποια από τα παραδοσιακά του στοιχεία, ωστόσο δε μένει απολύτως πιστός στο πρωτότυπο. Για παράδειγμα, αποτυπώνει μία όχι τόσο ανήθικη εικόνα της Λύκης, ενώ κάνει λόγο για τον χριστιανικό Θεό και αποσιωπά παγανιστικές θεότητες. Επομένως, η μετάφρασή του πολιτογραφείται στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα και προσανατολίζεται στο σύγχρονό του αναγνωστικό κοινό, ούσα αποδεσμευμένη από

¹⁰⁷⁴ Γρόλλιος (1998) 170-171.

¹⁰⁷⁵ Woodman (2022) 211.

¹⁰⁷⁶ Για το ποίημα 8 του Κατούλλου, βλ. Τρομάρας (2001) 66-67 και 277-280.

το πρωτότυπο. Με άλλα λόγια, ο Γρυπάρης στη μετάφραση του *Carm.* 3.10 του Ορατίου λειτουργεί ταυτόχρονα ως μεταφραστής και δημιουργός. Διασκευάζοντας το ορατιανό ποίημα δημιουργεί ένα δικό του ποίημα που μοιάζει περισσότερο με πρωτότυπο έργο, παρά με μετάφραση.

2.10. Το *Carm.* 4.2: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Αποδέκτης της ωδής είναι ο Ρωμαίος ποιητής Γάιος Ίουλος Αντώνιος.¹⁰⁷⁷ Στον Ίουλο αποδίδεται το ποιητικό έργο *Diomedea*, το οποίο αποτελείται από δώδεκα βιβλία κατά το πρότυπο της *Αινειάδας* του Βιργιλίου. Το *Carm.* 4.2 είναι μία *recusatio*: ο Οράτιος αρνείται να συνθέσει μία επινίκια ωδή προς τιμήν του Αυγούστου με αφορμή την επικείμενη επιστροφή του από τη Γαλατία στη Ρώμη, έπειτα από επιτυχή εκστρατεία.¹⁰⁷⁸ Η ωδή που επρόκειτο να συντεθεί προς τιμήν του αυτοκράτορα θα έπρεπε να ακολουθεί το πρότυπο των *Επινίκων* του Πινδάρου. Όπως φαίνεται, μάλλον ο Ίουλος πρότεινε στον Οράτιο να συνθέσει μία επινίκια ωδή προς τιμήν του Αυγούστου.¹⁰⁷⁹ Ο λυρικός ποιητής, κρίνοντας πως ο Ίουλος διέθετε τα κατάλληλα εφόδια ώστε να αναλάβει αυτό το εγχείρημα, τον παροτρύνει να συνθέσει αυτός το ποίημα για τον Αύγουστο.¹⁰⁸⁰ Κατά τον Γρόλλιο, η ωδή μπορεί να δομηθεί σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος (1^η -8^η στροφή: στ. 1-32) ο Οράτιος επιχειρεί μία αξιολόγηση της ποίησης του Πινδάρου, παραλληλίζοντας όποιον ποιητή επιθυμεί να ανταγωνιστεί τον Πίνδαρο με την παράτολμη πτήση του Ικάρου που κατέληξε σε πτώση, αφού δοκίμασε να πετάξει πιο ψηλά από όσο του επέτρεπαν οι δυνάμεις του. Ακολουθεί μία σύντομη αναφορά στα διάφορα ποιητικά είδη του Πινδάρου (διθύραμβοι, ύμνοι, εγκώμια, επινικοί, θρήνοι). Στο δεύτερο μέρος (9^η – 13^η στροφή: στ. 33-52), αναδεικνύεται η αντίθεση ανάμεσα στο ποιητικό ύφος του Ορατίου και του Ίουλου. Ο Οράτιος εδώ παροτρύνει τον Ίουλο να αναλάβει εκείνος ως καταλληλότερος τη σύνθεση της επινίκιας ωδής, προτείνοντάς του συγχρόνως ορισμένα θέματα που θεωρεί ο ίδιος κατάλληλα για να πραγματευτεί στο ποίημά του. Ο Οράτιος δηλώνει ότι προτιμά το ρόλο του απλού θεατή της πομπής του αυτοκράτορα. Στο τελευταίο κομμάτι της ωδής (14^η -15^η στροφή: στ. 53-60), η αντίθεση ανάμεσα στους δύο ποιητές (Ίουλο – Οράτιο) γίνεται φανερή μέσω της περιγραφής των θυσιών που προσφέρουν: ο Ίουλος προσφέρει είκοσι βόδια, ενώ ο Οράτιος ένα μικρό μοσχάκι το οποίο έχει διαλέξει με εξαιρετική φροντίδα.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁷ Το όνομα του αποδέκτη της ωδής έχει διπλή γραφή *Iullus* και *Iulus*. Στη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης (Wickham 1967) που ακολουθώ, καθώς και στην έκδοση που ακολουθεί ο Pardo, αναφέρεται ως *Iulus*. Αναφορικά με την ελληνική μεταγραφή του εν λόγω ονόματος ακολουθώ τη γραφή Ίουλος, η οποία δίδεται στις ελληνικές μεταφράσεις των Pardo (1810), Βαμβακερού (1865) και Γούναρη (1874).

¹⁰⁷⁸ Johnson (2004) 48.

¹⁰⁷⁹ Γρόλλιος (2011) 52-53.

¹⁰⁸⁰ Johnson (2004) 48.

¹⁰⁸¹ Γρόλλιος (2011) 52-55.

Τέσσερις μεταφραστές απέδωσαν αυτή την ωδή στα Ελληνικά. Οι Benito Pardo de Figueora (1810)¹⁰⁸² και Χριστόφορος Σαμαρτσίδης (1866) τη μεταφράζουν σε έμμετρο ελληνικό λόγο, ενώ σε πεζό λόγο την αποδίδουν οι Μιχαήλ Βαμβακερός (1865) και Δημήτριος Γούναρης (1874).¹⁰⁸³

Στο παρόν υποκεφάλαιο, παρουσιάζονται αρχικώς κάποια στοιχεία για τον Χριστόφορο Σαμαρτσίδα και τη μετάφρασή του. Στη συνέχεια, ακολουθεί αντιπαραβολή των δύο έμμετρων ελληνικών αποδόσεων των Pardo και Σαμαρτσίδα, με στόχο την ανίχνευση των μεταξύ τους ομοιοτήτων και διαφορών, καθώς και των λόγων που διαμόρφωσαν τις μεταφραστικές τους επιλογές. Το υποκεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συγκριτική μελέτη των δύο πεζών μεταφράσεων Βαμβακερού και Γούναρη, σε μία προσπάθεια αναζήτησης εκείνων των σημείων σύγκλισης ή απόκλισης, καθώς και τη διερεύνηση ενδεχόμενης επιρροής του προγενέστερου μεταφραστή (Βαμβακερό) στον μεταγενέστερο (Γούναρη).

2.10.1. Η μετάφραση του Χριστόφορου Σαμαρτσίδα (1866)¹⁰⁸⁴

Σύμφωνα με το *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ο Χριστόφορος Σαμαρτσίδης (1843-1900)¹⁰⁸⁵ με καταγωγή από το νησί της Λευκάδας ήταν ποιητής, παιδαγωγός και δημοσιογράφος. Σπούδασε Φιλολογία στο πανεπιστήμιο Αθηνών και εργάστηκε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ανέλαβε καθήκοντα γυμνασιάρχη στη Φιλιππούπολη, στο Μοναστήρι, στην Ανδριανούπολη και στην Κωνσταντινούπολη. Καταπιάστηκε με τη δημοσίευση ποιημάτων για παιδιά, ιδρύοντας ο ίδιος ένα γραφείο του περιοδικού *Διάπλασις των παιδων*,¹⁰⁸⁶ ενώ το 1868 προχώρησε στην έκδοση του μυθιστορηματός του με τίτλο *Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως*.¹⁰⁸⁷ Μεταξύ άλλων στον Σαμαρτσίδα ανήκουν η ποιητική συλλογή *Κάλυψ ή Αι πρώται ωδαί* (1860), το βιβλίο με τίτλο *Ποιήσεις Πολιτικάί* (1863) στο οποίο περιλαμβάνονται πατριωτικά ποιήματα, το παιδικό επύλλιο *Ο Φώτης* (1891), το ποίημα *Ο Σφάλαγκας* (1891) αλλά και μελέτες

¹⁰⁸² Για τον Pardo και τις μεταφράσεις του, βλ. προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας.

¹⁰⁸³ Για τους δύο φιλόλογους και μεταφραστές Βαμβακερό και Γούναρη και τα έργα τους στα οποία περιλαμβάνεται και η απόδοση του *Carm.* 4.2 έγινε λόγος σε προηγούμενο υποκεφάλαιο της εργασίας.

¹⁰⁸⁴ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ψηφιακή βιβλιοθήκη του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου», στο σύνδεσμο: http://srv1-vivl-volou.mag.sch.gr/digitalbook_462a#/86 [τελευταία ανάκτηση: 28-05-2025].

¹⁰⁸⁵ Το επώνυμο του μεταφραστή εμφανίζεται με δύο διαφορετικές γραφές. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται η γραφή Σαμαρτσίδης (με αυτή τη μορφή απαντά για παράδειγμα στην εν λόγω μετάφραση), καθώς και Σαμαρτζίδης, όπως αναγράφεται λόγου χάρι στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*.

¹⁰⁸⁶ Για το εν λόγω εικονογραφημένο περιοδικό για παιδιά, βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Διάπλασις των Παιδων*, Η (511-512).

¹⁰⁸⁷ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Σαμαρτζίδης, Χριστόφορος* (1968-1969).

όπως *Το πνεύμα των τραγωδιών του Αισχύλου* (1861). Το γεγονός ότι διορίστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο επιθεωρητής των ελληνικών σχολείων της Μακεδονίας και της Θράκης του έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθεί ενδελεχώς με τα ζητήματα της εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό εξέδωσε εγχειρίδια όπως το *Εγχειρίδιον της Ιστορίας της Παιδαγωγίας* (1883), όπως επίσης και το *Παιδαγωγικόν εγκόλπιον προς χρήσιν των διδασκάλων και γονέων* (1893) στο οποίο διαφαίνονται οι ριζοσπαστικές του ιδέες, ενώ δημοσίευσε και ομιλίες του με κύρια θεματική την ελληνική εκπαίδευση.¹⁰⁸⁸

Η μετάφραση του Σαμαρτσίδα που εξετάζεται εδώ δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ἐπτάλοφος*, το οποίο είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη. Το εν λόγω περιοδικό παρουσιάζει θεματολογική ποικιλία, καθώς μεταξύ άλλων φιλοξενούνται σε αυτό πρωτότυπα ποιήματα, βιογραφίες, φιλολογικές και ιστορικές πραγματείες, πεζογραφήματα, μεταφράσεις κ.ά. Είναι ένα έντυπο που μπορεί να χαρακτηριστεί οικογενειακό, εγκυκλοπαιδικό και συνάμα πλήρες από λογοτεχνικά έργα. Ανάμεσα στους συνεργάτες του συγκαταλέγονται ο Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής, ο Χριστόφορος Σαμαρτσίδης και ο Ηλίας Τανταλίδης.¹⁰⁸⁹

Η μετάφραση αποτελεί μέρος ενός σύντομου άρθρου με τίτλο: *ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ ΛΥΡΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ*¹⁰⁹⁰ και φέρει τον τίτλο: *ΟΡΑΤΙΟΥ ΩΔΩΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Δ'. ΩΔΗ Β*. Πριν από την παράθεση της μετάφρασης, ο Σαμαρτσίδης (ή και ο εκδότης;) αναφέρει στους αναγνώστες κάποιες πληροφορίες που αφορούν το βίο και το έργο του Ορατίου.¹⁰⁹¹ Ζητά την επιείκειά τους (*captatio benevolentiae*), καθώς δηλώνει ότι η έμμετρη αυτή ελληνική μετάφραση δεν είναι αντάξια του λατινικού πρωτοτύπου.¹⁰⁹² Να σημειωθεί ακόμη ότι για λόγους που δεν διευκρινίζονται, δεν προχώρησε σε πλήρη απόδοση του παρόντος ποιήματος, αλλά η μετάφραση διακόπτεται στην 8η στροφή, δηλαδή στον 32^ο στίχο του λατινικού κειμένου. Το μετάφρασμα αποτελείται συνολικά από επτά στροφές. Οι πρώτες έξι είναι εξάστιχες και αντιστοιχούν στις πρώτες έξι τετράστιχες στροφές του πρωτοτύπου, ενώ η τελευταία αποτελείται από οχτώ στίχους και αντιστοιχεί στην 7^η και 8^η στροφή του πρωτοτύπου. Στην 6^η στροφή ο τρίτος στίχος σημειώνεται με τελείες (.), μάλλον

¹⁰⁸⁸ Γκίκας (1968), λ. *Σαμαρτζίδης Χριστόφορος*, τ. 12, 87-89.

¹⁰⁸⁹ Βλ. *ΑΝΑ*, s.v. *Ἐπτάλοφος* (677-678).

¹⁰⁹⁰ Σαμαρτσίδης (1866) 501-503.

¹⁰⁹¹ Σαμαρτσίδης (1866) 501-503.

¹⁰⁹² Σαμαρτσίδης (1866) 502: *Ἐξ ἑνὸς βιβλίου τῶν ῥῶδων τοῦ τετάρτου ἀποσπῶντες μίαν ῥῶδην, παρέχομεν ἀμυδρὰν τινὰ ἰδέαν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ὕψους τοῦ Λατίνου ποιητοῦ, ἐπικαλούμενοι τὴν εὐμένειαν καὶ ἐπιείκειαν ἃν ἡ ἔμμετρος αὐτῆ ἐξελλήνισις δὲν εἶναι ἀνταξία τοῦ κειμένου.*

από αδυναμία του μεταφραστή να τον συμπληρώσει. Η γλώσσα της μετάφρασης είναι η απλή καθαρεύουσα και το μέτρο της το iamβικό δεκαπεντασύλλαβο (με εξαίρεση τον 3^ο στίχο σε καθεμία από τις έξι πρώτες στροφές και τον 4^ο στίχο της τελευταίας στροφής που είναι iamβικοί επτασύλλαβοι). Παρατηρείται ακόμη ποικιλία ως προς την ομοιοκαταληξία, καθώς σε ορισμένους στίχους είναι ζευγαρωτή, σε άλλους πλεχτή και σε άλλους σταυρωτή.¹⁰⁹³ Το λατινικό πρωτότυπο απουσιάζει, ενώ δεν γίνεται αναφορά στην έκδοση που ακολουθεί ο μεταφραστής.

2.10.2. Αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων από τους Pardo (1810) και Σαμαρτσίδα (1866)

Η πρώτη στροφή του λατινικού πρωτοτύπου:

PINDARUM quisquis studet aemulari,
Iule, ceratis ope Daedalea
Nititur pennis vitreo daturus
Nomina ponto.

Carm. 4.2.1-4

αποδίδεται από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Πίνδαρον ζαλοῦν ὅτις ἠθέλησεν,
Κηροπλάστοισιν πέτεται πτέρυξιν,
Δαιδάλου παῖς ὡς, ὑαλῶ παρέξων
Οὔνομα πόντω

Pardo 1810¹⁰⁹⁴

Ὁ προσπαθῶν τὸ ὑψηλὸν νὰ φθάσῃ τοῦ Πινδάρου
τῆς τύχης εἶναι ζηλωτὴς τοῦ πελαοῦ¹⁰⁹⁵ [sic] Ἰκάρου ·

¹⁰⁹³ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/91> [τελευταία ανάκτηση: 05-06-2025].

¹⁰⁹⁴ Pardo (1810) 58.

¹⁰⁹⁵ Εξαιτίας της φθοράς του κειμένου ο παραπάνω τύπος δεν είναι σαφής, ωστόσο το πιο πιθανό είναι ο Σαμαρτσίδης να γράφει *τοῦ πελαοῦ*.

ἐπὶ κηρίνης πτέρυγος τῆς τέχνης τοῦ Δαιδάλου
τὴν πτῆσίν του στηρίζων,
εἰς ὕδατα θὰ κρημιστη [sic] θαλάσσια κρυστάλλου,
τὸν πόντον τὸν ἀνώνυμον αὐτὸς ὀνοματίζων.

Σαμαρτσίδης 1866¹⁰⁹⁶

Ο Οράτιος απευθύνεται στον Ίουλο προσφωνώντας τον με το *praenomen* του (*Iule*) Ο ποιητής ξεκινά με μία αλληγορική αναφορά στον γνωστό μύθο του Ικάρου, ο οποίος στην προσπάθειά του να υπερβεί τα ανθρώπινα όρια, πέταξε πιο ψηλά από όσο του επέτρεπαν οι δυνάμεις του. Το παράδειγμα του Ικάρου συνιστά προειδοποίηση για κάθε ποιητή που έχει τη φιλοδοξία να ανταγωνιστεί την ποίηση του Πινδάρου, καθώς μία τέτοια απόπειρα μπορεί να έχει την ίδια τραγική κατάληξη με τον Ίκαρο.¹⁰⁹⁷

Ο πρώτος μεταφραστής, Pardo, αποδίδει τον 1^ο στίχο πιστά ως *Πίνδαρον ζαλοῦν ὅτις ἠθέλησεν*. Το απαρέμφοτο *aemulari* ανακαλεί τον τεχνικό όρο της *aemulatio*, του δημιουργικού δηλαδή ανταγωνισμού ενός μεταγενέστερου λογοτεχνικού έργου με ένα προγενέστερο. Ο Ισπανός μεταφραστής διατηρεί τόσο τη γραμματική ταυτότητα όσο και τη σημασία του λατινικού *aemulari* μεταφράζοντάς το *ζαλοῦν*, δηλαδή το δωρικό τύπο του απαρεμφάτου του ρήματος *ζηλόω*.¹⁰⁹⁸ Η αντωνυμία *quisquis* αποδίδεται πιστά με την αντίστοιχη αντωνυμία *ὅτις*, που είναι επικός τύπος του *ὅστις*,¹⁰⁹⁹ ενώ το ρήμα *studet* μεταφέρεται πιο ελεύθερα ως *ἠθέλησεν*, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνεται το νόημα. Ο πρώτος στίχος αποδίδεται από τον Σαμαρτσίδα πιο ελεύθερα ως *Ὁ προσπαθῶν τὸ ὑψηλὸν νὰ φθάσῃ τοῦ Πινδάρου | τῆς τύχης εἶναι ζηλωτῆς τοῦ πελαοῦ [sic] Ἰκάρου*. Ο μεταφραστής μεταβάλλει τη γραμματική ταυτότητα του ρήματος *studet* τρέποντάς το σε μετοχή παρόμοιας σημασίας (*Ὁ προσπαθῶν*), ενώ με την ελληνική λέξη *ζηλωτής* αποδίδεται η έννοια του λατινικού *aemulari*, αφού *ζηλωτής* σημαίνει («μιμητής, ένθερμος θαυμαστής»)¹¹⁰⁰ Το *Pindarum* αποδίδεται *τὸ ὑψηλὸν τοῦ Πινδάρου*, με την προσθήκη της λέξης *ὑψηλὸν*, η οποία πιθανότατα αναφέρεται στο υψηλό ύφος της ποίησης του Πινδάρου, το οποίο τον κατατάσσει στην κορυφή των λυρικών ποιητών. Η επιλογή εκ μέρους του μεταφραστή να προσθέσει μία λέξη που παράγεται από το

¹⁰⁹⁶ Σαμαρτσίδης (1866) 502.

¹⁰⁹⁷ Γρόλλιος (2011) 46-47, 54.

¹⁰⁹⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *ζαλόω*: δωρικό αντί *ζηλόω* σημασία 1α «μιμούμαι» και 1β «ζηλεύω» (752).

¹⁰⁹⁹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ὅτις*: επικό αντί για *ὅστις* (1266).

¹¹⁰⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *ζηλωτής*: «μιμητής, ένθερμος θαυμαστής» (754).

ουσιαστικό «ύψος» φαίνεται συνειδητή. Με αυτόν τον τρόπο, πετυχαίνει την ενίσχυση της αλληγορικής σύνδεσης ανάμεσα στο υπερβολικό ύψος που έλαβε ο Ίκαρος και της υψηλής ποίησης του Πινδάρου, υπονοώντας ότι η υπέρβαση αυτού του ορίου και στις δύο περιπτώσεις ενέχει τον κίνδυνο της πτώσης. Η πρόταση *τῆς τύχης εἶναι ζηλωτῆς τοῦ πελαοῦ* [sic] *Ίκάρου* αποτελεί προσθήκη – σχόλιο του μεταφραστή, η οποία ωστόσο αντανακλά το νόημα του πρωτοτύπου.

Η προσφώνηση στον ποιητή Ίουλο (στ. 2: *Iule*) παραλείπεται και στις δύο ελληνικές μεταφράσεις. Μία πιθανή εξήγηση για την εν λόγω παράλειψη θα μπορούσε να είναι ότι ο αποδέκτης προσφωνείται από τον Οράτιο με το *praenomen* του, επιλογή που παρεκκλίνει από τη συνήθη ρωμαϊκή πρακτική.¹¹⁰¹ Είναι λοιπόν πιθανόν οι μεταφραστές να γνώριζαν αυτή τη σύμβαση και να έκριναν ότι η απόδοση μιας τόσο οικείας προσφώνησης δεν συνάδει με το υψηλό περιεχόμενο της ωδής. Μπορεί βέβαια αυτή η επιλογή τους να οφείλεται αποκλειστικά σε μετρικούς λόγους. Εντούτοις, όταν στη συνέχεια της ωδής ο Οράτιος προσφωνεί τον αποδέκτη κανονικά με το *nomen* του (στ. 26: *Antoni*) ο Pardo το αποδίδει *Ίούλε*,¹¹⁰² ενώ ο Σαμαρτσίδης το παραλείπει ξανά. Συνεπώς, στην περίπτωση του Pardo ο μεταφραστής επιλέγει στη συνέχεια της μετάφρασης της ωδής να αποκαταστήσει την αίσθηση οικειότητας που υπάρχει στο πρωτότυπο με την αναφορά στο *praenomen* του αποδέκτη. Ο Σαμαρτσίδης από την άλλη, παραλείπει τελείως από το μετάφρασμά του το όνομα του αποδέκτη, αφού δεν εντοπίζεται ούτε στην απόδοσή του, ούτε στον τίτλο της (πρβλ. *OPATIOY ΩΔΩΝ BIBAION Δ'. ΩΔΗ Β*,¹¹⁰³ ενώ ο αντίστοιχος τίτλος της μετάφρασης του Pardo είναι: *ΩΔΗ Β. ΒΙΒΛΙΟΥ Δ ΕΙΣ ΙΟΥΛΟΝ ΑΝΤΩΝΙΟΝ*).¹¹⁰⁴ Ενδεχομένως λοιπόν στον μεταγενέστερο μεταφραστή να πρόκειται για μία συνειδητή επιλογή του στο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα.

Η πρόταση των στίχων 2-3: *ceratis | nititur pennis* αποδίδεται από τον Pardo ως *Κηροπλάστοισιν πέτεται πτέρυξιν*. Η φράση *ceratis pennis* ταυτίζεται με την αντίστοιχη ελληνική *Κηροπλάστοισιν πτέρυξιν*, ενώ το ρήμα *nititur* (στ. 3) που σημαίνει («στηρίζεται»),¹¹⁰⁵ μεταφράζεται περισσότερο ελεύθερα ως *πέτεται* (δηλαδή «πετάει»), έναν τύπο που απαντά συχνά στον Όμηρο και στον Πίνδαρο.¹¹⁰⁶ Ο μεταφραστής με την

¹¹⁰¹ Γρόλλιος (2011) 46.

¹¹⁰² Pardo (1810) 60.

¹¹⁰³ Σαμαρτσίδης (1866) 502.

¹¹⁰⁴ Pardo (1810) 58.

¹¹⁰⁵ Βλ. *ΣΑΑ*, s.v. *nitōr*: σημασία 2α «στηρίζομαι ή κρατιέμαι από κάτω» (110).

¹¹⁰⁶ Βλ. *CGL*, s.v. *πέτομαι*: σημασία 1 «πετώ» απαντά στον Όμηρο και στον Πίνδαρο (1198).

παραπάνω επιλογή δημιουργεί μία *figura etymologica* (πέτεται – πτέρυξιν), ενώ παράλληλα διαπιστώνεται παρήχηση των συμφώνων π, τ (*Κηροπλάστοισιν πέτεται πτέρυξιν*). Η φράση του 2^{ου} στίχου (*ore Daedalea*) κατά λέξη («με τη βοήθεια του Δαίδαλου»),¹¹⁰⁷ μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα με αλλαγή στο νόημα ως *Δαιδάλου παῖς ὤς*. Η παραπάνω αλλαγή ίσως να οφείλεται στην επιδίωξη του μεταφραστή να αποδώσει παρόμοιο ηχητικό αποτέλεσμα στη γλώσσα-στόχο (*ore: παῖς, Daedalea: Δαιδάλου*).

Ο Σαμαρτσίδης αποδίδει αντίστοιχα τη φράση των στίχων 2-3 (*ceratis ore Daedalea | nititur pennis*) ως *ἐπὶ κηρίνης πτέρυγος τῆς τέχνης τοῦ Δαιδάλου | τὴν πτῆσίν του στηρίζων*. Διαφοροποιείται μόνο ως προς την απόδοση του ρήματος *nititur*, το οποίο αλλάζει γραμματική ταυτότητα και τρέπεται σε μετοχή ίδιας σημασίας (*στηρίζων*). Προσθέτει το αντικείμενο της μετοχής (*τὴν πτῆσίν του*) για να επιφέρει συντακτική αμαλοποίηση αλλά και για μετρικούς λόγους.

Η φράση των στίχων 3-4: *vitreo daturus | nomina ponto* αποδίδεται πολύ πιστά από τον Pardo ως *ὑαλῶ παρέζων | Οὔνομα πόντω*. Από πλευράς λεξιλογίου, το ουσιαστικό *οὔνομα* είναι επικός τύπος αντί του αττικού *ὄνομα*.¹¹⁰⁸ Η ίδια φράση αποδίδεται από τον Σαμαρτσίδα πιο ελεύθερα ως *εἰς ὕδατα θὰ κρημιστη [sic] θαλάσσια κρυστάλλου, | τὸν πόντον τὸν ἀνώνομον αὐτὸς ὀνοματίζων*. Ο μεταφραστής προσθέτει μία πρόταση – προσωπικό του σχόλιο (*εἰς ὕδατα θὰ κρημιστη θαλάσσια κρυστάλλου*), η οποία βασίζεται στο νόημα του λατινικού χωρίου, αναφερόμενος στην επερχόμενη πτώση του ποιητή που θα τολμήσει να ανταγωνιστεί τον Πίνδαρο. Η ελληνική μετοχή *ὀνοματίζων* αποδίδει μονολεκτικά τη λατινική φράση *daturus | nomina*. Το ρήμα *ὀνοματίζω* είναι τύπος που απαντά στη γλώσσα του λαού.¹¹⁰⁹ Το ουσιαστικό *ponto* αποδίδεται ως *τὸν πόντον τὸν ἀνώνομον*, με την προσθήκη επιθετικού προσδιορισμού. Οι παραπάνω μεταφραστικές επιλογές έχουν ως αποτέλεσμα τον σχηματισμό ενός αντιθετικού ετυμολογικού ζεύγους (*ὀνοματίζων – ἀνώνομον*) δημιουργώντας έτσι ένα λεκτικό παιχνίδι.

Η τρίτη στροφή του πρωτοτύπου (στίχοι: 9-12):

laurea donandus Apollinari,

¹¹⁰⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. ¹ops: σημασία 6β «βοήθεια» (1176).

¹¹⁰⁸ Βλ. CGL, s.v. *οὔνομα*: επικός τύπος αντί *ὄνομα* (1038).

¹¹⁰⁹ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *ονοματίζω*: λαϊκότροπο αντί *ονομάζω* (968).

seu per audaces nova dithyrambos
verba devolvit numerisque fertur
lege solutis

Carm. 4.2.9-12

μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα ως:

Ἄξιος δάφνας ζαθέοιο Φοίβου,
Ἦ δι' ἀτρέστων νέα διθυράμβων
Εὖ κυλίνδει ῥήματα καί τε ῥυθμοῖς
Θῦνεν ἀτάκτοις ·

Pardo 1810¹¹¹⁰

Τῆς δάφνης τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ στέφανος τῷ πρέπει
ὁσάκις νέα κυλινδεῖ διθυραμβώδη ἔπη,
καὶ τολμηρὰς ἐπιχειρεῖ ἐμπνεύσεις νὰ ἐκφράσῃ,
ἀδέσμευτος προβαίνων,
χωρὶς ποσῶς νὰ ταραχθῆ μὴ τὴν σειρὰν τοῦ χάσῃ,
εἰς στίχους ὅπου φέρεται τὸ μέτρον λελυμένον.

Σαμαρτσίδης 1866¹¹¹¹

Από την 3^η στροφή ο Οράτιος ξεκινά μία επισκόπηση των ποιητικών ειδών του Πινδάρου, αρχής γενομένης από τον διθύραμβο. Ο Οράτιος κρίνει ότι ο Πίνδαρος είναι άξιός να τιμηθεί με το δάφνινο στεφάνι του Απόλλωνα για όλα τα λογοτεχνικά είδη που συνέθεσε (διθυράμβους, ύμνους, εγκώμια, επινίκους, θρήνους).¹¹¹² Με άλλα λόγια, ο Πίνδαρος παρουσιάζεται από τον Οράτιο να λαμβάνει το ίδιο έμβλημα (το δάφνινο στεφάνι) με αυτό των αθλητών που ο ίδιος εξαίρει στους επινίκους του.¹¹¹³

¹¹¹⁰ Pardo (1810) 58.

¹¹¹¹ Σαμαρτσίδης (1866) 502.

¹¹¹² Thomas (2011) 107.

¹¹¹³ Putnam (1996) 53.

Ο στίχος 9 αποδίδεται από τον Pardo ως *Άξιος δάφνας ζαθέοιο Φοίβου*. Το γερουνδιακό *donandus* δε μεταγράφεται πιστά, αλλά με το επίθετο *άξιος*, ωστόσο δεν αλλοιώνεται το νόημα. Ο Pardo αποδίδει πιστά το ουσιαστικό *laurea* τρέποντάς το στον πληθυντικό αριθμό (*δάφνας*). Το επίθετο *Apollinari* μεταγράφεται με τη συνεκφορά *ζαθέοιο Φοίβου*. Ο Απόλλωνας ονομάζεται Φοίβος, ενώ προστίθεται και το επίθετο *ζαθέοιο* που είναι ποιητικό και σημαίνει («ιερός»),¹¹¹⁴ κάτι που προσδίδει έμφαση στη θεϊκή του ιδιότητα. Η απόδοση του ίδιου στίχου από τον Σαμαρτσίδα προσεγγίζει το πρωτότυπο (*Τῆς δάφνης τοῦ Απόλλωνος ὁ στέφανος τῷ πρέπει*). Παρατηρούμε ότι ο Σαμαρτσίδης μεταγράφει τη φράση *laurea Apollinari* ως *Τῆς δάφνης τοῦ Απόλλωνος ὁ στέφανος*, υπαινισσόμενος το στεφάνι – βραβείο των ποιητών (ενώ στην αντίστοιχη απόδοση του Pardo (*δάφνας*) δεν αναφέρεται ρητά το στεφάνι, αλλά εννοείται). Μεταφράζοντας το γερουνδιακό *donandus* με το *τῷ πρέπει*, αποκαλύπτει στους αναγνώστες του τη γραμματική ταύτιση των λατινικών γερουνδιακών με τα ελληνικά επίθετα σε -τέος.

Η πρόταση *seu per audaces nova dithyrambos | verba devolvit* (στ. 10-11) μεταφράζεται από τον Pardo: *Ἡ δι' ἀτρέστων νέα διθυράμβων | Εὖ κυλίνδει ῥήματα*. Ο Οράτιος αναφέρεται στο λεξιλόγιο των πινδαρικών διθυράμβων, το οποίο έχει ως κύρια χαρακτηριστικά του την τόλμη στις εκφράσεις (*audaces*), και τη χρήση νεολογισμών (*nova verba*).¹¹¹⁵ Η απόδοση του Pardo είναι πιστή. Το ρήμα *devolvit* που σημαίνει πρωτίστως («κυλά προς τα κάτω»), αλλά στο παρόν χωρίο λαμβάνει μεταφορικά την έννοια («παρουσιάζει»),¹¹¹⁶ αποδίδεται με το επικό και λυρικό ρήμα *κυλίνδει* («κυλά προς τα κάτω»),¹¹¹⁷ καθώς και την προσθήκη του επιρρήματος *Εὖ*. Η προσθήκη αυτού ενδεχομένως υπαγορεύεται από το μέτρο της μετάφρασης, ωστόσο ίσως θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένα θετικό σχόλιο εκ μέρους του μεταφραστή ως προς την εύρυθμη ροή των λέξεων στους διθυράμβους. Αντίστοιχα ο Σαμαρτσίδης αποδίδει την ίδια φράση ως *ὄσακίς νέα κυλινδεῖ διθυραμβῶδη ἔπη, | καὶ τολμηρὰς ἐπιχειρεῖ ἔμπνεύσεις νὰ ἐκφράσῃ*. Η πρώτη πρόταση αποδίδει πολύ πιστά το αντίστοιχο λατινικό χωρίο. Μία μικρή διαφοροποίηση εντοπίζεται στο *dithyrambos*, το οποίο τρέπεται σε επίθετο που προσδιορίζει το ουσιαστικό *ἔπη* (*διθυραμβῶδη ἔπη*). Παρατηρούμε επίσης ότι ο μεταφραστής ερμηνεύει το επίθετο *audaces* – το οποίο προσδιορίζει το *dithyrambos*

¹¹¹⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *ζάθεος*: ποιητικό, λυρικό επίθετο «ιερός, κατεξοχήν θεϊκός» (752).

¹¹¹⁵ Γρόλλιος (2011) 47-48.

¹¹¹⁶ Βλ. *ΣΑΑ*, s.v. *devolve*: σημασία 1 «κυλώ προς τα κάτω» και 1β «(μεταφορικά) παρουσιάζω» *Hor. Carm.* 4.2.11 (516).

¹¹¹⁷ Βλ. *LSJ*, s.v. *κυλίνδω*: επικό και λυρικό «κυλώ προς τα κάτω» (1008).

στο πρωτότυπο – σχηματίζοντας δύο προτάσεις που επεξηγούν τη σημασία του (και *τολμηρὰς ἐπιχειρεῖ ἐμπνεύσεις νὰ ἐκφράσῃ*).

Στους στίχους 11-12, ο Οράτιος μιλά για το ρυθμό (*numerus*) των διθυράμβων του Πινδάρου, ο οποίος διακρίνεται από μεγαλύτερη ελευθερία (παραβλέπεται συχνά η αντιστοιχία μεταξύ στροφής και αντιστροφής). Η μετοχή *solutis* αντιστοιχεί στον ελληνικό όρο *ἀπολελυμένος*, τον οποίο οι Έλληνες μετρικοί χρησιμοποιούσαν για να δηλώσουν το παραπάνω μετρικό φαινόμενο.¹¹¹⁸ Σύμφωνα με τον Thomas, τα ρήματα *devolvit* και *fertur* που αναφέρονται εδώ στο ύφος της ποίησης του Πινδάρου, επιλέγονται από τον Οράτιο για να συνεχίσουν την εικόνα που ξεκίνησε στη 2^η στροφή, όπου ο Πίνδαρος παρομοιάστηκε με ένα ποτάμι που ξεχειλίζει και πλημμυρίζει.¹¹¹⁹ Η πρόταση των στ. 11-12: *numerisque fertur | lege solutis* μεταφράζεται από τον Pardo: *καί τε ῥυθμοῖς | θῦνεν ἀτάκτοις*. Με το ρήμα *θῦνεν*, που σημαίνει («ορμώ, σπεύδω»),¹¹²⁰ αποδίδει το λατινικό *fertur*. Έτσι, φαίνεται να διατηρείται και στο ελληνικό κείμενο η εικόνα του ορμητικού ποταμού. Την παραπάνω θέση ενισχύει και η επιλογή του μεταφραστή να αποδώσει το λατινικό ουσιαστικό *verba* ως *ρήματα* (και όχι π.χ. *ἔπη*, όπως ο Σαμαρτσίδης). Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται παρήχηση του υγρού συμφώνου *ρ* (*ρήματα καί τε ῥυθμοῖς*) με την επιτηδευμένη τοποθέτηση ακριβώς δίπλα της λέξης *ῥυθμοῖς* (πιστή απόδοση του *numerisque*). Με το σχήμα της παρήχησης ο μεταφραστής προφανώς επιδιώκει να υπογραμμίσει την έννοια της έντονης ροής του νερού.

Ο Σαμαρτσίδης αποδίδει την ίδια πρόταση με μεγαλύτερη ελευθερία, αρχικά χρησιμοποιώντας τη φράση *ἀδέσμευτος προβαίνων* για το *lege*. Συνεχίζει με την προσθήκη δύο προτάσεων – προσωπικών του σχολίων που αναφέρονται στη μετρική ελευθερία που διακρίνει τους διθυράμβους (*χωρίς ποσῶς νὰ ταραχθῆ μὴ τὴν σειρὰν τοῦ χάσῃ*). Ο μεταφραστής ολοκληρώνει τη μετάφραση της στροφής με την πιστή απόδοση της φράσης *numerisque fertur | solutis* ως *εἰς στίχους ὅπου φέρεται τὸ μέτρον λελυμένον*. Πέραν της επεξηγηματικής προσθήκης *εἰς στίχους*, η απόδοση είναι πολύ πιστή και μάλιστα το μέτρο χαρακτηρίζεται ως *λελυμένον*, παραπέμποντας έτσι στον όρο *ἀπολελυμένος* που, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες

¹¹¹⁸ Χρησιμοποιώ τον όρο ‘μετρικοί’ σύμφωνα με τον Γρόλλιο, βλ. Γρόλλιος (2011) 48.

¹¹¹⁹ Thomas (2011) 108.

¹¹²⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *θυνέω* και *θύνω*: «ορμώ, σπεύδω» (810).

γραμματικοί για να αναφερθούν στην ελευθερία που υπήρχε ως προς την επίτευξη της μετρικής αντιστοιχίας μεταξύ στροφής και αντιστροφής.¹¹²¹

Η 5^η στροφή του λατινικού πρωτοτύπου:

Sive quos Elea domum reducit
Palma caelestis¹¹²² pugilemve equumve
Dicit et centum potiore signis
Munere donat,

Carm. 4.2.17-20

αποδίδεται από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Ἦ δὲ νικῶντας στεφάνωμα Πίσας,
Ὀλβίους ὡςεὶ Μάκαρας, γεγωνεῖ,
Καὶ διδοῖ πολλῶν σφίσιν ἀνδριάντων

Δῶρον ἄρειον

Pardo 1810¹¹²³

Εἶτε ὁσάκις ἵππικῶν ἀγῶνων ψάλλει νίκας
καὶ τῶν πυγμάχων τὴν ἀκμὴν, τοὺς Ὀλυμπιονίκας,
τοὺς δαφνηφόρους ἀθλητὰς καὶ περιβλέπτους νέους
ἐν τῇ πατρίᾳ χώρα,

διὰ τῆς λύρας καθιστᾶν ἐνδόξους, ἰσοθέους,

καὶ μυριοπλασίονα αὐτοὺς παρέχων δῶρα.

Σαμαρτσίδης 1866¹¹²⁴

¹¹²¹ Για τη μετρική αντιστοιχία μεταξύ στροφής και αντιστροφής, βλ. Λυπουρλής (1977) 30.

¹¹²² Στη στερεότυπη έκδοση της Οξφόρδης Wicham (1967) την οποία ακολουθώ σε όλη την εργασία αναφέρεται ως caelestis, ενώ στην έκδοση του λατινικού κειμένου που παραθέτει ο Pardo απαντά η εναλλακτική γραφή coelestis. Βλ. ΣΜΑ, s.v. coelestis: caelestis (350).

¹¹²³ Pardo (1810) 60.

¹¹²⁴ Σαμαρτσίδης (1866) 502.

Σύμφωνα με τον Γρόλλιο, στη στροφή αυτή ο Οράτιος μιλά για όσους επιστρέφουν στην πατρίδα τους με τον Ηλείο φοίνικα (στ. 17-18: quos Elea domum reducit Palma: «όσους φέρνει πίσω στην πατρίδα (ο φοίνικας της Ίλιδας) ο Ηλείος φοίνικας»), αναφερόμενος υπαινικτικά στους *Ολυμπιονίκους* του Πινδάρου.¹¹²⁵ Κατά τον Putnam, η απόκτηση του φοίνικα είναι αυτή που θεοποιεί το νικητή, ωστόσο ο ποιητής είναι αυτός που διασφαλίζει την αιώνια φήμη του αθλητή, καθώς η ισχύς του ποιητικού λόγου είναι πιο ανθεκτική και από τα αγάλματα που απονέμονται ως δώρα στους αθλητές για τη νίκη τους.¹¹²⁶

Ο Pardo μεταφράζει την πρόταση των στίχων 17-18: Sive quos Elea domum reducit | Palma ως *Ἡ δὲ νικῶντας στεφάνωμα Πίσας*. Ο μεταφραστής δε μένει πιστός στο πρωτότυπο. Αναλυτικότερα, το ρήμα reducit παραλείπεται, όπως και ο τοπικός προσδιορισμός domum, ενώ προστίθεται η μετοχή νικῶντας. Η συνεκφορά Elea Palma αποδίδεται ως *στεφάνωμα Πίσας*. Συγκεκριμένα, ο μεταφραστής χρησιμοποιεί για την απόδοση του λατινικού Elea, κατά λέξη («Ηλεία»),¹¹²⁷ ένα τοπωνύμιο αγαπητό στον Πίνδαρο.¹¹²⁸ Η παραπάνω αλλαγή είναι πιθανό επίσης να υπαγορεύεται από το μέτρο. Η πρόταση των επόμενων στίχων (18-19): caelestis pugilemve equumve | Dicit αποδίδεται από τον Pardo ως *Ὀλβίους ὡσεὶ Μάκαρας, γεγωνεῖ*. Από την ελληνική απόδοση παραλείπονται τα λατινικά ουσιαστικά pugilemve και equumve, ενώ το ρήμα dicit μεταφέρεται στην ελληνική γλώσσα ως *γεγωνεῖ*, ρήμα που απαντά επίσης συχνά στον Πίνδαρο.¹¹²⁹ Το επίθετο caelestis καθίσταται μία παρομοίωση (*Ὀλβίους ὡσεὶ Μάκαρας*). Η παρομοίωση μάλιστα εισάγεται με το σύνδεσμο ὡσεὶ που απαντά στο λεξιλόγιο των *Ολυμπιονίκων* του Πινδάρου.¹¹³⁰ Εξετάζοντας το χωρίο από λεξιλογική σκοπιά, παρατηρούμε ότι το επίθετο *μάκαρ* χρησιμοποιείται γενικότερα για τους θεούς και απαντά συχνά στον Όμηρο,¹¹³¹ ενώ το επίθετο *ὄλβιος* («ευτυχισμένος, ευλογημένος») εντοπίζεται γενικά στους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές και συγκεκριμένα στον Πίνδαρο.¹¹³²

¹¹²⁵ Γρόλλιος (2011) 48.

¹¹²⁶ Putnam (1996) 54.

¹¹²⁷ Βλ. ΣΑΑ, s.v. Elea: «Ηλεία» (583).

¹¹²⁸ Βλ. LSJ, s.v. Πίσα ή Πίση: πηγή στην Ολυμπία και συνεκδοχικά η ίδια η Ολυμπία, Πινδ. *Ὀλ.* 1.18 , 2.3 κ.α (1407).

¹¹²⁹ Βλ. Montanari, s.v. *γεγωνέω*: σημασία γ «ψάλλω, εξυμνώ» Πινδ. *Πυθ.* 9.3 κ.α (462).

¹¹³⁰ Βλ. Montanari, s.v. *ὡσεὶ* ή *ὡς εἶ*: σημασία α «όπως, όπως όταν» Πινδ. *Ὀλ.* 7.1. (2438).

¹¹³¹ Βλ. LSJ, s.v. *μάκαρ*: σημασία 1 «επίθετο για τους θεούς ως αντίθετο των θνητών», απαντά σε *Ιλιάδα* και *Ὀδύσσεια* (1073).

¹¹³² Βλ. LSJ, s.v. *ὄλβιος*: σημασία 2 «ευτυχισμένος, ευλογημένος» απαντά στη λυρική ποίηση και στον Πίνδαρο *Ὀλ.* 13.4 (1213).

Ο Σαμαρτσίδης αποδίδει τους στίχους 18-19: *rugilemne equumne | Dicit ως Εἶτε ὁσάκις ἵππικῶν ἀγώνων ψάλλει νίκας | καὶ τῶν πυγμάχων τὴν ἀκμὴν, τοὺς Ὀλυμπιονίκας*. Το ρήμα *dicit* αποδίδεται ως *ψάλλει*. Το *equumne* που εδώ αναφέρεται στο ἄλογο και στον ιππέα,¹¹³³ στη μετάφραση δίνεται περιφραστικά ως *ἵππικῶν ἀγώνων*. Ως αντικείμενο του *ψάλλει* προστίθεται το ουσιαστικό *νίκας*, το οποίο συνηγορεί στην ομοιοκαταληξία (*νίκας – Ὀλυμπιονίκας*). Το *rugilemne* αποδίδεται ως *καὶ τῶν πυγμάχων τὴν ἀκμὴν*. Ο μεταφραστής τρέπει τον ενικό (*rugilemne*) σε πληθυντικό στη μετάφραση (*τῶν πυγμάχων*) και προσθέτει *τὴν ἀκμὴν*. Το ουσιαστικό *ἀκμή* έχει διττή σημασία, μπορεί να σημαίνει («η αιχμή του ξίφους»), αλλά και («η κορυφαία στιγμή»)¹¹³⁴. Φαίνεται ότι με αυτή τη λέξη ο Σαμαρτσίδης εκμεταλλεύεται αυτήν την αμφισημία. Στη συνέχεια, ο μεταφραστής στηριζόμενος πιθανώς στο γενικότερο νόημα αυτής της στροφής προσθέτει το όνομα *τοὺς Ὀλυμπιονίκας*. Βέβαια, είναι πολύ πιθανό το ανωτέρω όνομα να στηρίζεται συγκεκριμένα στο λατινικό *Elea* (στ. 17), («Ηλεία»)¹¹³⁵ αφού φέρει τη σημασία του τόπου της Ολυμπίας, συνεπώς και της Ηλείας, δεδομένου ότι ο συγκεκριμένος γεωγραφικός προσδιορισμός δεν εμφανίζεται σε άλλο σημείο της απόδοσης. Ο μεταφραστής συνεχίζει αποδίδοντας το ουσιαστικό *Palma* ως *τοὺς δαφνηφόρους ἀθλητὰς*, καθιστώντας δηλαδή το ουσιαστικό *palma* σε επίθετο (*τοὺς δαφνηφόρους*) και προσθέτοντας επεξηγηματικά το ουσιαστικό *αθλητὰς*, μαζί με ένα προσωπικό του σχόλιο με το οποίο εξάγει τους ολυμπιονίκες (*καὶ περιβλέπτους νέους*). Ο προσδιορισμός *domum* (στ. 17) μεταφράζεται περιφραστικά *ἐν τῇ πατρίᾳ χώρα*, ενώ το ρήμα *reducit* παραλείπεται (όπως αντίστοιχα και την απόδοση του *Pardo*). Το επίθετο *caelestis* (στ. 18) αποδίδεται με δύο ελληνικά επίθετα (*ἐνδόξους, ἰσοθέους*), ενώ προστίθεται και η φράση *διὰ τῆς λύρας καθιστᾶν*. Με την παραπάνω προσθήκη ο μεταφραστής ερμηνεύει το νόημα των λατινικών στίχων, καθώς υπογραμμίζεται η δύναμη του ποιητικού λόγου να καθιστά τους ολυμπιονίκες ἐνδοξους, ανάγοντάς τους στο επίπεδο των θεών.

Η τελευταία πρόταση αυτής της στροφής (στ. 19-20: *et centum potiore signis | munere donat*), αποδίδεται από τον Pardo ως *Καὶ διδοῖ πολλῶν σφίσιν ἀνδριάντων | Δῶρον ἄρειον*. Το ρήμα *donat* αποδίδεται πιστά ως *διδοῖ*,¹¹³⁶ ενώ προστίθεται και το αντικείμενο του ελληνικού ρήματος *σφίσιν*. Το λατινικό αριθμητικό *centum* δεν

¹¹³³ Γρόλλιος (2011) 48.

¹¹³⁴ Βλ. Montanari, s.v. *ἀκμή*: σημασία α «αιχμή, ακραίο σημείο (του ξίφους)» Πινδ. *Πυθ.* 9.81 και β «κορύφωση, αποκορύφωμα» Πινδ. *Ὀλ.* 2.63. (115).

¹¹³⁵ Βλ. ΣΑΑ, s.v. *Elea*²: «Ηλεία» (583).

¹¹³⁶ Βλ. ΣΑΑ, s.v. *dono*: πρβ. στην αρχαία ελληνική γλώσσα *διδωμί τινί τι* (556).

αποδίδεται πιστά ως («εκατό»),¹¹³⁷ αλλά με το ελληνικό επίθετο *πολλῶν*. Αντίστοιχα, η ίδια πρόταση μεταφράζεται από τον Σαμαρτσίδα: *καὶ μυριοπλασίονα αὐτοὺς παρέχων δῶρα*. Μεταφράζει πιστά τη λατινική πρόταση *munere donat* ως *αὐτοὺς παρέχων δῶρα*, με την προσθήκη του αντικειμένου του ελληνικού ρήματος *αὐτοὺς*. Το αριθμητικό *centum*, το οποίο προσδιορίζει τα αγάλματα (*signis*), τρέπεται στο επίθετο *μυριοπλασίονα* («δέκα χιλιάδες φορές, άπειρα μεγαλύτερα») δίνοντας έτσι έμφαση στην ποσότητα των δώρων,¹¹³⁸ ενώ συντακτικά τίθεται ως προσδιορισμός στη λέξη *δῶρα*. Από την ελληνική απόδοση απουσιάζουν τα αγάλματα (*signis*) καθώς και το επίθετο συγκριτικού βαθμού (*potior*). Οι εν λόγω παραλείψεις έχουν ως αποτέλεσμα την απουσία σύγκρισης μεταξύ των ωφελειών που απορρέουν από τους αθλητικούς αγώνες και εκείνων που προσφέρει η ποίηση. Κατά συνέπεια, η εστίαση στρέφεται αποκλειστικά στην αξία των δώρων του ποιητικού λόγου.

Συμπερασματικά, ο Pardo αποδίδει το ποίημα αρκετά πιστά. Η γλώσσα του, όπως παρατηρείται σε όλες τις αποδόσεις του που εξετάστηκαν σε προηγούμενα υποκεφάλαια, είναι η αρχαία ελληνική εμπλουτισμένη με διαλεκτικούς τύπους, καθώς και λεξιλόγιο που απαντά στον Όμηρο και στους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι αποδίδει μία λατινική ωδή η οποία αναφέρεται στον Πίνδαρο και φροντίζει να χρησιμοποιήσει αρκετούς λεξιλογικούς τύπους που απαντούν στην ποίηση του Πινδάρου.

Η απόδοση του Σαμαρτσίδα διακρίνεται από μεγαλύτερη ελευθερία, ωστόσο αυτό δεν εμποδίζει την ορθή μεταφορά του νοήματος της ορατιανής ωδής και στην ελληνική γλώσσα. Ο λόγος του Σαμαρτσίδα είναι αναλυτικός, χωρίς να χάνει την ποιητική του διάσταση. Όπως και οι περισσότερες από τις έμμετρες ελληνικές μεταφράσεις που δημοσιεύτηκαν σε λογοτεχνικά περιοδικά του 19^{ου} αιώνα, έτσι και η παρούσα μετάφραση μπορεί να σταθεί ως ένα αυθύπαρκτο ελληνικό ποίημα.

2.10.3. Αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων από τους Βαμβακερό (1865) και Γούναρη (1874)

Η πρώτη στροφή της λατινικής ωδής (στ. 1-4)¹¹³⁹ αποδίδεται ως *Τὸν Πίνδαρον ὅστις σπουδάζει νὰ μιμηθῆ, εἰς κήρινα περὰ τέχνης Δαιδάλειου στηρίζεται, μέλλων νὰ δώση*

¹¹³⁷ Βλ. ΣΑΑ, s.v. *centum*: «(ο αριθμός) εκατό» (300).

¹¹³⁸ Βλ. Montanari, s.v. *μυριοπλάσιος*: «δέκα χιλιάδες φορές, άπειρα μεγαλύτερος» (1397).

¹¹³⁹ Για το λατινικό κείμενο, βλ. σ. 221 της εργασίας.

ὀνόματα εἰς τὸν κελαινὸν πόντον, ἀπὸ τὸν Βαμβακερό¹¹⁴⁰ καὶ Τὸν Πίνδαρον ὅστισδήποτε σπουδάζει νὰ μιμηθῆ, Ἰουλε, ἐρείδεται εἰς κήρινα περὰ Δαιδαλείου τέχνης, μέλλων νὰ δώσῃ ὀνόματα εἰς ὑάλινον πόντον, ἀπὸ τὸν Γούναρη.¹¹⁴¹ Οἱ δύο αποδόσεις – πιστές σε γενικές γραμμές– συγκλίνουν στο μεγαλύτερο μέρος, ἐνὸς ἐντοπίζονται ἐλάχιστες διαφοροποιήσεις κυρίως ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο. Για παράδειγμα, ἡ ἀντωνυμία quisquis (στ. 1) ἀποδίδεται ὡς ὅστις στὴν πρώτη περίπτωση καὶ ὅστισδήποτε στὴ δεύτερη περίπτωση, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ ρῆμα nititur (στ. 3) μεταφράζεται με τὸ νεοελληνικὸ ρῆμα στηρίζεται ἀπὸ τὸν Βαμβακερό, ἐνὸς ἀπὸ τὸν Γούναρη μεταφράζεται ὡς ἐρείδεται, δηλαδὴ με ἕνα τύπο που παραπέμπει περισσότερο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα. Στὴν ἀπόδοση τῆς φράσης τῶν στίχων 3-4: vitreo | ponto, ὁ Γούναρης μεταφράζει πιστὰ εἰς ὑάλινον πόντον, ἐνὸς στὸν Βαμβακερό ἐντοπίζεται μίᾳ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, καθὼς μεταφράζει τὴν ἐν λόγῳ φράση εἰς τὸν κελαινὸν πόντον (τὸ ἐπίθετο κελαινός σημαίνει «μαύρος»)¹¹⁴² Συνεπῶς, με τὴν παραπάνω μεταφραστικὴ ἐπιλογή ὁ μεταφραστὴς υπαινίσσεται μίᾳ ἀρνητικῇ εἰκὼνα τῆς θάλασσας, ἐνισχύοντας τὶς δυσμενεῖς συνδηλώσεις που ὑπάρχουν στο πρωτότυπο (πνιγμός τοῦ Ἰκάρου). Ἀκόμη, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γούναρης εἶναι ὁ μοναδικὸς μεταφραστὴς που μεταφέρει καὶ στὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τῆς ὠδῆς (στ. 2: Iule: Ἰουλε). Τόσο ὁ Βαμβακερός, ὅσο καὶ οἱ μεταφραστὲς Pardo καὶ Σαμαρτσίδης παραλείπουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη, πιθανῶς γιὰ τοὺς λόγους που ἀναφέρθηκαν στο προηγούμενο ὑποκεφάλαιο.¹¹⁴³

Οἱ στίχοι 19-20: et centum potiore signis | munere donat, ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν Βαμβακερό ὡς: καὶ δωρεῖ δώρῳ καλλίονι ἑκατὸν ἀνδριάντων,¹¹⁴⁴ ἐνὸς ἀπὸ τὸν Γούναρη ὡς καὶ δωρεῖται αὐτοὺς δώρῳ κρείττονι ἑκατὸν ἀγαλμάτων.¹¹⁴⁵ Καὶ οἱ δύο ἐκδοχές εἶναι πιστές στο πρωτότυπο. Οἱ μεταφραστὲς ἐπιλέγουν νὰ ἀποδώσουν τὸ ρῆμα donat με τὸ ἴδιο ρῆμα, στὴν ἐνεργητικὴ φωνὴ στὴν πρώτη περίπτωση (δωρεῖ), καὶ στὴ μέση φωνὴ στὴ δεύτερη (δωρεῖται), ἐνὸς καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὸ οὐσιαστικὸ munere ἀποδίδεται ὡς δώρῳ. Με τὶς ἀνωτέρω ἐπιλογές τῶν μεταφραστῶν δημιουργεῖται καὶ στὶς δύο ἀποδόσεις μίᾳ figura etymologica που ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Το

¹¹⁴⁰ Για τὸν Μιχαῆλ Βαμβακερό καὶ τὸ ἔργο του στο ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ ἡ παρούσα ἀπόδοση, βλ. προηγούμενο ὑποκεφάλαιο τῆς ἐργασίας.

¹¹⁴¹ Γούναρης (1874) 39.

¹¹⁴² Βλ. Montanari, s.v. κελαινός, -ή, -όν: «σκουρόχρωμος, μαύρος» (1139).

¹¹⁴³ Για τὸ σχολιασμό τῶν μεταφράσεων τοῦ *Carm.* 4.2 ἀπὸ τοὺς Pardo καὶ Σαμαρτσίδη, βλ. σσ. 221-231 τῆς ἐργασίας.

¹¹⁴⁴ Βαμβακερός (1865) 32.

¹¹⁴⁵ Γούναρης (1874) 40.

επίθετο συγκριτικού βαθμού *rotiore* αποδίδεται ως *καλλίονι* από τον Βαμβακερό και ως *κρείττονι* από τον Γούναρη. Συνεπώς, εντοπίζεται μία διαφοροποίηση ως προς το σημασιολογικό περιεχόμενο των δύο ελληνικών επιθέτων, καθώς το επίθετο *καλλίονι* φέρει τη σημασία του («ωραίου εξωτερικά»),¹¹⁴⁶ ενώ το *κρείττονι* του («αγαθού, του ενάρετου»).¹¹⁴⁷

Οι στίχοι 27-28 της 7^{ης} στροφής, καθώς και η 8^η στροφή (στ. 29-32):

(Nubium tractus:) ego apis Matinae
more modoque

grata carpentis thyma per laborem
plurimum circa nemus uvidique
Tiburis ripas operosa parvus
carmina fingo.

Carm. 4.2.27-32

αποδίδονται από τους δύο μεταφραστές ως εξής:

Ἐγὼ κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὸ ἔθος τῆς Ματίνης μελίσσης, τῆς δρεπομένης ἠδέα θύμα
διὰ κόπου πλείστου περὶ τὸ ἄλσος καὶ τὰς ὄχθας τῶν ὑγρῶν Τιβούρων, κοπιώδη
ποιήματα ποιῶ.

Βαμβακερός 1865¹¹⁴⁸

ἐγὼ δὲ κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὸ μέτρον μελίσσης τοῦ Ματίνου ὄρους δρεπομένης τὰ
ἄρεστὰ θύμα μετὰ πόνου πλείστου περὶ τὸ ἄλσος καὶ τὰς ὄχθας τῶν νοτερῶν Τιβούρων
μικρὸς ὄν πλάττω ποιήματα πολλοὺς μοι κόπους παρέχοντα.

Γούναρης 1874¹¹⁴⁹

Ο Οράτιος, σε μία προσπάθεια να αναδείξει τις διαφορές μεταξύ της ποίησης του ίδιου και του Πινδάρου, καταφεύγει στη σύγκριση της μέλισσας με τον κύκνο. Έτσι, ο

¹¹⁴⁶ Βλ. Montanari, s.v. *καλός*, -ή, -όν: σημασία α «όμορφος στην όψη» (1056-1057).

¹¹⁴⁷ Βλ. Montanari, s.v. *ἀγαθός*, -ή, -όν: σημασία δ «καλός, ενάρετος ηθικά» (52).

¹¹⁴⁸ Βαμβακερός (1865) 32.

¹¹⁴⁹ Γούναρης (1874) 40-41.

Πίνδαρος παρομοιάζεται με τον κύκνο της Δίρκης και ο ίδιος με τη μέλισσα του Ματίνου όρους. Η μέλισσα, που πετά χαμηλά από άνθος σε άνθος συλλέγοντας με κόπο το μέλι, συμβολίζει τη συστηματική, επίπονη και ιδιαίτερος επιμελημένη σύνθεση των ωδών του Ορατίου, οι οποίες διαπνέονται από καλλιμαχική λεπτότητα. Αντιθέτως, ο Πίνδαρος, ως κύκνος, εκπροσωπεί την ποίηση που διακρίνεται από ποιητικό ενθουσιασμό και πρωτότυπη έμπνευση.¹¹⁵⁰

Μεταξύ των δύο μεταφράσεων εντοπίζονται λίγες διαφοροποιήσεις. Η φράση *ego apis Matinae | more modoque* (στ. 27-28) αποδίδεται ως *Ἐγὼ κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὸ ἔθος τῆς Ματίνης μελίσης*, από τον Βαμβακερό και *ἐγὼ δὲ κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὸ μέτρον μελίσης τοῦ Ματίνου ὄρους*, από τον Γούναρη. Το ουσιαστικό *mos* μπορεί να σημαίνει («έθος, συνήθεια»), καθώς και («τρόπος, μέθοδος»),¹¹⁵¹ ενώ το *modus* («μέθοδος, τρόπος») αλλά και («μέτρο, εγκράτεια, μετριοπάθεια»).¹¹⁵² Και οι δύο μεταφραστές είναι πιστοί στην απόδοση της σημασίας των παραπάνω ουσιαστικών. Ωστόσο, αυτό που παρατηρείται είναι ότι ο μεν Βαμβακερός επιλέγει να αποδώσει το *more* ως *ἔθος* (τη συνήθεια της μέλισσας), ενώ ο Γούναρης το μεταφράζει *τρόπον* (τον τρόπο που εργάζεται η μέλισσα). Αντίστοιχα, στην απόδοση του ουσιαστικού *modoque* ο Βαμβακερός επιλέγει την ελληνική λέξη *τρόπον*, ενώ ο Γούναρης το *μέτρον*. Η επιλογή του Γούναρη ίσως να στοχεύει να υπογραμμίσει την αντίθεση ανάμεσα στο *μέτρον* της μέλισσας και κατ' επέκταση της μετριοπάθειας της ορατιανής ποίησης που αντιδιαστέλλεται με τον ποιητικό ενθουσιασμό και την υπερβολή της πινδαρικής ποίησης. Μία ακόμη διαφοροποίηση εντοπίζεται στην απόδοση της φράσης *apis Matinae*, η οποία μεταφράζεται πιστά από τον Βαμβακερό (*τῆς Ματίνης μελίσης*), ενώ ο Γούναρης την αποδίδει ως *μελίσης τοῦ Ματίνου ὄρους*, προσθέτοντας δηλαδή το ουσιαστικό *ὄρους* και διευκρινίζοντας σε υποσημείωση ότι πρόκειται για το ὄρος Ματίνος της Απουλίας.¹¹⁵³

Μικρές λεξιλογικές αποκλίσεις συναντάμε σε ορισμένα σημεία, όπως για παράδειγμα στην απόδοση του επιθέτου *grata* (στ. 29) ως *ἡδέα* από τον Βαμβακερό και *ἀρεστὰ* από τον Γούναρη, καθώς επίσης και στην απόδοση του ουσιαστικού *laborem* (στ. 29) ως *διὰ κόπου* από τον Βαμβακερό και ως *μετὰ πόνου* από τον Γούναρη. Κάτι αντίστοιχο συναντάμε και στην απόδοση του επιθέτου *unidiq̄ue* (στ. 30) που αποδίδεται

¹¹⁵⁰ Γρόλλιος (2011) 49.

¹¹⁵¹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *mos*: σημασία 1α «συνήθεια, έθος» και 7α «μέθοδος, τρόπος» (1075).

¹¹⁵² Βλ. ΣΛΛ, s.v. *modus*: σημασία 2α «μέτρο, μέγεθος, ποσότητα», 5α «μέτρο, εγκράτεια, μετριοπάθεια» και 7α «μέθοδος, τρόπος» (1066).

¹¹⁵³ Γούναρης (1874) 40: *Ματίνου. Ματίνος, ὄρος τῆς Απουλίας*.

και πάλι με δύο συνώνυμους όρους, δηλαδή ως *ύγρῶν* από τον Βαμβακερό και ως *νοτερῶν* από τον Γούναρη, ένα επίθετο που απαντά συχνά στους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές.¹¹⁵⁴ Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις δεν επιφέρουν διαφορετικό μεταφραστικό αποτέλεσμα.

Οι στίχοι 31-32: *operosa parvus | carmina fingo* μεταφράζεται: *κοπιώδη ποιήματα ποιῶ* από τον Βαμβακερό και *μικρὸς ὦν πλάττω ποιήματα πολλούς μοι κόπους παρέχοντα*, από τον Γούναρη. Ο Βαμβακερός αποδίδει πιστά τη λατινική πρόταση, ωστόσο παραλείπει το επίθετο *parvus*. Ο Γούναρης, μεταγράφει το επίθετο *parvus* με την προσθήκη της μετοχής *ὦν* (*μικρὸς ὦν*), ενώ με αναλυτική διάθεση αποδίδει το επίθετο *operosa* ως *πολλούς μοι κόπους παρέχοντα*. Αναφορικά με την απόδοση του ρήματος *fingo*, ο Γούναρης προσφέρει μία *ad verbum* μετάφραση, μεταγράφοντάς το με το αντίστοιχο ελληνικό *πλάττω*. Ο Βαμβακερός για την απόδοση του ίδιου ρήματος επιλέγει το ελληνικό *ποιῶ*. Με την παραπάνω επιλογή πετυχαίνει την πιστή μεταγραφή της σημασίας του λατινικού ρήματος στη μετάφραση, ενώ παράλληλα το εν λόγω ρήμα αποτελεί ένα κατεξοχὴν ρήμα που χρησιμοποιείται στον αρχαίο ελληνικό λόγο για να δηλώσει ότι κάποιος συνθέτει ποίηση.¹¹⁵⁵

Συμπερασματικά, οι δύο μεταφράσεις – αμφότερες πιστές στο πρωτότυπο – συγκλίνουν σε γενικές γραμμές, ενώ κάποιες διαφοροποιήσεις εντοπίζονται κυρίως σε λεξιλογικό επίπεδο. Η απόδοση του Γούναρη, ως μέρος εκπαιδευτικού συγγράμματος, διαπνέεται από έναν χαρακτήρα περισσότερο επεξηγηματικό, ενώ κάτι αντίστοιχο δεν παρατηρείται στη μετάφραση του Βαμβακερού, που αποτελεί τμήμα ενός εισαγωγικού έργου για τον Οράτιο. Αν και δε γίνεται ρητή αναφορά στη μετάφραση του Βαμβακερού, οι ομοιότητες μεταξύ των δύο αποδόσεων καθιστούν πιθανό το ενδεχόμενο ο μεταγενέστερος μεταφραστής (Γούναρης) να τη συμβουλευτήκε.

¹¹⁵⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. *νοτερός*, -ά, -όν: «υγρός» απαντά στη λυρική ποίηση (1182).

¹¹⁵⁵ Βλ. Montanari, s.v. *ποιέω*: σημασία 1α «δημιουργώ σε ποιητική μορφή, συνθέτω, συγγράφω» (1710-1712).

3^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των *Epistulae*

3.1 Εισαγωγή: Η πρόσληψη και οι μεταφράσεις των ορατιανών *Epistulae* στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση

Οι *Epistulae* προσέλκυσαν το ενδιαφέρον διάφορων Ευρωπαίων λογίων, οι οποίοι προέβησαν σε μιμήσεις και μεταφράσεις του έργου.¹¹⁵⁶ Για παράδειγμα, ο Γάλλος Nicholas Boileau-Despréaux (1636-1711), πέραν του γνωστού του έργου *L'Art poétique* (μίμηση της ορατιανής *Ars Poetica*), το 1711 έγραψε επιστολές στη γαλλική γλώσσα κατά το πρότυπο του Ορατίου.¹¹⁵⁷ Το σύνολο των εξάμετρων ποιημάτων του Ορατίου μεταφράστηκε στα Γαλλικά από τον Jérôme Tarteron (1644-1720).¹¹⁵⁸ Στα Αγγλικά αποδόθηκε από τον Thomas Drant (1540-1578) το 1576, ενώ στα Γερμανικά από τον Christoph Martin Wieland (1733-1813) το 1786. Το 1858 ο Άγγλος Arthur Hugh Clough (1819-1861), στηριζόμενος τόσο στα *Carmina* όσο και στις *Epistulae*, συνέθεσε ένα έμμετρο έργο επιστολικού χαρακτήρα με τίτλο *Amours De Voyage*. Στο καταληκτικό τμήμα του έργου αυτού, ο Hugh Clough απευθύνεται στο ίδιο το βιβλίο του, πρακτική που παραπέμπει στο τελευταίο ποίημα του 1^{ου} βιβλίου των *Epistulae* (1.20).¹¹⁵⁹

3.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις των *Epistulae*

Ενώ στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα οι *Epistulae* του Ορατίου μελετώνται και μεταφράζονται συστηματικά, στην Ελλάδα η κατάσταση είναι διαφορετική, καθώς στην ελληνική γλώσσα καταγράφονται συνολικά μόλις τρεις μεταφράσεις αυτού του έργου του Ρωμαίου ποιητή. Συγκεκριμένα, *Epistulae* μετέφρασαν ο Στέφανος Κουμανούδης, ο οποίος προσέφερε μία έμμετρη απόδοση της *Epist.* 1.7 (1886), και ο Θεόκριτος Μυριανθούσης (1878) που μετέφρασε σε πεζό λόγο τα δύο πρώτα ποιήματα τις *Epist.* 2.1 και 2.2.

¹¹⁵⁶ Ενδεικτικά βλ. Showerman (1922), von Albrecht (2013), Harrison (2007b) και Harrison (2019).

¹¹⁵⁷ von Albrecht (2013), 836.

¹¹⁵⁸ Money (2007) 320.

¹¹⁵⁹ Harrison (2019) 108, 110, 111.

3.3. Η *Epist.* 1.7: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η *Epist.* 1.7 έχει αποδέκτη τον Μαικήνα, τον πάτρωνα και φίλο του Ορατίου.¹¹⁶⁰ Πρόκειται για μία επιστολή απολογητικού χαρακτήρα, αφού ο Οράτιος ζητά συγγνώμη από τον Μαικήνα για την παρατεταμένη απουσία του στην εξοχή και την αθέτηση της υπόσχεσής του να επιστρέψει νωρίτερα στη Ρώμη (στ. 1-2). Η επιστολή ίσως αποτελεί απάντηση του Ορατίου έπειτα από κάποιο παράπονο που ενδεχομένως του εξέφρασε ο Μαικήνας, αλλά δεν αποκλείεται η συγγραφή της να είναι αποτέλεσμα καθαρά προσωπικής πρωτοβουλίας του Ορατίου.¹¹⁶¹ Ο Οράτιος διαβεβαιώνει τον προστάτη του ότι δε λησμονεί ούτε υποτιμά τις ευεργεσίες που έχει δεχθεί από αυτόν στο παρελθόν. Εντούτοις, επισημαίνει ότι βασική του προτεραιότητα αποτελεί η διαφύλαξη της σωματικής και ψυχικής του υγείας και ως εκ τούτου, ζητά την κατανόηση και την άδεια του προστάτη του προκειμένου να παρατείνει τη διαμονή του στην εξοχή (στ. 3-13).¹¹⁶² Η επιλογή του αυτή βέβαια συνεπάγεται και την εγκατάλειψη όλων των αγαθών που απολαμβάνει έχοντας την εύνοια του Μαικήνα.¹¹⁶³ Στην επιστολή εμπεριέχεται ένα ανέκδοτο (στ. 14-19), ένας Αισώπειος μύθος (στ. 29-33), μία σκηνή από την *Οδύσσεια* του Ομήρου (στ. 40-43), ενώ το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνεται από την ιστορία του Φιλίππου (Philippus) και του Μηνᾶ Βολτήϊου (Volteius Mena),¹¹⁶⁴ (στ. 46-95).¹¹⁶⁵

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα ασχοληθώ με την εξέταση της μοναδικής διαθέσιμης ελληνικής μετάφρασης της *Epist.* 1.7. του Στέφανου Κουμανούδη. Αφού παραθέσω ορισμένα στοιχεία για τη μετάφραση, θα προχωρήσω στην εξέταση επιλεγμένων μεταφραστικών χωρίων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον, επιχειρώντας να εξηγήσω τους λόγους των μεταφραστικών επιλογών του Κουμανούδη.

¹¹⁶⁰ Ο Οράτιος όντας πλέον πιο ώριμος και επηρεασμένος από τα φιλοσοφικά διδάγματα (κυρίως της επικούρειας και της στωικής φιλοσοφίας) επιχειρεί μέσω των *Epistulae* να αποτυπώσει τις φιλοσοφικές του απόψεις και την προσωπική του εμπειρία. Συγκεκριμένα, το 1^ο βιβλίο των *Epistulae* δημοσιεύεται περίπου το 20 π.Χ., δηλαδή χρονικά μετά τη δημοσίευση των τριών βιβλίων των *Carmina* (23 π.Χ.) και πριν από τη δημοσίευση της *Epist.* 2.2 (19 π.Χ.), της παράστασης του *Carm. Saec* (17 π.Χ.), του 4^{ου} βιβλίου των *Carmina* (13 π.Χ.) και της *Epist.* 2.1 (12 π.Χ.), βλ. Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2015) 23-25.

¹¹⁶¹ Fraenkel (1957) 327.

¹¹⁶² Fairclough (1929) 293.

¹¹⁶³ Mayer (1994) 173-174.

¹¹⁶⁴ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή των λατινικών ονομάτων όπως υποδεικνύονται από την ελληνική απόδοση του Κουμανούδη.

¹¹⁶⁵ Fraenkel (1957) 336.

3.3.1. Η μετάφραση του Στέφανου Κουμανούδη (1886)¹¹⁶⁶

Η μετάφραση βρίσκεται δημοσιευμένη μαζί με αυτήν του *Carm.* 2.8 στο άρθρο του Νικολάου Βέη (Bees) με τίτλο «Εμμετρα κείμενα Στ. Α. Κουμανούδη» το 1947-48, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Αρχείον του Θρακικού Γλωσσικού Θησαυρού, τόμος ΙΔ'*.¹¹⁶⁷ Ο τίτλος της είναι: *Όρατίου ἐπιστολῶν Α' καὶ Ζ' (Μετεφράσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1886 καὶ ἐπεθεωρήθη τέλη Δεκεμβρίου 1889)*.¹¹⁶⁸ Ο όρος *ἐπεθεωρήθη* που αναγράφεται στον τίτλο, πιθανότατα δηλώνει ότι ο Κουμανούδης τρία χρόνια μετά επανεξέτασε τη μετάφραση, δίνοντάς της την τελική της μορφή. Η μετάφραση – όπως και η απόδοση του ίδιου του *Carm.* 2.8 – είναι γραμμένη σε γλώσσα δημοτική, δε συνοδεύεται από το πρωτότυπο κείμενο, ούτε εντοπίζεται κάποια αναφορά στην έκδοση που ακολούθησε ο μεταφραστής. Αμέσως μετά τη μετάφραση, παρατίθενται ορισμένες παρατηρήσεις του Κουμανούδη που εστιάζουν στη μεταφραστική του πρακτική. Αναλυτικότερα, πληροφορεί τους αναγνώστες του ότι απέδωσε τους 98 λατινικούς στίχους σε 161 πολιτικούς στίχους. Κάθε στίχος αποτελείται από 15 συλλαβές, γεγονός που συνάδει με τη μορφή του πρωτοτύπου (το λατινικό ποίημα απαρτίζεται κυρίως από 15σύλλαβους και 16σύλλαβους, και σπανιότερα 17σύλλαβους στίχους). Ο μεταφραστής υποστηρίζει ότι η πλήρης απόδοση του νοήματος του ορατιανού ποιήματος στην ελληνική γλώσσα θα ήταν αδύνατο να επιτευχθεί από κάποιον μεταφραστή σε λιγότερους από 140 πολιτικούς στίχους, χωρίς να προκύψουν ασάφειες ή παραλείψεις ουσιωδών νοηματικών στοιχείων.¹¹⁶⁹ Επικαλείται, μάλιστα, το παράδειγμα του Γερμανού Wieland, ο οποίος, γράφει, μετέφρασε στα Γερμανικά την ίδια επιστολή του Ορατίου σε 186 στίχους προσθέτοντας λέξεις και μόρια προκειμένου να πετύχει τη σαφήνεια της γλώσσας – στόχου. Ως εκ τούτου, δηλώνει ότι και ο ίδιος για τους ίδιους λόγους προέβη σε ανάλογες προσθήκες.¹¹⁷⁰ Ο Κουμανούδης

¹¹⁶⁶ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας», στο σύνδεσμο: <https://www.he.duth.gr/node/10124> [τελευταία ανάκτηση: 07-07-2025].

¹¹⁶⁷ Η μετάφραση του *Carm.* 2.8 από τον Στέφανο Κουμανούδη εξετάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹¹⁶⁸ Κουμανούδης (1947-48) 325.

¹¹⁶⁹ Κουμανούδης (1947-48) 329: *Οἱ λατινικοὶ στίχοι τοῦ Ὁρατίου, (ὄντες σπανίως 17 συλλαβῶν, συνήθως δὲ 16 καὶ 15, ὅσων δηλ. σχεδὸν καὶ οἱ ἡμέτεροι πολιτικοὶ στίχοι) εἶναι 98, ἡ δὲ ἐμὴ μετάφρασις ἐξετάθη ὑπὲρ τὸ ἐν καὶ ἡμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου. Συντομωτέραν νὰ τὴν κάμω δὲν ἠδυνήθην, ὅσον καὶ ἂν προσεπάθησα. Ἄλλος ἴσως ἐπιτύχη πλειότερον. ἀλλὰ δὲν ἐλπίζω ποτέ, ὅτι εἰς ὀλιγωτέρους τῶν 140 πολιτικῶν στίχων θὰ δυνηθῆ νὰ περιλάβῃ πᾶν ὅ,τι ἔχει τὸ Λατινικὸν κείμενον, χωρὶς νὰ καταστῆ τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασμα ἀκαταλήπτως σκοτεινόν.*

¹¹⁷⁰ Κουμανούδης (1947-48) 329: *Ὁ Wieland μετέφρασε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς 186 γερμανικοὺς μικρότερους στίχους (συλλαβῶν 10 καὶ 11 ἐναλλάξ). Ἐνέβαλε δὲ καὶ αὐτὸς λέξεις καὶ μόρια ἃ δὲν ἔχει ὁ Ὁράτιος, ὅπως ἕκαμα καὶ ἐγὼ, διὰ τὴν σαφήνειαν ἢ τὸ ἐναργέστερον τῆς ἠθοποιίας, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὸ Λατινικόν.*

χαρακτηρίζει το ύφος της μετάφρασής του ανώμαλο, επισημαίνοντας ότι σε ορισμένα σημεία «*Ἐλληνίζει καὶ ἄλλοτε χυδαῖζει*» και διατυπώνει την ευχή ένας μελλοντικός μεταφραστής να επιτύχει μια απόδοση στην ελληνική γλώσσα με μεγαλύτερη υφολογική ομαλότητα (*captatio benevolentiae*).¹¹⁷¹

Το *Epist.* 1.7.1-2:

QVINQVE dies tibi pollicitus me rure futurum,
Sextilem totum mendax desideror.

αποδίδεται από τον Κουμανούδη ως εξής:

Πέντε ημέρας μοναχὰ ὑποσχεθεῖς σοι, φίλε,
ἔς τὴν ἐξοχὴν ὅτι σκοπῶ νὰ διατρίψω, τώρα
ἐβγαίνω ψεύστης, ἀφοῦ νά. ὅλον τὸν ἕκτο μῆνα
λείπω καὶ σὺ μὲ καρτερεῖς.

Κουμανούδης 1886¹¹⁷²

Η επιστολή ξεκινά με τον Οράτιο να ζητά συγγνώμη από τον Μαικήνα για την παρανόηση που προέκυψε αναφορικά με τη διάρκεια της απουσίας του πρώτου. Ο ίδιος αναγνωρίζει το λάθος του (στ. 2 *mendax*) επιδιώκοντας έτσι να εξασφαλίσει την εύνοια και την κατανόηση του Μαικήνα.¹¹⁷³ Ο Κουμανούδης αποδίδει τους δύο λατινικούς στίχους με τέσσερις ελληνικούς. Πιο συγκεκριμένα, στην απόδοση της φράσης QVINQVE dies tibi pollicitus (στ. 1) ως *Πέντε ημέρας μοναχὰ ὑποσχεθεῖς σοι, φίλε*, ο μεταφραστής προχωρά σε δύο προσθήκες, του επιρρήματος *μοναχὰ* και της προσφώνησης *φίλε*. Και οι δύο προσθήκες εξυπηρετούν το μέτρο της μετάφρασης, αλλά και πέραν τούτου, η χρήση του επιρρήματος *μοναχὰ* λειτουργεί εμφατικά, καθιστώντας εντονότερη την αντίθεση ανάμεσα στη σύντομη διάρκεια της απουσίας του Ορατίου – σύμφωνα με την αρχική του υπόσχεση – και στην παρατεταμένη εν τέλει

¹¹⁷¹ Κουμανούδης (1947-48) 329: *Περὶ δὲ τοῦ ἀνωμάλου ὕφους τῆς μεταφράσεώς μου ὅπερ καὶ ἀκράτως ἐνίστε Ἐλληνίζει καὶ ἄλλοτε χυδαῖζει, δὲν λέγω τίποτε. Αναγνωρίζω μόνον ὅτι τοιοῦτο εἶναι, καὶ εὐχομαι ἄλλος νὰ κατορθώσῃ τοιούτων ποιημάτων μεταφράσεις εἰς ὕφος ὁμαλότερον καὶ προσηνέστερον εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἡμῶν συγγόνων.*

¹¹⁷² Κουμανούδης (1947-48) 325.

¹¹⁷³ Mayer (1994) 157.

απουσία του. Η προσφώνηση του Μαικίνα ως φίλε, καταδεικνύει εξαρχής στους αναγνώστες ότι ο αποδέκτης είναι φιλικό πρόσωπο του Ορατίου. Το επίθετο mendax (στ. 2) μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα με μία ολόκληρη πρόταση ως τώρα | έβγαίνω ψεύστης. Από πλευράς λεξιλογίου, το ελληνικό επίθετο ψεύστης συνιστά τον αρχαίο τύπο του νεοελληνικού «ψεύτης» και απαντά συχνά στην ποίηση του Ομήρου,¹¹⁷⁴ όπως επίσης και το αρχαιοελληνικό ρήμα διατρίβω, που αποδίδει το futurum (ὄτι σκοπῶ νὰ διατρίψω) και σημαίνει («περνῶ το χρόνο μου»)¹¹⁷⁵ Ο μεταφραστής συνεχίζει την απόδοση του 2^{ου} στίχου με την προσθήκη της φράσης ἀφοῦ νὰ με την οποία εφιστά την προσοχή του αναγνώστη σε αυτό που θα ακολουθήσει, δηλαδή τον λόγο που απολογείται.¹¹⁷⁶ Η πρόταση Sextilem totum desideror αποδίδεται ως ὄλον τὸν ἔκτο μῆνα | λείπω καὶ σὺ μὲ καρτερεῖς, με την προσθήκη – σχόλιο της πρότασης καὶ σὺ μὲ καρτερεῖς. Με την προσθήκη αυτή προσδίδεται ζωντάνια και αμεσότητα στο λόγο της μετάφρασης, ενώ αναδεικνύεται εκ νέου η σχέση οικειότητας που υπάρχει ανάμεσα σε αποδέκτη και αποστολέα. Από πλευράς λεξιλογίου επιλέγεται το ρήμα καρτερεῖς, ένα ρήμα που εμφανίζεται τόσο στο λεξιλόγιο του λαού, όσο και στη νεοελληνική λογοτεχνία.¹¹⁷⁷

Το *Epist.* 1.7.15-19:

[...] ‘vescere sodes.’
 ‘iam satis est.’ ‘at tu quantum vis tolle.’ ‘benigne.’
 ‘non invisā feres pueris munuscula parvis.’
 ‘tam teneor dono, quam si dimittar onustus.’
 ‘ut libet; haec porcis hodie comedenda relinques.’

μεταφράζεται ως εξής:

[...] φίλε, δὲν τρῶς; – ‘Χόρτασα ὡς ἐδῶ ‘μαι.
 – Βάλε κἂν ‘ς τὸ μαντῆλι σου, ἔπαρε ὅσα θέλεις.

¹¹⁷⁴ Βλ. *LSJ*, s.v. ψεύστης: ψεύτης, Όμ. *Ιλ.* 24.261. (2021).

¹¹⁷⁵ Βλ. *LSJ*, s.v. διατρίβω: σημασία 2 «περνῶ το χρόνο μου» (416).

¹¹⁷⁶ Βλ. *AKN*, s.v. να: μόριο, σημασία 2β «προκαλεί την προσοχή του ακροατή σε αυτό που αμέσως μετά αναπτύσσεται ή επεξηγείται» (899).

¹¹⁷⁷ Βλ. *AKN*, s.v. καρτερώ: «περιμένω» λαϊκότροπο και λογοτεχνικό (670).

- Εὐχαριστῶ. – Θεὸν νὰ χαροῦν, σὲ λέγω, τὰ μικρά σου,
 ‘ς τὸ σπίτι ὅταν σὲ ἰδοῦν νὰ φέρῃς τέτοιο δῶρο.
 – Πῆς πῶς ἐπῆρα· μένω σοι καθυποχρεωμένος.
 – Ὅπως σ’ ἀρέσει· πλὴν αὐτά, ἤξευρε, πῶς τ’ ἀφίνεις
 σήμερα ἔξω ‘ς τὴν αὐλὴν οἱ χοῖροι νὰ τὰ φάγουν.

Κουμανούδης 1886¹¹⁷⁸

Στους στίχους αυτούς, ο Οράτιος πραγματεύεται το ζήτημα του ιδανικού ευεργέτη και παραλήπτη της ευεργεσίας,¹¹⁷⁹ αξιοποιώντας ένα διασκεδαστικό ανέκδοτο που εισάγει στην επιστολή του. Στο απόσπασμα αυτό που διακρίνεται για το ζωηρό του ύφος, παρακολουθούμε τη συνομιλία ανάμεσα σε έναν Καλαβριανό χωρικό και τον φιλοξενούμενό του. Ο πρώτος επιμένει να προσφέρει ως δώρο στον φιλοξενούμενό του αχλάδια, ενώ ο τελευταίος αρνείται να τα δεχθεί.¹¹⁸⁰ Το εν λόγω ανέκδοτο πιθανότατα αποτελεί μία ανάμνηση του Ορατίου από την παιδική του ηλικία.¹¹⁸¹ Οι πέντε λατινικοί στίχοι τρέπονται σε επτά ελληνικούς. Ο μεταφραστής ή ο εκδότης του περιοδικού χρησιμοποιεί συστηματικά την παύλα για να δηλώσει την εναλλαγή προσώπων στα διαλογικά χωρία της μετάφρασης. Αναλυτικότερα, η φράση του στίχου 15: *vescere sodes* αποδίδεται ως – *φίλε, δὲν τρῶς*; Ο μεταφραστής προσθέτει την προσφώνηση *φίλε*, καταδεικνύοντας εξαρχής τη σχέση οικειότητας μεταξύ των δύο προσώπων που συνδιαλέγονται, παραλείπει το *sodes* («παρακαλώ, αν θες»),¹¹⁸² ενώ το *vescere* («φάε»),¹¹⁸³ αποδίδεται με μία αρνητική ερώτηση που έχει προτρεπτικό χαρακτήρα – *δὲν τρῶς*; Η πρόταση *iam satis est* αποδίδεται ως *Χόρτασα ὡς ἐδῶ ‘μαι*. Ο μεταφραστής τρέπει την απρόσωπη έκφραση *iam satis est* σε προσωπική (*χόρτασα*) χρησιμοποιώντας και πάλι καθημερινό λόγο. Το χωρίο *at tu quantum vis tolle* (στ. 16) αποδίδεται ως *Βάλε κᾶν ‘ς τὸ μαντήλι σου, ἔπαρε ὅσα θέλεις*. Η χρήση του καθημερινού λόγου είναι φανερή και στο παρόν μεταφραστικό χωρίο. Η φράση *Βάλε κᾶν ‘ς τὸ μαντήλι σου*, συνιστά

¹¹⁷⁸ Κουμανούδης (1947-48) 325.

¹¹⁷⁹ Ουσιαστικά ο Οράτιος στην προσπάθειά του να πείσει τον πάτρωνά του να σεβαστεί την απόφασή του να στραφεί προς τη φιλοσοφία, αναφέρεται στο θέμα των *decorum* που ταιριάζουν στο *δοῦναι* και *λαβεῖν* που υφίστανται οι φιλικές σχέσεις. Για περαιτέρω ανάλυση του εν λόγω θέματος καθώς και για τη φιλία στο 1^ο βιβλίο των *Epistulae* του Ορατίου, βλ. Καλλέργη (2018) 132-167.

¹¹⁸⁰ Mayer (1994) 159.

¹¹⁸¹ Fraenkel (1957) 329.

¹¹⁸² Βλ. ΣΛΛ, s.v. *sodes*: λέξη της καθομιλουμένης «παρακαλώ, αν θες» (1517).

¹¹⁸³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *vescor*: «τρώω» (1732).

προσθήκη του μεταφραστή. Στη φράση αυτή διακρίνεται επίδραση από το δημοτικό τραγούδι, καθώς το μαντήλι αποτελεί έναν όρο με ιδιαίτερη σημασία στη δημοτική ποίηση. Συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων συνδέεται με την έννοια της αγάπης και του ερωτικού μηνύματος, ενώ εμφανίζεται και σε ποικίλες πολιτισμικές πρακτικές, όπως η χρήση του από τον πρώτο χορευτή στους παραδοσιακούς χορούς, η κάλυψη της κεφαλής των γυναικών στην αγροτική κοινωνία, καθώς και η πρακτική χρήση του από τους κλέφτες για τη στήριξη του όπλου τους κ.α.¹¹⁸⁴

Ο στίχος 17 non invisā feres pueris munuscula parvis αποδίδεται ως *Θὲ νὰ χαροῦν, σὲ λέγω, τὰ μικρά σου, | 'ς τὸ σπίτι ὅταν σὲ ἰδοῦν νὰ φέρῃς τέτοιο δῶρο*. Το επίθετο non invisā αποδίδεται ελεύθερα με μία πρόταση (*Θὲ νὰ χαροῦν*), ενώ προστίθεται η πρόταση *σὲ λέγω*, μία άμεση αποστροφή στο συνομιλητή, πιθανώς με στόχο να υπογραμμίσει το διαλογικό χαρακτήρα της σκηνής και να ενισχύσει την παραστατικότητα του λόγου της μετάφρασης. Η επιλογή μάλιστα του τύπου *σὲ* της προσωπικής αντωνυμίας αντί του καθιερωμένου *σου* παραπέμπει στον προφορικό ιδιωματικό λόγο της Βόρειας Ελλάδας, κάτι που αφενός πολιτογραφεί τη μετάφραση στα ελληνικά δεδομένα και αφετέρου ενδεχομένως αντανακλά και την καταγωγή του Κουμανούδη (Ανδριανούπολη). Επεξηγηματική προσθήκη συνιστά πιθανώς και η πρόταση *'ς τὸ σπίτι ὅταν σὲ ἰδοῦν*, χωρίς να αποκλείεται να προστίθεται και για μετρικούς λόγους, ενώ η πρόταση *νὰ φέρῃς τέτοιο δῶρο* αποδίδει τη λατινική πρόταση *feres munuscula*. Το υποκοριστικό *munuscula*, («τα δωράκια»),¹¹⁸⁵ μεταφράζεται ως *τέτοιο δῶρο*. Στην ελληνική απόδοση, δηλαδή, το ουσιαστικό τρέπεται στον ενικό αριθμό και προστίθεται η αντωνυμία *τέτοιο*. Οι παραπάνω αλλαγές φέρουν ένα διαφορετικό νοηματικό αποτέλεσμα και ίσως υποδηλώνουν μία ειρωνική διάθεση εκ μέρους του μεταφραστή, αφού τα «δωράκια» (τα ασήμαντα αχλάδια του χωρικού) παρουσιάζονται στη μετάφραση ως ένα σπουδαίο δῶρο, ικανό να προκαλέσει χαρά στα παιδιά.

Η πρόταση *tam teneor dono* (στ. 18), («δεσμεύομαι με τέτοιο δῶρο»),¹¹⁸⁶ μεταφράζεται ως *μένω σοι καθυποχρεωμένος*. Ο μεταφραστής παραλείπει τη φράση *tam dono*, ενώ το ρήμα *teneor*, («δεσμεύομαι»),¹¹⁸⁷ μεταγράφεται πιστά ως προς τη σημασία, ωστόσο με μία έκφραση του ελληνικού προφορικού λόγου. Η 2^η πρόταση του

¹¹⁸⁴ Για το μαντήλι στα δημοτικά τραγούδια, βλ. Στάθης (2004) 634-640.

¹¹⁸⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *munusculum*: υποκοριστικό «δωράκι, μικρό δῶρο» (1082).

¹¹⁸⁶ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

¹¹⁸⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *teneo*: σημασία 15α «(για νόμους, υποχρεώσεις) δεσμεύομαι» (1615).

ίδιου στίχου *quam si dimittar onustus*, («σαν να έφευγα φορτωμένος»),¹¹⁸⁸ ως – *Πῶς ἐπήρα*. Μολονότι η απόδοση δεν ακολουθεί πιστά το λατινικό πρωτότυπο, ο Κουμανούδης επιτυγχάνει το ίδιο νοηματικό αποτέλεσμα στην ελληνική απόδοση. Συγκεκριμένα, ο Κουμανούδης χρησιμοποιεί τη μεταφραστική τεχνική της ισοδυναμίας (*equivalence*), σύμφωνα με την οποία το νόημα της έκφρασης του πρωτοτύπου μεταφέρεται με μία παγιωμένη έκφραση της γλώσσας – υποδοχής ώστε να επιτευχθεί ένα σημασιολογικά ισοδύναμο αποτέλεσμα, κάτι που δε θα ήταν εφικτό στην περίπτωση μίας *ad verbum* απόδοσης.¹¹⁸⁹ Ο στίχος 19: *ut libet; haec porcis hodie comedenda relinques* αποδίδεται με δύο ελληνικούς στίχους: – *Ὅπως σ' ἀρέσει. πλὴν αὐτά, ἤξευρε, πῶς τ' ἀφίνεις | σήμερα ἔξω 'ς τὴν αὐλὴν οἱ χοῖροι νὰ τὰ φάγουν*. Η πρώτη πρόταση *ut libet; αποδίδεται πιστά ως: – Ὅπως σ' ἀρέσει*, ενώ έπειτα προστίθεται ο προσδιορισμός *πλὴν αὐτά* ίσως για μετρικούς λόγους, όπως και το ρήμα (*ἤξευρε*), με το οποίο και πάλι ο χωρικός στρέφεται στον συνομιλητή του. Η πρόταση *haec porcis hodie comedenda relinques* (στ. 19) μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα: *πῶς τ' ἀφίνεις | σήμερα ἔξω 'ς τὴν αὐλὴν οἱ χοῖροι νὰ τὰ φάγουν*, με την προσθήκη δύο προσδιορισμών του τόπου *ἔξω 'ς τὴν αὐλὴν*. Οι παραπάνω επεξηγηματικές προσθήκες περιγράφουν με μεγαλύτερη ακρίβεια το σκηνικό στο οποίο εκτυλίσσεται ο διάλογος, καθιστώντας σαφές στους αναγνώστες ότι πρόκειται προφανώς για μία αγροτική κατοικία. Πέραν τούτου, οι παραπάνω προσθήκες ίσως να εξυπηρετούν και μετρικούς λόγους.

Το *Epist.* 1.7.52-54:

‘Demetri,’ – *puer hic non laeve iussa Philippi
accipiebat – ‘abi, quaere et refer, unde domo, quis,
cuius fortunae, quo sit patre quove patrono.’*

μεταφράζεται ως εξής:

– «Δημήτρη! (τὸ παιδὶ αὐτὸ ἀδέξιον δὲν ἦτο,
πᾶν τοῦ Φιλίππου πρόσταγμα καλῶς τὸ ἐξετέλει).
Σύρε κ' ἐρώτα, νὰ μὲ εἰπῆς τὸ τίς καὶ πόθεν εἶναι
καὶ ποῖας τάξεως · «γονεῖς ἢ πάτρωνα ποιὸν ἔχει ;»

¹¹⁸⁸ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

¹¹⁸⁹ Για τη μεταφραστική τεχνική της ισοδυναμίας, βλ. Γραμμενίδης – Δημητρούλια – Κουρδής – Λουπάκη – Φλώρος (2015) 49.

Ήδη από το στίχο 46, ο Οράτιος έχει εισαγάγει στο ποίημα την αφήγηση μίας εκτενούς ιστορίας από την καθημερινή ζωή στη Ρώμη, ιστορία που εκτείνεται έως το τέλος του ποιήματος (στ. 46-98). Το επεισόδιο αυτό αφορά την κοινωνική και οικονομική ανέλιξη, αλλά και την τελική πτώση του Μηνά (Volteius Mena), ενός φτωχού ανθρώπου πιθανότατα απελεύθερου, όπως φανερώνει το όνομά του (το Volteius πρέπει να είναι το όνομα του πρώην ιδιοκτήτη του) που ασκεί το επάγγελμα του δημοπράτη (στ. 56 praeconem).¹¹⁹¹ Ο Μηνάς επωφελείται προσωρινά από την εύνοια του πλούσιου Ρωμαίου Φιλίππου (Philippus) του οποίου γίνεται πελάτης (cliens) ενώ ο Φίλιππος αναλαμβάνει το ρόλο του πάτρωνα (patronus). Ο Μηνάς, ανίκανος να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της νέας του θέσης (cliens), τελικά καταρρέει και επιστρέφει μετανιωμένος στον παλαιό τρόπο ζωής του.¹¹⁹² Στους συγκεκριμένους στίχους (στ. 52-54) ο Φίλιππος βρίσκεται στην αγορά της Ρώμης συνοδευόμενος από έναν δούλο του, τον οποίο στέλνει να μάθει πληροφορίες για τον Μηνά.¹¹⁹³

Η πρόταση των στίχων 52-53: ‘Demetri,’ – puer hic non laeve iussa Philippi | accipiebat αποδίδεται ως –*Δημήτρη!* (τὸ παιδὶ αὐτὸ ἀδέξιον δὲν ἦτο, | πᾶν τοῦ Φιλίππου πρόσταγμα καλῶς τὸ ἐξετέλει). Ο μεταφραστής τοποθετεί τα σχόλια που αφορούν τον Δημήτρη εντός παρενθέσεων. Το σχήμα λιτότητας non laeve («όχι αδέξια»),¹¹⁹⁴ που χρησιμοποιείται για τον χαρακτηρισμό του νεαρού Έλληνα Δημήτρη, διατηρείται και στην απόδοση ἀδέξιον δὲν ἦτο, με αλλαγή της γραμματικής ταυτότητας του επιρρήματος laeve το οποίο τρέπεται στο επίθετο ἀδέξιον και την προσθήκη βέβαια του ρήματος ἦτο, ίσως για μετρικούς λόγους ή και για την επίτευξη συντακτικής ομαλότητας (σχηματίζεται έτσι μία ορθή συντακτικά ελληνική πρόταση, με ρήμα, υποκείμενο και κατηγορούμενο). Η πρόταση των στίχων 52-53: iussa Philippi | accipiebat καθίσταται πᾶν τοῦ Φιλίππου πρόσταγμα καλῶς τὸ ἐξετέλει. Ο μεταφραστής σχηματίζει με την προσθήκη του επιθέτου πᾶν ένα υπερβατό (πᾶν τοῦ Φιλίππου πρόσταγμα). Η επιλογή αυτή ενισχύει την εντύπωση της απόλυτης υπακοής του νεαρού Δημήτρη προς τον Φίλιππο, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη σκιαγράφηση του

¹¹⁹⁰ Κουμανούδης (1947-48) 327.

¹¹⁹¹ Mayer (1994) 167.

¹¹⁹² Fraenkel (1957) 336-337.

¹¹⁹³ Mayer (1994) 167.

¹¹⁹⁴ Mayer (1994) 167.

τελευταίου ως αυστηρού αφέντη. Το ρήμα *accipiebat*, («δεχόταν, υπάκουε»),¹¹⁹⁵ αποδίδεται με μία διαφοροποίηση στη σημασία του (*έξετέλει*), χωρίς να αλλοιώνεται το νόημα, αφού και στις δύο περιπτώσεις γίνεται λόγος για υπακοή και εκτέλεση εντολών εκ μέρους του νεαρού δούλου. Η προσθήκη του επιρρήματος *καλῶς* μπορεί να εξυπηρετεί μετρικούς σκοπούς ή να λειτουργεί ως ένα σχόλιο του μεταφραστή, με το οποίο υπογραμμίζεται η επιμέλεια και η προθυμία που επιδεικνύει ο Δημήτρης στην εκτέλεση των εντολών.

Η εντολή του Φιλίππου *abi, quaere et refer* (στ. 53) αποδίδεται από τον Κουμανούδη: ως *Σύρε κ' έρώτα, νὰ μὲ εἰπής*. Το λατινικό *abi* μεταγράφεται *Σύρε*, δηλαδή με ένα ρήμα που απαντά στον ελληνικό προφορικό λόγο,¹¹⁹⁶ καθώς και στο δημοτικό τραγούδι,¹¹⁹⁷ ενώ το *refer* ως *νὰ μὲ εἰπής*, και την προσθήκη της αντωνυμίας *μὲ*, δηλαδή και πάλι με τον διαλεκτικό τύπο αντί του καθιερωμένου *μου*. Ο μεταφραστής δεν αποκλίνει από το πρωτότυπο, ωστόσο και πάλι επιλέγει λεξιλόγιο που απαντά στο νεοελληνικό προφορικό λόγο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και σε άλλα μεταφραστικά χωρία. Οι προτάσεις του στίχου 78: *Videt ridetque Philippus*, μεταφράζονται ως *Βλέπει γελῶν τὰ τοῦ Μηνᾶ καμώματα ὁ ἄρχων*.¹¹⁹⁸ Ο μεταφραστής προσθέτει τη φράση *τὰ τοῦ Μηνᾶ*, καθώς και το ουσιαστικό *καμώματα*, που είναι τύπος της καθομιλουμένης Ελληνικής.¹¹⁹⁹ Πέραν τούτου, στη συγκεκριμένη απόδοση το κύριο όνομα (*Philippus*) αντικαθίσταται από το ουσιαστικό *ἄρχων* (μία τακτική που ακολουθεί και σε άλλα σημεία της μετάφρασης).¹²⁰⁰ Αντιστοίχως, η πρόταση του στίχου 89: *Philippi tendit ad aedis* αποδίδεται ως *ροβολᾷ ἴσια εἰς τοῦ Φιλίππου*.¹²⁰¹ Το ρήμα *tendit* μεταφράζεται με ένα ρήμα της καθομιλουμένης Ελληνικής (*ροβολᾷ*), όπως επίσης και το νεοελληνικό επίρρημα *ἴσια* που εδώ έχει τη σημασία («κατευθείαν»).¹²⁰² Κάτι ανάλογο παρατηρείται και στην απόδοση των προτάσεων των στίχων 91-92: *Durus' ait, 'Vultei, nimis attentusque uideris | esse mihi.'* ως: *Εἶσεν καλόν σου, λέγει*,

¹¹⁹⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *accipio*: σημασία 16β «αποδέχομαι, υπακούω (οδηγίες)» (48).

¹¹⁹⁶ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *σέρνω*: σημασία 3 «(προφορικός λόγος στο β' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο της προστακτικής) πήγαινε» (1204).

¹¹⁹⁷ Για παράδειγμα, ο τύπος εμφανίζεται σε ηπειρώτικο δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς: «*Σύρε* παιδί μου στο καλό και στην καλή την ώρα», σε ηπειρώτικο νανούρισμα: «*Σύρ'* το πέρα στα χωράφια» και σε ληστρικά, όπως ονομάζονται, τραγούδια, π.χ. βλ. αυτό του Γ. Μότσιου: «*Σύρε* μάνα μ' στο βασιλιά και πες του παρακάλια», βλ. Στάθης (2004) 489, 610-611.

¹¹⁹⁸ Κουμανούδης (1947-48) 328.

¹¹⁹⁹ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *κάμωμα*: σημασία 1α «(κυρίως στον πληθυντικό) συμπεριφορά ενοχλητική ή παράξενη που προκαλεί την προσοχή και συνήθως την αντίδραση των άλλων» (655).

¹²⁰⁰ Βλ. σσ. 248- 249 της εργασίας.

¹²⁰¹ Κουμανούδης (1947-48) 328.

¹²⁰² Βλ. ΑΚΝ, s.v. *ίσια*: (επίρρημα) σημασία β «σε ευθεία γραμμή, κατεύθυνση, κατευθείαν» (617).

*Βολήϊε, πῶς ἔρχεσαι ἔτση συννεφιασμένος;*¹²⁰³ Η απόδοση ξεκινά με την προσθήκη μίας έκφρασης του προφορικού ελληνικού λόγου *Εἶσεν καλόν σου* (αντίστοιχης των σημερινών: «στο καλό σου! ή μπα σε καλό σου!»). Η προσθήκη αυτή συνιστά ένα ερμηνευτικό σχόλιο του Κουμανούδη, καθώς υποδηλώνει τη δυσφορία ή και τον τρόπο του Φιλίππου, καθώς αντικρίζει τον Μηνά να έρχεται *συννεφιασμένος*. Η λατινική πρόταση δεν αποδίδεται πιστά, αλλά το *nimis* («πάρα πολύ») ¹²⁰⁴ μάλλον μεταφράζεται ελεύθερα ως *ἔτση*¹²⁰⁵ και τα επίθετα *durus*, («σκληρός») ¹²⁰⁶ και *attentusque* («λιτός, φειδωλός») ¹²⁰⁷ μεταγράφονται μονολεκτικά ως *συννεφιασμένος*, μία μετοχή που χρησιμοποιείται εδώ μεταφορικά για να δηλώσει ένα πρόσωπο στεναχωρημένο ή οργισμένο.¹²⁰⁸ Η πρόταση *uideris | esse mihi* («μου φαίνεσαι ότι είσαι») ¹²⁰⁹ αποδίδεται με την ερωτηματική πρόταση *πῶς ἔρχεσαι*; Όλα τα παραπάνω μεταφραστικά χωρία καταδεικνύουν ότι ο Κουμανούδης δεν επιδιώκει απλώς την απόδοση του περιεχομένου του πρωτοτύπου. Παρατηρείται επιτηδευμένη χρήση λεκτικών τύπων του διαλεκτικού και προφορικού ελληνικού λόγου της εποχής του, καθώς και ορισμένων τύπων της αρχαιοελληνικής γλώσσας, ενώ παράλληλα εντοπίζεται και επίδραση από το δημοτικό τραγούδι. Η πρακτική αυτή επιφέρει την πολιτογράφηση της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα. Πέραν τούτου, εξηγεί γιατί η μετάφραση του Κουμανούδη, όπως γράφει ο ίδιος «*Ἐλληνίζει*»,¹²¹⁰ καθώς μάλλον με τον όρο αυτόν ο μεταφραστής αναφέρεται ακριβώς σε αυτήν την επίδραση της αρχαιοελληνικής γλώσσας, της καθομιλουμένης νεοελληνικής γλώσσας του 19^{ου} αιώνα, καθώς και της δημοτικής ποίησης στο ύφος της μετάφρασής του.

Το *Epist.* 1.7.66-70:

[...] ille Philippo

excusare laborem et mercennaria vincla,

¹²⁰³ Κουμανούδης (1947-48) 328.

¹²⁰⁴ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *nimis*²: σημασία 1β «πάρα πολύ» (1108).

¹²⁰⁵ Πρόκειται πιθανότατα για μία εναλλακτική γραφή του επιρρήματος *έτσι*. Με τη γραφή *έτση* ενδεχομένως απαντά σε ποιητικά έργα του 19^{ου} αιώνα, όπως για παράδειγμα στην ποιητική συλλογή του Μαυρογιάννη που δημοσιεύεται το 1858, με τίτλο: *Ποιητική Συλλογή Υπό Γ.Ε. Μαυρογιάννη*. Ειδικότερα ο τύπος *έτση* εντοπίζεται μεταξύ άλλων στα ποιήματα *Ο ναύτης του Ιονίου*, στ. 131: *ἔτση δέεται: στήν πλώρη ἀκουμπισμένο, Η Ευφροσύνη*, στ. 123: *ἔτση μόλις μ' ἐννόησε* (στ. 91), καθώς και: *ἔτση κι' ὁ ἔρωσ ἄφθονη*, κ.ά.

¹²⁰⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *durus*, -a, -um: σημασία 5α «σκληρός, άγριος» (566).

¹²⁰⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *attentus*, -a, -um: σημασία 3 «οικονόμος, φειδωλός, λιτός» (195).

¹²⁰⁸ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *συννεφιασμένος*: σημασία 2 «(μεταφορικά) για πρόσωπο στο οποίο έχουν αποτυπωθεί η οργή οι έγνοιες ή οι στενοχώριες» (1295).

¹²⁰⁹ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

¹²¹⁰ Βλ. σ. 239 της εργασίας.

quod non mane domum venisset, denique quod non
providisset eum. ‘sic ignovisse putato
me tibi, si cenas hodie mecum.’ ‘ut libet.’

αποδίδεται ως:

[...] Ἐκεῖνος δὲ συγγνώμην
ζητεῖ ἀπὸ τὸν Φίλιππον, τὰ ἔργα τὰ πολλά του
λέγων πῶς τὸν ἐδέσμευσαν, κιαὐτὰ [sic] εἶναι αἰτία
ὁποῦ δὲν ἦλθε τὸ ταχὺ εἰς τὸ ἀρχοντικόν του
νὰ κάμη ὡς ἦτο χρέος του, ἐπίσκεψιν, καὶ τέλος
πῶς δὲν τὸν εἶδε πρότερος γιὰ νὰ τὸν προσκυνήση,
– Ἄκου Μηνᾶ σὲ συγχωρῶ μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον
νὰ ἔλθῃς σήμερον ‘ς ἐμὲ νὰ φάγωμεν ἀντάμα.
– Ὅπως ὀρίζεις ἄρχον μου!

Κουμανούδης 1886¹²¹¹

Οἱ πέντε λατινικοὶ στίχοι καθίστανται ἐννέα στο ἐλληνικὸ κείμενο. Ἡ φράση τῶν στίχων 66-67: ille Philippo | excusare, ἀποδίδεται πιστὰ ὡς Ἐκεῖνος δὲ συγγνώμην | ζητεῖ ἀπὸ τὸν Φίλιππον. Ἡ φράση labore et mercennaria vincla (67) μεταφράζεται ὡς τὰ ἔργα τὰ πολλά του | λέγων πῶς τὸν ἐδέσμευσαν. Παρατηροῦμε ὅτι τα οὐσιαστικά labore et mercennaria γίνονται τὰ ἔργα τὰ πολλά του, ἐνῶ το vincla ἀποδίδεται με μίᾳ πρόταση (πῶς τὸν ἐδέσμευσαν)¹²¹² καὶ προστίθεται ἡ μετοχὴ λέγων (ἐννοεῖται ὁ Μηνάς, ὑποκείμενο τῆς μετοχῆς). Ἡ πρόταση τοῦ στίχου 68: quod non mane domum venisset, μεταφράζεται με τρεῖς ἐλληνικοὺς στίχους: κιαὐτὰ[sic] εἶναι αἰτία | ὁποῦ δὲν ἦλθε τὸ ταχὺ εἰς τὸ ἀρχοντικόν του | νὰ κάμη ὡς ἦτο χρέος του, ἐπίσκεψιν. Ὁ αἰτιολογικὸς σύνδεσμος quod ἀναλύεται στὴν πρόταση κιαὐτὰ [sic] εἶναι αἰτία. Το ἐπίρρημα mane

¹²¹¹ Κουμανούδης (1947-48) 327-328.

¹²¹² Βλ. ΣΜΑ, s.v. vinculum ἢ vinclum: σημασία 1α «δεσμά, αλυσίδες» καὶ 3 «(μεταφορικά) περιορισμός, δεσμός ὡς περιοριστικὸ τῆς ἐλευθερίας δράσης» (1741).

(«νωρίς το πρωί»),¹²¹³ μεταφράζεται ως *τὸ ταχὺ* με μία μικρή διαφοροποίηση στη σημασία του, που δεν επιφέρει ωστόσο αλλαγή στο νόημα. Ο Κουμανούδης επιλέγει να μεταγράψει το *domum* πιστά με έναν εμπρόθετο προσδιορισμό που δείχνει κίνηση σε τόπο (*εἰς τὸ ἀρχοντικόν του*). Από πλευράς λεξιλογίου παρατηρούμε ότι επιλέγει να ονοματίσει την οικεία του Φιλίππου ως *ἀρχοντικόν*, μία μεταφραστική επιλογή με την οποία ο Κουμανούδης αναδεικνύει την υψηλή κοινωνική θέση του Φιλίππου. Ο μεταφραστής συνεχίζει με την προσθήκη ενός προσωπικού του σχολίου (*νὰ κάμη ὡς ἦτο χρέος του, ἐπίσκεψιν*). Ο Μηνάς ως *cliens* όφειλε να αποδώσει το πρωί τη *salutatio* του στον πάτρωνά του Φίλιππο,¹²¹⁴ κάτι που ωστόσο δεν δηλώνεται σαφώς στο πρωτότυπο. Με την ανωτέρω πρόταση αποκαλύπτεται στους αναγνώστες ο λόγος που όφειλε ο Μηνάς να παρευρεθεί στο αρχοντικό του Φιλίππου, ενώ συνάμα καθίσταται σαφής η πελατειακή σχέση (*clientela*) μεταξύ των δύο προσώπων (Φίλιππος – Μηνάς) με τον δεύτερο να οφείλει να είναι συνεπής στις υποχρεώσεις του (*ὡς ἦτο χρέος του*) απέναντι στον πάτρωνά του. Στην παραπάνω πρόταση συνηγορεί και η απόδοση της πρότασης *denique quod non | providisset eum* (στ. 68-69) ως *καὶ τέλος | πῶς δὲν τὸν εἶδε πρότερος γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ*. Σύμφωνα με το πρότυπο συμπεριφοράς του *cliens* προς τον *patronus* σε μία *clientela*,¹²¹⁵ ο κατώτερος (στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Μηνάς) θα έπρεπε να χαιρετήσει πρώτος τον κοινωνικά ανώτερό του (εδώ τον Φίλιππο).¹²¹⁶ Ο μεταφραστής αποδίδει πιστά την πρόταση, προσθέτοντας στο τέλος ένα προσωπικό – σχόλιο (*γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ*). Η προσθήκη αυτή αναπαριστά τη διαδικασία της *salutatio* και έτσι καθίσταται ακόμη πιο φανερή η *clientela*.

Η απάντηση του Φιλίππου, *sic ignovisse putato | Me tibi, si cenas hodie mecum* (στ. 69-70), αποδίδονται ως – *Ἄκου Μηνᾶ σὲ συγχωρῶ μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον | νὰ ἔλθῃς σήμερον ἔς ἐμὲ νὰ φάγωμεν ἀντάμα*. Ο μεταφραστής, χρησιμοποιώντας την προστακτική και την κλητική προσφώνηση (*Ἄκου Μηνᾶ*), προσδίδει ζωντάνια στο μετάφρασμα. Αποδίδει τον εμπρόθετο προσδιορισμό *mecum* ως *ἀντάμα*, ένα επίρρημα της καθομιλουμένης Ελληνικής.¹²¹⁷ Η απάντηση του Μηνά *‘ut libet’* (στ. 70) αποδίδεται ως – *Ὅπως ὀρίζεις ἄρχον μου!* Σύμφωνα με τον Fraenkel, ο Μηνάς, εμφανίζεται εδώ εξαιρετικά αμήχανος, καθώς προσπαθεί να φέρει δικαιολογίες για την απουσία του από την καθιερωμένη πρωινή *salutatio* στο σπίτι του Φιλίππου.

¹²¹³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. mane: σημασία 1 «νωρίς το πρωί» (1025).

¹²¹⁴ Mayer (1994) 169.

¹²¹⁵ Για τις πελατειακές σχέσεις στη Ρώμη (*clientelae*), βλ. Brunt (1988), καθώς και David (1992).

¹²¹⁶ Mayer (1994) 169.

¹²¹⁷ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *αντάμα* : «(επίρρημα λαϊκότροπο) μαζί» (131-132).

Απρόσμενα, δέχεται από τον Φίλιππο πρόσκληση για δείπνο, κάτι που τον φέρνει ξανά σε αμηχανία και γι' αυτό απαντά κάπως απότομα (*ut libet*).¹²¹⁸ Αντιθέτως, στην απόδοση του Κουμανούδη, ο Μηνάς όχι μόνο δεν απαντά απότομα, αλλά η απάντησή του διακρίνεται εμφανώς από ευγένεια και σεβασμό απέναντι στον ανώτερό του. Συγκεκριμένα, ο μεταφραστής αποδίδει το λατινικό *libet* με ένα ρήμα που δεν δείχνει απλώς επιθυμία,¹²¹⁹ αλλά υποταγή (*ορίζεις*),¹²²⁰ ενώ προσθέτει και την προσφώνηση *ἄρχον μου!*¹²²¹ Συνεπώς, η εικόνα που επιδιώκει να προβάλει ο Κουμανούδης στους αναγνώστες του για τον Φίλιππο είναι μάλλον αυτή του αυστηρού και επιβλητικού πάτρωνα, που απολαμβάνει το σεβασμό και την υποταγή των πελατών του.

Συμπερασματικά, ο Κουμανούδης, όπως εξάλλου δηλώνει και ο ίδιος, υιοθετεί μια αναλυτική και ερμηνευτική προσέγγιση, χωρίς ωστόσο να απομακρύνεται από το βασικό νόημα του πρωτοτύπου. Στόχος του δε φαίνεται να είναι απλώς η μεταγραφή του λατινικού νοήματος στην ελληνική γλώσσα, αλλά η δημιουργία ενός αντίστοιχου νεοελληνικού λογοτεχνήματος. Η επίδραση του δημοτικού τραγουδιού, της αρχαίας ελληνικής γλώσσας καθώς και του προφορικού λόγου αυτής της εποχής είναι ορατή στο μεγαλύτερο μέρος της μετάφρασης. Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στην ανάγνωση της μετάφρασης ως αυτόνομου νεοελληνικού κειμένου, πλήρως ενσωματωμένου στα γλωσσικά και πολιτισμικά δεδομένα του ελληνικού λαού του 19^{ου} αιώνα.

¹²¹⁸ Fraenkel (1957) 338.

¹²¹⁹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *libet*: σημασία 1α «(απρόσωπο) αρέσει» (980).

¹²²⁰ Βλ. ΑΚΝ, s.v. *ορίζω*: σημασία 2β II «(οικείος) διατάζω, παραγγέλλω» (977-978).

¹²²¹ Αντίστοιχα στην απόδοση της πρότασης του στίχου 78: *Videt ridetque Philippus*, ως: *Βλέπει γελῶν τὰ τοῦ Μηνᾶ καμώματα ὁ ἄρχων*, ο μεταφραστής αποδίδει το *Philippus* ως ἄρχων, βλ. Κουμανούδης (1947-48) 328.

3.4. Οι μεταφράσεις των *Epist.* 2.1 και 2.2 του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887)¹²²²

Στο περιοδικό *Μπουκέτο*¹²²³ δημοσιεύεται το 1930 ένα άρθρο στο οποίο γίνεται λόγος για κάποιον Μυριανθούση. Σύμφωνα με το άρθρο, ο Μυριανθούσης με καταγωγή από τη Θεσσαλία, άσκησε το επάγγελμα του ιεροδιδασκάλου, ενώ παράλληλα ασχολήθηκε και με την ποίηση. Διορίστηκε στο Ελληνικό Σχολείο των Σπετσών, όπου του ανατέθηκε η διδασκαλία της Ιεράς Ιστορίας. Η παρουσία του στην Αθήνα χρονολογείται περίπου γύρω στο 1880. Η ιδιαίτερη εξωτερική του εμφάνιση – ψηλόλιγνη σιλουέτα, κοντό ράσο, στιβάλια και καλυμμαύχι – καθώς και η ιδιόρρυθμη ιδιοσυγκρασία του δεν άργησαν να κεντρίσουν την προσοχή του κοινωνικού του περίγυρου, ενώ έδωσαν τροφή στον περιοδικό τύπο της εποχής (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι γελοιογραφίες του Μυριανθούση από τον Θέμο Άννινο στο περιοδικό *Άστν*) να ασχοληθούν μαζί του, σατιρίζοντάς τον και καθιστώντας τον μία ιδιαίτερη φιγούρα του 19^{ου} αιώνα. Ο Μυριανθούσης ήταν ένας άνθρωπος μορφωμένος και γνώριζε να απαντά καταλλήλως στις κακόβουλες κριτικές, ενώ διέθετε την ικανότητα να παραμένει πάντα ψυχραιμος χωρίς να θυμώνει. Ως ποιητής ασχολήθηκε με τη σύνθεση κυρίως πατριωτικών και φιλοσοφικών ποιημάτων τα οποία χαρακτηρίζονταν από ένα ιδιότυπο ύφος, που αντανάκλασε την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία του δημιουργού τους. Κύριο χαρακτηριστικό του συγγραφικού του ύφους ήταν η δημιουργία στίχων που έμοιαζαν με ‘σαρανταποδαρούσες’, όπως αποκαλούνται χαρακτηριστικά στο άρθρο του περιοδικού.¹²²⁴ Παροιμιώδης μάλιστα έμεινε ένας στίχος με τον οποίο ξεκινούσε το ελεγείο του στο θάνατο του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη: *Ὡ Γενναῖε τῶν γενναίων, τῆς γενναίας γενεᾶς τῶν Κολοκοτρωναίων!* Εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης των στίχων του, οι κριτικοί της εποχής, όταν ήθελαν να χαρακτηρίσουν ένα ποίημα ανόητο, το αποκαλούσαν ‘Μυριανθούσειον’.¹²²⁵ Στον

¹²²² Οι μεταφράσεις του Μυριανθούση διατίθενται ψηφιακά στον ιστότοπο :

<http://digital.lib.auth.gr/record/79650/files/arc-2007-37930.pdf> [τελευταία ανάκτηση: 12-08-2025].

¹²²³ Για το εν λόγω περιοδικό βλ. *ΑΝΑ*, σ.ν. *Μπουκέτο* (1497-1497).

¹²²⁴ *Μπουκέτο*, 1930, τ. 7, αρ. 349, 1220: *Τὰ ποιήματά του – φιλοσοφικά. πατριωτικά. υπερνέφελα και υπερποιήματα – ήταν ιδιόρρυθμα όπως και ο ποιητής τους. Κάθε στίχος ήταν σωστή σαρανταποδαρούσα.*, βλ. <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/bouketo/article/view/119491/111138> [τελευταία ανάκτηση: 08-09-2025].

¹²²⁵ *Μπουκέτο*, 1930, τ. 7, αρ. 349, 1220: *Ὁ στίχος αὐτὸς τὸν ἔκανε ἀθάνατο, καὶ ὅταν οἱ κριτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἤθελαν νὰ χαρακτηρίσουν κανένα ἀνόητο ποίημα. τὸ ὀνομάτιζαν Μυριανθούσειον,* βλ. <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/bouketo/article/view/119491/111138> [τελευταία ανάκτηση: 08-09-2025].

Μυριανθούση αποδίδονται τα εξής: *Ὁ Γενναῖος τοῦ 21 «62-67»: Ἀρετῆς Ἐγκώμιον*,¹²²⁶ *Ὁ Προμαχὼν τῶν Ἱερέων*.¹²²⁷ Ὅσον αφορά το ονοματεπώνυμο του μεταφραστή, μάλλον πρόκειται για λογοτεχνικό ψευδώνυμο. Το όνομα «Θεόκριτος» παραπέμπει στον auctor της βουκολικής ποίησης, ελληνιστικό ποιητή Θεόκριτο από τις Συρακούσες.¹²²⁸ Αντίστοιχα, το επίθετο Μυριανθούσης θα μπορούσε να σημαίνει «μύρια άνθη» ή και «μυρωμένα άνθη». Τα άνθη συχνά ταυτίζονται με τα ποιήματα,¹²²⁹ κατά συνέπεια, ίσως ο Μυριανθούσης είναι αυτός που έγραψε «μύρια ποιήματα» ή και «μυρωμένα ποιήματα». Στο μεταξύ, το επώνυμο Μυριανθούσης φέρει και ο Κύπριος Μητροπολίτης Θηβών Αγαθάγγελος Μυριανθούσης (1780-1852), χωρίς ωστόσο να τεκμηριώνεται κάποια συγγενική σχέση μεταξύ των δύο προσώπων.¹²³⁰ Ὅσον αφορά το μικρό όνομα του μεταφραστή, Θεόκριτος, (Θεός + κριτός<κρίνω),¹²³¹ θα μπορούσε, να αποδοθεί ως («εκείνος που μπορεί να κριθεί από τον Θεό»). Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να είναι και πάλι ένα ψευδώνυμο που επιλέχθηκε για να συνάδει με την ιδιότητά του ως ιεροδιδασκάλου.

Το βιβλίου του Μυριανθούση, το οποίο περιλαμβάνει τις ελληνικές αποδόσεις του 2^{ου} βιβλίου των ορατιανών επιστολών, τιτλοφορείται ως εξής:

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΔΥΟ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

ΜΕΤΑΓΛΩΤΤΙΣΘΕΙΣΑΙ

ΚΑΤΑ

ΘΕΟΚΡΙΤΟΝ Χ. ΜΥΡΙΑΝΘΟΥΣΗ

Ἴσχύει ἐν Ἑλλάδι ἢ Κακία;

Ἀληθές! ὅτι Ἕλλην δοῦλος ἄριστος;

ἐλεύθερος κάκιστος;

¹²²⁶ Βλ. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/1/f/3/metadata-468-0000006.tkl> [τελευταία ανάκτηση: 12-08-2025].

¹²²⁷ Βλ. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/6/7/c/metadata-468-0000012.tkl> [ffset=2&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail](#) [τελευταία ανάκτηση: 12-08-2025].

¹²²⁸ Για τον auctor (τον δημιουργό ενός λογοτεχνικού είδους), βλ. Harrison (2007a).

¹²²⁹ Βλ. Montanari, s.v. ἄνθος: σημασία γ «τα τετράδια, τα εκλεκτά κομμάτια της ποίησης» (222).

¹²³⁰ Ο Αγαθάγγελος Μυριανθούσης ήταν ο κληρικός που χειροτόνησε τον Μητροπολίτη Προκόπιο (στον οποίο αφιερώνεται το βιβλίο του Μυριανθούση) διάκο, βλ. σσ. 252-253 της εργασίας.

¹²³¹ Βλ. ANEG, s.v. Θεόκριτος: θεός + κριτός< κρίνω (746).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1887.

Ο Μυριανθούσης αφιερώνει το βιβλίο του στον Μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιο:

Τῶι ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΩι ΑΓΙΩι ΠΡΟΕΔΡΩι

ΤΗΣ

ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗι ΑΘΗΝΩΝ

† ΠΡΟΚΟΠΙΩι.

Σοὶ τῶ τῆ «θεία Φωνῆ» καὶ «χειρὶ Ἀγαθαγγέλου» σοὶ τῶ τὰς

κλεῖς τῆς Ὁρθοδοξίας δεξαμένω, καὶ ὡς Πέτρος ἐπὶ τῶν κυμαιομαίνων κυμάτων
γαληναίαν τὴν ψυχὴν ἐλαύνοντι . εὐσεβῶς ταύτην διαπύρου καὶ ἐνσήμου Σεβασμοῦ
δειγμα προσήμι.

τῆς

Υ.Π.

Ἐν πνεύματι Υἱός της

ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ

Ἡ αφιέρωση αὐτὴ καταδεικνύει τὴν προσωπικότητα τοῦ μεταφραστή· πρόκειται γιὰ ἓναν βαθιὰ θρησκευόμενο ἄνθρωπο – κάτι ποῦ συνάδει καὶ με τὴν ιδιότητά του ὡς ἱεροδιδάσκαλου – με σεβασμὸ ἀπέναντι στον κλῆρο. Ἡ συντομογραφία *Υ.Π* μάλλον ἀντιστοιχεῖ στη φράση *ὑπεραγίας Παρθένου*. Ὁ μητροπολίτης Προκόπιος (1815-1889), στον ὁποῖο αφιερώνεται τὸ παρὸν βιβλίο, σε ηλικία 18 ἐτῶν χειροτονήθηκε διάκος ἀπὸ τον Κύπριο Μητροπολίτη Θεβῶν Ἀγαθάγγελο Μυριανθούση. Στη συνέχεια, σπούδασε Θεολογία στη Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν καὶ τὸ 1851 ἐπέστρεψε στην Αθήνα, ὅπου διορίστηκε καθηγητὴς στο Ἀρσάκειο, ἐνῶ τον Οκτώβριο τοῦ 1852 ἐκλέχθηκε ἀρχιεπίσκοπος Μεσσηνίας. Στη θέση αὐτὴ παρέμεινε γιὰ 20 χρόνια, ὥσπου στις 27 Μαΐου 1874 ἐξελέγη Μητροπολίτης Αθηνῶν. Διακρινόταν γιὰ τὴν πραότητα, τὴν ταπεινοφροσύνη, τὴν ἀπλότητα τῶν τρόπων του καὶ τὸ φιλόνητο πνεῦμα του. Ὡστόσο, παρά τις ἀγαθές του προθέσεις, δὲν κατόρθωσε νὰ ἐπιτελέσει σημαντικὸ ἔργο, καθὼς ἡ περίοδος τῆς ἀρχιερατείας του συνέπεσε με ἔντονες ἀναταράξεις στον ἐκκλησιαστικὸ καὶ πολιτικὸ βίον τῆς χώρας, ἐξαιτίας τοῦ σκανδάλου τῶν λεγόμενων

«Σιμωνιακών» αρχιερέων (1875).¹²³² Επιπλέον, δέχθηκε σφοδρές επικρίσεις από τον θεολόγο Απόστολο Μακράκη, ο οποίος τον θεωρούσε υπεύθυνο για την πνευματική παρακμή της Εκκλησίας.¹²³³ Ο Μυριανθούσης, στην αφιέρωσή του, χαρακτηρίζει τον Προκόπιο *ὡς Πέτρος ἐπὶ τῶν κυμαινομαίνων κυμάτων γαλιναίαν τὴν ψυχὴν ἐλάονοντι*, τον παρομοιάζει δηλαδή με τον απόστολο Πέτρο κατά το επεισόδιο που περιγράφεται στο *Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον* (14:22–34). Εκεί, ο Πέτρος, βλέποντας τον Ιησού να περπατά πάνω στα κύματα, αποτολμά να πράξει το ίδιο, αλλά κυριευμένος από αμφιβολία αρχίζει να βυθίζεται· τότε ο Χριστός απλώνει το χέρι του και τον σώζει.¹²³⁴ Η παρομοίωση αυτή φαίνεται να λειτουργεί ως έμμεση υπεράσπιση του Προκοπίου, υποδηλώνοντας ότι, όπως ο Πέτρος βάδισε εν μέσω των κυμάτων, έτσι και ο Προκόπιος αντιμετώπισε με εσωτερική γαλήνη και πνευματική σταθερότητα τις ταραχώδεις συνθήκες της εποχής του, και ειδικότερα τις κατηγορίες που δέχθηκε εξαιτίας της εμπλοκής του στο σκάνδαλο των «Σιμωνιακών».

Πριν από τη μετάφραση της *Epist.* 2.1, ο Μυριανθούσης προτάσσει ένα σύντομο προλογικό σημείωμα προς τους αναγνώστες του. Στο σημείωμα αυτό, μεταξύ άλλων, δίνει ορισμένες πληροφορίες για τον ίδιο, μιλά για την αγάπη του για τα Λατινικά, καθώς και για τον δάσκαλό του, κ. Βάση (αναφέρεται προφανώς στον Σπυρίδωνα Βάση, Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών).¹²³⁵ Κάνει ακόμη αναφορά στο συγγραφικό του έργο, ενώ για τη μεταφραστική του δραστηριότητα σημειώνει ότι έχει ασχοληθεί με τη μετάφραση άλλων έργων του Ορατίου και συγκεκριμένα των *Ωδών* και των *Σατυρών*. Ωστόσο ισχυρίζεται ότι παρουσιάζει τις δύο καλύτερες ωδές (εννοώντας προφανώς τις μεταφράσεις των δύο

¹²³² Πρόκειται για ένα εκκλησιαστικό, πολιτικό και οικονομικό σκάνδαλο το οποίο ξέσπασε το 1875, λίγο μετά την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Προκοπίου Α΄, αφού έμειναν κενές προς πλήρωση τέσσερις μητροπόλεις: της Μεσσηνίας (λόγω της εκλογής του Μητροπολίτη Προκοπίου Α΄ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο), της Κεφαλληνίας, της Αργολίδος και των Πατρών. Την περίοδο αυτή αποκαλύφθηκε σκάνδαλο σιμωνίας (ο όρος «σιμωνία» χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη χειροτονία κληρικών και την απόκτηση εκκλησιαστικών αξιωμάτων με χρηματικό αντάλλαγμα και συνιστά ένα από τα βαρύτερα παραπτώματα που μπορεί να διαπράξει ένας κληρικός), στο οποίο ενεπλάκησαν ο τότε Υπουργός των Εκκλησιαστικών Ιωάννης Βαλασσόπουλος, καθώς και ο Υπουργός Δικαιοσύνης Βασίλειος Νικολόπουλος. Οι υπουργοί κατηγορήθηκαν για δωροδοκία από τέσσερις υποψηφίους μητροπολίτες με μεγάλα χρηματικά ποσά και πολύτιμα δώρα (όπως κοσμήματα), προκειμένου να ασκήσουν πίεση στην Ιερά Σύνοδο για την εκλογή τους στις κενές θέσεις των μητροπόλεων. Το σκάνδαλο πήρε μεγάλες διαστάσεις με τους δημοσιογράφους να γεμίζουν τις σελίδες των εφημερίδων της εποχής με άρθρα σχετικά με το σκάνδαλο. Για περαιτέρω ανάλυση του ονομαζόμενου σκανδάλου των «Σιμωνιακών» ιερέων, βλ. Καρυάμης (2019) 88-144.

¹²³³ Καρυάμης (2019) 67-70.

¹²³⁴ Βλ. <https://imsyrou.gr/index.php/keimena-tou-m-xouli-theologou/3755-o-iisoys-perpataei-pano-sta-nera-tis-limnis-i-pisti-einai-sanida-sotirias-matthaiou-14-22-34> [τελευταία ανάκτηση: 14-08-2025].

¹²³⁵ Για τον Σπυρίδωνα Βάση, βλ. σ. 42, υποσημ. 280 της εργασίας.

Epistulae του παρόντος βιβλίου).¹²³⁶ Οι μεταφράσεις δε συνοδεύονται από το λατινικό πρωτότυπο, ούτε γίνεται αναφορά στην έκδοση που ακολουθεί ο μεταφραστής, ενώ απουσιάζουν και παρατηρήσεις ερμηνευτικού ή/και πραγματολογικού χαρακτήρα. Και οι δύο ελληνικές αποδόσεις είναι σε πεζό λόγο και αρχαιοελληνική γλώσσα.¹²³⁷

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα ασχοληθώ αρχικώς με την εξέταση της απόδοσης της *Epist.* 2.1 και στη συνέχεια της *Epist.* 2.2 από τον Μυριανθούση, εστιάζοντας σε εκείνα τα χωρία με το μεγαλύτερο μεταφραστικό ενδιαφέρον. Στόχος είναι η ανάδειξη των μεταφραστικών πρακτικών που υιοθετεί ο μεταφραστής, καθώς και η διερεύνηση των παραγόντων που επηρέασαν τις επιμέρους μεταφραστικές του επιλογές.

3.4.1. Η *Epist.* 2.1: σύνοψη περιεχομένου και ελληνικές μεταφράσεις

Η *Epistula* 2.1 του Οράτιου απευθύνεται στον αυτοκράτορα Αύγουστο και πραγματεύεται το ρόλο της ποίησης στο ρωμαϊκό *imperium*, ένα θέμα που αφορά τόσο τον Οράτιο ως ποιητή, όσο και τον Αύγουστο ως αυτοκράτορα. Στον πρόλογο (στ. 1-17) διαφαίνεται το παράπονο του ποιητή προς τον αυτοκράτορα σχετικά με τον συντηρητισμό που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη αισθητική της ρωμαϊκής κοινωνίας για τις τέχνες.¹²³⁸ Στο κυρίως μέρος, ο Οράτιος εξετάζει ζητήματα όπως τα κριτήρια διάκρισης ανάμεσα στο παλαιό και το καινοτόμο στην ποίηση (στ. 18-92), την άνθηση των τεχνών στην Ελλάδα μετά τους Περσικούς Πολέμους (στ. 93-102), καθώς και την εξέλιξη της ρωμαϊκής ποιητικής παραγωγής (στ. 103-117). Ο Οράτιος δεν παραλείπει να κάνει μνεία στον ιδιαίτερο ρόλο του ποιητή ως παιδαγωγού των νέων και μεσάζοντα στις σχέσεις ανθρώπων και θεών (στ. 118-138), ενώ συνεχίζει ανατρέχοντας στις απαρχές της ρωμαϊκής δραματικής ποίησης, τις οποίες εντοπίζει στις αγροτικές γιορτές (στ. 139-155), καθώς και στην επίδραση που άσκησε η ελληνική δραματική ποίηση στη ρωμαϊκή τραγωδία και κωμωδία (στ. 156-176). Τέλος, προβαίνει σε μια σημαντική διάκριση μεταξύ της ποίησης που προορίζεται για σκηνική παράσταση και αυτής που

¹²³⁶ Μυριανθούσης (1887α) 4: *Φίλε ἀναγνώστα! Βολίς παισίος Ἀμαλίας ἀγαθῆς ἀνάσσης τῆνικαῦτα ἀπέπτα, ἠνίκα ἔρως εὐτυχῆς ἐρασμίας Λατινίδος φωνῆς ἐν διανοίᾳ καθηλοῦτο, καὶ Ἐραστής ταύτης ἐράται, καὶ νυμφίος γίγνεται καὶ κατὰ τὸν Σοφὸν εἰς νόμφην ἠγάγετο, ἀνώνυμα γεννᾶ ποιήματα, ᾧδᾶς ὁμοιολήκτους «καὶ τὸν Γενναῖον τοῦ 21» ἀνέδειξεν ᾧδᾶς τε καὶ Σατύρας Ὀρατίου μεταγλώττισε, δύο δὲ νῦν τὰς ἀρίστας ἐκείνου δείκνυσι. Πάρεργον δ' οἶεται τὴν τούτων γῶσιν αἰνεῖν. τὴν γὰρ αὐτῶν ἀρετὴν, ὃ ἐν ἀρίστοις καθηγητῆς εἰδὼς κ. Βάσσης τῆς τούτων διδαχῆς ἐπελάβετο. - Πᾶσιν ἀληθῶς ὁδηγοὶ ἀρετῆς καθίστανται. - Ἥμεῖς δ' ὅσας ἐλλείψεις λειψόμεθα, χάριτας ὁμολογήσομεν τοῖς ἀνεξομένοις καὶ εἰλικρινῶς ταύτας ἡμῖν δεῖξουσιν ΕΡΡΩΣΘΕ.*

¹²³⁷ Βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/103> [τελευταία ανάκτηση: 08-09-2025].

¹²³⁸ Rudd (1989) 4.

είναι αποκλειστικά για ανάγνωση (139- 213).¹²³⁹ Η επιστολή ολοκληρώνεται με έναν εκτενή επίλογο με τον οποίο και πάλι ο Οράτιος απευθύνεται στον αυτοκράτορα (214-270).¹²⁴⁰

3.4.2. Η μετάφραση του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887)

Η μετάφραση φέρει τον τίτλο: ΕΚ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ ΕΙΣ «ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ».¹²⁴¹

Οι στίχοι 1-4 του πρωτοτύπου:

Cum tot sustineas et tanta negotia solus,
res Italas armis tuteris, moribus ornes,
legibus emendes, in publica commoda peccem,
si longo sermone morer tua tempora, Caesar.

Epist. 2.1.1-4

αποδίδονται από τον Μυριανθούση ως εξής:

Μόνος, ὅτε ὑπεστήριζας τοιαύτας καὶ τηλικαύτας πολιτικὰς ὑποθέσεις, καὶ ἤμνων ὄπλοις Ἰταλίας εἰρήνην, καὶ ἐπικούρεις ταύτην νόμοις, προσέκρουον ἂν συμφέρουσι Δημοκρατίας, εἰ ἐπειγούσας στιγμὰς ἠσχόλουν, Σὲ ὃ Καῖσαρ, δι' ἐκτενοῦς ἀφηγήσεως.

Μυριανθούσης 1887¹²⁴²

Οι πρώτοι τέσσερις στίχοι της επιστολής συνιστούν μία προσφώνηση στον αυτοκράτορα Αύγουστο, ο οποίος παρουσιάζεται να επωμίζεται μόνος (στ. 1: solus) την ευθύνη της διαχείρισης των καίριων υποθέσεων του κράτους (στ. 1: negotia), δηλαδή την άμυνα της Ιταλίας (στ. 2: armis), την ηθική (στ. 2: moribus) και τους νόμους (στ. 3: legibus).¹²⁴³ Ο πρώτος στίχος του πρωτοτύπου αποδίδεται από τον Μυριανθούση ως *Μόνος, ὅτε ὑπεστήριζας τοιαύτας καὶ τηλικαύτας πολιτικὰς ὑποθέσεις*. Όλες οι λέξεις του λατινικού στίχου μεταφέρονται πιστά στην ελληνική απόδοση. Κατά τον Rudd, ο ποιητής τοποθετεί σκοπίμως το solus στο τέλος του στίχου, με στόχο να

¹²³⁹ Βλ. Brink (1982) 57 – 58, 66, 73, 83, 113, 124, 130, 132-133, 142, 147, 155, 179, 215.

¹²⁴⁰ Rudd (1989) 4.

¹²⁴¹ Μυριανθούσης (1887α) 5.

¹²⁴² Μυριανθούσης (1887α) 5.

¹²⁴³ Brink (1982) 34-35.

τονίσει το σημαντικό ρόλο του Αυγούστου.¹²⁴⁴ Ο μεταφραστής υπογραμμίζει περαιτέρω αυτόν το ρόλο, τοποθετώντας τη λέξη *Μόνος* στην αρχή του στίχου.¹²⁴⁵ Το χωρίο των στίχων 2-3: *res Italas armis tuteris, moribus ornes, | Legibus emendes* αποδίδεται ως *καὶ ἡμύνω ὄπλοις Ἰταλίας εἰρήνην, καὶ ἐπικούρει ταύτην νόμοις*. Ο Μυριανθούσης αποδίδει την πρόταση *res Italas armis tuteris* («φρουρείς τις υποθέσεις της Ιταλίας με όπλα»),¹²⁴⁶ ως *καὶ ἡμύνω ὄπλοις Ἰταλίας εἰρήνην*. Αποδίδοντας τη φράση *Res Italas* ως *Ἰταλίας εἰρήνην*, ο Μυριανθούσης εξελίσσει το νόημα της πρότασης, προσθέτοντας στο κείμενο το αποτέλεσμα της φρούρησης με όπλα, δηλαδή την ειρήνη. Με την επιλογή αυτή, φαίνεται ότι ο Μυριανθούσης προσδίδει ένα επιπλέον χαρακτηριστικό ρωμαϊκότητας (*Pax Augusta*) στο μετάφρασμα. Στη φράση *legibus emendes*, («βελτιώνεις με νόμους»),¹²⁴⁷ ο Μυριανθούσης τροποποιεί ελαφρώς το νόημα (*καὶ ἐπικούρει ταύτην νόμοις*). Η πρόταση *moribus ornes* που αναφέρεται στην ηθική παραλείπεται. Η παράλειψη αυτή ενδέχεται να συνδέεται με τις προσωπικές αντιλήψεις και την ιδιότητα του μεταφραστή (ιεροδιδάσκαλος), ο οποίος ενδεχομένως θεωρεί ότι η ηθική αποτελεί ένα πεδίο που ανήκει στη σφαίρα του θείου (και της εκκλησίας εν γένει) και δεν αποτελεί αρμοδιότητα του αυτοκράτορα. Η φράση *publica commoda* (στ. 3) αποδίδεται ως *συμφέρουσι Δημοκρατίας*. Προφανώς ο Μυριανθούσης συνδέει το επίθετο *publica* με τη *Res publica*.

Ο 4^{ος} στίχος: *si longo sermone morer tua tempora, Caesar* μεταφράζεται: *εἰ ἐπειγούσας στιγμὰς ἡσχόλουν, Σὲ ᾧ Καῖσαρ, δι' ἔκτενοῦς ἀφηγήσεως*. Το ουσιαστικό *tempora* αποδίδεται ως *ἐπειγούσας στιγμὰς*, επιλογή που υπογραμμίζει ότι ο χρόνος του αυτοκράτορα είναι πολύτιμος για να τον απασχολεί ο ποιητής. Ο μεταφραστής χρησιμοποιεί ξανά την τεχνική της αντιστροφής της σειράς των λέξεων, τοποθετώντας την κλητική προσφώνηση στη μέση του ελληνικού στίχου (στο πρωτότυπο είναι η τελευταία λέξη του στίχου). Φαίνεται ότι έτσι προσπαθεί να αποτυπώσει και στην εικόνα την πίεση που βιώνει ο αυτοκράτορας – ο Καίσαρας πλαισιώνεται από το ρήμα *ἡσχόλουν* και τη συνεκφορά *ἐκτενοῦς ἀφηγήσεως* (*ἡσχόλουν, Σὲ ᾧ Καῖσαρ, ἐκτενοῦς ἀφηγήσεως*). Ο μεταφραστής προσθέτει στην κλητική προσφώνηση και την αντωνυμία β' προσώπου (*Σὲ*) προσδίδοντας έμφαση. Ενδεικτική της έμφασης είναι η αναγραφή του β' ενικού προσώπου (όταν αναφέρεται στον αυτοκράτορα) με κεφαλαίο το αρχικό

¹²⁴⁴ Rudd (1989) 75.

¹²⁴⁵ Για τη μεταφραστική τεχνική της αντιστροφής σειράς λέξεων ή φράσεων βλ. Παππάς (2017) 120-121.

¹²⁴⁶ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

¹²⁴⁷ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *emendo*: σημασία 1α «διορθώνω, βελτιώνω» (590).

γράμμα, π.χ. στ. 253-254: *tuisque | auspiciis: ὑπὸ τῶν νευμάτων Σου*,¹²⁴⁸ στ. 255-256: *cohibentia te: Σοῦ κρατοῦντος*,¹²⁴⁹ στ. 258: *maiestas tua: ἡ Σῆ Μεγαλειότης*.¹²⁵⁰ Φυσικά, αυτή η πρακτική μπορεί να μην προέρχεται από τον μεταφραστή αλλά από τον εκδότη του ελληνικού κειμένου.

Οι στίχοι 15-17 της ορατιανής επιστολής:

Praesenti tibi maturos largimur honores,
iurandasque tuum per numen ponimus aras,
nil oriturum alias, nil ortum tale fatentes.

Epist. 2.1.15-17

μεταφράζονται:

Πασιφανῶς, Καῖσαρ, ὁμολογοῦμεν σοι, ζῶντι ἔτι ἐπαξίας τιμὰς ἐγείρομέν σοι
θυσιαστήρια, ἐφ' ὧν δεῖ ἡμᾶς ὀμνύειν, ὡς θεόν τινα κηρύττοντες, «ὄτι τοιοῦτος οὐδεὶς
ποτε γενηθήσεται, καὶ νῦν οὐδεὶς οἶος γέγονεν».

Μυριανθούσης 1887¹²⁵¹

Στους στίχους αυτούς ο Αύγουστος προβάλλεται ως ένας θεός που λατρεύεται και απολαμβάνει τις τιμές των υπηκόων του ενώ ακόμη βρίσκεται εν ζωή (στ. 15: *praesenti tibi*). Κατά τον Brink, ο αυτοκράτορας είναι σαν ένας 'θεός επί της γης', αφού οι άνθρωποι έχουν στήσει προς τιμήν του βωμούς (στ. 16: *ponimus aras*). Η μετοχή *praesenti* ισοδυναμεί με το ελληνικό επίθετο *ἐπιφανής* το οποίο χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη θεοφάνεια, δηλαδή, τη φανέρωση μιας θεότητας στους ανθρώπους ή την άμεση παρέμβασή της με σκοπό την προσφορά βοήθειας.¹²⁵² Ο στίχος 15 (*Praesenti tibi maturos largimur honores*) μεταφράζεται: *Πασιφανῶς, Καῖσαρ, ὁμολογοῦμεν σοι, ζῶντι ἔτι ἐπαξίας τιμὰς*. Ο μεταφραστής, αφορμώμενος από την ιδιαίτερη σημασία που φέρει η μετοχή *praesenti*, ξεκινά με την προσθήκη του επιρρήματος *Πασιφανῶς*, το οποίο συνδέεται ετυμολογικά με το επίθετο *ἐπιφανής*. Ακολούθως επαναλαμβάνει το όνομα του αποδέκτη (*Καῖσαρ*), προφανώς για λόγους έμφασης. Το ρήμα *largimur*

¹²⁴⁸ Μυριανθούσης (1887α) 11.

¹²⁴⁹ Μυριανθούσης (1887α) 11.

¹²⁵⁰ Μυριανθούσης (1887α) 11.

¹²⁵¹ Μυριανθούσης (1887α) 5.

¹²⁵² Brink (1982) 49-50.

(«χαρίζουμε απλόχερα»),¹²⁵³ αποδίδεται με ένα ρήμα διαφορετικής σημασίας (*ὁμολογοῦμεν*). Το συγκεκριμένο ρήμα φαίνεται να επιλέγεται συνειδητά από τον Μυριανθούση, καθώς χρησιμοποιείται σε χριστιανικά συμφραζόμενα, π.χ. στο Σύμβολο της Πίστεως (*ὁμολογῶ ἐν βάπτισμα...*), αλλά και στην Ομολογία Πίστεως.¹²⁵⁴ Ίσως με αυτή την απόδοση ο Μυριανθούσης αποσκοπεί να προσδώσει ένα χριστιανικό χαρακτήρα στο χωρίο. Στη συνέχεια της απόδοσης του 15^{ου} στίχου, η φράση *praesenti tibi* μεταφράζεται πιστά ως *σοι, ζῶντι ἔτι*, ενώ η συνεκφορά *maturus honores* ως *ἐπαξίας τιμὰς*, δηλαδή με μία διαφοροποίηση στη σημασία του επιθέτου *maturus*.¹²⁵⁵

Ο στίχος 17 (*Nil oriturum alias, nil ortum tale fatentes*) αποδίδεται ως *ὡς θεόν τινα κηρύττοντες, «ὅτι τοιοῦτος οὐδεὶς ποτε γενηθήσεται, καὶ νῦν οὐδεὶς οἶος γέγονεν»*. Κατά τον Brink, η μετοχή *fatentes* μπορεί να σημαίνει («ομολογώντας»), ωστόσο στο συγκεκριμένο χωρίο φέρει τη σημασία του («δηλώνοντας, ανακοινώνοντας»).¹²⁵⁶ Ο μεταφραστής την αποδίδει με τη μετοχή *κηρύττοντες*, ενώ ακολουθεί η προσθήκη της φράσης *ὡς θεόν τινα*, προσδίδοντας στον Καίσαρα μία θεϊκή διάσταση. Η επιλογή της μετοχής *κηρύττοντες* μάλλον δεν είναι τυχαία, καθώς το ρήμα *κηρύττω* φέρνει στον νου μας χριστιανικές συνδηλώσεις (π.χ. το κήρυγμα του Ευαγγελίου, ιεροκήρυκας κ.ά.). Αυτό το οποίο κηρύττουν οι υπήκοοι του Καίσαρα στο στίχο 1 μεταφράζεται: *«ὅτι τοιοῦτος οὐδεὶς ποτε γενηθήσεται, καὶ νῦν οὐδεὶς οἶος γέγονεν»*. Το ελληνικό χωρίο βρίσκεται εντός εισαγωγικών (είτε από τον ίδιο το μεταφραστή είτε από τον εκδότη) προφανώς με στόχο να αντιληφθεί ο αναγνώστης ότι πρόκειται για ευθύ λόγο ή ότι παρατίθεται μία συγκεκριμένη έκφραση που χρησιμοποιούν οι υπήκοοι του Καίσαρα. Στην ελληνική απόδοση, παρατηρούνται δύο προσθήκες των χρονικών προσδιορισμών *ποτε* και *νῦν*. Με τις παραπάνω προσθήκες, υπογραμμίζεται η μοναδικότητα της οντότητας του Καίσαρα στο πέρασμα του χρόνου, αφενός γιατί δεν υπάρχει κανείς όμοιός του στο παρόν (*νῦν*) και αφετέρου καθώς αποκλείεται η μελλοντική (*ποτε*) εμφάνιση κάποιου που θα μπορούσε να του μοιάσει.

Οι στίχοι 118-138 του πρωτοτύπου παραλείπονται στην ελληνική απόδοση του Μυριανθούση. Το εν λόγω χωρίο επικεντρώνεται στο ρόλο του ποιητή μέσα στην κοινωνία. Ο ποιητής παρουσιάζεται ως ένα άτομο απαλλαγμένο από την απληστία και που διάγει μία απλή ζωή, ενώ έχει επωμιστεί το ρόλο του παιδαγωγού των νέων

¹²⁵³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *largior*: σημασία 1 «χαρίζω απλόχερα, δωρίζω γενναιόδωρα» (959).

¹²⁵⁴ Βλ. Montanari, s.v. *ὁμολογία*: σημασία δ «(χριστιανικό) ὁμολογία πίστης, το μυστήριο της εξομολόγησης» (1481).

¹²⁵⁵ Rudd (1989) 76.

¹²⁵⁶ Brink (1982) 57.

διδάσκοντάς τους άσματα με τα οποία οι νεαροί χορωδοί ικετεύουν τους θεούς εκ μέρους της κοινότητας. Οι στίχοι αυτοί διακρίνονται από έντονο θρησκευτικό τόνο και σκιαγραφούν τον ποιητή ως διαμεσολαβητή στις σχέσεις θεών και ανθρώπων.¹²⁵⁷ Αυτή η εικόνα του ποιητή δεν θα μπορούσε να συμβαδίζει με τις αρχές της χριστιανικής θρησκείας, εφόσον ο ρόλος του διαμεσολαβητή μεταξύ Θεού και ανθρώπων ανήκει στους ιερείς. Συνεπώς, προφανώς ο ιεροδιδάσκαλος Μυριανθούσης παρέλειψε την απόδοση αυτών των στίχων γι' αυτόν το λόγο.

Οι στίχοι 139-144 του πρωτοτύπου:

Agricolae prisci, fortes parvoque beati,
condita post frumenta levantes tempore festo
corpus et ipsum animum spe finis dura ferentem,
cum sociis operum pueris et coniuge fida,
Tellurem porco, Silvanum lacte piabant,
floribus et vino Genium memorem brevis aevi.

Epist. 2.1.139-144

μεταφράζονται από τον Μυριανθούση ως εξής:

Οί άγροτικοί πρόγονοι ύγιεις και όλιγαρκεΐς, γενομένης τής συγκομιδής, άποκαμόντες άνεκουφίζοντο έν ταΐς έορταΐς σῶμα τε και διάνοιαν, κεκοπιακότες τή έλπίδι τής μετά τῶν τέκνων και τής σωφρόνου αυτῶν συζύγου άναπαύσεως, συζύγου μετεχούσης κόπων και μόχθων, ίλάσκοντο τήν θέαν γήν Δήμητραν χοΐρω και τόν Δενδρῶνα γάλακτι, μνήματα ήμετέρου βίου βραχυβίου!

Μυριανθούσης 1887¹²⁵⁸

Στο παραπάνω χωρίο, ο Οράτιος αναφέρεται σε αγροτικές εορτές του παρελθόντος στις οποίες οι χωρικοί αντάλλασσαν μεταξύ τους σκωπτικούς και συχνά προσβλητικούς στίχους. Ο ποιητής θεωρεί ότι σε αυτές ακριβώς τις εορτές εντοπίζονται οι απαρχές της ρωμαϊκής δραματικής ποίησης.¹²⁵⁹

¹²⁵⁷ Brink (1982) 155-157.

¹²⁵⁸ Μυριανθούσης (1887α) 8.

¹²⁵⁹ Rudd (1989) 97.

Ο Μυριανθούσης αποδίδει τη συνεκφορά *Agricolae prisci* (στ. 139) ως *Οἱ ἀγροτικοὶ πρόγονοι*, με αλλαγές στη γραμματική ταυτότητα των ὀρων· τρέπει, δηλαδή, το ουσιαστικό *agricolae* σε επίθετο (*ἀγροτικοί*) και το επίθετο *prisci* σε ουσιαστικό (*πρόγονοι*), χωρίς αυτές οι αλλαγές να διαφοροποιούν το νόημα. Στον ίδιο στίχο, ο χαρακτηρισμός των αγροτών ως *parvoque beati*, δηλαδή ευτυχισμένους με τα λίγα, προβάλλει το ιδανικό της ολιγάρκειας, ένα ιδανικό που επανέρχεται συχνά στην ποίηση του Ορατίου (πρβλ. *Carm.* 2.16.13: *vivitur parvo bene*).¹²⁶⁰ Η απόδοση των δύο λατινικών επιθέτων με τον ελληνικό ὄρο *ὀλιγαρκεῖς* είναι λοιπόν επιτυχημένη. Η φράση *condita post frumenta levantes* (στ. 140) αποδίδεται ως *γενομένης τῆς συγκομιδῆς, ἀποκαμώντες ἀνεκουφίζοντο*. Ο μεταφραστής παραλείπει να αναφερθεί στο περιεχόμενο της συγκομιδῆς (*frumenta*),¹²⁶¹ χωρίς βέβαια αυτή η παράλειψη να επιφέρει αλλαγές στο νόημα. Η μετοχή *levantes* αποδίδεται πιστά σημασιολογικά, αλλά με αλλαγή στη γραμματική της ταυτότητα, αφού τρέπεται στο ρήμα *ἀνεκουφίζοντο*, ενώ η μετοχή *ἀποκαμώντες* συνιστά ενδεχομένως επεξηγηματική προσθήκη που πηγάζει από το νόημα των στίχων. Ο στίχος 142 (*cum sociis operum pueris et coniuge fida*), αποδίδεται ως *τῆς μετὰ τῶν τέκνων καὶ τῆς σωφρόνου αὐτῶν συζύγου ἀναπαύσεως, συζύγου μετεχούσης κόπων καὶ μόχθων*. Ο μεταφραστής παραλείπει το *sociis* («συντρόφους, συνεργάτες»),¹²⁶² χωρίς να αλλοιώνεται ωστόσο το νόημα. Η συνεκφορά *coniuge fida* αποδίδεται ως καὶ *τῆς σωφρόνου αὐτῶν συζύγου ἀναπαύσεως*. Ο μεταφραστής αλλάζει το νόημα του επιθέτου *fida* σε *σωφρόνου*, ενώ προσθέτει επεξηγηματικά την αντωνυμία *αὐτῶν* και το ουσιαστικό *ἀναπαύσεως*. Ακολουθεῖ μία ἀκόμη προσθήκη – προσωπικό σχόλιο του Μυριανθούσης, η φράση *συζύγου μετεχούσης κόπων καὶ μόχθων*. Το εν λόγω ερμηνευτικό σχόλιο του μεταφραστή προφανῶς ἔχει σκοπό την ἀνάδειξη της ισότιμης συμμετοχῆς της γυναίκας στις αγροτικές εργασίες.

Σύμφωνα με τον Rudd, οι στίχοι 143–144 ἔχουν έντονο ρωμαϊκό χαρακτήρα, καθώς περιλαμβάνουν αναφορές στη λατρεία τριῶν ρωμαϊκῶν θεοτήτων. Αναλυτικότερα, ο Οράτιος αναφέρεται στη ρωμαϊκή θεά της γῆς (στ. 143: *Tellurem*), στον θεό του δάσους και της ἀγρίας, ἀκαλλιέργητης γῆς (στ. 143: *Silvanum*) καθώς και στον φύλακα – πνεύμα (στ. 144: *Genium*), ο οποίος, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή θρησκευτική παράδοση, συνόδευε και προστάτευε τον ἄνθρωπο ἀπὸ τη στιγμή της

¹²⁶⁰ Brink (1982) 186-187.

¹²⁶¹ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *frumentum*: σημασία 3α «δημητριακά» (712).

¹²⁶² Βλ. ΣΛΛ, s.v. *socius*²: σημασία 1 «σύντροφος, συνοδός» και 2α «συνεργάτης, συνάδελφος» (1516).

γέννησής του μέχρι και τον θάνατό του.¹²⁶³ Ο Μυριανθούσης μεταγράφει το όνομα της θεότητας Tellurem ως *τὴν θεάν γῆν*, επιλέγοντας να προσθέσει και το όνομα της αντίστοιχης ελληνικής θεότητας *Δήμητραν*. Με την επιλογή του αυτή, πολιτογραφεί τη μετάφραση στο αρχαιοελληνικό θρησκευτικό πλαίσιο. Το όνομα Silvanum, το οποίο δεν αντιστοιχεί σε ελληνική θεότητα, το αποδίδει πιστά ως προς τη σημασία του (*Δενδρῶνα*), δηλαδή σαν να ήταν μία ελληνική θεότητα (συνεπώς το εξελληνίζει). Πρέπει να σημειωθεί ότι το ουσιαστικό *δενδρῶν* απαντά στο χριστιανικό λεξιλόγιο και συγκεκριμένα στην Παλαιά Διαθήκη.¹²⁶⁴ Το ρήμα *riabant* (ριο: «εξευμενίζω, αποτρέπω κάτι μέσω ιλασμού») αποδίδεται πιστά ως *ιλάσκοντο*,¹²⁶⁵ ένα ρήμα που απαντά συχνά σε χριστιανικά κείμενα.¹²⁶⁶ Ο *Genius*, όπως επίσης και τα δώρα που του προσφέρονται (*Floribus et vino Genium*) δεν αποδίδονται στην ελληνική μετάφραση. Ο *Genius* είναι ένας θεός – πνεύμα που θα μπορούσε ενδεχομένως να επιφέρει σύγχυση στον αναγνώστη του 19^{ου} αιώνα, καθώς ίσως να τον ταύτιζε με το Άγιο Πνεύμα ή τον φύλακα άγγελο που συνοδεύει κάθε άνθρωπο από τη στιγμή της βάπτισής του στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία.¹²⁶⁷ Η φράση του στ. 144: *memorem brevis aevi μεταφράζεται ως: μνήματα ἡμετέρου βίου βραχυβίου!* Το επίθετο *memorem* αποδίδεται ως *μνήματα*. Με τη μεταφραστική αυτή επιλογή ο Μυριανθούσης εικονοποιεί την έννοια της βραχύβιας ζωής, αφού η σύντομη ζωή των θνητών οδηγεί στο θάνατο (δηλαδή στα μνήματα). Η αντωνυμία *ἡμετέρου* είναι μία προσθήκη, που προσφέρει αμεσότητα στο κείμενο. Τέλος, η επανάληψη της λέξης *βίος* καθώς και παρήχηση του *β* (*βίου βραχυβίου*) τονίζουν και ηχητικά τη βία του χρόνου που περνά.

Οι στίχοι 147-151:

libertasque recurrentis accepta per annos
 lusit amabiliter, donec iam saevus apertam
 in rabiem coepit verti iocus et per honestas

¹²⁶³ Rudd (1989) 98.

¹²⁶⁴ Βλ. Montanari, s.v. *δενδρῶν*: «δένδρο» *Π.Δ. (Ακ) Γεν.* 21.33 (507).

¹²⁶⁵ Βλ. ΣΑΑ, s.v. *ριο*: σημασία 1α «εξευμενίζω, τιμώ με θυσίες (θεότητα)» και β «αποτρέπω κάτι μέσω ιλασμού» (1273).

¹²⁶⁶ Βλ. Montanari, s.v. *ιλάσκομαι*: σημασία 1 «εξευμενίζω, εξιλεώνω» και σημασία 2 «είμαι ευμενής ή σπλαχνικός απέναντι σε κάποιον ή κάτι» *Π.Δ. Βασ.* 4.5.18 . *ιλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ*: λυπήσου με τον αμαρτωλό (1006).

¹²⁶⁷ Κατά την Βάπτισι, ο Ιερέας απευθύνει την Ευχή: *Κύριε, Σύζευζον τῇ ζωῇ αὐτοῦ (αὐτῆς) Ἄγγελον φωτεινόν, ῥυόμενον αὐτόν (αὐτήν) ἀπό πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἀπό συναντήματος πονηροῦ, ἀπό δαιμονίου μεσημβρινοῦ [...].* Έτσι, από εκείνη τη στιγμή κάθε βαπτισμένος έχει δίπλα τον δικό του Φύλακα Άγγελον.

ire domos impune minax. doluere cruento
dente laccessiti; [...]

Epist. 2.1.148-151

Αποδίδονται από τον Μυριανθούση ως:

Ἐν ἀρχῇ αἱ τερπναὶ αὐταὶ βολαὶ τῆς περιοδικῆς ἐλευθερίας, διασκεδάσεως λόγου ἔτυχον, εἶτα δὲ φεῦ! εἰς οἷαν κατέληξαν Βαρβαρότητα. Τυφλὴ Μανία. Τελευτῶσα δ' ἡ Συκοφαντία, ψυχρῶς ἐκτύπα καὶ κατεθεάτριζε καὶ τὰ ἱερώτερα πρόσωπα ἀποινεῖ [sic].¹²⁶⁸ Οἱ σατυρισθέντες ὑπὸ τῆς σατυρικῆς σατύρας παρεπονοῦντο.

Μυριανθούσης 1887¹²⁶⁹

Στους συγκεκριμένους στίχους, ο Οράτιος περιγράφει την εξελικτική πορεία της ρωμαϊκῆς ποιητικῆς σάτιρας. Κατὰ τον ποιητὴ, ἡ ἀρχὴ τῆς ἐντοπίζεται στα ἀκομψα αστεία τῶν Φεσκεννίνων στίχων (στ. 145: Fescennina) που με τὸν καιρὸ ἐξελίχθηκαν στη σάτιρα, ἡ ὁποία πλέον μοιάζει με αἰματηρὸ δόντι (στ. 150-151 cruento | dente) καὶ προκαλεῖ προβλήματα ἀκόμη καὶ στα πιο ἐντιμα σπίτια (στ. 149-150 honestas | ire domos).¹²⁷⁰

Παρατηροῦμε ὅτι ἐδῶ ἡ ἀπόδοση εἶναι ἀρκετὰ ἐλεύθερη. Ὁ Μυριανθούσης ξεκινᾷ με τὴν προσθήκη τοῦ προσδιορισμοῦ Ἐν ἀρχῇ, ἐνδεχομένως γιὰ νὰ καταστεί ἐμφανῆς ἡ δυσάρεστη μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς κατάστασης (εἶτα δὲ φεῦ!). Με τὴ φράση αἱ τερπναὶ αὐταὶ βολαὶ μάλλον ὁ Μυριανθούσης ἐρμηνεύει τὸ iocus (στ. 149). Ἡ ἐπιλογή τοῦ μεταφραστῆ νὰ ἀναφερθεῖ στο ἀστείο (iocus) χρησιμοποιώντας τὴ λέξη βολή («βέλος, χτύπημα»),¹²⁷¹ ἴσως συνιστᾷ προοικονομία τῶν ὅσων ἀκολουθοῦν, καθὼς τὰ ἀστεία θὰ χτυπήσουν τὰ ἱερά σπίτια (ψυχρῶς ἐκτύπα). Στὴν ἀπόδοση τοῦ στίχου 147 (libertasque recurrentis accepta per annos, «ἡ ἐλευθερία ἐγίνε ἀποδεκτὴ χρόνο με τὸ χρόνο»),¹²⁷² ὡς τῆς περιοδικῆς ἐλευθερίας ὁ προσδιορισμὸς τῆς περιοδικῆς ἀποδίδει πιθανότατα πιο ἐλεύθερα τὴ φράση recurrentis per annos, ἐνῶ τὸ οὐσιαστικὸ ἐλευθερίας μεταφράζει πιστὰ τὸ λατινικὸ libertasque. Ἡ μετοχὴ accepta παραλείπεται.

¹²⁶⁸ Το ἐπίρρημα ἀποινεῖ ἐμφανίζεται σὲ αὐτὴ τὴ μορφή στὴν ἀπόδοση τοῦ Μυριανθούση, ὡστόσο στα λεξικά ἀναγράφεται με διαφορετικὴ ὀρθογραφία: ἀποινί, βλ. Montanari, s.v. ἀποινί (293) καὶ LSJ, s.v. ἀποινί (200).

¹²⁶⁹ Μυριανθούσης (1887a) 8.

¹²⁷⁰ Brink (1982) 191-195.

¹²⁷¹ Βλ. Montanari, s.v. βολή: σημασία II «βέλος, χτύπημα» (438).

¹²⁷² Ἡ μετάφραση ἀνήκει στὴ συγγραφέα τῆς ἐργασίας.

Η αποσιώπησή της ίσως δεν είναι τυχαία, αλλά μπορεί να αντανακλά την κριτική στάση του μεταφραστή απέναντι στη μορφή της εν λόγω ελευθερίας· ενδέχεται δηλαδή ο Μυριανθούσης να θεωρεί ότι αυτού του είδους η ελευθερία του λόγου (μέσω σκωπτικών ή προσβλητικών αστείων) δεν είναι αποδεκτή (αφού έχει βρεθεί και ο ίδιος στο στόχαστρο της σάτιρας). Το χωρίο *lusit amabiliter* (στ. 148) αποδίδεται ως *διασκεδάσεως λόγου ἔτυχον*. Ο σύνδεσμος *donec* μεταφράζεται *εἴτα δὲ φεῦ!* δηλαδή με την προσθήκη του αρχαιοελληνικού επιφωνήματος *φεῦ* που εκφράζει λύπη, αγανάκτηση και θυμό.¹²⁷³ Η πρόταση των στίχων 148-149: *saeuos apertam in rabiem coerit uerti iocus* μεταφράζεται ως *εἰς οἶαν κατέληξαν Βαρβαρότητα. Τυφλή Μανία*. Το ουσιαστικό *iocus* αποδόθηκε *αἱ τερπναὶ αὐτὰι βολαὶ*. Το επίθετο *saeuos*, που στο πρωτότυπο λειτουργεί συντακτικά ως επιθετικός προσδιορισμός στο *iocus*,¹²⁷⁴ αλλάζει γραμματική ταυτότητα στην ελληνική γλώσσα, καθώς μεταφράζεται με το ουσιαστικό *Βαρβαρότητα*. Αντίστοιχα η φράση *apertam in rabiem* μεταγράφεται ως *Τυφλή Μανία*. Η απόδοση του επιθέτου *apertam* ως *Τυφλή*, με αλλαγή δηλαδή της σημασίας του, υπογραμμίζει την ανεξέλεγκτη τροπή της κατάστασης. Μάλιστα, οι παραπάνω έννοιες (*Βαρβαρότητα* και *Μανία*) προσωποποιούνται, όπως υποδεικνύει η γραφή τους με κεφαλαίο το αρχικό γράμμα (είτε από τον μεταφραστή είτε από τον εκδότη), κάτι που συμβάλλει στην έμφαση του τραγικού τόνου στο μεταφραστικό αυτό χωρίο. Η παραπάνω πρακτική ανακαλεί την *Psychomachia* του Προυδέντιου, όπου οι Αρετές και οι Κακίες είναι προσωποποιημένες.¹²⁷⁵ Η φράση των στίχων 149-150: *et per honestas | ire domo imprune minax*, μεταγράφεται στην ελληνική γλώσσα ως *Τελευτῶσα δ' ἢ Συκοφαντία, ψυχρῶς ἐκτύπα καὶ κατεθεάτριζε καὶ τὰ ἱερώτερα πρόσωπα ἀποινεῖ [sic]*. Ο μεταφραστής ξεκινά με την προσθήκη της μετοχής *Τελευτῶσα* που εδώ λειτουργεί επιρρηματικά και σημαίνει («τέλος»),¹²⁷⁶ επιλογή που συμβάλλει στην αποτύπωση της εξέλιξης των αστείων μέσα στο χρόνο (*Ἐν ἀρχῇ [...] εἴτα [...] Τελευτῶσα*), ενώ συνεχίζει με την προσθήκη μίας ακόμη προσωποποιημένης έννοιας (ἢ *Συκοφαντία*), έννοια που πηγάζει από το νόημα των παρακάτω στίχων, αφού το *cruento dente* (στ. 150-151) («το αιματηρό δόντι») υποδηλώνει την κακολογία, τη δυσφήμιση.¹²⁷⁷ Το

¹²⁷³ Βλ. *CGL*, s.v. *φεῦ*: σημασία 1 «κραυγή θυμού, αγανάκτησης ή λύπης» (1458).

¹²⁷⁴ Το επίθετο *saeuos* είναι ονομαστική ενικού και συνιστά τον παλαιότερο τύπο του επιθέτου αρσενικού γένους με κατάληξη -os αντί -us, ενώ συντακτικά έχει τη θέση του επιθετικού προσδιορισμού στο ουσιαστικό *iocus*, βλ. Brink (1982) 194.

¹²⁷⁵ Βλ. ενδεικτικά: Prudent. *Psych.* 42: *quam patrias succincta faces Sodomita Libido, 147-148: Virtus, nam vidua est quam non Patientia firmat. | forte per effusas inflata Superbia turmas.*

¹²⁷⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *τελευτάω*: σημασία 3 «οι μετοχές *τελευτῶν*, -ῶσα, -ῶν χρησιμοποιούνται ως επίρρημα με τη σημασία: τέλος» (1771).

¹²⁷⁷ Brink (1982) 195.

απαρέμφατο *ire* αλλάζει γραμματική ταυτότητα και σημασία, καθώς αποδίδεται με ένα μεταφραστικό παρατακτικό ζεύγος με ρήματα (*ἐκτύπα καὶ κατεθεάτριζε*). Τα ρήματα αυτά κλιμακώνουν ακόμη περισσότερο την άσχημη εξέλιξη των πραγμάτων που υπάρχει στο πρωτότυπο. Το επίρρημα *ψυχρῶς* μάλλον αποδίδει πολύ ελεύθερα το λατινικό επίθετο *minax*, ενώ το επίρρημα *ἀποινεί* [sic] αποδίδει πιστά το επίρρημα *impune*.¹²⁷⁸ Η φράση *honestas | domos* (149-150), («τα σεβαστά σπίτια»),¹²⁷⁹ αποδίδεται ως *τὰ ἱερότερα πρόσωπα*. Αυτή η αλλαγή, καθώς και η απόδοση των στίχων 148–150 γενικότερα, ενδέχεται να υπαινίσσονται κάτι συγκεκριμένο. Όπως προαναφέρθηκε, ο αρχιεπίσκοπος Προκόπιος, στον οποίο αφιερώνεται το έργο του Μυριανθούση, είχε εμπλακεί, όπως και άλλοι ιερείς, στο σκάνδαλο των «Σιμωνιακών» αρχιερέων, δεχόμενος επικρίσεις και επιθέσεις, καθώς θεωρήθηκε υπαίτιος για την πνευματική παρακμή της Εκκλησίας. Υπό το πρίσμα αυτό, είναι πιθανό ο μεταφραστής να σχολιάζει έμμεσα τις επιθέσεις και τις συκοφαντίες που δέχθηκαν τόσο ο Προκόπιος όσο και άλλοι ιερείς της εποχής. Πέραν τούτου, ο ίδιος αποτέλεσε αντικείμενο σάτιρας και μετατράπηκε σε μία από τις εμβληματικές κωμικές φιγούρες της αθηναϊκής κοινωνίας του 1880, με γελοιογραφίες του να κατακλύζουν τον Τύπο της εποχής.¹²⁸⁰ Κατά συνέπεια, μέσω αυτής της απόδοσης ενδέχεται να προβαίνει σε έναν έμμεσο σχολιασμό της προσωπικής του εμπειρίας ως θύμα κακόβουλης κριτικής.

Η φράση των στίχων 150-151: *Doluerе cruento | dente lacessiti* αποδίδεται ως *Οἱ σατυρισθέντες ὑπὸ τῆς σατυρικῆς σατύρας παρεπονοῦντο*. Σύμφωνα με τον Brink, το αστείο (*iocus*) τρέπεται μεταφορικά σε λυσσασμένο σκυλί, όπως δηλώνεται μέσω της εικόνας του αιματηρού δοντιού (*cruento dente*), το οποίο πληγώνει (*doluerе*) και προσβάλλει (*lacessiti*) όσους επιτίθεται.¹²⁸¹ Ο Μυριανθούσης μεταφράζει τονίζοντας τη βίαιη επίδραση της σάτιρας. Αποδίδει το *cruento | dente* ως *ὑπὸ τῆς σατυρικῆς σατύρας*, το απαρέμφατο *doluerе* ως *Οἱ σατυρισθέντες* και τη μετοχή *lacessiti* με το ρήμα *παρεπονοῦντο*. Η λατινική μετοχή *lacessiti* μεταγράφεται με αλλαγή τόσο της γραμματικής της ταυτότητας, αφού τρέπεται σε ρήμα, όσο και της σημασίας της. Το ρήμα *laccio* έχει τη σημασία («βασανίζω, ταλαιπωρώ»),¹²⁸² οπότε ο Μυριανθούσης φαίνεται να αποδίδει το αποτέλεσμα της ενόχλησης, δηλαδή την εκδήλωση παραπόνων. Με τη *figura etymologica* που δημιουργεί (*Οἱ σατυρισθέντες, σατυρικῆς*

¹²⁷⁸ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἀποινί*: «ατιμώρητα» (200).

¹²⁷⁹ Rudd (1989) 100.

¹²⁸⁰ Βλ. σσ. 250-251 της εργασίας.

¹²⁸¹ Brink (1982) 195.

¹²⁸² Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *laccio*: σημασία 4α «βασανίζω, ταλαιπωρώ, παρενοχλώ» (948).

σατύρας) καταδεικνύει στους αναγνώστες του το τραυματικό αποτύπωμα της σατιρικής ποίησης στους αποδέκτες της. Η προσφιλής, χαρακτηριστική αυτή τακτική του Μυριανθούση επαναλαμβάνεται σε πολλά χωρία της μετάφρασης (πρβλ. στ. 65: *errat: πλάνην πλανᾶται*,¹²⁸³ στ. 68: *et Iove iudicat aequo: δικαίως κρίσιν κρίνει κατὰ θεὸν κριτήν*,¹²⁸⁴ 156: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes: Δουλωθεῖσα ἡ Ἑλλὰς τοὺς δουλώσαντας Δεσπότης ἐδουλώσατο, τοὺς ἀγρίους Ῥωμαίους*¹²⁸⁵).

3.4.3. Η *Epist. 2.2*: σύνοψη περιεχομένου

Η *Epistula 2.2* του Οράτιου απευθύνεται στον Ιούλιο Φλώρο (Julius Florus),¹²⁸⁶ έναν νεαρό ποιητή που ασχολήθηκε κυρίως με τη σατιρική ποίηση, έχοντας ως πρότυπα τον Έννιο, τον Λουκίλιο και τον Βάρρωνα. Ο Οράτιος δεν δηλώνει εξαρχής το σκοπό της επιστολής· αντιθέτως, ξεκινά με μια αφήγηση σχετικά με την αγοραπωλησία ενός δούλου, ενώ μόλις στον 20^ο στίχο αποκαλύπτει το λόγο της συγγραφής της επιστολής: Ο Οράτιος είχε υποσχεθεί στον Φλώρο ότι θα του στείλει μια επιστολή με νέους στίχους του. Ωστόσο, δεν τήρησε την υπόσχεσή του, γεγονός που προκάλεσε τη διαμαρτυρία του τελευταίου. Εντούτοις, ο Οράτιος υπενθυμίζει στον Φλώρο ότι ο ίδιος δεν είναι αξιόπιστος παραλήπτης επιστολών, όπως ήδη τον είχε ενημερώσει στο παρελθόν, οπότε, σύμφωνα με τον Οράτιο, η διαμαρτυρία αυτή είναι αδικαιολόγητη (στ. 1-25).¹²⁸⁷ Στη συνέχεια, ο Οράτιος εξηγεί τους λόγους για τους οποίους έχει αποστασιοποιηθεί από τη συγγραφή ποίησης (στ. 26- 144). Το υπόλοιπο μέρος του ποιήματος καλύπτεται από το κεντρικό και μείζον θέμα που είναι η *avaritia*, η οποία παρουσιάζεται ως ψυχική ασθένεια. Παράλληλα, ο ποιητής προσφέρει συμβουλές για μία ορθή ηθικά ζωή (στ. 145- 216).¹²⁸⁸

3.4.4. Η μετάφραση του Θεόκριτου Μυριανθούση (1887)

Η μετάφραση φέρει τον τίτλο: Β'ΕΙΣ ΙΟΥΛΙΟΝ ΦΛΩΡΟΝ.¹²⁸⁹ Οι στίχοι 3-7 του πρωτοτύπου:

[...] 'hic et

¹²⁸³ Μυριανθούσης (1887α) 6.

¹²⁸⁴ Μυριανθούσης (1887α) 7.

¹²⁸⁵ Μυριανθούσης (1887α) 8.

¹²⁸⁶ Ακολουθώ την ελληνική μεταγραφή του λατινικού ονόματος, όπως υποδεικνύεται από την απόδοση του Μυριανθούση (1887α).

¹²⁸⁷ Rudd (1989) 13.

¹²⁸⁸ Brink (1982) 266, 279-280, 360, 362.

¹²⁸⁹ Μυριανθούσης (1887α) 12.

candidus et talos a vertice pulcher ad imos
fiet eritque tuus nummorum milibus octo,
verna ministeriis ad nutus aptus erilis
litterulis Graecis imbutus [...]

Epist. 2.2.3-7.

αποδίδονται από τον Μυριανθούση ως εξής:

ἰδοὺ λευκός ἐστι καὶ ὠραῖος ἀπὸ κεφαλῆς ἄχρ [sic] ποδῶν, ὅλως σοὶ ἐστίν, δοῦλος γεννηθεὶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἐμῇ, ἱκανὸς εἰς πᾶσαν ὑπηρεσίαν, πρόθυμος τοῖς τοῦ Κυρίου νεύμασι, διδαχθεὶς πάντα καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, σοὶ τὸν δίδω ἀντὶ 1633 φρ. 33΄.

Μυριανθούσης 1887¹²⁹⁰

Ο Οράτιος ξεκινά την επιστολή του *in medias res*, χωρίς σαφή αναφορά στο λόγο συγγραφής της, κάνοντας λόγο για την αγοραπωλησία ενός σκλάβου. Η ιστορία αυτή λειτουργεί ως ὄχημα μέσω του οποίου ο Οράτιος οδηγείται στη συνέχεια στην ανάδειξη των δικών του ελαττωμάτων ως παραλήπτη επιστολών. Οι παραπάνω στίχοι (στ. 3-7) αντιστοιχούν στα λόγια του πωλητή, ο οποίος επιχειρεί να πείσει τον Φλώρο να αγοράσει τον δούλο.¹²⁹¹ Ο μεταφραστής ξεκινά με την προσθήκη της προστακτικής *ἰδοὺ* με την οποία προσδίδει παραστατικότητα στο κείμενό του. Η επιλογή αυτή ενδέχεται να αποτελεί επίδραση και από χριστιανικά κείμενα, καθώς ο συγκεκριμένος ρηματικός τύπος απαντά συχνά σε περιπτώσεις που στόχος του συγγραφέα είναι να δοθεί προσοχή σε αυτό που ακολουθεί (ενδεικτικά: Τροπάριο Νυμφίου Μ. Δευτέρας: *ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσω τῆς νυκτός*, Λουκάς 1.38: *εἶπε δὲ Μαριάμ· ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου*, Λουκάς 2.9: *ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς*). Η φράση του στίχου 4: *talos a vertice ad imos* είναι, σύμφωνα με τον Rudd, μία παροιμιώδης φράση που αντιστοιχεί στην ελληνική «από την κορυφή μέχρι τα νύχια».¹²⁹² Ο Μυριανθούσης μεταφράζει την παραπάνω φράση με μία αντίστοιχη αρχαιοελληνική, *ἀπὸ κεφαλῆς ἄχρ [sic] ποδῶν* (προφανώς πρόκειται για τον σύνδεσμο *ἄχρι*). Η παραπάνω μεταφραστική επιλογή δικαιολογείται για δύο λόγους. Πρώτον, έτσι ο Μυριανθούσης αποδίδει εύστοχα την

¹²⁹⁰ Μυριανθούσης (1887α) 12.

¹²⁹¹ Brink (1982) 267.

¹²⁹² Rudd (1989) 123.

παροιμιώδη φράση με μία αντίστοιχη στη γλώσσα - στόχο, ενώ δευτερευόντως η εν λόγω φράση (σε διάφορες παραλλαγές της) απαντά και πάλι συχνά σε χριστιανικά συμφραζόμενα (πρβλ. Ησαΐας 1.6: *ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὀλοκληρία*, Ιώβ 2.7: *Ἐξῆλθε δὲ ὁ διάβολος ἀπὸ προσώπου Κυρίου καὶ ἔπαισε τὸν Ἰώβ ἔλκει πονηρῶ ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς*). Τα χριστιανικά διακεείμενα είναι, για άλλη μία φορά, εμφανή.

Κατά τον Brink, η παρουσία των ρημάτων *fiet* και *erit* (τα οποία φέρουν σχεδόν την ίδια σημασία στον στίχο 5), αντανακλά την επίσημη νομική γλώσσα και συγκεκριμένα παραπέμπει στη φόρμουλα της *mancipatio* (σε νομικά κείμενα που εντοπίζεται η διαδικασία της *mancipatio*, απαντά η λεκτική επανάληψη, όπως π.χ. στο *Institutiones* του Ρωμαίου νομικού Γάιου: 1.119: *hunc ego hominem... meum esse aio isque mihi emptus esto*),¹²⁹³ δηλαδή της τυπικής και επίσημης μεταβίβασης κυριότητας μέσω του *manicipium*.¹²⁹⁴ Ο Μυριανθούσης, ίσως από άγνοια για αυτήν τη φόρμα, αλλά πιθανότατα λόγω της διάθεσής του να μην επαναλάβει έναν ρηματικό τύπο, μεταφράζει τα δύο αυτά ρήματα (*fiet*, *erit*) με το *ἐστίν*. Ειδικότερα, η φράση του στίχου 5: *fiet eritque tuus* μεταγράφεται ως *ὄλως σοὶ ἐστίν*. Ο μεταφραστής επιλέγει ακόμη να προσθέσει το επίρρημα *ὄλως* («πλήρως, ολοκληρωτικά»)¹²⁹⁵ Με την επιλογή του αυτή πετυχαίνει ένα ισοδύναμο νοηματικό αποτέλεσμα, μεταφέροντας στους αναγνώστες τη σημασία της πλήρους κυριότητας που υπάρχει στο πρωτότυπο. Η επόμενη φράση του στίχου 5: *nummorum milibus octo* (η οποία στην ελληνική μετάφραση βρίσκεται μετά την απόδοση και του 7^{ου} στίχου) αποδίδεται ως *σοὶ τὸν δίδω ἀντὶ 1633 φρ. 33''*. Ο μεταφραστής σχηματίζει στην ελληνική γλώσσα μία πρόταση με την προσθήκη του ρήματος *δίδω* καθώς και των αντικειμένων του *σοὶ, τὸν*. Πέραν των παρακάτω επεξηγηματικών προσθηκών, ο μεταφραστής, αντί να διατηρήσει την αναφορά στους 8.000 λατινικούς σηστερτίους, επιλέγει να μετατρέψει το ποσό σε 1633. 33'' φράγκα.¹²⁹⁶ Η πρακτική αυτή επανεμφανίζεται και σε άλλα σημεία της μετάφρασης. Χαρακτηριστικά, ο στίχος 33: *accipit et bis dena super sestertia nummum* μεταφράζεται σε *πλὴν τούτων εἴληφε καὶ 20 χιλ. σεστερσίων [sic] (4, 075 83 φράγ.)*.¹²⁹⁷

¹²⁹³ Brink (1982) 269-270.

¹²⁹⁴ Βλ. ΣΜ, s.v. *mancipium*: σημασία Ια «η ενώπιον μαρτύρων (τουλάχιστον 5) τοποθέτηση του χειριού πάνω σε κάποιο πρόσωπο ή αντικείμενο ως χειρονομία νόμιμης απόκτησης της κυριότητάς του και β «κυριότητα που αποκτάται ή δίνεται μέσω της παραπάνω διαδικασίας, πλήρης κυριότητα» (1024).

¹²⁹⁵ Βλ. LSJ, s.v. *ὄλος, -η, -ον*: σημασία ΙΙΙ επίρρημα *ὄλως* «ολοκληρωτικά, πλήρως» (1218).

¹²⁹⁶ Πιθανότατα οι συντομογραφίες *φρ.* καθώς και *φράγ.* στην απόδοση του στ. 33 αντιστοιχούν στη λέξη φράγκα.

¹²⁹⁷ Μυριανθούσης (1887α) 13.

Στο συγκεκριμένο χωρίο του μεταφράσματος εμφανίζονται και οι 20 χιλιάδες σιστέρτιοι και εντός παρενθέσεως η μετατροπή τους σε φράγκα. Το ίδιο συμβαίνει και στην απόδοση της φράσης των στίχων 164-165: *trecentis | aut etiam supra nummorum milibus* ως *ἀντὶ τριακοσίων χιλιάδων σεστερσίων* [sic] (59 625 φρ).¹²⁹⁸ Η παραπάνω μέθοδος προφανώς εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτογράφησης της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα, καθώς στην καθομιλουμένη με τη λέξη φράγκα αναφέρονταν στις ελληνικές δραχμές.¹²⁹⁹

Το ουσιαστικό *verna* (στ. 6), δηλαδή ο («οικιακός δούλος»),¹³⁰⁰ αποδίδεται ως *δοῦλος γεννηθεὶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆ ἐμῆ*. Ο μεταφραστής προσθέτει και τον προσδιορισμό *τῆ ἐμῆ*, για να προσδώσει μεγαλύτερη αμεσότητα στο κείμενό του. Η φράση *ministeriis ad nutus aptus erilis* (στ. 6) αποδίδεται ως *ικανὸς εἰς πᾶσαν ὑπηρεσίαν, πρόθυμος τοῖς τοῦ Κυρίου νεύμασι*. Στην παραπάνω απόδοση παρατηρείται η προσθήκη του προσδιορισμού *πᾶσαν*, πιθανότατα για να δοθεί έμφαση στις πολλές και ποικίλες ικανότητες του δούλου. Το επίθετο *aptus* («έτοιμος, ικανός, επιδέξιος»),¹³⁰¹ αποδίδεται με δύο λέξεις, δηλαδή *ικανὸς* και *πρόθυμος*. Η χρήση κεφαλαίου αρχικού γράμματος στη λέξη *Κυρίου* (είτε από τον μεταφραστή είτε από τον εκδότη), απόδοση του λατινικού *erilis*, θα μπορούσε να παραπέμπει και πάλι στη χριστιανική θρησκευτική ορολογία, όπου ο Κύριος ταυτίζεται με τον Χριστό (π.χ. στο Σύμβολο της Πίστεως [...] *Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ*). Μάλιστα, η αναφορά σε έναν δούλο που ανήκει στον Κύριο (*δοῦλος [...] πρόθυμος τοῖς τοῦ Κυρίου νεύμασι*) ενισχύει τη θρησκευτική χροιά, εφόσον στην χριστιανική θρησκεία οι πιστοί ονομάζονται δούλοι του Κυρίου (πρβλ. Ιακώβου 1:1: *Ἰάκωβος, Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος*, Τιμοθέου 2:24: *δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλὰ ἥπιον εἶναι πρὸς πάντα*). Η φράση του στίχου 7: *litterulis Graecis imbutus* μεταφράζεται *διδασθεὶς πάντα καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα*. Εδώ ο Οράτιος αναφέρεται στις βασικές γνώσεις *Ἑλληνικῶν* που έχει λάβει ο δούλος.¹³⁰² Στην ελληνική απόδοση διατηρείται η γραμματική ταυτότητα της μετοχής *imbutus*: *διδασθεὶς*, ενώ παρατηρείται μία μικρή σημασιολογική διαφοροποίηση, καθώς στο πρωτότυπο γίνεται λόγος για εξοικείωση

¹²⁹⁸ Μυριανθούσης (1887α) 16.

¹²⁹⁹ Βλ. *ΛΚΝ*, s.v. *φράγκα*: σημασία 2 «(προφορικός) η δραχμή» (1438).

¹³⁰⁰ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *verna*: σημασία 1α «δούλος που γεννήθηκε στο σπίτι του αφέντη του, οικογενής δούλος» (1727).

¹³⁰¹ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *aptus*, -a, -um: σημασία Β. 5α «προετοιμασμένος, έτοιμος» και 7 «ικανός, επιδέξιος, κατάλληλος» (155-156).

¹³⁰² Rudd (1989) 125.

του δούλου με τα ελληνικά γράμματα (imbutus: «εξοικειωμένος»)¹³⁰³ ενώ η μετοχή *διδασκεί* υποδηλώνει διδασκαλία. Επιπλέον, η προσθήκη του προσδιορισμού *πάντα*, ίσως να υποδηλώνει ότι ο δούλος διαθέτει ένα ευρύ φάσμα γνώσεων.

Οι φράσεις *dicta tibi est lex; | insequeris tamen hunc et lite moraris iniqua?* (στ. 18-19) μεταφράζονται ως: – *Ὁ Νόμος τῆς ἀγοροπωλησίας ἐμνημονεύθη εἰς ἐσέ, λάβε τοῦτον οἴκαδε καὶ μὴ αὐτὸν διαδίκασε.*¹³⁰⁴ Το ουσιαστικό *lex* αποδίδεται ως *Ὁ Νόμος* με την επεξηγηματική προσθήκη *τῆς ἀγοροπωλησίας*. Η γραφή του με κεφαλαίο το αρχικό (είτε από τον εκδότη είτε από τον μεταφραστή) ίσως γίνεται για να καταστεί φανερό η αυστηρότητά του. Οι επόμενες δύο προτάσεις *insequeris tamen hunc et lite moraris iniqua?*(στ. 19) («όμως τον καταδιώκεις και τον καθυστερείς με άδικη δίκη;»),¹³⁰⁵ αποδίδονται με προστακτικές στο μετάφρασμα: *λάβε τοῦτον οἴκαδε καὶ μὴ αὐτὸν διαδίκασε*. Ειδικότερα, η απορία που διατυπώνεται στο πρωτότυπο κείμενο μετατρέπεται σε προτροπή στη μετάφραση, γεγονός που συνεπάγεται αλλαγή του ύφους της μετάφρασης σε συμβουλευτικό. Η έννοια της καταδίωξης (*insequeris*)¹³⁰⁶ που απαντά στο πρωτότυπο και φέρει αρνητική χροιά, μεταγράφεται με έναν θετικότερο τρόπο, με την προτροπή: *λάβε τοῦτον οἴκαδε*. Μάλιστα, στην ελληνική μετάφραση ο Μυριανθούσης προσθέτει τον προσδιορισμό *οἴκαδε*, έννοια που δεν εντοπίζεται στο πρωτότυπο. Παρατηρείται ακόμη ότι από τη μετάφραση απουσιάζει και η έννοια της αδικίας (στ. 19: *iniqua*). Η μετατροπή των ερωτήσεων σε εντολές ίσως έχει στόχο να αναδείξει την αυστηρότητα του νόμου της αγοραπωλησίας προβάλλοντας με παραστατικό τρόπο στον αναγνώστη την υποχρέωση τήρησης των κανόνων.

Το ιδιαίτερο ύφος του Μυριανθούσης είναι εμφανές και στην παρούσα απόδοση. Η χαρακτηριστική τακτική του να ‘παίζει’ με τις λέξεις δημιουργώντας *figuras etymologicas*, όπως και στην απόδοση της *Epist. 2.1*,¹³⁰⁷ εντοπίζεται κι εδώ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το χωρίο (στ. 196): *neque plura parare labores* που αποδίδεται ως *σωροὺς ἐπὶ σωρῶν συσσωρεύειν*.¹³⁰⁸ Παρότι η μετάφραση δεν είναι κατά λέξη, με τη λεκτική επανάληψη αποτυπώνει την έννοια της άσκοπης και συνεχιζόμενης συσσώρευσης αγαθών. Επίσης, οι στίχοι 175-176: *sic quia perpetuus nulli datur usus*,

¹³⁰³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. imbuo: σημασία 2 «διαμορφώνω» και 4α «εξοικειώνω» (808).

¹³⁰⁴ Μυριανθούσης (1887α) 12.

¹³⁰⁵ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

¹³⁰⁶ Βλ. ΣΛΛ, s.v. insequor: σημασία 2α «καταδιώκω με εχθρική διάθεση, κυνηγώ» (881).

¹³⁰⁷ Πρβλ. πχ *Epist. 2.1.150-151: Doluere cruento | dente lacessiti: Οἱ σατυρισθέντες ὑπὸ τῆς σατυρικῆς σατύρας παρεπονῶντο*, βλ. σσ. 264-265 της εργασίας.

¹³⁰⁸ Μυριανθούσης (1887α) 17.

et heres | heredem alterius uelut unda supervenit undam αποδίδονται ως *ἀλλὰ διαδοχικῶς διάδοχος διάδοχον διαδέχεται καθ' ἃ κῦμα κυματίζον τὸ κῦμα κυμαί ει* [sic].¹³⁰⁹ Ο Μυριανθούσης, παρόλο που και πάλι δε μένει πιστός στην εικόνα του πρωτοτύπου, με τη συσσώρευση ομόρριζων λέξεων αποδίδει τον παροδικό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας.

Στη συνέχεια της επιστολής, ο Οράτιος προβαίνει σε μία παρέκβαση, παραθέτοντας την ιστορία δύο αδελφών που έχουν επιλέξει διαφορετικούς τρόπους ζωής. Μέσω αυτής της ιστορίας, επισημαίνει ότι η διαφορά στην πορεία και τις προτιμήσεις τους απορρέει από τη διαφορετική φύση και προσωπικότητα του καθενός. Στο πλαίσιο αυτό, στους στίχους 187-188 αναφέρεται στο Genius, τη ρωμαϊκή θεότητα που ευθύνεται για τη διαφορετική προσωπικότητα των ανθρώπων. Ο ρωμαϊκός Genius έχει συνδεθεί με την Τύχη και τον Δαίμονα της αρχαίας ελληνικής θρησκείας.¹³¹⁰ Οι στίχοι 187-188: scit Genius, natale comes qui temperat astrum, | naturae deus humanae μεταφράζονται από τον Μυριανθούση: – *Τὸ Δαιμόνιον μόνον ἐπίσταται αὐτὸς ὁ συνοδοιπόρος τὸν γενέθλιον ἡμῶν ἀστέρα, ὁ Θεὸς οὗτος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.*¹³¹¹ Ο Οράτιος αναφέρθηκε στον Genius και στην *Epist.* 2.1, ωστόσο ο Μυριανθούσης επέλεξε να τον παραλείψει στην απόδοσή του το χωρίο αυτό.¹³¹² Ωστόσο, στην παρούσα απόδοση, ο Μυριανθούσης αποδίδει την πρόταση του στίχου 187 scit Genius ως *Τὸ Δαιμόνιον μόνον ἐπίσταται*. Η ρωμαϊκή αυτή θεότητα πολιτογραφείται στα ελληνικά θρησκευτικά δεδομένα και μεταγράφεται ως *Δαιμόνιον* (θυμίζοντάς μας παράλληλα και το ‘δαιμόνιον’ του Σωκράτη), ενώ προστίθεται και ο προσδιορισμός *μόνον* πιθανώς για λόγους έμφασης στην αποκλειστικότητα της γνώσης από τη θεότητα. Η φράση *natale comes qui temperat astrum* αποδίδεται ως *αὐτὸς ὁ συνοδοιπόρος τὸν γενέθλιον ἡμῶν ἀστέρα*, δηλαδή με τις επεξηγηματικές προσθήκες των αντωνυμιών *αὐτὸς* και *ἡμῶν*, ενώ η πρόταση *qui temperat* («αυτός που ρυθμίζει») παραλείπεται.¹³¹³ Το ουσιαστικό *deus* (στ. 188) αποδίδεται *ὁ Θεὸς οὗτος*, με την προσθήκη της αντωνυμίας. Το ουσιαστικό *Θεός* γράφεται με κεφαλαίο το αρχικό γράμμα (είτε από τον ίδιο τον Μυριανθούση είτε από τον εκδότη), πρακτική που παραπέμπει στην καθιερωμένη γραφή του χριστιανικού Θεού. Και η επιλογή του αυτή συντελεί στην πολιτογράφιση της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα,

¹³⁰⁹ Μυριανθούσης (1887*a*) 16.

¹³¹⁰ Brink (1982) 385-386, 442.

¹³¹¹ Μυριανθούσης (1887*a*) 17.

¹³¹² Βλ. σσ. 258-259 της εργασίας.

¹³¹³ Βλ. ΣΛΛ, s.v. tempero: σημασία 3 «κανονίζω, ρυθμίζω» (1612).

ενώ παράλληλα συμβαδίζει με τη γενικότερη τάση του μεταφραστή να επιλέγει στην απόδοσή του λέξεις ή φράσεις που παραπέμπουν στη χριστιανική θρησκεία.

Από την εξέταση των δύο μεταφράσεών του, συνάγεται ότι στόχος του Μυριανθούση είναι η μεταφορά του ορατιανού νοήματος στους Έλληνες αναγνώστες του (ad sensum μετάφραση). Χαρακτηριστικές μεταφραστικές του πρακτικές είναι η χρήση μακροσκελών προτάσεων αποτελούμενων από λέξεις της ίδιας ρίζας (figura etymologica), όπως και η προσπάθειά του να πολιτογραφήσει το λατινικό κείμενο στα ελληνικά δεδομένα. Τέλος, προφανώς λόγω τόσο της δικής του ιδιότητας (ιεροδιδάσκαλος), όσο και αυτής του αποδέκτη της επιστολής, στο μετάφρασμα ανιχνεύονται φράσεις και όροι που απαντούν συχνά σε χριστιανικά κείμενα.

4^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις των *Erodi*

4.1. Εισαγωγή: Η πρόσληψη και οι μεταφράσεις των ορατιανών *Erodi* στην Ευρώπη: συνοπτική παρουσίαση

Στην Ευρώπη, οι *Erodi* του Ορατίου δεν γνώρισαν την ίδια απήχηση με αυτή που είχαν άλλα έργα του (π.χ. τα *Carmina* και οι *Epistulae*).¹³¹⁴ Ελάχιστοι ήταν οι ποιητές που μιμήθηκαν αυτό το έργο, όπως λίγοι ήταν και οι μεταφραστές του.¹³¹⁵ Ενδεικτικά αναφέρω ότι το πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα ο Ισπανός πολιτικός και ποιητής Marquis de Santillana δημοσίευσε μία μίμηση της 2^{ης} *Επωδής* του Ορατίου,¹³¹⁶ ενώ ο Γερμανός λόγιος και λυρικός ποιητής Conrad Celtis (1459-1508) και ο Γερμανός ποιητής από την Αλσατία Jakob Balde (1604-1668) δημοσίευσαν έκαστος από ένα βιβλίο *Επωδών* κατά το πρότυπο του Ορατίου.¹³¹⁷ Όσον αφορά τις μεμονωμένες αποδόσεις ορατιανών επωδών (πέραν δηλαδή των πλήρων μεταφράσεων του ορατιανού corpus – συμπεριλαμβανομένων και των *Erodi*), γνωρίζουμε για την ύπαρξη της έμμετρης γερμανικής μετάφρασης της 2^{ης} *Επωδής* από τον Γερμανό νομικό και ποιητή Johann Fischart (1550-1590),¹³¹⁸ όπως επίσης και για τις αγγλικές μεταφράσεις των *Erodi* 1, 2, 7 και 13 (μαζί με αυτές των *Carmina*) από τον ποιητή και μεταφραστή Sir Thomas Hawkins.¹³¹⁹

4.2. Οι ελληνικές μεταφράσεις των *Erodi*

Το συγκεκριμένο έργο του Ορατίου δε φαίνεται να είχε ιδιαίτερη απήχηση ούτε στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, την ελληνική μετάφραση των περισσότερων από τις *Erodi* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 13, 16, 17) διαθέτουμε μόνο από ένα μεταφραστή, τον φιλόλογο Διονύσιο Κασσελίδη (1895).¹³²⁰ Μάλιστα, όπως αναφέρει ο μεταφραστής

¹³¹⁴ Για την πρόσληψη των ορατιανών *Carmina* και *Epistulae* στην Ευρώπη, βλ. αντίστοιχα σσ. 51-52 και σ. 236 της εργασίας.

¹³¹⁵ Για μία ενδελεχέστερη μελέτη της πρόσληψης των *Erodi* στην Ευρώπη, βλ. ενδεικτικά Bather – Stocks (2016), καθώς και Showerman (1922) και Harrison (2019).

¹³¹⁶ Showerman (1922) 118.

¹³¹⁷ Harrison (2019) 107-108.

¹³¹⁸ Showerman (1922) 116.

¹³¹⁹ Oliensis (2016) 221.

¹³²⁰ Ο Κασσελίδης αναφέρει στον πρόλογό του ότι το βιβλίο του προορίζεται κυρίως για μαθητές και φοιτητές βλ. Κασσελίδης (1895) 6: *πρὸς χρῆσιν τῆς τε μαθητιώσεως καὶ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας καὶ ἐν γένει ὡς διδασκτικὸν καὶ εὐάρεστον παντὸς φιλομούσου ἀνάγνωσμα ἐδημοσίευσα*. Κατά συνέπεια, πέραν του *Carmen Saeculare* και των *Carmina* που γνωρίζουμε ότι ανήκαν στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum του 19^{ου} αιώνα, βλ. Ζιώγα (2015) 27-41 και Καρακάσης – Σάρρα (2017) 290-293, φαίνεται ότι και οι *Erodi* εντάσσονται στο curriculum. Την παραπάνω θέση επιβεβαιώνει και το βιβλίο του διδάκτορος Φιλολογίας Χαράλαμπου Στράγγα το 1912, το οποίο επανεκδίδεται και το 1971, με τίτλο:

στον πρόλογό του, είναι ο πρώτος που το 1881 (στην 1^η έκδοση του παρόντος βιβλίου)¹³²¹ μετέφρασε στην ελληνική γλώσσα το εν λόγω ορατιανό έργο.¹³²² Οι μεταφράσεις του είναι γραμμένες σε πεζό λόγο και περιλαμβάνονται στο βιβλίο του μαζί με την ελληνική απόδοση του *Carmen Saeculare*.¹³²³

Στο παρόν κεφάλαιο, αφού παραθέσω ορισμένα στοιχεία για τη μετάφραση των *Erodi* από τον Κασσελίδη, θα προχωρήσω στην εξέταση επιλεγμένων χωρίων του μεταφράσματος, ξεκινώντας από την απόδοση της *Erod.* 1 και στη συνέχεια θα προχωρήσω σε αυτήν της *Erod.* 3.¹³²⁴

4.3. Οι μεταφράσεις των *Erodi* του Διονυσίου Κασσελίδη (1895)¹³²⁵

Πριν τις μεταφράσεις των *Erodi*, ο Κασσελίδης σε δύο σελίδες με τίτλο *ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΕΠΩΔΟΙ (ERODI). Αναλυτική υπόθεση*, παρουσιάζει συνοπτικά βασικά στοιχεία για το συγκεκριμένο έργο του Ορατίου. Ειδικότερα, αναφέρεται στην ονομασία του έργου, στη μετρική του, καθώς και στη γλώσσα του.¹³²⁶ Ο μεταφραστής έχει πληροφορήσει το αναγνωστικό του κοινό ήδη από τον πρόλογο, ότι επέλεξε να αποδώσει στην ελληνική γλώσσα τις περισσότερες εκ των *Επωδών* (*Erod.* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 16, 17) εξαιρώντας ορισμένες (*Erod.* 8, 11, 12, 15, 18) εξαιτίας των άσεμνων υποθέσεών τους.¹³²⁷ Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο 1^ο κεφάλαιο της εργασίας (όπου εξετάστηκε η απόδοση του *Carmen Saeculare* από τον Κασσελίδη), η μετάφραση συνοδεύεται από το λατινικό πρωτότυπο της στερεότυπης έκδοσης του Λ. Μυλλήρου ή Μυλλέρου (L. Müller).¹³²⁸ Πριν από την ελληνική απόδοση κάθε *Επωδής*

Κοϊντον Όρατίου Φλάκκου Ψδαί, Έπωδοι και Έκατονταέτηρος Ψδή: Κείμενον – Μετάφρασις – Σχόλια – Παράρτημα μετρικής Ψδών. Πρὸς χρῆσιν Μαθητῶν, Φοιτητῶν καὶ Καθηγητῶν τῆς Φιλολογίας.

¹³²¹ Για την 1^η έκδοση του βιβλίου του Κασσελίδη το 1881, βλ. <https://gtll.lit.auth.gr/node/99> [τελευταία ανάκτηση: 10-10-2025].

¹³²² Κασσελίδης (1895) 7: *Τῶν δ' Ἐπωδῶν οὐδεμία ἄλλη Ἑλληνικὴ μεθερμηνεῖα εἰς οὐδέτερον εἶδος γραπτῶ λόγου ὑπὸ τινος μέχρι τοῦδε ἐγένετο πλὴν τῶν ὑπ' ἐμοῦ, τῆς ἐν ἔτει 1881 εἰς χίλια ἀντίτυπα ἐκδοθείσης καὶ τῆς νῦν, ἀνερχομένης εἰς δισχίλια τοιαῦτα καὶ ὡς πλεῖστον ἐκείνης κρείττονος οὐσης.*

¹³²³ Για τον Διονύσιο Κασσελίδη, το βιβλίο του στο οποίο περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις των *Carmen Saeculare* και *Erodi*, καθώς και για την εξέταση της μετάφρασης του *Carmen Saeculare*, βλ. σσ. 39-43 της εργασίας.

¹³²⁴ Λόγω της χρήσης ίδιων μεταφραστικών πρακτικών αλλά και εξαιτίας του εκπαιδευτικού χαρακτήρα του βιβλίου του Κασσελίδη, επέλεξα να μελετήσω ενδεικτικά χωρία από τις *Erod.* 1 και 3, καθώς τα ευρήματα της έρευνας ισχύουν και για τις αποδόσεις και των άλλων *Erodi*.

¹³²⁵ Η μετάφραση διατίθεται ψηφιακά στον ιστότοπο «Ανέμη», στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/7/6/metadata> [τελευταία ανάκτηση: 04-10-2025].

¹³²⁶ Κασσελίδης (1895) 69-70.

¹³²⁷ Κασσελίδης (1895) 9: *Δεκαεπτά δὲ ὄντων ἐν ἐνὶ βιβλίῳ τῶν Ἐπωδῶν μετέφρασα κατ' ἐκλογὴν ἐξ αὐτῶν δώδεκα, τοὺς δε . α', β', γ', δ', ε', ς', ζ', θ', ι', ιγ', ις', καὶ ιζ'. Παρέλιπον δὲ διὰ τὴν ἄσεμνον ὑπόθεσιν τοὺς ὑπολειπομένους πέντε, τοὺς δε . η', ια', ιβ', ιδ', καὶ ιε'.*

¹³²⁸ Βλ. Lucianus Müller (ed.) *Q. Horatii Flacci Carmina*, Leipzig (1879), διαθέσιμο στον παρακάτω σύνδεσμο:

παρατίθεται πολύ συνοπτικά η περίληψη της υπόθεσής της, ενώ όλες οι μεταφράσεις συνοδεύονται από ερμηνευτικά σχόλια σε υποσημειώσεις. Πρόκειται για μεταφράσεις γραμμένες σε καθαρεύουσα, οι οποίες απευθύνονται κυρίως σε μαθητές και σπουδαστές που διδάσκονται τη λατινική γλώσσα.¹³²⁹

4.3.1. Η *Eprod.1*: σύνοψη περιεχομένου

Το ποίημα είναι αφιερωμένο στον Μαικήνα, φίλο και πάτρωνα του Οράτιου. Ο Μαικήνας αποφασίζει να συμμετάσχει στη ναυμαχία του Ακτίου στο πλευρό του Οκταβιανού, εκθέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη ζωή του σε άμεσο κίνδυνο (στ. 1–4). Με αφορμή το γεγονός αυτό, ο Οράτιος εκφράζει τον προβληματισμό του αναφορικά με τη στάση που θα πρέπει να τηρήσει τόσο ο ίδιος, όσο και οι υπόλοιποι φίλοι του Μαικήνα απέναντι στην απόφασή του αυτή. Θέτει λοιπόν το εξής ερώτημα: είναι ορθό να επιλέξουν να είναι αμέτοχοι και έτσι να είναι ασφαλείς, γνωρίζοντας ότι ο φίλος τους εκτίθεται σε κίνδυνο ή επιβάλλεται να σταθούν στο πλευρό του και να τον ακολουθήσουν στη μάχη; Ο Οράτιος τάσσεται υπέρ της δεύτερης επιλογής, δικαιολογώντας τη θέση του (στ. 5- 22). Τέλος, ο ποιητής επισημαίνει ότι η απόφασή του να συμμετάσχει στον πόλεμο δεν υπαγορεύεται από ιδιοτελή κίνητρα όπως η απόκτηση πλούτου, αλλά απορρέει από τα ειλικρινή φιλικά αισθήματα που τρέφει για τον Μαικήνα (στ. 23- 34).¹³³⁰

4.3.2. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895)

Ο τίτλος της μετάφρασης είναι: *ΚΟΪΝΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ ΦΛΑΚΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΠΩΙΔΩΝ (EPODON LIBER). Έπωδός Α΄. Πρὸς τὸν Μαικήναν. Ὁ Ὁράτιος ἐπιθυμεῖ νὰ συμμετάσχη τῆς ἐπὶ τὸν Ἀντώνιον ἐκστρατείας. Ακολουθεῖ σε μόλις τέσσερις γραμμές η υπόθεση της *Eprod. 1*: Ὁ ποιητὴς κηρύττει ὅτι εἶνε πρόθυμος νὰ παρακολουθήσῃ τῷ προστάτῃ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἀντωνίου πόλεμον, ὅπερ ὅμως δὲν ἔπραξε. Πρόκειται δὲ περὶ τῆς ἐν Ἀκτίῳ γενομένης ναυμαχίας τῷ 31 π.χ. ἔτει.*¹³³¹

Οι πρώτοι δέκα στίχοι της *Eprod. 1* (στ. 1-10):

Ibis Liburnis inter alta navium,

https://books.google.gr/books?id=mr8DAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_su_mmary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [τελευταία ανάκτηση: 22-09-2025].

¹³²⁹ Βλ. σσ. 40-43 της εργασίας.

¹³³⁰ Watson (2008) 51.

¹³³¹ Κασσελίδης (1895) 71.

Amice, propugnacula,
Paratus omne Caesaris periculum
Subire, Maecenas, tuo.
Quid nos, quibus te vita si superstite
Jucunda, si contra, gravis?
Utrumne jussi persequemur otium
Non dulce, ni tecum simul,
An hunc laborem mente laturo, decet
Qua ferre non molles viros?

αποδίδονται ως εξής:

Φίλε Μαικήνα, θ' ἀπέλθης ἐπὶ Λιβυρνικῶν σκαφῶν μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν προμαχώνωντῶν νεῶν, παρεσκευασμένος νὰ ὑπομένης πάντα κίνδυνον τοῦ Καίσαρος διὰ τοῦ σοῦ κινδύνου. Τί δὲ ποιήσομεν ἡμεῖς, οἷς ὁ βίος εἶνε εὐάρεστος, ἂν ζῶμεν σοῦ περισφζομένου, ἂν δὲ τὸναντίον ἐπαχθῆς; Πότερον θὰ ἔχωμεν κελευσθέντες διαρκῆ ἀνάπαυσιν μὴ οὔσα εὐάρεστον εἰ μὴ συγχρόνως μετὰ σοῦ ἢ θὰ ὑπομείνωμεν τοῦτον τὸν πόνον τοῦ πολέμου θαρραλέως ὅπως ἀρμόζει ἄνδρες ἀνδρεῖοι νὰ πράττωσι;

Κασσελίδης 1895¹³³²

Ο Οράτιος ξεκινά το ποίημα απευθυνόμενος στον Μαικήνα στο β' ενικό πρόσωπο (στ. 1: *ibis*). Σύμφωνα με τον Mankin, η χρήση του β' ενικού προσώπου στο παρόν χωρίο (αλλά και σε όλη την *Επωδή*), σε συνδυασμό με την προσφώνηση *amice* (στ. 2) καταδεικνύει ότι το ενδιαφέρον του ποιητή στρέφεται προπαντός στο πρόσωπο του Μαικήνα και δευτερευόντως στη μάχη και στον αυτοκράτορα Καίσαρα. Μάλιστα, αναφέρει ότι η παρουσία του σχήματος του υπερβατού (στ. 2-4: *amice [...] | Maecenas*) αποτυπώνει και στη μορφή την παραπάνω θέση, καθώς η αναφορά στον Καίσαρα και στον κίνδυνο του πολέμου πλαισιώνεται από το *amice* και το όνομα *Maecenas* (στ. 2-4: **Amice**, [...] | **omne Caesaris periculum** | **subire Maecenas**).¹³³³ Στην ελληνική απόδοση δεν διατηρείται το υπερβατό. Ωστόσο, ο Κασσελίδης τονίζει εμφατικά τη

¹³³² Κασσελίδης (1895) 71-72.

¹³³³ Mankin (1995) 49.

φιλική διάθεση αλλά και την ταυτότητα του αποδέκτη του ποιήματος τοποθετώντας την κλητική προσφώνηση *Φίλε Μαικήνα* στην αρχή.

Με το όνομα *Liburnis* ο Οράτιος αναφέρεται στις γρήγορες γαλέρες που αποτελούσαν μέρος του στόλου του Οκταβιανού. Τα μικρά αυτά πλοία διακρίνονταν για την ευελιξία και την ικανότητά τους να πραγματοποιούν γρήγορους ελιγμούς στη ναυμαχία, ωστόσο υστερούσαν σε ισχύ όταν έπρεπε να αναμετρηθούν με μεγαλύτερα και βαρύτερα πλοία.¹³³⁴ Ο Κασσελίδης αποδίδει το όνομα *Liburnis* ως *Λιβυρνικῶν σκαφῶν*, δηλαδή με την επεξηγηματική προσθήκη της λέξης *σκαφῶν*. Με την παραπάνω μεταφραστική επιλογή, διασαφηνίζει στους αναγνώστες του ότι πρόκειται για σκάφη και όχι μεγάλα πολεμικά πλοία,¹³³⁵ εντείνοντας έτσι την αντίθεση μεταξύ των μικρών αυτών σκαφών και *τῶν ὑψηλῶν προμαχόνων τῶν νεῶν* (πιστή απόδοση του λατινικού χωρίου, στ. 1-2: *alta navium, | [...] propugnacula*), όπως εξηγεί και στη σχετική υποσημείωση.¹³³⁶ Κατά συνέπεια, μέσω της αντίθεσης δίνεται έμφαση στη μειονεκτική θέση του σκάφους στο οποίο επιβιβάζεται ο Μαικήνας, καθώς εμφανίζεται ευάλωτο σε σχέση με τα άλλα ισχυρότερα πολεμικά πλοία· από αυτό συνεπάγεται ότι ο Μαικήνας διατρέχει μέγιστο κίνδυνο. Οι στίχοι 3-4 του πρωτοτύπου, *Paratus omne Caesaris periculum | Subire, Maecenas, tuo*, μεταφράζονται *παρεσκευασμένος νὰ ὑπομένῃς πάντα κίνδυνον τοῦ Καίσαρος διὰ τοῦ σοῦ κινδύνου*. Ο Mankin υποστηρίζει ότι η φράση *omne periculum* (στ. 3) θα μπορούσε σωστά να αποδοθεί ως («κάθε κίνδυνο»)· ωστόσο, επειδή στο χωρίο αυτό γίνεται λόγος συγκεκριμένα για τον επικείμενο κίνδυνο του πολέμου, θεωρεί ορθότερο να αποδοθεί ως («όλον τον κίνδυνο»), δηλαδή τον κίνδυνο του πολέμου στο σύνολό του, από την αρχή έως το τέλος.¹³³⁷ Συνεπώς, ο Κασσελίδης με την απόδοσή του *πάντα κίνδυνον*, αποδίδει αυτήν τη σημασιολογική διάσταση που φέρει η εν λόγω λατινική φράση. Επιπλέον, κατά τον ίδιο μελετητή, με την αφαιρετική *tuo* ο Οράτιος εννοεί τη φράση *tuo periculo*, που παραπέμπει στην έκφραση *meo periculo*¹³³⁸ («με δική μου ευθύνη»)¹³³⁹ Κατά συνέπεια, ο μεταφραστής αποδίδοντας *διὰ τοῦ σοῦ κινδύνου*, δηλαδή με την προσθήκη

¹³³⁴ Mankin (1995) 50.

¹³³⁵ Ο μεταφραστής εξηγεί σε υποσημείωση ότι πρόκειται για ελαφρά, γρήγορα σκάφη, βλ. Κασσελίδης (1895) 71, υποσημ. 1: *Τὰ Λιβυρνικὰ σκάφη ἦσαν ἐλαφρὰ καὶ ἐπομένως ταχύπλοα.*

¹³³⁶ Πάλι ο μεταφραστής εξηγεί σε υποσημείωση ότι η φράση *alta navium, | [...] propugnacula*: *μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν προμαχόνων τῶν νεῶν, λέγεται ως αντίθεση πρὸς τὰ Λιβυρνικὰ σκάφη*, βλ. Κασσελίδης (1895) 71, υποσημ. 2: *Τοῦτο λέγεται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ Λιβυρνικὰ σκάφη.*

¹³³⁷ Mankin (1995) 50.

¹³³⁸ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *periculum*: σημασία 4α (έκφραση) «*meo periculo*: με δική μου ευθύνη» (1244).

¹³³⁹ Mankin (1995) 50.

του ουσιαστικού *κινδύνου*, αναλύει το σκοτεινό αυτό λατινικό χωρίο, προκειμένου να γίνει αντιληπτό από τους αναγνώστες του.

Στους στίχους 5-10 ξεκινά μία σειρά ερωτήσεων που αφορούν τη στάση που οφείλουν να κρατήσουν ο Οράτιος και οι φίλοι του Μαικήνα, καθώς καλούνται να αποφασίσουν εάν θα τον ακολουθήσουν στη μάχη ή θα παραμείνουν πίσω. Στην ερώτηση *Quid nos* (στ. 5) η απουσία του ρήματος (εννοείται το ρήμα *faciamus*) καθιστά το λόγο ελλειπτικό και του προσδίδει μια χροιά προφορικότητας.¹³⁴⁰ Στην ελληνική απόδοση, ο Κασσελίδης προσθέτει το εννοούμενο ρήμα (*Τί δὲ ποιήσομεν ἡμεῖς;*). Η προσθήκη του ρήματος στην απόδοση συμβάλλει στην αποσαφήνιση του νοήματος, ενώ παράλληλα εξασφαλίζει συντακτική πληρότητα, καθώς αποφεύγεται ο ελλειπτικός λόγος του πρωτοτύπου. Συνεπώς, το λατινικό αυτό χωρίο γίνεται αντιληπτό από τους αναγνώστες του (τακτική που ακολουθήθηκε από τον Κασσελίδη και στην απόδοση της αφαιρετικής *tuο* του στ. 4: *διὰ τοῦ σοῦ κινδύνου*). Ο Κασσελίδης υιοθετεί την ίδια τακτική και στη συνέχεια, καθώς αποδίδει τους στίχους 5-6: *quibus te vita si superstite | Jucunda* ως *οἷς ὁ βίος εἶνε εὐάρεστος, ἂν ζῶμεν σοῦ περισφζομένου*. Και εδώ παρατηρείται η προσθήκη του ρήματος *εἶνε* που εννοείται στο πρωτότυπο, καθώς και της υποθετικής πρότασης *ἂν ζῶμεν*, με την οποία δηλώνεται η αναγκαία προϋπόθεση για να συνεχίσει να είναι ευχάριστη η ζωή των φίλων του Μαικήνα, δηλαδή η επιβίωσή του. Οι παραπάνω προσθήκες, δεν συμβάλλουν μόνο στην αποσαφήνιση του νοήματος – καθώς η παρουσία ρημάτων ενισχύει την εκφραστική ακρίβεια – αλλά και στη διασφάλιση συντακτικής αρτιότητας, εφόσον αποφεύγεται ο ελλειπτικός λόγος. Η σαφήνεια και η συντακτική ορθότητα, εξάλλου, αποτελούν κύριο μέλημα ενός μεταφραστή που επιδιώκει η μετάφρασή του να λειτουργήσει πρωτίστως ως εκπαιδευτικό εγχειρίδιο.

Η φράση *Utrumne jussi persequemur otium | Non dulce* (στ. 7-8) αποδίδεται ως *Πότερον θὰ ἔχωμεν κελευσθέντες διαρκῆ ἀνάπαυσιν μὴ οὔσα εὐάρεστον*. Το ρήμα *persequemur* («θα επιδιώξουμε»)¹³⁴¹ μεταφράζεται ως *θὰ ἔχωμεν*, μία επιλογή που αφαιρεί την έννοια της επιδίωξης που υποδηλώνεται στο λατινικό πρωτότυπο. Κατά τον Watson, το *otium* στο παρόν χωρίο αντιπαρατίθεται προς το *laborem* (στ. 9) και έχει τη σημασία («της ειρήνης, της ηρεμίας, της χαλάρωσης»)¹³⁴². Ο Οράτιος δε θεωρεί το *otium* ευχάριστο χωρίς την παρουσία του Μαικήνα (στ. 8 *non dulce*). Σύμφωνα με

¹³⁴⁰ Mankin (1995) 51.

¹³⁴¹ Βλ. ΣΜΑ, s.v. *persequor*: σημασία 1α «ακολουθώ κάτι επίμονα» και 3α «επιδιώκω, αναζητώ» (1253).

¹³⁴² Watson (2009) 64.

τον Mankin, για τον ποιητή το *otium* δίχως τον Μαικήνα λογίζεται ως μία επίπονη προσπάθεια, ένα αδιάκοπο ταξίδι που πρέπει απλώς να συνεχιστεί.¹³⁴³ Ο Κασσελίδης μεταγράφει το *otium* (στ. 7) σε *διαρκῆ ἀνάπαυσιν*, προσθέτοντας το επίθετο *διαρκῆ*. Η εν λόγω προσθήκη, ενδεχομένως προκύπτει από τη σημασία της συνεχούς επιδίωξης που ενυπάρχει στο ρήμα *persequemur*. Θα μπορούσε ωστόσο να συνιστά ερμηνεία του μεταφραστή, εφόσον το *otium* στο παρόν χωρίο σχετίζεται με την έννοια του αδιάκοπου ταξιδιού. Το *Non dulce* (στ. 8) μεταφέρεται και στην ελληνική απόδοση, ωστόσο με την προσθήκη της μετοχής *οὔσα*, (*μὴ οὔσα εὐάρεστον*). Η παραπάνω προσθήκη προφανώς αποσκοπεί στη συντακτική ομαλότητα [*μετοχή (οὔσα)*, *υποκείμενο μετοχής (ἀνάπαυσιν)* και *κατηγορούμενου του υποκειμένου της μετοχής (εὐάρεστον)*].

Η φράση *An hunc laborem mente latuiri* (στ. 9) αποδίδεται ως *ἢ θὰ ὑπομείνωμεν τοῦτον τὸν πόνον τοῦ πολέμου θαρραλέως*. Παρατηρούμε ότι το χωρίο *hunc laborem* μεταφέρεται στην Ελληνική ως *τοῦτον τὸν πόνον τοῦ πολέμου*. Ειδικότερα, παρατηρείται η προσθήκη του προσδιορισμού *τοῦ πολέμου*. Η προσθήκη αυτή αποτελεί εύστοχη απόδοση του *laborem*, καθώς, σύμφωνα με τον Watson, ο Οράτιος με τον όρο αυτόν αναφέρεται συγκεκριμένα στις κακουχίες του πολέμου.¹³⁴⁴ Με το επίρρημα *θαρραλέως* ο Κασσελίδης μεταφράζει ελεύθερα τη φράση *mente latuiri*. Η πρόταση *decet | Qua ferre non molles viros?* (στ. 9-10) μεταγράφεται στην Ελληνική ως *ὅπως ἀρμόζει ἄνδρες ἀνδρεῖοι νὰ πράττωσι*; Ο μεταφραστής καταργεί το σχήμα λιτότητας (*non molles*), ωστόσο η σημασιολογική απόδοση του νοήματος διατηρείται. Μεταγράφοντας το χωρίο *non molles viros* ως *ἄνδρες ἀνδρεῖοι*, ο μεταφραστής αφενός αποφεύγει να μεταφέρει στην απόδοσή του το επίθετο *mollis* που μεταξύ άλλων έχει και τη σημασία («μαλθακός, θηλυπρεπής»),¹³⁴⁵ αφετέρου δημιουργεί μία *figura etymologica* (*ἄνδρες ἀνδρεῖοι*) στο κείμενο-στόχο. Η παραπάνω πρόταση αποκτά έμφαση και από το σχηματισμό της παρήχησης του -ρ- (*θαρραλέως. ὅπως ἀρμόζει ἄνδρες ἀνδρεῖοι νὰ πράττωσι*).

4.3.3. Η *Erod. 3*: σύνοψη περιεχομένου

Όπως και η *Erod. 1*, και το ποίημα αυτό αφιερώνεται στον Μαικήνα. Ο Οράτιος βρίσκεται καλεσμένος σε τραπέζι που παραθέτει ο Μαικήνας στους φίλους του. Ο

¹³⁴³ Mankin (1995) 53.

¹³⁴⁴ Με το *laborem* ο Οράτιος αναφέρεται στον πόλεμο και τις κακουχίες του, βλ. Watson (2008) 64.

¹³⁴⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. *mollis*, -is, -e: σημασία 2β «θηλυπρεπής» (1068).

οικοδεσπότης, επιθυμώντας να περιπαίξει τους φίλους του, προσθέτει μεγάλη ποσότητα σκόρδου στο φαγητό, κάτι που προκαλεί αδιαθεσία στον Οράτιο. Ο ποιητής περιγράφει τα συμπτώματα που προκαλούνται από την κατανάλωση σκόρδου με έναν ιδιαίτερα υπερβολικό τόνο, καθώς τα παραλληλίζει με τις καυστικές και βλαβερές ουσίες που περιέχονται στα θανατηφόρα δηλητήρια της Κανιδίας¹³⁴⁶ και της Μήδειας (στ. 1-18). Το ποίημα ολοκληρώνεται με τον Οράτιο να εύχεται χαριτολογώντας, εάν ο Μαικήνας επιχειρήσει ξανά παρόμοια φάρσα, η κοπέλα του να απομακρυνθεί από αυτόν εξαιτίας της έντονης δυσσομίας της αναπνοής του από την κατανάλωση σκόρδου (στ. 19- 22).¹³⁴⁷

4.3.4. Η μετάφραση του Διονυσίου Κασσελίδη (1895)

Η μετάφραση τιτλοφορείται *Ἐπωδὸς Γ΄. Πρὸς τὸν Μαικήναν. Ἀραὶ κατὰ τοῦ σκοροδίου*. Ακολουθεί – ως εἰθισταί πριν ἀπὸ κάθε ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ Κασσελίδη – μία πολὺ σύντομη περίληψη τῆς ὑπόθεσης τοῦ ἔργου: *Μετὰ πολλῆς χάριτος περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ κατὰ τῶν βαρυόσμων σκοροδίων καὶ τῆς σκοροδοφαγίας, εἰς ἣν, φαίνεται, παίζων εἶχεν ἐξαναγκάσῃ ὁ Μαικήνας ἔν τινι ὑπὸ τούτου δοθέντι συμποσίῳ καὶ ἐξ ἧς σφοδρὰ δυσπεψία αὐτὸν κατέλαβεν.*¹³⁴⁸

Οἱ πρώτοι 8 στίχοι τῆς *Eprod.* 3:

Parentis olim si quis impia manu
Senile guttur fregerit,
Edit cicutis allium nocentius.
O dura meosorum ilia!
Quid hoc veneni saevit in praecordiis?
Num viperinus his cruor
Incoctus herbis me fefellit? An malas
Canidia tractavit dapes?

Eprod. 3.1-8

αποδίδονται ὡς:

¹³⁴⁶ Πρόκειται για τὴ μάγισσα στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Οὐράτιος καὶ στὶς *Sat.* 1.8, 2.1 καὶ 2.8. Σὲ ὑποσημείωση ὁ Κασσελίδης ἀναφέρει ὅτι γιὰ τὴ συγκεκριμένη μάγισσα μιλά ὁ Οὐράτιος καὶ στὴν *Eprod.* 5, βλ. Κασσελίδης (1895) 78, ὑποσημ. 3: *Ἡ Κανιδία. Ψευδώνυμον φαρμακευτρίας τινός, περὶ ἧς ἀνάγνωθι τὰ ἐν τῷ ἐ΄ἐπωδῶ διαλαμβανόμενα.*

¹³⁴⁷ Watson (2008) 125.

¹³⁴⁸ Κασσελίδης (1895) 78.

Ἄν τις ποτε κατάξῃ δι' ἀσεβοῦς χειρὸς τὸν γεροντικὸν λαιμὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἄς ἐσθίῃ σκόροδον ἐπιβλαβέστερον ὄν τοῦ κωνείου. Ὡ σκληρὰ σπλάγχνα τῶν θεριστῶν! Ποῖον τοῦτο τὸ δηλητήριον, ὅπερ ἐν τῷ ἐμῷ στήθει μαίνεται; Ἄρα γε ἐχιδναῖον αἷμα διέλαθέ με συνηψημένον τοῖς λαχάνοις ταύτοις ἢ ἡ Κανιδία παρεσκεύασε τὸ ἐπίβουλον τοῦτο ὄψον;

Κασσελίδης 1895¹³⁴⁹

Στους τρεις πρώτους στίχους, ο ποιητής ισχυρίζεται ότι η κατανάλωση σκόρδου είναι επιβλαβέστερη ακόμη και από το κώνειο. Συνεπώς, προτείνει το σκόρδο να επιβληθεί ως τιμωρία για τους πατροκτόνους. Οι δύο πρώτοι στίχοι (στ. 1-2): Parentis olim si quis impria manu | Senile guttur fregerit, αποδίδονται ως Ἄν τις ποτε κατάξῃ δι' ἀσεβοῦς χειρὸς τὸν γεροντικὸν λαιμὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Το ρήμα fregerit αποδίδεται πολύ πιστά με το αντίστοιχο αρχαιοελληνικό ρήμα κατάξῃ.¹³⁵⁰ Το λατινικό parentis μεταγράφεται ως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Η επόμενη πρόταση Edit cicutis allium nocentius (στ. 3) αποδίδεται ως ἄς ἐσθίῃ σκόροδον ἐπιβλαβέστερον ὄν τοῦ κωνείου. Ο Κασσελίδης αποδίδει το λατινικό edit, αρχαίο τύπο της υποτακτικής (edat)¹³⁵¹ πολύ πιστά, διατηρώντας και την ἐγκλιση (υποτακτική) και τη σημασία του λατινικού ρήματος (ἄς ἐσθίῃ).¹³⁵² Στην απόδοση του nocentius ως ἐπιβλαβέστερον ο μεταφραστής είναι πιστός, ενώ προσθέτει στο πλαίσιο ανάλυσης του λόγου τη μετοχή ὄν. Ακόμη, ο μεταφραστής τρέπει τον ποιητικό πληθυντικό cicutis,¹³⁵³ σε ενικό τοῦ κωνείου, επιτυγχάνοντας έναν ρέοντα λόγο.

Ο στίχος 4 (O dura measorum ilia!) αποδίδεται πιστά ως Ὡ σκληρὰ σπλάγχνα τῶν θεριστῶν! Ο επόμενος στίχος (στ. 5: Quid hoc veneni saevit in praecordiis?) αποδίδεται ως Ποῖον τοῦτο τὸ δηλητήριον, ὅπερ ἐν τῷ ἐμῷ στήθει μαίνεται; Παρατηρούμε ότι ο Κασσελίδης απλοποιεί τη σύνταξη. Ειδικότερα, αναλύει το λατινικό χωρίο hoc veneni (αντωνυμία + γενική διαιρετική),¹³⁵⁴ στην απλούστερη

¹³⁴⁹ Κασσελίδης (1895) 78.

¹³⁵⁰ Βλ. Montanari, s.v. κατάγνυμι: «σπάζω» (1077).

¹³⁵¹ Ο ρηματικός τύπος edit συνιστά αρχαίο τύπο της υποτακτικής edat και επιλέγεται από τον Οράτιο καθώς συνάδει με τον αρχαϊσμό από τον οποίο διέπεται η νομική γλώσσα που χρησιμοποιείται στους τρεις πρώτους στίχους της *Erod.* 3, βλ. Mankin (1995) 89.

¹³⁵² Βλ. Montanari, s.v. ἔδω: πρβλ. λατ. edo (630).

¹³⁵³ Mankin (1995) 89.

¹³⁵⁴ Η σύνταξη που επιλέγει ο Οράτιος στο παρόν χωρίο συνιστά αρχαϊσμό και παραπέμπει στον Πλάυτο, πρβλ. *Bacch.* 117: quid tibi commercist? και *Poen.* 1297: quid hoc est conduplicationis?, βλ. Watson (2008) 134.

σύνταξη *τοῦτο τὸ δηλητήριον* (επιθετικός προσδιορισμός + ουσιαστικό). Ακολουθώντας, δημιουργεί μία αναφορική πρόταση εισάγοντάς την με την αναφορική αντωνυμία *ὄπερ*, ενώ στην απόδοση του *in praecordiis* προστίθεται η αντωνυμία *ἐμῶ* (*ἐν τῷ ἐμῶ* στήθει) με στόχο την απλοποίηση του νοήματος στο μετάφρασμα.

Οι στίχοι 6-7: *Num viperinus his cruor | Incoctus herbis me fefellit?* αποδίδονται ως *Ἄρα γε ἐχιδναῖον αἷμα διέλαθέ με συνηψημένον τοῖς λαχάνοις ταύτοις*. Η μεταγραφή του λατινικού ρήματος *fefellit* στο ελληνικό *διέλαθε* είναι ακριβέστατη, καθώς, σύμφωνα με τον Watson, το ρήμα *fefellit* αντιστοιχεί στο ελληνικό *λανθάνω*.¹³⁵⁵ Ο Κασσελίδης αποδίδει το *incoctus* ως *συνηψημένον* («βρασμένο μαζί»),¹³⁵⁶ αφαιρώντας δηλαδή το στερητικό *in* από το *coctus* και προσαρμόζοντάς το με το *his verbis* δημιουργώντας έτσι έναν εμπρόθετο προσδιορισμό στην απόδοση,¹³⁵⁷ δίδοντας έτσι με σημασιολογική ακρίβεια το νόημα που υπάρχει και στο πρωτότυπο. Το χωρίο των στίχων 7-8: *An malas | Canidia tractavit dapes?* αποδίδεται ως *ἢ ἡ Κανιδία παρεσκεύασε τὸ ἐπίβουλον τοῦτο ὄψον;* Το λατινικό ουσιαστικό *dapes* κατά τον Watson θα μπορούσε να σημαίνει («εκλεκτό γεύμα») και να αποτελεί δείγμα υψηλού ύφους του λόγου, κάτι που συνάδει, όπως αναφέρει, με την ψεύτικη μεγαλοπρέπεια που προσπαθεί να προσδώσει στο ποίημά του ο Οράτιος. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να παραπέμπει σε ένα απλό γεύμα.¹³⁵⁸ Η συνεκφορά *malas | dapes* αποδίδεται: *τὸ ἐπίβουλον τοῦτο ὄψον;* Ο Κασσελίδης προσθέτει την αντωνυμία *τοῦτο*, κάτι που προσδίδει ακρίβεια στο λόγο. Από πλευράς λεξιλογίου, ο μεταφραστής επιλέγει να αποδώσει το *dapes* με το αρχαιοελληνικό ουσιαστικό *ὄψον*, («εκλεκτό γεύμα»).¹³⁵⁹ Η επιλογή του αυτή εξυπηρετεί διττό στόχο: αφενός επιτυγχάνει την πιστότητα της απόδοσης και αφετέρου διατηρεί και στο μετάφρασμα την προσποιητή αυτή μεγαλοπρέπεια, αυτό δηλαδή που επιδιώκεται από τον ποιητή στο πρωτότυπο.¹³⁶⁰ Το ρήμα *tractavit* αποδίδεται ως *παρασκεύασε*, δηλαδή με μία ελαφρά αλλαγή στη σημασία, εφόσον το ρήμα *tracto* σημαίνει («χειρίζομαι, επενεργώ»).¹³⁶¹

¹³⁵⁵ Watson (2008) 135.

¹³⁵⁶ Βλ. *LSJ*, s.v. *συνέγω*: παθητικό «βράζομαι μαζί» (1714).

¹³⁵⁷ Κατά τον Watson πρόκειται για μαγειρεμένο φαγητό, άρα το *incoctus* εδώ σημαίνει «μαγειρεμένο μαζί» (*incoctus* : 'cooked in'), βλ. Watson (2008) 134. Η μετάφραση του Watson συγκλίνει με αυτή του Mankin, ο οποίος μεταφράζει το λατινικό αυτό χωρίο: *incoctus herbis*: 'added by cooking to these herbs', βλ. Mankin (1995) 91.

¹³⁵⁸ Watson (2008) 136.

¹³⁵⁹ Βλ. Montanari, s.v. *ὄψον*: σημασία αΠ «πολυτελές, εκλεκτό έδεσμα» (1537).

¹³⁶⁰ Βλ. *LSJ*, s.v. *ἐπίβουλος, η, -ον*: «αυτός που συνωμοτεί εναντίον κάποιου» (626).

¹³⁶¹ Βλ. *ΣΑΛ*, s.v. *tracto*: σημασία 2α «χειρίζομαι, χρησιμοποιώ» και 3α «χειρίζομαι με συγκεκριμένο τρόπο, επενεργώ» (1649).

Από την εξέταση των δύο μεταφράσεων των *Erod.* 1 και *Erod.* 3 του Κασσελίδη, προκύπτει ότι ο Έλληνας μεταφραστής αποδίδει πιστά το πρωτότυπο. Οι όποιες αλλαγές (στην πλειονότητά τους επεξηγηματικές προσθήκες) αποσκοπούν στην πληρέστερη κατανόηση του λατινικού κειμένου από τους αναγνώστες του, καθώς και στη διαμόρφωση ενός σαφούς, ρέοντος και ορθού συντακτικά ελληνικού λόγου. Εξάλλου, τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνάδουν και με το είδος των συγκεκριμένων μεταφράσεων, οι οποίες χρησίμευαν ως εκπαιδευτικά εγχειρίδια.

5^ο Κεφάλαιο: Οι μεταφράσεις της *Ars Poetica*

5.1. Εισαγωγή: Σύνοψη περιεχομένου, πρόσληψη και οι μεταφράσεις της στην Ευρώπη – συνοπτική παρουσίαση

Η *Ars Poetica* συνιστά μία εκτενή επιστολή με την οποία ο ποιητής απευθύνεται στην οικογένεια των Πεισώνων (στον πατέρα και τους δύο γιους του). Δεδομένου του επιστολικού χαρακτήρα του έργου, στη βιβλιογραφία απαντά συχνά και με τον τίτλο *Epistula ad Pisones*. Όπως σημειώνει ο Γιατρομανωλάκης, ο αρχαιότερος τίτλος που μαρτυρείται για το εν λόγω έργο είναι *Ars Poetica*, τίτλος που χρησιμοποιείται τόσο από τον Κοϊντιλιανό όσο και από τον σχολιαστή του Ορατίου, Πορφυρίωνα. Πέραν από τις διχογνωμίες σχετικά με την ονομασία του, το έργο έχει απασχολήσει τη φιλολογική έρευνα και για έναν ακόμη λόγο· μολονότι η χειρόγραφη παράδοση συνδέει την *Ars Poetica* με τα *Carmina* και τις *Epodi*, σημαντικός αριθμός μελετητών υποστηρίζει ότι το έργο θα πρέπει να θεωρηθεί ως το τρίτο μέρος του δεύτερου βιβλίου των *Epistulae*.¹³⁶²

Σύμφωνα με τον Γιατρομανωλάκη, κύρια θεματική αυτού του ορατιανού έργου αποτελεί η καλλιτεχνική δημιουργία και οι κανόνες που τη διέπουν, έτσι όπως τους αντιλήφθηκε ο Οράτιος κατά την εποχή που έζησε.¹³⁶³ Αρχικώς πραγματεύεται τους γενικούς κανόνες που διέπουν τη σύνθεση ενός ποιήματος. Βασική προϋπόθεση της ποιητικής δημιουργίας αποτελεί η ενότητα του έργου, η οποία διασφαλίζεται μέσω της αρμονικής σύνδεσης των μερών του, της ορθής επιλογής του θέματος και της υιοθέτησης του κατάλληλου ύφους (στ. 1-152).¹³⁶⁴ Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον του ποιητή στρέφεται συγκεκριμένα στη δραματική ποίηση, και εξετάζονται οι θεμελιώδεις αρχές της, καθώς και η ιστορική της εξέλιξη. Στο πλαίσιο αυτό, ο ποιητής αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στη σκιαγράφηση των χαρακτήρων, στο ρόλο του χορού και της μουσικής, στο ιαμβικό μέτρο, στο σατυρικό δράμα, καθώς και στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού και του ρωμαϊκού δράματος (στ. 153–294). Στο τελευταίο μέρος του ποιήματος (στ. 154- 476), βασικό θέμα αποτελεί ο ποιητής και οι στόχοι του. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για το απαιτητικό επάγγελμα του ποιητή, τις ικανότητες που πρέπει να διαθέτει αλλά και το ρόλο του στην κοινωνία. Παράλληλα, γίνεται αναφορά στο πρότυπο του αληθινού φίλου και κριτή που οφείλει να επισημαίνει στον

¹³⁶² Γιατρομανωλάκης (1980) 24-34.

¹³⁶³ Γιατρομανωλάκης (1980) 24.

¹³⁶⁴ Fairclough (1929) 443.

ποιητή τα σφάλματά του, καθώς και στη μορφή του παράφρονα ποιητή και τους κινδύνους που ελλοχεύουν τόσο για τον ίδιο όσο και για την κοινωνία.¹³⁶⁵

Σύμφωνα με τον von Albrecht, στην Ευρώπη, η *Ars Poetica* του Ορατίου άσκησε σημαντική επίδραση τόσο στη λογοτεχνική θεωρία όσο και στη διαμόρφωση του δράματος, ήδη από τα χρόνια της Αναγέννησης. Ανάμεσα στα παραδείγματα πρόσληψης του ποιήματος συγκαταλέγονται το έργο *Artis poeticae libri septem*, το οποίο έγραψε το 1561 ο Iulius Caesar Scaliger, όπως επίσης και η *Art poétique* του Γάλλου ποιητή Nicholas Boileau το 1674.¹³⁶⁶ Ακόμη, μία μεταγενέστερη εκδοχή του ορατιανού ποιήματος εντοπίζεται στην Ιταλία το 1749 από τον Pietro Mentastasio.¹³⁶⁷ Μεταφράσεις της *Ars Poetica* εκπονούνται σε αρκετές ευρωπαϊκές γλώσσες,¹³⁶⁸ όπως για παράδειγμα στα Γαλλικά το 1541 από τον Grandichan, στα Αγγλικά το 1667 από τον Thomas Drant,¹³⁶⁹ και στα Ισπανικά το 1592 από τον Luis de Zapata.¹³⁷⁰

5.2. Η μετάφραση της *Ars Poetica* του Ιωάννη Δημητρίου (1861)¹³⁷¹

Η μοναδική μετάφραση της *Ars Poetica* που εκπονήθηκε στην ελληνική γλώσσα κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είναι αυτή του Ιωάννη Δημητρίου, το 1861.

Στην παρούσα ενότητα, αρχικώς παρουσιάζονται ορισμένα βασικά στοιχεία σχετικά με τη μελέτη του Δημητρίου για την *Ars Poetica*. Ακολούθως, μελετώνται επιλεγμένα χωρία που παρουσιάζουν μεταφραστικό ενδιαφέρον, με στόχο την ανάδειξη της μεταφραστικής πρακτικής του Δημητρίου.

Το βιβλίο τιτλοφορείται ως:

Περί ποιητικής Κοϊντου Οράτιου Φλάκκου: Επιστολή προς Πίσωνα.

Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Λατινικοῦ Ὑπό ΙΩ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης. ΑΘΗΝΑΙ. ΤΥΠΟΙΣ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ καὶ Κ. ΒΑΦΑ. 1861.

Ξεκινά με το προλογικό σημείωμα του μεταφραστή που τιτλοφορείται *Προλογίδιον τοῦ Μεταφραστοῦ*.¹³⁷² Έπεται η ελληνική απόδοση της *Ars Poetica*, χωρίς την παράθεση

¹³⁶⁵ Rudd (1989) 22-23.

¹³⁶⁶ von Albrecht (2013) 836-837.

¹³⁶⁷ Harrison (2019) 110.

¹³⁶⁸ Για μία εκτενέστερη μελέτη της πρόσληψης της *Ars Poetica* του Ορατίου στην Ευρώπη, βλ. ενδεικτικά Showerman (1922), von Albrecht (2013) και Harrison (2019).

¹³⁶⁹ von Albrecht (2013) 836-837.

¹³⁷⁰ Showerman (1922) 120.

¹³⁷¹ Η μετάφραση διατίθεται σε έντυπη μορφή στη «Συλλογή Εμμανουήλ Ιωαννίδη» στην Ιωαννίδειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμοργού.

¹³⁷² Δημητρίου (1861) γ' - η'.

του λατινικού κειμένου, με τίτλο *Όρατίου Περί Ποιητικής Έπιστολή προς Πίσωνα*,¹³⁷³ ενώ το βιβλίο ολοκληρώνεται με κάποια πραγματολογικά σχόλια του μεταφραστή με τίτλο *Σημειώσεις ιστορικά εις την προς Πίσωνα Έπιστολή Όρατίου*.¹³⁷⁴ Η μετάφραση συνοδεύεται από υποσημειώσεις ερμηνευτικού κατά κύριο λόγο ενδιαφέροντος, αλλά και κάποιες που αφορούν τη μεταφραστική πρακτική του Δημητρίου. Για τον μεταφραστή δεν διαθέτουμε περαιτέρω βιογραφικά στοιχεία, πέραν της ιδιότητάς του ως δασκάλου της ελληνικής γλώσσας, η οποία δηλώνεται στον τίτλο του έργου.

Από τον πρόλογο του μεταφραστή αντλούνται σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη μεταφραστική του μεθοδολογία, το λόγο για τον οποίο επέλεξε να ασχοληθεί με τη μετάφραση της *Ars Poetica*, όπως επίσης και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται. Ειδικότερα, ο Δημητρίου σημειώνει ότι είχε ασχοληθεί κατά διαστήματα με τη μετάφραση της *Ars Poetica* ήδη αρκετά χρόνια πριν από τη δημοσίευσή της, με σκοπό την προσωπική του ωφέλεια. Ωστόσο, λόγω των ανεπαρκών γνώσεών του στη λατινική γλώσσα, κατέφυγε στη χρήση των ερμηνευτικών σχολίων του Φρ. Δοιριγκίου (Gottlob Fridericus Doeringius),¹³⁷⁵ καθώς και σε μία γαλλική μετάφραση, την οποία όμως δεν κατονομάζει.¹³⁷⁶ Με τη συνδρομή των παραπάνω βοηθημάτων κατάφερε να κατανοήσει το έργο του Όρατίου στο οποίο διέκρινε έναν έπαινο προς τους Έλληνες συγγραφείς, την ελληνική γλώσσα και σοφία. Η διαπίστωση αυτή αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την απόφασή του να προχωρήσει στη δημοσίευση της μετάφρασής του. Παράλληλα, όπως αναφέρει, συμπλήρωσε επεξηγηματικές σημειώσεις βασισμένες στις προαναφερθείσες εκδόσεις (του Φρ. Δοιριγκίου και τη γαλλική μετάφραση) και την *Ποιητική* του Αριστοτέλη, τις οποίες θεωρούσε αναγκαίες για την πληρέστερη κατανόηση του λατινικού κειμένου.¹³⁷⁷ Είναι

¹³⁷³ Δημητρίου (1861) 1-34.

¹³⁷⁴ Δημητρίου (1861) 35-56.

¹³⁷⁵ Doering (1826).

¹³⁷⁶ Στηριζόμενη σε όσα στοιχεία μπορούν να αντληθούν από τις υποσημειώσεις του Δημητρίου στις οποίες αναφέρεται στη γαλλική μετάφραση (για παράδειγμα στην 1^η υποσημείωση ο Δημητρίου σημειώνει ότι ακολουθεί τη γαλλική μετάφραση στην οποία στον 3^ο στίχο απαντά ο σύνδεσμος *aut* αντί του *ut*, βλ. παρακάτω στην ανάλυση της μετάφρασης, βλ. σ. 288 της εργασίας), αποπειράθηκα να εντοπίσω τη γαλλική μετάφραση που ακολούθησε ο μεταφραστής. Παρ' όλα αυτά, δεν κατέστη δυνατή η ταυτοποίηση των αναφερόμενων στοιχείων με κάποια από τις γαλλικές μεταφράσεις της *Ars Poetica* του 19^{ου} αιώνα.

¹³⁷⁷ Βλ. Δημητρίου (1861) γ': *Πρὸ ἐτῶν τινῶν τὴν περὶ Ποιητικῆς Ἐπιστολὴν τοῦ Ὁρατίου μετέφραζον ἐκ διαλειμάτων πρὸς ἴδιαν ὠφέλειαν· ἀπάντων δὲ ἐν πολλοῖς δυσκολίαν, ὡς μὴ ὦν ἐντελῶς εἰδήμων τῆς γλώσσης, κατέφερον εἰς τὰς ἐξηγητικὰς σημειώσεις τῆς τοῦ Φρ. Δοιριγκίου ἐκδόσεως, καὶ εἰς μετάφρασίν τινα Γαλλικὴν, τὰ ὅποια εἶχον ἐν τοῖς ὀλίγοις βιβλίοις μου. Κατανοῶν οὕτω τὰς ἐννοίας τοῦ συγγραφέως, ἐνέκυπτον ἔτι μᾶλλον, καὶ ἔβλεπον μετὰ πόσου ἐπαινῶν ἀναφέρει τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ γλῶσσαν, καὶ πόσον κάτοχος καὶ ἐμπεφορημένος αὐτῶν ἦτον. Τῆς μεταφράσεως περατωθείσης καὶ πεφυλαγμένης, ἐπῆλθέ μοι ἔπειτα ἡ ἰδέα τῆς ἐκτύπωσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κείμενον ἄνευ σημειώσεων διαλευκαινοῦσῶν τὰς ἐννοίας ἐκφαίνεται μοι δυσνόητον πολλαχοῦ, ἐστοχάσθην νὰ προσθέσω καὶ*

αξιοσημείωτο ότι, παρόλο που ο Δημητρίου δηλώνει ότι δεν διέθετε επαρκή γνώση της λατινικής γλώσσας, μελέτησε και αξιοποίησε τη λατινόγλωσση μελέτη του Doeringius – γεγονός που αποδεικνύει ότι η λατινομάθειά του δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη. Στη συνέχεια, εύχεται η μετάφρασή του να αποδειχθεί χρήσιμη και να συμβάλει πρωτίστως στη μελέτη των νεαρών σπουδαστών, ζητώντας παράλληλα την επεικική κρίση τους (*captatio benevolentiae*). Τονίζει, επιπλέον, ότι το έργο του δεν προορίζεται απλώς για ανάγνωση και αισθητική απόλαυση, όπως ένα μυθιστόρημα, αλλά συνιστά ένα σπουδαίο και εμβριθές πόνημα, δεδομένου ότι αποτελεί τη μετάφραση ενός ποιητικού έργου που περιλαμβάνει πλήθος απόψεων και κρίσεων σχετικά με διάφορα λογοτεχνικά είδη και φιλολογικές πραγματείες.¹³⁷⁸ Στο τέλος του προλογικού σημειώματος παραθέτει πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο που εργάστηκε, δηλώνοντας ότι βασική επιδίωξή του είναι η ακριβής απόδοση των εννοιών του πρωτοτύπου, ακολουθώντας, όπου αυτό είναι εφικτό, την κατά λέξη μεταφραστική πρακτική.¹³⁷⁹

Η μετάφραση είναι σε πεζό λόγο και γλώσσα καθαρεύουσα (σχεδόν αρχαϊζουσα). Ο Γιατρομανωλάκης, στη δική του μετάφραση της *Ars Poetica*, αναφέρεται στη μετάφραση του Δημητρίου πιθανολογώντας ότι αποτελεί την πρώτη απόδοση του λατινικού αυτού έργου στην ελληνική γλώσσα. Χαρακτηρίζει τη γλώσσα της μετάφρασης του Δημητρίου ως «υπερκαθαρεύουσα», μία γλώσσα που θεωρεί ότι απωθεί τον αναγνώστη και δυσχεραίνει την κατανόηση του νοήματος.¹³⁸⁰

Η αρχή της *Ars Poetica*:

Humano capiti cervicem pictor equinam
iungere si velit, et varias inducere plumas
undique collatis membris, ut turpiter atrum

σημειώσεις τινάς, τὰς μὲν λαβὼν ἐκ τῶν ῥηθειςῶν ἐκδόσεων, τὰς δὲ ἀρυσάμενος ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους Ποιητικῆς.

¹³⁷⁸ Βλ. Δημητρίου (1861) ζ' - η': Καὶ ἤδη ἐκδιδούς τὴν ἀνὰ χεῖρας μετάφρασιν τῆς περὶ Ποιητικῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ὀρατίου, ἐλπίζω ὅτι ἔσται χρησιμωτάτη μάλιστα τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ, καὶ εὐχομαι νὰ κρίνωσι περὶ αὐτῆς ἐπεικῶς οἱ τῶν λόγων ἔτασταί, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐμὴν προθυμίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἀδυναμίαν. Τὸ προσφερόμενον βιβλίδιον δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναγνωστικὸν καὶ πρὸς τέρψιν, ὡς μυθιστορήματά τινα, καὶ ποιημάτια, ἀλλ' εἶναι πόνημα ἐμβριθὲς καὶ σπουδαῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὡς ἀπὸ πλουσίας πηγῆς, ἠρύσθησαν καὶ ἀρύονται ῥήτρας καὶ γνώμας οἱ συγγραφεῖς εἰς διαφόρους φιλολογικὰς συνθέσεις καὶ πραγματείας αὐτῶν.

¹³⁷⁹ Βλ. Δημητρίου (1861) η': Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν λέξιν καὶ φράσιν μετεχειρίσθην, τὸ κατὰ δύναμιν, τὴν ἀρμοδίαν εἰς τὴν ὑπόθεσθην, σπουδάσας νὰ ἀποδώσω μὲν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, μὴν ἀπομακρυνθεῖς δὲ καὶ τῆς κατὰ λέξιν μεταφράσεως ὅπου ἐνεχώρει.

¹³⁸⁰ Γιατρομανωλάκης (1980) 30: Ἡ μετάφραση εἶναι πεζή, σὲ ὑπέρκαθαρεύουσα πὸν μᾶλλον ἀπωθεί τὸν ἀναγνώστη, ὅσες φορές δὲν τὸν προβληματίζει νοηματικά.

desinat in piscem mulier formosa superne,
spectatum admissi risum teneatis amici?
credite, Pisones, isti tabulae fore librum
Persimilem cuius, velut aegri somnia, vanae
fingentur species, ut nec pes nec caput uni
reddatur formae. 'pictoribus atque poetis
quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.'

Ars P. 1-10

μεταφράζεται από τον Δημητρίου ως εξής:

Ἐὰν ζωγράφος ἤθελεν ἐνώσει τράχηλον ἵππου μὲ ἀνθρωπίνην κεφαλὴν, καὶ ἐπιθέσει
πετὰ ποικίλα εἰς μέλη παντοειδῆ· ἢ ἐὰν γυνὴ εὐμορφος πρὸς τὰ ἄνω ἀπέλυγε δυσειδῶς
εἰς ἰχθὺν μέλανα, ἠθέλατε κρατήσῃ, φίλοι, τὸν γέλωτα πρὸς τοιοῦτον θέαμα;
Πιστεύσατε, Πίσωνες, ὅτι μὲ τοιαύτην εἰκόνα ὁμοιάζει μάλιστα βιβλίον ἐν ᾧ
πλάττωνται ἰδέαι κεναὶ ὡς ἐνύπνια τοῦ πυρέσσοντος, ὥστε οὔτε ποῦς, οὔτε κεφαλὴ εἰς
μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφήν ἀναφέρεται. Ἀλλὰ, (δύναται τις εἰπεῖν) τοῖς ζωγράφοις καὶ
ποιηταῖς ἐν παντὶ δέδοται ἐπίσης ἢ τοῦ τολμᾶν δύναμις·

Δημητρίου 1861¹³⁸¹

Αρχικῶς, παρατηροῦμε ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἀλλάζει τὴ σειρά τῶν λατινικῶν λέξεων καὶ
φράσεων. Τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ξεκινᾷ μὲ τὸν υποθετικὸ σύνδεσμο Ἐὰν, ὁ ὁποῖος στο
πρωτότυπο βρίσκεται στο 2^ο στίχο (si), ἀκολουθεῖ τὸ υποκείμενο ζωγράφος (στ. 1:
pictor), τὸ ρῆμα τῆς πρότασης ἤθελεν (στ. 2: velit) καὶ τὸ αντικείμενο ἐνώσει (στ. 2:
iungere). Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σχηματίζεται μία πιο «ορθόδοξη» συντακτικὰ ἐλληνικὴ
πρόταση (υποκείμενο, ρῆμα, αντικείμενο). Ἡ παραπάνω τακτικὴ συνάδει καὶ μὲ τὸν
εκπαιδευτικὸ χαρακτήρα τῆς μετάφρασης. Μία ἀκόμη διαφοροποίηση πού ἀφορᾷ τὸν
1^ο στίχο, ἀποτελεῖ ἡ ἀλλαγὴ τῆς γραμματικῆς ταυτότητος τοῦ ἐπιθέτου τοῦ στίχου 1
equinam («αλογίσιος, ἱππικός»),¹³⁸² τὸ ὁποῖο τρέπεται στο οὐσιαστικὸ τῆς ἰδίας
σημασίας ἵππου (στο πρωτότυπο προσδιορίζει τὸ οὐσιαστικὸ cervicem, στ. 1). Ἡ
παραπάνω ἀλλαγὴ δὲν ἐπιφέρει ὡστόσο ἀλλαγὴ στο νόημα. Ἡ φράση τῶν στίχων 2-3:

¹³⁸¹ Δημητρίου (1861) 1.

¹³⁸² Βλ. ΣΛΛ, s.v. equinus, -a, um: «ἱππικός, αλογίσιος, σχετικὸς μὲ ἄλογα» (604).

et uarias inducere plumas | undique collatis membris αποδίδεται ως *καὶ ἐπιθέσει πτερὰ ποικίλα εἰς μέλη παντοειδῆ*. Σε αυτό το χωρίο ο Οράτιος κάνει λόγο για τα μέλη (στ. 3: membris) ενός πλάσματος, τα οποία έχουν συλλεχθεί από κάθε κατηγορία του ζωικού βασιλείου (άνθρωπος, άλογο, πουλί, ψάρι).¹³⁸³ Παρατηρούμε ότι ο μεταφραστής δε μένει πιστός στο πρωτότυπο, καθώς παραλείπει τη μετοχή collatis («συγκεντρωμένα, ενωμένα»),¹³⁸⁴ ενώ τρέπει και το επίρρημα undique («σε κάθε πλευρά, παντού»)¹³⁸⁵ σε ένα επίθετο παραπλήσιας σημασίας παντοειδῆ, («κάθε είδους»)¹³⁸⁶

Ο Δημητρίου αποδίδει την πρόταση των στίχων 3-4: ut turpiter atrum | desinat in piscem mulier formosa superne ως *ἢ ἔαν γυνῆ εὐμορφος πρὸς τὰ ἄνω ἀπέληγε δυσειδῶς εἰς ἰχθὺν μέλανα*. Στο σημείο αυτό, ο μεταφραστής δηλώνει σε υποσημείωση ότι ακολουθεί τη γαλλική μετάφραση, στην οποία στο στίχο 3 εμφανίζεται ο σύνδεσμος aut αντί του ut, συνεπώς χρησιμοποιεί το διαζευκτικό σύνδεσμο ἢ. Με αυτόν τον τρόπο η εικόνα διαιρείται σε δύο μέρη, κάτι που κατά τη γνώμη του Γάλλου μεταφραστή είναι προτιμότερο.¹³⁸⁷ Ο Δημητρίου, συμφωνώντας με τον Γάλλο μεταφραστή, προσθέτει και τον υποθετικό σύνδεσμο ἔαν (επαναλαμβάνοντας δηλαδή το si του στίχου 2), ώστε να καταστεί ακόμη πιο σαφές στους αναγνώστες ότι γίνεται λόγος για δύο διαφορετικές εικόνες. Οι υπόλοιποι όροι των παραπάνω στίχων αποδίδονται πιστά. Από πλευράς λεξιλογίου, ο μεταφραστής επιλέγει τύπους της αρχαιοελληνικής γλώσσας, όπως οι συνεκφορές γυνῆ εὐμορφος (απόδοση του mulier formosa, στ. 4),¹³⁸⁸ ἰχθὺν μέλανα (απόδοση του atrum | in piscem, στ. 3-4)¹³⁸⁹ και το επίρρημα δυσειδῶς (απόδοση του turpiter, στ. 3).¹³⁹⁰ Στις υποσημειώσεις του αναφέρει κάποια στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο μεταφράζει, καθώς και για τον βαθμό στον οποίο ακολουθεί τη γαλλική απόδοση σε συγκεκριμένα χωρία. Για παράδειγμα, στην απόδοση της φράσης του στίχου 59: signatum praesente nota producere nomen, ως *νὰ ποιῶσι νέα ὀνόματα*,¹³⁹¹ ο

¹³⁸³ Rudd (1989) 150.

¹³⁸⁴ Βλ. ΣΛΛ, s.v. confer: σημασία 8α «συγκεντρώνω, συναθροίζω» και 10α «ενώνω, συνδυάζω» (400).

¹³⁸⁵ Βλ. ΣΛΛ, s.v. undique: σημασία 1β «σε κάθε πλευρά ή επιφάνεια, παντού» (1692).

¹³⁸⁶ Βλ. ΑΚΝ, s.v. παντοειδής, -ής, -ές: «κάθε είδους, ποικίλος» (1010).

¹³⁸⁷ Βλ. Δημητρίου (1861) 1, υποσημ 1: *Παρέλαβον τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τὸν σύνδ. aut, ἀντὶ τοῦ ut, διότι διὰ τοῦ πρώτου, ὡς παρατηρεῖ ἐν ὑποσημειώσει ὁ μεταφραστής, ἡ ἐκφραζομένη εἰκὼν διαιρεῖται εἰς δύο μέρη προσφυέστερον, ἐνῶ διὰ τοῦ δευτέρου συγχωνεύεται εἰς μίαν· ἐλήφθη δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐκ τῆς μυθολογίας περὶ τῆς σφιγγὸς καὶ τῶν Τριτόνων.*

¹³⁸⁸ Βλ. Montanari, s.v. εὐμορφος, -ον: «ὄμορφος, αυτός που ἔχει ωραία μορφή» απαντά στην Σαπφώ (889).

¹³⁸⁹ Βλ. LSJ, s.v. μέλας, μέλαινα, μέλαν: σημασία I «μαύρος στο χρώμα» χρησιμοποιείται από τον Όμηρο (1095).

¹³⁹⁰ Το επίρρημα του επιθέτου δυσειδής, βλ. Montanari, s.v. δυσειδής, -ές: «άσχημος δύσμορφος» απαντά στον Ηρόδοτο (600).

¹³⁹¹ Δημητρίου (1861) 5.

Δημητρίου πληροφορεί τους αναγνώστες ότι στη γαλλική έκδοση υπάρχει η μεταφορική φράση *procedere nummum* αντί της *producere nomen*.¹³⁹² Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι ο ίδιος δεν ακολουθεί στο παρόν χωρίο τη γαλλική μετάφραση, αφού το αποδίδει *να ποιῶσι νέα ὀνόματα*. Μάλιστα, με το επίθετο *νέα* αποδίδεται μονολεκτικά η επίσης μεταφορική φράση *signatum praesente nota*, («που να έχει ημερομηνία τωρινή»), η οποία αναφέρεται στη συνήθεια των Ρωμαίων να χαράσσουν στα νομίσματα το όνομα του υπάτου ενός συγκεκριμένου έτους.¹³⁹³ Ένα ακόμη παράδειγμα στο οποίο διαφαίνεται η διάθεση του μεταφραστή να εξηγήσει στους αναγνώστες τον τρόπο που εργάστηκε, αποτελεί η υποσημείωση στην απόδοση των στίχων 63-64: *sive receptus | terra Neptunus* ως *είτε θάλασσα περιληφθεῖσα εἰς τὴν ξηρὰν*.¹³⁹⁴ Σύμφωνα με τον Brink, εδώ ο Οράτιος χρησιμοποιεί τη συνηθισμένη μετωνυμία του θεού Neptunus για να δηλώσει τη θάλασσα.¹³⁹⁵ Ο μεταφραστής εξηγεί σε υποσημείωση ότι έτσι μετέφρασε τη συγκεκριμένη λατινική φράση,¹³⁹⁶ αναλύοντας δηλαδή τη μετωνυμία του Neptunus.¹³⁹⁷

Ο στίχος 5: *spectatum admissi risum teneatis amici?* μεταφράζεται: *ἤθέλατε κρατήσῃ, φίλοι, τὸν γέλωτα πρὸς τοιοῦτον θέαμα*; Σύμφωνα με την Μινώτου, ο Οράτιος με τη φράση *spectatum admissi* αναφέρεται στη συνήθη πρακτική των ζωγράφων και των γλυπτών να παρουσιάζουν τα έργα τους σε έναν περιορισμένο κύκλο φίλων πριν από τη δημόσια έκθεσή τους, προκειμένου να εντοπιστούν και να διορθωθούν τυχόν λάθη και ατέλειες.¹³⁹⁸ Ο Rudd σημειώνει ότι το *spectatum* είναι σουπίνο που δηλώνει σκοπό (από τη μετοχή *admissi*).¹³⁹⁹ Συνεπώς η κατά λέξη η μετάφραση του *admissi spectatum* θα ήταν: («αν (σας) επιτραπεί να δείτε».)¹⁴⁰⁰ Ο Δημητρίου, ωστόσο, αποδίδει την παραπάνω φράση *πρὸς τοιοῦτον θέαμα*, δηλαδή παραλείπει τη μετοχή *admissi* και μένει πιστός στη σημασία του σουπίνο. Παράλληλα, προσθέτει και τον προσδιορισμό *τοιοῦτον* ώστε να καταστεί σαφές ότι το συγκεκριμένο θέαμα προκαλεί γέλιο.

¹³⁹² Βλ. Δημητρίου (1861) 5, υποσημ. 9: *Ἡ γαλλικὴ ἔκδοσις ἔχει, ἀντὶ nomen, τὸ nummum, procedere nummum, καὶ οὕτω ὑπάρχει μὲν ἡ αὐτὴ ἔννοια, ἀλλ' ἐκφράζεται παραβολικῶς· καθὼς, διὰ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου, μεταβαλομένων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πολιτειῶν, εἰσάγονται νέα νομίσματα, οὕτω καὶ λέξεις, (καὶ ἡ γλῶσσα).*

¹³⁹³ Μινώτου (1934) 27, 67.

¹³⁹⁴ Δημητρίου (1861) 5.

¹³⁹⁵ Brink (1971) 152.

¹³⁹⁶ Βλ. Δημητρίου (1861) 5, υποσημ. 11: *Οὕτω μεταφράσθη τὸ, terra receptus Neptunus.*

¹³⁹⁷ Βλ. ΣΑΑ, s.v. Neptunus: σημασία 1α «αρχικά ρωμαϊκός θεός, κύριος των πηγών και των υδάτων, αργότερα της θάλασσας, όταν ταυτίστηκε με τον Ποσειδώνα» και σημασία 2α «(ποιητικά, μετωνυμικά) η θάλασσα».

¹³⁹⁸ Μινώτου (1934) 4.

¹³⁹⁹ Rudd (1989) 151.

¹⁴⁰⁰ Η μετάφραση ανήκει στη συγγραφέα της εργασίας.

Οι στίχοι 7-8: (cuius) uelut aegri somnia, uanae | fingentur species αποδίδονται ως (έν ψ̄) πλάττωνται ιδέαι κεναί ώς ένύπνια τοῦ πυρέσσοντος. Σε ό,τι αφορά το λεξιλόγιο, παρατηρούμε ότι ο Δημητρίου επιλέγει αρχαιοελληνικούς τύπους, όπως οι ιδέαι («τα σχήματα, οι μορφές»),¹⁴⁰¹ πιστή απόδοση του λατινικού species¹⁴⁰² τα ένύπνια («τα όνειρα»)¹⁴⁰³ που αποδίδουν πιστά τα somnia, όπως επίσης και η μετοχή τοῦ πυρέσσοντος («αυτός που έχει πυρετό»),¹⁴⁰⁴ για το aegri. Η τελευταία απόδοση δεν είναι ad verbum, αφού πέραν από τη μεταβολή της γραμματικής ταυτότητας του λατινικού ουσιαστικού σε μετοχή, διαφοροποιείται – σε μικρό βαθμό βέβαια – και η σημασία του, δεδομένου ότι το επίθετο aeger σημαίνει τον άρρωστο γενικότερα,¹⁴⁰⁵ ενώ η μετοχή πυρέσσοντος δηλώνει μεν τον ασθενή, αλλά συγκεκριμένα αυτόν που έχει πυρετό. Ακολούθως, η πρόταση των στίχων 8-9: ut nec pes nec caput uni | reddatur formae μεταφράζεται ως ὥστε οὔτε ποῦς, οὔτε κεφαλή εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφήν ἀναφέρεται. Ὅπως αναφέρει ο Brink, κύρια θεματική των στίχων 6-9 αποτελεί η ενότητα ως βασική προϋπόθεση για τη σύνθεση ενός ποιήματος. Ο ποιητής υπογραμμίζει ότι, αν τα επιμέρους μέρη ενός ποιήματος δε συνθέτουν ένα σύνολο (για αυτή την ενότητα, το ἔν, έχουν μιλήσει ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης), τότε το αποτέλεσμα μοιάζει με το τέρας που απεικονίζεται στον πίνακα ή με τις φανταστικές μορφές που βλέπει ο άρρωστος στα όνειρά του.¹⁴⁰⁶ Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρεται στην έννοια της ενότητας με τη φράση uni | formae (στ. 8-9), η οποία αποδίδεται από τον Δημητρίου ως εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφήν. Ο μεταφραστής με την προσθήκη τὴν αὐτὴν, προσδίδει ακόμη περισσότερη έμφαση την έννοια της ενότητας ενός ποιήματος (πρόκειται για μία μορφή αδιαίρετη). Πέραν αυτής της προσθήκης, το παραπάνω λατινικό χωρίο (στ. 8-9) αποδίδεται από τον Δημητρίου με πιστότητα.

Ακόμη, το χωρίο των στίχων 9-10: 'pictoribus atque poetis | quidlibet audendi semper fuit aequa potestas', αποδίδεται ως Ἀλλά, (δύναται τις εἰπεῖν) τοῖς ζωγράφοις καὶ ποιηταῖς έν παντὶ δέδοται ἐπίσης ἢ τοῦ τολμᾶν δύναμις. Κατά τον Brink, εδώ υπάρχει μία ένσταση από κάποιον ανώνυμο συνομιλητή του Ορατίου (ίσως κάποιον από τους Πείσωνες). Ωστόσο, δεν υπάρχει στο κείμενο κάποια ρητή ένδειξη με την οποία να δηλώνεται η ένσταση αυτή, όπως θα μπορούσε να είναι, για παράδειγμα, το ρήμα

¹⁴⁰¹ Βλ. *LSJ*, s.v. *ιδέα*: σημασία 1 «σχήμα, μορφή» (817).

¹⁴⁰² Το *species* στο παρόν χωρίο σημαίνει («σχήματα, μορφές»), βλ. Brink (1971) 89.

¹⁴⁰³ Βλ. Montanari, s.v. *ένύπνιον*: «το όνειρο» απαντά στον Όμηρο (742).

¹⁴⁰⁴ Βλ. Montanari, s.v. *πυρέσσω*: σημασία 1 «έχω πυρετό» (1875).

¹⁴⁰⁵ Βλ. *ΣΛΛ*, s.v. *aeger*²: «άρρωστος, ασθενής» (78).

¹⁴⁰⁶ Brink (1971) 88-89, 91.

ait.¹⁴⁰⁷ Κατά συνέπεια, ο Δημητρίου στο ελληνικό μετάφρασμα συμπληρώνει, όπως φαίνεται, αυτή την ένδειξη εντός παρενθέσεως (*δύναται τις εἰπεῖν*), καθιστώντας έτσι σαφέστερο το νόημα του πρωτοτύπου.

Οι στίχοι 73- 80 του πρωτοτύπου:

Res gestae regumque ducumque et tristia bella
quo scribi possent numero, monstravit Homerus.
versibus impariter iunctis querimonia primum,
post etiam inclusa est voti sententia compos:
quis tamen exiguos elegos emisit auctor,
grammatici certant et adhuc sub iudice lis est.
Archilochum proprio rabies armavit iambo;
hunc socci cepere pedem grandesque cothurni,

Ars P. 73-80

αποδίδονται στα Ελληνικά ως εξής:

Ὁ Ὅμηρος κατέδειξεν ἐν ποίῳ μέτρῳ δύνανται νὰ γράφονται βασιλέων καὶ στρατηγῶν πράξεις, καὶ πολυπενθεῖς πόλεμοι· κατ' ἀρχὰς στίχοις συγκειμένους ἀνίσως τὰς δεινολογίας ἐποίουν· ἔπειτα παρελήφθησαν καὶ αἱ ἐξ εὐπραγίας παθήσεις· ἀλλὰ τίς ἐξεῦρε τοὺς βραχεῖς ἐλεγειακοὺς στίχους, περὶ τούτου οἱ λόγιοι διαφέρονται, καὶ τὸ πρᾶγμα εἰσέτι ἀμφισβητεῖται· πάθος ὥπλισε τὸν Ἀρχίλοχον τῷ αὐτοῦ Ἰάμβῳ καὶ τὸν πόδα τοῦτον παρέλαβον αἱ ἐμβάδες, καὶ οἱ μεγαλοπρεπεῖς κόθορνοι.

Δημητρίου 1861¹⁴⁰⁸

Κατά τον Brink, εδώ ο Οράτιος πραγματεύεται τα ποιητικά είδη, τα οποία καθορίζονται με βάση τη μετρική και τη θεματική τους. Ξεκινώντας από την επική ποίηση, επισημαίνει ότι ο δακτυλικός εξάμετρος αποτελεί το κατεξοχήν ηρωικό μέτρο, δηλαδή το καταλληλότερο για την αφήγηση των κατορθωμάτων των ηρώων (στ. 73: *res gestae*), το οποίο καθιέρωσε ο Όμηρος.¹⁴⁰⁹ Ο μεταφραστής στην απόδοση της φράσης *res gestae* ως *πράξεις*, εξηγεί σε υποσημείωση ότι πρόκειται συγκεκριμένα για

¹⁴⁰⁷ Brink (1971) 91.

¹⁴⁰⁸ Δημητρίου (1861) 5-6.

¹⁴⁰⁹ Brink (1971) 160-164.

πολεμικές πράξεις, ηρωικά κατορθώματα.¹⁴¹⁰ Πολύ πιστή στο πρωτότυπο είναι και η απόδοση του ρήματος *mostravit* (στ. 74) με το ελληνικό *κατέδειξεν*, ένα ρήμα το οποίο ο Brink θεωρεί ως καταλληλότερη ελληνική απόδοση για το συγκεκριμένο λατινικό ρήμα.¹⁴¹¹ Εξίσου πιστά αποδίδεται και η συνεκφορά *tristia bella* (στ. 73) ως *πολυπενθείς πόλεμοι*· αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δημητρίου υπαινίσσεται τον *auctor* του επικού είδους, Όμηρο, χρησιμοποιώντας ένα επίθετο που απαντά συχνά στα έπη του.¹⁴¹²

Ο στίχος 75: *versibus impariter iunctis querimonia primum* αποδίδεται ως *κατ' ἀρχὰς στίχοις συγκεκριμένοις άνίσως τὰς δεινολογίας έποίουν*. Ο Οράτιος με τη φράση *versibus impariter iunctis* αναφέρεται στο ελεγειακό δίστιχο και ειδικότερα στη συνύπαρξη άνισων στίχων (*impariter*), δηλαδή του εξάμετρου που ακολουθείται από πεντάμετρο,¹⁴¹³ ενώ με το ουσιαστικό *querimonia* υποδηλώνει τη θεματική του ελεγειακού είδους, δηλαδή τον θρήνο.¹⁴¹⁴ Ο Δημητρίου μεταφράζει το *querimonia* ως *δεινολογίας*,¹⁴¹⁵ ενώ στην απόδοση του *versibus impariter iunctis* ως *στίχοις συγκεκριμένοις άνίσως*, διευκρινίζει σε υποσημείωση ότι εδώ γίνεται λόγος για το ελεγειακό δίστιχο.¹⁴¹⁶ Ο στίχος 76: *post etiam inclusa est uoti sententia compos* μεταφράζεται *έπειτα παρελήφθησαν και αί έξ έύπραγίας παθήσεις*. Σύμφωνα με τον Rudd, εδώ ο Οράτιος επισημαίνει ότι στο ελεγειακό δίστιχο ενσωματώθηκε (*inclusa est*) η σκέψη (*sententia*) που εκφράζει την εκπλήρωση μιας προσευχής (*voti compos*),¹⁴¹⁷ όπως π.χ. η εκδήλωση ευγνωμοσύνης για τις προσευχές που εισακούστηκαν, την οποία συναντάμε σε αναθηματικά επιγράμματα.¹⁴¹⁸ Ο Δημητρίου δε μένει πιστός στις λέξεις του πρωτοτύπου. Εντούτοις, φροντίζει και πάλι να ενημερώσει τον αναγνώστη σε υποσημείωση ότι το παρόν μεταφραστικό χωρίο αποδίδεται ελεύθερα. Εξηγεί, μάλιστα, ότι το νόημα των στίχων αφορά τους

¹⁴¹⁰ Βλ. Δημητρίου (1861) 6, υποσημ. 14: *Res gestae, πολεμικαί πράξεις ήρωικά κατορθώματα*.

¹⁴¹¹ Brink (1971) 164.

¹⁴¹² Βλ. Montanari, s.v. *πολυπενθείς*, -ές: «αυτός που θλίβεται, που πενθεί πολύ» απαντά στον Όμηρο (1728).

¹⁴¹³ Rudd (1989) 163.

¹⁴¹⁴ Brink (1971) 166.

¹⁴¹⁵ Βλ. Montanari, s.v. *δεινολογία*: «παρουσίαση των δεινών, μεμψιμοιρία» (502).

¹⁴¹⁶ Βλ. Δημητρίου (1861) 6, υποσημ. 15: *Impariter iunctis, έλεγειακοίς, ώς συγκεκριμένοις έναλλάξ έξ ένός έξαμέτρου, και ένός πενταμέτρου στίχου*.

¹⁴¹⁷ Βλ. ΣΑΛ, s.v. *votum*: σημασία 2β «*compos voti*: αυτός που απέκτησε ό,τι ζήτησε» και 4α «ευχή» (1756).

¹⁴¹⁸ Rudd (1989) 163.

ελεγειακούς στίχους μέσω των οποίων μεταγενέστερα εκφράστηκαν σκέψεις και συναισθήματα χαράς.¹⁴¹⁹

Στο στίχο 77 ο Οράτιος κάνει λόγο για τον auctor,¹⁴²⁰ δηλαδή τον πρώτο δημιουργό του ελεγειακού είδους, η ταυτότητα του οποίου παρέμενε αδιευκρίνιστη μέχρι και την εποχή του Ορατίου, αφού οι Αλεξανδρινοί μελετητές (στ. 78: grammatici) δεν είχαν καταλήξει σε οριστικό συμπέρασμα ως προς το ζήτημα αυτό.¹⁴²¹ Συγκεκριμένα, ο στίχος 77: quis tamen exiguus elegos emisit auctor, αποδίδεται από τον Δημητρίου ως *ἀλλὰ τίς ἐξεῦρε τοὺς βραχεῖς ἐλεγειακοὺς στίχους*. Το ρήμα του πρωτοτύπου (emisit: «δημοσίευσε») παραλείπεται,¹⁴²² χωρίς ωστόσο να επέρχεται αλλαγή στο νόημα. Το ουσιαστικό auctor αλλάζει γραμματική ταυτότητα και τρέπεται σε ρήμα (*ἐξεῦρε*). Εντούτοις, με την επιλογή του αυτή ο Δημητρίου μένει πιστός στη σημασία, αφού auctor είναι ο δημιουργός, αυτός δηλαδή που εφηύρε (*ἐξεῦρε*)¹⁴²³ το συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος. Ακόμη, το elegos αποδίδεται ως *ἐλεγειακοὺς στίχους*, δηλαδή με ένα ερμηνευτικό μεταφραστικό ζεύγος.¹⁴²⁴ Ο στίχος 79: Archilochum proprio rabies arnavit iambo μεταφράζεται πιστά: *πάθος ὄπλισε τὸν Ἀρχίλοχον τῷ αὐτοῦ Ἰάμβῳ*. Ο μεταφραστής αποδίδει το ουσιαστικό rabies ως *πάθος*,¹⁴²⁵ ωστόσο διευκρινίζει και πάλι σε υποσημείωση ότι το rabies αναφέρεται στη λύσσα των σκυλιών με την οποία παραβάλλονται οι κακολογίες.¹⁴²⁶ Ο μεταφραστής παραμένει πολύ πιστός στο πρωτότυπο και στην απόδοση του στίχου 80: hunc socci cerpere pedem grandesque cothurni ως *καὶ τὸν πόδα τοῦτον παρέλαβον αἱ ἐμβάδες, καὶ οἱ μεγαλοπρεπεῖς κόθορνοι*. Το ουσιαστικό socci αποδίδεται με ακρίβεια με το αντίστοιχο ελληνικό *ἐμβάδες*, όπως επίσης και το cothurni με το *κόθορνοι*. Μάλιστα, εξηγεί σε υποσημείωση το νόημα του ορατιανού στίχου (στ. 80), ότι δηλαδή στο μέτρο αυτό (ιαμβικό) γράφτηκαν στην πορεία η κωμωδία και η τραγωδία. Με τις *ἐμβάδες* υποδηλώνεται η κωμωδία, καθώς είναι τα υποδήματα που φορούσαν οι κωμικοί ηθοποιοί, ενώ με τους *κοθόρνους* η

¹⁴¹⁹ Βλ. Δημητρίου (1861) 6, υποσημ. 16: *Οὕτω μεταφράσθη ἐλευθέρως πως τὸ, post inclusa est voti Sententia Compos· τούτέστι, διὰ τῶν ἐλεγειακῶν στίχων ἐξεφράσθησαν ἔπειτα καταθύμια καὶ εὐφρόσυνα αἰσθήματα.*

¹⁴²⁰ Για τον auctor (τον δημιουργό ενός λογοτεχνικού είδους), βλ. Harrison (2007a).

¹⁴²¹ Rudd (1989) 163-164.

¹⁴²² Βλ. ΣΑΑ, s.v. emitto: σημασία 1δ «δημοσιεύω (κείμενο, βιβλίο)», Hor. *Ars* 77 (592).

¹⁴²³ Βλ. LSL, s.v. ἐξευρίσκω: σημασία 1 «ανακαλύπτω, εφευρίσκω» (592).

¹⁴²⁴ Για τη μεταφραστική τεχνική του ερμηνευτικού μεταφραστικού ζεύγους, βλ. Παππάς (2017) 84-95 και 230-231.

¹⁴²⁵ Βλ. ΣΑΑ, s.v. rabies: σημασία 2 «ανεξέλεγκτο συναίσθημα, πάθος» και 3 «(μεταφορικά) λύσσα, μανία» (1383).

¹⁴²⁶ Βλ. Δημητρίου (1861) 6, υποσημ. 17: Rabies, *λύσσα, ιδίως περὶ τῶν δηκτικῶν κυνῶν, οἷς παραβάλλεται ἡ ὄρμη καὶ ἡ χαλεπότης τῶν κακολογούντων.*

τραγωδία, αφού πρόκειται για υποδήματα που φορούσαν οι ηθοποιοί των τραγωδιών.¹⁴²⁷

Συνοψίζοντας, η μετάφραση του Δημητρίου στο μεγαλύτερο μέρος της διακρίνεται από πιστότητα στο πρωτότυπο, ενώ παράλληλα η πληθώρα επεξηγηματικών σημειώσεων συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση των εννοιών του πρωτοτύπου από τον Έλληνα αναγνώστη. Ορισμένες διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται, αποσκοπούν κυρίως στη σαφέστερη απόδοση του νοήματος και στη διαμόρφωση ενός σαφούς και ορθού συντακτικά ελληνικού λόγου. Τα χαρακτηριστικά αυτά, εξάλλου, συνάδουν με τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του βιβλίου του Δημητρίου. Επιπλέον, χαρακτηριστική πρακτική του αποτελεί η επισήμανση, μέσω υποσημειώσεων, των χωρίων όπου η μετάφραση δεν ακολουθεί κατά λέξη το λατινικό πρωτότυπο ή ακολουθείται η γαλλική μετάφραση που συμβουλευόταν.

¹⁴²⁷ Βλ. Δημητρίου (1861) 6, υποσημ. 18: *Καὶ τοῦτον τὸν πόδα μετεχειρίσθησαν εἴ τε τραγικοὶ καὶ οἱ κωμικοὶ· ἔμβας (soccus) ἦν εἶδος ὑποδήματος χαμηλότερον ὅπερ ἐφόρουν οἱ κωμικοὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς· κόθορνοι ἕτερον εἶδος ὅπερ ἐφόρουν οἱ τραγωδοὶ· προσφυστάτα λέγονται αἱ ἔμβάδες καὶ οἱ κόθορνοι ὅτι παρέλαβον τὸν Ἰαμβον οἶονεὶ πόδα των.*

Συμπεράσματα

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830) και του Οθωνικού Πανεπιστημίου Αθηνών (1837) σηματοδότησαν την απαρχή της οργάνωσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η ένταξη των Λατινικών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και ειδικότερα η συμπερίληψη των έργων του Ορατίου στο σχολικό και πανεπιστημιακό curriculum, κατέστησαν απαραίτητη την παραγωγή πεζών μεταφράσεων των ορατιανών έργων (κατά κύριο λόγο από πανεπιστημιακούς και καθηγητές φιλολόγους της Μέσης Εκπαίδευσης). Αυτές οι μεταφράσεις διακρίνονται κυρίως για την πιστότητά τους προς το λατινικό πρωτότυπο και εξυπηρετούν διδακτικούς σκοπούς. Από την άλλη, εκπονήθηκαν μεταφράσεις (αλλά ακόμη και ελεύθερες διασκευές) σε έμμετρο κυρίως λόγο (από φιλολόγους, λογοτέχνες και άλλους λογίους), οι οποίες δημοσιεύτηκαν κυρίως σε λογοτεχνικά περιοδικά και τον ημερήσιο περιοδικό Τύπο της εποχής. Αυτές αποσκοπούσαν αφενός στην επαφή των Ελλήνων αναγνωστών με τη λατινική λογοτεχνία και αφετέρου στην αισθητική τους απόλαυση. Μπορούν να αναγνωσθούν ως αυθύπαρκτα λογοτεχνήματα, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στον εμπλουτισμό της νεοελληνικής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα.

Μετά από ενδελεχή έρευνα, δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη ελληνικής μετάφρασης του 19^{ου} αιώνα για το έργο *Satirae* (ή *Sermones*). Ως εκ τούτου, η μελέτη επικεντρώθηκε στην εξέταση των ελληνικών αποδόσεων που αφορούν τα εξής έργα του Ορατίου: *Carmen Saeculare*, *Carmina*, *Epistulae*, *Epodi*, *Ars Poetica*.

Όσον αφορά το *Carmen Saeculare*, μελετήθηκαν τέσσερις μεταφράσεις: οι έμμετρες αποδόσεις του τότε φοιτητή και μετέπειτα Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Περικλή Γρηγοριάδη (1871) και του Καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλίππου Ιωάννου (1874), καθώς και οι δύο πεζές μεταφράσεις των φιλολόγων της Μέσης Εκπαίδευσης Μιχαήλ Βαμβακερού (1865) και Διονυσίου Κασσελίδη (1895).

Από τη συγκριτική εξέταση των αποδόσεων των Γρηγοριάδη και Ιωάννου προκύπτει ότι και οι δύο μεταφραστές ακολουθούν παρόμοια μεταφραστική πρακτική. Αναλυτικότερα, και οι δύο παραμένουν αρκετά πιστοί προς το πρωτότυπο, χωρίς ωστόσο να προσκολλώνται σε αυτό. Η χρήση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και η διατήρηση του μέτρου του λατινικού ποιήματος και στις δύο μεταφράσεις υποδεικνύουν την επιρροή των μεταφραστών αφενός από τα διδάγματα της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής (διατήρηση του αρχαιόπρεπου ύφους και του μέτρου του πρωτοτύπου), αφετέρου από το παράδειγμα των κλασικιστών της Ευρώπης (οι οποίοι

ήδη από τον 16^ο αιώνα μεταφράζουν λατινικά έργα στα Αρχαία Ελληνικά). Η χρήση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, εμπλουτισμένης με ποιητικούς και διαλεκτικούς τύπους, αποβλέπει στη διαμόρφωση μεταφράσεων που ανακαλούν την αρχαία ελληνική χορική ποίηση. Ο Γρηγοριάδης επιδιώκει όπου είναι εφικτό να παραμείνει πιο κοντά στο πρωτότυπο, ενώ ο Ιωάννου σε ορισμένα σημεία ενδύεται και το ρόλο του ερμηνευτή. Οι μεταξύ τους ομοιότητες (αρχαία ελληνική γλώσσα διανθισμένη με διαλεκτικούς τύπους, διατήρηση ίδιου μέτρου με το πρωτότυπο κτλ.) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο μεταγενέστερος Ιωάννου – μολονότι δεν αναφέρει την ύπαρξη της προγενέστερης απόδοσης του Γρηγοριάδη – ίσως είχε υπόψη του τη μετάφραση του Γρηγοριάδη.

Από τη συγκριτική εξέταση των αποδόσεων Βαμβακερού – Κασσελίδη συμπεραίνεται ότι και οι δύο μεταφράσεις είναι πιστές στο πρωτότυπο έργο. Οι μεταξύ τους ομοιότητες είναι πολύ περισσότερες από τις αποκλίσεις, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στη σύνταξη και το λεξιλόγιο, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι ο μεταγενέστερος Κασσελίδης συμβουλευτήκε τον προγενέστερο Βαμβακερό. Στόχος και των δύο μεταφραστών είναι τα βιβλία τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Όσον αφορά τα *Carmina*, η μελέτη επικεντρώθηκε σε αυτές τις μεταφράσεις των *Carmina* του Ορατίου που έχουν αποδοθεί από διαφορετικούς μεταφραστές, με σκοπό τη συγκριτική μελέτη των μεταφραστικών εκδοχών του ίδιου έργου.

Για το *Carm.* 1.1 εξετάστηκαν η έμμετρη μετάφραση του Ισπανού πρέσβη Benito Pardo de Figueroa (1810), στη συνέχεια τέθηκαν σε αντιπαραβολή αρχικώς οι δύο πεζές αποδόσεις των φιλολόγων Δημητρίου Γούναρη (1874) και Παναγή Καββαδία (1874), ακολούθως μελετήθηκαν συγκριτικά οι δύο πεζές αποδόσεις του φιλόλογου Πάνου Κωνσταντινίδη (1884) και η πιστή (όπως ονομάζεται από τον ίδιο) με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888). Τέλος, μελετήθηκε η πεζή ελεύθερη (όπως χαρακτηρίζεται από τον ίδιο) μετάφραση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).

Από τη μελέτη της απόδοσης του Pardo συνάγεται ότι η μεταφραστική πρακτική του συνίσταται στα εξής χαρακτηριστικά: στο μεγαλύτερο μέρος παραμένει πιστός στο πρωτότυπο, ενώ πολιτογραφεί τη μετάφραση στα ελληνικά δεδομένα. Η χρήση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η οποία βρίθει διαλεκτικών τύπων καθώς και λέξεων που χρησιμοποιούνται από τους αρχαίους Έλληνες λυρικούς ποιητές, αποκαλύπτει το στόχο του μεταφραστή που είναι η δημιουργία ενός αρχαιοελληνικού λυρικού ποιήματος που θα αναγνωσθεί από τον κύκλο των κλασικιστών της Αγίας Πετρούπολης που ανήκει

και ο ίδιος (θυμίζοντάς μας την πρακτική των Ευρωπαίων κλασικιστών του 16^{ου} αιώνα που συνήθιζαν να μεταφράζουν λατινικά έργα στην αρχαία ελληνική γλώσσα, προφανώς ως φιλολογική άσκηση).

Από την αντιπαραβολή των πεζών μεταφράσεων Γούναρη – Καββαδία διαπιστώνεται ότι συγκλίνουν στο μεγαλύτερο μέρος. Συνεπώς, φαίνεται ότι ο μεταγενέστερος Καββαδίας (1874) ακολούθησε τον προγενέστερο Γούναρη (1^η έκδοση το 1871). Στόχος και των δύο μεταφραστών είναι οι μεταφράσεις τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Από τη συγκριτική εξέταση των πεζών αποδόσεων του Πάνου Κωνσταντινίδη και αυτής με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη διαπιστώνεται ότι και οι δύο ακολουθούν το πρωτότυπο, ωστόσο η απόδοση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη διακρίνεται από μεγαλύτερη ελευθερία σε σχέση με αυτή του Πάνου Κωνσταντινίδη. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τους είναι ελάχιστες και αφορούν κυρίως το λεξιλόγιο που επιλέγουν οι δύο μεταφραστές. Και τα δύο βιβλία είναι εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Από την εξέταση της ελεύθερης πεζής μετάφρασης με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη συνάγεται ότι η μετάφραση, αν και χαρακτηρίζεται ελεύθερη, αποδίδει πιστά το νόημα του πρωτοτύπου. Στόχος του μεταφραστή είναι η παραγωγή μίας μετάφρασης με εκπαιδευτικό χαρακτήρα που ωστόσο δεν στερείται χάρης και ζωντάνιας.

Για το *Carm.* 1.5 μελετήθηκαν αρχικώς οι έμμετρες αποδόσεις του Ισπανού πρέσβη Benito Pardo de Figueroa (1810), του νομικού, λογογράφου και ποιητή Παναγιώτη Ματαράγκα (1880 με 1^η έκδοση το 1872) και του Κερκυραίου Ηρακλή Σταύρου (1877). Στη συνέχεια, εξετάστηκαν οι πεζές μεταφράσεις του φιλολόγου Παναγή Καββαδία (1874) και της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888), ενώ στο τέλος μελετήθηκε η ελεύθερη απόδοση με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη.

Από την αντιπαραβολή των έμμετρων μεταφράσεων Pardo – Ματαράγκα – Σταύρου συνάγεται ότι η μετάφραση του Pardo είναι η πιο πιστή, η αντίστοιχη του Ματαράγκα βρίσκεται στο ενδιάμεσο, ενώ η απόδοση του Σταύρου είναι η πιο ελεύθερη και ως εκ τούτου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως διασκευή. Ο Pardo γράφοντας στην αρχαία ελληνική γλώσσα εμπλουτισμένη με διαλεκτικούς και ποιητικούς τύπους, δημιουργεί ένα καινούριο λυρικό ποίημα, λειτουργώντας ταυτόχρονα και ως ποιητής. Οι αποδόσεις των Ματαράγκα και Σταύρου, δεδομένου ότι δημοσιεύονται σε λογοτεχνικά περιοδικά, διακρίνονται από περισσότερη ελευθερία και μπορούν να διαβαστούν ως αυθύπαρκτα λογοτεχνήματα, ακολουθώντας τις υποδείξεις

του Πολυλά για την ποιητική μετάφραση. Στόχος του Pardo είναι η δημιουργία μιας μετάφρασης με χαρακτήρα αρχαιοελληνικού λυρικού ποιήματος. Αντίθετα, οι δύο άλλοι μεταφραστές, Μатарάγκας και Σταύρος, στοχεύουν οι αποδόσεις τους να αναγνωσθούν από ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, λειτουργώντας ως πρωτότυπα νεοελληνικά ποιήματα.

Από τη συγκριτική μελέτη των πεζών αποδόσεων των Καββαδία – Ανέστη Κωνσταντινίδη συνάγεται ότι και οι δύο αποδόσεις ακολουθούν πιστά το πρωτότυπο. Η ομοιότητα των δύο κειμένων φανερώνει ότι ο μεταγενέστερος συμβουλευτήκε τον προγενέστερο μεταφραστή (Καββαδία). Οι μεταξύ τους διαφοροποιήσεις είναι ελάχιστες και αφορούν κυρίως τη σύνταξη και το λεξιλόγιο που επιλέγει έκαστος. Στόχος και των δύο είναι οι μεταφράσεις τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Από την εξέταση της ελεύθερης απόδοσης με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη διαπιστώθηκε ότι η μετάφραση είναι *ad sensum*. Στόχος του είναι η δημιουργία μίας μετάφρασης με εκπαιδευτικό χαρακτήρα που διακρίνεται όμως από χάρη και ζωντάνια.

Για το *Carm.* 1.23 μελετήθηκαν αρχικώς η έμμετρη απόδοση του νομικού, λογογράφου και ποιητή Παναγιώτη Μатарάγκα (1884), ενώ ακολούθησε η αντιπαραβολή των δύο πεζών αποδόσεων του φιλολόγου Παναγή Καββαδία (1874) και της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888) και τέλος εξετάστηκε η ελεύθερη απόδοση της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη.

Από την εξέταση της μετάφρασης του Μатарάγκα καθίσταται φανερό ότι ο μεταφραστής παραμένει αρκετά πιστός στο πρωτότυπο, ωστόσο διακρίνεται από ερμηνευτική διάθεση. Το μετάφρασμά του φέρει χαρακτήρα πρωτότυπης ποίησης, συμβάλλοντας έτσι στον εμπλουτισμό της νεοελληνικής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα. Η χρήση λεξιλογικών στοιχείων που απαντούν στο ποίημα του Ανακρέοντα (π.χ. ο Μатарάγκας χρησιμοποιεί το επίθετο *άρτιθελής* προσπαθώντας να μιμηθεί το ανακρεόντειο *νεοθηλέα*, όπως επίσης και το ρήμα *πτοεῖ* που παραπέμπει στο ανακρεόντειο *έπτοήθη*) — το οποίο είχε μιμηθεί ο Οράτιος — υποδηλώνει την πρόθεση του μεταφραστή να καταστήσει τη μετάφρασή του συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο αρχαιοελληνικό πρότυπο και τη λατινική εκδοχή του. Στόχος του είναι η ανάγνωση του μεταφράσματός του από ένα ευρύ κοινό. Με το έργο αυτό, ο μεταφραστής επιδιώκει να προσφέρει στον αναγνώστη αφενός λογοτεχνική τέρψη και αφετέρου γνώση, βοηθώντας τον να αντιληφθεί τη σύνδεση αρχαιοελληνικής και λατινικής γραμματείας.

Από τη συγκριτική μελέτη των δύο πεζών αποδόσεων του Καββαδία και την έκδοση του Ανέστη Κωνσταντινίδη διαπιστώνεται ότι και οι δύο είναι πιστές στο πρωτότυπο, όπως επίσης και ότι ο προγενέστερος Καββαδίας άσκησε επιρροή στον μεταγενέστερο μεταφραστή. Στόχος και των δύο είναι τα βιβλία τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Από τη μελέτη της ελεύθερης μετάφρασης της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη συνάγεται – όπως και στις προηγούμενες αποδόσεις του– ότι η μετάφραση είναι *ad sensum*. Στόχος του είναι η παραγωγή μίας μετάφρασης με χαρακτήρα εκπαιδευτικού βοηθήματος που διακρίνεται από χάρη και ζωντάνια.

Για το *Carm.* 2.8 μελετήθηκαν η έμμετρη απόδοση του Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Αθηνών Στέφανου Κουμανούδη (1879) και έπειτα οι δύο πεζές μεταφράσεις (δηλαδή η ελεύθερη και η πιστή) της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).

Από τη μελέτη της μετάφρασης του Κουμανούδη διαπιστώνεται ότι πρόκειται για μία πολύ ελεύθερη απόδοση που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως διασκευή. Χαρακτηριστικά της μεταφραστικής πρακτικής του Κουμανούδη αποτελούν η πολιτογράφηση της μετάφρασης στα ελληνικά δεδομένα, αλλά και η επιρροή που έχει δεχτεί από τη δημοτική ποίηση. Στόχος του είναι η ανάγνωση του μεταφράσματος ως ένα νεοελληνικό λογοτεχνικό έργο που θα προσφέρει τέρψη σε κάθε αναγνώστη του 19^{ου} αιώνα (πεπαιδευμένο και μη).

Από την εξέταση της ελεύθερης μετάφρασης με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη συνάγεται ότι η απόδοση διακρίνεται από ελευθερία, ωστόσο μεταφέρει ορθά το ορατιανό νόημα.

Από τη μελέτη της πιστής μετάφρασης της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, συμπεραίνεται ότι πρόκειται για μία πολύ πιστή απόδοση. Παραβάλλοντας και τις δύο αποδόσεις της έκδοσης (πιστή και ελεύθερη) διαπιστώνεται ότι σε ορισμένα σημεία παρουσιάζουν ομοιότητες. Ο στόχος και των δύο αυτών μεταφράσεων είναι να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Για το *Carm.* 2.14 τέθηκε υπό εξέταση αρχικώς η έμμετρη μετάφραση του ριζοσπάστη δημοσιογράφου και ποιητή Παναγιώτη Πανά (1883), ακολούθως μελετήθηκαν συγκριτικά οι δύο πεζές μεταφράσεις του φιλόλογου Παναγή Καββαδία (1874) και η πιστή απόδοση της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888). Τέλος, μελετήθηκε η ελεύθερη απόδοση της ίδιας έκδοσης.

Από την εξέταση της μετάφρασης του Πανά διαπιστώθηκε ότι ο μεταφραστής παράγει μία διασκευή του ορατιανού έργου, την οποία πολιτογραφεί στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα. Μέσα στο μετάφρασμα του Πανά διαφαίνονται οι φιλοσοφικές του γνώσεις και οι επαναστατικές του ιδέες. Στόχος του είναι αφενός να προσφέρει γνώση και λογοτεχνική τέρψη σε ένα ευρύ κοινό, αφετέρου να προβληματίσει τους αναγνώστες του σχετικά με το θάνατο και την ισότητα όλων των κοινωνικών τάξεων απέναντι σε αυτόν.

Η συγκριτική μελέτη των πεζών μεταφράσεων του Καββαδία και της πιστής με εκδότη τον Ανέστη Κωνσταντινίδη οδηγεί και πάλι στο συμπέρασμα ότι ο μεταγενέστερος μεταφραστής επηρεάστηκε από τον προγενέστερο. Ο στόχος και των δύο είναι τα βιβλία τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Η μελέτη της ελεύθερης απόδοσης της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη καταδεικνύει ότι πρόκειται για μία *ad sensum* απόδοση. Ο στόχος του μεταφραστή είναι η παραγωγή μιας μετάφρασης εκπαιδευτικού χαρακτήρα που διακρίνεται από χάρη και ζωντάνια.

Για το *Carm.* 2.16 εξετάστηκαν συγκριτικά οι δύο έμμετρες αποδόσεις του Ισπανού πρέσβη Benito Pardo de Figueora (1810) και του ποιητή Στυλιανού Χρυσομάλλη (1889), και τέλος οι δύο πεζές αποδόσεις της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1888).

Από τη συγκριτική μελέτη των μεταφράσεων των Pardo – Χρυσομάλλη συμπεραίνεται ότι ο Pardo παραμένει αρκετά πιστός στο πρωτότυπο, ενώ ο Χρυσομάλλης κινείται με περισσότερη ελευθερία. Η μεταφραστική πρακτική του Pardo είναι ίδια με τις προηγούμενες αποδόσεις του (απόδοση χαρακτήρα αρχαιοελληνικού ποιήματος). Από την άλλη, η απόδοση του Χρυσομάλλη γραμμένη στη δημοτική γλώσσα και αποδεσμευμένη από το πρωτότυπο, μοιάζει με ένα αυθύπαρκτο νεοελληνικό ποίημα.

Από την εξέταση των δύο πεζών αποδόσεων της έκδοσης του Ανέστη Κωνσταντινίδη συνάγεται ότι και οι δύο χαρακτηρισμοί, ‘πιστή’ και ‘ελεύθερη’, ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά των δύο αυτών μεταφράσεων που είναι εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Για το *Carm.* 3.9 μελετήθηκαν συγκριτικά οι τρεις έμμετρες αποδόσεις του Ισπανού πρέσβη Benito Pardo de Figueora (1810), του φιλόλογου και ποιητή Αντωνίου Αντωνιάδη (1859) και του νομικού, λογογράφου και ποιητή Παναγιώτη Ματαράγκα (1872).

Από τη συγκριτική μελέτη των μεταφράσεων των Pardo – Αντωνιάδη – Ματαράγκα διαπιστώνεται ότι σε επίπεδο πιστότητας ο Pardo είναι αυτός που βρίσκεται πιο κοντά στο πρωτότυπο έργο, ο Αντωνιάδης βρίσκεται στη μέση, ενώ ο Ματαράγκας προσφέρει την πιο ελεύθερη απόδοση. Η μεταφραστική πρακτική του Pardo παραμένει η ίδια (απόδοση χαρακτήρα αρχαιοελληνικού ποιήματος). Τόσο ο Αντωνιάδης όσο και ο Ματαράγκας διακρίνονται από μία ερμηνευτική διάθεση και δημιουργικότητα, παίζοντας το ρόλο του μεταφραστή – ποιητή. Συμπεραίνεται επίσης ότι ο μεταγενέστερος όλων Ματαράγκας επηρεάστηκε από τις δύο προγενέστερες αποδόσεις. Στόχος του Pardo είναι η απόδοσή του να αναγνωσθεί από τον κύκλο των κλασικιστών της Αγίας Πετρούπολης, ενώ οι άλλοι δύο αποσκοπούν τα κείμενά τους να αναγνωσθούν από ένα ευρύ κοινό ως αυθύπαρκτα νεοελληνικά ποιήματα.

Για το *Carm.* 3.10 μελετήθηκε η μόνη διαθέσιμη έμμετρη μετάφραση από τον ποιητή, φιλόλογο και μεταφραστή Ιωάννη Γρυπάρη (1896).

Από την εξέταση αυτής της μετάφρασης, διαπιστώνεται ότι πρόκειται ουσιαστικά για μια διασκευή που πολιτογραφείται στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα. Στόχος του μεταφραστή είναι η ανάγνωση της μετάφρασης από κάθε αναγνώστη και η δημιουργία ενός νεοελληνικού ποιήματος.

Για το *Carm.* 4.2 μελετήθηκαν αρχικώς οι δύο έμμετρες αποδόσεις των Benito Pardo de Figueora (1810), και του ποιητή, δημοσιογράφου και φιλόλογου Χριστόφορου Σαμαρτσίδα (1866). Έπειτα, εξετάστηκαν οι δύο πεζές μεταφράσεις των φιλόλογων Δημητρίου Γούναρη (1874) και Μιχαήλ Βαμβακερού (1865).

Από την αντιπαραβολή των αποδόσεων Pardo – Σαμαρτσίδα συμπεραίνεται ότι η μετάφραση του Pardo βρίσκεται πιο κοντά στο πρωτότυπο έργο, ενώ ο Σαμαρτσίδης κινείται με περισσότερη ελευθερία, χωρίς αυτό να εμποδίζει την ορθή μεταφορά του ορατιανού νοήματος. Η μεταφραστική πρακτική του Pardo παραμένει η ίδια με όλες τις αποδόσεις του (απόδοση χαρακτήρα αρχαιοελληνικού ποιήματος). Για το μετάφρασμα του Σαμαρτσίδα ισχύει ό,τι και για όλες τις έμμετρες αποδόσεις που δημοσιεύονται σε λογοτεχνικά περιοδικά, δηλαδή μπορεί να αναγνωσθεί ως ένα αυθύπαρκτο νεοελληνικό ποίημα.

Από την αντιπαραβολή των δύο πεζών αποδόσεων Γούναρη – Βαμβακερού συνάγεται ότι και οι δύο μεταφράσεις είναι πιστές στο πρωτότυπο, ενώ από τις μεταξύ τους ομοιότητες συμπεραίνεται ότι ο μεταγενέστερος Γούναρης συμβουλευτήκε και ακολούθησε την προγενέστερη μετάφραση του Βαμβακερού. Στόχος και των δύο

μεταφραστών είναι οι μεταφράσεις τους να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτικά βοηθήματα.

Όσον αφορά τις *Epistulae*, μελετήθηκαν τρεις μεταφράσεις· η έμμετρη απόδοση της *Epist.* 1.7 από τον Στέφανο Κουμανούδη (1886), καθώς και οι πεζές αποδόσεις των *Epist.* 2.1 και 2.2 από τον ιεροδιδάσκαλο Θεόκριτο Μυριανθούση (1878).

Από τη μελέτη της μετάφρασης της *Epist.* 1.7 από τον Κουμανούδη προκύπτει ότι ο μεταφραστής μεταφράζει αρκετά ελεύθερα, ωστόσο επιτυγχάνει την ορθή μεταφορά του ορατιανού νοήματος. Το μετάφρασμα πολιτογραφείται στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα, ενώ είναι φανερή η επίδραση του δημοτικού τραγουδιού και της καθημερινής γλώσσας στο μετάφρασμα. Στόχος του είναι η ανάγνωση του κειμένου ως πρωτότυπου νεοελληνικού ποιήματος.

Από την εξέταση των δύο πεζών αποδόσεων των *Epist.* 2.1 και 2.2 του Μυριανθούση συνάγεται ότι ο μεταφραστής μεταφράζει *ad sensum*, πολιτογραφεί τη μετάφραση στα ελληνικά δεδομένα του 19^{ου} αιώνα, ενώ η μετάφραση είναι μεστή από όρους που απαντούν σε χριστιανικά κείμενα, πρακτική που συνάδει με την ιδιότητά του (ιεροδιδάσκαλος), αλλά και την ιδιότητα του αποδέκτη του βιβλίου του (αρχιεπίσκοπος). Στόχος του μεταφραστή είναι η ανάγνωση των μεταφράσεών του από ένα λόγιο κοινό, ενδεχομένως από ανθρώπους του κύκλου του (ιερείς, ιεροδιδάσκαλοι).

Όσον αφορά τις *Erodi* επελέγησαν προς μελέτη οι πεζές αποδόσεις των *Erod.* 1 και 3, οι οποίες περιλαμβάνονται στο εκπαιδευτικό βοήθημα του Κασσελίδη μαζί με την απόδοση του *Carmen Saeculare* (1895).

Από την εξέταση των δύο αυτών αποδόσεων διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για δύο πιστές μεταφράσεις. Κύρια μεταφραστική τεχνική του Κασσελίδη είναι οι επεξηγηματικές προσθήκες αφού στόχος του είναι η πληρέστερη κατανόηση του λατινικού νοήματος και η διαμόρφωση ενός ορθού και σαφούς ελληνικού λόγου. Στόχος του είναι να καλύψει τις ανάγκες της μαθητικής και φοιτητικής κοινότητας.

Αναφορικά με την *Ars Poetica*, μελετήθηκε η μοναδική ελληνική μετάφραση που παρήχθη τον 19^ο αιώνα από τον λόγιο και δάσκαλο Ιωάννη Δημητρίου (1861). Από την εξέταση αυτής διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για μία μετάφραση πιστή στο μεγαλύτερο μέρος της στο λατινικό πρωτότυπο. Οι μικρές αλλαγές που εντοπίστηκαν είχαν ως στόχο τη σαφέστερη απόδοση του νοήματος και τη διαμόρφωση ενός σαφούς και ορθού συντακτικά ελληνικού λόγου, χαρακτηριστικά που συνάδουν με τον

εκπαιδευτικό της χαρακτήρα. Στόχος του Δημητρίου είναι η μετάφρασή του να λειτουργήσει ως χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο για τους νεαρούς σπουδαστές

Ανακεφαλαιώνοντας, διαπιστώνεται ότι οι ελληνικές μεταφράσεις των έργων του Ορατίου που παρήχθησαν κατά τον 19^ο αιώνα μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει μεταφράσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα, οι οποίες συνήθως συντάσσονται σε πεζό λόγο και στην καθαρεύουσα, ενώ χαρακτηρίζονται από μεγάλη πιστότητα προς το λατινικό πρωτότυπο (*ad verbum* αποδόσεις). Η δεύτερη κατηγορία αφορά μεταφράσεις που δημοσιεύονται κυρίως σε λογοτεχνικά περιοδικά και εφημερίδες, είναι κυρίως έμμετρες, γραμμένες είτε στη δημοτική είτε στην καθαρεύουσα και δεν προσκολλώνται στο πρωτότυπο κείμενο (*ad sensum* αποδόσεις ή ακόμη και διασκευές). Αυτές οι μεταφράσεις απευθύνονται σε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό στο οποίο προσφέρουν γνώση και συνάμα αισθητική απόλαυση, αφού μπορούν να διαβαστούν ως αυθύπαρκτα λογοτεχνήματα.

Summary

The subject of the present doctoral dissertation is the study and comparative examination of the Greek translations of Horace produced during the nineteenth century. Specifically, selected passages from all Greek translations of Horace's works are examined, with particular emphasis on literary translations, and especially on those that concern the same poem of Horace by the same translator (retranslation) or by different translators. The dissertation is structured as follows: Introduction; Chapter 1: "The Translations of the *Carmen Saeculare*"; Chapter 2: "The Translations of the *Carmina*"; Chapter 3: "The Translations of the *Epistulae*"; Chapter 4: "The Translations of the *Epodi*"; Chapter 5: "The Translations of the *Ars Poetica*"; Conclusions; Bibliography.

In the Introduction, the historical context of nineteenth-century Greece and the position of Latin literature in the Greek world during this period are first presented. This is followed by a brief review of the relevant existing earlier bibliography. Next comes a concise overview of the reception and translation of Horace's poetry in Europe (mainly from the sixteenth to the nineteenth century) and in Greece. The Introduction concludes with the formulation of the research objectives and the methodology followed, as well as an analysis of the structure of the dissertation.

In Chapter 1, I study four Greek translations of the *Carmen Saeculare*: the verse renderings into Ancient Greek by the then student and later Professor of the Faculty of Philosophy at the University of Athens, Periklis Grigoriadis (1871), and by the Professor of the Faculty of Philosophy at the University of Athens, Filippou Ioannou (1874), as well as two prose translations in *katharevousa* by two philology teachers of secondary education, Michail Vamvakerós (1865) and Dionysios Kasselidis (1895). Initially, the two verse translations are examined comparatively, followed by the two prose translations, with the aim of identifying points of convergence and divergence between them.

In Chapter 2, I present and examine the Greek translations of the *Carmina*. Given that the *Carmina* were part of the school and university curriculum of the period, a considerable number of translations of an educational nature were produced (mainly by philology teachers of secondary education), which for the most part follow an *ad verbum* translation practice and are written in prose and in *katharevousa*. In addition to these educational translations, a large number of verse translations were identified,

published mainly in literary journals (by scholars and literary authors of the period). Particular emphasis is placed on the study of the latter.

In Chapter 3, I study the Greek translations of the *Epistulae*. These include the verse translation of *Epist.* 1.7 by the Professor of the Faculty of Philosophy at the University of Athens, Stephanos Koumanoudis (1886), and the prose translations of *Epist.* 2.1 and 2.2 by the hierodidaskalos Theokritos Myriantousis (1887). Through the examination of selected passages, the study seeks to highlight the translation practices of the two translators, as well as to trace their aims and the intended readership to which they are addressed.

In Chapter 4, I selectively examine some of the Greek prose renderings of the *Epodi*, which are included in the educational handbook of Dionysios Kasselidis (1895). Through the examination of selected passages, an attempt is made to identify Kasselidis' translation practice.

In Chapter 5, selected passages from the prose translation of the *Ars Poetica* by the teacher of the Greek language Ioannis Dimitriou (1861) are examined.

The doctoral dissertation concludes with the Conclusions, which recapitulate the main findings concerning the Greek translations of Horatian poetry in the nineteenth century.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- Αντωνιάδης, Α. (1859), «Μετάφρασις τῆς Ὠδῆς τοῦ Γ΄. Βιβλίου τοῦ Ὀρατίου (Ἀμοιβαῖον)», *Ἀθηνά, Ἐφημερίς Πολιτική καὶ Φιλολογική* 4, αρ. φύλλου 2801, χ.α.
- Αποστολοπούλου, Γ. (1985), «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Περικλέους Γρηγοριάδου», *Δωδώνη: Τμῆμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καὶ Ψυχολογίας* 14, 113-127.
- Βαϊόπουλος, Β. (2003), «Λατινικὲς μεταφράσεις στὸ ποίημα *Τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον* τοῦ Μουσαίου τοῦ Γραμματικοῦ», στὸ *Μεταφραστικὴ θεωρία καὶ πράξις στὴ λατινικὴ γραμματεία, Πρακτικὰ Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 317-332.
- _____, (2007), «Στα χρόνια τοῦ πρώιμου Ἀνθρωπισμοῦ: Ἀλδινὲς ἐκδόσεις καὶ λατινικὲς μεταφράσεις ἐλληνικῶν κειμένων», *Ιόνιος Λόγος* 1, 43-57.
- _____, (2010), «Λατινικὲς μεταφράσεις ἐλληνικῶν ἔργων στὴ χριστιανικὴ Δύση», *Ιόνιος Λόγος* 2, 109-131.
- Βαμβακερός, Μ. (1865), *Περὶ Ὀρατίου καὶ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ Πραγματεία Ἐρανισθεῖσα ὑπὸ Μιχαὴλ Βαμβακεροῦ Τελειοφοῖτου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς*, Ἀθήνα: Τυπογραφεῖο Ζ. Γρυπάρη καὶ Α. Καναριώτου.
- Βέης, Ν. Α. (1947-1948), «Ἐμμετρα Κείμενα ΣΤ. Α. Κουμμανοῦδη», *Ἀρχεῖον τοῦ Ὁρακικοῦ Γλωσσικοῦ Ἐθναυροῦ* 14, 305-347.
- Βερτουδάκης, Β. (2002-2003), «Ἑλληνοκεντρισμὸς vs Λατινομάθεια: Διαπιστώσεις καὶ Προβληματισμοὶ Περὶ Ἑλληνικῶν Μεταφράσεων τῆς Λατινικῆς Γραμματείας», *ΕΕΦΣΠΘ Τμήματος Φιλολογίας* 10, 518-526.
- Βυθούλκας, Β. (1886), *Ὀρατίου Φλάκκου Ὠδαὶ μετὰ κειμένου εἰσαγωγῆς καὶ μτφρ. ὑπὸ Β.Γ.Β.*, Ἀθήνα, χ.ε.
- Γαραντούδης, Ε. (1998α), «Ἡ μεταφραστικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἰάκωβου Πολυλά καὶ οἱ ἀποδόσεις τοῦ ποιητικῶν κειμένων τῆς κλασικῆς λογοτεχνίας», *Πόρφυρας* 84-85, 481-502.
- _____, (1998β), «Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, οἱ Σύγχρονοι καὶ οἱ Νεώτεροί τοῦ Ἑπτανήσιοι. Συνέχεια καὶ Ρήξις», *Πόρφυρας* 84-85, 249-259.
- _____, (2016), «Ἡ ἀναβίωση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μετρικῆς τὸν 19ο αἰώνα: Ποιητικὰ κείμενα με θέμα τὴν ἀναβίωση», στὸ Ταμπάκη, Α. – Ο. Πολυκανδριώτη (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Συμποσίου Ἑλληνικότητα καὶ ετερότητα: Πολιτισμικὲς διαμεσολαβήσεις καὶ ἔθνικὸς χαρακτήρας' στὸν 19ο αἰώνα*, Ἀθήνα, 14-17 Μαΐου 2015, Ἀθήνα: Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, τ. 2, 19-39.
- Γιαννάκης, Γ. Ν. (1974), *Μάξιμον Πλανοῦδη μετάφραση τοῦ «περὶ τῶν δώδεκα βαθμῶν τῆς παρηγήσεως» τοῦ ψευδο-Ἀύγουστίνου*, Ἰωάννινα, χ.ε.
- Γιατρομανωλάκης, Γ. Ν. (1980), *Κοῖντου Ὀρατίου Φλάκκου βιβλίον κοινῶς ἀποκαλούμενον Ποιητικὴ Τέχνη: εἰσαγωγή - μετάφραση – σχόλια*, Ἀθήνα: Καρδαμίτσα.
- Γκαστή, Ε. – Φ. Πολυμεράκης (2017), «Quidam Cornelius: ὄψεις τῆς πρόσληψης τοῦ Τάκτιου», *Δωδώνη: Φιλολογία* 42-44, 155-180.
- Γκίκας, Γ. (1968), «Σαμαρτζίδης Χριστόφορος», στὸ Χ. Πάτση (ἐπιμ.), *Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας: ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα μέχρι σήμερα*, τ. 12, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Χάρη Πάτση, 87.
- Γούναρης, Δ. (1874), *Κοῖντου Ὀρατίου Φλάκκου Ὠδαὶ τινὲς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκ τῆς Λατινικῆς, Πειραιάς: Ποσειδῶν*.
- Γούτσος, Δ. (2001), *Ὁ λόγος τῆς μετάφρασης. Ἀνθολόγιον σύγχρονων μεταφραστικῶν*

- θεωριών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γραμμενίδης, Σ. – Τ. Δημητρούλια – Ε. Κουρδής – Ε. Λουπάκη – Γ. Φλώρος (2015), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις της μετάφρασης*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3901>, τελευταία ανάκτηση: 15-12-2025).
- Γρηγοριάδης, Π. (1871), «Μεθερμηνεία τοῦ ἑκατονταετηρικοῦ ἄσματος (*Carminis Secularis*) τοῦ Ὀρατίου εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ πρωτοτύπου, τὸ Σαπφικόν», *Πανδώρα* 22, 530.
- Γρόλλιος, Κ. (1970), «Λατινομαθεῖς Ἑπτανήσιοι λόγιοι ἀπὸ τὸν ΙΖ΄ ἕως τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 15, 21-42.
- _____, (1986), *Οράτιος Ωδές. Βιβλίο I*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- _____, (1992), *Οράτιος Ωδές. Βιβλίο II*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- _____, (1998), *Οράτιος Ωδές. Βιβλίο III*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- _____, (2003), *Οράτιος Ωδές. Βιβλίο IV*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- Γρυπάρης, Ι. (1896), «Στὴν Λύκην [Κατὰ τὸν Ὀράτιον]», *Τὸ Ἄστυ* 2124, αρ. φύλλου 8, χ.α.
- _____, (1897), «Σ' ΤΗΝ ΛΥΔΗΝ Μίμησις ἀπὸ τὸν Ὀράτιο», *ΣΚΡΙΠ* 2, 23.
- Δεντρινού, Ε. (επιμ.) 1916, *Τα ἔργα του Νίκ. Κογεβίνα (Γλαύκου Ποντίου)*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- Δημητρίου, Ι. (1861), *Περὶ ποιητικῆς Κοῖντου Οράτιου Φλάκκου: Ἐπιστολὴ πρὸς Πίσωνα. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Λατινικοῦ Ὑπὸ Ιω. Δημητρίου Διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Αθήνα: Τύποι Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα.
- Δημητρούλια, Τ. – Γ. Κεντρωτής (2015), *Λογοτεχνικὴ μετάφραση. Θεωρία καὶ πράξη*, Αθήνα: Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5252>, τελευταία ανάκτηση: 17-12-2025).
- Ζιώγα, Ι. (2015), *Η διδασκαλία των Λατινικών στη Μέση Εκπαίδευση*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Ιωάννου, Φ. (1874), *Φιλολογικὰ Πάρεργα: Προσφωνηθέντα τῶ ἀδελφῶ αὐτοῦ Δημητρίῳ I, τῶ Γυαλῶ, Ἐκδοσις Β΄ ἐν ἧ τινὰ διώρθωται ἢ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταπεποιήται, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ προστέθειται*, Αθήνα: Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ.
- Καββαδίας, Π. (1874), *Κοῖντου Ὀρατίου Φλάκκου Ωδαί, μετὰ βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ μεταφρασθεῖσαι καὶ διὰ σημειώσεων διασαφηνισθεῖσαι ὑπὸ Π.Α. Καββαδία*, Αθήνα: Τύποις Ἀλεξάνδρου Φουρτούνα καὶ Σ^α.
- Κακριδῆς, Ι. Θ. (2008), *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας».
- Κακριδῆς, Φ.Ι. (2003), «Ἐμμετρὴ λατινικὴ μετάφραση τῶν Μεθ' Ὀμηρον Α΄ τοῦ Κόιντου Σμυρναίου», στο *Μεταφραστικὴ θεωρία καὶ πράξη στη λατινικὴ γραμματεία, Πρακτικὰ Ζ΄ Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 333-341.
- Καλλέργη, Α. (2018), *Οἱ ἐπιστολές του Ορατίου ὡς δοκίμια ποιητικῆς, λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν, Αθήνα.
- Καλλέργης, Η. (1980), *Ὁ Κρητικὸς λόγιος του 16^{ου} αἰῶνα Θωμάς Τριβιζάνος*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα.
- Καρακάσης, Ε. – Α. Σάρρα (2017), «Τα Λατινικὰ γράμματα στο ελληνοκὸ σχολεῖο: πορεία μέσα στο χρόνο», *Δωδώνη: Φιλολογία* 42-44, 289-304.

- Καρπόζηλου, Μ. (2021), *Τα Ελληνικά Περιοδικά του 19^{ου} αιώνα*, τ. Β', Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.
- Καρυάμης, Α. (2019), *Η διαπλοκή της Πολιτικής με τη Θρησκευτική Εξουσία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Η περίπτωση των Σιμωνιακών*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
- Κασσελίδης, Δ. (1895), *Κοϊντου Όρατίου Φλάκκου, Έκατονταέτηρος Ύμνος και Έπωδοί. Κείμενον και μετάφρασις μετὰ προοιμίου, είσαγωγής και σημειώσεων υπό Διονυσίου Α. Κασσελίδου Πατρώως*, Αθήνα: Έκ του τυπογραφείου τής Έστίας.
- _____, (1899) *Λυσίου Ύπερ Μαντιθέου και Δήμου Καταλύσεως Άπολογία, τεύχος Β', παράφρασις μετὰ προλόγου, είσαγωγής και ύποσημειώσεων υπό Διονυσίου Α. Κασσελίδου καθηγητοῦ τοῦ Α' Γυμνασίου*, Αθήνα: Έκ του τυπογραφείου Ανδρέου Πάσχα(διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/b/7/metadata-141-0000447.tkl>, τελευταία ανάκτηση: 12-01-2026].
- Καστόρχης, Ε. (1850), *Τῶν Ρωμαίων έλεγισιοποιῶν Τιβούλλου και Κατούλλου τὰ έκλεκτότερα κατὰ τήν νεωτάτην κριτικὴν έκδοσιν τοῦ Καρόλου Λαχμάνου οἷς προσετέθησαν και τινες έμμετροι έλληνικαι μεταφράσεις πρὸς χρῆσιν τῶν τῆς Φιλολογίας φοιτητῶν*, Αθήνα: Σ. Κ. Βλαστός.
- Καψωμένος, Ε. (1990), *Δημοτικό τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδης.
- Κεντρωτής, Γ. (1996), *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*, Αθήνα: Δίαυλος.
- Κιοσσές, Σ. – Χ. Παπανικολάου (2003), «Λογοτεχνική και Μεταφραστική θεωρία Και πράξη: Μεταφραστικές προσεγγίσεις του λατινικού ποιητικού λόγου», στο *Μεταφραστική θεωρία και πράξη στη λατινική γραμματεία, Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 456-468.
- Κοπανός, Β. (1974), «Παρατακτικά ζεύγη στις μεταφράσεις του Μάξιμου Πλανούδη», *ΕΕΦΣΠΘ* 13, 19-34.
- Κορρέ, Μ. (2021), *Η έμμετρη μετάφραση των Ηρωίδων του Οβιδίου από Χρήστο Χρηστοβασίλη. Μεταγραφή, επεξεργασία, αποκατάσταση και σχολιασμός*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Κουτέρη, Σ. (2022), «Το παραδοσιακό τραγούδι στις αριστοφανικές μεταφράσεις», *Mediterranean Chronicle* 12, 147-181.
- Κουτσιβίτης, Β. (1994), *Θεωρία της μετάφρασης*, Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.
- Κωνσταντινίδης, Α. (εκδ.) (1888), *Horatii Carmina, Όρατίου Ωδῶν βιβλίον Α' και Β' Μετάφρασις διπλή Έλευθέρα και κατὰ Λέξιν μετὰ τοῦ λατινικοῦ κειμένου και πολλῶν σχολίων*, Αθήνα: Έκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου.
- Κωνσταντινίδης, Π. (1884), *Q. Horatii Flacci Carmina Selecta Cum Adnotationibus Et Graeca Interpretatione, Κοϊντου Όρατίου Φλάκκου Ωδαι: Αἱ διδασκόμεναι έν τοῖς Γυμνασίοις κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ύπουργείου τῆς Δημοσίας Έκπαιδύσεως, μετὰ Σημειώσεων και Έλληνικῆς Μεταφράσεως*, Αθήνα: Τύποις «MESSAGER D' ATHENES».
- Λέτσιος, Β. (2016), «Μετάφραση και μετρική: Λορέντσος Μαβίλης» στο Α. Ταμπάκη – Ο. Πολυκανδριώτη (επιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου Ελληνικότητα και ετερότητα: Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και 'εθνικός χαρακτήρας' στον 19^ο αι-*

- ώνα, Αθήνα, 14-17 Μαΐου 2015, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τ.1, 167-181.
- _____, (2025α), «Poeta doctus: Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης μεταφράζει από τα Λατινικά», *Πόρφυρας* 43, 403- 410.
- _____, (2025β), *Μεταφραστική Αναγέννηση: Αναμεταφράζοντας τους Αρχαίους στην Επτανησιακή Ποιητική Παράδοση (Β΄Μισό 19^{ου} – Α΄Μισό 20^{ου} ΑΙ.)*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.
- Λυπουρλής, Δ. (1977), *Αρχαία Ελληνική Μετρική: μια πρώτη προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κωνσταντινίδη.
- Μαλάκης, Σ. Γ. (1895), *΄Απομνημονεύματα επί της συγχρόνου Ιστορίας ή Ιστορικών επεισόδιον επί των ενεργειών δρασάντων τίνων προσώπων προς επίτευξιν της Μεγάλης ΄Ιδέας*, Αθήνα: Έκ του τυπογραφείου Πάσσαρη και Βεργιάνιτου (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/7/7/metadata-1537880571-75354-9261.tkl>, τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025).
- Ματαράγκας, Π. (1872), «Όρατίου Ωδή Θ΄. [Έκ του Λατινικοῦ]», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, 217.
- _____, (1880), «Μετάφρασις εἰς Πύρραν (Έκ τῶν ῶδῶν τοῦ Όρατίου)», *Παρνασσός*, ἔτος ἑβδομον, φύλλο ΣΤ΄, 854-855.
- _____, (1883), «Πρὸς Δέλλιον», *Ό Κόσμος* 43, 695-696.
- _____, (1884), «Όρατίου Ωδή 23 ΒΙΒΛ. Α΄. Πρὸς τὴν Χλόην», *Έσπερος* 86, 218.
- Ματθαίου, Σ. (2021), *Φιλολογικές σπουδές και Κλασική Φιλολογία στην Ελλάδα. Μια εθνική επιστήμη*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Μαυρογιάννης, Α.Ε. (1858), *Ποιητική Συλλογή*, Αθήνα: Τύποις Σ. Παυλίδου και Ζ. Γρυπάρη (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://liksouri.reasonablegraph.org/archive/item/8365>, τελευταία ανάκτηση: 01-12-2025).
- Μέγας, Α. (1995), *Μάξιμου Πλανούδη (+1255-+1305) του υπομνήματος εις τον «Όνειρον του Σκηπίωνος» του Μακροβίου μετάφραση*, Θεσσαλονίκη: Τυπογραφείο Γραφικές Τέχνες.
- _____, (1996), *Μάξιμου Πλανούδη (± 1255- ± 1305) Βοηθίου Παραμυθία της Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη, χ.ε.
- _____, (1998) *Οβιδίου Μεταμορφώσεων βιβλία ΙΕ΄ μεταφρασμένα στην ελληνική από τον Μάξιμο Πλανούδη*, Θεσσαλονίκη: Τυπογραφείο Θ. Αλτιντζή.
- Μήσιου, Β. (2013), *Περί μεταφράσεως ποιητών: θεωρητικές τοποθετήσεις Ελλήνων ποιητών του 19ου και 20ου αιώνα και η επίδρασή τους στο μεταφραστικό τους έργο*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Μινώτου, Μ.(1934), *Κοίντου Οράτιου Φλάκκου: Η Ποιητική Τέχνη. Οι Επιστολές στον Αύγουστο και στον Ιούλιο Φλώρο και ο Εκατονταετηρικός Ύμνος* (Πρόλογος: Κ. Παλαμάς), Αθήνα: Εκδόσεις Ανεξάρτητου.
- Μιχαλόπουλος, Α. – Μιχαλόπουλος, Χ.(2015), *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση Οράτιος Carmina*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2905?locale=e>, τελευταία ανάκτηση: 12/01/2026).
- Μπάνου-Τσιάμη, Θ. (2003), *Έλληνες λατινομαθείς λόγιοι (1204-1980)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Μπουμπουλίδης, Φ.(1963-64), «Αί υπό τῶν Έπτανησίων νεοελληνικαί μεταφράσεις κλασσικῶν συγγραφέων», *ΕΕΦΣΠΑ* 14, 492-540.
- Μυριανθούσης, Θ. (1870), *Ό Προμαχῶν τῶν ΄Ιερέων/ Θεοκρίτου Χ. Μυριανθούση*, Αθήνα: Έκ του Τυπογραφείου Π. Β. Μωραϊτίνη (διαθέσιμο στο σύνδεσμο:

- <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/6/7/c/metadata-468-0000012.tkl>
[ffset=2&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail](https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/1/f/3/metadata-468-0000006.tkl),
 τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025).
- _____, (1887α), *Ἐκ τῶν τοῦ Ὀρατίου δύο Ἐπιστολῶν μεταγλωττισθεῖσαι*, Αθήνα, χ.ε.
- _____, (1887β), *Ὁ Γενναῖος τοῦ 21 «62-67»: Ἀρετῆς Ἐγκώμιον, Λατινο-γαλλιστί/παρὰ Θεοκρίτου Χ. Μυριανθουσίου*, Αθήνα: Ἐκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/1/f/3/metadata-468-0000006.tkl>, τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025).
- Νικήτας, Δ. Ζ. (1990), *Boethius De topicis differentiis καὶ οἱ βυζαντινὲς μεταφράσεις τοῦ Μανουὴλ Ὀλοβόλου καὶ τοῦ Προχόρου Κυδώνη*, *Corpus philosophorum medii aevi, Philosophi byzantini* 5, Αθήνα και Παρίσι, Ακαδημία Αθηνών.
- _____, «Μύθοι πάντῳ ὠφέλιμοι καὶ τερπνοί: ἡ πρώτη δημώδης Νεοελληνικὴ μετάφραση των Μεταμορφώσεων του Οβιδίου από τον Ιωάννη Μάκολα (1686)», στο Δ. Νικήτας (επιμ.), *Laus et gratia. In memoriam Κωνσταντίνου Γρόλλιου*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 103-142.
- Ντεληγιάννης, Ι. (2003), «Guarino Guarini Veronese, *Ex Luciano Ne Facile Credenda Calumpnia*; Η πρώτη ολοκληρωμένη λατινική μετάφραση του έργου του Λουκιανού *Περὶ διαβολῆς*», στο *Μεταφραστικὴ θεωρία καὶ πράξις στη λατινικὴ γραμματεία, Πρακτικὰ Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 303-316.
- Πανάς, Π. (1883), *Ἔργα Ἀργίας*, Αθήνα: Ἡ Ἐνωσις.
- Παπαγεωργίου, Β. (2022), *Οἱ ἐλληνικὲς μεταφράσεις του Τιβούλλου καὶ του Προπερτίου κατὰ τον 19^ο αἰῶνα*, Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἐργασία, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα.
- Παπαθωμόπουλος, Μ. (1976), *Μαζίμου Πλανούδη μετάφρασις τῶν Ὀβιδίου ἐπιστολῶν*, Ἰωάννινα.
- Παπαθωμόπουλος, Μ. – Ι. Τσαβαρή – G. Rigotti (1995), *Αυγουστίνου Περὶ Τριάδος: βιβλία πέντε καὶ δέκα ἄπερ ἕξ τῶν Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκε Μάξιμος ὁ Πλανούδης*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Παπαθωμόπουλος, Μ. – Ι. Τσαβαρή (2002), *Ὀβιδίου Περὶ Μεταμορφώσεων ὁ μετήνεγκεν ἕκ τῆς λατίνων φωνῆς εἰς τὴν ἑλλάδα Μάξιμος μοναχὸς ὁ Πλανούδης*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Παππάς, Β. (2012), «Ἡ λατινικὴ μετάφραση του Α' Ὀλυνθιακοῦ Λόγου του Δημοσθένη από τον Καρδινάλιο Βησσαρίωνα», *Mediterranean Chronicle* 2, 189-216.
- _____, (2016), *Ρωμαϊκὴ ἐρωτικὴ ποίηση: το παρακλαυσίθυρο στην ἐλεγεία*, Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- _____, (2017), *Ἡ Λατινικὴ Ἱστοριογραφία στις ἀρχές του 19^{ου} αἰῶνα: οἱ μεταφράσεις του Τρόγου καὶ του Φλώρου από τον Δανιὴλ Φιλιππίδη*, Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- _____, (2027), «Οἱ ἐλληνικὲς μεταφράσεις του Cic. *Tusc.* 2.10.23-25 (= ἀπόσπασμα από τον Προμηθέα Λύομενο του Αισχύλου) από τον Νικόλαο Κογεβίνα καὶ τον Κάρλο Μάνεση», στο Γ. Καζαντζίδης – Β. Παππάς (επιμ.), *Ἡ πρόσληψη των Λατινικῶν στα γράμματα: ἀπὸ τὴν πρῶμῃ νεωτερικότητα καὶ τον Κοραῖ ἕως τον Καβάφη καὶ τον Κοσμά Πολίτη* (υπὸ δημοσίευση).
- Παππάς, Φ. – Α. Κατσιγιάννης – Λ. Διαμαντοπούλου (2015), *Εἰσαγωγή στη Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν Ακαδημαϊκῶν Βιβλιοθηκῶν (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6432>, τελευταία ανάκτηση: 22-11-2025).

- Pardo, B. (1810), *Διατριβή περι τὴν τινῶν Ὠδῶν Ὀρατίου Φλάκκου τοῦ λυρικοῦ μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φωνήν, Ἐν Πετροπόλει: Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀλεξάνδρου Παυχάρτου καὶ τῶν αὐτοῦ κοινωνῶν.*
- Πολίτης, Α. (2010), *Το δημοτικὸ τραγούδι. Εποπτικὲς προσεγγίσεις. Περνώντας ἀπὸ τὴν προφορικὴ στη γραπτὴ παράδοση. Μικρὰ Αναλυτικά, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακὲς Εκδόσεις Κρήτης.*
- Πολυλάς, Ι. (1891), «Ποιητικὴ Μετάφρασις», *Ἔστια* 31.10, 148-150 (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://pleias.library.upatras.gr/index.php/estia/article/view/72218/64567>, τελευταία ἀνάκτηση: 01-12-2025).
- _____, (1892), *Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἔστιας».
- Πυλαρινός, Θ. (2003), *Ἐπτανησιακὴ Σχολή*, Αθήνα: Σαββάλας.
- _____, (2009), «Ἡ Πενθερὰ τοῦ Τερεντίου σε μετάφραση Ἀντωνίου Μάτεσι (πρῶτη ολοκληρωμένη ἐκδοση)», *Παράβασις* 9, 499-531.
- Ράιος, Δ. (2002), *Ἡ Μέλισσα καὶ ὁ Λυκάνθρωπος: Μία ἀλληγορία τῆς πολιτικῆς σύγκρουσης στα χρόνια τοῦ Νέρωνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Σαμαρτσίδης, Χ. (1866), «Ὀρατίου Ὠδῶν. Βιβλίον Δ΄. Ὠδὴ Β΄», *Ἐπτάλοφος Νέα*, 502-503.
- Σιωμόπουλος, Δ. (1969), *Carmen Saeculare et De arte poetica Quinti Horatii Flacci: εἰσαγωγή, ἔμμετρη ἀπόδοση καὶ σχόλια*, Ἰωάννινα, χ.ε..
- Στάθης, Ε. (2004), *Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια: Ἀπὸ τὸν ὀμηρικὸ μῦθο καὶ τ' ἀρχέτυπα σχήματα στους ρεμπέτες τῆς Σμύρνης τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πειραιᾶ*, Αθήνα: Σιδέρης.
- Σταυροπούλου, Ε. Α. (1985), *Παναγιώτης Πανάς (1832 - 1896). Ἐνας ριζοσπάστης ρομαντικός, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Αθήνα.*
- Σταῦρος, Η. (1877), «Πρὸς τὴν Πύρραν Ἐκ τῶν ὦδῶν τοῦ Ὀρατίου. Quis multa etc. Car. Lib. I. Od. 5», *Κορίννα* 6, 64.
- Στράγγας, Χ. (1971), *Κοῖντου Ὀρατίου Φλάκκου Ὠδαί, Ἐπῶδοι καὶ Ἐκατονταέτηρος Ὠδὴ: Κείμενον – Μετάφρασις – Σχόλια – Παράρτημα μετρικῆς Ὠδῶν. Πρὸς χρῆσιν Μαθητῶν, Φοιτητῶν καὶ Καθηγητῶν τῆς Φιλολογίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Τζάρτζανος, Α. (2009), *Λατινικὴ Γραμματικὴ*, Αθήνα: Ὄργανισμὸς Εκδόσεων Διδακτικῶν Βιβλίων.
- Τόκος, Σ. (2023), *Μεταφράζοντας τὶς Μεταμορφώσεις τοῦ Ὀβιδίου ἀπὸ τὴν Παλαιολόγια Ἀναγέννηση ἕως τὴν περίοδο τοῦ νεότερου ἑλληνικοῦ Κράτους: ἡ ἔμμετρη μεθερμηνεία τοῦ Φίλιππου Ἰωάννου*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Αθήνα.
- Τριβόλης, Δ. Ν. (1941), *Eutropius historicus καὶ οἱ Ἕλληνες μεταφρασταὶ τοῦ Breviarium ab Urbe condita*, Αθήνα, χ.ε..
- Τρομάρας, Λ. (1999), «Ἀπὸ το vortit barbare στο graece vertere: ἑλληνικὲς Μεταφράσεις λατινικῶν κειμένων», *Νέα Πορεία* 45, τχ. 536-538 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1999), 286-306.
- _____, (2001), *Κάτουλλος ὁ νεωτερικὸς ποιητὴς τῆς Ρώμης: κείμενο, εἰσαγωγή Μετάφραση, σχόλια*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χρυσομάλλης, Σ. (1889), «Ὀρατίου Ὠδὴ στὸν Γρόσφον (Otium Divos Vogat)», *Ἡ Τέχνη* Α΄, 4.
- Φαραντάτος, Ν. (1880), *Μ. Τ. Κικέρωνος εἰς Μ. Ἀντώνιον ἕνατος Φιλιππικὸς μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ Λατινικοῦ μετὰ σημειώσεων*, Αθήνα, χ.ε.
- Φλώρος, Γ. – Σ. Γραμμενίδης (2008), *Ὀρολογία τῆς μετάφρασης*, Αθήνα: Ἑλληνικά

Γράμματα.

Φυντίκογλου, Β. (2003), «Η μεταφραστική ορολογία στο έργο του Κικέρωνα», στο *Μεταφραστική θεωρία και πράξη στη λατινική γραμματεία, Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 16-19 Οκτωβρίου 2002*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 86-95.

Ξενόγλωσση:

- Akopyan, O. (2020), “Latin Studies and Greek Scholars in Early Modern Russia”, in I. Deligiannis– V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds) (2020), *Latin in Byzantium III: Post - Byzantine Latinitas*, Turnhout: Brepols, 93-104.
- Albrecht, Michael von (²2013), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας: Από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια*, επιμ. Δ. Νικήτας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Alexakis, A. (2008), “Two Verses of Ovid Liberally Translated by Agathias of Myrina (*Metamorphoses* 8, 877–78 and *Historiae* 2, 3, 7)”, *Byzantinische Zeitschrift* 101, 609–616.
- Athanasiadou, G. – V. Pappas – S. Stathis – V. Fyntikoglou, (2019), “Translating Latin Elegy in 19th Century Greece: An Overview with Tibullus as Case Study”, *Mediterranean Chronicle* 9: 197-235.
- Athanasopoulos, P. (ed.) (2022), *Translation Activity in the Late Byzantine World*, Berlin: De Gruyter.
- Bather, P. – C. Stocks (eds.) (2016), *Horace’s Epodes: Context, Intertexts and Reception*, Oxford: Oxford University Press.
- Beaton, R. (1999), *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford: Clarendon Press.
- Bell, A. J. (1923), *The Latin Dual and Poetic Diction*, London: Oxford University Press.
- Botley, P. (2014), “Three Very Different Translators: Joseph Scaliger, Isaac Casaubon and Richard Thomson”, *Canadian Review of Comparative Literature* 41, 477-491.
- Brink, C. O. (1971), *Horace on Poetry: The ‘Ars Poetica’*, Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (1982), *Horace on Poetry: Epistles Book II: The Letters to Augustus and Florus*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brunt, P. A. (1988) “Clientela”, in P. A. Brunt (ed.), *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford: Clarendon Press, 382–441.
- Chamberlain, L. (2020), *Ministry of Darkness: How Sergei Uvarov Created Conservative Modern Russia*, London: Bloomsbury Academic.
- Copley, F. O. (1956), *Exclusus Amator: A Study in Latin Love Poetry*, Baltimore: American Philological Association.
- David, J. M. (1992), “Le patronat judiciaire au dernier siècle de la république romaine”, *L’Antiquité Classique* 65, 482-483.
- Deligiannis, I. (ed.) (2017), *Investigating the Translation Process in Humanistic Latin Translations of Greek Texts. Proceedings of an International Conference, Democritus University of Thrace, Komotini, 28-29 April 2017* [= *Mediterranean Chronicle* 7], Corfu: Diavlos Publications.
- Deligiannis, I. – V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds) (2020), *Latin in Byzantium III: Post-Byzantine Latinitas*, Turnhout: Brepols.

- Doering, F. G. (1826), *Q. Horatii Flacci Opera Omnia, cum indicibus locupletissimis Recensuit et illustravit*, Glasgae: Excudebant Andreas et Joannes M. Duncan Academiae Typographi.
- Easterling, P. E. – E. J. Kenney (eds) (1965), *Ovidiana Graeca. Fragments of a Byzantine Version of Ovid's Amatory Works*, Cambridge: The Cambridge Philological Society.
- Fairclough, H. R. (1929), *Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica*, Cambridge: Harvard University Press.
- Faulkner, A. – O. Hodkinson (2015), *Hymnic Narrative and the Narratology of Greek Hymns*, Leiden and Boston: Brill.
- Fisher, E. (1982), "Greek Translations of Latin Literature in the Fourth Century AD", *YCIS* 28, 173-215.
- _____, (1990), *Planudes' Greek Translation of Ovid's Metamorphoses*, New York and London: Garland Publishing.
- _____, (2002), "Planoudes, Holobolus, and the Motivation for Translation", *GRBS* 43, 77-104.
- _____, (2004), "Planoudes' Technique and Competence as a Translator of Ovid's *Metamorphoses*", *Byzantinoslavica* 62, 143-60.
- _____, (2007), "Ovid's *Metamorphoses*, Sailing to Byzantium", in *Remusings: Essays on the Translation of Classical Poetry, special issue of Classical and Modern Literature* 27.1, 45-67.
- Fraenkel, E. (1957), *Horace*, Oxford: Clarendon Press.
- Furley, W. D. – J. M. Bremer. (2001), *Greek Hymns: Selected Cult Songs from the Archaic to the Hellenistic period*, vol. II, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Garcea, A. – M. Rosellini – L. Silvano (eds) (2019), *Latin in Byzantium I: Late Antiquity and Beyond*, Turnhout: Brepols.
- Harrison, S. J. (2007a), *Generic Enrichment in Vergil and Horace*, Oxford: Oxford University Press.
- _____, (2007b), "The Reception of Horace in the Nineteenth and Twentieth Centuries", in S. J. Harrison (ed.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge: Cambridge University Press, 334-346.
- _____, (2017), *Horace Odes Book II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, (2019), *Οράτιος, ελληνική μετάφραση: Γ. Αλεξιάκης, επιμέλεια – μετάφραση λατινικών παραθεμάτων: Ε. Καρακάσης – Θ. Παπαδοπούλου, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.*
- Johnson, T. (2004), *A Symposion of Praise: Horace Returns to Lyric in Odes IV*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Jolowitz, D. (2021), *Latin Poetry in the Ancient Greek Novels*, Oxford: Oxford University Press.
- Karapidakis, N. (2020), "*Latinitas* or *Romanitas Nostra*: Latin Culture in the Ionian Island under the Venetian Domination (Fifteenth-Nineteenth Centuries)", in I. Deligiannis – V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds), *Latin in Byzantium III: Post-Byzantine Latinitas*, Turnhout: Brepols, 105-124.
- Kleinknecht, H. (1937), *Die Gebetsparodie in der Antike*, Stuttgart and Berlin: Verlag von W. Kohlhammer.
- Kooten, Van. T. (1783), *Deliciae poeticae*, Lugdunum Batavorum: C. F. Koenig
(διαθέσιμο στο σύνδεσμο:
<https://books.google.gr/books?id=as5XAAAACAAJ&pg=PA116&lpg=PA116&dq=Vosque%2C%2Bveraces%2Bcecinisse%2Bmusae&source=bl&ots=uKsVtV2Ygd&sig=ACfU3U0vp3GNBN9h0mKf31ET5TjJCfzhVg&hl=el&sa=X>

- <https://books.google.gr/books?ved=2ahUKEwiSmfX1oYfvAhVskosKHZ1aAi0Q6AEwAHoECAMQAw%23v%3Donepage&q=Vosque%2C%20veraces%20cecinnisse%20musae&f=false#v=onepage&q=Vosque%2C%20veraces%20cecinnisse%20musae&f=false>, τελευταία ανάκτηση: 17-12-2025).
- Lockwood, D. P. (1918), “Two Thousand Years of Latin Translation from the Greek”, *TAPA* 49, 115-129.
- Mankin, D. (1995), *Horace Epodes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Markner, R. – G. Veltri (1999), *Friedrich August Wolf: Studien Dokumente*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Materne, M. (1845), *Térence, L’Andrienne*, Paris: L. Hachette.
- Mayer, R. (1994), *Horace, Epistles*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Michalopoulos, A. N. (2003), “Ovid in Greek: Maximus Planudes’ Translation of the Double *Heroides*”, *C&M* 54, 359-374.
- _____, (2015), “Translating and Interpreting Ovid’s *Heroides* in 19th Century Greece: Philippos Ioannou and his *Φιλολογικά Πάρεργα*”, in K. A. Dimadis (ed.), *Proceedings of the 5th European Congress of Modern Greek Studies, Continuities, Discontinuities, Ruptures in the Greek World (1204-2014): Economy, Society, History, Literature, Thessaloniki, 2-5 October 2014*, vol. 2, Athens: European Society of Modern Greek Studies, 287-297.
- Michalopoulos, Ch. (2015), “Literary Transfers and Cross-cultural Exchanges in the Greek-speaking world at the Turn of the 20th century: The Verse Translation of Ovid’s *Metamorphoses* by A. S. Kasdaglis (1908)”, in K. A. Dimadis (ed.), *Proceedings of the 5th European Congress of Modern Greek Studies, Continuities, Discontinuities, Ruptures in the Greek World (1204-2014): Economy, Society, History, Literature, Thessaloniki, 2-5 October 2014*, vol. 2, Athens: European Society of Modern Greek Studies, 299-313.
- Money, D. (2007), “The reception of Horace in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, in S. J. Harrison (ed.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge: Cambridge University Press, 318-333.
- Montanari, F. (2016), *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Α. Ρεγκάκος (επιμ.), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Müller, L. (ed.) (1879), *Q. Horatii Flacci Carmina*, Lipsiae: B. G. Teubner (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: https://books.google.gr/books?id=mr8DAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, τελευταία ανάκτηση: 17-12-2025).
- Munday, J. (2016), *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*, London and New York: Routledge.
- Norden, E. (1913), *Agnostos Theos. Untersuchungen zur Formgeschichte religiöser Rede*, Leipzig and Berlin: Teubner.
- Nikitas, D. Z. (1998), “*Ovidius allegoricus*: Die neugriechische Übersetzung der *Metamorphosen* durch Spyridon Blantes (1789)”, in W. Schubert (ed.), *Ovid Werk und Wirkung. Festgabe für Michael von Albrecht*, vol. 2, Munich: Peter Lang, 1005-1019.
- _____, (2001), “Traduzioni greche di opere latine”, in S. Settis (ed.), *I Greci. Storia Cultura Arte Società*, 3, I Greci oltre la Grecia, Turin: G. Einaudi, 1035-1051.
- Nisbet, R. G. M – M. Hubbard (1970), *A Commentary on Horace Odes I*, Oxford: Clarendon Press.
- _____, (1978), *A Commentary on Horace Odes II*, Oxford: Clarendon Press.
- Nisbet, R.G. M – N. Rudd (2004), *A Commentary on Horace Odes III*, Oxford: Oxford

- University Press.
- Oliensis, E. (2016), “Scenes from the Afterlife of Horace’s *Epodes* (c. 1600-1900), in P. Bather – C. Stocks (eds.), *Horace’s Epodes: Context, Intertexts and Reception*, Oxford: Oxford University Press, 219-240.
- Orelli, I. G. (rec. et interpr.) – I. G. Baiter (cur.) (1851), *Q. Horatius Flaccus*, Turici: Fuesslini (διαθέσιμο στο <https://archive.org/details/qhoratiusflaccus01horauoft/page/n5/mode/2up> τελευταία ανάκτηση: 17-12-2025). σύνδεσμο:
- Papaioannou, S. (2018), “Eugenios Voulgaris’ Translation of the *Georgics*: An Introduction to the First Modern Greek Translation of Virgil”, *Vergilius* 54, 97-123.
- _____, (2018), “Sing it like Homer. Eugenios Voulgaris’s Translation of the *Aeneid*”, in S. Braund and Z. Martirosova Torlone (eds), *Virgil and His Translators*, Oxford: Oxford University Press, 151-165.
- Pappas, V. (2015a), “Modern Greek Translations (1686-1818) of Latin Historical Works”, *SIPhV* 16, 257-272.
- _____, (2015b), “Justin Neograecus: Daniel Philippides’ Translation of the *Epitome of Philippics*”, *C&M* 66, 321-339.
- _____, (2016), “Florus Neograecus: The Translation of Daniel Philippides”, *AnMal* 41, 35-55.
- _____, (2018), “The First Modern Greek Translation of Catullus’ Poems by Gustave Laffon”, *Thersites* 8, 1-33.
- _____, (2020), “The Translation of Justin’s *Epitome of Trogus* by John Makolas (1686)”, in I. Deligiannis – V. Pappas – V. Vaiopoulos (eds), *Latin in Byzantium III: Post-Byzantine Latinitas. Latin in Post-Byzantine Scholarship (15th-19th centuries)*, Turnhout, Brepols, 223-236.
- _____, (2023), *Maximianus’ Elegies’ Love Elegy Grew Old*, Berlin and Boston: De Gruyter.
- _____, (2024), “Greek Translations of Cicero’s Works in the Nineteenth Century”, in I. Deligiannis (ed.), *Cicero in Greece, Greece in Cicero, CICERO – Studies on Roman Thought and Its Reception*, Berlin/Boston: De Gruyter, 139- 170.
- _____, (2026), “The Byzantine Translation of Ovid’s *Amores* in Ovidiana Graeca”, in V. Vaiopoulos – V. Pappas – St. Alekou (eds), *Late Byzantine Latinitas: Latin in Late Byzantine Scholarship (13th century – 1453)*, Turnhout: Brepols (υπό δημοσίευση).
- Paschalis, M. (2018), “Translations of Virgil into Ancient Greek”, in S. Braund – Z. Martirosova Torlone (eds), *Virgil and his Translators*, Oxford: Oxford University Press, 136-150.
- Putnam, M. C. J. (1986), *Artifices of Eternity. Horace’s Fourth Book of Odes*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- _____, (2000), *Horace’s Carmen Saeculare: Ritual Magic and the Poet’s Art*, New Haven: Yale University Press.
- _____, (2010), “The *Carmen Saeculare*”, in G. Davis (ed.), *A Companion to Horace*, United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- Rudd, N. (1989), *Horace Epistles Book II and Epistle to the Pisones (‘Ars Poetica’)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scaliger, J. (1607), *Florilegium Epigrammatum Martialis. Josephus Scaliger Iul.*

- Caesaris F. vertit Graece ad Isaac Causobonium*, Lutetiae: Ex Typographia Roberti Stephani (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://archive.org/details/florilegiumepigr00mart/page/n3/mode/2up>, τελευταία ανάκτηση: 09-01-2026).
- Schmid, T. (ed.) (1857), *Q. Horatii Flacci Opera Omnia*, Lipsiae: Teubner. (διαθέσιμο στο σύνδεσμο: https://books.google.gr/books?id=hFUjoN9-RmsC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, τελευταία ανάκτηση: 23-12-2025).
- Showerman, G. 1922, *Horace and His Influence*, London, Calcutta and Sydney: The Plimpton Press.
- Thomas, R. (ed.) (2011), *Horace: Odes IV and Carmen Saeculare*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Traube, L. (1911), *Einleitung in die lateinischen Philologie des Mittelalters*, Munich: Beck.
- Van Roy, R. (2023), *New Ancient Greek in a Neo-Latin World: The Restoration of Classical Bilingualism in the Early Modern Low Countries and Beyond*, Leiden and Boston: Brill.
- Watson, L. (2003), *A Commentary on Horace's Epodes*, Oxford: Oxford University Press.
- Wickham, E. C. (1967), *Q. Horati Flacci Opera*, Oxford: Clarendon Press.
- Woodman, A. J. (2022), *Horace Odes Book III*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ηλεκτρονικές πηγές:

- Ανέμη: Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών: <https://anemi.lib.uoc.gr/> [τελευταία ανάκτηση: 12-12-2025].
- Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου: <http://library.ucy.ac.cy/el> [τελευταία ανάκτηση: 15-12-2025].
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων: <https://library.parliament.gr/> [τελευταία ανάκτηση: 13-12-2025].
- Catalogus Translationum Latino-Graecarum (CTLG): <https://aquinas.huma-num.fr/> [τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025].
- “Heinrich Karl Ernst Köhler”, in Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften: <https://www.bbaw.de/die-akademie/akademie-historische-aspekte/mitglieder-historisch/historisches-mitglied-heinrich-karl-ernst-koehler-1429> [τελευταία ανάκτηση: 10-01-2026].
- Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος: <https://www.nlg.gr/> [τελευταία ανάκτηση: 13-12-2025].
- Εθνικό Κέντρο του βιβλίου: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=488> [τελευταία ανάκτηση: 14-12-2025].
- ΕΛΙΑ: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο: <http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/index.aspx> [τελευταία ανάκτηση: 14-01-2026].
- Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας: <https://www.he.duth.gr/el/node/848> [τελευταία ανάκτηση: 14-12-2025].
- Η Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html> [τελευταία ανάκτηση: 15-12-2025].

- Ιερά Μητρόπολη Σύρου: <https://imsyrou.gr/index.php/el/keimena-tou-m-xouli-theologou/o-iisoys-perpataei-pano-sta-nera-tis-limnis-i-pisti-einai-sanida-sotirias-matthaiou-14-22-34> [τελευταία ανάκτηση: 23-12-2025].
- Κατάλογος Ελληνοδιδασκάλων και Καθηγητών Μεσσηνίας 1835-1910
<http://gak.mes.sch.gr/DRASTHRIOTHTES/messinia/345-422.pdf>
[τελευταία ανάκτηση: 22-12-2025].
- ΛΗΚΥΘΟΣ: Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου
<https://lekythos.library.ucy.ac.cy/> [τελευταία ανάκτηση: 15-12-2025].
- Μέδουσα: Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Βέροιας: <http://medusa.libver.gr/jspui/>
[τελευταία ανάκτηση: 13-12-2025].
- Μεταφράσεις Έργων Λατινικής Γραμματείας από το 1453:
<http://gtll.lit.auth.gr/db> [τελευταία ανάκτηση 15-12-2025].
- Πλειάς: Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών:
<https://pleias.library.upatras.gr/index.php/index/index>
[τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025].
- Ψηφιακή βιβλιοθήκη του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου:
http://srv1-viv1-volou.mag.sch.gr/digitalbook_462a#/86 [τελευταία ανάκτηση: 22-12-2025].
- Ψηφιοθήκη Α.Π.Θ.: <https://digital.lib.auth.gr/?ln=el> [τελευταία ανάκτηση: 20-12-2025].
- «Καββαδίας, Παναγής (1849-1928)», στο: Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών: <https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/139>
[τελευταία ανάκτηση: 23-12-2025].
- «Κωνσταντινίδης Ανέστης», στο Φωτόδεντρο: Εθνικός Συσσωρευτής Εκπαιδευτικού Περιεχομένου: <http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-aggregatedcontent-8526-7064> [τελευταία ανάκτηση: 23-12-2025].